

**УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ
„БЛАЖЕ КОНЕСКИ“ – СКОПЈЕ**

**УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“
ИНСТИТУТ ЗА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК
„КРСТЕ МИСИРКОВ“ – СКОПЈЕ**

**ЗБОРНИК ВО ЧЕСТ НА
ПРОФ. Д-Р ЛЈУДМИЛ СПАСОВ
– ПО ПОВОД 70 ГОДИНИ ОД НЕГОВОТО РАЃАЊЕ**

Скопје, 2022

УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ
„БЛАЖЕ КОНЕСКИ“ – СКОПЈЕ

УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“
ИНСТИТУТ ЗА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК
„КРСТЕ МИСИРКОВ“ – СКОПЈЕ

ЗБОРНИК ВО ЧЕСТ НА ПРОФ. Д-Р ЛЈУДМИЛ СПАСОВ
– ПО ПОВОД 70 ГОДИНИ ОД НЕГОВОТО РАЃАЊЕ

Скопје, 2022

За издавачот

проф. д-р Анета Дучевска, декан
Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“

проф. д-р Елена Јованова-Грујовска, директорка
Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“

Уредник

проф. д-р Искра Пановска-Димкова

Редакциски одбор

проф. д-р Димитар Пандев, претседател
проф. д-р Елена Јованова-Грујовска
проф. д-р Лидија Аризанковска
проф. д-р Борче Арсов, секретар

акад. Марко Јесеншек (Словенија)
акад. Стјепан Дамјановиќ (Хрватска)
проф. д-р Златко Крамариќ (Хрватска)
проф. д-р Јуси Нуорлуото (Шведска)

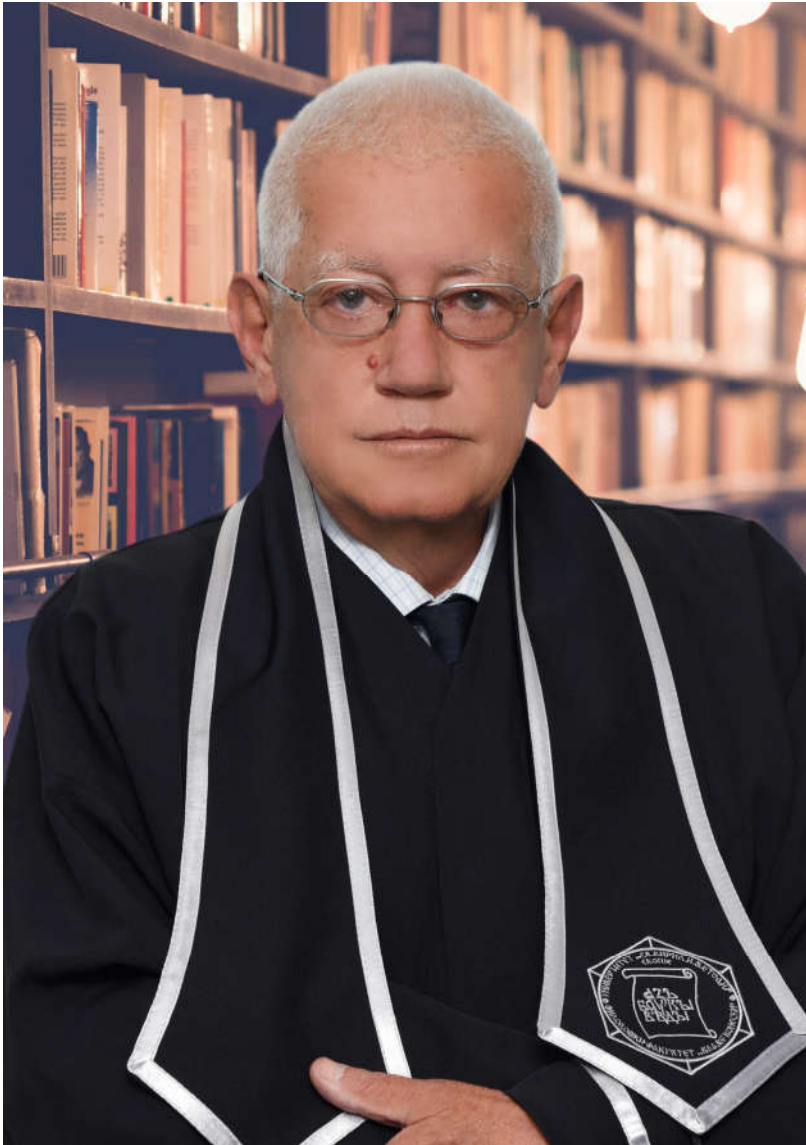
Лектура

проф. д-р Искра Пановска-Димкова
проф. д-р Димитар Пандев
проф. д-р Лидија Аризанковска

Компјутерска обработка
Александар Штерјев

Печати
Мар-Саж

Тираж
100 примероци

Владимир

СОДРЖИНА

ЈУБИЛАРОТ ЉУДМИЛ СПАСОВ

- Људмил Спасов
ПРЕСВРТНИТЕ МИГОВИ ВО КАРИЕРАТА.....9
- Искра Пановска-Димкова
ПО ПОВОД 70 ГОДИНИ ОД РАЃАЊЕТО НА
ПРОФ. Д-Р ЉУДМИЛ СПАСОВ.....13
- Елена Јованова-Грујовска
МОЈОТ МЕНТОР – ПРОФЕСОР СО МЕЃУНАРОДНО РЕНОМЕ
ЗА ПРЕПОЗНАТЛИВОСТА НА ПРОФ. Д-Р ЉУДМИЛ СПАСОВ.....21
- Далибор Јовановски
СОРАБОТКАТА СО ПРОФЕСОРОТ ЉУДМИЛ СПАСОВ
ЗА ПРАШАЊАТА ОД МАКЕДОНСКОТО И БАЛКАНСКОТО
ИСТОРИСКО И ЈАЗИЧНО МИНАТО.....25
- Кица Колбе
РАСКАЖУВАЧКАТА ДАРБА НА ЉУДМИЛ СПАСОВ.....33
- Димитар Пандев
ОД УСОГЛАСЕНА АЗБУКА ДО ЛИТЕРАТУРЕН ЈАЗИК или:
КАКО СТАНА ДЕНОТ НА МАКЕДОНСКАТА АЗБУКА – ДЕН
НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК.....45
- Александар Прокопиев
АМБИЦИОЗНИОТ КОПЕ.....49
- Вера Стојчевска-Антиќ
МОТИВАЦИЈА КОН КНИГАТА Ј.А.С. ОД ЉУДМИЛ СПАСОВ.....55

Лидија Тантуровска
ТОЈ63

Искра Тасевска Хаџи-Бошкова
СОГЛЕДУВАЊАТА ЗА РАЗВОЈОТ НА МАКЕДОНСКИОТ ПИСМЕН
ЈАЗИК ВО НАУЧНИОТ ОПУС НА ЉУДМИЛ СПАСОВ69

СОВРЕМЕНОЈАЗИЧНИ ТЕМИ

Лидија Аризанковска
НИЗ РИЗНИЦАТА ОД ЗБОРООБРАЗУВАЧКИ ФОРМАНТИ ЗА
ОБРАЗУВАЊЕ ИМЕНКИ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК
КАКО ДЕЛ ОД ДОЛГАТА ЈАЗИЧНА ТРАДИЦИЈА.....81

Елизабета Бандиловска
ГЛАГОЛСКАТА ПРИДАВКА
ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК – ГРАМАТИЧКИ
И ЛЕКСИЧКИ ОСОБЕНОСТИ
(во знак на благодарност и почит кон
личноста и делото на проф. д-р Људмил Спасов)93

Розанна Бенакџо
ЕШЕ РАЗ ПО ПОВОДУ КОНДИЦИОНАЛА
ДЛЯ ВЫРАЖЕНИЯ ИТЕРАТИВНОСТИ В ПРОШЛОМ
В СЕРБСКОМ И ХОРВАТСКОМ ЯЗЫКАХ.....103

Татјана Гочкова-Стојановска
ФОНОЛОШКИТЕ НАРУШУВАЊА НА
АФАЗИЧНИОТ ВЕРБАЛЕН ИЗРАЗ.....115

Виолета Јанушева
ТРАНЗИТИВИЗАЦИЈАТА НА ИНТРАНЗИТИВНИТЕ ПРЕДИКАТИ
ВО МАКЕДОНСКИОТ НОВИНАРСКИ ДИСКУРС.....121

Искра Пановска-Димкова
УСЛОВНИТЕ РЕЧЕНИЦИ КАКО СТРУКТУРА ЗА ИЗРАЗУВАЊЕ
НА ХАБИТУАЛНОСТА ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК.....135

Aleksandra Derganc
ALI JE SLOVENSKI *ITI* VENDARLE BIASPEKTIV?143

Iva Nazalević Čučević, Gjoko Nikolovski	
О <i>NEGO I VEĆ</i> U HRVATSKOME TE NJIHOVIM EKVIVALENTIMA U MAKEDONSKOME.....	151

ИСТОРИСКИ ЈАЗИЧНО-КНИЖЕВНИ ТЕМИ

Борче Арсов	
СПОРЕДБЕН ПРЕГЛЕД НА ПРЕДЛОЗИТЕ ВО ПРЕВОДИТЕ НА НОВИОТ ЗАВЕТ НА СОВРЕМЕН МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК НАПИШАНИ СО ГРЧКО ПИСМО.....	165
Снежана Велковска	
ФРАЗЕОЛОГИЗМИТЕ ВО МАКЕДОНСКИТЕ НАРОДНИ ПЕСНИ.....	181
Михајло Марковиќ, Соња Новотни	
ЗА ПРЕЕМСТВЕНОСТА МЕЃУ ЛЕКСЕМИТЕ <i>КОВЧЕГ</i> , <i>КРСТ</i> , <i>КРАЛ</i> , <i>КРАСОТА</i> И <i>КРОТОСТ</i> (СЛЕПЧЕНСКИ ПАТЕРИК, ОГЛЕДАЛО И РАЗЛИЧНА ПОУЧИТЕЛНА НАСТАВЛЕНИЈА)	187
Зекирја Незири	
ЕДЕН НАСТАН ДВЕ ПЕСНИ	197
Соња Новотни, Михајло Марковиќ	
ЗА ИЗБРАНА ЛЕКСИКА ОД СЛОВЕНСКИ АРЕАЛ ВО СЛОЕШТИЧКИОТ ПАТЕРИК И ВАТАШКИОТ МИНЕЈ	211
Никос Чаусидис	
МИТСКОСИМБОЛИЧКИТЕ ЗНАЧЕЊА НА ЛЕКСЕМИТЕ СО ОСНОВА <i>БИЕ</i> И <i>ЧИНИ</i> ВО МАКЕДОНСКИОТ И ВО ДРУГИТЕ СЛОВЕНСКИ ЈАЗИЦИ	219
Stjepan Damjanović	
GLAGOLJIČNA SASTAVNICA HRVATSKE SREDNJOVJEKOVNE KULTURE.....	241
Jussi Nuorluoto	
ON THE “CONFUSION” OF NASAL VOWELS IN THE LINGUISTIC HISTORY OF MACEDONIAN AND BULGARIAN	257
Alenka Šivic-Dular	
MAKEDONSKI GLAGOL MED BESEDOTVORNIM ARHAIZMOM IN ANALOGNO INOVACIJO	269

ЈАЗИЦИ И ИДЕНТИТЕТИ

- Zvonko Kovač
„ПОМАЛКУ ДИФЕРЕНЦИРАНИТЕ“ КУЛТУРИ ВО КОНТЕКСТ
НА СТУДИИТЕ ПО „МАЛА СЛАВИСТИКА“291
- Александар Новик
ИДЕНТИЧНОСТ, ТРАДИЦИИ И ИННОВАЦИИ: МАКЕДОНСКАЯ
СЕРЕБРЈАНА ФИЛИГРАНЬ НА РУБЕЖЕ XX–XXI ВЕКОВ305
- Борјана Прошев-Оливер
CIRCULUS VITIOSUS НА МАКЕДОНСКАТА КНИЖЕВНОЈАЗИЧНА
СИТУАЦИЈА – КНИЖЕВНОСТА ВО ЕГЗИЛ327
- Александар Љ. Спасов
УСТАВНОПРАВНАТА ПОЛОЖБА НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК
ВО ЈУГОСЛОВЕНСКАТА ФЕДЕРАЦИЈА И ПРОЦЕСОТ
НА НАЦИОНАЛНА ЕМАНЦИПАЦИЈА НА
МАКЕДОНСКАТА НАЦИЈА.....341
- Ана Чупеска
ЈАЗИЧНИОТ (ДЕ)ЕКСКЛУЗИВИЗАМ И МАКЕДОНСКИОТ
МУЛТИКУЛТУРЕН КОНТЕКСТ.....349
- Lada Badurina, Ivo Pranjković
PRAVOPIS U KONTEKSTU – KONTEKST U PRAVOPISU:
O PRIMJERIMA U PRAVOPISIMA HRVATSKOGA I
CRNOGORSKOGA JEZIKA361
- Zlatko Kramarić
VJEČNO VRAĆANJE ISTOGA375
- Fehari Ramadani
KONTRIBUTI I AUSTRO-HUNGARISË PËR KULTURËN
SHQIPTARE NË VITIN 1912.....393
- Библиографија на проф. д-р Људмил Спасов409

ПРЕСВРТНИТЕ МИГОВИ ВО КАРИЕРАТА

Размислувам често во врска со ова прашање. На некои такви мигови се потсетувам со убавина, а на други, со горчина... Дали можеше поинаку? Беа ли тоа добри потези повлечени во она време? Да, беа! Или: Не, не беа!

Кога одлучував за тоа каде да се насочам по завршувањето на гимназијата, една општествена опозиција беше владејачка: база и надградба. Денес ќе кажеме дека тоа беше вулгаризација на марксистичката идеологија. Впрочем, како што во нашата култура на мислење често ги „искривуваме“ работите, а потоа ги прифаќаме неволно последиците од таквите дејства, така во тоа делумно идеологизирано време, сметавме дека базата на општеството е во тешката индустрија, додека лесната индустрија, онаа што произведува добра за пазарот, се чинеше одвишна, непотребна, чинам дури и „опасна“ оти може луѓето да ги научи непотребно да трошат. Науките посветени на човекот, хуманистиката, се чинеа најпотценети, така да се каже, непотребни.

Е, токму во една таква ситуација јас требаше да одлучам што ќе студирам... За да ги потсетам можните читатели на ова писание, се работи за почетокот на седумдесетитте години на дваесеттиот век. Најчесто „добрите советувачи“ ми велеа: „Ти си умен, одличен ученик си, пред тебе е кариера, запиши се на машински, електро и сл. Не се споменувахе медицината зашто при непосреден дедо лекар и лекар дедо, на баба ми брат, а и лекар чичко, се сметаше дека тоа е исцрпувачка струка која не се исплатува...“

Првиот човек што ме поддржа беше мојата тогашна девојка, а сега и животна сопатничка, сопругата Лидија. Потоа вујко ми, инженер статичар, љубител на книжевноста, Светислав Прокопиев. И, на крајот, Блаже Конески, кој ми рече дека треба да се запишам на студиската група за македонски јазик, оти такви му требаат... Татко ми, професор по литература, литературен критичар, личност од значење во македонската култура, се наоѓаше меѓу два огна: ем му беше мило, ем му беше страв... Мајка ми, професор по физика, потајум ме поддржуваше...

Се запишав на студиската група Македонски јазик со југословенски книжевности, словенечки јазик и полски јазик и дипломирав.

Но: многу рано сфатив дека лингвистиката не е „гола“ наука, дека јазикот е семиотички систем, дека тој може да се претстави преку структури, дека тој има свои алгоритми, свои матрици, свои множества, свои веројатности на јавувањето кај составните елементи, но и дека е зависен од културата, од психологијата на човекот, едноставно, тој е производ на човекот и нему му служи...

Разбрав исто така, а за ова ми послужи примерот на кариерата на тако ми, акад. Александар Спасов, дека ако човек сака да биде сериозен во структурата, мора да излезе на меѓународен научен пазар. Е, тоа не одеше така лесно. Стипендии за престои и специјализации во странство добиваа главно лекарите и стручњациите од базните науки. За некој што завршил македонски јазик се сметаше дека нема потреба од таков вид престој или специјализација. Тогаш беа ставени во функција средствата и помошта на родителите. Ми обезбедија семинар за полски јазик и литература во Полска, Варшава и Краков, посета на Егејска (Кралство Грција/Република Грција) и Пиринска Македонија (Народна Република Бугарија), со цел осознавање на самото место на социолингвистичката ситуација со македонскиот јазик и сл.

Присуствував како слушател, уште во времето на гимназијата, на славистичките конгреси: Прага и Братислава, Варшава, Загреб и Љубљана... Од Прага бегавме преку група преку Братислава на мостот за Виена во август 1968 година кога на дваесетти август, токму по завршувањето на светскиот славистички конгрес, советски тенкови и војници од други земји членки на Варшавскиот договор, навлегоа во тогашна Чехословачка за да не дозволат демократизација на земјата... Тогаш многу го замразив хегемонизмот. Тоа ме држи сè до денес.

Почнав да присуствувам на повеќе научни собири на славистите низ целата тогашна СФРЈ. Се разбира тоа беше главно со мои средства (или – „наши“, односно на родителите). Се сместував главно низ студентските домови. Предноста на сето тоа беше дека запознав многу тогашни почетници, студенти и асистенти кои подоцна станаа ценети научници и професори. Дел од овие познанства се претворија во одлични пријателства. Овде сакам да ги споменам проф. д-р Борислав Павловски од Загреб, проф. д-р Звонко Ковач од Загреб, проф. д-р Предраг Пипер од Белград, проф. д-р Изет Муратспахиќ од Сараево и други.

Се запознавав подоцна и соработував и со други колеги, како и со истакнати претставници на културната елита од тогашната СФРЈ, подоцна самостојните држави по растурањето на СФРЈ. Во Словенија со акад. Јоже Топоришич, проф. д-р Бреда Погорелец, акад. Борис Патерну, акад. Марко Јесеншек, потоа, благодареејќи на пријателствата на татко ми, акад. Александар Спасов, запознав и се дружев со цела група авторитетни словенечки писатели како на пример, акад. Јанез Менарт, акад. Тоне Павчек, акад. Иво Минати, акад. Цирил Злобец.

Во Хрватска, каде што бев професор по покана на Катедрата за македонски јазик и литература речиси 14 академски години, се дружев и соработував и соработувам со повеќе колеги: со проф. д-р Крешимир Багиќ, проф. д-р Стипе Ботица, акад. Стјепан Дамјановиќ, проф. д-р Зринка Јеласка, проф. д-р Мира Михалик-Менац, акад. Крешимир Немец, акад. Матео Жагар, проф. д-р Иво Прањковиќ, проф. д-р Лада Бадурин, проф. д-р Ива Чучевиќ Назалевиќ, на која ѝ бев консултант при изработката на докторскиот труд и член на комисијата за одбрана и повеќемина други. Морам да кажам дека

дружењата, соработката и престоите во Хрватска ме облагородија научно и духовно!

Особено пријателство и научна соработка се создаде меѓу мене и уште двајца: акад. Марко Самарџија и Н.Е. проф. д-р Златко Крамарик.

Со Марко Самарџија бевме многу блиски, нè поврза заедничкиот интерес од областа историја на писмениот јазик, македонскиот и хрватскиот, културата и историјата на македонскиот и на хрватскиот народ, но и многу други прашања. Многу време минавме на терен низ Хрватска, Македонија, Грција, Албанија...

Со Златко Крамарик соработуваме до денес: тоа се долги дружења, разговори, заеднички трудови и друго. Преубаво време минато со него...

Од Србија сакам особено да ја нагласам соработката со колегите акад. Зоран Константиновиќ, проф. д-р Слободан Ж. Марковиќ, проф. д-р Даринка Гортан-Премк, проф. д-р Лилјана Суботиќ. Убава и долга соработка.

Некаде од почетокот на осумдесеттите години на дваесеттиот век почнав да настапувам на симпозиуми и конференции во странство. Се речеа Полска, Бугарија, Италија, Германија, Франција, САД, Финска, Шведска, Јапонија итн. Од сето ова стекнав многу познајници, колегијални пријателства и, се разбира многу научив. Сè тоа подоцна го запишав во книгата *Ј•А•С Години ѝлодни*, Антолог, (подржано од: Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје, ЈНУ Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје), Скопје, 2021.

Пред крајот на ова искажување сакам особено да ѝ оддадам признание на полската научна средина од областа на филологијата и културата во однос на моето усовршување во научната област. На таков начин Полска стана, покрај, Хрватска, моја втора татковина. Особено сакам да ги издојам моите соработки со проф. д-р Станислав Каролак, проф. д-р Казимјеж Фелешко и проф. д-р Жежи Русек. Тоа беа незаборавни дружења...

И сосема на крајот: на ум ми идат две работи: епот „Пеколот“ од поемата *Божествена комедија* од Данте Алигиери, но и приказните собрани во делото *Декамерон* од Џовани Бокачо. Зошто токму овие? Пред сè затоа што во мојот поглед на светот, во мојот светопоглед, сметам дека животот и дејноста на човека се движи меѓу алегоричната претставена во *Божествената комедија* и темите и дејствата раскажани во *Декамерон*. Таков е и мојот живот. Но и затоа што и во двете дела се зборува за *пресвртни мигови* во животот (додавам: и во кариерата). Патем, Бокачо ја додава одредницата *божествена* кон поемата *Комедија*.

Пресвртен миг за мене претставува овој зборник по повод 70-годишнината од животот. Многу сум им благодарен на сите од Филолошкиот факултет „Блаже Конески“, на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“, мојата alma mater, на сите од ЈНУ Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, а особено на мојата Катедра за македонски јазик. Голем дел од нејзините сегашни членови беа мои студенти...

Лично, особена благодарност им должам на деканката на Филолошкиот факултет, проф. д-р Анета Дучевска, на раководителката на Катедрата, проф. д-р Искра Пановска-Димкова, на директорката на Институтот, проф. д-р Елена Јованова-Грујовска, но и на целиот уредувачки одбор на овој зборник од земјата и од странство.

Ad multos annos!

Скопје, 6.10.2022 г.

Људмил Спасов

ПО ПОВОД 70 ГОДИНИ ОД РАЃАЊЕТО НА ПРОФ. Д-Р ЉУДМИЛ СПАСОВ

Професорот Људмил Спасов го запознав во 1989 г. како професор по предметот Фонологија на современиот македонски јазик, а две-три години подоцна и како професор по предметот Историја на македонскиот јазик. Ми остави впечаток на интересен, духовит и пријателски настроен професор, па во 1994 г. го побарав за ментор на магистерскиот труд, а неколку години подоцна и за ментор на мојот докторски труд. Оттогаш почна и нашата професионална соработка, која прерасна во колегијална и на крајот и во пријателска, и која активно трае и ден-денес. Затоа, со големо задоволство сакам да кажам неколку зборови по повод одбележувањето на 70 години од раѓањето на мојот професор, ментор, колега и семеен пријател – Људмил Спасов.

Проф. д-р Људмил Спасов е роден на 31 октомври 1952 година во Скопје. Потекнува од градско, интелектуално семејство, па уште како дете се движи во уметничко-писателските кругови, што секако извршува големо влијание во неговото созревање и во изборот на понатамошната професионална определба. Во Скопје го има поминато целото свое школување. На Филолошкиот факултет се запишува во 1971 г. на Групата за македонски јазик, а само три години подоцна, во 1974 г., дипломира со награда за највисок просек на генерацијата. Во 1977 година ја одбранува магистерската тема „Лексиката на македонската народна поезија“, под менторство на Блаже Конески, со кого понатаму развива блиски професионални односи. Докторира на 9.3.1981 г. и на 28 години станува најмладиот доктор на филолошки науки. Темата на неговата докторска дисертација, која се протега на импресивни 550 страници, е „Преодноста на глаголите во македонскиот јазик“, изработена под менторство на проф. д-р Ружа Паноска, а коментор и на докторската дисертација му е Блаже Конески. На Филолошкиот факултет во Скопје, Катедра за македонски јазик и јужнословенски јазици се вработува на 16 декември 1976 година каде што ги стекнува сите звања, од помлад асистент (1976) до редовен професор (1993). Се пензионира како редовен професор на 30.9.2020 г. По пензионирањето, проф. Спасов продолжува активно да работи: држи настава на третиот циклус студии на Студиската програма Македонистика на УКИМ, претседател е на Советот за македонски јазик, почесен претседател на

Аспектолошката комисија при Меѓународниот славистички комитет и неуморно твори и натаму објавува вредни научни дела.

Да се опфати целокупниот досегашен научен и наставен опус на професорот Спасов е доста обемна работа. Впрочем, тој најдобро самиот го има сторено тоа во книгата „ЈАС – години плодни“. Во оваа пригода, за да ги одбележиме 70-те години од неговото раѓање и речиси половина век научно творење, ќе се задржиме на поважните сегменти од неговиот работен век.

1. Настава

На првиот циклус студии, проф. д-р Људмил Спасов има предавано повеќе предмети од областа на современиот македонски јазик, Фонологија на македонскиот јазик (сегментална и супрасегментална), потоа од областа на историјата на македонскиот јазик (Историска фонологија, Историска граматика и лексикологија, Историја на писмениот јазик), Општа и теориска лингвистика, Прагматика. Како основач на кroatистиката на Филолошкиот факултет, проф. Спасов предаваше и група предмети од областа на хрватскиот јазик.

На вториот циклус студии има предавано, исто така, повеќе предмети од областа на македонскиот јазик, хрватскиот и другите јужнословенски јазици, од областа на теориската лингвистика, дијахрониската и синхрониската социалингвистика итн.

И на студиите од третиот циклус држи низа предавања од областа на фонологијата на македонскиот јазик, македонската граматика, теоријата на македонскиот текст, како и од општолингвистичка тематика: когнитивна лингвистика, текст-лингвистика, примена на принципите на логиката во проучувањето на македонскиот јазик, теоријата на метафората итн.

Во рамките на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“, надвор од матичниот факултет, проф. Спасов има предавано предмети од областа на современиот македонски јазик и на Филозофскиот факултет (1990 – 2003), на Факултетот за музичка уметност (1986 – 1990), а на Медицинскиот факултет, на Студиската програма Логопеди, ги постави основите на предметот Фонетика и лингвистика (2008 – 2015). На Правниот факултет „Јустинијан I“ ги има предавано предметите: Современ македонски јазик 1, 2, 3; Македонски јазик и новинарска стилистика и Македонски јазик и стилистика на групите по новинарство и по односи со јавноста (2002 – 2020).

Проф. д-р Људмил Спасов име предавано и на други универзитети надвор од нашата држава. Тој речиси 14 години беше надворешен соработник (гостин професор) на Одделот за јужна славистика, Катедра за македонски јазик и книжевност на Филозофскиот факултет на Универзитетот во Загреб (2003 – 2017), а претходно три академски години има предавано на Универзитетот во Ниш (1985 – 1988) и две години на Универзитетот во Приштина (1990 – 1992).

Неговиот однос со студентите најдобро се гледа од бројот на неговите менторства – професорот Спасов им беше и сè уште им е омилен ментор на

голем број студенти од сите три циклуси на образование и ментор е на 45 дипломски, 25 магистерски и на 15 докторски трудови.

2. Наука

Научните интереси на проф. д-р Људмил Спасов се многу широки. Она што го карактеризира како научник е големото интелектуално љубопитство и храброста со која ги испробува и ги применува сите теоретски и методолошки новитети во областа на својата струка. Меѓу првите домашни научници тој навлезе во повеќе полиња на научното истражување, користејќи теоретски приоди кои дотогаш им беа „привилегија” на странските научници. Неговите широки познанства и соработката со меѓународно признати лингвистички имиња му овозможуваат постојано да е во тек со најновите текови во развитокот на лингвистичката теорија.

Автор е на повеќе од 250 научни трудови и 20-ина книги, а неговиот научен интерес може да се определи во следниве рамки:

- лингвистичка семантика, семантиката на глаголот и неговите аргументи, глаголската рекција и структурализацијата на овие односи во рамките на простата реченица,
- начини на градењето на јазичниот текст и тоа на парадигматско и синтагматско рамниште во неговата синхронизија и дијахронизија,
- македонскиот јазичен дијасистем и неговите интерференции со други дијасистеми од соседството и пошироко,
- јазичната употреба: основната комуникација (функција на првостепениот систем) и надградениот врз него второстепен моделативен систем, односно употребата на јазикот во уметничкиот текст,
- сегменталната структура на функционалните и нефункционалните јазични единици и супрасегменталната структура (кулминативните и делимитативните средства, акцентот, клитизација на македонскиот јазичен текст и др.),
- јазикот во социјалната и дијалектната средина во историјата и сегашноста.

Но, кога од сите наведени области, би требало да издвоиме научни теми за кои проф. д-р Људмил Спасов покажува особен интерес, тоа би биле: историјата на македонскиот писмен јазик, семантичкиот приод кон македонскиот глагол и фонологијата на современиот македонски стандарден јазик.

Уште на почетоките од својот професионален пат, поттикнат од Блаже Конески, Спасов се зафаќа со два важни проекти: лексиката на македонската народна поезија и анализа на речникот од 1848 г. и ономастичките материјали на Константин М. Петкович. Неговиот интерес за историјата на македонскиот писмен јазик и во текот на годините продолжува и се продлабочува, со особен

осврт на македонскиот 19 век, што кулминира со објавувањето на книгата *Бојата на јазикот*, чијшто прв дел излезе од печат во 2005 г., а вториот дел во 2006 г. во издание на „Култура“, Скопје. Со научната анализа на настаните и дејците што придонесле денес македонскиот јазик да има своја препознатлива боја, Спасов докажува дека токму во 19 век се судираат сите претходни тенденции во развитокот на македонскиот писмен јазик, како и тенденцијата што подоцна наполно ќе се афирмира – дијалектната база на современиот македонски стандарден јазик да бидат централните говори на западното наречје, неговата азбука да биде приспособена според гласовните можности на овие дијалекти и неговиот правопис да биде фонетски во основата.

Втората широка тема на научен интерес на проф. Спасов е македонскиот глагол проучуван од семантичка гледна точка. Тој подробно ја проучува категоријата преодност кај глаголите во македонскиот јазик и потврдува дека границата меѓу првобитно непреодните и преодните глаголи во македонскиот јазик е затемнета што претставува специфика на македонскиот јазик во однос на другите словенски јазици. Понатаму, проф. Спасов навлегува во проучување и на глаголскиот вид во македонскиот јазик. Тргувајќи од семантичката теорија за глаголскиот вид на Станислав Каролак и во соработка со него, Спасов раководи со тим научници во проектот *Глаголскиот вид во македонскиот јазик* и ги дава дефинициите на видските (аспектните конфигурации во македонскиот јазик, а особено ја проучува резултативната видска конфигурација.

Неговиот научен интерес од областа на фонологијата на македонскиот стандарден јазик е засведочен во монографијата *Фонологија на современиот македонски стандарден јазик* (во коавторство со Ирена Савицка). Оваа монографија ги опиша гласовните (фонетските, фонолошките, акцентските интонациските) основи на македонскиот стандарден јазик и се вклучи меѓу основните книги што го опишуваат современиот македонски стандарден јазик придонесувајќи за негова широка научна афирмација во земјата и во светот. Доброто познавање на фонологијата на Спасов се одразува и во критичкото издание на *Историската фонологија на македонскиот јазик* од Блаже Конески – со објавувањето на ова дело во редакција на Људмил Спасов (соработници во редакцијата: Искра Пановска-Димкова и Љупчо Митревски) може да се каже дека Блаже Конески конечно стана целосно објавен на македонски јазик.

3. Меѓународни контакти и соработка

Првите меѓународни контакти, професорот Спасов ги прави уште во текот на студиите, кога во 1973 година оди на двомесечна специјализација на Семинарот за полски јазик, литература и култура во Варшава и во Краков. Во 1985 г. учествува на Полонистичкиот семинар во Варшава каде што го завршува курсот за напреднати. Во 1978 г. во Љубљана го завршува средниот

курс на Семинарот за словенечки јазик, литература и култура, а во 1995 г. – курсот за напреднати.

Во академската 1993/1994 година е гостин професор и лектор на Институтот по словенска филологија на Јагјелошкиот универзитет во Краков, Полска, а во академската 2003/2004 година, проф. Спасов престојува и на Институтот за словенска филологија на Универзитетот Хумболт во Берлин, каде што специјализира на одделни теми посветени на проблематиката на глаголскиот вид и истовремено држи серија предавања посветени на македонистичката и на јужнословенската проблематика. На истиот Институт се враќа како поканет предавач и во 2007 година.

Во текот на едно дваесетлетие (1984 – 2002), Спасов секоја година престојува во Полска и тоа во славистичките центри во Варшава, Краков, Сосновјец – Катовице и во Вроцлав, каде што, покрај работата врз научни проекти и држењето настава, посетува разни семинари, учествува на повеќе научни конференции и активно учествува на различни работилници водени од еминентни полски научници. Со некои од нив го поврзува и соработка од која произлегле научни трудови и монографии, а со други го поврзува школување преку постојани консултации или преку посетување на различните курсеви одржувани од нивна страна. Сето тоа му има овозможено да се запознае со современата лингвистичка семантика, теоријата на литературата, социолингвистиката, когнитивната лингвистика, како и со конкретната проблематика во изучувањето на полскиот јазик, другите словенски јазици, јазичната типологија и јазичните контакти. Престоите во Полска му овозможуваат да учествува и во интелектуалниот живот и во протестите на интелектуалците против тоталитарниот режим во таа земја, особено во периодот по т.н. воена состојба (1983 г.), кога постепено доаѓаат до израз процесите на демократизацијата во сите области на животот, а со тоа доаѓа и до афирмација на интелектуалните слободи.

Проф. Спасов соработува и со колеги и од други средини. Тој има воспоставено и одржува контакти со колеги од Словенија, Хрватска, Србија, Босна и Херцеговина, Црна Гора, Русија, Украина, Белорусија, Австрија, Германија, САД, Канада, Италија, Финска, Шведска, Азербејџан, Јапонија и др. Со некои од нив го поврзува и постојано пријателство и соработка.

Познанствата и соработката со широкиот круг колеги лингвисти, придонесоа професорот Спасов да се јави како иницијатор и организатор на повеќе меѓународни научни конференции од областа на лингвистиката како во РС Македонија така и во странство.

4. Проектна активност

Во рамките на проектната активност, проф. Спасов има раководено и учествувано во повеќе меѓународни и национални проекти. Беше раководител и учесник од македонската страна, на меѓународниот проект *Фонологија на современиот македонски стандарден јазик (сегментална и супрасегментална)*.

Учесник од полската страна во овој проект беше Ирена Савицка од Институтот за славистика при Полската академија на науките. Како резултат на овој проект во 1997 г. од печат излезе монографијата „Фонологија на современиот македонски стандарден јазик“ во издание на „Детска радост“, Скопје, за која проф. Спасов го доби највисокото признание за наука, државната награда „Гоце Делчев“.

Проф. д-р Људмил Спасов беше раководител и главен истражувач од македонската страна и на националниот проект со меѓународно учество *Глаголскиот вид во македонскиот јазик (џрв и вџор дел)*. Меѓународниот учесник, странски експерт во проектот беше проф. д-р хаб. Станислав Каролак од Педагошкиот универзитет во Краков. Овој проект резултираше со издавање на повеќе монографии од сите учесници во проектот, меѓу кои и монографијата на проф. Спасов: „Резултативната видска (аспектна) конфигурација на глаголите во македонскиот јазик“, која излезе од печат во 2011 г. во издание на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје.

Проф. Спасов беше раководител и на меѓународниот проект *Кониковско евангелие (КЕ)* произлезен од соработката меѓу Универзитетот во Хелсинки и Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје. Работата се одвиваше преку соработка на два тима: финскиот, раководен од проф. д-р Јоуко Линдстет, и македонскиот, раководен од проф. д-р Људмил Спасов, што резултираше со објавување на монографијата *Кониковско евангелие* во редакција на проф. Спасов во коавторство со професорите Јоуко Линдстет и Јуси Нуорлуото: *The Konikovo Gospel – Кониковско евангелие, Bibl. Patr. Alex. 268, Commentationes Humanarum Litterarum, 125*, Helsinki: Societas Scientiarum Fennica.

Проф. д-р Људмил Спасов беше раководител и на меѓународниот проект *Јазици и идентитетите на југозападниот дел на Вија Езнајија*. Самото истражување се одвиваше во 2015 г. во рамките на програмата ХАЈС. Од овој проект излезе Зборник, каде што се забележани и објаснети резултатите од истражувањето.

5. Службени функции

Проф. Спасов има извршувано голем број службени функции на Факултетот, на Универзитетот и надвор од него: продекан на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ (1989 – 1991), шеф на Катедрата за македонски јазик и јужнословенски јазици (2003 – 2005 година), член на Универзитетскиот совет на УКИМ (1989 – 1991), член на Универзитетскиот сенат на УКИМ (2009 – 2013), член на Советот на Институтот за македонска литература во Скопје (2001 – 2002), претседател на Советот за развој и финансирање на високото образование на РМ (2002 – 2006), претседател на Советот за македонски јазик при Владата на РСМ (2017–), претседател на Комисијата за аспектологија на Меѓународниот славистички комитет (2008 – 2018), почесен претседател и заменик-претседател на Комисијата за аспектологија на Меѓународниот

славистички комитет (2018–), член на Заедничкиот интердисциплинарен комитет на експерти (ЗИКЕ) за историски, археолошки и образовни прашања меѓу Република Северна Македонија и Република Грција (2018–), член на Советот и на Организацискиот одбор на Рациновите средби во Велес во два мандати (2017–).

Сè на сè, за професорот Људмил Спасов може слободно да се каже дека за својот 70-ти роденден веќе има оставено зад себе импресивни достигнуања и во наставата и во науката и во општествениот живот воопшто. Но, она што го прави Људмил Спасов комплетна личност е што тој ужива во животот и секогаш наоѓа време за хумор, за џез-музика, за пловење со кајче по езерото, за дружба со семејството и со пријателите, за неуморни патувања и за инспиративни разговори со добро кафе и до доцна во ноќта. Му посакувам и понатаму да продолжи да живее со полна пареа зашто ако нешто не му недостасува на професорот Спасов, тоа се енергијата и непресушниот извор на идеи.

Скопје, 22.9.2022 г.

проф. д-р Искра Пановска-Димкова

МОЈОТ МЕНТОР – ПРОФЕСОР СО МЕЃУНАРОДНО РЕНОМЕ ЗА ПРЕПОЗНАТЛИВОСТА НА ПРОФ. Д-Р ЉУДМИЛ СПАСОВ

Професорот Људмил Спасов е еден од најценетите и најпрепознатливите професори на Катедрата за македонски јазик и на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ при Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје.

Тој речиси пет децении неуморно го проучува, го анализира и го предава меѓу студентите македонскиот јазик на полето на фонологијата, историјата на писмениот јазик, современата состојба, посебно глаголскиот вид ... Важи за омилен, во секое време лесно достапен професор со интересни и едукативни предавања по светски терк. За книгата „Фонологија на современиот стандарден јазик“ (во коавторство со Ирена Савицка) добитник е на државната награда „Гоце Делчев“ за наука.

Станува збор за сестран научник и истражувач со светско реноме, за што придонесуваат големиот број статии во научни списанија и зборници, учествата на голем број меѓународни конференции и импозантниот број монографии.

Покрај постојаната наставна активност, проф. д-р Људмил Спасов својата научна и творечка енергија ја насочува кон трите големи и значајни научноистражувачки проекти:

- *Глаголскиот вид (аспект)* во македонскиот литературен јазик – повеќегодишен проект на Катедрата на македонски јазик и јужнословенски јазици при Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ под раководство на проф. д-р Спасов и е дел од поширокиот меѓународен проект *Аспектуалниот и шеморалниот систем во словенските и романските јазици* под раководство на проф. д-р Станислав Каролак;
- *Фонологија на македонскиот стандарден јазик* – заеднички меѓународен проект на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ од Скопје со Универзитетот во Варшава и Полската академија на науките;

раководители на проектот се проф. д-р Људмил Сасов и проф. д-р Ирена Савицка;

- *Кониковско еванџелие* – заеднички проект на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ при УКИМ и на Факултетот за словенска филологија при Универзитетот во Хелсинки, Финска, под раководство на проф. д-р Људмил Спасов и проф. д-р Јоуко Линдстед.

Професорот Љ. Спасов е претседател на Аспектолошката комисија на Меѓународниот славистички комитет (2019–2018), а од 2018 е почесен претседател.

Мојот прв впечаток за професорот Људмил Спасов од октомври 1984 година, досега не се промени: ведар, динамичен, срдечен, љубезен, скроман, а антологиски начитан, образован по светски терк, авангарден, елоквентен. Уште тогаш неговата настава беше интерактивна, со нагледни средства и со вклученост на сите студенти. На часот по Фонологија на македонскиот јазик побара од мене, како велешанка, да ги изговорам множинските форми за *лаџа* и *лаџи* за да слушнат останатите студенти дека во велешкиот говор е ист изговорот на *лаџи* и *лаџи*.

На часовите ги користеше и исцрпните дијалектолошки познавања на сите рамништа. Социолингвистички, тој ни ги претставуваше јазичните посебности на македонските градски средини. За велешкиот градски говор во однос на руралната средина, професорот ги издвои примерите со задолжителна замена на „в“ со хиперпродуктивното „ф“: *филичка* (за виљушка), *фчера* (за вчера), *флезе* (за влезе); како и членувањето на часовите во денот: *едниоџ/едениџе, двайџа, џриџе ... до десетиџе сааџоџи*.

Следните години течеа неговите предавања од Историјата на македонскиот јазик што ги имаше усовершено по моделот на Блаже Конески. Во четврта година се шегувавме дека професорот Људмил Спасов ни е омилениот класен раководител што нè води од прва до четврта година.

Потоа дојдоа моите постдипломски студии и изборот на ментор. Пред извесно време напишав дека професорот Људмил Спасов е ментор на најголем број магистри и доктори на науки од областа македонистика. Тоа сè уште е неспорен факт. Се гордеам што беше и мој ментор. Станува збор за ментор пред своето време што сериозно се вложува во тезата на кандидатот и води грижа до одбраната, но и потоа. Како ментор на мојот магистерски труд, ме упати кај професорките Мира Солеца од Полска и Даринка Гортан-Премк од Србија и побара да ги консултираам соодветните текстови од проф. Лилјана Минова-Ѓуркова. На тој начин, добив увид во социолингвистичките проучувања на три лингвистички центри. Вечерта на 29 јуни, спроти одбраната на магистерскиот труд, телефонски разговаравме со часови за моето експозе и за утрешната одбрана. На крајот, професорот рече: „Ајде утре Господ да ни е на помош!“ И

тогаш знаев дека на одбраната нема да бидам сама. Мојот ментор ќе биде со мене! При одбраната на магистерскиот труд, на прашањето од проф. Гортан-Премк: како се чувствував додека работев над трудот, одговорив дека тоа е најубавиот период од мојот дотогашен професионален ангажман.

Пред десетина години со колешката Доца Цветкоска, професорка по македонски јазик во Економското училиште во Охрид, присуствувавме на предавањето на проф. Љ. Спасов по Историја на македонскиот јазик, во рамките на Летната школа при Семинарот за македонски јазик литература и култура во Охрид. Професорот го спореди развојот на македонскиот јазик до кодификацијата со развојот на мајчините јазици на сите семинаристи од дваесетина земји. Како сестран научник со светско реноме, покажа антологиско познавање, прифаќање на различностите и систематичност при споредбата на фактите. Часот заврши со френетичен аплауз од присутните и со кафе-дискусија крај езерото.

Една од првите работи што ја научив од мојот професор и ментор е чесноста: чесен пристап кон науката, чесен пристап кон колегите, особено кон помладите, чесен пристап кон професијата. Втората лекција се однесува на прифаќањето и почитувањето на различностите. Следната животна лекција е почитување на демократските процеси и на демократските права на сите.

Во тој манир се и неговите видувања за македонскиот јазик и правопис, за азбуката, за кодификацијата, за историјата на македонскиот јазик, за јазичната политика. За оваа пригода ќе се послужам со дел од неговите интервјуа за Македонското радио – Радио Скопје. Во нив Спасов објаснува: „Кога се формира држава и кога се формираат сите нејзини потребни институции, мора да се направи и стандардизиран јазик, кој ќе служи за официјална, административна, научна, уметничка и друга употреба. Од ова произлегува дека современата македонска азбука и македонскиот правопис имплицирани во одлуката на Првото заседание на АСНОМ на 2 август 1944 година и потоа озаконети во 1945 година (5 мај и 7 јуни 1945 година) се всушност еден од значајните столбови на државноста. Така, на овој начин се заокружува процесот на создавање на една нова држава каква што е Демократска Федерална Македонија по АСНОМ, односно тогаш во рамките на сложената југословенска држава...“ Поттикнат од прашањето „Што всушност претставува правописот, односно што се подразбира под овој поим и какво е неговото значење за еден јазик?“, Спасов објаснува „Значи, најнапред имаме избор на азбука (писмо) во рамките на создавањето на еден стандарден јазик и тоа писмо треба да соодветствува на времето, но и на самиот јазик, на суштината на фонотактиката на јазикот и потоа се создава правопис што означува како да се пишува на тој јазик, односно да се направи правописен стандард. Ние денес, почнувајќи од XX век, живееме во време на стандарди, постојат стандарди од најразличен вид. Ова е еден од стандардите за јазичната

употреба. Многу е тешко да се направи правопис... И сега, големото прашање што останува, гласи: Кога ќе се донесе конечната одлука за правописот, односно кога тој ќе стане официјален, дали тој правопис е применлив за соодветниот јазик? Е сега, можам да се повратам нанзад и со гордост да истакнам дека нашите предци, нашите тогашни великани, да ги споменам Блаже Конески, Крум Тошев, како и целата екипа на луѓе што работеле тогаш, успеале да дојдат до еден правопис и да прифатат и да создадат такво дело што успешно го положило испитот на времето.“

Понатаму, професорот им оддава почит на Крсте Мисирков, човекот кој ја направи првата стандардизација на македонскиот јазик, на конечниот кодификатор Блаже Конески, на Крум Тошев, потоа на Кирил Конески, Божидар Видоески, Тодор Димитровски, Радмила Угринова-Скаловска. Професорот порачува „Не смееме да направиме грешки и да воведеме некакви револуционерни промени (во правописот – м. заб.). Со тоа што ќе постигнеме? Ќе си го исечеме дрвото на кое седиме ...“

На прашањето „Како да се бориме против посегања(-та) и обиди(-те) за некакви си „–изации“ на македонскиот стандарден јазик“, Спасов одговара „Да бидеме свои на своето, да останеме Македонци и да бидеме секогаш Македонци. Ние не можеме да бидеме други, не можеме ...“

На крајот Спасов отсечно се изјаснува: „Сè додека има зборувачи на македонскиот јазик и сè додека има пишувачи на македонскиот јазик, тој никогаш нема да биде загрозен!“

Професорот Људмил Спасов е редовен учесник на Семинарот за македонски јазик, литература и култура и на Меѓународната научна конференција во Охрид. Постојано дава свој удел на меѓународните конференции во рамките на Деновите на Благоја Корубин и на Отворените денови на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

Како дел од општествената активност, тој втор мандат е претседател на Советот за македонски јазик при Владата на Република Северна Македонија. Да потсетам, од Спасов во 2019 година потекна иницијативата за одбележување на 5 Мај како Ден на македонскиот јазик.

Мојот ментор е истакнат научник и виден општественик. Мојот професор и ментор е непосреден и праведен како човек, а систематичен и прецизен како научник со проста и строга лингвистичка мисла. Имам неповторлива можност да соработувам и секојдневно да учам од него. Пред многу години ми порача: „Тимот што победува, не се менува“. За мене е чест и привилегија да бидам дел од тимот на професорот Људмил Спасов!

Далибор Јовановски
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје
Филозофски факултет, Институт за историја
dalibor@fzf.ukim.edu.mk

СОРАБОТКАТА СО ПРОФЕСОРОТ ЉУДМИЛ СПАСОВ ЗА ПРАШАЊАТА ОД МАКЕДОНСКОТО И БАЛКАНСКОТО ИСТОРИСКО И ЈАЗИЧНО МИНАТО

Апстракт: Целта на овој труд е да се прикаже заедничкото истражување со професорот Људмил Спасов на теми поврзани со македонското и со балканското јазично, културно и историско минато. Темите кои ги одбравме се недоволно или воопшто не се обработени од страна на македонската општествена и хуманистичка наука. Нашата цел е да се покаже преку компаративното истражување дека процесите поврзани со македонската јазична, културна и историска традиција во многу нешта се слични како и кај останатите балкански народи. Целта на нашето заедничко истражување и пишување е да ја покажеме потребата од интердисциплинарен пристап во науката, за кој сметаме дека недостасува.

Клучни зборови: Спасов, македонско, балканско, истражување, конференции.

Професорот Спасов и јас се знаевме од ходниците на заедничката зграда на нашите два факултети, Филолошкиот и Филозофскиот, на најстариот и најдобриот македонски универзитет. Се поздравувавме. Нашата соработка и желба за заеднички истражувања и објавување студии започна во 2018 година кога станавме членови на Македонско-грчкиот комитет за историја и археологија. Така, по состаноците продолжувавме да дискутираме за теми поврзани со прашањата за македонската историја, јазик, култура, праведни споредби со балканските но и со европските состојби. Интересно е да забележиме дека двајцата имаме различни идеолошки определби, но тоа воопшто не пречеше да соработуваме, да разменуваме идеи и да договориме соработка, а станавме и пријатели. Сакаме да покажеме дека науката и Македонија не признаваат поделби. Така, разговарајќи за нашата научна дејност во минатото се присетувавме на некои интересни моменти. Спасов се присети на некои реакции за неговата книга за Константин Петкович. А, јас на реакциите за мојата книга за грчката балканска политика и Македонија. Всушност, заклучивме дека науката, доколку е вистинска, руши табуа. Така, започнавме со размена на наши трудови со цел да најдеме теми кои заеднички би ги истражиле или би ги надополниле. Мене, како на историчар, посебно ми се допадна неговата книга „Поглед во минатото“ (Спасов 2018) каде што можев

да најдам интересни размислувања. Инаку, библиографијата на професорот е обемна и научно издржана (Спасов 2021: 81–154). Пред две години започнавме со нашите заеднички настапи на конференции, за кои мислам дека се интересни и научно издржани. Имаше и помалку духовити забелешки за настапите. Така, еден заеднички пријател ми вели: „Само со Људмил настапуваш, како тоа?“ Му одговорив, исто така, на шега: „Така сакам.“ Од настапите започнаа да излегуваат и трудови. Тука ќе посветам внимание на два објавени труда и на делови од трудови за кои се надеваме дека наскоро ќе бидат објавени.

Во воведот кон книгата на Конески, која беше објавена како репринт, дадовме еден осврт на работата и делото на Конески, но и на зависноста на македонското јазично прашање од меѓународните односи, поточно, како резолуцијата на Информбирото влијаела врз односот на Бугарија кон македонскиот јазик и кон Македонците воопшто, лоцирајќи го денешниот проблем помеѓу двете земји токму во настаните од 1948 година. Во овој предговор професорот Спасов и јас напишавме и некои работи за кои сметавме дека не се доволно објаснети или дека се премолчени во македонската наука, а за кои сметавме дека треба да бидат споменати заради засилување на нашите аргументи и да покажеме дека не постои никаков страв од објавување податоци што се во спротивност со тоа што го работел Конески. Поточно, наведовме дека постоело несогласување меѓу некои македонски интелектуалци, како и кај добар дел од македонската емиграција во Царството Бугарија. Па така, забележавме дека неколку видни членови на МНИ, Ангел Томов, Никола Манолев и Христо Ампов, во своите обраќања се спротивставиле на посебноста на македонскиот јазик и на постоењето на македонската нација (Гребенаров 2009: 284–370). Од друга страна, истакнати македонски дејци како Алексо Мартулков (БКП 1999: 1245) и Павел Шатев (БКП 1999: 1276), иако сметале дека Македонците се посебни во однос на Бугарите со сопствен јазик и култура, сепак не се согласувале со новата македонска азбука и јазик, сметајќи дека така тој се србизира. На слична линија бил и Васил Ивановски кој, според неговото признание, не сакал да дозволи преведување на неговата *Книга за Македонија* од бугарски на македонски јазик од истите причини што ги навеле Мартулков и Шатев (БКП 1999: 1247).

На крајот, нашите заклучоци ги сублимиравме во следниве тези: Тврдењата дека македонскиот идентитет, нација, култура и јазик се создадени вештачки за политички потреби не се нови ниту, пак, ќе престанат наскоро. Ние сметаме дека македонскиот народ и неговиот јазик се развиле по природен пат, еднакво или слично како и кај другите балкански народи. Резолуцијата на Информбирото во јуни 1948 година беше основа за прекинувањето на еден процес на целосно признавање на постоењето на македонскиот народ и јазик од страна на Бугарија. Тоа прашање е политичко и не е научно (Спасов, Јовановски 2021: 23).

Разговарајќи и истражувајќи, професорот и јас дојдовме до идеја да направиме една мала студија за македонската емиграција во САД, која подоцна би ја прошириле и во монографија. Нашите истражувања на објавените и на необјавените материјали од американско потекло нè наведоа да напишеме една

статија во која сакавме да покажеме како некои македонски емигранти во САД, уште во времето кога регионот Македонија бил под османлиска власт, како и во периодот по Балканските војни и по поделбата на Македонија, и покрај силината на културната, јазичната и вооружената пропаганда на трите балкански монархии, ја истакнале својата македонска посебност. Кон крајот на 19 и почетокот на 20 век, поради лошата состојба во Османлиската Империја, од Македонија започнал еден емигрантски бран кој станал интересен не само поради економските, социјалните и политичките причини, кои биле двигатели на емигрирањето, туку и поради фактот што за првпат дел од емигрантите започнале да ја искажуваат својата македонска народносна (етничка) припадност. Тоа можеме да го забележиме во американските службени документи. Македонските емигранти имале можност, поради американската демократија, слободно да го изразат својот идентитет и да се искажат како Македонци кои зборуваат македонски јазик, кој тогаш не бил кодифициран и не бил признат ниту во Османлиската Империја ниту, пак, од страна на соседите и на лингвистиката. Мошне е интересно да се забележи дека и во американските весници, но и книги од овој период се пишува за дел од овие емигранти како за Македонци, без тие да се поврзат со Бугарите или со Грците. Истото се однесува и за македонскиот јазик. Ова е сериозен аргумент за нашата посебност која и денес е негирана. Тоа се должи на демократијата во САД каде што секој имал право да се изрази така како што сакал. Целта на овој наш труд беше да се покаже дека во едно демократско мултикултурно општество, како што било американското, со сите предизвици и мани, Македонците можеле слободно да ја изразат својата народносна припадност. Да не бидеме погрешно разбрани, и балканските држави биле демократски, но само доколку народносната припадност била во нивна полза. Мултикултурноста на САД, далеку од балканскиот котел кој вршел од национализам, каде што немало место за Македонците како посебен народ, им овозможила на емигрантите од османлиска Македонија, поделена по 1913 година, да ја изразат својата етничка припадност, во овој случај – македонската. Самоопределувањето не било случајно ниту изненадувачко. Зголемувањето на бројот на оние што се чувствувале како Македонци на северноамериканскиот континент оди по нагорна линија по создавањето на македонската држава во 1944 година, со доселувањето нови емигранти од НР/СР Македонија, но и од егејскиот дел во состав на Грција. Исто како и за Конески, и тука не сакавме да го одбегнеме другиот дел од македонската емиграција во САД кој не ја истакнувал македонската јазична и етничка посебност, туку се изјаснувал како дел од бугарската народност. Тоа не го направивме случајно. Покажувањето на тој друг дел од македонската емиграција, колку и да не ни одговара, на научен план ја остава можноста за критика на најниско можно ниво. Никој не може да обвини дека трудот е едностран или, пак, дека е со одредена тенденција (Јовановски, Спасов: 2021, 125–135).

Во јуни минатата година, како и во јуни оваа година со професорот Спасов учествував на две конференции организирани од МАНУ. Првата му

беше посветена на Крсте Мисирков, а втората на Крсте Црвенковски. Трудовите сè уште не се објавени. Затоа, тука ќе се осврнам на дел од нив. Настапот на конференцијата посветена на Мисирков, односно нашите изнесени тези и ставови предизвикаа голем интерес. Во нашето истражување за оваа конференција учествуваа и Елена Јованова-Грујовска и Виктор Габер. Ние направивме еден паралелен приказ на тоа што се случувало во Македонија во врска со прашањето за стандардизацијата на македонскиот литературен јазик наспрема стандардизацијата на другите балкански јазици. Се трудевме целиот процес да го разгледаме во регионалниот, но и поширокиот геостратегиски контекст, односно да одговориме на прашањето дали тоа што се случувало при развојот и кодификацијата на македонскиот јазик, може да го забележиме и кај другите јазици во регионот, пред сè, кај соседните. Затоа, тука ќе дадам еден дел од тоа што го напишавме професорот Спасов и јас, имајќи предвид дека овој наш труд е мошне интересен и значаен за тоа што денес ни се случува. Поточно, ќе претставам како одел процесот на стандардизација во Бугарија. На овој начин го објаснуваме процесот на стандардизација кај балканските јазици, кој е мошне сличен на македонскиот, и иако е постар според почетокот, интересно, завршува по стандардизацијата на Конески. Томаш Камусела, пишувајќи за создавањето на јазиците во Централна Европа, забележал дека интелектуалните елити сметале оти разните дијалекти и граматичките несогласувања претставувале еден вид несакани ексцентричности што го попречувале патот на една беспрекорна комуникација на територијата (Kamusella 2015: 16) Според него, јазичната политика станала дел од државната. Во таа насока тој ја посочува теоријата на американскиот социолингвист Ајнар Хауген, според која на почетокот еден дијалект или комбинација на дијалекти се избрани да се користат во пишувањето, потоа следела кодификација на формата, односно на јазикот, а на крајот следело распространувањето на кодифицираниот јазик на територијата на државата (idem: 17). Всушност, ова може да го забележиме на Балканот кога е во прашање и појавата и кодификацијата на јазикот, но и создавањето на сегашните балкански нации.

Како и кај Србите, кои на почетокот својот јазик го именуваа како *славјаносербски*, и помеѓу Бугарите било присутно именувањето на јазикот како *словенобугарски*. И првата позната историја за Бугарите напишана од Бугарин, отец Паисиј, е насловена како *Историја славјанобугарска*. Книгата била напишана на народен јазик со црковнословенски примеси и претставува почеток на една нова фаза во развојот и појавата на современиот бугарски јазик (Hill 1988: 99). Оваа помешаност помеѓу народниот говорен јазик и црковнословенскиот јазик отворила поле за дискусија кај интелектуалците како треба да изгледа бугарскиот јазик, кој бил далеку од тоа да биде стандардизиран. Така, претставниците на т.н. Славјанобугарска школа сметале дека писмениот јазик требало да биде народниот, но во согласност со црковнословенската традиција (Захаријева 2008: 243). Тогаш меѓу претставниците на разните школи, како што се Трновската, Пловдивската, Каравеловата, Дриновата јазична школа, започнува дебата за тоа каков треба да биде современиот бугарски јазик, која била улогата на народниот говор, кои

букви треба да бидат користени (*idem*, 48–49). Се прават обиди за отфрлање на турцизмите, но се прифаќаат руски зборови. По ослободувањето излегуваат повеќе граматички на бугарскиот јазик, но недостасувала нормативната уреденост. Сепак, се прават обиди за оформување и стандардизирање на бугарскиот јазик. Министерот за просвета Т. Иванчев во 1899 година издава едно упатство за општ правопис во обид да се направи стандардизација на јазикот, но тоа не била и конечна стандардизација. Како што забележал Хил, Иванчевата ортографска реформа не го создала стандардизираниот бугарски јазик, туку направила еден нов предизвик. Во текот на 20-тите години на минатиот век имало еден обид за нова стандардизација на бугарскиот јазик, позната како стандардизацијата на Омарчевски, која била одбиена од научната јавност во земјата. Но, тоа не било сè. Со законот од 27 февруари 1945 година се врши нова реформа на бугарскиот јазик, поточно на правописот, кој се користи и денес (Стоилов 2018: 97). Овој пример го дадовме не како оправдание или како одбрана туку како показател колку е тешко да се направи една стандардизација на јазикот, односно колку е голем проблемот кој Мисирков и Конески го решија, а забележуваме дека кај некои сè уште не е целосно решен или, пак, како во бугарскиот случај, последната реформа се смета како идеолошка и предавничка.

Во јуни оваа година настапивме, како што веќе напоменав, на една конференција посветена на поранешниот македонски функционер Крсте Црвенковски. Размислувајќи која тема да ја пријавиме, се досетивме дека еден сегмент од неговиот ангажман на надворешнополитички план не е доволно објаснет, а некако се поклопува со денешното оспорување на нашата посебност од страна на источниот сосед. Затоа, во нашето излагање се осврнавме на улогата на Крсте Црвенковски во заштитата и во промоцијата на македонската посебност во односите со Грција и со Бугарија. Целта на нашето излагање не беше да ја глорифицираме заложбата на Крсте Црвенковски за одбрана или за заштита на македонските национални интереси и на Македонците, воопшто, како народ со посебен јазик, култура, историја, традиција, идентитет. Не беше ниту правење мит од неговото дејствување. Науката не трпи такви импровизации. Нашата цел беше да покажеме дел од неговото дејствување во однос на македонското прашање со две соседни земји на НР/СР Македонија, која беше во рамките на југословенската федерација – Кралството Грција и НР Бугарија, како и да се обидеме да извлечеме заклучок дали проблемите од неговото време влијаат и на денешните односи на веќе независна Македонија, која зад себе ја нема регионалната сила каква што беше поранешна Југославија. Пишувајќи за Конески, стандардизацијата и кодификацијата на македонскиот јазик, како и за односот на комунистичка (социјалистичка) Бугарија кон тој процес, заклучивме дека проблемите почнале по резолуцијата на Информбирото. А, во времето кога Крсте Црвенковски извршувал највисоки партиски и државни функции во СР Македонија, проблемите само се зголемувале, имајќи ја предвид политиката на Тодор Живков во однос на Македонците и на македонското прашање. Интересно е да забележиме дека

проблемите со кралството Грција биле постојани и без некои поголеми амплитуди во однос на грчкото непризнавање не само на македонското малцинство во Кралството Грција туку и на македонскиот идентитет, воопшто. Дадовме повеќе примери од ангажирањето на Црвенковски за заштита и за промоција на македонските интереси во односите со двете соседни земји, имајќи ја предвид тогашната позиција на македонската држава која беше дел од Југословенската Федерација која, пак, имаше свои интереси кои неретко беа спротивни на македонските. Затоа и го поставивме прашањето дали Крсте Црвенковски успеал во својот ангажман. Дали успеал? Зависи како ја гледаме неговата дејност и резултатите од неа. Доколку бараме резултат, тогаш одговорот е не. Но, дали и денес ги немаме истите, или барем слични, проблеми, особено во односите со Бугарија. Доколку размислиме во кои услови опстојувала и со која реална моќ располагала тогашната македонска држава како дел од Југословенската Федерација, тогаш може да кажеме дека успеал, бидејќи, јасно се спротивставил на бугарската теза за Македонците, јазикот, историјата, културата. Исто така, во однос на Грција, успеал да влијае на сојузната влада, колку-толку да го поставува прашањето за македонското малцинство во Грција и неговите јазични и културни права, а како што веќе напоменав, интересот на Белград и на Скопје не бил секогаш ист. Исто така, целта ни беше да укажеме дека постои и една голема разлика во делувањето на Црвенковски за заштита на македонскиот јазик, историја, култура и идентитет. Во однос на Бугарија жестоко се спротивставувал на нивните тврдења за бугарскиот корен на македонскиот јазик, историја, култура и традиција, и тоа на состаноците со бугарскиот политички врв. Кога е во прашање Грција, најмногу што можел е да врши притисок врз сојузната влада, бидејќи Атина, едноставно, не била заинтересирана, поточно одбивала каков било контакт и средби со тогашните македонски раководители. Како што нагласуваме на почетокот од трудот, сметаме дека тоа била реалноста, а за правење мит нема место. Реалноста е подобра од митологијата, особено кога реалните проблеми со кои се соочувал Црвенковски пред половина век, за жал, постојат и денес. Неговата современост е мошне слична со нашата.

На крајот би напоменал дека соработката со професорот продолжува и понатаму. Веќе имаме нови конференции пред нас, но и книги за пишување во кои, се надевам, на еден интересен, аналитичен и компаративен начин ќе се обидеме да ги изнесеме нашите тези и ставови поврзани со македонското минато на јазично, културно и политичко поле. Сакаме да покажеме дека двајца научници што им припаѓаат на различни научни дисциплини, имаат различни размислувања, различна политичка ориентација, можат да соработуваат и заеднички да се обидат да дадат придонес за развој на македонската научна мисла. И двајцата, морам да забележам, да не звучи нескромно, сакаме зад себе да оставиме заеднички дела, но и пример како заедничката работа води кон единство кое на нас Македонците ни е потребно како никогаш до сега. Ја користам оваа можност на професорот Спасов да му посакам долг живот, многу работа и успех, како и да ужива со најмилите – внуците.

Summary

The main purpose of this paper is to present some of our researches with Professor Ljudmil Spasov on topics which are related to the Macedonian and Balkan linguistic, cultural and historical past. The topics we have chosen were not sufficiently researched by the Macedonian social and humanistic science. The aim of our research is to show through comparative analysis that the processes related to the Macedonian linguistic, cultural and historical tradition are in many ways similar to those of the other Balkan nations. The object of our common research and writings is to demonstrate the need for an interdisciplinary approach in the science since we consider that is deficient in Macedonian social and humanistic science.

Користена литература

- БКП 1999: *Коминтернът, македонският въпрос 1917-1946*, т.2/5. Софија: Главно управление на архивите.
- Гребенаров Александър. 2009. *Македонският научен институт (1923-2008). Документален летопис*. Софија: Гутенберг.
- Захаријева Ѓ. 2008. *Абевето на езиковата култура*. Софија: Авангард Прима
- Спасов Људмил. 2018. *Пољед во минашото. Избрани теми од историјата на македонскиот писмен јазик*. Скопје: Пагома прес.
- Спасов Људмил. 2021. *Јас. Години плодни*. Скопје: Антолог.
- Јовановски Далибор, Спасов Људмил. 2021. „Демократијата и самоопределувањето: Македонските емигранти во САД на почетокот на 20 век“. *Македонскиот јазик – извор на научни изразувања (гома и наговор)*, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 125–135.
- Спасов Људмил, Јовановски Далибор. 2021. „Предговор“. *Блаже Конески, По ѓовоо најновиот најго на нашиот јазик*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Стоилов А. 2018. „Две правописни реформи от 1945 г. – една политическа цел“. *Orbis linguarum*, v. 16/2. 97–104.
- Hill P. 1988. „The development of the Bulgarian standard language“ Hill, P. *Lehmann V., Standard language in the Slavic world*. Munchen: Verlag Otto Sagner, 98–109.
- Kamusella T. 2015. *Creating Languages in Central Europe during the last Millennium*. London: Palgrave Macmillan.

Кица Колбе
 Келн, Германија
 kicakolbe@arcor.de

РАСКАЖУВАЧКАТА ДАРБА НА ЛЈУДМИЛ СПАСОВ

Апстракт: Низ една многу лична перспектива, која потекнува и од долгогодишното пријателство на авторката со славеникот, во овој есеј ни е претставена особеноста на неговата раскажувачка дарба, не само како лична карактеристика и начин на доживување на животот туку и како посебен белег на неговото целокупно лингвистичко дело. Така, Људмил Спасов ни бива прикажан како хроничар на големата и возбудлива приказна на македонскиот јазик, во која тој ја вложува сета своја раскажувачка дарба и научничка ревност. Конечно, сознаваме дека раскажувачката дарба и во литературата и во лингвистиката потекнуваат од еден ист извор, оној на восхитот за неисцрпното богатство, слоевитост и живост на јазикот, кој на особен начин се артикулира и во прозото и во научното јазично творештво, во литературата и во лингвистиката.

Клучни зборови: Људмил Спасов, раскажувачка дарба, јазично творештво, литература, лингвистика.

Кога пред една година мојот пријател Људмил Спасов ми најави дека ќе ми ја испрати по пошта својата најнова книга, речиси бев сигурна дека тој конечно го напишал својот прв роман или збирка раскази. Затоа многу нестрпливо ја очекував пратката. Кога таа стигна, судејќи во првиот миг само според црнобелата фотографија на насловната страна на книгата „Ј·А·С – Гдини плодни“ (2021, Скопје: Антолог), станав уште пољубопитна да откријам какво дело се крие зад шифровидо загадочниот наслов. Зошто очекував еден ден Људмил да ѝ се посвети на литературната проза? Затоа што мојата најстара претстава за него е таа за Људмил, вдохновениот раскажувач! Тој долго и сликовито може да раскажува и за најобичните нешта. Секако, најмногу пленуваат неговите раскажувања за историјата на неговите фамилијарни предци од мајкината и од татковата страна, но и приказните за култните скопски староградски маала, како Дебармаало или Буњаковец, скопскиот градски предел каде што пораснал. Воопшто, восхитувачко е неговото прецизно паметење и раскажување, не само на безбројни поединости од фамилијарните приказни, туку и мноштвото информации кои ги поседува за личности од историјата на старото, не само предземјотресно Скопје. Кога Људмил раскажува за Скопје, се добива впечаток дека овој град не е само географската,

туку и чувствената мапа на неговиот живот која го означува домот, припадноста и потеклото. Токму затоа мојата претстава за раскажувачот Људмил не е поврзана само со споменот на нашата прва средба, туку таа се потврдува и при секоја наша нова лична средба. Тогаш сознавам дека годините посветени на академската наука и на научните истражувања не го згаснале кај него тој раскажувачки пламен што се насетуваше уште кај матурантот Људмил.

Затоа не ме зачуди дека тој во мигови на најголема загрозеност, како во доживувањето на земјотресот во детството, реагираше со најсилното заштитно средство, творештвото, и напишал песна за Скопје, која дури и самиот ја илустрираше. Во кривкиот детски цртеж, во стихуваната болка и страв, но и желба, копнеж и надеж, веќе е антиципирана обновата на градот (Спасов 2021: 23). Песната наведува на помислата дека таа не била единственото поетско творештво во Људмиловото детство. Да претпоставам дека тој можеби и подоцна размислувал за прозното творештво, неодамна ме поттикна една забелешка која ја прочитав на неговиот Фејсбук профил. На 20 февруари 2016 година професорот по лингвистика, Људмил Спасов, напишал дека „кога универзитетски професор и лингвист ќе одлучи да напише роман, не мора секогаш да биде крунисано со успех. Но, Умберто Еко токму со својата професија како професор знаеше да пишува романи интересни и за пошироката публика.“ Секако, знаев дека Људмил отсекогаш се мереше со најдобрите, така што, доколку еден ден би се одлучил да пишува роман, очекувам како инспирација и пример да го избере по прво луцидниот Умберто Еко, отколку некој од оние универзитетски професори чија просечност во романескната проза ја опишува во првата реченица во забелешката.

Секако, кога почнав да ја читам книгата „J·A·C – Години плодни“ ми стана веднаш јасно дека се работи за еден посебен, речиси хибриден литературен вид, со што Људмил ја потврдува мојата интуиција за неговата раскажувачка игривост дури и во научниот формат. Затоа, исто како и шифрата во насловот на неговата книга за „годините плодни“, посакав и јас со насловот на мојов есеј во чест на неговиот седумдесетти роденден да ја поттикнам љубопитноста на читачите со слична загадочност. Јасно, насловот на мојот есеј веројатно многумина ќе натера да помислат дека можеби сум ја „промашила темата“, затоа што раскажувачката дарба обично се поврзува со прозаист(к)и и со романописател(к)и, а не со универзитетски професори по лингвистика. Се разбира, доколку тој професор не се вика Умберто Еко! За утеха на идните читачи на овој пригоден есеј, истакнувам дека воопшто не сум заборавила дека мојот долгогодишен пријател Људмил Спасов досега не објавил ниту роман ниту збирка раскази, како неговиот братучед Александар Прокопиев. Иако според мојата интуиција обајцата го делат восхитот за раскажувањето.

Обајцата ги запознав на крајот од еден јулски ден во 1970 година, кој започна под типичното блескаво сино скопско небо, среде Скопје, пред влезот во Градскиот парк. Сега ми се чини дека тоа беше најдобрата кулиса за средбата на амбициозните ученици од скопските гимназии, кои со голема

радост и возбуда чекаа да тргнат со автобусот на една скопска туристичка агенција на патувањето низ Западна Европа. Се разбира, тоа не беше обично туристичко патување, затоа што неговата крајна цел не беше кој било европски град, туку, барем за мене тогаш, токму градот од сонштата – Париз! Местото на поаѓањето, паркингот пред бараките на општината Центар, имаше врска со тоа што речиси сите патници беа учесници на годишниот натпревар на ученичките и учениците од скопските гимназии во различни области. Наградата за првото освоено место, патувањето низ повеќе познати европски градови, ја доделуваше градот Скопје. Тоа значи, во тоа утро пред ниските бело бојадисани бараки се беше собрал само еден малечок круг од скопската гимназиска елита, зашто, разбирливо, не секој одличен ученик има желба да учествува на натпревари. Како и да е, секој во тоа малечко, симпатично друштво знаеше дека и другиот има освоено прво место во некоја од наставните области. И секој имаше право да биде горд на својот успех! Јас, на пример, го бев освоила првото место во натпреварот по руски јазик, во градски и во републички рамки. За републичкото прво место рускиот амбасадор од Белград два месеци порано ми беше подарил 50 тома руска литература.

Признавам, рускиот јазик тогаш не беше елитен и омилен јазик кај учениците како, на пример, англискиот, па затоа во тоа утро се чувствував како некоја егзотична билка. Можеби тоа беше причината што не се придружив на веселата група пред автобусот, туку веднаш се качив во него и седнав крај прозорецот, криејќи се од погледите на другите зад големиот бел платнен шешир во стилот на Одри Хепберн. Глумев дека сум целосно потоната во читањето на книгата на Лермонтов од оние 50 тома руска литература, само за да го скријам трепетот во себе што ме обземаше секогаш кога ќе помислев на целта на патувањето. Париз, за мене волшебниот град во кој престојував еден месец во летото една година претходно, во посета на вујко ми! Набрзо до мене седна една убава девојка со огромни зелени очи, малку помлада од мене, наградена за одличен успех по англиски јазик. Јана Јосифовска, подоцна сопругата на премногу рано починатиот даровит филмски и телевизиски режисер, Јане Петковски. Јана во автобусот сето време разговараше за Англија, за англискиот јазик, но и за други нешта, вртејќи се постојано кон високиот млад маж кој седеше на едно од седиштата зад нас и, одвреме-навреме, говореше нешто на англиски. Очигледно само што се беше вратил од Лондон или можеби имаше намера да отпатува таму веднаш по заедничкото матурско патување. На првата пауза за кафе, додека тој поминуваше крај нашите седишта, љубопитна, го кренав кусо погледот од книгата, погледнав брзо под големиот шешир кон црнокосиот млад маж со маркантни црти на лицето, а тој се насмевна благо и ми кажа дека се вика Горан. Веќе претпоставував, и тој беше победник во неговата генерација во натпреварот по англиски на скопските матуранти. Во тој миг започна моето долго пријателство со Горан Стефановски.

Со Људмил Спасов и со Александар Прокопиев тој ден првпат разговарав дури доцна попладнето, кога стигнавме во Загреб, а таму на патувањето кон Париз ни се придружи нивниот пријател и соученик, Салис

Тацер. Имав чувство дека тие се поголема група ученици од истата гимназија што, се разбира, за нив го направи заедничкото патување уште попријатно. Групата околу Људмил и Сашо беше највеселата во автобусот. Иако напати имав чувство дека и најголемиот број од младите луѓе меѓусебно веќе се познаваа. Јас бев очигледно единствената која не познаваше никого од трупата скопски матуранти. Уште паметам дека Људмил го беше освоил првото место во натпреварот по хемија, но не знам повеќе во кој предмет, на пример, се натпреварувал Сашо Прокопиев, иако и со него ме поврзува долго пријателство. Паметам, додека патувавме низ Северна Италија, Људмил седеше зад мене и долго ми раскажуваше низ процепот меѓу двете седишта со тивок, но уште тогаш со типичниот за него жуборлив говор, за тајните на хемијата. Тој со таков восхит зборуваше за формулите на сложените хемиски соединенија, како тие да беа најтаинственото и највозбудливото нешто на светот. Тогаш бев речиси уверена дека Људмил ќе се одлучи за студиите по хемија, затоа што страста со која зборуваше за науката говореше или за голема дарба на научник или на раскажувач.

Додека го пишувам овој есеј се враќаат во мене толку живи сликите на нашата заедничка радост од тоа патување, но и нашиот восхит за европската култура и уметност, што се прашувам дали навистина пишувам во чест на седумдесеттиот роденден на мојот драг пријател Људмил? А притоа, враќајќи се во реалноста, си одговарам дека јас, всушност, пред три месеци веќе стапив во седумдесет и првата година. И, сепак, во овој миг имам чувство дека од летото во 1970 година не поминал половина век, туку дека сите тројца, и јас и Људмил и Сашо, уште сме младите и амбициозни скопски гимназијалци, нестрпливи да откриеме што нè очекува во возбудливата иднина. Ова сознание, од друга страна, за мене, филозофината и романописателката, јасно говори колку право имаше Фридрих Ниче кога напиша дека духот не познава старост, дека тој е вечно млад! А затоа што приказната за тоа како започна нашето пријателство ја раскажувам првпат по половина век, сега пишувам за Људмил со чувството дека навистина уште имам деветнаесет, а тој осумнаесет години и дека уште се наоѓаме на тоа чудесно патување низ Западна Европа. И секако, сега се враќаме во Скопје и се разделуваме сите како добри пријатели на плоштадот пред Камениот мост. А додека под стапалата ја чувствуваме топлината на старата калдрма, сознаваме дека и Скопје може да биде Париз кога самите би си ги поставувале истите цели во науката и уметноста, со кои тој град ги привлекувал уметниците како Пабло Пикасо и научниците како Марија Кири. Барем јас со такви чувства се вратив од Париз и нестрпливо чекав да започнам со студиите по филозофија во Скопје. Можам да си замислам дека и Људмил и Сашо и Горан во тој момент имале слични мисли и дека и тие беа полни со трепет за тоа што започнуваше за нас. Имено, возбудливото, незаборавно време на студиите.

Затоа кога ја здогледав црно-белата фотографија на насловната страна на најновата книга на Људмил (Спасов 2021), сеќавањето ги прелета за миг

изминатите години. Се видов себеси како полека чекорам по мермерните скалила кон влезот на Филозофскиот и Филолошкиот факултет. Застанувам за миг и погледнувам кон колегите кои се групираат зад професорот Блаже Конески. А за да не им пречам при фотографирањето, се упатувам брзо кон влезот, без да го поздравам пријателот Људмил. Гледајќи ја фотографијата, ми стана јасно дека токму во неа е кристализирана восхитувачката приказна која Људмил ја раскажува во сите „години плодни“ на неговата длабока научна посветеност на македонистиката. И одеднаш ми се разоткри моето толкување на Људмиловата шифра во тоа големо „Ј·А·С“, напишано според римскиот урнек. Не знам што точно таа шифра значи за него. Но, таа за мене е волшебниот клуч на секоја животна приказна која, доколку ни успее да ја погледнеме од вистинската перспектива, ни го открива целото непроценливо богатство на човечкиот живот, кој во себе не го обединува само делото на една личност, туку и искуствата на сите личности од минатото кои како во призма се вкрстуваат во неговата лична приказна, а таа секогаш шифрата ја чува во себе како тајна. Секое ЈАС е тајна и шифра, зашто е тајна секој човечки живот што ни се открива само доколку ја знаеме неговата приказна, а за нејзиното „читање“ најнапред треба да го откриеме клучот. А клучот е во тоа „Ј·А·С“, во неговиот лик кој најсилно го доживуваме како тајна во старите фотографии. Во оваа книга Људмил Спасов е призмата во која се вкрстуваат патиштата на сите негови предци, во фамилијарна, но и во духовна, интелектуална смисла. Затоа што кон нашето зреење како личности, научници или творци придонесуваат не само нашите родители, роднини и далечни предци, туку и сите наши учители и професори, луѓето кои ни го дале духовниот и интелектуалниот компас. Но, и сите подалечни „роднини по избор“, имено, авторите на книгите од целиот свет кои сме ги прочитале во текот на животот и чии вредности и идеи станале дел и од нашето сопствено мисловно, духовно богатство.

Понекогаш си велам дека Људмил ја избрал лингвистиката затоа што послана од неговата желба самиот да создава фикционални приказни бил восхитот за паметењето, за бележењето и за раскажувањето на фамилијарната историја. А неговата фамилијарна историја е длабоко поврзана и со историјата на македонскиот јазик. Всушност, во мојата интуиција, Људмил се посветил на лингвистиката затоа што сознал дека во неа тој ќе има можност да ја раскажува и бележи возбудливата приказна на македонскиот јазик. Впрочем, секој од нас, писателките и писателите, со секој збор во своето дело го изразува сопствениот восхит за мајчиниот јазик. Сите ние што создаваме, хајдегеровски речено, во вртокот на јазикот, со секое свое дело ја раскажуваме, секогаш одново, приказната за богатството, за длабочината, за бескрајната слоевитост на македонскиот јазик. Тоа значи, со таа восхитувачка приказна на македонскиот јазик сме длабоко поврзани и сите ние, генерациите родени на почетокот на педесеттите. Сепак, за Људмил Спасов посветеноста на приказната на македонскиот јазик има врска со неговиот личен восхит за две значајни личности во неговиот живот – за неговиот татко Александар Спасов и за неговиот професор Блаже Конески. Во таа смисла, книгата за „годините

плодни“ на лингвистот Људмил Спасов многу јасно ја потврдува мојата интуиција дека тој ја избра науката на која беа посветени и неговиот татко и неговиот омилен, почитуван професор Блаже Конески кој, не само во симболична смисла е неговиот „духовен“ татко во лингвистиката, затоа што таа наука му ја нуди шансата да ја раскажува, да ја „допишува“ приказната на македонскиот јазик.

Во лингвистиката Људмил Спасов се „вгради“ со своето научно дело како во една возбудлива, голема приказна, како во еден длабок, словит роман. А тоа, впрочем, е најсилниот импулс и на секој прозен раскажувач. Тој сака да сведочи за силата на јазикот во кој се раѓа приказната. Тука, во восхитот за сведочењето во и низ јазикот, во предаденоста на јазикот и на раскажувањето, се обединети братучедите Људмил Спасов и Александар Прокопиев, а тоа, секако, има врска со нивната заедничка фамилијарна приказна. Двајцата се свесни за скапоценото духовно наследство преку кое го наследиле богатото животно искуство на граѓанските фамилии од кои потекнуваат нивните родители и нивните предци. Сознанието за ваквото фамилијарно наследство во историјата на европската култура секогаш е поврзано со изразена свест за тоа дека тоа искуство може да остане живо само ако се запише, ако стане документ, спис и дело. Људмил, како и братучедот Сашо, постојано се враќа на приказната на заедничките фамилијарни предци. Секој од нив досега ја пројавуваше својата посветеност на тој животен аспект на свој начин. Људмил е хроничарот што бдее врз фамилијарното предание, затоа што неговата главна грижа е да се сочуваат точните податоци за „кариерите“ на предците. Сашо многупати пишуваше куси раскази и колумни за своите предци, особено за деда си, за „човекот со четирите часовници“.

Во таа смисла, Људмил многу вешто ја вклучил фамилијарната приказна во несекојдневната автобиографија „J·A·C – Години плодни“. Тој аспект дозволува оваа книга да се доживее и како една необична фамилијарна, но и научна хроника. Иако тој вели дека книгата не е жанровски строго определена, таа, сепак, е најблиска до жанрот на биографијата. Тој, притоа, и самиот јасно укажува дека таа е конципирана како „работна и животна биографија“ (Спасов 2021: 11). Интересно е што Људмил кон оваа формулација го додава и поимот „животоопис“ – за него и за неговата фамилија (Спасов 2021: 11). Тоа воопшто не би му требало, доколку јасно ја определеше неговата книга како автобиографија. Уште повеќе што „животоопис“ е македонски превод на зборот биографија. Меѓутоа зборот „животоопис“ неочекувано ја архаизира темата на раскажувањето. Или, уште подобро, зборот „животоопис“ му доделува специфична аура на неповторливост и загадочност на животот и на животите за кои се раскажува во книгата. Всушност, токму тоа го чини и литературата раскажувајќи низ слики фикционални или веќе реално одиграни приказни. Таа го „оживува“ пред нас минатиот живот кој поинаку не би можеле повторно да го доживееме, како што во својот „животоопис“ Људмил, раскажувачот, го чини тоа и низ предметите, сведоштвата, документите и фотографиите од

семејната архива. Така „животоопис“ станува подлабок, послоевит збор од плакативниот (и помалку инфлациониран) збор биографија кој, понекогаш, има и административно-формален белег, на пример, како CV.

Људмил, пак, сака на читателот да му ја доближи на најубавиот начин особеноста на фамилиите од кои потекнува. Овој стремеж го насетува, затоа што знаев колку е силна неговата раскажувачка дарба кога се работи за историјата на неговите предци. Таа раскажувачка дарба во овој фамилијарен контекст, всушност, е онаа на хроничарот, на запишувачот на настаните и личностите, на семејните припадности и поврзаности. Веќе претпоставував од долгите разговори со него, дека зад акрибичноста со која го памети секој детаљ од фамилијарната приказна по мајкината и по татковата страна, кај Људмил се крие класичната епска дарба на хроничарот. Меѓутоа, во посветеноста на фамилијарната меморија кај него има и една речиси „буденброковска“ црта, особено ако се знае дека неговите директни предци припаѓале на штотуку востановената македонска граѓанска класа по Балканските и по Првата светска војна. И заради овој аспект Људмил не ја нарекува својата книга автобиографија, туку „животоопис“, свој и на својата фамилија. Тој се дефинира себеси и преку восхитот за своите предци, што е една од најзначајните особини на самосвеста за припадноста на граѓанската елита на една културна и национална заедница. Тоа станува јасно уште во првите реченици од поглавјето посветено на неговите фамилијарни предци. Втората реченица, по онаа за датата на неговото раѓање, е онаа за татко му, при што во фусотата е кажано најзначајното во овој втемелувачки фамилијарен контекст (Спасов 2021: 11). Имено, податокот дека татко му, академикот Александар Спасов, бил еден од првите студенти на тогашниот Филозофски факултет во Скопје, всушност, е „шифра“ за самосвеста на Људмил Спасов дека неговото фамилијарно наследство е дел од втемелувачкиот национален наратив кој, секако, го задолжил и него, определувајќи го со тоа и неговиот централен животен интерес. Можеби токму таа самосвест била одлучувачка за него да не се посвети на литературата и на раскажувачката проза, туку на лингвистиката.

Од податоците за останатите членови на фамилијата станува јасно дека „животоописот“ Људмил не го разбира во вообичаената смисла на семејна хроника или мемоари, во кои се опишуваат настани и особини кои откриваат карактерни црти, обичаи и фамилијарни ритуали или атмосфера на живеење. Људмил ги бележи фамилијарните податоци кои се важни датуми само во „работната биографија“, иако во насловот тој ветува и „животна биографија“. Тоа, пак, значи дека тој и за своите предци сака да ни ја прикаже само нивната „кариера“, нивното образование, нивната професионална работа или нивната улога во домаќинството, кога се работи за жените. Особината на хроничар се пројавува во раскажувањето на Људмил Спасов и во презентацијата на богатата фотографска архива. Фотографиите, пак, самите по себе, сугерираат многу интересни животни приказни. Таква е особено фотографијата од венчавката на дедо му д-р Георги Спасов и баба му Галаба Спасова. Мене, како писателка, ме инспирираше толку силно нивниот монденски изглед, што почнав да си ја

замислувам возбудливата приказна која се одиграла во годините пред да дојде до венчавката. Људмил, како секој вистински хроничар, не го интересира љубовната приказна на дедо му и баба му, туку повеќе фактот дека тој имал докторат! Тој податок, впрочем, е многу значаен за „кариерата“, како што самиот истакна уште во воведот (Спасов 2021: 8). Фотографиите во книгата немаат улога да го дополнуваат текстот со конкретност, со жива приказна, со таинственост на животните констелации. Тие се само сведоштва и докази за имињата во фамилијарната хроника. Секако, архиварот, хроничарот секогаш ги толкува фотографиите само за да го појасни контекстот. Така се однесува и Људмил Спасов кога ги документира фамилијарните врски со фотографиите на предците. При такво неверојатно паметење на ликови, фамилијарни врски, датуми и настани, читајќи ја неговата книга неколкупати се запрашав, кога и тој ќе почне да раскажува приказни и да опишува доживувања од својот несомнено многу интересен живот? Можеби во годините што следат, кога ќе има време за „поинаква“ кариера, во „поинаквата“ младост на „повозрасниот“ животен период?

Всушност, има толку различни доживувања на „староста“ или „старењето“ колку што има луѓе, иако, секако, сликата за овие поими ја определува доминантниот дух на времето во кое живееме. Поинаку се доживувал животниот период по седмата деценија пред два века, па дури и во раниот дваесетти век, на Балканот или во Западна Европа. Така, на пример, не зачудува што сознанието според кое јавното „срдечно признание“ за делото на една личност било „втората младост“ на староста, потекнува токму од Гете. Тоа сознание тој го изговорил во стихуваното пофално слово кон седумдесеттиот роденден на својот пријател Карл Фридрих Целтер. Овој во тоа време бил почитуван и влијателен композитор и музички педагог кој, за разлика од Гете, денес во Германија е речиси целосно заборавен, а се споменува само уште во музичките кругови како основач на културата на хорското пеење. За разлика од Гетевото време, кога прагот кон седмата деценија од животот очигледно веќе бил длабока старост, не само владејачкиот дух во модата и конзумот, туку и модерната медицина денес често нè уверуваат дека денешните седумдесетгодишници се некогашните шеесетгодишници. Впрочем, во тој век и половина што нè дели од времето кога Гете ги напишал пофалните стихови за својот пријател, стапувањето на прагот на седмата деценија во современото чувство за животот во многу нешта се разликува од тоа на нашите предци. Денес седмата деценија е прагот на само малку „позрелиот“ или „повозрасниот“ период од животот кој многу често го одликува не само со телесна виталност, туку и интензивна духовна творечност на личноста. Духовната и интелектуална љубопитност на повозрасните генерации во модерните општества, на пример, како германското, се изразува и во тоа што не се малобројни „сениорите и сениорките“ кои одново се запишуваат на универзитетите, за да студираат во некоја област, за која отсекогаш сонувале. Пред неколку години најстарата германска докторантка по филозофија беше на возраст од 94 години. Веројатно

овој феномен на модерното време би го зачудил, а можеби и би го восхитил Гете.

Се разбира, времето по седумдесеттата може да се преобрази во творечки период и во една поинаква смисла, за која на личноста не ѝ се потребни испити и дипломи за да остане и понатаму духовно и уметнички витална. Особено затоа што таа сфера на духот и творештвото, која Германците ја именуваат со зборот „Bildung“, не завршува ниту со апсолвирањето на академското образование, зашто таа не е само обрзованост и ученост, ниту со крајот на научната и академска дејност, зашто таа не е ниту само просветеност. Таа сфера на писменоста, на духот и на творештвото, на која сите ние ѝ припаѓаме, е процес на лично обликување и надградување кое не завршува со пензионирањето, зашто тоа духовно и творечко надградување тогаш може да се практикува дури и уште поинтензивно. Затоа што предноста на малку „повозрасното“ време по седумдесеттата го одликува едно за младоста незамисливо чувство на слобода. Тие што го сознале тоа, ова малку „повозрасно“ време навистина ќе го доживуваат како „втора младост“, која со сигурност не е идентична со тоа што како „втора младост“ си го замислувале современите на Гете. Затоа ми се допаѓа модерната германска поговорка според која „да се подостари е исто како да се биде млад, ама поинаку“. Тоа „поинаку“ е едно доволно широко поле со можности чија интерпретација и реализација, како и во младоста, зависи од фантазијата на секој еден од нас.

Очигледно и на Људмил не му е туѓо сознанието дека овој процес на сопственото духовно, научно и творечко обликување не завршува со истекот на законски пропишаната старосна граница на работниот стаж. Творечкиот процес кој погоре го опишав, објаснувајќи го германскиот поим „Bildung“, Људмил го нарекува „кариера“ која и за него е, пред сè, еден „динамички процес“. Во книгата „J·A·C – Години плодни“ тој пишува:

„(...) една од основните потреби на човекот е да се прикаже пред другите, да ги прикаже своите достигнувања на основното работно поле, на својата кариера. Кариерата ја имаат сите, таа не е врзана само за елитите на општеството. (...) Кариерата е повеќе од конкретната работа, кариерата го опфаќа образованието во текот на целиот живот, дејствувањето во секојдневниот живот, во општеството, во семејството, но и во слободното време. Кариерата се одвива во текот на целиот живот, а тоа значи дека таа не започнува со вработувањето, ниту не завршува со пензионирањето.“ (Спасов 2021: 8)

Како илустрација на своето толкување на поимот „кариера“, на крајот на овој пасус Људмил поместува две фотографии од семејната архива. Кон првата, онаа со холивудската актерка Вупи Голдберг, забележува дека обајцата ги поврзува тоа што и тој и таа имаат своја кариера, а кон втората фотографија, на која тој седи во кабинетот на Ј. Ј. Штросмаер, пишува дека со него „делумно го поврзува“ кариерата (Спасов 2021: 9). Изборот на двете личности разоткрива многу нешто за големината на личната амбиција на авторот, во актуелниот и во историскиот контекст. Секако, споредбата говори и за самосвеста на Људмил

Спасов дека тој е позната личност во актуелната културна македонска јавност, но, исто така, дека во научната дејност тој се гледа себеси во „друштвото“ на Ј. Ј. Штросмаер, ако не поинаку, тогаш барем како некој што му се восхитува.

Јасно, „младоста“ на духот е нешто што не зависи од реалната возраст. Таа е чувство за животот што го одликува љубопитност и отвореност за нови сознанија и искуства. Германците милуваат во вакви пригоди да речат дека по седумдесеттата се завршени сите задолжителни нешта, професионалната работа и сите други прозаични житејски обврски, а започнува времето на една нова, поинаква слобода. Ако времето по седумдесетта не може да се изедначи со чувството што го нуди младоста, која е неограничена во однос на повеќе аспекти, не само во однос на здравјето, за кое тогаш ни се чинеше дека е нешто гарантирано засекогаш, сепак, пост-пензиското време има една предност во однос на младоста. Кога сме станале малку „повозрасни“ веќе сме ги направиле сите грешки на неискусните и на почетниците. Веќе сме ги доживеале сите големи успеси, како и сите големи порази и разочарувања. Секако, големината и на успесите и на поразите е секогаш според нашата лична мера, како што е и често цитираната мудрост на староста. Кога сме ја стекнале таа мудрост, тогаш сме сознале дека нема ништо што мора да се постигне по секоја цена за да се биде среќен и успешен по седумдесеттата, како што сме научиле да бидеме благодарни и за неочекуваните успеси, биле тие, според мерата на другите, скромни и малечки. Сепак, најважното сознание за творечките личности во ова малку „позрело“ доба е дека за писателот и за научникот нема старост, сè дури има уште многу нешта, сознанија или приказни, кои тој смета дека треба да ги запише или опише.

Сите овие сознанија по седумдесеттата нè прават слободни творечки да ги оствариме и оние нешта, за кои сме немале време во „помладото“, а со тоа и „понеозрелото“ доба. Кога се работи за Људмил, мојата интуиција ми вели дека неговата забелешка за Умберто Еко воопшто не била случајна. Убедена сум дека тој еден ден би можел да нè восхити и со несекојдневно прозно дело кое би било резултат, на пример, на неговата љубов за скопскиот дијалект или за скопските приказни. Тој на скопскиот дијалект веќе има напишано неколку прилично луцидни малечки етиди, во кои уживав читајќи ги на неговиот Фејсбук профил како негова Фејсбук пријателка. Затоа уште не се откажувам од надежта дека еден ден мојот драг пријател Људмил ќе ми се јави и ќе ми најави дека сака да ми го испрати својот прв роман или прва збирка раскази, на скопскиот дијалект или на литературниот македонски јазик.

Summary

The writer Kica Kolbe shares a long friendship with the linguist Lyudmil Spasov. In her essay marking the friend's seventieth birthday, she presents the theme of Spasov's basic narrative approach as a central element in various constellations, not only recalling the history of his family, but also explaining why, despite his love of storytelling and literature, he dedicated his life's work to researching the distinctive history of the Macedonian language. Kolbe is convinced that telling the story of the Macedonian language might have been much more exciting for Spasov than inventing fictional stories. Nevertheless, Kica Kolbe hopes that one day he will follow the example of the Italian professor of linguistics Umberto Ecco, who is also known for being a successful novelist. Since Spasov will soon celebrate his seventieth birthday and probably have more time for non-academic activities, it is to be expected that he could now also devote himself to fiction. Perhaps one day he will publish his amusing short stories in the local dialect in a collection of short stories, which he has so far only presented on FB from time to time.

Користена литература

Спасов Људмил. 2021. *Ј-А-С/ГОДИНИ ПЛОДНИ*. Скопје: Антолог.

Димитар Пандев
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје
Филолошки факултет „Блаже Конески“
d.pandev@flf.ukim.edu.mk

*Градска библиотека „Браќа Миладиновци“ – Скопје
5 мај 2022*

**ОД УСОГЛАСЕНА АЗБУКА ДО ЛИТЕРАТУРЕН ЈАЗИК или:
КАКО СТАНА ДЕНОТ НА МАКЕДОНСКАТА АЗБУКА – ДЕН НА
МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК**

Македонија не е само богата јазична територија туку и плодна азбучна почва. Во Македонија се зафатила глаголицата, уште во она време што во науката се нарекува Кирило-Методиево, па и самата наука – кирило-методиевистика; овде се култивирала старословенската кирилица и тоа во органска врска со облата глаголица, позната во науката како македонска; оваа земја била поприште на кое се вкрстувале војски и цивилизации, но и јазици и писма, со кои колку толку се бележела македонската реч паралелно со туѓата, исто како и туѓата реч што се бележела со македонските букви. И, се разбира, сето тоа нам ни е познато благодарение на бележените текстови со сите тие азбуки, чијашто основна цел била и долго време останала службата, пред сè, црковната, онаа што се нарекува уште и литургија, но и миса, но сепак служба, во онаа смисла во која овој збор во различни контексти добивал поинакви значења, од кои секако најзначајно е она во лозунгот: Во служба на народот.

Го сфатиле тоа уште во она време учениците на свети Кирил и Методиј, пред сè, Климент Охридски, исто како што го сфатила тоа и свитата цар Самуилова, верна на црквата свети Климентова но и на азбуката глаголичка, и во црковните ракописи од тоа време, имено во евангелието но и во полезните книги за народот, како што е требникот, внесувала малку по малку и по некој тајнопис од македонските поверија, но и од традицијата што се создала во времето меѓу свети Климент Охридски и цар Самуил, имено меѓу основањето на школството и организирањето на државноста во Македонија, меѓу едно јазикотворечко и едно државнотворечко време. Така, ако се задлабочиме во текстот на Асемановото евангелие од XI век, меѓу редови ќе го прочитаеме

односот меѓу деновите во кои се служи НАРОЧНА СЛУЖБА, а тоа се деновите на светите Кирил и Методиј, но и на свети Климент Охридски, и таканаречените ЗЛИ ДНИ, кои така убаво се опишани во македонската средновековна апокрифна литература. А ако не ја знаеме глаголицата, тогаш секако ни останува да им се восхитуваме на уметничките нацрти и облини, кои никого не го оставаат рамнодушен. За подемот на старословенскиот јазик од особено значење е употребата на облата глаголица – тоа идеално чудо од земјата македонска, по која Македонија станува лулка на словенската писменост, но и апокрифната литература која во долг период ќе кореспондира со фолклорната традиција и ќе го изнесе на виделина македонскиот фолклор, запишуван со речиси фонетско писмо, пред сè, од браќата Миладиновци, од Марко Цепенков, како и од голем број други домашни и странски запишувачи.

Кој не го знае тоа? – би прашале некои, учителски и политички, во духот на старите ретори од она античко време, кога малкумина знаеле писмо, а писмознајбата била строго контролирана вештина.

За нас сега е важно дека тоа го знаеле членовите на Комисијата пред која веднаш по ослободувањето на главниот град на Македонија, тогаш највисокиот државен орган, Президиумот на Антифашистичкото собрание на народното ослободување на Македонија (АСНОМ) им ја доверил задачата да поднесат предлог за азбуката и правописот.

Да прецизираме, задачата ја доверила народната власт во чии ингеренции биле споени ингеренциите што во мирновременски услови ја вршат Собрание и Влада и претседател на држава, а низ македонската земја сè уште ќе промарширале туѓи војски и воени машинерии, независно дали биле само на заминување или во главите уште им се вртела некоја злокобна мисла.

Задачата, пак, им била доверена на – и била прифатена од – филолошки, но и филозофски најобразованите Македонци во тоа време, независно каде го стекнале своето образование, и независно од нивната возраст. А и времето било такво, на иста маса да можат веќе да седнат и старите и новите кадри, секој со своите знајби, но и со различни погледи и ставови, со оптовареност од старата школовка, но и од минатото, со гордо чувство за сето она што го направиле нивните претходници по перо на земјата македонска, од светите Кирил и Методиј Солунски и светите Климент и Наум Охридски па сè до македонските писатели од 19 век и првата половина на 20 век, од Крчовски и Пејчиновиќ до Рацин и Неделковски, или сето тоа накусо и поинаку кажано, од аспект на писмото и правописот, од облата глаголица со која се истакнувале нарочните служби во охридската црква и злите дни на деволските земјоделци до песните за маките на тутуноберачите и прогласите за повик на антифашистичка борба против окупаторотна земјата македонска.

И тие дискусии се провлекувале на повеќе седници, кои биле вистински филолошки научни средби меѓу членовите и на првата, но и на втората комисија, сè додека не се искристализирале јасно ставовите за македонскиот јазик, имено за неговата дијалектна основа, за неговата граматика и лексика,

зашто сето тоа требало да најде одраз во азбуката, а со самото тоа и во правописот.

Со други зборови, откако била разгледана сета македонска писмена традиција, се отворил патот за иднината на македонскиот јазик. На своите завршни состаноци членовите на Комисијата во еден дух постигнаа разбирање по сите прашања за јазичните форми и нивното правописно бележење. Со други зборови, биле разгледани сите јазични форми, со особено внимание на клучните особености на македонската граматика, како што се употребата на членот, на кратките заменски форми, на глаголските групи и, особено, на глаголските парадигми, зашто некои од овие особености се својство само на македонскиот јазик. Во текот на најжестоките расправи за идејно решение на македонската азбука и правопис се појавиле дури и мислења дека ќе ни требала помош од надвор, но како и во други пригоди, до решението се дошло со сопствени сили.

Не е за пренебрегнување, од историска дистанца, дека овие расправи се водени во текот на сето функционирање на АСНОМ, како највисоко тело во Демократска федерална Македонија, а дека едно од првите решенија што ги усвоила Народната влада на Федерална Република Македонија, како рамноправна членка на југословенската федерација, е токму решението за азбуката на македонскиот јазик.

Сите овие документи не само што веднаш стапиле на сила, туку станаа и дејствени, на нив веќе се објавуваа весници и списанија и интензивно почна да се создава младата македонска уметничка литература, да се опева револуцијата и минатото, но и да се актуализира сегашноста. Јазикот најде свое место во образованието и во културата, во науката и уметноста, особено во театарската. Говорениот јазик ја зацврсти своја правоговорна норма, благодарение на писмената фиксација, стана јазик на радиото. И сето тоа се постигна за еден мошне кус период.

Азбуката не остана само на хартија. Не го велам ова случајно, зашто им се случило тоа на многу други јазици, особено во времето на Мисирков, кој успеа да се оддели од проекти со кои панславизмот веќе беше исцрпен особено пред налетот на новите војни и револуции на почетокот на 20 век. А со профункционирањето на македонската азбука и усвоената правописна и правоговорна норма одново во дејство беше ставена сета македонска претходна литература, беше обновен изворот на македонската јазична матица. Систематизираната азбука и регулираниот правопис го понесоа товарот на традицијата, оној баласт од кои далеку покултурни народи искажувале отпор кон јазичната и азбучната иновација.

Имено, денот кога се прогласи за дејствена македонска азбука, 5 мај 1945 година, ги спои традицијата и иднината. Меѓу првите текстови од ова време во весникот „Нова Македонија“ се и текстовите посветени на Кирил и Методиј, зашто бездруго знаете тие се објавени на 24 мај 1945, а автор на текстот е токму Блаже Конески, кој го имал и главниот збор при конечното оформување на современата азбука. Во овој негов текст насловен „Споменот за Кирил и Методиј во новата историја на македонскиот јазик“, тој меѓу другото

вели: „Без национална гордост празен е животот на народот и скован е полетот негов.“ Во оваа мисла, која не би ја запомниле ако не ја прочитаме барем најмалку два-три пати, вложена е сета историја на моќните држави и сиот фолклор на народите со високо издигната национална свест.

Во Комисијата Конески не беше сам, беше со соработници со кои уште долго ќе дејствува на полето на македонскиот јазик и на македонската литература, на Универзитетот, во Друштвото на писателите на Македонија, во радиото, а со некои од нив се вложи и во основите на МАНУ.

Не знам дали денес го живееме она време што е претставено во „О Писменех“ на Црноризец Храбар, зашто историјата знаела да се повтори, ако не си ја совладал најдобро, но исто како и во тоа време ние точно знаеме кои се како, што ќе рече Партениј Зографски, а потем многумина ќе му ја повторуваат метафората, „виновниците“ за македонската азбука.

Ќе си дозволам да ги споменам во оваа пригода прво оние со кои сум поминал доста време на полето на јазикот и на литературата, како Блаже Конески, Мирко Павловски, Васил Иљоски, но и Крум Тошев и Владо Малески. И упорно сум ги проучувал животот и делата и на другите членови на Комисијата што ја достави Резолуцијата за азбука и правопис, како Киро Хаџивасилев, Густав Влахов, Венко Марковски, Илија Топаловски.

И за секого од нив можам уште со часови да говорам и книги да пишувам, но го оставам за некоја друга пригода.

Конески, Павловски, Иљоски и Тошев активно се вклучија во универзитетската настава по македонски јазик и литература на УКИМ. Во подемот на македонската литература им се придружи Владо Малески, кој е заслужен и за македонските електронски медиуми, онака како што Киро Хаџивасилев е заслужен за печатените.

Тие го извршија својот долг на денот чијашто симболика самите ја осмислија, како што ја осмислија и македонската азбука, го освежија македонскиот медиумски простор и ни овозможија Денот на македонската азбука да го прераснеме во Ден на македонскиот јазик.

Денот на македонската азбука стана ден на македонскиот јазик со подемот на македонската литература и култура, со јасната свест на македонските зборувачи за употребата на македонскиот јазик во сите сфери на јавната комуникација.

Александар Прокопиев
 Институт за македонска литература – Скопје
 saprokopiev@hotmail.com

Овие зајиси се за нашиите заеднички ѝредци, ѝрадегојто Прокопија и дедо ни Санде, кои ѝи делиме со мојој ѝрв брајѝучед, Људмил Сјасов

АМБИЦИОЗНИОТ КОПЕ

Тројцата прадедовци се родени во град, но четвртиот, Прокопија, Копе, по кого го носам презимето, детството го минува во село Кокино, каде неговото семејство Буколовци живеело во типична семејна комуна. Хроничарот бате Иле во Жолтата тетратка го опишува Трајко, таткото на Копе, како „напрек човек, секогаш намуртен, јавач со нагрната гуња на добар силен коњ“. Овој пластичен опис на таткото на Копе сигурно не е заснован на доживеано сеќавање (Трајко е прадедо на бате Иле), туку на една семејната легенда за грубиот, деспотски татко на коњ и непокорниот, досетлив син. Интересно е дека бате Иле не пишува за неа во Жолтата тетратка, но затоа ја слушнав, неколку пати, лично од него, а и од дедо ми Санде и од татко ми; притоа интересно е дека нивните верзии не се разликуваа, иако мислам дека таа приказна сама по себе е прилично амбигвитетна, меѓу она што навистина се случило и она како е предавана низ генерации, како исклучителна драмска ситуација. Како таква, ме провоцираше да ја вметнам во расказот „Прокопија“ во збирката „Човекот со четири часовници“:

„...Како десетгодишно момче, едно утро се преправил дека е болен и останал в постела, па додека домашните биле надвор, на работа во полето, тој со бовчата на рамо пошол од Кокино право за Куманово. Кога татко му Трајко видел дека го нема дома, го јавнал коњот (според бате Иле, „одма му станало јасно куде е Прокопија“), па негде на полпат го прстигнал. – Што мајку тражиш тамо? – му се развикал (можам да замислам колку страшно од горе, качен на коњот, можеби со „нагрната гуња и со кубур и долг нож во појас“, му изгледал на десетгодишното дете). Но Прокопија, според бате Иле, му одговорил неуплашено: - Татко, иду куде чичо у меану у град Куманово. Ке му помагам и ке стану трговац. – Ти?! Види се ама си малечак, цивџан ед’н! – Татко, ја те тебе поштују. И ти треба мене да ме поштујеш. Сакам да живу у град Куманово и да стану познат трговац. Да имам много паре, да направу голему куќу и да си ги школују деца. Ова со „школовање на деца“ сега ми се чини малку пресилно, но тогаш, како дес’тгодишњак, слушајќи ја и гледајќи ја

драматичната гестикалација на бате Иле, сè изгледаше јасно и убедливо како на дланка.

Видел-невидел, газда Трајко попуштил пред непоколебливиот Прокопија, кој цврсто решил да стане свој човек. Во хибридниот јазик на бате Иле, како и кај дедо Санде (кој, пак, затоа, францускиот го зборуваше граматички без грешки) се провираше блага нота на кумановскиот (иако во Скопје живееше од својата десетта година – сите деца во приказните на бате Иле имаа десет години!), но кога ја кажуваше прокопиевската историја, во директниот говор на „актерите“ задолжително го употребуваше кумановскиот. А сега, зборувајќи за храброста на малечкиот Прокопија, тој и самиот се цитираше на кумановски: - Још од малецак беше за чорбацију. Знаеше што треба да направи и како тој да га постигне...“.

Расказот „Прокопија“ е еден од неколкуте мои „археолошки“ обиди да допрам до фрагменти од светот на моите предци, но не заради документирање на нивните биографии, туку како храна за книжевни обработки што би имале естетски учинок. Понекогаш сум се инспирирал и ќе се инспирирам од одделни навистина возбудливи ликови и епизоди од мемориската ризница на моето семејство, но мојата потреба додека пишувам за нив е да се обидам да бидам набљудувач, а не хроничар; она што ме интригира се сенките, тајните одаи на меморијата, нештото што е под фактот, несогласностите под согласноста.

Што се однесува до Прокопија, тој, откако се доселил во Куманово, првин преку меана, а потоа преку трговија со жито, за кусо време се збогатил, станал угледен граѓанин, бил биран за член на црковни управи, а и за аза, претставител на христијаните во Куманово и околицата. А се чини имал тежок карактер, на татка му Трајка. Но дали знаеше, се прашувам, дека значењето на неговото име Прокопија е „успешен“, па реши да го вгради во презиме?

ПАТНИКОТ ДЕДО САНДЕ

Мил Сашо,

Ти одговарам на твојата молба да напишам нешто за семејството Прокопиеви. Ако бидам жив и одам во с. Кокино, можеби ќе ги дојнам сознанијата со поширни податоци за ѝлемето Буколовци. Би можеле да оидеме и заедно. Но за тоа, тоа, кога ќе се вратиме од Париз.

По раѓањето на мојот најстар брат Манас во 1874-та, фамилијарното презиме Буколовци претанало да живее за живувачките членови во Куманово и продолжило како Прокопиеви.

Јас, твојот дедо Александар, сум најмало дејне на Које и мајка ми Анѓа. Имав три сестри браќа – Манасија, Ѓорѓи и Борис и една сестра, Најалија. Татко ми ни посветуваше големо внимание со желание да не школуе бидејќи сметаше дека како школовани луѓе лесно ќе се пробиваме во живото.

Ке ти повторам неколку податоци за моите браќа, иако ти веќе ги знаеш. Манас како млад беше училел неколку години, а подоцна се даде на ирџовија, сеио тоа по желание на татко ми Које. Како виден граѓанин на град Куманово беше избран во 1916 година за претседател на кумановска општина, на која должност осигана повеќе од една година, а по тоа време даде осигавка и се пресели во Скопје. Во Ново Маало купи куќа, во која често одевме на визити и во која после живееше син му, баба Иле со фамилијата.

На Горѓи, кој беше најкрасив меѓу нас, по завршувањето на прогимназијата, татко ми му даде капитал да отвори мешовит ирџовски дуќан, илестен турски дуќан, во кој се продаваше сè, од каиран до галски. Горѓи беше веселак, боем и голем добричина, сакаше и боза од лоза, и шира од бира, па како такав го користеа секакви баџабони и му ги зимава парите. Беше наклонет на музиката и во ирџовијата си не даде резултат. Умре од туберкулоза. И претходно ми браќа, Борис, умре уште помлад, кога почна да се занимава со ирџовија на живото.

За мене сум ти раскажувал од порано. Многу сум помлад од браќата ми, речиси врстник на внуците. Завршив ирџовска гимназија во Свиштов и експортина академија во Загреб. Се определив за банкарство и отворив акционерска банка во Куманово. Со баба ти Родна направивме куќа, првото на Прокопиеви во Куманово, жита, со убав двор, во едно сокаче близу селарата куќа. Чудесно е што тие куќи, по един подолг период, уште служат за живеење и уште се убави, а луѓето од фамилијата веќе ги нема. Таму, во жита куќа, се родива татко ти Оливера и татко ти Свешислав. Во куќата си донесов телефон и грамофон со рачка и голем галски со кој се возев од Скопје и назад. Но дојде кризата. Луѓето ситанаа грабливи, се клукаа како гладни чавки. Ја осигавив банката и се преселив во Скопје, каде што ситанав директор за Јужна Србија, Косово и Мешохија на позната француска фирма "La national".

Овај такав да ти највишам нешто за семејството и татко ми Које ми дојде добро за да се размрдам. Иначе тука, во Скопје, времето е хладно и јас прекарувам дома само со ситане, понеже не ми се чеште, ниту слуша радио, ниту гледа телевизор. Ми осигана само кафејо во „Мешројол“. Почнав да се занимавам и со избирање фотографии за фамилиарен албум, од онаја на татко Које и мајка Анѓа до наши дни.

Ти пожелувам многу успех и постигнување на нешто за кое отиде во Париз. Ниту не илест за среќата со Паскал, дали нешто искористува од неговото позновање. Како те прими?

Чувај се од времето. Зимите во Париз се многу хладни и дождливи. Биди ми добре. Ние сме сите добре, а што е најважно, татко ти е здрав и почна да иде на работата.

Целувам те мој мили Сашо
Дедо Александар

Писмото стигна во моето сандаче во College Neerlandais при крајот на февруари 84-та, значи кога дедо ми Александар наполни 90 години. Сè уште го

носеше бастунот заради украс, да се дополни филцаната шапка со раб, „паларијата“ и сивиот капут. Се потпираше на него дури на дваесеттиот чекор. Само во зима, на студ и голомразица, бастунот ја преземаше својата основна функција, да го потпира патот, но и тогаш дедо не запираше, не се колебаше, туку со одмерен чекор секое пладне да го испие своето „горко, накај средно“ кафе во „Метропол“ со пријателите – пензионери, во просек петнаесет години помлади од него. Кога во летото се вратив во Скопје, тој и натаму редовно одеше на *променада* до „Метропол“, само што наместо шапка носеше сламено жирадо, наместо сивиот громби капут – крем костум од ленено платно. До крајот на својот живот, дедо Александар излегуваше на долги прошетки со еднаква потреба и без непотребни паузи.

Не отидовме во Кокино, но како што си вети, го направи албумот. Прва во албумот е фотографијата на Прокопија, под која дедо Санде ги напишал годините на раѓањето и смртта: 1856 – 1911. Издолженото, мазно лице со правилни црти на средовечен маж гледа во нас со малку замаглен поглед. Фесот се издолжил над кусата, веќе сосема побелена коса, во контраст со темните, еснафски потстрижени мустаќи, што ја затскриваат горната, и така потенка усна, додека долната доминира, поистурена, но цврста. Крзнениот (веројатно од лисица) околувратник на капутот како намерно да сведочи за обогатениот, успешен чорбаџија. Под капутот се гледа белата, подигната кошула без јака. На која возраст се фотографирал? На четириесет или можеби порано (повеќемина Прокопиевци побелуваа млади)?

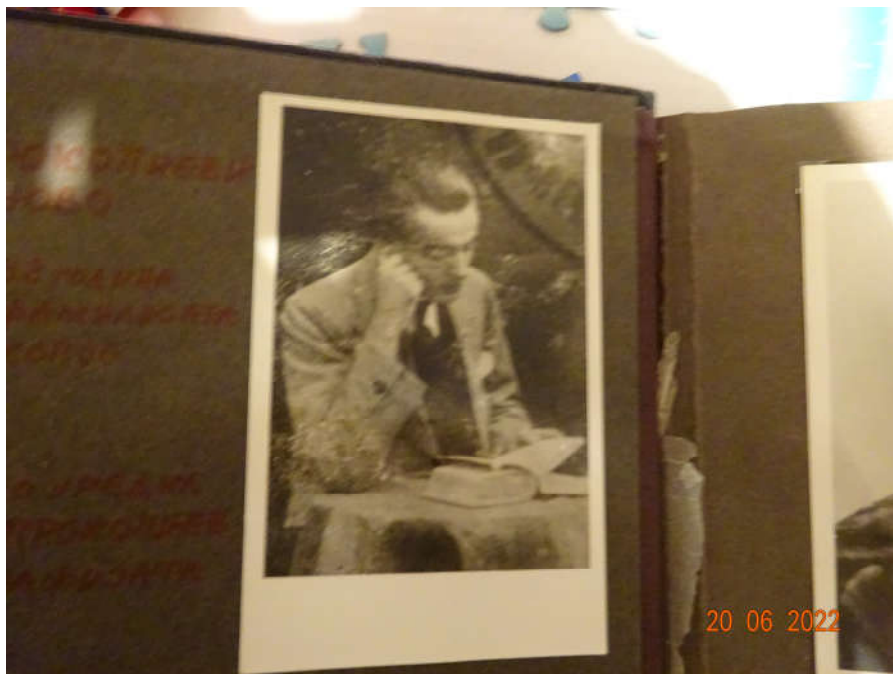
Спореден со татка си, дедо Санде, на прв поглед, имаше опозитен карактер. Прокопија беше тврд човек, намќор и скржав, син му – добродушен, зборлест и трошација. Но, ако на приказнава надоврзам една епизода од животот на старецот Александар, генетската поврзаност станува поочигледна.

Дедо Санде целиот свој живот патуваше, а особено откако стана вдовец и се пензионира. Секое лето, некогаш во друштво со бате Иле, со автобус или воз, ги крстосуваше *Балканиите*. Град по град, држава по држава, ги посети сите, освен една. Онаа на Чаушеску-Дракулеску. Во тоа време, во седумдесеттите, со ју-пасошот лесно патувавме по Европа. Но, за Букурешт и Романија ретко кој заминуваше. Романија, сепак, беше како некоја црна дупка.

Ама дедо ми, и покрај сите противења на татко ми и тетка ми, тоа лето си реши да оди во Букурешт. И тоа право во Студентскиот дом. Како пензиониран сметководител на Универзитетот, беше убеден дека треба да ги користи благодатите на *меѓународната студентска соработка*. Некако, само тој знаеше како, го најде телефонскиот број на букурешкиот дом за студенти. Лесно, на француски, ја шармира преку телефон секретарката на домот и закажа престој од 15 јули до 15 август.

Го спакува куферот, меѓу уредно наредените кошули и панталони, ја смести кутијата локум, *стиаровремска*, *сас слика на исиочњачки дворац*, *око чији стиубови се љењев ружи*, подарок за љубезната секретарка на Студентскиот дом... И, за секој случај, пар хулахопки. Чорапогашти.

И многу убаво си помина.

Александар Прокопиев (Нене, Санде) (1893-1986)

Прокопиј (1856-1911)

Вера Стојчевска Антиќ
Филолошки факултет „Блаже Конески“ - Скопје
vera39antic@gmail.com

МОТИВАЦИЈА КОН КНИГАТА Ј.А.С. ОД ЉУДМИЛ СПАСОВ

Апстракт: Во оваа статија авторот открива анализа на одредени изданија, кои не се само важни за авторот, туку и за пошироката читателска публика. Земени се како примери најновите изданија на книги од авторите: Гане Тодоровски, Георги Старделов, Људмил Спасов и Вера Стојчевска Антиќ, кои го претставуваат соодветното творештво во пошироки размери.

Клучни зборови: биографија, библиографија, Тодоровски, Старделов, Спасов.

Неодамна колегата Људмил Спасов ми ја подари последната негова објавена книга Ј.А.С. (Спасов 2021). Иако бев преокупирана со последните мои два текста кои ги работев, насловот ме заинтригира и веќе дома прво седнав, ја отворив насловната страна и подолго време бев заинтересирана за текстовите, кои го одминаа моето веќе определено време. Иако нецелосно прегледана, веќе ми се зародија моите одамнешни навраќања кон слични творби. Човек учи за времетраењето на својот живот.

Се сеќавам на своите долготрајни нурувања и изучувања на темите и програмите кои ги прифаќав во мојот службен век како универзитетски асистент, потоа доцент и професор, со љубов кон проблематиката на средновековието, без да размислувам за потребите од сопствените подетални белешки за својата дејност, за проблемите кои навираа, без да ја проширувам сопствената биографија и библиографија. Во еден момент во истражувачката дејност имав потреба да деталзирам одредени состојби и личности од македонската поширока историја од 19-от век. Притоа, започнав да ги проследувам текстовите на професорот Гане Тодоровски и жалам што доста подоцна од моите асистентски денови, дојдов до сознание за грижливо и опширно составуваната библиографија на професорот Тодоровски (Тодоровски 2011). И што посебно ме воодушеви? Професорот уште во студентските години, посебно по студентските денови кога станува член на Друштвото на писателите на Македонија, а набргу и асистент при Филозофскиот факултет во Скопје, многу проникливо ги бележи разговорите или видувањата, или податоците од средбите со колегите, студентите, особено во младешките години контактите со Блаже Конески, Славко Јаневски, Коле Чашуле и со други многу постари

колеги. Тогаш зажалив што ова видување не го практикував, но сепак, ме поттикна кон наредните мои постапки во врска со збогатувањето на библиографијата. Можеби таа не му е толку нужна на нејзиниот автор, колу што таа ќе им послужи на наредните нејзини толкувачи и восприемачи.

Проникнувањето во творештвото на Гане Тодоровски ми откри дека уште на 19-годишна возраст се јавува во списанијата: „Нов ден“, „Пионерски весник“, „Иднина“, „Млада литература“ (Тодоровски 2011: 37). Така во 1948 година се јавува во „Нов ден“ со поетски творби, како и со два текста посветени на Гоце Делчев. Веќе во 1949 година во истото списание се јавува со статијата: „Нашiot Сандански: на клеветниците на радио Софија“, како и со текстовите: „По пат на мојот народ“, како и со песните: „На татковината“, „На Вапцаров“ и „Поздрав“. Во 1950 година продолжува со наслови посветени на Кочо Рацин, Гоце Делече, на „паднатиот другар“, итн. Разбирливо во наредните години се нижат извонредни стихови и силни прозни пораки, кои откриваат ширно поднебје на интереси, претежно за љубената татковина. Но, посебно ме привлече сознанието на Тодоровски дека треба да остават траен печат одредени настани, личности, размисли за убавиот ден крај Охридското Езеро, но и за „снеубавениот ден“. Некогаш ги прибележува и најкусите извадоци од текст кој во одредена ситуација „живот значи“, забележани во библиографијата особено и во последните години од неговиот живот, како на пример, заклучокот: „Балан ја потврди изворноста на македонизмот“, потоа „Кој беше Ванчо Михајлов?“, „Еден запис на Блаже Конески“, итн. Интересно е дека сеопштиот интерес за разновидни прашања и слики на деност ги применува суштински од најмладите години, па сè до 2010 година. Секако, и сега кога во рацете ја имам извонредната библиографија и биографија на Професорот, неминовно навира заклучокот дека таа е градена за да ја користиме сите ние што имаме однос кон нашата земја (Тодоровски 2011: 103-120). За жал, дури вчера ја имав во своите раце најновата издадена книга на Атанас Вангелов, непосредно пред неговата смрт, „Филолошката критика на Конески“ (Вангелов 2021), која отвора нови димензии во откривањето на делата на повеќе автори, кои не влегле во библиографиите веќе издадени.

Уште еден карактеристичен пример, што го открива делото на академик Георги Старделов (Старделов 2021: 35-114). Во неговата опширна библиографија може да се констатира слична ситуација со таа кај Гане Тодоровски, зашто и Старделов се јавува како млад автор уште од својата дваесетта година, во 1951 година. Првите објави се среќаваат во списанијата: „Наша реч“ - Белград, „Млада литература“ - Скопје, а потоа во „Разгледи“, „Современост“, и други. Иако авторот е истакнат творец во својата струка и наука од филозофијата, и кај него мошне рано извираат книжевните изворни афинитети и пројави. Првиот публикуван труд се однесува на поезијата на Србо Ивановски, а веќе во 1952 година - Никола Јонков Вапцаров. Рано настапува со компарции и мостови меѓу филозофијата, уметноста и естетиката.

Библиографијата на Старделов брои 761 единица, во кои е вткаена и македонската книжевна историја, со минуциозност на раскошен автор. Последното негово дело со наслов „Епохата на Блаже Конески“ ме прикова врз долгосежниот текст, со што заклучив дека моите видувања на неговите извонредни есеи, дела, добиваат заклучок преку оваа негова последна книга (објавена непосредно пред неговото вечно заминување), се согледува целокупниот животен пат на авторот, мислата, бројните дела, резимирани во посочениот наслов (Старделов 2021). Намерата да го овековечи животниот пат и дело преку понирањата во сите периоди од животот на надвременскиот автор Блаже Конески, говори за неговата далекогледост во развојот на сите збиднувања во нашата татковина. Затоа од неа ќе се збогатуваат врските читатели сестрано и со сигурност ќе ги потврдуваат заклучоците.

Избрав само два врски примери како се користени и вреднувани вака осмислените дела. И токму во овие долготрајни размисли и видувања во моите раце дојде книгата на професорот Људмил Спасов „Ј.А.С.“ По нејзиното детално разгледување дојдов до одамна бараниот пример – како треба да постапуваат младите автори, за да се вклопат подоцна сите нивни достигнуања, насоки, размисли во целокупниот опус. Долго размислував како да го ревидирам и својот однос кон сопственото творештво, зашто во помладите години размислував само за резултатите од сопственото понирање во истражувачката научна дејност, превидувајќи одредени збиднувања од моето опкружување. И одлучив мојот развој и творештво да ги обединам во едно резиме, во насловот „Смерниците на зборот“ (Стојчевска Антиќ 2022).

По објавувањето на посочените наслови од Људмил Спасов и Вера Стојчевска Антиќ можев да заклучам дека и двајцата автори без никакви контакти за насловите, сме реализирале многу слични видувања, да се остави едно дело во кое ќе биде резимирано претставен авторот како човек од реалното опкружување со сопствениот однос кон него и личното научно и духовно творење. Тоа дело не е од толку големо значење за него, колку за широкиот круг на консуматори, кои од разновидните составни делови ќе можат да изделат повеќе сегменти за сопствениот интерес. Току ова го доживев со контактот на книгата „Ј.А.С.“, како и со авторот и неговиот татко, академик Александар Спасов, кои ги познавам многу добро. Татко му Александар беше мој универзитетски професор, ми предаваше словенечка книжевност, а јас му бев професор на синот Људмил. Иако сите збиднувања на наставен и научен план ми беа познати, книгата „Ј.А.С.“ ми ги долови и непознатите за мене страници, што значи од ваквите монографски дела секој читател извлекува и нови сознанија или ги дополнува сопствениите. Во двете споменати книги може да се констатира дека во „Ј.А.С.“ е дадена комплетната библиографија на Спасов, додека мојата во книгата „Смерниците на зборот“ отсутствува заради комплетната нејзина библиографија издадена (и сега дополнувана) од Универзитетската библиотека „Св. Климент Охридски“ во Битола (Стојчевска Антиќ 2007).

Со колегата Људмил Спасов секогаш сме имале конструктивни разговори, соработка и договори од аспект на нашите научни преокупации. Така, кога бев назначена за координатор на билатералните научни славистички средби за македонистика со САД, а кои започнаа по мојот престој во Вашингтон во 1989 година, во значајните први средби зеде активно и плодно учество Спасов. Уште во Првата американско-македонска научна средба во универзитетскиот град ЕН Арбор во Мичиген, во 1991 година, иамавме плодно резултати, со што средбите продолжија и тие траат до денес. Спасов се појави со насловот „Македонските се-пасивни конструкции“, за да учествува во плодните дискусии кои овозможиле и лични контакти со американските слависти: Ронел Александер, Марк Ј. Елсон, Виктор Фридман, Збигњев Голомб, Кристина Крамер, Кенет Нејлор, Данкан М. Пери, како и со: Васа Д. Михаиловиќ, Филип Шашко. Неговото учество задолжително е одбележано и во неговата книга (Спасов 2021: 92).

Оваа Прва американско-македонска конференција за македонистика ја обогати постојаното присуство и дискусија на емеритус професор Хорас Лант од Универзитетот „Харвард“. Покрај изнесеното опширно видување за историскиот развој на македонскиот јазик, тој имаше постојан интерес и за дискусии со присутните македонски слависти: Петар Хр. Илиевски, Лилјана Минова-Ѓуркова, Блаже Ристовски, Гане Тодоровски, Људмил Спасов, Вера Стојчевска Антиќ. Во дискусиите со Хорас Лант посебно учество пројавуваше Људмил Спасов. Во ЕН Арбор бев исполнета со богатство на сознанија, мои лични, кои можев да ги продискутирам и потврдам благодарение на Хорас Лант, кој не одбиваше ниту едно прашање, и покрај заморните вечери, во кои продолжуваа нашите дискусии. Тогаш ја сфатив големата увереност на професорот Лант за големината и длабочината на сестраните усвоени сознанија на Конески.

Спасов учествува и на Втората конференција, која се одржува во Охрид во 1994 година, со присуство на 63 учесници со свои излагања. Во Охрид допатуваа: Ерик Хемп, Збигњев Голомб, Виктор Фридман, Зузана Тополинска, Кристина Крамер, Лорин М. Данфорт, Грејс Филдер, Весна Палмер, Кит Браун, Џон Ѓорѓов и други. И на оваа конференција Спасов е присутен со насловот „Предикатот чувствува (х,р) во македонскиот јазик“ (Спасов 2021).

На Петтата конференција Спасов настапи со важен компаративен наслов „Придонесот на Хорас Лант и Виктор Фридман за развитокот на социолингвистичките истражувања на македонскиот јазик“ (Спасов 2021: 116-117). Во овој текст авторот истакнува дека местото на македонскиот јазик во јужнословенскиот и словенскиот јазичен свет е определено според најстарата дистинкција – развојот на еровите, за што се изјаснува и Хорас Лант. Понатаму се истакнуваат развојните линии на македонскиот јазик, согледувани и според заклучоците до кои доаѓаат Хорас Лант, Виктор Фридман, Збигњев Голомб. Се заклучува дека во источно-јужнословенската подгрупа на балканските јазици, и развојот на македонскиот и на бугарскиот одел паралелно еден покрај друг, а не

еден од друг. Тие иако се блиски во развојот, покажуваат дивергентни текови. Така на пример, Лант во својата „Грамматика на македонскиот јазик“ ги определува карактеристиките на македонскиот јазичен дијасистем, со социолингвистички факти (Лант 1952: 6-7). На овие социолингвистички прашања во врска со македонскиот јазик посебно внимание посветил Виктор Фридман, чии заклучоци ги споредува и истакнува Љ. Спасов.

Посебно внимание авторот им посветува на славистичките развојни правци на редовните собири на „Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура“, кој се одржува во времетраење од еден месец, секоја година, а веќе се одржа и 54-от по ред, во 2021 година. Со оглед на тоа што присуствував и учествував во него педесттина години, добив извонредна слика и убедување за неговото големо значење за македонистиката. Во него своето место го зазема и колегата Људмил Спасов, кој со својот однос и дејност во него и кон него придонесол, разбирливо, и за неговиот раст. Не случајно во книгата која е пред нас посебно го резимира своето редовно присуство со предавања, научни дискусии, разговори, контакти со странските слависти, кои во одличен состав биле присутни во редовните сесии (Спасов 2021: 350-37).

Едно од прашањата што зазема важно место и во најновото дело на Спасов, секако, се развојните правци на фонологијата на македонскиот јазик. Во 1983 година Блаже Конески ја објави на англиски јазик (Конески 1983). Имено, славистот Георг Јуриј Шевелов од Украина, академик на Украинската академија, присутен со својата дејност во повеќе славистички центри, дојде до заклучок за издавање на фонологиите на помалите словенски народи. Така, во таа концепција Блаже Конески ја објави Историската фонологијата на македонскиот јазик, со фонологиите и на други народи (Шевелов се јавува со Фонологијата на украинскиот народ).

По 1983 година нема ново издание на Историската фонологија, сè до 2001 година, кога се објави за првпат на македонски јазик, под уредништво на Људмил Спасов, со соработниците: Искра Пановска-Димкова и Љупчо Митревски (Конески 2001). Улогата на Спасов во овој случај не е случајна. Блаже Конески, кој ја објави „Историјата на македонскиот јазик“ во 1965 година, ја предаваше на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ долги години, но веќе во 1983 година предметот му го предаде на колегата Људмил Спасов, кој продолжи со сопствените понирања во предметот. Во истото издание Спасов објаснува дека по објавувањето на истата Фонологија на англиски јазик, еден примерок од копијата на македонскиот текст, отчукана на латиница, Конески му ја предал на Спасов, со порака дека понатаму ќе му е потребна.

Овде се јавува еден празен период, зошто Фонологијата не беше објавена веднаш и на македонски јазик? Во расчистувањето на овој период, кој се јавува не случајно по смртта на Конески (1993) се јавија разновидни мислења, но за да се има чиста слика за настаните најубаво објаснува Љ.

Спасов, особено во објавениот текст „Писмо до академик Георги Старделов, Скопје МАНУ“ (14 декември 2001 г.), (Спасов 2001). Во ова издание фигурира и англискиот текст со сите додавки или исправки во текстот.

Во 2021 година МАНУ ја издаде „Историската фонологија на македонскиот јазик“, во рамките на изданието: Целокупни дела на Блаже Конески, во редакција на Катица Кулава. Во оваа книга се издадени критички обработените текстови „Историја на македонскиот јазик“ во редакција на Веселинка Лаброска и критичкото издание на македонски јазик на „Историската фонологија на македонскиот јазик“ под редакција на Људмил Спасов, со соработниците: Искра Пановска-Димкова и Љупчо Митревски. Изданието е критичко, а предговорот кон книгата изработен од одличниот познавач на „Историјата на македонскиот јазик“ Људмил Спасов го олеснува приодот кон „Историската фонологија“, појаснувајќи го текстот со разликите од изданието од 2001 година.

Во секој случај, со моето истакнување на три извадоци од книгата J.A.S.: активностите на Спасов во американско-македонските славистички врски, неговото учество и активност на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура во Охрид и во Скопје, грижата за објавувањето на „Историската фонологија на македонскиот јазик“ на македонски јазик, го најдов својот интерес во разноразноста на книгата, а сметам дека мнозина ќе ја прифатат како сеопшто сознание за авторот слеано во своето творештво. Кога веќе ги истакнуваме вредните записи на Људмил Спасов, на крајот ја додаваме и неговата книга „Како да се нацрта разговорот“ (Спасов 2019), која ги проширува сеопштите сознанија на авторот за развојот на македонскиот јазик.

Summary

In the book *J.A.S.* by Lyudmil Spasov, Vera Stojcevska Antic recognizes a great example of how every scholar and writer should think about the possibility to successively leave valuable data about himself, his personality and the overall work. Such examples are important for the author himself, but they are much more effective for the general readership, especially for the next generations of younger colleagues.

Користена литература

- Вангелов Атанас. 2021. *Филолошката кријаника на Конески*. Скопје: Слово, 220-305.
- Делошо на академик Викџор Фридман*. 2009. Приредила Вера Стојчевска Антиќ. Скопје: (Curriculum Vitae- Victor A. Friedman, 149-140-203), Abakus Komerc Skopje.

- Koneski Blaze. 1983. *A historical of the Macedonian Language: With a survey of the Macedonian dialects and map by Bozidar Vidoeski*. Heidelberg: Car Winter, 150.
- Lunt G. Horace. 1952. *Grammar of the Macedonian literary language*. Скопје.
- Спасов Људмил. 1991. Македонските се-пасивни конструкции, *Studies in Macedonian Language, Literature and Culture*. Proceeding of the First North American-Macedonian Conference on Macedonian Studies. Edited by Benjamin Stolz, Michigan SIVIC Materials, vol. 37, Ann Arbor, с. 231-242.
- Спасов Људмил. 2004. Придонесот на Хорас Г. Лант и Виктор А. Фридман за развитокот на социолингвистичките истражувања на македонскиот јазик, во: *Macedonian studies, Papers From the Fifth International Macedonian – North American Conference on Macedonian Studies 1-4 May 2003 at The Ohio State University, Working Papers in Slavic Studies vol.4, The Ohio State University Department of Slavic and East European Languages and Literatures*. Edited by Brian D. Joseph and M. A. Johnson, Columbus, Ohio.
- Споменица: Гане Тодоровски. 2011. (1929-2010). Скопје: МАНУ.
- Споменица: Георги Старделов. 2021. (1930-2021). Скопје: МАНУ.
- Старделов Георги. 2021. *Епоха Блаже Конески*. Скопје: МАНУ, Лесикографски центар, изд. Матица Македонска.
- Стојчевска Антиќ Вера. 2022. *Смернициите на зборот*. Скопје: Матица Македонска.
- Стојчевска Антиќ Вера. 2007. *Персонална библиографија*. Битола: Национална установа-Универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“.
- Спасов Људмил. 2004. *Писмо до акад. Георги Старделов, (Скопје МАНУ)*, бр. 11-12. Скопје: Портал, 95-99.
- Стаменов Свето, Спасов Људмил. 2019. *Како да се нацрта разговорот* (16 авторски радио-интервјуа Стаменов-Спасов). Скопје: ПагомаПрес.
- Студиуми за македонскиот јазик, литература и култура*. 1996. Скопје : Универзитет „Св. Кирил и Методиј“.
- Studies in Macedonian Language, Literature and Culture*. Edited by Benjamin Stolz, 1991. Ann Arbor, Michigan Slavic Publications, AnnArbor.

Лидија Тантуровска
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“
Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје
lidijatanturovska@yahoo.com

ТОЈ

Апстракт: 70-годишнината од раѓањето сметаме дека е значаен јубилеј за еден човек, особено ако во неговата животна патека е истапкана неговата петдесетинска плодна работа во областа на македонистиката и на славистиката, како што е онаа на проф. д-р Људмил Спасов. По овој повод, со прелистувањето на страниците на неговото дело „Ј·А·С/ГОДИНИ ПЛОДНИ“ ќе се обидеме да ги споиме овие два јубилеи, со што сакаме да дадеме скроман влог во одбележувањето на двата јубилеи на проф. Људмил Спасов.

Клучни зборови: јубилеј, Људмил Спасов, „Ј·А·С/ГОДИНИ ПЛОДНИ“, стилистика.

Пред нас го имаме трудот „Ј·А·С/ГОДИНИ ПЛОДНИ“ од професорот Људмил Спасов, еден од најновите негови наслови, објавен во 2021 година од издавачката куќа „Антолог“ (во соработка со Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје и со Филолошкиот факултет „Блаже Конески“). На самиот почеток од книгата, во „Воведот“, авторот Људмил Спасов истакнува: „Според својот жанр ваквата книга, односно нејзиниот текст, *се чини дека не му ѝприпаѓа на ниџу еден, но и ниџу еден жанр не е оддалечен од овој ѝтекст*“ (Спасов 2021: 8), што беше предизвик и поттик за нашата тема, со што, се надеваме, ќе дадеме свој придонес во чествувањето на 70-годишнината од неговото раѓање.

Уште со првото прелистување на книгата „Ј·А·С/ГОДИНИ ПЛОДНИ“, се појавуваат фотографии (во црно-бела техника или во боја), на кои, најчесто е ликот на професорот Људмил Спасов, разбирливо, според концептот на книгата. Дури и фотографијата на насловната страница на книгата, обмислено, и оправдано, „може да го замени“ насловот на публикацијата, за да се разбере дека во делото што следи, пред сè, ќе биде прикажана богатата „работна биографија“ на професорот Људмил Спасов. Во овој личен „фотоалбум“ грижливо се евидентирани податоци за ликовите и за настаните што се овековечени, зад кои, во заднината оди раскажувачкиот тон на самиот автор, односно, можеме да кажеме и обратно, во заднината на раскажувачкиот јазичен

¹ Подвлечено од Л. Т.

израз (пишуван во прво лице еднина) се редат фотографиите на ликовите и на настаните, со што се збогатува раскажувачката слика. Како ќе се доживее книгата, зависи од „режисерската“ наклонетост на самиот читател.

Според конципираноста на книгата, која ја дава самиот автор, е очигледно дека работната биографија е збогатена со: подробна библиографија по годишта и теми, теми и датуми на предавања на странски универзитети, рецензии на негови студии и книги, издвоени мислења на кандидати од вториот и од третиот циклус студии чиј ментор бил авторот, извадоци од рецензии за избори и за преизбори во универзитетски звања, од негови професори и колеги итн.

Сакаме да истакнеме дека сето она што е стоќмено во текстот на книгата е засновано на оската на значењето на лексемата „кариера“. Ако се погледне во „Толковниот речник на македонскиот јазик“ (<https://makedonski.gov.mk/>), толкувањето за лексемата „кариера“ е: ‘Избрана професија, служба, занимање; време поминато во некое занимање’, при што се дадени примерите: „Научна кариера. Уметничка кариера.“ Наспроти ова, во продолжение ќе го наведеме размислувањето на Људмил Спасов, кој смета дека „една од основните потреби на човекот е да се прикаже пред другите, да ги покаже своите достигнувања на основното работно поле, на својата кариера“, при што дополнува дека кариерата ја имаат сите и дека не се поврзува само со елитата во општеството. Според Спасов, „Поимот кариера не означува само напредување“, ... туку е и „динамичен процес: некогаш напредуваме, некогаш остануваме на истото место, а некогаш назаддуваме, ги менуваме работите, ги менуваме ангажманите.“ За него, „кариерата е повеќе од работа што ја извршуваме“ и таа го „опфаќа образованието во текот на целиот живот, дејствувањето на секојдневниот живот, во општеството, во семејството, но и во слободното време“. Со ваквото толкување, Спасов ја смета кариерата за синоним на животната патека на секој поединец, што се покажува и со неговата констатација: „Кариерата се одвива во текот на целиот живот, а тоа значи дека не започнува со вработувањето, ниту завршува со пензионирањето“, со што (ни) најавува дека со неговото пензионирање, нема да заврши неговата кариера. А таа, неговата кариера, започнува да (ни) ја раскажува во деловите „Животопис“ (/„Работна и животна биографија“) и „За мене и за мојата фамилија“, продолжувајќи низ редовите на деловите: „Почетоците“, „Гимназијата“, „Факултетот“, „Постдипломските студии“, „Докторските студии“, каде што е преставен неговиот образовно-научен раст, за потоа да продолжи со вториот, работноживотниот циклус, прикажан низ насловите: „Работа“, „Специјализации и одржани подолги курсеви на странските универзитети“, „Организациски ангажмани“, „Соработка со Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура, УКИМ, Скопје“, „Меѓународна научна и наставничка соработка“, „Предавање и истражувања како гостин на странски универзитети и учество во комисији за одбрана на дипломски, магистерски и докторски трудови надвор од факултетот“, „Службени функции на Факултетот, на Универзитетот и надвор од него“, „Обнова на родната куќа на Блаже Конески и создавање на музејот: Спомен-дом ‘Блаже Конески‘ во с. Небрегово, Општина Долнени“,

„Библиографија на научно-стручни трудови“, „Преглед врз неколку менторства и изјави на тогашните мои студенти од Вториот и од Третиот циклус студии, а сега афирмирани професори и научници“, „Некои извадоци од рецензии на мои колеги од земјава и од странство“, „Извадоци од два текста посветени на мојата работа од двајца мои колеги“, „Награди и признанија на проф. д-р Људмил Спасов“, за да заврши со епилозите: „Поглед од крајот на книгава“ и „Рецензија за книгата 'Јас/Години плодни' од Људмил Спасов“.

Констатацијата на Спасов, дека според својот жанр ваквата книга, односно нејзиниот текст, *се чини дека не му припаѓа на нишџу еден, но и нишџу еден жанр не е оддалечен од овој шексџи*, може да се поврзе со проблемот на дефинирањето на жанрот, воопшто, како важно прашање сврзано со уметничката литература во рамките на уметничколитературниот функционален стил (сп. Минова-Ѓуркова 2003: 231). Имено, според Кожина (цитирано кај Минова-Ѓуркова 2003: 231) на жанрот (на родот) се гледа како на вид дела или изведби во областа на која било уметност, дела или изведби што располагаат со определени содржински и стилистички особености. Кога се зборува конкретно за *литературниот жанр*, се зборува за неговата историска димензија со оглед на фактот што сфаќањата за родовите на историски план доживеале големи промени. Нас, пред сè, нè интересира дефиницијата на М. Бахтин (наведена од Кожина, в. Минова-Ѓуркова, *Ibid.*), која е поврзана со функционалните стилови, според која *жанроџи е вид организација на јазичниот материјал изделен во рамките на некој функционален стил*, каде што станува збор за вид искази (па и текстови) создадени врз основа на постојани, повторувани модели и структури во говорните ситуации, во кои се повторуваат форми на општење.

Иако постојат големи разлики и несогласувања во поглед на дефинирањето и на класифицирањето на литературните родови (жанрови) и видови, она што може да се потцрта се карактеристиките што се опишуваат за секој жанр одделно. Условно, на пример, ако се пишува дека епското дело може да се дефинира како монолошки текст, ако се смета дека драмата е повеќесубјектен текст, или пак ако текстот на лирското дело е монолошки со висок степен на емотивна функција во кој авторот најчесто се претставува себеси; наспроти друг пример, каде што се отфрла разликата меѓу поезијата и прозата – мислење на дел од современите теоретичари, кои ја истакнуваат надворешната форма како важна... итн., сметаме дека треба да се подвлече фактот дека своеобразните текстови на уметничката литература (книжевноста) се одликуваат со особен *ефект* врз читателот/слушателот/гледачот (за кој зборува Тошовиќ (1988)), кој спаѓа, пред сè, во естетската сфера. Тој *естетски ефект* е очигледен и во делото „Јас“ на Људмил Спасов. Од друга страна, богатството на фактографија во книгата „Јас“ го врамува текстот во монографско-публицистичкиот потстил, кој од една страна се приближува до научно-популарниот потстил на научниот функционален стил, а од друга – до прозниот потстил на уметничколитературниот функционален стил.

Како и да е, анализата ја насочуваме кон јазичниот израз во раскажувањето, позајмувајќи го постулатот при раскажувањето во романите,

каде што се појавуваат три лица, од кои две се реални: авторот („јас“) и читателот („ти“) и една фиктивна личност, јунакот, оној за кого се зборува („тој“), кој, во случајов, е истиот лик на авторот виден во огледало. Иако авторот (во романиерското раскажување) може да пишува во трето лице (што се оценува како основна, најнаивна форма во раскажувањето), односно во прво лице (што се оценува како форма со повисок степен на вистинитост), во обработуваното дело јазичниот израз е/може да биде само во прво лице еднина.

Оттука, во продолжение (на релацијата „јас“ – „тој“) ќе ги наведеме најчестите јазични единици, кои се среќаваат како карактеристика кога се пишува во прво лице еднина:

- личнозаменската форма за прво лице еднина *јас* (*Треба да се обележи и дека јас, заедно со ... – 226²; Виџориоџи македонско-џолски џроекиџи оџ обласџа на линџвисџикаџаџа, а со кој јас раководев... – 239*);
- кусата (акузативната) личнозаменска форма *ме* за директен објект: *Марко Самарџија ме храбреше ... – 49; Имам џолемо инџелекџиџуално џубоџиџисџиво шџио ме џера да се џрудам – 223*);
- кусата (дативната) личнозаменска форма *ми* за индиректен објект, како и за изразување посесивност: *Ми беше мноџу јасно ... – 223; џаџиџко ми – 11, 13; мајка ми – 16, геџо ми – 11, 14; баба ми – 12, џрагеџо ми – 15; чуџун геџо ми – 16, браџџучеџ ми – 25; џруџар ми – 25 ... итн.³ иако, во контекст, се среќаваат и оние за трето лице (*Мајка му, Галаба Сџасова ... – 13*), пред сѐ, кога се зборува за роднинските релации со неговите родители; како и со сум-конструкциите (*ми беше џонудено – 39*);*
- долгата личнозаменска форма *мене* во објектите: *Мноџу важни и џоџиџиџкнучачки беа за мене зборовиџе... – 57*;
- присвојната заменска придавка *мој, моја, мое, мои* (*мој џредок – 12, мој браџџучеџ – 17, на мојоџи вујко – 17, оџ мојоџи џрофесор – 28; мојоџи колеџа – 59; мојоџи научен инџиџерес – 223*); *моја* (*мојаџа џруџа на Семинароџи – 36*), *мое* (*моеџо учесџиво – 239*), *мои* (*со џел оџ моџиџе сокласниџи – 24; моџиџе научни инџиџереси – 223; на моџиџе учџиџели – 223; моџиџе џруџови – 227*); како и оние во трето лице кога се зборува за роднински релации со неговите родители: *неџоваџа соџруџа – 17*;
- присвојната заменска придавка *свој, своја, свое, свои* (*во наџамоџиџиџе свои исџираџувања – 225; Во својаџа џиџолоџија – 225*);
- личноглаголските форми во прво лице еднина во сегашно време (*Во својаџа џиџолоџија на макеџонскиоџи џевеџнаесетџиџи век џокаџувам – 225*); во идно време (*Ќе заџочнам со Варшава – 37*), во минато определено несвршено и свршено време (*чесџо одеџ во Велес – 15; На Униџерџиџеџоџи во Приџиџина џредаџав макеџонски јазик – 40; Во Краџов се заџознаџ со колеџаџа – 42; ... еџен семесџар џресџоџуџав – 48; заминаџ за Хелсинки – 54; џрџев џредаџања – 64; Трџнав оџ макеџонскиоџи раџоџис – 229*); се

² Со броевите се означуваат броевите на странците.

³ Со оглед на концепцијата на книгата, роднинските врски се среќаваат на почетокот, каде што Људмил Спасов го претставува своето семејство, и особено во натписите под фотографиите.

разбира и во примери со сум (како глагол-врска) во глаголско-именскиот прирок: (*учесник сум со реферати* – 231; *бев носител* – 231);

– има-конструкциите (*имам одржано* – 63) ... итн.

Присвојноста се среќава изразена со предлогот *на*: *браќи на мајка ми* – 17; *син на мојот вујко* – 17; иако, најчесто, во текстовите под фотографиите, може да се сретне и само членувана именка: *внукаџа Лидија Сјасова* – 21; *внукоџи Никола (Нико) Михајловски* – 21; *со сојузџа* – 20; 44; *синоџи Александар* – 35.

Интересен е фактот што покрај тоа што целата книга е напишана во прво лице еднина од самиот автор, Људмил Спасов, првото лице еднина од глаголите, споменатите присвојни заменски придавки, кратки заменски форми, се среќаваат и во јазичниот израз во текстовите од неговите колеги, од неговите студенти итн. (на пример: *Мојот учител* – 178; *Мојот најнов час љо историја на македонскиот јазик* – 216), со таа разлика што сега веќе постои и „јунакот“ изразен во трето лице – ТОЈ (= Људмил Спасов).

Должни сме да кажеме збор-два и за насловот на нашиот труд, кој, на прв поглед, е пандан на насловот на книгата на Људмил Спасов, „ЈАС“, односно „Ј·А·С“. Ако авторот му остава на читателот да го одгатне насловот, зад кој, покрај личната замена за прво лице еднина, се крие симбол во низата од три збора, кои можат да бидат: ЈАЗИК, АРХИВА, СПАСОВ(И) и сл.; ние ќе му понудиме на читателот да избере како сака да ја прочита личната замена „ТОЈ“, „Т О Ј“, користејќи ги именките со почетна буква Т: творештво, тематика, тема, темел, тестамент, тираж, трофеј, труд ... итн., со почетната буква О: обележје, образование, одглас, омаж, оска, основа, оставина, откритие ... итн., со почетната буква Ј: јазик, јадро ... итн.

Неминовно е да се спомене за вториот/паралелниот наслов „ГОДИНИ ПЛОДНИ“ од книгата на Људмил Спасов, во кој се забележува обележениот збороред во именската група, што ни зборува за една јазична појава, која се среќава кај неговите и кај нашите професори, а за која веќе сме пишувале од стилистички аспект. Со ваквиот збороред, од една страна, проф. Спасов го покажува јазичниот континуум на една појава од првата генерација писатели, јазичари, до денес, а од друга, (со пензионирањето) се сместува во елитата на познатите и на признатите професори.

Јазичностилската анализа може да оди и за други јазични единици, но нашата цел не беше исцрпност во анализата, туку да се покаже анализа во текст, кој, по својата форма, нема да претставува „класична“ статија. Во духот на водечката, поттикнувачката Спасова мисла, напишаниов текст *се чини дека не ѝ ѝршиаѓа на зрујаџа сјаџиши, но ниџу, ѝак, е оддалечена многу од нив* ако се знае дефиницијата дека статија е текст на одредена тема подготвен за објавување во научно, културно или друг вид списание, зборник итн.

Инаку, во ова четиво, на околу 240 страници, не може да се собере *кариераџа* на една индивидуа, особено ако се земе предвид профилот на Људмил Спасов и неговата дефиниција за лексемата *кариера*, каде што во рамките на седумдесетинската животна патека е истапкана неговата

петдесетина плодна работа во областа на македонистиката и на славистиката. Затоа, очекуваме ново продолжение на „ЈАС/ ГОДИНИ ПЛОДНИ “...

Summary

The 70th anniversary of a person's birth is a significant anniversary, especially if his life path includes five decades of fruitful work in the field of Macedonian studies and Slavic studies, such as Prof. Dr. Ludmil Spasov's. On this occasion, we tried to flip through the pages of his work "J·A·S/GODINI PLODNI", with which we want to make a modest contribution to the commemoration of the two jubilees of Prof. Ludmil Spasov.

Користена литература

Минова-Гуркова Лилјана. 2003. *Стилистика на современиот македонски јазик*. Скопје: Магор.

Спасов Људмил. 2021. *Ј·А·С/ГОДИНИ ПЛОДНИ*. Скопје: Антолог.

Тантуровска Лидија. 2013. „Индивидуалниот јазичен израз во текстовите од научниот функционален стил“. *Зборник „Македонскиот јазик како средство за комуникација и како израз на културата“*, Јазикот наш денешен, кн. 23. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 129–138.

Толковен речник на македонскиот јазик, <https://makedonski.gov.mk/>, посетено 2022.

Искра Тасевска Хаџи-Бошкова
 Универзитет „Св. Кирил и Методиј“
 Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје
 iskra.tasevska@flf.ukim.edu.mk

СОГЛЕДУВАЊАТА ЗА РАЗВОЈОТ НА МАКЕДОНСКИОТ ПИСМЕН ЈАЗИК ВО НАУЧНИОТ ОПУС НА ЛЈУДМИЛ СПАСОВ

Апстракт: Текстот се занимава со анализа на студијата посветена на Константин М. Петкович, како и на одделни статии од истакнатиот македонист Лјудмил Спасов. Преку читањето на неговите ставови во контекст на поширокиот македонистички научен корпус, доаѓаме до сознанија за неговата специфична аналитичка постапка, која подразбира следење на културно-историските појави и процеси во контекстот на нивното влијание врз актуелните состојби. Прашањата што Спасов ги анализира се од исклучително значење како за историјата на македонскиот јазик и литература така и за соодветното поимање на македонистичките студии во пошироката сфера на славистиката. Во неговите проучувања се јасно видливи условите во кои се развивала и се развива македонската јазична и културна посебност, која е речиси постојано во центарот на случувањата, како во науката така и во јавниот живот. Неговото дело е уште една потврда за континуитетот на македонистиката и за нејзиниот исклучителен научен квалитет, кој овозможи да се збогати словенскиот културен свет со гласот кој потекнува од извориштето на словенската култура и традиција.

Клучни зборови: Лјудмил Спасов, македонистика, историја на македонскиот јазик и литература, дијасистем.

Истражувањето на темите поврзани со развојот на македонскиот писмен јазик, во светлината на проникнувањето на дијахрониските состојби со синхрониското проследување на одделните феномени, претставува исклучителен белег на научното дело на Лјудмил Спасов. Таквата насока во неговите научни промислувања се забележува уште во раната студија посветена на творештвото на Константин М. Петкович. Тоа е потенцирано и во рецензијата на Блаже Конески, во врска со печатењето на ова дело, каде што тој ја потцртува важноста на ракописот, кој нуди „општ поглед на социолингвистичката ситуација во Македонија во 19 век и почетокот на 20 век, со осврт и на местото на Константин М. Петкович во процесот на создавањето на македонскиот литературен јазик“ (Конески според Спасов 2005а: 260). Тоа дополнително ќе дојде до израз и во натамошните анализи на Спасов што се

однесуваат на преплетувањето на актуелните случувања со историските промени, кои се нужната заднина врз која се испитуваат одделните феномени.

Студијата посветена на Константин М. Петкович, со наслов *Константи́н М. Пе́ткович (јазични и книжевно-историски прилози)* актуализира неколку клучни аспекти од творештвото на Људмил Спасов, како и промислувања во врска со развојот на македонскиот писмен јазик. Воведот кон студијата се однесува на континуитетот на развојот на македонскиот писмен јазик, кој се потпира на факторот на традицијата, како клучен елемент за македонската културна средина, детално претставен и низ есеите и научните трудови на Блаже Конески. Еден од нив е, секако, оној посветен на македонскиот писмен јазик во 19 век (Конески 1986: 21–24). Спасов на соодветен начин го истакнува влијанието на црковнословенскиот јазик и неговата релација со народниот јазик како клучна димензија на модернизирањето, односно на подновувањето на јазикот, во смисла на нивната активна дијалогизација на рамништето на литературата (особено во делата на Пејчиновиќ), што се согледува на едно повисоко ниво и низ дејствувањето на авторите од втората половина на 19 век. Во тој контекст, Спасов ги потенцира трите доминантни текови на мислата, поврзана со решавањето на прашањето за втемелувањето на македонскиот стандарден јазик, која асоцијативно се поврзува со нејзините клучни носители – Ѓорѓи Пулевски, Партениј Зографски и Григор Прличев. Низ деталното промислување на одделните признаци, кои произлегуваат од клучната дихотомија *традиција – автономија*, размислувањата на Зографски се поставени како централни во однос на двете исклучиви и сопоставени гледишта (на Пулевски и на Прличев). Факторот на јазичната автономија е обележен со негативен признак во визијата на Зографски, но тој подоцна доаѓа до полн израз во делото на Крсте П. Мисирков, особено во книгата *За македонскиот јазик* од 1903 г. Таму, во форма на едно првично исцртување на македонскиот јазичен стандард, Мисирков ги афирмира „автономијата, виталноста и дивергентноста“, а со тоа македонскиот јазик се поставува како „максимално различен наспрема другите јужнословенски стандардни модели.“ (Спасов 1990: 15)

Претставувањето на интегралниот текст на речникот на Константин Петкович од страна на Људмил Спасов несомнено ја збогатува македонистиката, а тоа е дополнето и со лингвистичка анализа на текстот. Речникот е напишан во 1848 година, а, во тоа време, кај јужнословенските народи е веќе актуализиран речникот на Вук и на сцена е активното составување на речниците во бугарската средина. Во таа смисла, Спасов истакнува дека Петкович, несомнено, се служел со речникот на Вук Караџиќ, од кого преземал зборови и објаснувања, а и принципи на организација на текстот. „Речникот на Константин М. Петкович е речник на македонскиот јазик со толкувања на руски и со примери на грчки, латински, француски, српскохрватски, бугарски, англиски, полски и старословенски јазик.“ (Спасов 1990: 21) Во тој контекст, посебно е истакнат фактот дека кај Петкович постои

несомнен стремеж за упростување на наследените црковнословенски принципи на пишување, што, сепак, не значи целосно усвојување на Вуковите принципи ниту, пак, отфрлање на влијанието на традицијата, првенствено руската. Тоа се забележува во колебањето при пишувањето на фонемите *ќ* и *ј*, но и на *ѕ*, *џ*, *љ*, *њ*, *џ* и др. Притоа, треба да се забележи констатацијата дека Петкович употребува „фонетско-етимолошки правопис“, како едно средно решение меѓу влијанието на традицијата, особено од рускиот јазик, и современата реформа на Вук Караџиќ. „Така, ако се работи за народни зборови, зборови од секидневниот живот, зборови што се употребуваат главно во говорниот јазик, тогаш тие претежно се предадени во фонетски облик. Обрато, ако се работи за зборови од писменоста или зборови што изразуваат апстрактни содржини, потоа зборови што опишуваат поими од црковно потекло, тогаш тие се предадени во нивниот етимолошки облик или во обликот што го имаат во јазикот од кој се земени.“ (Спасов 1990: 27)

Значењето на овој речнички прилог на Петкович, секако, овозможува тој да се промисли и во светлината на претходните лексикографски публикации каде што се појавува македонскиот јазик, што го потенцира и Спасов. Земајќи го предвид фактот дека тој процес најјасно се исцртува преку почетните пројави, како што е, на пример, речникот на Даниил, тогаш станува сосема јасна недвосмислената улога на Петкович во напорите за етаблирање на јазичниот стандард. Ако ја погледнеме структурата на Даниловиот четиријазичник, кој е во суштина разговорник, каде што „македонскиот јазик (охридското наречје)“ се појавува за првпат во печатена форма (Тодоровски 2007: 5), поставен во колоната насловена како „вулгарика“, можеме да заклучиме дека варијациите во поглед на именувањето на македонскиот јазик во овој период се мошне чести (како што е случајот и со Речникот на Петкович). Конески даде едно веродостојно објаснување на тој феномен во врска со делото на Џинот, каде што ја истакна и свесноста на бугарската културна средина за неможноста ознаките со кои се именува народноста и јазичната припадност во овој период да се прифатат како признаци на националниот идентитет. Оттука, дијалектната/јазичната втемеленост во определен културен регион одлучува за припадноста на одделните феномени во соодветниот контекст. „Од такви авторитетни претставници на бугарската наука, какви што се Александар Теодоров-Балан и Иван Шишманов, знаеме дека и во самата Бугарија тоа (името Бугарин, заб. моја) било синонимно со називите 'христијанин, каурин, рајатин', па дури дека било и сосем заборавено во некои бугарски краишта. Бидејќи Грците по традиција од средниот век своите словенски соседи ги нарекувале Бугари, тоа име можело да носи некаков поизразит диференцијален признак во места каде што нашето население било во непосреден контакт со грчкото.“ (Конески 1987: 17) Оваа констатација станува уште појасна доколку се осврнеме на анализата на речничкиот материјал на Петкович, направена од Спасов, каде што се забележува дека Петкович посебно ги истакнувал јазичните разлики, како искусен филолог, поставувајќи ги во соодветен контекст македонската и бугарската форма на одделни лексеми. Притоа, при

пренесувањето на македонските облици се следи фонетскиот правопис, а за бугарските се користи етимолошкиот. Особено е интересен фактот дека во неговиот речник се среќаваат и етимолошки белешки, со што потвртува богатата јазична разновидност со која македонскиот јазик доаѓал во директен или во индиректен контакт.

Во структурата на студијата посветена на Константин М. Петкович, Спасов внесува внимателни согледувања и за другите два негови труда посветени на личните имиња и на поговорките. Нив Петкович ги изработил во контекст на интензивната соработка со неговиот професор, еминентниот славист Исмаил Иванович Срезневски. Во врска со Списокот на личните имиња, Спасов внесува мошне корисни забелешки за етимолошкиот состав на вклучените имиња, кои се, главно, „од словенско-македонско потекло, како и од грчко-византиско, односно семитско и латинско потекло“ (Спасов 1990: 82). Притоа, треба да се забележи фактот дека се посочени и зборообразувачките средства, со оглед на фактот дека Петкович внел голем број деминутивно-хипокористични форми на имињата. На таков начин, преку објавувањето на списокот на имињата, Спасов овозможува да се продлабочат и ономастичките проучувања. Тоа се прави и во третиот дел од студијата, каде се дава Збирката од поговорките на К. М. Петкович. Во тој контекст, поговорката се гледа и „како целосно литературно дело затворено во рамките на еден исказ.“ (Спасов 1990: 97) Тука избива на прв план ритмичноста и поимскиот квалитет на поговорките како своевидни „инстант-мисли“, што го овозможува нивното паметење, но и функционирање на јазично-прагматично и на литературно-естетско ниво. Вредноста на ваквите согледувања може да се промисли пошироко, во врска со статијата на Михаил Бахтин од 50-тите години на 20 век, која се однесува на феноменот што тој го нарекува „говорен жанр“ (Bakhtin 1986: 60–102). Таа типологија нуди проширување на тесното структуралистичко дефинирање на литературниот жанр, со тоа што се истакнуваат својствата од типот на релативната стабилност и природата на исказ, кој ја врамува дијалогичноста како сопоставување на два хоризонти, контексти и вербални насочености (Тасевска 2021: 265–266). Токму важноста на контекстот во кој се дистрибуира определениот говорен жанр е потенцирана во анализата на поговорките која ја дава Спасов. Сепак, тој истакнува дека „тематиката на презентираниите поговорки (...) не отстапува од соодветниот фонд веќе познати поговорки на македонскиот и на другите јужнословенски народи, односно и пошироко – на фондот на другите словенски народи“ (Спасов 1990: 109). Дополнително, таа теза е поткрепена и со фактот дека постои динамична корелација меѓу формата и содржината, што се илустрира и преку парафразите, кои Спасов ги дава во функција на одредено прагматично типологизирање на поговорките како совети, рецепти, споредби, коментари и пословици. Суштинската разлика меѓу коментарите и пословиците е направена врз основа на нивното подлабоко значење, односно, во контекст на признаците, позитивна, односно негативна „егзистенцијална порака“. Притоа, се истакнува

специфичноста на формата, која не мора нужно да го следи тој признак, па, на таков начин, во неа не мора да биде присутна негацијата, дури и ако се пренесува одредена негативна егзистенцијална порака. Во тој контекст, и граматичките категории, како што се начинот или времето, се разгледуваат на нивото на прагматиката.

Аналитичкиот пристап при разгледувањето на определени феномени поврзани со развојот на јазикот се согледуваат и во текстовите на Спасов што се посветени на истражувањето на македонскиот 19 век. Во тој контекст, примарно е согледувањето на јазичниот систем како дијасистем, кој е повлијаен директно од историскиот и од културниот развој, во чија сфера може да се разгледува и кодификацијата на јазиците. Во поглед на прашањето за определувањето на јазичните граници, односно преодноста на определени дијалекти, Спасов приклучува кон терминологијата воспоставена од Прашката структуралистичка школа, која ги дефинираше поимите „центар“ и „периферија“ како клучни за анализа на јазичниот развој. Во однос на македонскиот јазик, Спасов истакнува дека суштинско значење има соодветното поимање на 19 век и на различните именувања што се среќаваат во тој период (за јазикот, за припадноста – културна, етничка и др.), во светлината на она што се нарекува „развој на јазичната норма“. Во функција на исцртаната траекторија, тој предлага една типологија која ги дополнува претходно етаблираните концепти, па зборува за две етапи – период на книжевен јазик во Македонија, од почетокот до втората половина на 19 век (односно од проникнувањето на народниот јазик во дамаскините) и период на „книжевен македонски јазик од чист тип со македонска физиономија, или за мешан тип со македонско-бугарска физиономија, имајќи го предвид фактот дека ниту еден македонски културен деец не го прифатил источнобугарскиот модел на јазикот.“ (Спасов 2005б: 34) На таков начин, според Спасов, диференцирањето на јазичната норма врз основа на централните дијалектни особености претставува несомнен резултат на природниот развој на македонскиот јазик, кој подразбира историски и културен континуитет.

Проблемот на стандарднојазичната норма се разгледува и во врска со останатите јужнословенски јазици, првенствено во однос на тријадата *македонски – српски – бугарски јазик*, што овозможува осветлување на повеќе важни прашања од историјата на јазикот. Пред сè, како најважно е истакнато примарното влијание на рускоцрковнословенскиот јазик во трите средини, како и подоцнежната доминација на српската редакција во Македонија, што се објаснува и во контекст на раното создавање на српската држава и нејзината одлучувачка улога во поттикнувањето на писмената традиција. Така се објаснува и специфичната поставеност на народите во Османлиската Империја, што се гледа и во нивната различна иницијатива во поглед на осамостојувањето и културниот развој. Премисите од кои тргнува Спасов се однесуваат на сопоставеноста и на развојот на македонскиот и на бугарскиот јазик, како „два одделни јазични дијасистеми кои се развиваат низ историјата и покажуваат свои специфичности во сегашноста“ (Спасов 2005в: 39), но и на нивните

својства, кои можат да се согледаат преку развојот на дијасистемот во процесот на кодифицирањето. Тоа се, секако, централните а-говори и западно-македонското наречје за македонскиот јазик, односно источно-бугарските говори за бугарскиот јазик. Во поглед на стремежите на дејците од 19 век во двете средини, Спасов прави разлика меѓу националисти, кои се фокусираат на јазикот и на територијата како на клучни определници за изделувањето и за дефинирањето на нацијата, наспроти стремежите на т.н. хегемонисти, односно космополити, кои се залагаат за едно претпоставено заедништво по различни основи (при што, во случајот на хегемонистите, тоа е во корист на посилниот и помоќниот на политичката и историска сцена). Ова негово објаснување корелира со сфаќањата на Конески, коишто тој ги изразува во својата рана студија за македонската преродба, каде што ги потцртува двете тенденции во употребата на јазикот („општ“ и македонски) во македонските училишта (1967: 175–176).

Во рамките на овие согледувања, Спасов нуди анализа што се темели на една дописка на Прличев до весникот „Зорница“, која ја пронашол во Архивот на МАНУ. Таа овозможува да се определи Прличевото стојалиште на линијата на космополитите, пред сè поради неговото залагање за архаичен правопис и граматика. Традиционалноста на погледите на Прличев се разгледува и во контекст на неговото фаворизирање на руските и на црковнословенските зборови наспроти несловенските, а во однос на азбуката и на правописот, Прличев „им забележува на бугарските националисти кои се залагаат за реформа на азбуката, т.е. да се употребуваат оние букви за кои постои реален изговор“ (Спасов 2005в: 44), што секако ја проблематизира и употребата на темниот вокал. Оттука следува и неговото залагање за употребата на буквата *ы*, која според Прличев соодветно се изговара не само во Русија туку и во Србија и во Македонија. На таков начин, тој се спротивставува на бугарските националисти во поглед на реформата на правописот, односно на „модернизираниот правопис“ на Марин Дринов, кој подразбираше своевидно отстапување во очите на традиционалистот Прличев. Во таа насока оди и неговото залагање за употребата на морфолошкиот падеж, истакнувајќи дека во народниот јазик има седум падежи. Ваквата констатација може да се прочита како израз на желбата на Прличев за наоѓање компромисни решенија, што се согледува и во неговите ставови за дијалектната основа на литературниот јазик, која треба да е резултат на свесниот избор на сесловенското заедништво. „Прличев прифаќа компромис, истакнувајќи дека ние Македонците не сме за крајности, па иако најправилен е македонскиот изговор *викајати*, *иџрајати*, ние (Македонците) не ви го налагаме.“ (Спасов 2005в: 47)

Во одделна статија, Спасов пишува и за трите посмртни говори на Прличев, кои ги класифицира како „мост меѓу кратките и долгите жанри“, посочувајќи ги нивните реторички компоненти. Можеме да констатираме дека тие три текста нудат специфични информации како во однос на покојникот така и во поглед на значењето на културната заедница на која ѝ припаѓа, вклучувајќи

ја тука и мотивацијата на пишувачот за составување на таков текст. Тоа се некои од клучните елементи кои му се својствени, на пример, и на епиграмот, каде што се изразува дуалноста меѓу случувањето и објектот за кој станува збор (Aloni 2009: 179). Таа перформативност која е потцртана во повеќето жанрови од хеленската литература се потврдува и во овој случај, при што Спасов посебно се осврнува кон употребата на реторското прашање, како аспект кој го отвора „теорискиот проблем на модалноста на јазикот“. Во врска со првиот говор, посветен на Петруш, Спасов констатира дека е клучна намерата да се предизвика реакција кај слушателите, што се забележува и преку многубројните заменски форми. Овој говор тематски се поврзува со вториот, каде што во фокусот е, исто така, проблемот на смртта, а „централниот поим и тематскиот јазик се документираат преку глобални примери кои содржат здраворазумско знаење за 'смртта' и за исказот 'сите ќе умреме' (...)“ (Спасов 2005г: 73) Реторското прашање, кое по својата природа не подразбира директен одговор, бидејќи тој е, на некој начин, содржан во прашалната форма, во суштина, носи, како што вели Спасов, совет до слушателите, со кој тие се насочуваат кон соодветното дејствување. Приложените текстови и факсимили, кои ги дополнуваат објаснувањата, поттикнуваат натамошни потенцијални научни анализи, кои би ја преоцениле дејноста на Прличев во светлината на нестивнатата корелација меѓу јавното и личното стојалиште, што е несомнено видно и во останатите негови текстови, коишто ја потенцираат важноста на активниот културен деец во сопствената средина.

Посебно согледување е посветено на одредени јазични особености во текстовите на македонските автори од 19 век, што се гледа во статијата за употребата на предлогот *од* во текстот/преводот на Константин Миладинов од 1858 година. Станува збор за преводот од руски јазик на делото *Православниџе црковни брајсџива во јуџозајадна Русија*, кој Миладинов го подготвува во функција на засиленото унијатско движење во тој период. Укажувајќи на претходните научни анализи поврзани со предговорот од ова дело, којшто прво се гледаше како текст подготвен од Миладинов, а потоа само како превод направен истовремено со останатиот руски текст, Спасов укажува на потребата од правилното препрочитување на текстовите од македонскиот 19 век, што упатува и на употребата на различните графиски системи, како и на специфичните дијалектни особености. „Во таа смисла транскрипцијата *шч* за изговорот на буквата *ш / щ / шт* не е само показ на дијалектниот изговор (струшкиот говор на Миладиновци), туку е истовремено показ на обид за стилизација со намера да се избере една македонска особеност.“ (Спасов 2005д: 52) Во тој поглед, Спасов посебно ја потенцира и употребата на предлогот *од* за изразување на генитивните врски, што, според него, ја потврдува претпоставката дека губењето на морфолошките обележја за изразување на падежните односи се случувало преку трансформирање на нивната функција и навлегување во сферата на употребата на останатите падежи. Во таа смисла, се аргументира тезата дека преточувањето на дативот во индиректниот *на*-предмет го повлекло со себе и посесивниот генитив, па, на таков начин, се засведочила

појавата на изразување на посесивноста со предлозите *на* и *од*. Притоа, во анализата што Спасов ја дава се прави суштинска разлика меѓу употребата на предлогот *од* во текстот на Миладинов, во синтагми со посесивно значење, наспроти оние каде што има аблативно значење, како и оние во кои се појавува „агентивното *од*“. Во врска со тоа, Спасов смета дека во текстот станува збор за две појави – граматикализација (генерализација) на една форма во однос на определена граматичка функција и стилизација, односно свесно отстапување од стандардот во функција на постигнување на поинаков естетски квалитет. „Стилизаторската постапка на К. Миладинов е јасна: изборот во дадените случаи да оди во полза на *од*, а претпоставувам, со желба да се прошири на сите текстови што во иднина ќе се создадат на македонски стандарден јазик.“ (Спасов 2005д: 64)

Особено важно согледување за соодветното промислување на македонскиот 19 век претставува статијата на Спасов што се однесува на истражувањата на Харалампие Поленаковиќ и на Блаже Конески за епитафот на Пејчиновиќ. Тука тој ја истакнува различната перцепција на личноста на македонскиот подвижник – од човек активист кој верувал во соодветното насочување на народот (во визијата на Поленаковиќ), до еден претпоставен опис и можна средба на Пејчиновиќ со гетингенскиот ботаничар Гризебах кај Конески. Истакнувајќи ги специфичностите на двете согледувања, Спасов, сепак, ја потцртува мошне важната дистанца која треба да се одбележи во однос на сфаќањето на Поленаковиќ за текстот на Пејчиновиќ – неговото поимање на ова дело како „стихотворство“, односно „обична проза преточена во недоделкани стихови“, сакајќи со тоа да ја потенцира стилската умешност на Пејчиновиќ, која претходно ја анализираше Конески. Наспроти таквите размислувања на Поленаковиќ, Спасов истакнува: „Епитафот на Пејчиновиќ не е ономастички, туку метафоричко-перифрастички систем на хиерархизирани знаци, што значи дека, освен информација за покојникот, тој претставува творба што кореспондира со традицијата на текстовите од сопствениот културен круг. За семантичката експресија на епитафот, конкретниот гроб и гробиштата во однос на околината што ги опкружува, зборува и организацијата на просторот, искористеноста на природните можности на теренот, конвенцијата на пластичните решенија на самата надгробна плоча итн.“ (Спасов 2005г: 89–90) Потврдувајќи ја уметничката вредност на епитафот, што сметаме дека претставува особено важна констатација во оваа статија, Спасов го потврдува и фактот дека епитафот треба да се чита како епиграм, жанр кој е мошне популарен во Европа во тоа време. Со тоа, Пејчиновиќ се вградува несомнено и во рамките на европската традиција. Епиграмската модулација на епитафот му овозможува на Пејчиновиќ вградување на актуелните животни дилеми и размисли на времето во кое живее, покажувајќи ја суштествената улога на нескротениот дијалог меѓу различните гласови и мисловни насочености на епохата (Тасевска Хаџи-Бошкова 2022: 493).

Отелотворувањето на идеите на македонските дејци од 19 век Спасов ги разгледува и во контекст на резултатите што тие ги даваат на почетокот од 20 век. Тука е клучен неговиот осврт кон делото на Димитрија Чуповски и на Македонското научно-литературно другарство, каде што се дефинираат појдовните точки во однос на литературниот јазик низ неколку важни документи. Тоа се: Меморандумот испратен до Петербургското словенско благотворително друштво (од 1902 г.), во кој етнографски се определува македонскиот народ и неговата територија, со осврт кон јазичните особености на македонските текстови од различните периоди (а се фрла и светлина врз практичните и прагматичните причини за изделувањето на стандардниот македонски јазик); Записникот од второто заседание на Другарството, во кое се спомнува иницијативата за создавање македонски речник, како и Уставот на Другарството од 1903 г. Како што укажува Спасов (2006а: 11), членот 12 од тој устав „всушност, претставува прв административен акт со кој се озваничува македонскиот јазик во службена употреба“. На овие согледувања се надоврзува анализата на двата текста од Чуповски, од кои првиот претставува стилизација во духот на фолклорот, додека вториот е своевидна „визит-картичка“, чијашто практична цел се согледува и во обликот кој го следи рускиот културен модел. Соодветните јазични елементи се анализираат во однос на практиката позната во тоа време – изоставањето на глаголот, по аналогича со состојбите во македонската народна песна, неударувањето на директниот и на индиректниот предмет, употребата на партиципните форми под влијание на рускиот јазик, честотата на идиоматските изрази од народниот јазик и сл. Посебно се потцртани правописните решенија во одделните текстови, што за Спасов е добар показател за прифаќањето на Мисирковите согледувања кои се веќе претходно афирмирани. Иако Чуповски го употребува папрадишкиот говор и е веројатно дека него го сфаќал како „наддијалектен идиом“, се забележува дека повеќето јазични решенија корелираат со ставовите на Мисирков. Дополнителните материјали кои произлегуваат од работата на Другарството, според Спасов (2006а: 17–18), сведочат дека „Д. Чуповски ја имал, најверојатно како подарок од авторот, *Слоџница речовска* од Ѓ. Пулевски и таму го подвлекол именувањето *славјано-македонски јазик* (што го користи и на други места), како и формите на презимињата на *-ски: Оѓеноски, Лейчески* што ги сметал како македонски (...)“

За актуализирањето на книжевноисториските теми највидливо сведочи текстот посветен на стогодишнината од првообјавата на книгата *За македонскиите работи*. Во таа статија Спасов се осврнува кон неколку клучни прашања, поврзани со објавувањето на ова дело во 1903 година, но и кон неговото актуелно реконтекстуализирање низ ставовите на одделни политички дејци, кои, во функција на своите дневнополитички интереси, им служат на туѓите политики (2006б: 21–22). Тоа се осветлува и во контекст на Мисирков, бидејќи тој во предговорот на своето дело конкретно ги посочува тогашните пропаганди, кои го оневозможуваат македонското национално осамостојување, додека изделувањето на централното македонско наречје како основа на

македонскиот литературен јазик се гледа како единствен модус за стекнување вистинска независност среде балканските народи. Тоа е, според Спасов, првото прашање што се актуализира во Мисирковото дело, погледнато и во рамките на современите состојби во кои опстојува македонскиот народ во 21 век. Второто прашање се исцртува во врска со првата глава од делото, каде што повторно се потенцира прашањето за јазикот и важноста на централните дијалекти. Третото прашање се однесува на обновата на Охридската архиепископија, како суштествен елемент кој ја определува духовната меморија на македонскиот народ, додека четвртото прашање ја потенцира потребата од создавање македонска интелигенција. Тоа Спасов го согледува во корелација со ставовите изнесени во втората глава од делото на Мисирков, која се однесува на создавањето на научно-литературни другарства. Националниот сепаратизам, за кој Мисирков зборува во третата глава од своето дело, Спасов го разгледува како клучен став за дефинирање на сопствената позиција наспроти пропагандите, па, во тој контекст, го цитира и ставот на Конески, потцртувајќи дека Мисирков се спротивставува на одроденоста на дел од интелигенцијата преку ставовите на тогашните еминентни слависти Бодуен де Куртене, Петар А. Лавров и Ватрослав Јагиќ за посебноста на македонскиот дијасистем (Мисирков 1903: 87). Со осврнувањето кон македонскиот 19 век и кон јазичната програма, Мисирков потврдува дека македонскиот јазик има природен, односно историски континуитет. Изведувајќи неколку заклучоци од анализата на делото на Мисирков, Спасов потцртува дека напаѓачите на посебноста на македонскиот јазик, литература и култура се осудени на пораз, бидејќи „македонскиот стандарден јазик постои и се развива како и секој друг таков јазик: ги развива своите функционални стилови, го збогатува својот лексички фонд и има општонародна прифатеност.“ (2006б: 30)

Анализата на студијата за К. М. Петкович и на одделните статии од Људмил Спасов ни покажува дека станува збор за мошне посветен и темелен научник, кој се обидува во секоја одделна пригода да ги проследи историските појави и процеси со цел да го покаже нивното влијание врз актуелните состојби. Прашањата што тој ги анализира се од исклучително значење како за историјата на македонскиот јазик и литература така и за соодветното поимање на македонистичките студии во пошироката сфера на славистиката. Во проучувањата на Спасов се јасно видливи условите во кои се развивала и се развива македонската јазична и културна посебност, која е речиси постојано во центарот на интересот во светски рамки. Неговото дело е уште една потврда за континуитетот на македонистиката и на нејзиниот исклучителен научен квалитет, кој овозможи да се збогати словенскиот културен свет со гласот кој потекнува од извориштето на словенската култура и традиција.

Summary

This paper is concerned with the analysis of the study dedicated to Konstantin M. Petkovic, and with several papers by the prominent Macedonian philologist and scholar Ljudmil Spasov. By reading his points in terms of the broader Macedonian philological context, we derive conclusions about his specific analytical method that entails tracing the cultural and historical phenomena in the sense of their influence on actual conditions and living situations. The questions that Spasov analyzes are of an utmost importance for history of the Macedonian literature, and for the proper understanding of the Macedonian philological studies in the Slavistics overall. In his works, the conditions in which the Macedonian language and literary development evolved are clearly pinpointed, and this aspect is of great significance for the philological studies and for social debates as well. His works are yet another affirmation of the continuity of the Macedonian philological studies and their exquisite scientific value, since they paved the way to enriching the Slavic culture with the voice originating from the source of the Slavic culture and cultural tradition.

Користена литература

- Конески Блаже. 1967. „Кон македонската преродба. Македонските учебници од 19 век“. *За македонскиот литературен јазик*. Скопје: Култура, 151–268.
- Конески Блаже. 1986. „Македонскиот писмен јазик во XIX век“. *Македонскиот XIX век (јазични и книжевно-историски прилози)*. Скопје: Култура, 21–24.
- Конески Блаже. 1987. „Цинот“. *Јордан Хаџи Конџанџинов-Циноџи, Избрани сџраници*. Скопје: Матица македонска, 7–39.
- Мисирков К. П. М. 1903. *За македонџиџиџе работџи*. Софија: Печатница на „Либералнија Клубџ“.
- Спасов Људмил. 1990. *Конџанџин М. Пеџкович (јазични и книжевно-историски прилози)*. Скопје: Македонска книга.
- Спасов Људмил. 2005а. „Прилог 2: Рецензија на Блаже Конески на ракописот ’Конџанџин М. Петкович (јазични и книжевно-историски прилози)’“. *Избрани џоџлаџа од истџоријаџиџа на македонскиот џисмен јазик (бојаџиџа на јазикоџиџи), џрв дел*. Скопје: Култура, 260.
- Спасов Људмил. 2005б. „Прилог кон дискусијаџа за македонското јазично прашање во XIX век“. *Избрани џоџлаџа од истџоријаџиџа на македонскиот џисмен јазик (бојаџиџа на јазикоџиџи), џрв дел*. Скопје: Култура, 31–37.
- Спасов Људмил. 2005в. „Разликите и сличноста на процесот на стандардизацијаџа меџу бугарскиот, српскиот и македонскиот јазик (во светлината на дописката на Григор С. Прличев до весникот ’Зорница’)“. *Избрани џоџлаџа од истџоријаџиџа на македонскиот џисмен јазик (бојаџиџа на јазикоџиџи), џрв дел*. Скопје: Култура, 37–49.

- Спасов Људмил. 2005г. „Et morietur – три посмртни говори на Григор Прличев како текстови“. *Избрани ѱоглавја од исѱоријата на македонскиот ѱисмен јазик (бојата на јазикот)*, ѱрв дел. Скопје: Култура, 71–85.
- Спасов Људмил. 2005д. „За една индивидуална граматикализација на предлогот *од* во македонскиот текст од страна на Константин Миладинов“. *Избрани ѱоглавја од исѱоријата на македонскиот ѱисмен јазик (бојата на јазикот)*, ѱрв дел. Скопје: Култура, 50–64.
- Спасов Људмил. 2005ѓ. „Две анализи на епитафот на Кирил Пејчиновиќ – на Харалампие Поленаковиќ и на Блаже Конески“. *Избрани ѱоглавја од исѱоријата на македонскиот ѱисмен јазик (бојата на јазикот)*, ѱрв дел. Скопје: Култура, 86–91.
- Спасов Људмил. 200ба. „Текстовите на македонски јазик на Димитрија Чуповски и неговите погледи за македонскиот стандарден јазик“. *Избрани ѱоглавја од исѱоријата на македонскиот ѱисмен јазик (бојата на јазикот)*, вѱор дел. Скопје: Култура, 9–19.
- Спасов Људмил. 200бб. „Мисирков од денешна перспектива: ’Шчо напрајфме и шчо требит да прајме за однапред‘ (по повод стогодишнината – 1903–2003 – од првото објавување на книгата ’За македонските работи‘)“. *Избрани ѱоглавја од исѱоријата на македонскиот ѱисмен јазик (бојата на јазикот)*, вѱор дел. Скопје: Култура, 21–32.
- Тасевска Искра. 2021. „Исказ (высказывание)“. *Поимник на книжевната ѱеорија (вѱоро дојолнеѱо издание)*, прир. Катица Кулавова, 265–266.
- Тасевска Хаџи-Бошкова Искра. 2022. „Епитафот на Кирил Пејчиновиќ како книжевноисториски и жанровски феномен во истражувањата на Блаже Конески“. XLVIII меѓународна конференција на LIV летна школа на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура, Охрид, 3 – 4 септември 2021 година. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, 2022, 487 – 497.
- Тодоровски Гане. 2007. „Белешки за првата печатена македонска книга (*Кон ’Речникомѱ од четири јазика‘ на Даниил Московолец*)“. *Македонската лиѱература во XIX век (2)*. Скопје: Матица македонска, 5–30.
- Aloni Antonio. 2009. „Elegy (Forms, functions and communication)“. *The Cambridge Companion to Greek Lyric*, ed. Felix Budelmann. Cambridge: Cambridge University Press, 168–188.
- Bakhtin, M. M. 1986. „The Problem of Speech Genres“. *Speech Genres and Other Late Essays*, ed. by Caryl Emerson and Michael Holquist. Austin: University of Texas Press, 60–102.

Лидија Аризанковска
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје
Филолошки факултет „Блаже Конески“ - Скопје
larizankovska@yahoo.com

НИЗ РИЗНИЦАТА ОД ЗБОРООБРАЗУВАЧКИ ФОРМАНТИ ЗА ОБРАЗУВАЊЕ ИМЕНКИ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК КАКО ДЕЛ ОД ДОЛГАТА ЈАЗИЧНА ТРАДИЦИЈА

Апстракт: Целта е да го претставиме богатството од зборообразувачки форманти во процесот на зборообразувањето во македонскиот јазик, задржувајќи се на образувањето на именки, надоврзувајќи се притоа на историјата како дел од долгата јазична традиција во македонскиот јазик и отсликувајќи ја современата состојба во јазикот како дел од процесот на глобализацијата.

Клучни зборови: зборообразување во македонскиот јазик, зборообразувачки форманти, образување именки во македонскиот јазик, функционални стилови, јазична традиција.

1. Зборообразувањето како дел од македонската лингвистичка наука

1.1. Потпирајќи се на македонската традиција во однос на зборообразувањето како лингвистичка дисциплина, неминовно е да истакнеме дека зборообразувањето речиси до деведесеттите години од двесеттиот век се разгледува како дел од морфологијата и дел од лексикологијата (сп. Конески Бл. 1952, Кепески 1975). Се поаѓа од структуралистичкиот приод и зборообразувањето се разгледува пред сè како дел од граматиката, со што акцент се става главно на процесот на формирање нови зборови со помош на дадени афикси, нагласувајќи притоа од која зборовна група се добива дадена зборовна група (акцентот е притоа ставен на образувањето именки и придавки). Зборообразувањето како одделна лингвистичка дисциплина својот развој во македонската наука за јазикот го доживува крајот на деведесеттите години на дваесеттиот век (в. Конески К. 1995), со што зборообразувањето ги надминува рамките на морфологијата и ги опфаќа и безафиксните начини на зборообразување, учествува во пополнувањето на лексичкиот фонд на јазикот со нови лексички единици и со тоа се поставува меѓу морфологијата и

лексикологијата, издвојувајќи се како нова лингвистичка дисциплина. Во однос на македонската традиција, неминовно е да се нагласи дека првите согледувања од зборообразувачки аспект датираат многу поодамна, но кога станува збор за развојот на современиот македонски јазик покрај граматиките, главно од 19 век наваму и делото на К. П. Мисирков „За македонските работи“ (1903) од крајот на 19 и почетокот на 20 век, од периодот по Втората светска војна вреди да се споменат граматиките на Блаже Конески (1952, 1982, 2004), Круме Кепески (1975), граматиката на македонскиот јазик од група автори (Бојковска и др. 1998).

Зборообразувањето станува интересна дисциплина и предмет на интерес кон крајот на 20 и почетокот на 21 век, со што покрај одделни статии му се посветуваат и голем број научни монографии, со што се излегува од структуралистичкиот пристап и зборообразувањето се разгледува од семантички аспект (Аризанковска 2001).

Кога станува збор за историското зборообразување, Блаже Конески дава општ поглед на продуктивните начини на зборообразување во македонскиот јазик во монографијата „Историја на македонскиот јазик“ (1986: 207-221), претставувајќи ги притоа фазите во развојот на речникот на македонскиот јазик, сместено под делот лексика, а во поновиот период, т.е. последните десетина години, покрај бројни статии на историското зборообразување му се посветуваат и голем број монографии.

1.2. Истражувањата од историјата на македонскиот писмен јазик (в. Конески Бл. 1986: 210-213) говорат за три фази во развојот на речникот на македонскиот јазик. Првата е преку контактот со грчкиот јазик, втората со турскиот јазик, кој достига свој врв, но и упадок во деветнаесеттиот век и третата фаза која се однесува на современата сосотојба на македонскиот јазик, почнувајќи од деветнаесеттиот век и „се карактеризира со приклон кон словенското наследство во зборообразувањето, како и со усвојувањето на оној фонд зборови што спаѓа во интернационалната лексика. Во сите овие три фази македонскиот јазик стапувал во контакт со јазици со престиж. Тој усвојувал, а и денес усвојува, ред зборови од таквите јазици. Се разбира, тој постојано и градел, преизградувал и со свои средства во областа на лексиката“ (Конески Бл. 1986: 210), а овој процес и понатаму трае, воедно поставувајќи ја, како што истакнува Блаже Конески (1986: 211), на проба продуктивноста на зборообразувачките средства во нашиот народен јазик. Едни од попродуктивните форманти за изведување именки од глаголска основа се на пример -ба: изградба, состојба, положба; потоа -ач: изведувач, раскажувач, претседавач, како и -ачка: потрошувачка, побарувачка; -ње: знаење, разбирање, прашање, (в. Конески Бл. 1986: 211-213); потоа во рамките на адаптацијата на туѓите заемки од постариот период ги изделуваме оние од турско потекло кои од денешен агол и даваат посебна стилска нота на бојата на јазикот и се врзуваат, главно, за разговорниот стил или публицистичкиот, мислејќи особено на новинарскиот потстил, но со една подруга конотација, поттикнати од

факторот прагматика (на пример: театарција, филмација, љубовција, пазарција големција, есапчија.).

„Јазикот, како еден од темелните феномени на човечкиот вид во себе нагласено ја носи културната димензија, она што на суштинско ниво ги поврзува луѓето и јазиците, и ја покажува тенденцијата на нивното постојано заемно преплетување и влијание“, забележува Људмил Спасов¹.

2. Зборообразувачки форманти за образување именки во македонскиот јазик и нивна употреба

2.1. Во прилогот ќе се насочиме кон одговорот на прашањата од типот: кои форманти се среќаваат во зборообразувачкиот систем на современиот македонски стандарден јазик за образување именки со помош на суфиксација, нивната продуктивност и фреквентност, како сето тоа се манифестира по одделните функционални стилови, особено новинарскиот потстил како дел од публицистичкиот стил и разговорниот стил како најизложени на медиумско влијание, како и уметничколитературниот стил. Сите овие прашања би требало да дадат една општа слика за современите зборообразувачки тенденции во современиот македонски јазик во однос на суфиксните именски образувања од денешен аспект, но и да поттикнат низа нови прашања и истражувања кои во овој прилог биле или не биле опфатени. Со други зборови, наша цел е да ги претставиме зборообразувачките тенденции во македонски јазик меѓу традицијата и современите зборообразувачки текови, и тоа преку суфиксните именски образувања настанати пред сè како резултат на современите јазични тенденции (системско-структурни, типолошки, книжевни и прагматички), сепак, прагматички мотивирани, односно се резултат на употребата на јазикот во прагматички цели, а тоа значи се резултат на одредена потреба на јазичната средина која се јавува како корисник на јазикот и која користејќи ги постоечките јазични можности оди кон збогатување на речничкиот фонд на самиот јазик. Разгледувани по одделните функционални стилови овие тенденции доведуваат до дадени резултати во поглед на фреквенцијата на употребата на одделните суфикси за именските образувања.

2.2. Во монографијата „Зборообразувањето во современиот македонски јазик“ Кирил Конески izdelува неколку основни начини на зборообразување (в. Конески К. 1995:11-12), врз основа на тоа какви промени се настанати, какви зборообразувачки постапки или средства се избрани при процесот на зборообразувањето, се izdelуваат следните: лексичко-семантички (или семантичко зборообразување), при што зборот развива ново значење на веќе постојниот збор преку метафора и метонимија, зборот не трпи промени на формален план, туку се формираат еден вид хомоними (*градинка* со значење ‘установа за деца од предучилишна возраст’, не со значење ‘мала градина’); лексичко-синтаксички (или срастување), при што настанува непосредно

¹ <http://www.globusmagazin.com.mk/>

образување на сложени зборови од зборовни состави во непосредна синтаксичка употреба (*долујојшшишан(иош)* < *долу јојшшишан(иош)*, *Велигден* < *Велик ден*); морфолошко-синтаксички начин на зборообразување (или синтаксичка конверзија), при што зборот преминува од една во друга зборовна група, а промена настанува само на семантички и функционален план, не и на формален план, тука станува збор за процес на супстантивизација, адјективизација, проминализација и адвербализација (*нов* (прид.) > *новиош* (им.), *најише* (гл.) > *најишан* (прид.), *извесен* (прид.) > *извесен* (зам.), *без број* (ИГ) > *безброј* (прил.); морфолошки (афиксален) начин на зборообразување, при што се образуваат нови зборови со ново значење од постојните со помош на зборообразувачки морфемии (афикси), и тоа преку фонетско-морфолошко (бессуфиксно) образување, суфиксно, префиксно и комбинирано (префиксно-суфиксно) образување (*шече* > *шок*; *учи-шел* > *учишел*; *из-води* > *извод*; *председи-шел* > *прејседашел*), а тука спаѓаат и образувањето на сложени зборови, како и образувањето скратеници. Морфолошкиот (афиксалниот) начин на зборообразување е најкарактеристичен и најпродуктивен за македонскиот јазик.

2.3. Зборообразувачки форманти во современиот македонски јазик за образување именки со помош на суфиксација разделени по семантички полиња ги претставува Кирил Конески во гореспоменатата монографија (в. Конески К. 1995: 39-71). Едно од тие семантички полиња е ‘вршители на дејства’ (*nomina agentis*), а суфикси за нивно образување во современиот македонски јазик се:

-ач (*јиродавач, гледач*); **-ар** (*јоштар, сигар*)); **-ник** (*ученик, научник*); **-ец** (*ловец, јолицаец*); **-тел** (*водишел, јосејшшел*); **-ција/-чија** (*фурнација, занаетчија*) и одделни суфикси во зборови од интернационалната лексика, како на пример: **-ант** (*лаборанти, емигранти*); **-ент** (*асистенти, рецензенти*); **-ер** (*рејортер, фудбалер*); **-атор** (*организатор, илустратор*); **-итор** (*композитор, инвеститор*); **-аш** (*иако непродуктивен, но иприсушен во лексеми како: армоникаш, робијаш, кочијаш*), (в. Конески К. 1995:48 и 51).

Сакајќи да ја претставам современата состојба во македонскиот јазик во однос на употребата на суфиксите за образување вршители на дејство (*nomina agentis*) во случајов ќе се задржам на употребата на суфиксот -тел како еден од најстарите словенски, односно прасловенски суфикси, единствен кој се врзува исклучиво за глаголи, присутен во сите словенски современи јазици, и чијашто продуктивност се менувала низ времето, а за тоа секако, придонеле низа фактори (факторот традиција, врзувањето за даден стил, потребата од семантичка диференцијација, терминологизација, избегнување на повеќезначноста и сè помалата потреба од izdelувањето на т.н. повисок, книжевен стил наспрема т.н. понизок, народен стил), кои на некој начин се надоврзуваат еден на друг, проследени притоа од факторот време.

За да еден суфикс со текот на времето ја изгуби својата продуктивност, јазикот мора да ја искористи својата компетентност и да ја надополни

евентуалната празнина преку зголемувањето на продуктивноста на изофункционалните суфикси. Едноставноста при процесот на деривација, потребата од семантичка диференцијација и честотата на употреба ја зголемуваат неговата продуктивност за сметка на останатите суфикси. Таков е случајот со употребата на суфиксот -ач чија продуктивност се зголемува во последно време, иако со овој суфикс не се деривираат само именки кои означуваат вршители на дејство, туку и називи на орудија за вршење на дејства, односно ‘предмети кои учествуваат во спроведувањето на процесот на вршење на дејството’ (*џрејач, менувач*), онака како што во случајот на вршителите на самото дејство, за тоа се одговорни самите ‘лица кои го изведуваат процесот на дејството’ (*возач, свирач, преведувач*).

Дел од дериватите на -тел во современиот македонски јазик претставуваат стари, наследени деривати од прасловенскиот, односно старословенскиот јазик, како на пример: *учиџел, џријаџел* (сп. Николиќ 1966/67:41-49). Во македонскиот јазик „повеќето вакви именки се заемки во литературниот јазик: *чиџаџел, слушаџел, џсаџел*“ (Конески Бл. 1982: 274), односно се преземени од другите словенски стандардни јазици или се активирани под влијание на овие јазици од сопствената писмена традиција (сп. Угринова-Скаловска 1968: 65-70).

Една моја анализа на книгата на Крсте Петков Мисирков „За македонските работи“, излезена од печат 1903 година, книга со која се поставуваат темелите на современиот македонски стандарден јазик пред неговата официјална кодификација, во поглед на употребата на суфиксот -тел од крајот на XIX и почетокот на XX век, ме наведе на следниот заклучок: употребата на дериватите со суфиксот -тел, како и на оние со суфиксот -ник, чија продуктивност е голема, пред сè поради можноста за деривација и од глаголски и од именски основи, зборува за негување на старата писмена традиција од една страна, но и за влијанието на дијалектите кои тој ги предлага за литературен стандарден јазик, централните дијалекти, преку зголемената фреквентност на употребата на суфиксот -ач, а сè помалата на суфиксот -ец од друга страна, што фактички ја отсликува и денешната состојба на современиот македонски јазик (Аризанковска 2005: 293-299). Сепак факторот на традицијата, како што забележува Блаже Конески (1975: 114) „во нашата средина и потсвесно бара рамнотежа меѓу подновувањата и она што е во вековното словенско писмено наследство и што неминовно води кон извесно нивелирање и на современата фаза на словенските литературни јазици“. На тоа би додале: во тоа своја улога одиграле и современите словенски јазици, особено рускиот, кои при процесот на стандардизацијата на македонскиот јазик се нашле некаде на неговиот фон. И токму во тој умерен отклон од традицијата и обидот за негова модернизација, јазикот на Мисирков е поблизок до состојбата во современиот македонски стандарден јазик, што го прави посебен во однос на останатите словенски јазици на Балканот.

Меѓутоа, во современиот македонски јазик се среќаваат и понови образувања, факт кој говори за прагматичката мотивираност на суфиксот -тел, особено кога станува збор за новоформираните деривати кои се среќаваат главно со специјализирана функција, мислејќи тука пред сè на дадените термини, чијашто оправданост се базира главно на одбегнувањето на потенцијалната блискозначност. На пример дериватите: *извришиџел*, *сиџориџел*, *џодносиџел*, *овласиџел*, *наемаџел*, *молиџел*, *жалиџел*, *браниџел*, *џроцениџел*, *обвиниџел*, *џроневериџел*, *џониџел*, *џрекришиџел*, *џџужиџел*, *овериџел*, *имаџел*, *џрџаџел* се типични за правната наука, односно за административниот стил, кој инаку трпи најмалку промени во употребата на еден јазик како жив; потоа *броиџел*, *имениџел*, *содрџаџел*, *делиџел*, *мноџиџел*, својствени за математичката наука и кибернетиката итн.

2.4. Во однос на употребата на именски образувања во современиот македонски јазик претставени преку функционалните стилови, ќе се задржиме главно на примери од публицистичкиот, разговорниот и уметничколитературниот стил како најизложени на промени поради силната прагматичка мотивација што резултира со употреба на постоечка лексика, но и лексика која е новоформирана, и тоа со помош на веќе постоечките традиционално присутни форманти.

2.4.1. Примери од публицистичкиот стил:

- (1) Умерено *конзумирање*. (Народен лекар, независен неделен весник, стр. 1, 31.08.20011, година 5, број 201)
- (2) Вашиот најголем *оџоненџ*. (Канал 5, 05.06.2011)
- (3) Претседателот Иванов е активен *џариџиџиџениџ* на сите меѓународни случувања. (Канал 5, вести, 28.9.2011)
- (4) *Букмеџери* (Алфа ТВ, спортски вести, 16.09.2011)
- (5) Паневропската *асаџмблеја* бара конструктивен дијалог во Македонија. (<http://www.utrinski.mk/пристапено на 15.06.2016>)
- (6) Изминативе 15 години освен *џоуџирање* млади бевме фокусирани и на *аниџирање* и *џоуџирање џублика* со што придонесуваме кон *џраџење* на современата танцова *сцена* во Македонија – вели Миладиновски. (Дневник, рубрика Култура, 28 април 2014)
- (7) *Уџобностиа* на топлото зимско *кебенце* може да ви го направи *излеџувањеџо* од зимскиот сон потешко, но време е за *будање*. (UNIQUE, бр. 53, април 2014, 28)
- (8) Следете нè на нашата *веб-сиџраница* и побарајте совети за вашата храна од нашата *нуџриџиџонисџика*... (Убавина и здравје, бр. 70, март 2014, 92)
- (9) *Јачмен е идеална наџирница за деџџоксикаџија*.... (Убавина и здравје, бр. 70, март 2014, 92)
- (10) Неговата посета беше во рамките на *џосџџмонџиџоринџ* дијалогот на Македонија со Советот на Европа за преостанатите обврски што ги презеде земјата со членството во организацијата. (<http://www.utrinski.mk/пристапено на 13.08.2019>)
- (11) ... Уште од своето *формирање* културната *рубрика* на „Утрински весник“ стартуваше со *залоџбаџиа* да биде активен *чиниџел* во културниот живот на

земјата, еден од креаторите на културната *йолийшка*, а не само вообичаен *йроследувач* на настаните.../ (Утрински весник, 26. јануари 2010: 17)

(12) Каква фризура, каков *ауифиџи*: Л. непрепознатлива се потсети на првите водителски обиди. (<http://www.zenskimagazin.mk>, пристапено на 14.04.2021)

(13) Претседателот Х. М. на *брифинџ* со новинарите ја отвори *аферата*.
(<https://www.republika.mk>, пристапено на 15.04.2021)

(14) Ј. А. негираше дека испратил неофицијален документ до Брисел, т.н. „*нон-йејер*“... (<http://www.vocentar.com>, пристапено на 15.04.2021)

2.4.2. Примери од разговорниот стил:

(15) *Кисче* ти пратив преку СМС.

(16) *Мејкайоџ* на Марија е гревче, а *сџајлинџоџ*, бетер.

(17) *Маџулка* си на сликата.

(18) *Љубовче* ми си.

(19) Не биди *хејџер*! (<https://forum.it.mk/threads/for-all-geeks-nerds-da-nappravime-statistika.29197>/пристапено на 13.02.2018)

2.4.3. Примери од уметничколитературниот стил:

(20) ...за *добрина* и за *небиднина*... (Миркуловска 2013: 20)

(21) Низ *којачијаџа* гореле села... (Миркуловска 2013: 34)

(22) Едно утро пред погледот на минувачите – ново *фирмиче* над влезната врата од дотогаш неугледното *дуканче* со ситна кинкалерија (железарија пред *йекмез-йазар*). (Сталев 2009:70)

(23) ...онаа, во *младоси* загледана во сопствениот *нунко* (за *резил* пред светот!) и несфатена – зафатена од младешкото лудило, а излекувана од Чало *йреслејувачоџ*, „*маџейсничкоџ*“... (Сталев 2009: 71)

(24) *Човечулец* (наслов на книга) (Прокопиев 2011)

3. Заклучок.

Зборообразувањето станува дел од еден интердисциплинарен процес, ја покажува комплексноста и желбата за справување со актуелната ситуација, што ја потврдува релацијата теорија ~ прагматика. Имено прагматиката е таа која ја налага потребата од вклученост на зборообразувањето во насока на збогатување на лексичкиот фонд на еден јазик, кој пак, во насока на следење на целокупниот општествен, научен и технолошки развој, ја има одговорноста да ги покрие сите тие сегменти во интерес на спроведувањето брза и ефикасна комуникација.

Суфиксацијата се покажува како еден од најфункционалните модели за образување именки во македонскиот јазик. Во тој поглед, во современиот македонски јазик се забележува тенденција за употреба на суфиксите за образување именки кои означуваат вршители на дејство пред сè од словенско потекло, особено оние врзани за народниот јазик и дијалектите диференцирачки во однос на другите словенски, поточно јужнословенски јазици, но со цел одржување на еден баланс во однос на старата словенска традиција, за што сведочи употребата пред сè на суфиксот -тел, чија

продуктивноста се зголемува особено во сферата на специјализираната терминологија, што е впрочем и разбирливо поради неговата книжна употреба. Суфиксите -ач, -ар, -ник се јавуваат како најфреквентни, а нивната фреквентност е поттикната и од разговорниот стил. Но, се среќава и присуство на голем број суфикси од туѓо, несловенско потекло, кои најчесто биле примени во јазикот заедно со лексемата од туѓо потекло, мислејќи тука особено на интернационалната лексика, најчесто од латински или грчки корен, која претставува еден неминовен период во развојот и обогатувањето на речничкиот фонд на еден современ стандарден јазик.

Што се однесува до уметничкиот стил, тенденцијата за употребата на одделни суфикси за образување вршители на дејство е во насока на употребата на сите наведени суфикси, особено поради желбата за постигнување на што побогат и пожив стилски израз, па тешко е да се зборува за непродуктивни, односно помалку или повеќе продуктивни суфикси.

Разгледувана по одделни функционални стилови, ситуацијата во однос на употребата на дадени зборообразувачки модели е малку поинаква, односно се разликува од стил до стил. Во однос на богатството од употребата на речиси ситот расположлив зборообразувачки потенцијал предначи уметничкиот стил, во сè поограничената употреба на форманти, особено од словенско потекло и тенденцијата на допуштање нови навлегувања, односно туѓи форми, предначи публицистичкиот, особено новинарскиот стил, а со постојани модели, постојано некаде меѓу традицијата и современите текови се наоѓа образувањето на дадена терминологија, која пак, постојано се образува во насока на избегнување на повеќезначноста. Оттаму најслабо фреквентните/продуктивните форманти стануваат фреквентни/продуктивни, и обратно, пред сè поради диференцирачкиот карактер во однос на основниот лексички фонд. Во тој контекст не е изоставен и принципот на преземање туѓа лексика, особено поради временски невозможниот процес на образување соодветна еквивалентна лексика, со што таа или директно се презема или делумно се адаптира, со тенденција истата да најде свој соодветник и на јазикот-примател, како што се примерите од техничката и информатичката наука (*ресивер, инџерфејс, модем, флуид, кавер, семџлирање, фотоволџаик*), од економската наука (*биланс, дефицит, суфицит, трансфер, дивиденда, ликвидност*), од медицинската наука (*џурнус, инхалација, џубирање, улкус, меланоза*).

Со други зборови, значајно е и видувањето дали станува збор за основен лексички фонд или за специјализирана лексика врзана со дадено подрачје, односно за сета останата лексика, која е дел од целокупниот лексички фонд на еден јазик и кај која се највидливи промените во однос на зборообразувачките процеси.

Промените од синхрониска гледна точка се највидливи кај дериватите на именките, каде што суфиксните образувања преовладуваат, продуктивноста на суфиксите, пак, варира зависно од прагматичката мотивација и употребата

во одделни функционални стилови. Оттука доаѓаме до заклучокот дека во основа се среќаваат веќе утврдените зборообразувачки модели како дел од зборообразувачкиот потенцијал на македонскиот јазик, кој и понатаму доследно ја следи својата традиција.

Summary

Word-formation becomes part of an interdisciplinary process, it shows the complexity and the desire to deal with the current situation, which confirms the relation theory - pragmatics. Namely, pragmatics is the one that imposes the need for inclusion of word-formation in order to enrich the lexical fund of a language, which, in order to monitor the overall social, scientific and technological development, has the responsibility to cover all those segments in interest on implementing fast and efficient communication. Word-formation with suffixes is proving to be one of the most functional models for education in the Macedonian language. In this regard, in the modern Macedonian language there is a tendency to use suffixes to form nouns primarily of Slavic origin, especially those related to the vernacular and dialects differentiating from other Slavic languages, namely South Slavic languages, but in order to maintain a balance in relation to the old Slavic tradition. However, there is also the presence of a large number of suffixes of foreign, non-Slavic origin, which were mostly used in the language together with the lexeme of foreign origin, referring here especially to the international lexicon, mostly of Latin or Greek origin, which is an inevitable period in development and the enrichment of the vocabulary in a modern standard language. Considered by individual functional styles, the situation regarding the use of given word-formation models is slightly different, ie it differs from style to style. In terms of the richness of the use of almost all available word-formation potential, the artistic style prevailed, in the increasingly limited use of formats, especially of Slavic origin, and the tendency to allow new intrusions, ie foreign forms, preceded the journalistic, especially journalistic style, with permanent models. There is always somewhere between tradition and modern trends the education of a given terminology, which, in turn, is constantly being educated in order to avoid ambiguity. Hence the weakest frequency/productive formants become frequency/productive, and vice versa, primarily due to the differentiating character in relation to the basic lexical fund. In that context, the principle of taking someone else's lexicon is not left out, especially due to the time-impossible process of forming an appropriate equivalent lexicon, so that it is either directly taken or partially adapted, with a tendency to find a corresponding one in the recipient language as well. What are the examples from technical and information science. Changes from a synchronous point of view are most visible in noun derivatives, where suffix formations predominate, while suffix productivity varies depending on pragmatic motivation and use in certain functional styles. Hence we come to the conclusion that basically the already established word-formation models are found as part of the

word-formation potential of the Macedonian language, which continues to consistently follow its tradition.

Користена литература

- Аризанковска Лидија. 2001. *Функционално ојџоварување на наследениите словенски суфикси за потина agentis во македонскиот и во словенчкиот јазик (со посебен осврт на суфиксот *-tel'b врз фонони на изофункционалните суфикси)*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“.
- Аризанковска, Лидија. 2005. „Суфиксот прасл. *-tel'ь и неговите изофункционални суфикси во книгата „За македонските работи“ од К.П. Мисирков“. *Делото на Крстије Мисирков (зборник)*, том II, Скопје: МАНУ, 293-299.
- Аризанковска, Лидија. 2010. „Современиот македонски јазик меѓу традицијата и современите зборообразувачки тенденции (со осврт на суфиксните именски образувања)“. *Видообразення історії та культури народу в словотворенні*, Київ: Національна академія наук України, 18-25.
- Аризанковска Лидија. 2016. 168. *Macedonian, Word-Formation, An International Handbook of the Languages of Europe*. Müller Peter O., Ohnheiser Ingeborg, Olsen Susan, Rainer Franz (Eds.). Volume 4. Berlin: DE GRUYTER MOUTON.
- Бојковска С., Минова-Ѓуркова Л., Пандев Д., Цветковски Ж. 1998. *Македонски јазик (за средното образование)*. Скопје: Просветно дело.
- Велева Славица. 2006. *Тенденции во зборообразувањето во македонскиот јазик*. Скопје: Национална и универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“.
- Кепески Круме. 1975. *Грамајика на македонскиот литературен јазик*. Скопје: Просветно дело.
- Конески Блаже. 1952, 1982. *Грамајика на македонскиот литературен јазик*. Скопје: Култура.
- Конески Блаже. 1967. *За македонскиот литературен јазик*. Скопје: Култура.
- Конески Блаже. 2004. *Грамајика на македонскиот литературен јазик*. Скопје: Просветно дело а.д., редакција Детска радост.
- Конески Блаже. 1975. *Од историјата на јазикот на словенската писменост во Македонија*. Скопје: Македонска книга.
- Конески Блаже. 1986. *Историја на македонскиот јазик*. Скопје: Култура.
- Конески Кирил. 1995. *Зборообразувањето во современиот македонски јазик*. Скопје: Бона.

- Минова-Ѓуркова Лилјана. 2003. *Стилистика на македонскиот стандарден јазик*. Скопје: Магор.
- Николић, Светозар. 1966/67. „Nomina agentis у старословенском језику“. *Јужнословенски филолоџ*, XXVII, 1-2, Београд: Институт за српски јазик, САНУ, 41-49.
- Спасов Људмил. 2005. *Избрани поглавја од историјата на македонскиот јазик: бојата на јазикот*. Скопје: Култура.
- Tošović Branko. 2002. *Funkcionalni stilovi (Funktionale Stile)*. Graz: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität.
- Угринова-Скаловска Радмила. 1968. „Улогата на црковнословенизмите во оформувањето на современиот писмен јазик“. *Реферати на македонскиот славистици за VI Меѓународен славистички конгрес во Прага*. Скопје, 65-70.

Извори

- Миркуловска Бистрица. 2013. *Зајрено време*. Скопје: Академски печат.
- Сталев Георги. 2009. *Рајсодија во сино*. Скопје.
- Прокопиев Александар. 2011. *Човечулец*. Скопје: Магор.

Алфа ТВ, спортски вести, 16.09.2011
Дневник, рубрика Култура, 28 април 2014
Канал 5, 05.06.2011
Канал 5, вести, 28.9.2011

Народен лекар, независен неделен весник, 31.08.20011, година 5, број 201
Убавина и здравје, бр. 70, март 2014
UNIQUE, бр. 53, април 2014
Утрински весник, 26. јануари 2010

Електронски извори

<https://forum.it.mk>
<http://www.globusmagazin.com.mk>
<https://www.republika.mk>
<http://www.utrinski.mk>
<http://www.vocentar.com>
<http://www.zenskimagazin.mk>

Елизабета Бандиловска
Педагошки факултет „Св. Климент Охридски“ – Скопје
beti.bandilovska@gmail.com

ГЛАГОЛСКАТА ПРИДАВКА ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК – ГРАМАТИЧКИ И ЛЕКСИЧКИ ОСОБЕНОСТИ

(во знак на благодарност и почит кон личноста и делото
на проф. д-р Људмил Спасов)

Апстракт: Во оваа статија предмет на анализа е глаголската придавка во функција на атрибут. Особено внимание е посветено на процесот на нејзината адјективизација преку ширење на семантичкиот опсег и развој на преносните значења, како и на проблемот околу разграничувањето на глаголската придавка од девербативните образувања со наставката *-ен*. Како илустративни примери се користени речнички статии од ТРМЈ.

Клучни зборови: глаголска придавка, семантичко значење, македонски јазик.

Глаголската придавка била дел од научноистражувачките трудови на бројни македонски лингвисти, па и на професорот Људмил Спасов. Во својата обемна докторска дисертација под наслов „Преодноста на глаголите во македонскиот јазик“ (1981), меѓу бројните теми на елаборација, тој се осврнува и на глаголската придавка и на нејзината употреба како атрибут и како кондензатор. Читајќи го овој дел од трудот, она што особено остава впечаток е проникливоста на авторот да го извади на површина и многу визионерски да го апострофира натамошниот развој на глаголската придавка во атрибутивна служба како процес на актуализација во однос на состојбата во народниот јазик и во народното творештво, нагласувајќи ја ваквата употреба на глаголската придавка како „неавтоматизирана, свежа и мошне интересна за раскажувачот“ (Спасов 1981: 331). Бројните примери што се среќаваат во трудот, од типот: *насмеана месечина, задоцнејќа средба, залушан вешер, намурџен ден, ѓрејлашени очи* и др., преземени од македонското современо литературно творештво, одат во прилог на процесите на актуализација, метафоризација, персонификација што го движат развојниот пат на глаголската придавка до состојбата во која се наоѓа денес. Оттука, изнесеното во оваа статија се надоврзува на смело изнесените ставови на професорот Спасов во однос на

развојниот процес, местото и улогата на глаголската придавка во атрибутивна служба (како описна придавка) во современата состојба во македонскиот јазик.

Глаголската придавка како граматички и лексички поим се врзува, од една страна, со описните придавки, а од друга страна, со глаголите изазема посебно место во покривањето на семантичкиот простор што им припаѓа на овие две зборовни групи. Специфичноста се должи на присуството на извесен број придавки што претставуваат партиципи во старословенскиот јазик и во некои современи словенски јазици, како и на сè поизразениот степен на адјективизација на единствениот зачуван партицип во македонскиот јазик претставен преку глаголската придавка. Овие форми се образуваат не само од преодни туку и од непреодни и од повратни глаголи кои на тој начин го губат обележјето на пасивна глаголска придавка преобразувајќи се во една општа партиципска форма која има балкански карактер (Конески 1986: 184–185). Теоретски, глаголска придавка може да се направи од секој преоден глагол (Конески 2004: 436), додека кај непреодните и кај повратните глаголи ваквата можност сè повеќе го надминува прагот на ограниченост зголемувајќи го бројот на глаголските придавки што се прават и од овие глаголи (Спасов 1981: 305–331; Велковска 1998: 31).

За разлика од она што се нарекува *оспашајоци од ѝарѝицијски форми* кои напoлно преминале во категоријата придавки, глаголската придавка се наоѓа на границата меѓу глаголите и придавките, односно во зависност од својата контекстуална употреба, може да се однесува како обична описна придавка или да претставува име на глаголското дејство, какво што е нејзиното пројавување во глаголските конструкции со помошните глаголи *има* и *сум*. Токму двојниот карактер на глаголската придавка продуцира постоење разлики на формален и на функционален план меѓу неа и девербативните придавки образувани со различни суфикси. Разликите на формален план се одразуваат во начинот на образувањето на глаголската придавка според определени граматички правила, односно со точно определени наставки (*-н, -на, -но, -ни, -ѝ, -ѝа, -ѝо, -ѝи*) што се поврзуваат со глаголската основа преку основните вокали *а* и *е*. На функционален план, глаголските придавки се јавуваат како составен дел на различни временски конструкции поврзувајќи се со помошните глаголи *има* и *сум* при што се јавуваат во една единствена неутрализирана форма по род и по број (тоа е формата за среден род еднина) и на тој начин стануваат лексички показатели на глаголското дејство (Конески 1995: 109). Ваквото пројавување не е својствено ниту за девербативните придавки образувани со суфикси ниту за придавките воопшто. Исто така, на функционален план, глаголската придавка може да има и самостојна предикативна употреба или да биде во составот на т.н. втор предикат.

Она што ја доближува глаголската придавка до категоријата на придавките се случаите кога таа поседувајќи својства на придавка се однесува како обична описна придавка, односно остварува атрибуцка служба и пројавува можност за супстантивизација, па дури и за целосно преминување во категоријата на именките (на пример: *гоѝвено, крадено, минаѝо, ѝечено, ѝишано, ѝредено, речено, судено, сучено*). Вистински знак или показател дека

една глаголска придавка целосно преминала во категоријата на описните придавки е моментот кога таа ќе оствари преносно значење што ѝ овозможува, од една страна, поголемо оддалечување и значенско разликување од мотивирачката глаголска основа и, од друга страна, добивање квалификативна семантичка вредност и навлегување во категоријата на придавките. На пример, кога ќе кажеме *валкан човек*, не мислиме само на човек што е нечист и/или носи нечиста облека или има нечисто лице, туку може да помислиме и на нечесен, подол човек, т.е. ова е случај кога глаголската придавка остварува ново, преносно значење и се однесува какообична описна придавка.

Теоретски, атрибутивна служба може да вршат сите глаголски придавки, но способноста за остварување преносно значење не е особина што ја поседува секоја глаголска придавка. Потврда на оваа констатација е начинот на кој се бележат глаголските придавки во ТРМЈ. Имено, се добива впечаток дека статус на одделни лексички и лексикографски единици имаат глаголските придавки со самостојно и/или потврдено преносно значење (*бакарисано лице, валкани иѓри, жиџосан човек, кален борец, мронаша жена, џејлосано лице*), глаголските придавки со постигнат висок степен на адјективизација што имаат изразена квалификативна семантичка вредност (*биено сирење, варена џченица, иѓран филм, иџна соџруџа, иџен случај, ковани џари, образовани луџе, џишан џексиџ, џлеџена коџница, џенетиџ својсиџва*) и глаголските придавки кои високиот степен на адјективизација може да го заменат со супстантивизација (*џенетиџ, заразен, казниџ, џубен, џаџнаџи, џознаџи, ранетиџ, сакан, учен*). Тоа значи дека во Речникот нема да сретнеме глаголски придавки што имаат вообичаена, честа употреба како и секоја обична описна придавка чија семантичка парафраза е во директна врска со мотивирачката глаголска основа, претставувајќи го основното глаголско значење, односно нема да сретнеме примери од типот: *бликнаџи солзи* (што течат силно, во избилство), *варосана куќа* (што е бела поради белење со вар), *ветиџена наџраџа* (што е дадена како ветување), *враџен долџ* (што се дава назад нешто претходно земено), *џуџинаша џума* (што има дупка), *знаџа устиџа* (што е со отворена уста), *криџени џаниџалони* (што се поправени, пополнети да нема дупки), *луџено џаџолко* (што е без лушпа, добиено со лупење), *мелено кафе* (што е на ситни парчиња или во прав, добиено со ситнење), *џолнеџи џиџерки* (што се добиени со полнење), *свеџинаџи чевли* (што блескаат поради добро чистење) итн. Речничката необележаност на ваквите форми само го потврдува фактот за честата и сосем обична атрибутивна служба на глаголската придавка, изразувајќи го високиот потенцијал за вакви образувања што го поседуваат сите глаголи – преодни, непреодни, свршени, несвршени, повратни, како и големата распространетост на глаголската придавка како обична описна придавка во македонскиот јазик (Бандиловска-Ралповска 2016: 41).

Однесувајќи се како и секоја друга описна придавка, глаголската придавка поседува определени семантички признаци што ги откриваат внатрешните или надворешните особини на поимот што го определуваат и кои произлегуваат од блиската семантичка врска со мотивирачката глаголска

основа. Обично, признаците носат белег на постојано, трајно, непроменливо својство без дополнителни значенски нијансирања, но со задолжителна резултативност која, како што вели С. Велковска (1998: 168), е главна карактеристика што доминира во сите начини на употреба на глаголската придавка. Тоа значи дека во продуцираните семантички содржини резултативноста е постојан, неделив придружник на лексичкото значење, т.е. лексичкото значење одразува определена особина како резултат од вршењето на глаголското дејство и воспоставената врска со именката на која се однесува.

Анализирајќи ги лексичките значења на речнички обележаните, но и на необележаните а сепак присутни глаголски придавки во јазичната практика, забележавме дека во семантичката интерпретација на реализираните значенски структури резултативноста се одразува на два начина: или е содржана во самата семантичка парафраза на глаголската придавка како резултат или продукт од вршењето на глаголското дејство, на пример: *варен* = *шiiо е иригоиивен со варење*; *вайсан* = *шiiо е добиен со вайсување*; *вейен* = *шiiо е даен како веиување*; *делкан* = *шiiо е обликуван со делкање*; *кован* = *шiiо е израбоиен со ковање*; *леан* = *шiiо е добиен со леање*; *мислен* = *шiiо е резултиаи на мислење*; *илеиен* = *шiiо е израбоиен со илеиене*; *иржен* = *шiiо е иригоиивен со иржење*, *иукнаи* = *шiiо има иукнаиина добиена со кршење*, или пак резултативноста се подразбира како остварено значење во кое глаголското дејство го постигнало својот резултат во вид на признак, воспоставувајќи врска со поимот на кој се однесува, на пример: *барана услуга* = *услуга шiiо ја бара (некој)*; *врашени иари* = *иари шiiо ги враќа (некој)*; *кажан збор* = *збор шiiо го кажува (некој)*; *љубена жена* = *жена шiiо ја љуби (некој)*; *носена блуза* = *блуза шiiо ја носи (некој)*; *иаднаи лисii* = *лисii шiiо иаѓа*; *слушана емисија* = *емисија шiiо ја слуша (некој)*.

Посебно одбележување бараат глаголските придавки од типот: *бакарисан*, *биџоросан*, *џабосан*, *дамкосан*, *жиџосан*, *јадосан*, *крвјосан*, *мувросан*, *рџосан*, кај кои како резултат од вршењето на глаголското дејство се јавува присуство на тоа што е именувано со основата (во вообичаена или изразена мера), на пример: *биџоросан* = *шiiо е со биџор*; *дамкосан* = *шiiо има дамки*; *јадосан* = *шiiо е исiiолнеи со јад*; *крвјосан* = *шiiо е со крв*; *мувросан* = *шiiо е иокриен со мувла*; *рџосан* = *шiiо е иокриен со рџа*. Од семантичката парафраза, која истовремено претставува и речничка дефиниција, се забележува дека резултативноста произлегува од општиот универзален признак на општост или егзистенцијалност преземен од воспоставената мотивациска врска не со глаголската туку со именската основа. Всушност, се работи за мотивирани глаголи изведени од именки со помош на грчкиот суфикс *-оса* кои глаголските придавки ги продуцираат како второстепени деривати отворајќи можност за постоење напоредни, синонимиски форми од групата на деноминалните придавки, како што се следниве примери: *биџоросан* = *биџорлив*, *дамкосан* = *дамкав* = *дамчестii*, *јадосан* = *јаден*, *крвјосан* = *крвав*, *мувросан* = *мувлив*, *саџав* = *саџосан*, *ијревлив* = *ијревјосан*.

Идентификацијата на глаголската придавка изведена од непрефиксирани глаголи, било таа да претставува ознака за глаголското дејство

или да претставува одраз на глаголското дејство, не секогаш претставува лесен и граматички едноставен процес. Ваквата тешкотија се должи, од една страна, на морфолошката сличност со одделни истокоренски деноминални образувања, а од друга страна, забуна може да предизвикува и самото девербативно потекло на придавката, т.е. дали таа е глаголска или е образувана со помош на суфиксот *-ен*. Повод за ваквото размислување наоѓаме и во различното толкување на некои изведени придавки застапени кај одделни автори што го остава и натаму отворено прашањето за разграничувањето на ваквите образувања според зборовната структура во однос на мотивирачката основа и според начинот на девербативното образување како суфиксно или како партиципско по пат на адјективизација. Така, на пример, придавката *виден* кај Б. Марков (1988: 106) има статус на глаголска придавка, К. Конески (1995: 111) ја бележи како девербативна придавка образувана со суфиксот *-ен*, додека кај Љ. Стефановски (1985: 56) таа се наоѓа меѓу примерите со двојна мотивација што значи дека може да биде и деноминална, изведена од именката *вио*; или придавката *жален* Б. Марков (1988: 68–69) ја определува како деноминална, за Љ. Стефановски (1985: 56) таа е двосмислена со можност за деноминално потекло, додека пак З. Тополињска (2003: 147) ја дефинира како глаголска придавка. Несомнено е дека во нашиот јазик постојат вакви придавки кај кои е многу тешко да се дефинира мотивирачката основа. Тоа го забележува уште Б. Конески во својата Граматика (2004: 318) наведувајќи ја придавката *работен* како форма каде што е можна двојна интерпретација, односно како мотивирачка основа може да се јават и именката *работа* и глаголот *работи*.

Разгледувајќи ја зборообразувачката структура на глаголските придавки, наидовме на помала група придавки кај кои не само што е можна двојна мотивација туку тоа двојство е одразено и во самата семантичка парафраза, така што е тешко да се открие дали нивната основа е од именско или од глаголско потекло и според тоа да се детерминираат како деноминални, девербативни или како глаголски придавки. Решението за ваквите гранични случаи може да се добие со помош на основните значенски елементи вградени во нивната семантичка содржина. Па така, некои од нив може да ги дефинираме како деноминални, на пример, *џрижен* (што изразува грижа – *џрижен љоѓлед*), *личен* (што е убав на лик – *лична мома*), некои како девербативни образувани со суфиксот *-ен*, на пример, *движен* (што може да се движи – *движен имој*), *знаен* (што е познат, што се знае – *знајни љајшиија*), *мирисен* чиј прв дел од семантичката парафраза го одразува првото значење на глаголот *мириса* (што испушта мирис, што мириса пријатно – *мирисен цвей*). Како особено интересни и проблематични се покажаа одделни речнички обележани форми со повеќе значења што истовремено пројавуваат двојна, па и тројна семантичка интерпретација. Овде ги наведуваме следниве примери:

1. Придавката *виден* се јавува со две хомонимиски форми од кои првата има деноминално потекло (*видно љоле*), а втората се реализира како девербативна придавка образувана со суфиксот *-ен* (*видна личносѝ*, *видни резулѝајѝ*). Јазично функционална е и глаголската придавка (*видена работа*,

видени лица). Сите три придавки потекнуваат од ист корен, од стсл. именка *видъ*.

2. Придавката *ѓрешен* поседува две лексички дефиниции што многу јасно ги одразуваат мотивациската врска и зборообразувачката основа. Во првото значење (што прави грев – *ѓрешна љубов, ѓрешна душа*) таа се поврзува со именката *ѓрев* и има деноминално потекло, додека во второто значење (што е погрешен, неточен – *ѓрешна адреса*) пројавува блискост со првото значење на глаголот *ѓреши*: 1. направи грешка, згреши, односно се реализира како девербативна придавка образувана со суфиксот *-ен*. Во основата на двете образувања се наоѓа стсл. именка *грѣхъ*.

3. Придавката *димен* поседува систем од три семантички дефиниции различни и според значенската и според зборообразувачката структура: првото значење е деноминално (што е од дим – *димна завеса, димни облаци*), а второто и третото значење 2. што дими (*димен баруѝ, димна бомба*), 3. што е изложен на дим подолго време, што има мирис на дим (*димено месо, димено сирење*) пројавуваат блискост со двете значења на глаголот *дими*: 1. прави, испушта дим; 2. држи, изложува нешто на дим, но во второто значење придавката *димен* се реализира како девербативна придавка образувана со суфиксот *-ен* (*димен баруѝ = баруѝ шѝо дими*), а во третото значење е глаголска придавка (*димено месо = месо шѝо е добиено со димење*). Трите образувања во основата ја имаат стсл. именка *дымъ*.

4. Придавката *жален* иако има систем од три семантички дефиниции, сепак одразува двојна мотивација: првото и второто значење недвосмислено говорат за деноминалното потекло на придавката *жален*: 1. што изразува жал (*жален ѝоѓлед, жален ѓлас*); 2. што чувствува жал, што е обземен од жал (*жална мајка, жална разделба*), но третото значење – што е за жалење, кутар, беден (*жална сурбина, жална сосѝојба*) покажува блиска семантичка врска со третото значење на глаголот *жали*: сожалува некого, сочувствува со некого. Значи, во третото значење придавката *жален* има глаголско потекло, но не е глаголска придавка туку претставува девербативна придавка образувана со суфиксот *-ен*. Во основата на двете придавски реализации се јавува стсл. именка *жалъ*.

5. Придавката *кршен* има две лексички значења кои со сигурност го потврдуваат нејзиното глаголско потекло: 1. што е скршен, што не е цел (*кршен леб, кршени ореви*); 2. што е со убав, строен стас; силен (*кршина сѝава, кршина мома*). Иако мотивациската врска е многу јасна, придавската форма продуцира значенски содржини што се разликуваат и на семантичко и на зборообразувачко ниво. Во првото значење е забележлива резултативноста како продукт од вршењето на глаголското дејство што значи дека во ова значење таа се реализира како чиста глаголска придавка, поврзувајќи се со првото значење на глаголот *крши*: со употреба на сила, со удар дробно на парчиња, одвојува од целина, разделува на делови (*крши ореви, крши ѓранки*), додека во второто значење таа претставува девербативна придавка образувана со суфиксот *-ен* и произлегува од второто значење на глаголот *крши*: го извива, го ниша телото

при одење (*крши снага*). Двете придавски реализации се јавуваат како второстепени деривати изведени од стсл. именка *кръх* преку глаголот *кръштити*.

6. Придавката *солен* ги поседува следниве лексички дефиниции: 1. што содржи сол, наситен со сол (*солено море*); 2. што е приготвен со сол, има вкус на сол (*солено јадење*); 3. што е конзервиран со сол (*солени риби*); 4. прен. што е скап (*солени цени*). Недвосмислено забележуваме двојна мотивација која покажува дека во првото значење придавката се реализира како деноминална поврзувајќи се со именката *сол*, додека второто и третото значење покажуваат семантичка поврзаност со првото и со второто значење на глаголот *соли*: 1. сипе сол во нешто, посипува со сол (*соли јадење*); 2. приготвува со сол, со раствор од сол (*соли риба*), односно во овие две значења придавката *солен* функционира како глаголска придавка. Четвртото значење е метафорично и се поврзува со првото, деноминално значење.

Наведените примери и нивните семантички парафрази, што се преземени од ТРМЈ, доволно јасно укажуваат на постоењето двојна мотивација и тројна семантичка интерпретација кај граничните придавки потенцирајќи ги разликите што постојат не само во начинот на образувањето туку и во презентирањето на семантичкиот опис и, што е уште поважно, во условената конкретизација на различно реализираните значења на придавката со точно определени поими од стварноста.

Решението за ваквите гранични придавки со двојна мотивација и со тројна семантичка интерпретација, можеби, треба да се бара во одделувањето на вака претставените форми и нивно речничко претставување како хомонимиски форми кои ќе го отсликуваат не толку двојството во однос на мотивирачката основа, туку недвосмислено ќе укажуваат на именското или на глаголското потекло на описната придавка во однос на самостојната употреба на описната придавка што претставува глаголска придавка и покажува формално совпаѓање, но не и значенско изедначување со образувањата со ист суфикс и од ист корен. Убав пример за потврда на гореизнесеното претставуваат речнички обележаните хомонимиски форми: *заразен*¹: 1. што има зараза, што содржи зараза (*заразена крв*); 2. како им. заразено лице (*расије бројот на заразените*) која претставува глаголска придавка изведена од глаголот *зарази*; *заразен*²: 1. што заразува, што предизвикува зараза (*заразна болест*); 2. (прен.) што се пренесува лесно од еден на друг (*заразна смеа*) која претставува деноминална придавка изведена од второто значење на именката *зараза*: процес на пренесување заразна болест од еден организам на друг.

Имајќи ја предвид богатата семантичка содржина со која располагаат глаголските придавки и можностите што таа ги нуди за нивно асоцијативно поврзување во различни семантички домени, неодминлива е констатацијата дека постојано се зголемува бројот на глаголските придавки што се јавуваат како составен дел од синонимските, антонимските и хомонимските поврзувања во рамките на парадигматските односи. Во овие врски, тие влегуваат со своите основни значења или, пак, развиваат преносни,

метафорични значења. Ова го потврдуваме со следниве примери кои како лексеми (речнички статии) се преземени од ТРМЈ:

а) синонимиски односи: *џабосан* – *мувлосан*; *љубен* – *сакан*; *мрџов* – *умрен*; *луо* – *улав/мрднаџ/чукнаџ*; *веш(ов)* – *носен¹*; *бележан* – *жиџосан*; *џиџан* – *џивнаџ*;

б) антонимиски односи: *бос* – *обуен*; *бричен* – *небричен*; *буден* – *засџан*; *бушав* – *чешлан*; *варосан* – *неваросан*; *венчан* – *невенчан*; *викан* – *невикан*; *врзан* – *неврзан*; *џол* – *облечен*; *делкан* – *неделкан*; *жив* – *умрен*; *женеџ* – *неженеџ*; *јаген* – *нејаген*; *канеџ* – *неканеџ*; *казнеџ* – *неказнеџ*; *крсеџен* – *некрсеџен*; *носен* – *неносен*; *џечен* – *неџечен*; *џлаџен* – *неџлаџен*; *сакан* – *несакан*; *сџриџен* – *несџриџен*; *џиџан* – *џирезен*; *учен* – *неучен*; *шеџан* – *нешеџан*;

в) хомонимиски односи: *варен¹* (*варено јајце*) – *варен²* (*варни соли*); *димен¹* (*димна завеса*) – *димен²* (*димено месо*); *џробен¹* (*џробно лице*) – *џробен²* (*џробен кромид*); *кален¹* (*кален челик*) – *кален²* (*кална улица*); *кршен¹* (*кршен леб*) – *кршен²* (*кршина сџава*); *роден¹* (*роден браџ*) – *роден²* (*родно дрво*); *суден¹* (*судена невестџа*) – *суден²* (*суден ден*); *сушен¹* (*сушено месо*) – *сушен²* (*сушно леџо*); *чуен¹* (*чуен јунак*) – *чуен²* (*чуџни звуџи*).

Ако ги погледнеме горенаведените примери, се забележува голема застапеност на глаголските придавки во хомонимиските парови и постоење речиси неограничени можности за создавање еднокоренски антоними со префиксот *не-* токму кај глаголските придавки. Сето ова оди во прилог на потребата од натамошно актуализирање и конечно дефинирање на статусот на глаголската придавка во македонскиот лексичко-граматички систем. Притоа го имаме предвид фактот дека глаголската придавкаима свој самостоен развоен пат заснован врз процесите на актуализација и адјективизација, кој отстапува од традицијата, и поради тоа ја изискува потребата од еден нов, современ пристап во начинот на нејзиното граматичко толкување и лексичко-семантичко претставување.

Summary

The fact that there are a large number of verbal adjectives in the Macedonian language that have reached the degree of adjectivization and have a typical attributive use, characteristic of descriptive adjectives, is indisputable. This is proven by the analysis of dictionary-marked verbal adjectives and their multi-meaning semantic structure, and it can be confirmed with numerous examples from written texts. Hence it follows that the verbal adjective has its own independent development path based on actualization and adjectivization, which departs from tradition, and therefore requires the need for a new, modern approach in the way of its grammatical interpretation and lexical-semantic representation.

Користена литература

- Андријевска Наталија. 2009. *Зборообразувањето во Крнинскиот дамаскин*. Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков“.
- Бандиловска-Ралповска Елизабета. 2016. *Парадигматскиите односи кај описните придавки во македонскиот јазик*. Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков“.
- Велковска Снежана. 1998. *Изразување на резултативността во македонскиот стандарден јазик*. Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков“.
- Гортан-Премк Даринка. 1997. *Полисемја и организација лексичког система у српском језику*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Драгићевић Рајна. 2001. *Придеви са значењем људских особина у савременом српском језику (творбена и семантичка анализа)*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Драгићевић Рајна. 2007. *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике.
- Конески Блаже. 1986. *Историја на македонскиот јазик*. Скопје: Култура.
- Конески Блаже. 2004. *Грамматика на македонскиот литературен јазик*. Скопје: Просветно дело.
- Конески Кирил. 1995. *Зборообразувањето во современиот македонски јазик*. Скопје: Бона.
- Макаријоска Лилјана. 2009. *Ситици од историското зборообразување*. Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков“.
- Марков Борис. 1988. *Образување на придавките во македонскиот јазик*. Скопје: Огледало.
- Спасов Људмил. 1981. *Преодността на глаголите во македонскиот јазик* (докторска дисертација). Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“.
- Стефановски Љупчо. 1985. *Девербативни атрибути во македонскиот и англискиот јазик – контрастивна анализа* (докторска дисертација). Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“.
- Толковен речник на македонскиот јазик*. Ред. Кирил Конески, I–VI. Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков“, 2003–2014.
- Тополињска Зузана. 2003. *Полски-македонски: граматичка конфронтација*. Скопје: МАНУ.
- Skok Petar. 1971–1974. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: JAZU.

Розанна Бенаккьо
Университет г. Падуи
Rosanna.benacchio@unipd.it

ЕЩЕ РАЗ ПО ПОВОДУ КОНДИЦИОНАЛА ДЛЯ ВЫРАЖЕНИЯ ИТЕРАТИВНОСТИ В ПРОШЛОМ В СЕРБСКОМ И ХОРВАТСКОМ ЯЗЫКАХ*

Абстракт: В работе рассматривается употребление глагольного вида в конструкциях с кондиционалом для выражения итеративности в прошлом в сербском и хорватском языках. Результаты анализа сравниваются с результатами, полученными в предыдущей работе, посвященной изучению конкуренции СВ и НСВ в презенсе и в претерите (перфекте). Замечается что и здесь выбор между двумя видами предопределяется акциональным (результативным) характером предиката, т.е. «определенным» («индивидуализированным»), событийным характером действия.

Ключевые слова: глагольный вид, итеративность, хабитуальный потенциал, сербский язык, хорватский язык.

1. Вступление

Тема употребления кондиционала в сербском и хорватском языках в функции выражения повторяемости в прошлом – это широко исследованная тема, о которой специально писали, например, Ivić 1983; Халиловић 1985; Пипер 1998; Грицкат 1998; Танасић 1999; Thomas, Анђелковић 1999; Војводић 2003, 2019; Барентсен 2008; Kalsbeek, Lučić 2008; Вельовић 2017; Недић 2018; Попович 2018, и др. Тема трактуется также в главных грамматиках к научным учебникам (см, напр., Стевановић 1974: 719-720; Танасић 2005: 462; Пипер, Клајн 2015: 414).

В нашей работе *К вопросу об употреблении совершенного вида в итеративных контекстах в сербском и хорватском языках* (Бенаккьо, в печати) мы рассмотрели употребление глагольного вида в итеративных контекстах в настоящем и прошедшем времени. Базируясь на методе анкетирования, мы проанализировали случаи выбора СВ вместо ожидаемого НСВ у терминативных глаголов. Респондентам было предложено девять примеров с терминативными глаголами *pisati/napisati, čitati/pročitati, piti/popiti*,

* Выражается благодарность всем информантам, которые помогли мне с ценными замечаниями и сведениями, особенно: Ljiljana Bjelica, Lidia Kapetanović, Vini Musac, и Mladen Uhlik.

по три примера на каждый из глаголов, употребленных сначала в настоящем времени, а затем в прошедшем.

Результаты в общем подтвердили общепринятое мнение о том, что, по крайней мере касательно настоящего времени, выбор между СВ или НСВ предопределяется акциональным (результативным) характером предиката, т.е., в конечном счете, «определенным» («индивидуализированным»), событийным характером действия¹. Однако подробный анализ результатов анкеты и еще в большей мере, последовавшее за ним обсуждение полученных результатов с информантами обоих языков, дали возможность немного уточнить принципы и причины выбора одного вида вместо другого (см. Бенаккьо, в печати). Было замечено, например, что в настоящем времени возможное появление НСВ, наряду с СВ, в тех же самых, «индивидуализированных», контекстах связано с выражением (или подчеркиванием) длительного характера повторяющегося действия. Иными словами, это не случайное, произвольное явление, а просто результат субъективного, вполне «законного» (с точки зрения грамматических принципов, управляющих славянским видом) выбора между двумя возможными, конкурирующими интерпретациями сообщаемого (результативной или процессной).

Что касается прошедшего времени, тоже нашлись случаи появления СВ в тех же благоприятных, описанных выше, условиях (вкратце, в «определенных», результативных контекстах), однако, как и ожидалось, результаты анкеты в общем подтвердили мнение, что здесь СВ употребляется весьма редко. Поэтому мы выдвинули гипотезу, о том, что, по всей вероятности, предпочтение НСВ здесь связано с конкуренцией столь «весомого», основного значения СВ в прошедшем времени, как «конкретно-фактическое» (конкуренция СВ и НСВ, как известно, в настоящем времени возникает только в атемпоральных контекстах). Поддерживает эту гипотезу наблюдение о том, что, как в сербском, так и в хорватском языках, СВ свободно употребляется для выражения повторяемости в прошлом в конструкциях с кондиционалом, где такая конкуренция не появляется².

В данной работе мы продолжаем исследование, базируясь на другой анкете, специально посвященной употреблению форм СВ и НСВ в конструкциях с кондиционалом (точнее, с аналитической формой, состоящей из причастия на *-л* и особой, аористической формы вспомогательного глагола *biti*), выражающих итеративность в (далеком) прошлом.

1 Подтвердилось также, что в этом отношении сербский и хорватский языки очень близки к «западной» группе славянских языков (словенский, чешский, словацкий и серболужицкий), в которых употребление СВ шире, чем в языках «восточной» группы (русский, украинский, белорусский и болгарский). См. в особенности Dickey 2000: 68–71, 146–148. См. также Stunová 1993; Петрухина 2000; Барентсен 2008; Fedotov 2015 и др.

2 В грамматиках сербского и хорватского языков эту конструкцию принято называть «habitualni potencijal» или «potencijal za prošlost».

В качестве вопросов были предложены примеры в кондиционале, соответствующие примерам в прошедшем времени, которые были объектом анкетирования в предыдущей работе. Только один (третий из группы примеров с глаголом *pisati/napisati*, а именно *Kardinali su glasovali dva puta dnevno. Svaki je kardinal pisao/napisao svoj izbor na komadiću papira, koji je bio onda presavijen i stavljen u posudu od srebra i pozlaćene bronce*) не был принят во внимание, так как его перестановка в кондиционал оказалась, если не грамматически неприемлемой, то по крайней мере «критической»³. Поэтому на этот раз анкета состояла всего из 8 вопросов (примеров). Каждый из них представлял два варианта: в СВ и НСВ. Каждому варианту респондент должен был поставить балл по линейной шкале (от 1/very bad до 5/very well).

Как и предыдущая, эта анкета тоже была создана посредством платформы *Google forms* и разослана носителям сербского и хорватского языков, более или менее равномерно представляющих оба варианта. На этот раз на нее ответили только 16 анонимных респондентов (на предыдущую анкету число респондентов было 48), что количественно очень мало. Однако, результаты анкеты (а также их обсуждение, проведенное затем с помощью других информантов, также носителей сербского и хорватского языков) мы посчитали достаточно показательными для первого, предварительного подхода и решили все-таки опубликовать их.

Итак, переходим непосредственно к рассмотрению результатов анкеты. Ответы будут приведены графически, в виде гистограмм, в приложении в конце статьи.

Примеры написаны латинским алфавитом и отражают хорватский вариант.

2. Результаты анкеты

Начнем с первых двух примеров, касающихся глагола *pisati/napisati*:

- (1) *Pisao bih poeziju impulsivno, nisam pisao mjesecima, pa onda bih u tri dana pisao/ napisao pola zbirke.*
‘Стихи писал я импульсивно, не писал их месяцами, потом сядился и в три дня *писал* половину сборника.
- (2) *Na popis želja, koji bi sastavila djeca, roditelji bi pisali/napisali zahtjev koji su mališani morali ispuniti.*

В обоих случаях большинство респондентов (14 и 13 из 16, в примерах (1) и (2) соответственно) поставили высший балл СВ (см. графики 1а и 2а), в то

³ В том, что кондиционал или перфект при выражении итеративности в прошлом не являются семантически синонимичными, согласны все указанные выше ученые, исследовавшие эту проблему. Они в частности подчеркивают, что при употреблении перфекта речь идет скорее о повторении действия, которое происходило незадолго до момента речи, в то время как конструкции с кондиционалом, очень часто являющиеся стилистически маркированными в большинстве своем обозначают привычные действия в далеком прошлом. Возможно, причина неприемлемости кондиционала в этом контексте заключается именно в том, что ситуация не достаточно «эвокативна» (термин введен в обиход Милкой Ивич (1983)).

время как НСВ получил самые низкие баллы. Такое очевидное предпочтение СВ не является столь удивительным, так как, как было показано в предыдущей работе, в соответствующих примерах в формах презенса (*Poeziju pišem impulsivno, ne pišem je mjesecima, onda sjednem i u tri dana pišem/napišem pola zbirke* и *Na popis želja, koji sastave djeca, roditelji pišu/napišu zahtjev koji mališani moraju ispuniti*) респонденты также дали высокую оценку употреблению СВ. То же самое обнаружилось в ответах к примерам с глаголом в форме перфекта (*Pisao sam poeziju impulsivno, nisam pisao mjesecima, pa onda sam u tri dana pisao/ napisao pola zbirke* и *Na popis želja, koji su sastavljala djeca, roditelji su pisali/napisali zahtjev koji su mališani morali ispuniti*), что вообще не соответствовало общей тенденции (см. Бенаккьо, в печати). Такое заметное предпочтение СВ, как в формах кондиционала, так и презенса и даже перфекта, объясняется, по нашему мнению в первом примере, присутствием в контексте «результативного» наречия времени *u tri dana*, а во втором, «определенным», конкретным контекстом (см. присутствие объекта в единственном числе, после которого следует ограничительное относительное предложение).

Примеры (1) и (2) немного различаются между собой относительно оценки НСВ. В (1) высокой оценке формы СВ соответствует низкая оценка формы НСВ (11 респондентов из 16 поставили ей самый низкий балл) (см. график 16). Также в примере (2) НСВ получил низкие баллы, однако они распределяются более или менее равномерно по шкале (см. график 26).

Более интересными являются следующие примеры с глаголом *piti/popiti*, которые показывают тенденцию употребления СВ (наряду с НСВ) для выражения повторяемости в прошлом в случае конструкций с кондиционалом, которая не замечалась в конструкциях с формами перфекта. См., напр.:

- (3) Tada bih svakodnevno **pio/popio** čašicu viskija, osobno najviše bih ga volio piti prije večere.
 ‘Тогда я *выпивал* стакан виски каждый день, лично я больше всего любил пить его перед ужином.’

Здесь большинство респондентов (14 из 16) дали высшую оценку СВ (см. график 3а). Что касается НСВ, баллы «распределяются» от самой высокой до самой низкой точки шкалы, тем самым доказывая если не предпочтение, то по крайней мере допустимость употребления НСВ (см. график 3б). Подобная ситуация отмечалась и в нашей предыдущей работе в ответах к примеру в форме презенса (*Svakodnevno pijem/popijem čašicu viskija, osobno ga najviše volim piti prije večere*). Наоборот, в соответствующем примере, построенном в форме перфекта *Tada sam svakodnevno pio/popio čašicu viskija, osobno sam ga najviše volio piti prije večere*, была отмечена противоположная тенденция: СВ получил скорее низкие баллы, а НСВ – самые высокие (см. Бенаккьо, в печати).

Предпочтение употреблению СВ наблюдается и в следующем примере:

- (4) Ljeti bi oni **pili/popili** bar 3 litra mineralne vode dnevno.
 ‘Летом они *выпивали* не менее 3 литров минеральной воды

в день’

Здесь тоже большинство респондентов (11 из 16) дало высшую оценку СВ (см. график 4а). Однако НСВ также получает высшую оценку от 9 респондентов (см. график 4б), что по нашему мнению можно объяснить менее определенной квантификацией объекта по сравнению с примером (3) (*bar 3 litra* вместо *čašicu viskija*). Как было показано в предыдущей работе (Бенаккьо, в печати), соответствующий пример в презенсе (*Svakodnevno **pijem/popijem** čašicu viskija, osobno ga najviše volim piti prije večere*) отражает примерно ту же ситуацию, в то время как в примере, построенном в форме перфекте (*Ljeti su oni **pili/popili** bar 3 litra mineralne vode dnevno*), допускался (почти) только НСВ.

Подобная ситуация характеризует также и третий пример с глаголом *piti/popiti*. Здесь тоже СВ явно преобладает над НСВ, получая высший балл от всех 16 респондентов, в то время как НСВ получает «5» лишь от 6 респондентов, а остальные 10 поставили более низкие баллы, распределяя их по шкале с «1» до «4» (см. графики 5а, 5б).

- (5) Kada bi došao u Split, Miloš bi prvo **pio/popio** čašu domaćeg vina, da malo pročisti krv.

‘Когда приезжал в Сплит, Милош сначала *выпивал* стакан местного вина, чтобы немного очистить свою кровь.’

В соответствующем примере в презенсе (*Kad dođe u Split, Miloš prvo **pije/popije** čašu domaćeg vina, da malo pročisti krv*) ситуация сходная. При ответе к примеру в перфекте (*Kada je dolazio u Split, Miloš je prvo **pio/popio** čašu domaćeg vina, da malo pročisti krv*) большинство респондентов поставили высшие баллы НСВ, хотя СВ тоже получил немаловажное количество высших баллов (см. Бенаккьо, в печати).

Рассмотрим теперь примеры с глаголом *čitati/pročitati*.

- (6) Svako jutro bih odvojio dio svoga vremena i **čitao/pročitao** bih sve poruke koje građani pišu na Internetu.

‘Каждое утро я отводил часть своего времени и *читал* все сообщения, которые граждане пишут в Интернете.’

Как показывают графики, здесь отдается предпочтение СВ (11 респондентов поставили этой форме «5» баллов). Однако наряду с СВ, может появляться также НСВ, которому тоже высшую оценку дали 11 респондентов из 16 (см. графики 6а, 6б). Такая высокая конкуренция с НСВ по всей вероятности напрямую связана с длительным характером предиката, выраженным всем контекстом, начиная с первого предложения (*Svako jutro bih odvojio dio svoga vremena*), которое обрамляет интересующее нас предложение, само по себе выражающее долго длящееся по времени действие (см. также *sve poruke...*). Похожая ситуация была замечена по поводу соответствующего примера в презенсе (*Svako jutro odvojim dio svoga vremena i **čitam/pročitam** sve poruke koje građani pišu na Internetu*), но не по поводу примера в форме перфекта (*Svako jutro sam odvajao dio svoga vremena i **čitao/pročitao** sve poruke koje građani pišu na Internetu*), где предпочтительным оказался НСВ (см. Бенаккьо, в печати).

Подобное можно сказать и о следующем примере.

- (7) *A posebno sam bio sportski fanatik. Sve što se je pisalo o sportu čitao/pročitao* bih od A do Ž.

‘Но прежде всего я был фанатом спорта. Все, что пишут о спорте, я читал от А до Я.’

И здесь СВ получил высокую оценку (11 респондентов из 16 поставили высший балл), хотя НСВ тоже получил большое число (9) высших баллов (см. графики 7а и 7б). И здесь, благодаря контексту (см. местоимение *sve*, предшествующее объекту, а также выражение *od A do Ž*), подчеркивается длительное характера действия (читать все, от начала до конца, несомненно занимает много времени), что облегчает выбор НСВ.

Стоит заметить, что в соответствующем примере в форме презенса (*A posebno sam sportski fanatik. Sve što se piše o sportu čitam/pročitam od A do Ž*) наблюдалась примерно такая же дистрибуция баллов, в то время как в ответах к примеру в перфекте (*A posebno sam bio sportski fanatik. Sve što se je pisalo o sportu čitao/pročitao sam od A do Ž*), НСВ оказался практически единственно возможной формой (см. Бенаккьо, в печати).

То же самое можно сказать и о последнем примере:

- (8) *Moj je muž bio navikao ujutro u šest sati, prije posla, prelistati novine uz kavu, kako bi se informirao o novostima. Popodne bi je, pak, čitao/pročitao* detaljno.

‘Мой муж имел привычку читать газету в шесть часов утра, перед работой, с кофе, чтобы получить информацию о новостях. Однако днем он читал их подробно.’

Как можно увидеть на графиках 8а и 8б, здесь тоже две видовые формы почти эквивалентны с точки зрения частотности: СВ получили 11 баллов, а НСВ – 10 (см. графики 8а и 8б). И действительно контекст делает возможной, кроме результативной, также и длительную аспектуальную интерпретацию (см. объект во множественном числе, а также наречие *detaljno*). То же самое было сказано в нашей предыдущей работе по поводу соответствующего примера в презенсе (*A posebno sam sportski fanatik. Sve što se piše o sportu čitam/pročitam od A do Ž*). Это, однако, не наблюдалось в примере, выраженном перфектом, *Moj je muž bio navikao ujutro u šest sati, prije posla, prelistati novine uz kavu, kako bi se informirao o novostima. Popodne ih je, pak, čitao/pročitao detaljno*, где СВ практически исключен и преобладает НСВ (см. Бенаккьо, в печати).

2. Заключение

Итак, результаты анкеты и их обсуждение с другими носителями языка, а также их сравнение с результатами анкеты, проведенной в предыдущей работе относительно выражения повторяемости в прошедших формах индикатива, подтверждают общепринятое мнение о том, что в конструкциях с кондиционалом СВ употребляется практически без ограничений, если глагол

характеризуется результативной акциональностью. Однако то же самое нельзя сказать о конструкциях с перфектом, где СВ появляется редко. Подтвердилось также, что в конструкциях с кондиционалом употребляется также НСВ, хотя несколько меньше, чем СВ.

Выяснилось также, что при употреблении кондиционала для выражения итеративности в прошлом выбор СВ или НСВ не является произвольным. Предпочтение одного вида вместо другого имеет свою закономерность и следует тем же критериям, которые были отмечены в предыдущей работе, особенно по поводу настоящего времени. Здесь тоже выбор вида связан с акциональностью предиката: НСВ «берет верх», и употребляется почти наравне с СВ, в тех контекстах, где выражается (или подчеркивается) длительность действия. В противном случае, т.е. когда предикат имеет явно результативный характер, СВ значительно решительно преобладает.

Данный анализ безусловно следует расширить (и углубить) прежде всего на основе другой анкеты, охватывающей гораздо больше вопросов и большее количество респондентов, а также принимая во внимание другой фактический материал, взятый из корпусов сербского и хорватского языков или из других источников. На этом этапе исследования нам хотелось просто еще раз подчеркнуть тот факт, что при выражении итеративности в этих языках в общем проявляются те же критерии, которые действуют и в других «западных» славянских языках. Иными словами, в отличие от того, что происходит в «восточных» славянских языках, где повторяемость выражается на макроуровне, здесь, она выражается скорее на микроуровне: когда контекст указывает на достижение предела каждого (повторяющегося) действия, предпочитается употребление СВ (если только не подчеркивается длительный характер действия). Случай перфектных форм, где, наоборот, для выражения повторяемости заметно преобладает НСВ, по всей вероятности, является «исключением», вызванным необходимостью избегать конкуренции со столь «весомым» основным значением СВ в прошедшем времени, как «конкретно-фактическим».

Резиме

Во трудот се разгледува употребата на глаголскиот вид во конструкции со можен начин за изразување на итеративност во минато време во српскиот и во хрватскиот јазик. Резултатите од анализата, добиени преку анкетирање, се споредуваат со резултатите од една претходна студија (Benacchio, во печат), посветена на проучувањето на конкуренцијата на СВ и НСВ во презент и во претерит (перфект).

Се потврдува општоприфатеното мислење дека и во презент и во перфект (иако во далеку помала мера), кај конструкциите со можен начин, употребата на СВ со терминативни глаголи се поврзува и со резултативната активна карактеристика на предикатот, што е поддржано од различни јазични елементи на околниот контекст. Исто така, се потврдува дека во овие случаи

(т.е. во конструкциите со можен начин) се претпочита употреба на СВ, иако и НСВ се појавува често.

Ситуацијата во примерите со можен начин е многу слична со ситуацијата претставена кај примерите во презент, но воопшто не е типична за перфектот, каде што сосема преовладува НСВ. Ваквата остра разлика, ни се чини, е предизвикана од потребата да се избегне конкуренцијата со такво „обременето“ основно значење на СВ во минато време како „конкретно-фактичко“.

Се покажа исто така дека во овие случаи, исто како и кај индикативните форми, можната појава на НСВ, заедно со СВ, во истите контексти – не е случајна појава, туку резултат на субјективниот избор на говорителот, неговата намера да го изрази (или да го нагласи) долготрајниот карактер на повторливото дејство.

Использованная литература

- Барентсен Адриан. 2008. „Выражение последовательности действий при повторяемости в прошлом в современных славянских языках“. [В:] Peter Houtzagers и др. (eds.). *Dutch Contributions to the Fourteenth International Congress of Slavists: Linguistics [Studies in Slavic and general Linguistics 34]*. Amsterdam - New York: Rodopi, 1–36.
- Бенаккьо Розанна (в печати). „К вопросу об употреблении совершенного вида в итеративных контекстах в сербском и хорватском языках“. *Славистика*. 2022 (1). Филолошки факултет университета у Београду - Славистичко друштво Србије.
- Бенаккьо Розанна, Малинка Пила. 2015. „Глагольный вид в контекстах неограниченной кратности в словенском языке в сопоставлении с русским“. [В:] Розанна Бенаккьо (ред.). *Глагольный вид: грамматическое значение и контекст / Verbal Aspect: Grammatical Meaning and Context [Die Welt der Slawen: Sammelbände / Сборники, Bd. 56]*. München - Berlin - Washington/D.C.: Verlag Otto Sagner, 79–91.
- Вельовић Бојана. 2017. „Обележавање прошлих понављаних радњи у приповеткама Тамила Сијарића“. *Исходишта* 3. Филозофски факултет Универзитета у Нишу, 45–61.
- Войводић Дойчил. 2003. „О синтаксичкој итеративности (на српско-руском материјалу)“. *Славистика* VII. Филолошки факултет университета у Београду - Славистичко друштво Србије, 52–64.
- Войводић Дойчил. 2019. „О видско-временској синонимији и метафори у српском, руском и другим словенским језицима“. *Славистика* XXIII (1). Филолошки факултет университета у Београду - Славистичко друштво Србије, 11–44.
- Грицкат Ирена. 1998. „Потенцијал у служби исказивања хабитуалности (неколико напомена поводом ове конструкције)“. *Јужнословенски*

- филолог LIV. Београд: Српска академија наука и уметности - Институт за српски језик САНУ, 35–40.
- Дерганц Александра. 2015. „К употреблению глагольного вида в многократном/узусальном значении в словенском языке“. [В:] Розанна Бенаккьо (ред.). *Глагольный вид: грамматическое значение и контекст / Verbal Aspect: Grammatical Meaning and Context* [Die Welt der Slawen: Sammelbände / Сборники, Bd. 56]. München - Berlin - Washington/D.C.: Verlag Otto Sagner, 171–178.
- Недић Јелена. 2018. „Глаголски облици у итеративним конструкцијама у руском и српском језику“. *Славистика* 22 (2). Филолошки факултет универзитета у Београду - Славистичко друштво Србије, 110–122.
- Падучева Елена В. 1996. *Семантичке истраживања (Семантика времени и вида в русском языке. Семантика нарратива)*. Москва: Школа «Языки русской культуры».
- Петрухина Елена В. 2000. *Аспектуалне категорије глагола в руском језику в сопоставлении с чешским, словацким, польским и болгарским језицима*. Москва: Изд. МГУ.
- Пипер Предраг. 1998. „О кондиционалности у простој реченици“. *Јужнословенски филолог LIV*. Београд: Српска академија наука и уметности - Институт за српски језик САНУ, 41–58.
- Пипер Предраг, Клајн Иван. 2015. *Нормативна граматика српског језика* (Ијекавско издање, измењено и допуњено). Нови Сад: Матица српска.
- Попович Людмила. 2018. „Темпоралне значења српског потенцијала I и способности их предаче в других славјанских језицима“. [У:] Ксенија Кончаревић (ред.). *Трагом славистичких истраживања професора Богољуба Станковића*. Београд: Савез славистичких друштва Србије - Филолошки факултет, 217–242.
- Стевановић Михаило. 1974. *Савремени српскохрватски језик. Граматичке системи и књижевнोजезичка норма. II Синтакса*. Београд: Народна књига.
- Танасић Срето. 1999. „Семантика глагола и итеративност“. *Јужнословенски филолог* 55, Београд: Српска академија наука и уметности - Институт за српски језик САНУ, 37–45.
- Танасић Срето. 2005. „Синтакса глагола“. [У:] Милка Ивић (ред.) *Синтакса савременог српског језика: Проста реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ - Матица српска, 345–469.
- Халиловић Сенахид. 1985. „Хабитуал у штокавском дијалекту“. *Књижевност и језик* 1-2. Београд: Друштво за српски језик и књижевност, 51–55.
- Thomas Paul-Louis, Анђелковић Сава. 1999. «О категорији глаголског вида у српском језику». *Научни састанак слависта у Вукове дане 28/2*, Београд – Нови Сад: МСЦ, 141–147.
- Běličová-Křížková Helena. 1981. „Ke vztahu kategorie vidu a času v spisovných slovanských jazycích“. *Slavia* 50/2, Praha: Slovanský ústav AV ČR, 121–134.

- Dickey Stephen M. 2000. *Parameters of Slavic Aspect: A Cognitive Approach*. Stanford: CSLI Publications.
- Fedotov Maksim L. 2015. „Iterativity, narrative, and aspect”. [В:] Мицуси Китадзё (ред.). *Аспектуальная семантическая зона: типология систем и сценарии диахронического развития* / Сборник статей V Международной конференции Комиссии по аспектологии Международного комитета славистов. Киото: Изд. «Tanaka Print» (Университет Киото Сангё), 314–320.
- Ivić Milka. 1983. „Načini na koje slovenski glagol ovremenjuje ponavljanu radnju”. [In:] Milka Ivić. *Lingvistički ogledi*. Beograd: Prosveta, 37–56.
- Kalsbeek Janneke, Lučić Radovan. 2008. „Oblik kondicionala u funkciji označavanja ponavljane radnje u prošlosti”. *Croatica et Slavica Iadertina* IV. Sveučilište u Zadru. Odjel za kroatistiku i slavistiku, 7–21.
- Stunová Anna. 1993. *A Contrastive Analysis of Russian and Czech Aspect: Invariance vs. Discourse*. Doctoral Dissertation. Amsterdam.
- Šarić Ljiljana. 2001. „Temporal Adverbial Quantifiers in Aspect Choice in Croatian”. *Journal of Slavic Linguistics* 9/1. Indiana University: Slavica Publishers, 55–170.

ПРИЛОЖЕНИЕ

Графики*

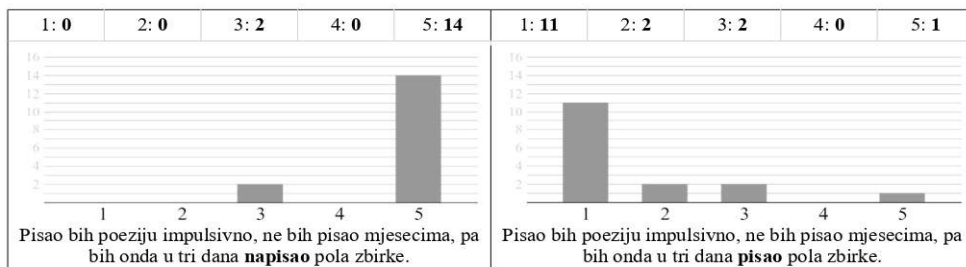

График 1a

График 1b

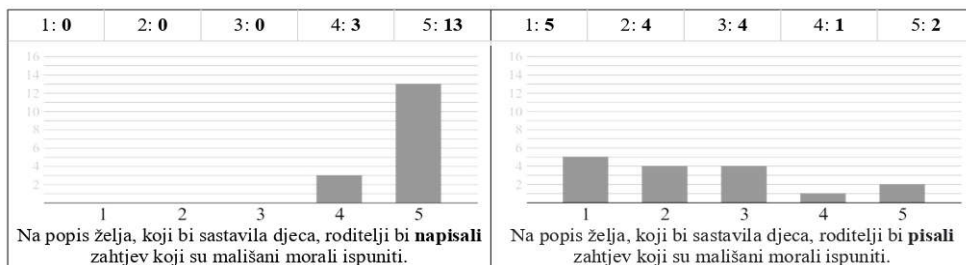

График 2a

График 2b

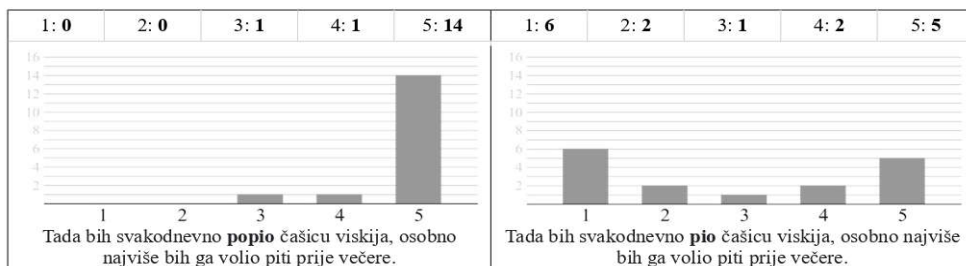

График 3a

График 3b

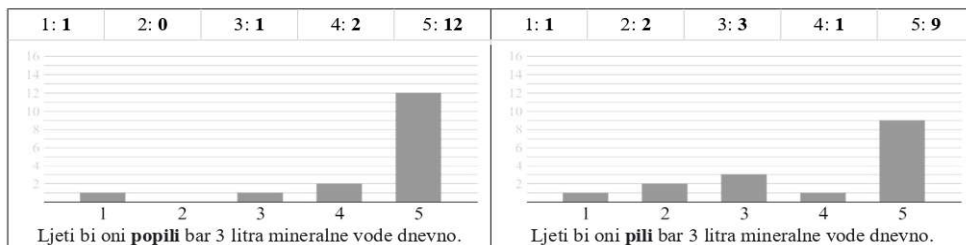

График 4a

График 4b

* Число респондентов (всего 16), поставивших баллы, указано жирным шрифтом над каждым графиком, справа от соответствующей оценки.

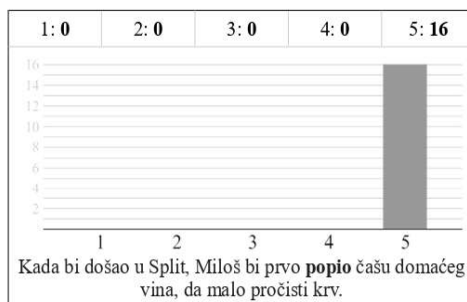

График 5a

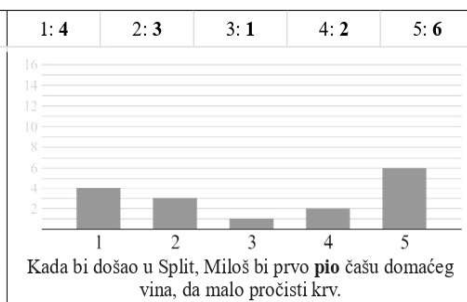

График 5b

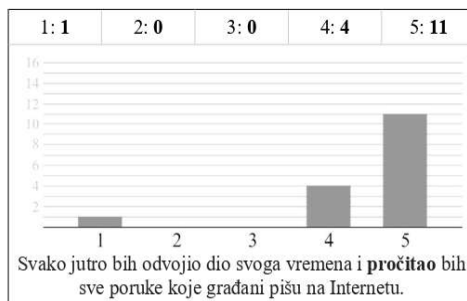

График 6a

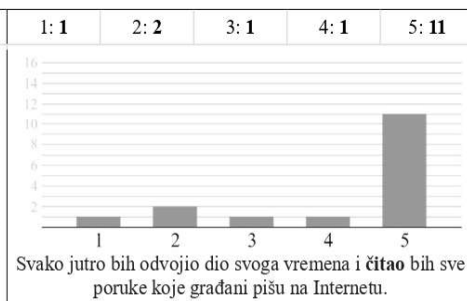

График 6b

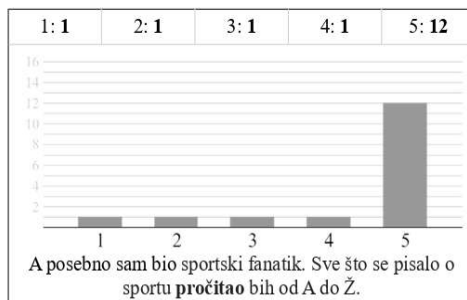

График 7a

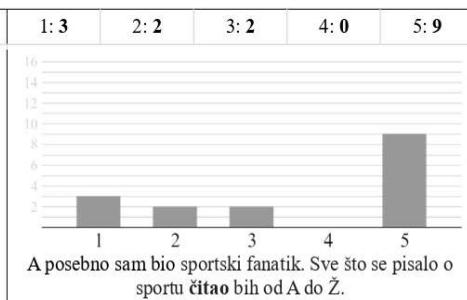

График 7b

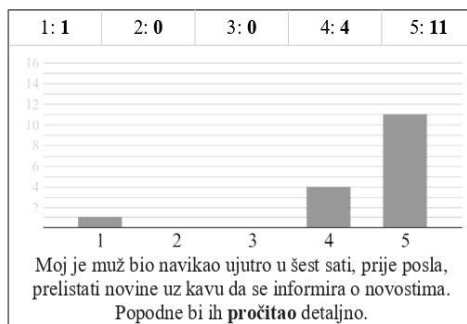

График 8a

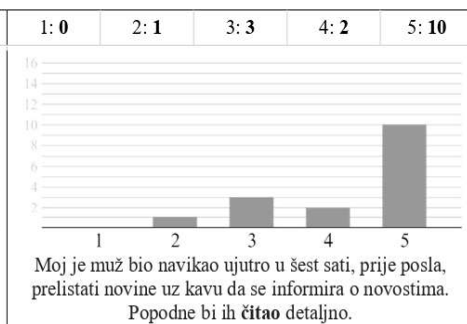

График 8b

Татјана Гочкова-Стојановска
Факултет „Блаже Конески“ Скопје
tanjag@ukim.edu.mk

ФОНОЛОШКИТЕ НАРУШУВАЊА НА АФАЗИЧНИОТ ВЕРБАЛЕН ИЗРАЗ

Апстракт: Прилогот е насочен кон истакнување на неколку општи поставки, синтетизирани по прегледот на литературата од областа на фонолошките нарушувања на афазичниот говор. Главната цел е: упатување кон афазиологијата како кон област која во основа се потпира врз разјаснувањата поттикнати од фонолошките јазични принципи и осветлување на длабоката интердисциплинарност која фонологијата ја содржи во себе како дел од науката за биологијата на јазикот.

Клучни зборови: фонетика, фонологија, афазиологија, говорени оштетувања, вербален израз

1. Во рамките на комуникативниот акт, реализацијата на вербалниот исказ подразбира истовремена, усогласена и безгрешна реакција на одделни невромускулни системи, кои, од една страна, се активираат без вклученост на свеста, но од друга, го вклучуваат поттикот произлезен од свесната мускулна активација. Неа, пак, ја сочинуваат брзите и прецизни движења на јазикот и усните, модификувани во процесот на оформување вокали, консонанти и блокади. Токму вака приспособените движења им придобиваат и на вокалите и на консонантите особени акустички карактеристики кои ги прават препознатливи како говорни гласови на еден јазик.

2. При лингвистичката анализа на нарушувањата на афазичниот вербален израз, речиси во подеднаква мера, се соочуваме со растројства кои се сосема независни од јазичната природа на исказот (невролошки, психолошки), но и со испади кои се составен дел на комуникативниот акт. Во таа смисла, кај секој афазичен пациент суштествуваат повеќе нивоа на оштетувања, што се одразува и врз сферата на самите артикулациски нарушувања на фонемско, на слоговно, на зборовно и на реченично рамниште, вклучително и врз аспектот на прозодијата и течноста на исказот. Повредата на кој и да е од приемните и испраќачки системи, во случаите на афазична како фокална и стекната повреда,

предизвикува специфични растројства во поврзаност со секој од овие системи одделно.

3. Овој кус прилог е насочен кон истакнување на неколку општи поставки, синтетизирани по прегледот на литературата од областа на фонолошките нарушувања на афазичниот говор. Главната цел е разбирање на афазиологијата како област која во основа почива на разјаснувањата поттикнати од фонолошките јазични принципи и осветлување на длабоката интердисциплинарност која фонологијата ја содржи во себе како дел од науката за биологијата на јазикот.

4. Кога станува збор за афазичниот вербален израз, фонолошките грешки се едни од најевидентните, па сепак, во афазиолошката литература (Goodglass 1993, Stemmer, B., Whitaker, H. 1998, Stemmer, B., Whitaker, H. 2010), нарушувањата на морфолошките, лексичките и семантичките аспекти се далеку поопфатно обработени. Причината за тоа лежи во фактот што фонолошките карактеристики на афазичниот говор се специфични и имаат изразена индивидуална варијантност, што во смисла на нивно генерализирање во форма на репрезентативни матрици, ги прави особено тешки за дефинирање. Притоа, најпредизвикувачки се разграничувањата на маркерите на гласовната граница: фонетски наспрема фонолошки нарушувања – бидејќи *фонетски* дезинтегрираниот израз, дефиниран како: артикулаторна неможност да се изговори глас со прецизна точност, е често придружен со *фонемски* дезинтегрираниот израз, дефиниран како: погрешен избор на фонемата, но придружен со точна и прецизна артикулација. Состојбата ја влошуваат случаите на афазија, кои се всушност најчести, кога обата дезинтегративни процеси се присутни во рамките на ист реченичен израз.

5. Современите фонолошки сознанија за патолошкиот вербален израз се базираат врз применетите истражувања кои поттикот го наоѓаат во делата на класиците на афазиологијата: Јакобсон (1941, 1956) и Лурија (1966, 1970), чии трудови, со својата релевантност, поттикнуват навраќања кон поставените тези и по речиси еден век. Но, во својата актуелна и воедно најелаборирана форма, експерименталните сознанија се потпираат врз класификациите сублимирани во пристапот на Блумштајн (1974, 1977, 1988). Оттаму, според литературата, опфатот на фонолошките грешки во афазичниот јазичен израз вклучува множество категории и поткатегории, а нивната дистрибуциска анализа овозможува да се посочат најчестите, меѓу кои првенствено се пројавуваат: замената (супституција) на фонеме, потоа нивното испуштање (елизија), вметнување, метатезата и парафазијата на фонемите. Примерите од македонскиот јазик кои ги вклучуваме поради илустративност, беа констатирани во афазичниот исказ кај лицата со аномична афазија и добиени според протоколот на задавање задачи за именување и/или повторување само на одделни зборови.

5.1. Супституцијата се однесува на замена на една фонема со друга (пр.: *вода*>*нода*, *риба*>*виба*, *циџара*>*џиџака*, *очила*>*очиња*). Претставува една од

најчестите грешки во афазичниот исказ, при што се констатира, со различен степен на застапеност, во сите позиции: почетна, средишна и крајна. Специфична е по тоа што промената не се должи на влијанието на соседните гласови, а самата супститутивна грешка може, но не мора да претставува гласовно упростување.

5.2. Елизијата се однесува на испуштање фонема (пр.: *кдуч* > *куч*, *книџа* > *киџа*, *џдџива* > *џива*), главно во контекст на консонантски групи, значи не се работи за случаи на сами согласки, и покарактеристично, се јавува во почетна позиција.

5.3. Вметнување фонема, во нашите примери се однесуваше на почетна позиција, вметнување сонант пред самогласка (*очила* > *дочила*) и вметнување консонант со регресивно артикулациско редуплицирање (*џиџари* > *џиџаџри*), *сџол* > *соџол*).

5.4. Примерите на метатеза се однесуваат на две фонеме кои во консонантска група меѓусебно ја заменуваат позицијата (*џенкало* > *џекнало*, *корџа* > *коџра*, *чарџав* – *чаџрав*).

5.5. Парафазија беше застапена преку воведување заменски фонолошки сегмент со збороформа слична на бараната (*џиџање* > *скијање*, *микрофон* > *џелефон*, *сџеџоској* > *микроској*).

6. Врз основа на досегашните истражувања во повеќе различни јазици, неколку генерални сознанија веќе се наметнуваат како појдовни основи за натамошни теориски пристапи:

- кај афазичните лица фонолошките грешки во поврзаност со растројството на фонолошкото процесирање ги засегаат сите позиции на зборот, со тоа што грешките во почетна позиција се особено изразени кај лицата со моторна афазија, кај кои е нарушен процесот на кодирање поточно капацитетот за точно и навремено отпочнување на исказот;

- за разлика од нарушувањата на морфолошко и на синтаксичко рамниште, каде што најзастапен тип грешки претставуваат испуштањата (особено на ниво на морфеме и на ниво на службени зборови кај сите типови афазија), најизразен тип грешки на фонолошко рамниште кај лицата со моторна и сензорна афазија претставуваат фонемските супституции. Притоа, како најзасегнат од повредата се пројавува системот на консонантите – поради својата сложеност од аспект на начинот на артикулацијата, местото на артикулацијата и сегментот на озвучувањето/обезвучувањето;

- општиот карактер на фонолошките промени упатува на уште една претпоставка, а тоа е дека без оглед каде во левата хемисфера се наоѓа местото на мозочната повреда, не доаѓа до губење на самите гласови туку настанува зголемување на подложноста за нивна грешка. Невровизуелните техники потврдуваат дека системите за говорна продукција во човековиот мозок се дифузно распоредени, а не тесно локализирани. Оттаму, дел од истражувањата упатуваат на сознанијата дека мозочната повреда – оставајќи ја недопрена самата неврална поврзаност на системот и на говорните гласови и нивните карактеристики – всушност, во голем број случаи внесува *бука* во системот што

причинува нејасност при приемот на точните гласовни карактеристики и следствено, некритичност и грешење во изборот на точните карактеристики на гласот при неговата продукција.

7. По самата своја патолошка природа *синоромоѝ на фонетска резиниѝграција* во афазичниот исказ е исклучително сложен и сè уште, недоволно осознаен. Експерименталните пристапи интензивно се одвиваат, но на актуелното ниво на истраженост тој во многу поголема мера отвора прашања отколку што дава одговори. Во таа смисла, овде би поставиле уште две дополнителни дилеми кои се однесуваат на погоре наведените примери од македонскиот јазик, но како прашања, подеднакво би можеле да се воопштат, и тоа:

- пред сè, дали не би било соодветно дел од грешките да се класификуваат и како индивидуални неологизми кои, всушност, се добиени во резултат на фонетски извртувања на појдовните збороформи, во состојба кога лицето се соочува со артикулациска неможност да го оформи бараниот лексичко-фонолошки сегмент?

- ова нè доведува и до следната дилема, а тоа е: до која мера фонетско-фонолошката терминологија за нормалниот говор може да се употребува во случаите на дескрипција на афазичниот вербален израз – дескрипција која е во постојана фаза на исцрпување бидејќи не постои такво нешто како два случаја на лица со идентични фонолошки грешки во афазичниот говор!

8. Сепак, иако е засега неможно да се каже дека се разјаснети процесите преку кои јазикот се манифестира како во нормалниот така и во оштетениот ум, можно е да се констатираат регуларности меѓу поврзаноста на типот на мозочното оштетување и местото на повредата изразени преку карактерот на јазичното нарушување. Во рамките на ваквата поставеност, карактеристиките на фонолошките говорни нарушувања на афазичниот исказ помагаат да се откријат попречените врски и предвидливите влијанија меѓу зоните на моторните патишта одговорни за артикулираниот говор и на сензорните канали одговорни за влезот и обработката на гласовниот сигнал.

Особена помош во разбирањето на овие предизвици доаѓа токму од лингвистичките сознанија за биологијата на гласот поточно концептот за фонемата како конфигурација на дистинктивни црти - појдовна платформа која овозможува наспрема неа да се сопостави точната карактеризација на патолошката изведба на говорниот акт.

Summary

The article points out the challenges to understand the phonetic and phonological factors that characterize the pathological verbal performance in the impaired adult brain. The aspects of aphasic language impairments are essentially those that closely relate to sensory input channels and motor output and the

connections between them, reflecting the relationship between lesion sites and language deficits produced.

Користена литература

- Blumstein Sheila E. 1988. *Approaches to speech production deficits in aphasia*. In F. Boller and J.Grafman (Ees.). *Handbook of Neuropsychology*, Vol.1. Amsterdam: Elsevier.
- Blumstein Sheila E., Cooper William. 1974. „Hemisphere processing of intonation contours“. *Cortex*, 10, 146-158.
- Blumstein Sheila E., Baker Erol, Goodglass Harold. 1977. „Phonological factors in auditory comprehension in aphasia“. *Neuropsychologia*, 15, 371-383.
- Goodglass Harold. 1993. *Understanding Aphasia*. San Diego: Academic Press, Inc.
- Jakobson Roman. 1941. *Kinderschprache, Aphasie und allgemeine Lautgesetze*. Uppsala: Universitet Arsskrift.
- Jakobson Roman. 1956. *Two aspects of language and two types of aphasic disturbances*. In R. Jakobson and M. Halle, *Fundamentals of Language*. The Hague: Mouton.
- Luria Alexander Romanovic. 1966. *Higher Cortical Functions in Man*. New York: Basic Books.
- Luria Alexander Romanovic. 1970. *Traumatic aphasia*. The Hague: Mouton.
- Stemmer Brigitte, Whitaker Harry. 1998. *Handbook of Neurolinguistics*. San Diego: Academic press.
- Stemmer Brigitte, Whitaker Harry. 2010. *Handbook of Neuroscience of Language*. San Diego: Academic press.

Виолета Јанушева
Универзитет „Св. Климент Охридски“
Педагошки факултет – Битола
violetajanuseva@gmail.com

ТРАНЗИТИВИЗАЦИЈАТА НА ИНТРАНЗИТИВНИТЕ ПРЕДИКАТИ ВО МАКЕДОНСКИОТ НОВИНАРСКИ ДИСКУРС

Пишувањето на овој труд поврзан со долгогодишната и плодна научноистражувачка работа на проф. д-р Љ. Спасов, за мене претставува посебна чест и задоволство, а, секако, и голема одговорност, првенствено, поради фактот што проф. Спасов е познато и признато лингвистичко име не само во Македонија туку и пошироко во регионот и во странство и поради фактот што тој, како мој професор и ментор, со својата исклучително богата научна мисла, во вистинска смисла на зборот, го насочи мојот професионален развој, за што неизмерно сум му благодарна. Се надевам дека овој труд ќе даде слика за особениот придонес на проф. д-р Љ. Спасов во расветлување на категоријата преодност/непреодност на глаголите и на нејзините врски со категоријата аспект во македонскиот јазик и дека ќе ја оправда неговата доверба.

Апстракт: Досегашните истражувања ја поставуваат транзитивизацијата на интранзитивните предикати во балканска перспектива, првенствено, како влијание од ароманскиот јазик и ги нагласуваат македонските југозападни говори, а особено улогата на битолскиот говор во кој речиси и да нема интранзитивни предикати што, воопшто, или барем во едно од своите значења не може да се употребат во преодни контексти.

Поради ограничувачката улога на стандардниот јазик, во однос на транзитивизацијата на интранзитивните предикати, што е резултат на контактот со другите европски јазични средини и израмнувањето со традицијата и со другите словенски јазици, се наметнува потребата од испитување на оваа појава во македонскиот новинарски дискурс, особено поради фактот што тој припаѓа на официјалната комуникација и што треба да ја одразува стандарднојазичната норма. Оттука, направен е корпус од интранзитивни предикати ексцерпирани од Толковниот речник на македонскиот јазик, а примерокот го сочинуваат контекстите (новинарските статии) во кои тие се употребуваат транзитивно што се резултат од пребарувањето на „Гугл“ (Google) според клучен збор, а тој е еден од наведените предикати. Во анализата на материјалот се поаѓа од семантичкото рамниште на исказот, преку описот на селективните ограничувања што предикатите им ги наметнуваат на своите аргументи што, пак, се импликувани од нив.

Истражувачките резултати покажуваат дека процесот на транзитивизација на интранзитивните предикати продолжува и понатаму да се шири меѓу зборуваачите на

македонскиот јазик, па, во голема мера, навлегува дури и во официјалниот македонскиот новинарски дискурс затемнувајќи ја на тој начин уште повеќе границата меѓу транзитивните и интранзитивните предикати. Од истражувањето произлегува и поттикот за натамошно истражување на врската меѓу оваа појава и аспектот.

Клучни зборови: транзитивизација, интранзитивни предикати, македонски новинарски дискурс.

1. Вовед

Познато е дека во однос на прасловенскиот јазик, во текот на својот историски развој, македонскиот стандарден јазик претрпува промени што се согледуваат во семантиката на глаголските предикати, односно во проширувањето на нивната валентност, со што тој отстапува од наследениот систем од прасловенскиот и од другите словенски јазици (Конески 1986; Спасов 1981). Оваа појава длабоко го засега македонскиот глаголски систем, а се однесува на фактот што првобитно непреодни глаголи се употребуваат во преоден контекст, па, оттука, дозволуваат сврзување со предмет и уште се наречени вторично преодни глаголи. Според тоа, транзитивизацијата на интранзитивните предикати претставува македонска посебност и во структурно-формална смисла, односно во градење на простата реченица, сп. *Дејшејо седна > Го седна дејшејо (најрави дејшејо да седне)* и во проширување на аргументската структура на наследените едноаргументски предикати, како и во проширување на нивната семантика. Оттука, се афирмира и се шири еден модел што го поврзува македонскиот стандарден јазик со другите несловенски јазици.

Прифаќањето на семантичкото рамниште во објаснувањето на оваа појава покажува дека кога се проширува валенцијата на интранзитивните глаголски лексеми, во центарот на вниманието се наоѓаат не само глаголската лексема и нејзината валенција туку и предикатот и неговите аргументи, од што произлегува дека категоријата транзитивност/ интранзитивност е лексичко-синтаксичка категорија. Транзитивизацијата се случува на семантичко рамниште, а на синтаксичко рамниште се гледаат резултатите од таа транзитивизација што се случува на семантичко ниво. На пример, исказот *Го оди џолејо* покажува дека во семантиката на *оди* се случува проширување, па освен подметски се забележува и предметски аргумент. Дополнително, транзитивизацијата на интранзитивните предикати покажува дека се развиваат значења, што, според Конески (1987), се потпираат на значењата што ги имаат транзитивните предикати, па се согледува синонимијата со значењата на транзитивните предикати, што, пак, од своја страна, е еден од основните начини за збогатување на јазичниот израз. Значењата што ги развиваат овие предикати во транзитивни контексти може да се и нови фигуративни значења незасведочени во Речникот на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања (Јанушева и Спасов 2003; Јанушева 2004), но и во актуелниот Толковен речник на македонскиот јазик (2003–2014).

Општо е познато дека во реченицата конститутивниот член е предикатот што импликува одреден број аргументи, што, во суштина, се

содржини што ги бара предикатот за да ја изрази својата смисла. Оттука, еден од основните начини за определување на транзитивноста претставува описот на селективните ограничувања што предикатите им ги наметнуваат на своите аргументи што, пак, се импликувани од нив ако се има во вид дека исказот ги има следниве семантички компоненти: предикат (надреден предикат), импликувани аргументи (аргументи што надредениот предикат задолжително ги бара) и темпорална, просторна, модална и прагматичка детерминација.

Ако се земе предвид дека од гледна точка на семантичката теорија за глаголскиот вид (Спасов 1995; 1997 а и б) интранзитивните предикати според својот вид припаѓаат на различни видови и конфигурации (моментен и континуативен прост аспект и сложени аспектни видови – конфигурации), со цел подобро да се објасни појавата што е предмет на интерес во овој труд, глаголите се разгледуваат токму во однос на оваа теорија, без да се навлегува во анализата на нивните видски карактеристики.

Семантичката теорија за глаголскиот вид во македонскиот стандарден јазик го сфаќа видот како внатрешна компонента на специфичните поими и како особеност на морфемите што ги означуваат овие поими на формално рамниште, па, според тоа, тој е семантичка категорија што може да се изрази со лексички и граматички морфемии. Централниот поим во оваа теорија е семантемата што се сфаќа како морфема со семантичка функција, без оглед на тоа дали станува збор за коренска морфема, префикс или суфикс. Оттука, интранзитивните предикати се сфаќаат како семантеми.

Од друга страна, истражувањата покажуваат дека стандардниот јазик ја ограничува транзитивизацијата на интранзитивните предикати, првенствено, поради контактот со другите европски јазични средини и поради израмнувањето со традицијата и со другите словенски јазици, а тоа подразбира дека оваа појава е поограничена во официјалната комуникација (Конески 1986; Спасов 1981; Јанушева и Спасов 2003; Јанушева 2004). Оттука, имајќи го на ум, пред сè, ставот на Конески (1987) и Спасов (1981) за затемнување на границата меѓу транзитивните и интранзитивните предикати, се наметнува потребата од испитување на транзитивизацијата на интранзитивните предикати во македонскиот новинарски дискурс, првенствено, поради фактот што тој ги одразува официјалната комуникација и стандарднојазичната норма.

Според тоа, ова квалитативно истражување се однесува на едно истражувачко прашање што се поврзува со појавата на транзитивизацијата на интранзитивните предикати (без *се* во својот состав) во македонскиот новинарски потстил (имајќи ја предвид семантичката теорија за глаголскиот вид во македонскиот стандарден јазик) и се конкретизира преку следниве задачи:

– Да се покажат интранзитивните инхоативни, терминативни и моментни предикати (без *се* во својот состав) во македонскиот јазик што ја прошируваат својата валенција, односно се употребуваат во транзитивизирани контексти во македонскиот новинарски дискурс.

– Да се покажат аргументите во предикатско-аргументската структура на синтаксичко рамниште, од гледна точка на контекстот во македонскиот новинарски дискурс.

– Да се покажат значењата што овие предикати ги развиваат при транзитивизација во македонскиот новинарски дискурс.

Во определувањето на предикатите како инхоативни, терминативни и моментни, се поаѓа од семантичката теорија за видот во македонскиот стандарден јазик (Каролак 1994; Спасов 1997 а и б), според која има само два прости аспекти (вида): моментен и континуативен. Овие два прости вида се комбинираат и создаваат сложени видови, односно сложени видски конфигурации, така што има конфигурации со доминанта момент и конфигурации со доминанта континуум.

Треба да се истакне дека предикатите со *-н*, во традиционалната граматика познати како моментни, означуваат еднократно дејство. Формално, тие му припаѓаат на простиот свршен вид и во нив отсутствува континуативноста. Моментноста се согледува токму во компонентата *се случи* што е употребена во логичките дефиниции на сложените видови (конфигурациите). Сепак, истражувањата (Јанушева 2004) покажуваат дека има предикати со *-н* што во својот состав имаат континуативен корен и моментен суфикс *-н*, а тоа се, всушност, инхоативни и терминативни предикати; предикати со *-н* што во својот состав имаат моментен корен и моментен суфикс *-н*, но кои имаат инхоативно или терминативно значење и предикати со *-н* што означуваат моментно, односно еднократно дејство. Дополнително, во материјалот се забележуваат и предикати со *-ува*, што припаѓаат на некоја сложена конфигурација со доминанта континуум (хабитуална, телична или мултипликативна), но во анализата, оваа поделба, исто така, не се зема предвид.

Научниот придонес на ова истражување може да се согледа во поцелосното расветлување на појавата, во смисла на сè поголемото затемнување на границата меѓу транзитивните и интранзитивните предикати и на навлегувањето на транзитивизираните интранзитивни предикати во новинарскиот дискурс на македонскиот јазик што се однесува на официјалната комуникација. Исто така, во истражувањето треба да се бара поттик за натамошно истражување на врската меѓу категориите транзитивност/интранзитивност и аспект.

2. Поширок истражувачки контекст

Транзитивизацијата на интранзитивните предикати во македонскиот јазик уште многу одамна се поставува во поширокиот балкански контекст, пред сè, како влијание од соседните несловенски јазици, при што се нагласува дека индикативни во оваа смисла се југозападните македонски говори и влијанието на ароманскиот јазик (Конески 1953). Оваа појава, според Конеси, Видоески и Јашар-Настева (1968) се поврзува со образувањето на глаголските придавки и од преодни и од непреодни глаголи, со сум конструкции и со значењето готовност, што најмногу се изразени во југозападните македонски говори, кои,

од своја страна, пак, се центар за балканизмите во македонскиот јазик. Понатаму, како резултат на овие факти, Конески (1986; 1987) оваа појава не ја ограничува на одделни случаи, туку зборува за извесно затемнување на границата меѓу преодните и непреодните глаголи, а Цихун (Цыхун 1981), ја третира како вторична балканска иновација. Истражувајќи ги сите глаголи како лексички единици, во однос на синтаксата, Спасов (1981; 1988) се надоврзува на претходните испитувања на транзитивизацијата на интранзитивните предикати и особено ја нагласува улогата на битолскиот говор покажувајќи дека оваа појава навлегува од разговорниот градски идиом на Битола во писмениот јазик и дека се употребува како стилско средство за градење на прозниот исказ кај некои афирмирани македонски писатели, на пример, кај В. Костов. Јанушева (2004) подлабоко ја објаснува оваа појава во битолскиот говор укажувајќи дека транзитивизацијата на интранзитивните предикати во битолскиот говор оди многу понапред и од битолскиот дијалект на влашкиот јазик и во однос на стандардот и дека иако побудата за оваа појава е дојдена од друг јазик, таа во македонскиот има сопствен развој. Истражувањата на Спасов (1981; 1988), Јанушева и Спасов (2003) и Јанушева (2004) покажуваат дека оваа појава доаѓа до најголем израз токму во битолскиот говор што е еден од говорите што ја претставуваат народната основа на македонскиот стандарден јазик. Понатаму, нивните истражувања укажуваат дека при транзитивизација на интранзитивните предикати, во голема мера, се збогатуваат семите на глаголите, дека се забележува рехиерархизација на аргументите и дека се развиваат голем број нови фигуративни значења непознати во јазикот од каде што е дојдена побудата. Дополнително, и покрај тоа што одделни транзитивизирани предикати се забележуваат во официјалната комуникација, тие го нагласуваат нивниот разговорен карактер. Конечно, тие истакнуваат дека и во Речникот на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања (РМЈ 1986) недостигаат информациите, во однос на преодноста/непреодноста на одделни глаголски лексеми и на поголемиот број контексти што ја одразуваат транзитивизацијата на интранзитивните предикати.

3. Методологија

За да се реализира целта на истражувањето, направен е корпус што го сочинуваат 45 едноаргументски глаголски предикати ексцерпирани од Толковниот речник на македонскиот јазик (2003–2014) (без *се* во својот состав), а примерокот се однесува на контекстите (новинарските статии) во кои тие се употребуваат транзитивно, што се резултат на пребарувањето по клучен збор на „Гугл“ (Google), при што клучниот збор е еден од предикатите. Пребарувањето е ограничено на резултатите од пет страници (225 статии), и се однесува на последните пет години. Преодните контексти се запишани така како што се напишани во статијата. Во поделбата на предикатите на инхоативни, терминативни и моментни се поаѓа од семантичката теорија за глаголскиот вид во македонскиот јазик (Каролак 1994; Спасов 1995; 1997 а и б). Во анализата на материјалот, се поаѓа од семантичката анализа преку која се објаснува

структурата. Во анализата, главно, се земаат предвид двата главни аргументи, подметот и предметот.

4. Резултати, анализа и дискусија

Резултатите покажуваат дека голем број првично интранзитивни предикати се јавуваат во транзитивни контексти, при што најголем е бројот на инхоативните, потоа следуваат моментните, а најмал е бројот на терминативните предикати. Во анализираните примери се забележува и присуството на изјаснетата каузација (фактитивизацијата), а тоа значи дека во површинската структура на простата реченица е изјаснета причината за дејството.

4.1. Инхоативни предикати

Од инхоативните предикати во транзитивизирани контексти се јавуваат следните:

Грешн: Цеват Исени: СДСМ никогаш не го грешн вистинскиот избор на лидер (5.11.2021, faktor.mk); Не сте сигурни дали постојано го грешн распоредот или едноставно не може добро да се организира (Пероска, 25.7.2017, fakulteti.mk);

Живне: Дијамантот во елемент: Елмас стрела во Москва, го живна Наполи (24.11.2021, sportmedia.mk); Талески со „бомба“ го „здрма“ Фленсбург и го живна Вардар (15.10.2020, ekipa.mk); Полицискиот час ги наполни и живна планинските села (Вучевска, 10.5.2020, alfa.mk); Еуро2020 треба да биде искрата што ќе го живне професионалниот спорт во Македонија (Анастасовски, 28.6.2021, respublica.edu.mk); Фолк-свездата Спасе Силјановски ја живна старата македонска песна “Таму долу Битола“ (1.6.2021, veser.press);

Живнува: Ги топи цистите, го лекува дебелото црево, срцето и го живнува организмот – лек со чувар куќа (nmd.mk); Октоберфест го живнува градот со традиционалните носии на Баварците и музиката (8.10.2019, iportal.mk); Магента – бојата што ја живнува есента (30.10.2019, stylist.mk); Краставицата ги живнува очите (9.8.2020, mms.mk);

Клекне: Поскапиот метан ќе го „клекне на колена“ ЈСП, бараат субвенции од Владата (4.1.2022, youtube.com); Живееме во време на една пандемија, светска здравствена криза, со која што инфекцијата ковид-19, успеа да го клекне на колена целиот здравствен систем во светот (2.11.2020, insajder.mk); Каракачанов се заканува: Мислеа дека Меркел ќе нè клекне мене, Захаријева и Борисов, ама се излажаа, сега ќе чекаат долго (9.1.2021, faktor.mk); Владата ја клекна економијата на колена (22.4.2022, sitel.com.mk);

Клекнува: СДС преку покачувањето на даноците ги клекнува на колена економијата и граѓаните (10.11.2017, kanal5.com.mk);

Легне: Каква асистенција на Алиоски, буквално го легна противничкиот играч (22.10.2021, sportm.mk); Редарот не се исплаши и набрзина го легна на под ММА борецот (Поповски, 27.9.2021, sportmanija.mk); Ковидот ја легна Битола во постела (Блажевска, 8.4.2021, nezavisen.mk); Коронавирусот ја легна руската економија (2.4.2020, tatkovina.info); Омикрон ги легна сите: Голем број

новозаболени и починати се регистрирани во светот (Пауновска, 11.2.2022, sloboderecat.mk); Џони ја легна згодната Кензи (4.4.2022, veser.press);

Легнува: Мајка објавила дека го легнува бебето по полноќ, доби многу критики (4.12.2021, deca.mk); Во следниот момент полицаец го грабнува разбојникот, го легнува на земја и го разоружува (28.1.2022, veser.mk); ...маж го тргна белиот чаршаф и стана од масата на која персоналот ги легнува телата на покојните. (24.1.2022, mms.mk);

Падне: Црногорец го падна од смеење Ѓоковиќ со виц за Надал и Федерер (23.1.2022, vesti.mk); Заев го падна испитот (27.6.2020, kurir.mk); Професорот Мицкоски го падна на испит Шилегов и неговиот автобуски проект (26.11.2021, skopskoeho.mk); Платформата за онлајн учење го падна првиот тест (28.9.2020, plusinfo.mk); Теа Таировиќ одново разголена на многумина им ја „падна вилицата до колена“ (5.3.2022, vistina.com.mk); Ноне ја накити елката и ги падна од смеење фановите (12.12.2022, reporter.mk); Коронакризата лани ги падна приходите на нафтените компании (17.6.2021, mkd.mk);

Пламне: Маја Беровиќ „го пламна“ Инстаграм во тесен латекс фустан (3.12.2020, iportal.mk); Лила ги пламна фановите (10.5.2020, info.mk);

Пламнува: Четката се движи сигурно низ целото „платно“, ги заруменува образите, го бои погледот и ги пламнува усните. (13.11.2018, makmoda.com);

Седне: Путин и Шолц го седна на долгата тркалезна маса (15.2.2022, lokalno.mk); Тухел го седна Лукаку на клупа... (22.2.2022, sport1.mk); Ердоган го покани Заев на форумот во Анталија и го седна во прв ред со најголемите светски лидери... (11.3.2022, narodenglas.com); Ѓоко Јовиќ во Америка, го седна ова девојче до себе... (7.4.2022, info7.news); Понудата на Маск од 43 милијарди долари ги седна претставниците на „Твитер“ на преговарачка маса (25.4.2022, povamakedonija.com.mk); Британија има нова забава: Сопругата на Руни ја седна на обвинителна клупа сопругата на Варди (12.5.2022, veser.mk); Долгата маса на која Путин ги седна светските лидери е дело на мала фирма од Италија (16.2.2022, smart.sdk.mk);

Седнува: На снимката се гледа како таа го удира детето, го влече по подот и насилно го седнува на столче (22.11.2019, deca.mk); Пописот ги седнува на маса државниот врв, Симовски и градоначалниците (29.1.2021, kurir.mk); Мајката ги седнува во столче за хранење и ги учи да користат виљушка, лажица... (Чочкова, Маркоски, 10.11.2021, prikazna.mk);

Слегува: Превозот ги слегува патниците на најблиската локација до сместувањето каде може да се паркира автобус (makedonijasoobrakaj.com);

Стане: Елена Наумова го стана жирито на нозе! (5.12.2017, vistina.com.mk); Ана Дурловски ја стана публиката на нозе (24.3.2019, markukule.mk);

Станува: Чорбата на Хипократ е стара 2500 години, болните ги станува од кревет (8.1.2020, arhiva.infomax.mk).

4.2. Терминативни предикати

Во транзитивизирани контексти се јавуваат следниве терминативни предикати:

Умре: Фрчковски: Милошоски е човекот што го умре кичевскиот судија со лажна лустрација (7.3.2022, centar.mk); Екипата на Џони од Врачар сакала со цијанид да го умре Вукотиќ (7.4.2021, republika.mk); Вода полна со хемикалии ги умре јапонските цреши на „Максим Горки“ (15.11.2019, skorjeinfo.mk);

Умира: Цеф Безос ќе ја умира смртта (24.1.2022, off.net.mk).

4.3. Моментни предикати

Следните предикати со *-н* што означуваат моментно дејство се забележуваат во преодни контексти:

Боцне: Мурињо пак го боцна Тотенхем (4.5.2022, makfax.com.mk); Српскиот пејач беше на чекор до смртта, откако пеејќи во живо среде емисија во уста му влета пчела и го боцна во грлото! Рангник ги „боцна“ навивачите на Ливерпул (Гиевски, 19.4.2022, sportmanija.mk); Тимот од Франкфурт знаел во претходните години сериозно да го боцне најмоќниот германски тим, знаел да му даде и пет гола... (Упале, 3.10.2021, gol.mk);

Боцнува: Во верзијата на Дизни една принцеза си го боцнува прстот на вретено и спие 100 години пред да ја разбуди принцот со неговиот бакнеж (24.3.2014, off.net.mk); Со своето осило, преку врат ѝ доаѓа до мозокот, таму ја боцнува во две прецизни локации и ѝ испушта една хемикалија (3.10.2018, off.net.mk);

Дувне: Ливчето од градежната инспекција, заглавено меѓу две тули за да не го дувне ветерот, е единствениот податок (24.11.2021, veser.mk); Некои ученици вртат песок низ прстите додека свират ксилофон, додека други клечат над своите работни тетратки за да спречат ветрот да им ја дувне хартијата. (Гроздановски, 14.4.2021, fakulteti.mk); Неговата ќеркичка Јана му помогна да ги дувне свеќите на тортата (С. К., 12.2.2022, slobodenpecat.mk); Хана и Дарен ѝ помогнаа на баба Брана да ги дувне свеќите! (Р. М., 8.3.2022, espresso.mk);

Дувнува: Dirty е повеќеслојна мешавина на нане, естрагон и темјан кој те дувнува како здив свеж воздух (lush.com.mk); Потоа јајцето се мие, повторно се дувнува во него за да истечи водата... (moigecerti.mk);

Лизне: Реставраторка од Ермитаж во фустан на Романови пронајде бонбона стара 100 години - и ја лизна! (17.12.2021, mk.rbth.com);

Лизнува: Потоа, таа го лизнува прстот за да сврти страница од своите забелешки (11.3.2021, studenti.mk);

Мрдне: Мислев дека е само играчка, но пингвинот ја мрдна главата. Сфатив дека е вистинско животно (З., В., 12.11.2021, kajgana.com); Џон Рајс ги мрдна мустаќите и следуваше првата љубовна сцена во историјата на кинематографијата. (4.2.2022, veser.mk); Чави Пасквал, кој на еден начин ги мрдна работите од мртва точка (29.10.2021, gol.mk);

Мрднува: Мајсторот прво размислува и после го мрднува потегот (Димитров, 21.11.2016, arhiva.infomax.mk); ... 20-от амандман на американскиот Устав, изгласан во 1933, кој го мрднува датумот на претседателската заклетва

од тогашниот 4 март на сега стандардниот јануарски термин (4.3.2021, off.net.mk);

Плукне: Кристијано Роналдо го плукна својот соиграч (13.2.2022, sportmedia.mk);

Плукнува: Младо лице му приоѓа на новинар, го нарекува „предавник“ и го плукнува (Ш. Б., 3.3.2017, radiomof.mk);

Пукне: Фолкерот Ѓоко го пукна балонот – четврто па машко (18.5.2021, republika.mk);

Пукнува: Медитеранот се претвори во масовна гробница на мигрантите. Ги повикувам европските земји на одговорност и хуманост (човечност) и Грција, која чамците на мигрантите ги турка (насилно враќа) назад кон Турција, ги остава гладни мигрантите, ги пукнува и потопува чамците на мигрантите (28.11.2021, trt.net.t);

Тресне: Арсенал го тресна Челси во лондонското дерби (20.4.2022, makfax.com.mk); Бјелица го тресна на земја, па му продаде и баскет финта на Леброн (20.10.2021, derbi.mk); Вистината го тресна од земја (21.7.2021, hitportal.com.mk); Ја крена во воздух и ја тресна од земја: Српски политичар скрши гласачка кутија (16.1.2022, plusinfo.mk); Даниловски: Пандемијата ни ја тресна в очи вистината, граѓани веруваат повеќе во теории на заговор отколку на науката (13.3.2022, lokalno.mk); Црна Гора ја тресна Хрватска (Андов, 20.1.2022, 24rakomet.mk);

Треснува: Секој си го гледа својот интерес, но не ја треснува вратата за разговори (23.8.2021, faktor.mk);

Чкртне: Сантош го чкртна Далот, не го стави да игра (29.3.2022, sport1.mk); Галетановски на Фејсбук објави статус со кој ги повикува гласачите на една партија да го чкртнат „Северна“ на гласачкото ливче. (13.7.2020, plusinfo.mk); Активисти на СДСМ бараат од гласачите на ВМРО-ДПМНЕ да го чкртнат „Северна“ на гласачкото ливче (12.7.2020, lider.com.mk);

Чукне: Го чукна свончето и замина здрава од детската клиника (Б. А., 31.1.2022, faktor.mk); Фереира два пати го чукна Вердум по рамото, но судијата не го виде. 7.5.2021, ipon.mk).

Штрекне: Се плашам дека младите генерации воопшто не ме познаваат, беше реченицата што најмногу ме штрекна, кога вчера го читав она необјавено интервју со великанот Зафир Хаџиманов (28.3.2021, text.mk);

Штрекнува: Дури и кога сè ти е погодено, срцето малку ќе те штрекнува – нема да биде мирно бидејќи ти недостигаат (26.12.2021, batali.net).

Од добиените резултати се гледа дека дури 45 интранзитивни инхоативни, терминативни и едноаргументски предикати со *-н* (без *се* во својот состав) во македонскиот новинарски дискурс ја прошируваат својата валенција и почнуваат да се употребуваат во преодни контексти. Според семантичката теорија за глаголскиот вид во македонскиот јазик, анализираните предикати припаѓаат на простиот неконтинуативен вид и на сложените видски конфигурации со доминанта момент (инхоативната и терминативната) и со доминанта континуум (хабитуалната, теличната и мултипликативната), па,

оттука јасна е насоката на идните истражувања што треба да се фокусираат на релацијата на транзитивните/нетранзитивните предикати и категоријата аспект, од гледна точка на семантичката теорија за глаголскиот вид.

4.4. Предикатско-аргументска структура

Во однос на предикатско-аргументската структура, може да се забележи дека примерите ја покажуваат транзитивизираната (трансформираната) аргументска структура, односно употребата во преоден контекст. Примерите покажуваат дека аргументите добиваат различна вредност, во однос на основната структура, а тоа значи дека тие се хиерархизираат. Најчесто, аргументот во улога на предлошки објект се промовира, што значи тој авансира (се поместува понапред) и добива нова улога, односно го зазема местото на субјект или на директен предмет во реченицата. Исто така, при транзитивизацијата, и различните факултативни определби (просторни, временски, количествени, начински) на глаголскиот предикат може да авансираат и да добијат улога на предлошки предмет или директен предмет. На овој начин, предикатите во горните примери стануваат двоаргументски или дури и триаргументски. Интересно е што, најверојатно, поради влијанието на стандарднојазичната норма, во сите резултати аргументите редовно се појавуваат на површинското рамниште, за разлика од битолскиот говор во кој говорната ситуација е релевантна за контекстот (Спасов 1981; Јанушева и Спасов 2003; Јанушева 2004). На пример, во трансформираната структура *Кристијано Роналдо го илукна својот соиграч* (13.2.2022, sportmedia.mk), основната структура е *Кристијано Роналдо илука по својот соиграч*. Од основната и трансформираната структура јасно е дека предлошкиот аргумент во основната структура авансира, односно добива функција на директен објект во реченицата.

4.5. Развивање на нови фигуративни значења

Ако се анализираат примерите во однос на значењето, се гледа дека дел од нив во трансформираната структура го задржуваат значењето што го имаат во основната структура, но дел од нив развиваат нови фигуративни значења. На пример, во исказот од т. 4.4., јасно е дека и во основната и во трансформираната структура, значењето на глаголот останува исто: *исфрла илунка од усџајта*. Но во трансформираната структура *Владајта ја клекна економијата на колена* (22.4.2022, sitel.com.mk), покрај тоа што се забележува авансирање на предлошкиот објект до функција на директен објект, се развива и ново фигуративно значење што не е регистрирано во Толковниот речник на македонскиот јазик: *предизвика некој/нешто да пројадне*. Имајќи предвид дека и во Толковниот речник недостигаат информации за преодна/непреодна на одделни глаголски лексеми и поголем број контексти во кои некои првобитно непреодни предикати почнуваат да се употребуваат во преодни контексти, очигледно е дека во идното издание на Речникот тие треба да се вклучат, првенствено, зашто истражувањето покажува дека оваа појава не се

ограничува само на разговорниот јазик, туку почнува да навлегува и во официјалните стилови на македонскиот стандарден јазик.

5. Заклучок

Споредбата на овие резултати со транзитивизацијата на првобитно непреодните глаголи во македонските новинарски статии пред дваесетина години укажува на зголемен степен на нивна употреба, што значи дека ограничувачката улога на стандарднојазичната норма е сè уште присутна, но, од друга страна, добиените резултати се силен показател за тоа дека оваа појава полека, но сигурно наоѓа свое место и во официјалната комуникација што е претставена преку новинарскиот потстил на стандардниот македонски јазик. Припадноста на анализираните транзитивизирани глаголски предикати кон простиот и кон сложениот вид (аспект) е силен поттик за натамошно испитување на заемната врска на оваа појава и семантичката теорија за глаголскиот вид во македонскиот стандарден јазик.

Summary

Up to now, the studies locate the transitivity of the intransitive predicates in the Balkan perspective, primarily, due to the impact of the Aromanian language and stress the Macedonian southwest dialects and especially the role of the Bitola dialect because in this dialect there are almost no intransitive predicates which, in general, or in one of their meanings cannot be used in transitive context.

Considering the limiting role of the Macedonian standard language in relation to the transitivity of the intransitive predicates, owing this to the contact with other European language environments and to the leveling with the tradition and other Slavic languages, there is a need to examine this phenomenon in the Macedonian journalistic discourse, especially because of the fact that it reflects the official communication and should reflect the standard language norm. Thus, a corpus of many intransitive predicates excerpted from the *Tolkoven rechnik na makedonskiot jazik* (Macedonian language monolingual dictionary) is made and the contexts (journalistic articles) in which they are used transitively are a result of searching on Google, according to key word, which is, in fact, one of the intransitive predicates. The analysis comprises the semantic level of the proposition, through the description of the selective limitations which predicates impose to their arguments, which, are implied by them.

The research results indicate that the process of the transitivity of the intransitive predicates continues to spread among the Macedonian language speakers and that, in large extent, enters the official Macedonian journalistic discourse, thus further diminishing the line between the transitive and the intransitive predicates. At the same time, the results suggest further research of the connection between this phenomenon and the verb aspect.

Користена литература

- Јанушева Виолета, Спасов Људмил. 2003. „За некои поинтересни случаи на проширувањето на валентноста на едноаргументските предикати во македонскиот јазик (врз примери од Битола и Битолско)“. *29 научна конференција на 35 меѓународен семинар за МЛК*, Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“.
- Јанушева Виолета. 2004. *Проширувањето на валентноста на неирефиксираниите едноаргументски глаголски предикати во македонскиот јазик, во говорот на Битола и Битолско*. Скопје: Филолошки факултет „Б. Конески“. Необјавен магистерски труд.
- Карољак Станислав. 1995. „Понятийная и видовая структура глагола“. *Семантика и структура славјанскогo вида 1* (93–112). Kraków: Wydawnictwo naukowe WSP.
- Карољак Станислав. 1997. „Вид глагольной семантеми и видовая деривација“. *Семантика и структура славјанскогo вида 2* (97–110). Kraków: Wydawnictwo naukowe WSP.
- Конески Блаже. 1953. „За преодноста и непреодноста на глаголите во нашиот јазик“. *Македонски јазик IV*, 8, Скопје, 169–173.
- Конески Блаже, Видоески Божидар, Јашар-Настева Оливера. 1968. „Distribution des balkanismes en macedonien“. *Actes du Premier Congrès International des Études Balkaniques et Sud-Est Européennes*. Sofia: Académie Bulgare des Sciences, 517–546.
- Конески Блаже. 1986. *Историја на македонскиот јазик*. Скопје: Култура.
- Конески Блаже. 1987. *Грамајтика на македонскиот литературен јазик*, дел I и II. Скопје: Култура.
- Минова-Гуркова Лилјана. 1994. *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*. Скопје: Радинг.
- Спасов Људмил. 1981. *Преодноста на глаголите во македонскиот јазик*. Скопје: Филолошки факултет. Необјавена докторска дисертација.
- Спасов Људмил. 1982. *Поглед во јазикот*. Скопје: Современост.
- Спасов Људмил. 1988. „Категоријата преодност во југозападните македонски говори“. *Јазичните појави во Битола и Битолско денеска и во минатото*. Скопје: МАНУ, 136–141.
- Спасов Људмил. 1997а. „Дефинициите на видските (аспектните) конфигурации во македонскиот јазик“. *Предавања на 29 меѓународен семинар за МЛК*, 31–36.
- Спасов Људмил. 1997б. „Од резултатите на истражувачкиот проект за глаголскиот вид во македонскиот јазик“. *Прилози на МАНУ*, 22, 1–2, 31–36.

Толковен речник на македонскиот јазик. Ред. Кирил Конески, I–VI. Скопје: Институт за македонски јазик „К. Мисирков“, 2003–2014.

Цыхун Апанасавич Генадзь. 1981. *Типологические проблемы балканславянского языкового ареала*. Минск: Наука и техника.

Karolak Stanisław. 1994. „Le concept d’ aspect et la structure notionnelle du verbe“. *Studia kognitywne 1*. Warszawa.

Искра Пановска-Димкова
 Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје
 Филолошки факултет „Блаже Конески“
 ipdimkova@gmail.com

УСЛОВНИТЕ РЕЧЕНИЦИ КАКО СТРУКТУРА ЗА ИЗРАЗУВАЊЕ НА ХАБИТУАЛНОСТА ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Апстракт: Во трудот се разгледува употребата на условната зависносложена реченица за изразување хабитуалност во македонскиот јазик. Таквата условна реченица ја нарекуваме хабитуална условна реченица. Во нејзиното составување учествуваат речиси сите условни сврзници, а најпродуктивен е сврзникот *ако*. Се разгледуваат и синонимните сложени сврзници *ако не* и *без да*, како и партикулата *ли*. Хабитуалната условна реченица е структурно идентична со логичката дефиниција на хабитуалноста затоа што со зависната дел-реченица се изјаснува условот кој го активира повторувањето на настанот од главната реченица. Во трудот се претставуваат и се анализираат и разликите во семантиката на одделните условни сврзници.

Клучни зборови: македонски јазик, условни зависносложени реченици, хабитуалност, глаголски вид, условни сврзници

Според семантичката теорија за глаголскиот вид (Каролак 2005, Спасов 1997), хабитуалноста претставува сложен глаголски вид – видска конфигурација, составена од доминантен континуативен сегмент и подреден моментен сегмент (Пановска-Димкова 2011). Доминантниот континуативен сегмент ја сместува хабитуалноста во несвршениот вид, а она што ја разликува од другите глаголски видови со доминантен континуум е тоа што континуумот на хабитуалноста не претставува фактичко траење на дејството/состојбата, туку претставува постојана *можност* дејството да се случи. Дејството означено со глаголот го претставува подредениот моментен сегмент – настан (P) на хабитуалноста, а активатор за случувањето на тој настан на временската линија е определен остварлив услов (S), додека континуумот на хабитуалноста е претставен во морфемите за сегашно време или за минато определено несвршено време. Во таа смисла, бидејќи не изразува актуелно траење, хабитуалната видска конфигурација секогаш избира *неактивираниот контекст*.

Ако тргнеме од логичката дефиниција на хабитуалноста, којашто гласи: *Х е ѿаков шѿо (коѿа/ако S) (му) се случува P, ќе видиме дека самата дефиниција претставува зависносложена реченица, каде што со зависната дел-реченица се изјаснува условот S, коѿа/ако S, чие случување го активира повторувањето на настанот претставен во главната реченица (Пановска-Димкова 2011). Условот*

активатор на случувањето се воведува или со временска зависна дел-реченица (кога S) или со условна (ако S), па во таа смисла, на логичката дефиниција на хабитуалноста структурно и семантички ѝ одговараат два типа на зависносложени реченици: временската и условната. Иако, според името, би се очекувало условната да е најпродуктивната од хабитуалните реченици, тоа не е така. Како совршена структура за изразување на видската категорија хабитуалност сепак се истакнува временската зависносложена реченица и таа е доста испитувана во однос на изразувањето повторливи дејства (Пановска-Димкова 2019, Крамер 1995, Конески 1990).

Условните реченици се, главно, специјализирани за изразување на трите типа услов – реален (*Ако можам, ќе дојдам*), можен (*Кога би можела, би дошла*) и нереален (*Да можев, ќе дојдев.*) и секогаш се врзуваат со актуелен контекст (Минова-Гуркова 1994), па во тие случаи не се хабитуални. Но, доколку контекстот е неактуелен, и условната зависносложена реченица може да претставува синтаксичка структура за изразување на хабитуалноста (Aronson 1978, Belyavski-Frank 2003, Kalsbeek & Lučić 2008, Mønnesland 1984). Хабитуалноста како една од функциите на македонските условни реченици се разгледува главно во однос на сврзникот *ако* (Минова-Гуркова 1997, Крамер 1997, Конески 1995 и др.)

За условната реченица да биде хабитуална, со зависната дел-реченица треба да се изрази остварливиот услов S на хабитуалноста, кој воедно го претставува и првиот настан од низата хабитуални настани.

- (1) Ако врне, земам чадор.
- (2) Кога врне, земам чадор.

Сврзникот *ако* во хабитуалната условна реченица е синонимен на сврзникот *кога* од временската зависносложена реченица. За да се изрази хабитуалност, *ако* треба да изразува услов што фактички се исполнува на временската линија. Разликата меѓу (1) и (2) е семантичка, но во однос на изразувањето хабитуалност двете реченици се синонимни: со временската реченица (2) се изразува поголема сигурност дека условот S на хабитуалноста се случува / ќе се случи, додека кај условната (1) – во прв план доаѓа модалното значење, што не значи дека условот нема да се случи. Според Денахер (Denaheer 2003), *ако* и *кога* се активатори за отворање на нова ситуација, а разликата е во тоа што при употребата на *ако* новиот простор се отвора хипотетички. Во принцип, секое *ако* во хабитуалните реченици може без проблем да се замени со *кога* или со *кога ќе*, во зависност од видот на глаголот (Минова-Гуркова 1994).

- (3) Ако можеше, тој доаѓаше = Кога можеше, тој доаѓаше
- (4) Книга ако фатеше, веднаш ќе заспиеше = Книга кога ќе фатеше, веднаш ќе заспиеше

Сврзници што учествуваат во хабитуалната условна зависносложена реченица се: *ако*, *ако не*, *без да* и *ли*. Заедничко за сите сврзници од

хабитуалната условна реченица е тоа што сите можат да одат со перфективен глагол во имперфективна форма (презент, имперфект): *ако дојде, ако не сѝиѓнеше, без да се јави, се јавеше ли.*

1. ако. За изразување отворен интервал на повторувањето, во хабитуалната условна зависносложена реченица со *ако* глаголите и во главната и во зависната дел-реченица се во сегашно време.

- (5) Ако во собувањето се збрка, застане, тој ја клоцнува и со мамузите во гради или мев.
- (6) Ако види дете питач, многу се натажува.
- (7) Ако плачеш, се исчудува зошто без причина се лигавиш.
- (8) Ако појадувам наутро, многу бргу огладнувам за ручек.

Притоа, глаголот во зависната дел-реченица може да биде и имперфектив – (7) и (8), но почесто е перфектив – (5) и (6), а глаголот во главната дел-реченица најчесто е секундарен имперфектив изведен од перфектив со десемантизиран префикс кој прави чист видски пар со основниот имперфектив: *вари – свари – сварува* (Конески 1995: 159).

На планот на минатоста хабитуалната условна реченица со *ако* најчесто се поставува со минато определено несвршено време. Притоа, глаголот во зависната дел-реченица најчесто е перфективен во имперфект, а глаголот во главната дел-реченица е секогаш имперфективен во имперфект (10), но повторно почесто е секундарно имперфективизиран (9).

- (9) Ако му се случеше да мора да испушти некоја молитва, ја надоместуваше подоцна.
- (10) Ако излезевме, се шетаваме покрај Вардар.

Испитувајќи го контекстот во кој може да се употребат форми и на перфективен и на имперфективен имперфект за изразување минати итеративно-хабитуални дејства, Крамер (Kramer 1997) се фокусира на зависносложените реченици внесени со *кога, ако, шѝом* и *оѝкако* и заклучува дека во минато време во итеративен контекст сврзникот *ако* го опишува дејството како потенцијално, како дејство што се повторувало во текот на времето во минатото (11). Случаите со несвршени глаголи во имперфект во зависната дел-реченица се доста поретки (12). Ваквата употреба се смета за „почудна“ и веројатно се должи на фактот што во овие случаи *ако* го губи својот модален карактер и се чувствува повеќе како темпорален сврзник, многу сличен со значењето на *кога ќе* (Kramer 1997). Примерите со имперфективен имперфект (12) се и потешко прифатени од родените говорители за разлика од перфективниот имперфект (13).

- (11) Ако се доближевме, стражарите нè гонеа.
- (12) Ако некој запрашуваше, тој сеедно ја повторуваше својата приказна.
- (13) Ако некој запрашаше, тој сеедно ја повторуваше својата приказна.

Во случаите со перфективен имперфект по *ако* (13), постои тесна поврзаност меѓу дејствата во двете реченици: дејството во главната дел-реченица зависи од повторуваното завршување на дејството во зависната дел-реченица, што повторно многу потсетува на временските реченици воведени со *што* или *оџкако*, односно: „The action in the subordinate clause is a necessary condition for the fulfillment of the action in the main clause“ (Kramer 1997: 291).

Спротивно на тоа, укажувајќи на изразувањето повторливи дејства во минатото со помош на конструкцијата на условните реченици, Минова-Гуркова (1997) како исклучително хабиутални ги смета конструкциите со два имепрфективи во имперфект:

- (14) Ако имаше пари, ги трошеше безмилосно.
 (15) Ако беше топло времето, мајка му беше мирна.

Примерот (16), пак, е убав доказ за хабиуталното видското значење на целата условна реченица, и е редок пример на идно време во главната реченица.

- (16) Ако застанеше некој од нашите што не можеше да оди, ќе запре, ќе се врати, ќе го земе.

Ограничување на планот на минатоста кај хабиуталната условна реченица се јавува во однос на употребата на формите за минато-идно време во главната дел-реченица. Ова е поради тоа што со минато-идно време во главната дел-реченица се добива нереален услов и се губи хабиуталната видска конфигурација, како во примерот (17). Познато е дека минато-идното време може да се употреби во сите хабиутални временски зависноложени реченици (Пановска-Димкова 2019), па тоа е уште една причина за поголемата фреквентност на хабиуталната временска во однос на хабиуталната условна зависноложена реченица (18).

- (17) Ако можеше, ќе дојдеше. = ‘не можеше и не дојде’
 (18) Кога можеше, ќе дојдеше.

Иако Голомб (Gołab 1964) ја исклучува можноста за појавување на минато-идно време во реален услов, сепак во ретки примери можеме да видиме и таква употреба. Според Минова-Гуркова (1997: 58): „Интересен е фактот дека едно глаголско време кое сосем сигурно би го очекувале исклучиво при иреалниот услов – станува збор за минатото-идно време – го среќаваме и при реалниот услов, но со неговото повторливо значење“.

- (19) ... ако видеше кое дете лично, али некоја невеста, ќе му излезеше и ќе му врлаше пепел во очите и што сакаше ќе му праеше...
 (20) Ќе стигнев во некој град и ако стигнев со ден, веднаш ќе го оставев куферот во хотелот и ќе излетав надвор.
 (21) Сиромав чоек ако му дојдеше, ќе го истераше.

Со оглед на постоењето на категоријата прекажаност во македонскиот јазик, за очекување е на местото на имперфектот да може да се употреби перфект во зависната дел-реченица – што не влијае врз хабиуталноста на овие реченици (22).

- (22) Ако се погоделе скржави или сиромашни луѓето каде што ќе шијеја, терзијата скришум ќе го боцнел детето со иглата и тоа ќе започнело да пишти.

2. ако не, без да. Хабитуална условна зависносложена реченица се прави и со сложените синонимни сврзници *ако не* и *без да*, при што во главната дел-реченица глаголот е задолжително негиран.

- (23) Ако не се подготви добро, не се јавува на испит.

- (24) Без да се подготви добро, не се јавува на испит.

Ваквите хабитуални реченици имаат парафраза без негација. Синонимните примери (23) и (24) имаат иста парафраза: 'тој е таков што кога/ако се подготви добро (S), се случува да се јави на испит (P)'.

На планот на отворениот интервал во зависната дел-реченица се јавува речиси исклучиво перфективен глагол во презент, а во главната – имперфектив во презент.

- (25) Ако не се напијам кафе наутро, не функционирам.

- (26) Без да се дотера, не излегува од дома.

- (27) Таму не те примаат без да закажеш.

На планот на минатоста, *ако не* и *без да* покажуваат разлики. Во речениците со *ако не* има перфективен имперфект во зависната + имперфективен имперфект во главната дел-реченица, а во речениците со *без да*, поради природата на сврзникот *да*, глаголот во зависната дел-реченица останува перфектив во сегашно време, а имперфективот од главната дел-реченица е во минато определено несвршено време.

- (28) Ако специјално не ја поканевме, не доаѓаше на гости.

- (29) Ако не закажевме, не нè примаа.

- (30) Без да ги согледа фактите, не дискутираше за проблемот.

- (31) Без да помисли, не одговараше на ниту едно прашање.

Зборувајќи за неактуализираниот карактер на дејството изразено со *без да*, Тополињска (Topolińska 1992) вели дека за означување повторливост *без да* може да биде придружено од минато определено несвршено време (32). Таквите примери се, сепак, ретки, евентуално се среќаваат во разговорниот јазик, а зборувачите на македонскиот литературен јазик нив ги чувствуваат како неправилни (Минова-Ѓуркова 1997).

- (32) Ќе излезеше без да кажеше кај ќе оди.

- (33) Без да помислеше, ништо не правеше.

3. ли. Условот во хабитуалната условна зависносложена реченица може да се изрази и со додавање на партикулата *ли* веднаш по глаголот во зависната дел-реченица. Ваквата реченица е пообична за разговорниот јазик. Според Минова-Ѓуркова (1997), честицата *ли* нема чиста условност, по потекло е од

прашална реченица и во рамките на условната реченица служи исклучиво за изразување на реален услов.

(34) Патува ли некаде Трбиќ – до него е стариот.

Нејзин еквивалент од групата на хабитуални временски зависноложени реченици е реченицата со сврзникот *а*. Примерите (35) и (36) имаат иста парафраза: ‘тој е таков што кога/ако фати нешто (S), се случува да го расипе (P)’.

(35) Фати ли нешто, го расипува.

(36) А фати нешто, го расипува.

За изразување на отворен интервал, во зависната дел-реченица со *ли* глаголот е перфектив во сегашно или во идно време, а глаголот во главната дел-реченица е имперфектив во сегашно време.

(37) Ја измијам ли колата, заврнува.

(38) Мрднам ли, паѓа гол.

(39) Ќе дојде ли, само се жали.

(40) Ќе види ли продавница, бара да му се купи играчка.

Употребата на перфективот од зависната дел-реченица во сегашно време е засведочена во Граматиката на Конески како пример за сврзникот *ли* во условната реченица, а примерот е од В. Марковски: *Мине ли, ѓори земјата* (Конески 1987: 539) – што е хабитуална условна зависноложена реченица со перфектив во презент во зависната дел-реченица и имперфектив во презент во главната дел-реченица. Според Минова-Ѓуркова (1994), примерите со перфектив во сегашно време се неправилни, а како нормативни ги препорачува примерите со идно време (41) или со аорист (42):

(41) Ќе фати ли нешто го расипува.

(42) Фатив ли нешто го расипувам.

На планот на минатоста, хабитуалната условна зависноложена реченица со *ли* се поставува со употреба на имперфект во двете дел-реченици, при што семантемата во зависната дел-реченица останува перфектив, а во главната дел-реченица имперфектив. Поретко, во зависната дел-реченица со *ли* може да се употреби и минато-идно време (45).

(43) Посакаше ли нешто, го добиваше.

(44) Дојдеше ли викенд, врнеше, а од понеделник пак грееше сонце.

(45) Ќе фатеше ли нешто, го расипуваше/ќе го расипеше.

Заклучни забелешки. Покрај изразувањето услов, условните зависноложени реченици врзани со неактуелен контекст можат да изразуваат хабитуална видска конфигурација. Зависната дел-реченица притоа го означува условот S од логичката дефиниција на хабитуалноста кој го активира случувањето на подредниот настан P – на истиот начин како што тоа го прави временската зависноложена реченица. Притоа, глаголските форми мора да бидат во сегашно или во минато определено несвршено време, а поретко и во

идно и минато-идно – респективно минатото неопределено и идното прекажано се јавуваат како нивни прекажани еквиваленти. Заедничко за сите разгледувани условни сврзници е што сите можат да бидат, и најчесто се, придружени од перфективни глаголи во презент или во имперфект.

Summary

The paper deals with those types of conditional clauses in Macedonian that denotes habituality, i.e. habitual repetition of events. Having into consideration the logical definition of habituality: *X is such that (when/if S), P occurs*, we see that the conditional as well as the temporal clauses semantically and structurally correspond with it, whereas the dependent clause expresses the condition S which triggers the occurring of the event P in the main clause. Although the temporal clause distinguishes itself as a perfect structure for denoting habituality, the conditional clause accompanied with a non-actual context can denote habituality too. We designate this type of conditional clause as a *habitual conditional clause*. The conjunctions participating in the habitual conditional clause are: *ako*, *ako ne*, *bez da* and the particle *li*. Each of the conditional clauses with *ako* can be substituted with a temporal one with *koga*. The habitual meaning remains the same, with the conditional clause having more modal meaning than the temporal one. Mutual feature of all habitual conditional clauses is that they all can be – and most frequently are – accompanied by a perfective verb in imperfective tense.

Користена литература

- Каролак Станислав. 2005. *Семантика и структура на глаголскиот вид во македонскиот јазик*. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“.
- Конески Блаже. 1987. *Грамајтика на македонскиот литературен јазик*. Скопје: Култура.
- Конески Кирил. 1990. *Глаголските конструкции со ќе во македонскиот јазик*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Конески Кирил. 1995. *Зборобразувањето во современиот македонски јазик*. Скопје: Бона.
- Крамер Кристина. 1995. „Начинот, времето и видот во зависноложените темпорални реченици во македонскиот јазик“. *Македонски јазик*, XL-XLI, 283-290.
- Минова-Ѓуркова Лилјана. 1994. *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*. Скопје: Радинг.
- Минова-Ѓуркова Лилјана. 1997. *Сврзувачки средства во македонскиот јазик*. Скопје: Детска радост.

- Пановска-Димкова Искра. 2011. *Видската категорија на хабитуалност во македонскиот јазик*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“.
- Пановска-Димкова Искра. 2019. „Временските зависносложени реченици како структура за изразување вообичаено повторување на дејството“. *Македонски јазик*, LXX, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 91-101.
- Спасов Људмил. 1997. „Дефиниции на видските (аспектните) конфигурации во македонскиот јазик“. *Предавања на XXIX меѓународен СМЈЛК*, 31-36.
- Aronson Howard I. 1978. “Interrelationships between Aspect and Mood in Bulgarian”. *Folia Slavica* 1-1, 9-32.
- Belyavski-Frank Masha. 2003. *The Balkan Conditional in South Slavic. A Semantic and Syntactic Study*. Slavistische Beiträge, 421. München: Verlag Otto Sagner.
- Danaher David. 2003. *The Semantics and Discourse Function of Habitual-Iterative Verbs in Contemporary Czech*. Munich: Lincom.
- Gołąb Zbigniew. 1964. *Conditionalis typu bałkańskiego w językach południowosłowiańskich ze szczególnym uwzględnieniem macedońskiego*. Prace Komisji Językoznawstwa 2. Kraków: PAN.
- Kalsbeek Janneke, Lučić Radovan. 2008. “Oblik kondicionala u funkciji označavanja ponavljane radnje u prošlosti”. *Croatica et Slavica Iadertina*, 4, 7-21.
- Kramer Christina E. 1997. Aspect and iterativity in Macedonian. *Balkanistica*, 10, 282–295.
- Mønnesland Svein. 1984. “The Slavonic Frequentative Habitual”. *Aspect Bound* (eds. C. de Groot and H. Tommola), 53-76.
- Topolińska Zuzanna. 1992. “Mac. bez da – próba interpretacji”. *Etudes de linguistique Romane et Slave*, 619-628.

Aleksandra Derganc
 Filozofska fakulteta, Ljubljana
 aleksandra.derganc@guest.arnes.si

ALI JE SLOVENSKI *ITI* VNDARLE BIASPEKTIV?

Izvleček: V prispevku so navedeni (ponovno) nekateri argumenti za trditev, da je slovenski glagol determiniranega premikanja *iti* biaspektiv, kot je tudi označen v SSKJ. Dovršni pomen tega glagola je verjetno 'premakniti se tako, da osebek ni več v izhodiščnem položaju'. Zdi se, da je v slovenščini bila tendenca, da se ustvari predponski dovršni glagol *poiti*, tako sta nastali obliki *pojdem* in *pojdi*, vendar se ta tendenca ni polno realizirala in tako je glagol *iti* prevzel funkcijo obeh vidov.

Ključne besede: glagolski vid, slovenski glagol determiniranega premikanja *iti*, biaspektiv

Najprej bi rada zaželela slavljencu tega zbornika, profesorju Ljudmilu Spasovu, vse najboljše na osebni in strokovni poti. Njegova pobuda za ustanovitev aspektološke komisije pri Slavističnem komiteju je bila - vsaj zame - neprecenljiva. Sodelovanje v njej, srečevanje s kolegi in njihovimi obravnavami, mi je bilo v veliko veselje in, predvsem, vir informacij in navdiha. Tudi pričujoči kratki prispevek je nastal na podlagi tega dialoga.

V tem prispevku bi namreč rada odgovorila na trditev kolega S. Dickeya (2020, pa tudi 2000 in 2003), da slovenski glagol determiniranega premikanja *iti* ni biaspektiv, kot je prevladujoče mnenje v slovenskem jezikoslovju, ampak je imperfektiv. Čeprav zelo cenim delo kolega S. Dickeya, ga pridno prebiram in črpam iz njegovega dela vrsto spoznanj, me s to trditvijo (pravzaprav minorno zadevo v luči njegovega celotnega opusa) ne prepriča.

V tem prispevku bom ponovila nekaj svojih argumentov, ki sem jih navedla že v prejšnjih prispevkih.

1) Dickey meni, da je temelj trditev za to, da je glagol *iti* (in ekvivalenta v češčini in BČHS, o čemer pa ne bom govorila) dvovidski, dejstvo, da nastopa po dovršnikih v zaporedju dejanj (sequence of events). Na prvem (ali prvih) mestih nastopa ponavadi dovršnik in zato se sklepa, da je tudi na zadnjem mestu dovršnik. Gre za zglede kot

(1) Poklical me je Brane in **sva šla** v hribe.

Vendar Dickey opozarja, da je v zahodnem vidskem tipu slovanskih jezikov v zaporedju dejanj zlasti na zadnjem mestu in po vezniku *in* pogost nedovršnik. Dickey med drugimi navaja zgled:

(2) Župan je naslonil plečati hrbet na klop in **gledal** mrko.

Torej, po mnenju Dickeya, je oblika 'sva šla' nedovršnik, tako kot 'je gledal' v zgledu (2). O tem je pisal že prej (2000, 2003), zgleda (1) in (2) sta iz (Dickey 2003: 202-204).

Ob tem naj opozorim, da je v zadnjem času o vidu v zaporedju dejanj v slovenščini pisal s podatki podkrepljeno Krvina (2019). Čeprav seveda drži, da je v slovenščini možen nastop NDV v takem kontekstu - Krvina poudarja, da zlasti na zadnjem mestu, ko dejanje ni omejeno z naslednjim dejanjem - pa to v slovenščini vendar ni pogost pojav. Vsekakor pa je mogoče rabo nedovršnika vselej razložiti tako, da izraža proces. Ob nedovršnikih v nizu zaporednih dejanj pogosto nastopa prislovno določilo tipa *počasi, dolgo*. V zgledu (2) je pomen procesa zlahka predstavljen, v zgledu (1) pa si - zlasti zaradi prislovnega določila smeri - lažje predstavljamo dogodek: osebkata sta *odšla* v hribe in ju ni več na izhodišču. Vendar načeloma položaj na zadnjem mestu v zaporedju dejanj v slovenščini dopušča tako dovršnik kot nedovršnik in v primeru dvovidskega glagola glagolu vida ne morem pripisati z gotovostjo.

2) Vendar, kot sem že prej pisala, trditev, da je *iti* dvovidski nikakor ne temelji samo na njegovi rabi v zaporedju dejanj. *Iti* nastopa zelo pogosto samostojno, ko sploh ne gre za niz dejanj, ampak za **enkratno, celostno, konkretno** dejanje. Zato obstaja nešteto zgledov.

(3) Točno ob petih **sem šel** v kino.

(4) Takoj po koncu pouka **sem šel** domov.

Ti dve izjavi razumemo tako, da se je točno ob petih oz. takoj po koncu pouka nekaj zgodilo, ne dogajalo. Takrat je vršilec dejanja s premikom povzročil, da ga ni bilo več na izhodiščnem mestu. Zlahka bi ju parafrazirali z dovršnikom *odšel* ali *se odpravil*.

(3') Točno ob petih **sem odšel/se odpravil** v kino.

(4') Takoj po koncu pouka **sem odšel/se odpravil** domov.

Tu si bom dovolila, da ponovno navedem (skrajšano) razlago glagola 'iti' iz SSKJ (navedeno že v Derganc 2015):

íti grém in grèm nedov. in dov.; /.../ bom šel in pójdem itd.; pójdi pójdite /.../ šel šla šlò /.../

Glagol ima 16 pomenov in nastopa tudi v idiomatičnih izrazih. Ti različni pomeni so parafrazirani včasih z nedovršnikom, včasih pa z dovršnikom. Z nedovršnikom je parafraziran prvi pomen:

1. *premikati*^{IPF} *se s korakanjem, zlasti v določeno smer*: ko **je šel** po prehodu za pešce, ga je zadel avto;

Že drugi in tretji pomen pa je **parafraziran z dovršnikom**:

2. *opraviti*^{PF} *kako pot*: zjutraj **je šel** v mesto;

3. *izraža, da osebek s hojo, s premikanjem napravi*^{PF}, *da ni več ali da je na določenem mestu*: ob štirih **je šel** z doma;

Tudi parafraze nekaterih frazemov so izražene z dovršnikom:

ekspres. tovarna **je šla** v zrak *tovarno je uničila*^{PF} *eksplozija*;

evfem. **šel je** na drugi svet *umrl*^{PF} *je*;

ekspres. **šel je** po gobe *umrl*^{PF} **je**;

Ponavljjam: v zgledih, ki so parafrazirani z dovršnikom, gre za enkratno, celostno dejanje, ki po definiciji zahteva dovršnik. Zlasti je to vidno pri zadnjih treh frazemih.

Pri prevodih v ruščino in iz ruščine ustreza slovenskemu dovršnemu 'iti' rusko 'poiti' (navedeni zgledi so iz Derganc 2014, tam tudi vir zgledov):

(5) Tašča: Poglej, kam **je šel!** (Večer ženinov, 15)

(5') Тёща: Взгляни-ка, куда это он **пошёл!** (Bludnyj syn, 200)

(6) Я **пошёл** на право. (Moskva-Petuški, 6)

(6') **Šel sem** na desno. (Moskva-Petuški, 11)

Obstaja kopica podobnih zgledov. Mogoče to, da je ob prevodu iz slovenščine v ruščino v ruščini uporabljena dovršna oblika 'pošel', ni zadosten dokaz za to, da je 'je šel' v slovenščini dovršen. V določenih kontekstih je v ruščini zaradi večje obveznosti za izražanje časovne meje preprosto treba uporabiti najustreznejši dovršnik. O tem piše Petruhina (2000: 85-86) v zvezi s češčino. Vendar tudi pri prevodu iz ruščine v slovenščino ustreza ruskemu dovršnemu 'pošel' v slovenščini oblika 'šel', ki jo sama tu interpretiram kot dovršnik. V slovenščini ni nobenega razloga za uporabo take oblike razen tega, da se v slovenščini pač za usmerjen, enkratno celostni premik ponavadi uporablja oblika 'šel'.

Vendar obstajajo še drugi namigi za to, da je slovenski *iti* dvovidski, torej pomeni v določenih kontekstih dovršnik.

3) Čeprav je v slovenščini težava z diagnostičnimi konteksti za ta ali oni vid - prav zaradi lastnosti, tipične za zahodni tip vidskega obnašanja, namreč manjše obveznosti tega ali onega vida v določenem kontekstu, velja za zvezo, ki zahteva dovršnik, zveza: *počakaj, da ...* Zgleda sta iz Derganc 2015, z dodanim prevodom v ruščino:

(7) »Ne, rog ni videti. Toda počakaj, da **gre**^{PF} tema mimo,« je rekel kovač, ker je prav takrat

teman oblak zakril mesec. Ko je šla tema mimo, je kovač vzel v roke hudičevo glavo in jo

obračal kakor star pisiker. (Ciril Kosmač: Kovač in hudič)

'»Нет, рогов не видать. Хотя погоди, пока темень **разойдётся.**« - сказал кузнец, потому что именно в этот момент черная туча закрыла луну. Когда опять посветлело, кузнец взял голову черта и стал вертеть ее в руках как старую кастрюлю.'

(8) *Počakaj, da **grem**^{PF} v penzijo.* 'Погоди, пока я **уйду** на пенсию.'

4) Dickey meni, da bi morala biti zveza *iti* in prislovnega določila tipa 'v eni uri' možna, če bi bil *iti* rabljen kot dovršnik (2020: 11-12). To naj bi kazalo na dejanje tipa accomplishment. To, da taka zveza ni možna, po njegovem dokazuje, da je *iti* nedovršen in sodi v akcionalno vrsto activity. Navaja zgled

(9) (pri Dickeyu - 20)

a. Šel je v mesto *za eno uro.

b. Šel je v mesto *eno uro.

c. Hodil je v mesto eno uro.

Izjavi v BČHS *Išao je u grad *za sat vremena* bi v slovenščini ustrezalo *Šel je v mesto *v eni uri*. Ta izjava v pomenu, da je porabil za hojo do mesta eno uro, v slovenščini res ni mogoča. Za silo je možna, če mislimo, da je nekdo po preteku ene ure odšel v mesto. Je pa izjava 'Šel je v mesto za eno uro' korektna, če pomeni, da je nekdo šel v mesto in tam ostal eno uro. Tu gre preprosto za lapsus - v slovenščini ustreza zvezi 'za jedan sat' - 'v eni uri'.

Kot omenjeno, je tako zvezo možno uporabiti v pomenu 'pretekla je ena ura, ena minuta, preden je odšel'. Prim tale zgled (z interneta):

(10) "Kaj bi storil, če bi dobil sporočilo o gorski nesreči?"

"Vzel bi hribovske čevlje in opremo, rezervni akumulator in šel, v petih minutah.

Vendar se mi zdi, da je tu najpomembneje, da se ne povezujejo vsi dovršniki z zvezami tipa 'v eni uri', takšni so predvsem glagoli, ki pomenijo dejanje tipa accomplishment, npr. 'eno uro je kuhala kosilo, torej je skuhalo kosilo v eni uri'. Glagol *iti* ima v dovršni rabi pomen, podoben glagolu *oditi*, in tu je težko govoriti o dejanju tipa accomplishment.

5) Zanimivo dejstvo, ki osvetljuje bližino glagolov determiniranega premikanja z dovršniki, je povezava med 'začeti' in glagolom 'iti' na eni in glagolom 'hoditi' na drugi strani. Kot je dobro znano, se dovršnik ne povezuje z glagolom 'začeti'. Če je glagol *iti* dovršen in nedovršen, povezava 'začeti' in 'iti' ni vnaprej izključena, saj lahko 'iti' nastopa v nedovršenem vidu. In vendar pogled v korpus *Nova beseda* pokaže za zvezo 'začel iti' 5 zdetkov, v nobenem *iti* ne nastopa v neprenesenem pomenu, 'začela iti' – 6 zdetkov, v enem primeru v neprenesenem pomenu (Bela ovca se je prestopila in začela iti vzdolž laza), 'začeli iti' – 5 zdetkov (2 primera v neprenesenem pomenu). Na drugi strani dobimo za 'začel hoditi' 175 zdetkov, 'začela hoditi' – 94 zdetkov in 'začeli hoditi' – 75 zdetkov. Ne da bi sicer preverjala pomene oblike 'hoditi', je razlika v številu zdetkov pomenljiva (Derganc 2014, op. 5).

6) Dickey (2020) tudi opozarja na druge glagole determiniranega premikanja, ki se obnašajo podobno kot *iti*, namreč da se uporabljajo brez predpone v podobnih kontekstih kot *iti*, in bi jih bilo torej treba tudi šteti za dvovidske. Gre za zglede kot:

(11) Ob petih **je nesel** pismo na pošto.

(12) Zjutraj **je peljal** otroke v vrtec.

Tu naj opozorim, da je glagolu *nesti* v SSKJ v dveh od pomenov vendarle pripisana dvovidskost:

- Prvi pomen tega glagola je označen kot nedovršen in razložen takole: držati kaj navadno težjega tako, da prehaja vsa teža na osebek, in hoditi; Ilustracija: *nesti kovček ...*

- Še v okviru tega pomena pa je pomen: tako držati kaj in iti kam z določenim namenom. V tem pomenu je glagol *nesti* označen kot dvovidski in ilustriran z: *nesi jim malico, nesti otroka k zdravniku ...*

- Še en pomen je označen kot dvovidski, dodano je *s prislovnim določilom*: narediti, da pride kaj na določeno mesto. Ilustracija: *nesti kozarec k ustom...*

V teh razlagah je bolj ali manj eksplicitno dejstvo, da kadar je sestavina glagola *nesti - hoditi*, je glagol nedovršen, kadar pa '*iti* z določenim namenom, na določeno mesto', je glagol *nesti* dvovidski.

Peljati je v SSKJ označen kot nedovršen, čeprav pozna podobne rabe kot *iti* in *nesti*, kar kaže zgled (12).

Tu je mogoče samo reči, da zahteva opis omenjenih glagolov še precej raziskovanja in da se bo mogoče izkazalo, da so tudi nekateri drugi brezpredpanski glagoli determiniranega premikanja biaspektivi.

Obstajata pa tudi jasno dovršna predpanska glagola *ponesti, popeljati*, ki pa sta označena v SSKJ kot 'navadno ekspresivno'. V vsakdanjem govoru se namesto teh dveh glagolov uporabljata nepredpanska *nesti, peljati*, kot je prikazano v zgledih (11) in (12). Vsi trije glagoli deteminiranega premikanja so npr. v zelo vsakdanjem zgledu (13), kjer gre očitno za zaporedje dejanj:

(13) Najprej **je peljal** otroke v vrtec, nato **je nesel** pismo na pošto, potem pa **je šel** na vlak.

7) Glagole determiniranega premikanja s predpono *po-* (*ponesti, popeljati ...*) in sem sodi tudi 'osirotela' oblika *pojdem* družji tudi posebnost, da v perfektivnem prezensu pomenijo futur. Izražanje futura s perfektivnim prezensom v slovenščini ni pogosto, oz. je možno v posebnih okoliščinah. Tudi o tem piše Krvina (2015: 222 in dalje; 304 in dalje). Znano je, da perfektivni prezens v slovenščini primarno pomeni neaktualno sedanost (izvenčasovnost, ponavljanje, historični prezens, performativi ...). Dickey opozarja, da je čudno, da *pojdem* ne pomeni neaktualne sedanosti. Najbrž je vzrok za to ravno to, da eksplicitno pomeni futur. To, da bi perfektivni prezens pomenil v enaki meri neaktualno sedanost in futur, je neugodno. V ruščini najbrž prav zato, ker perefektivni prezens pomeni primarno futur, nastopa v pomenih neaktualne sedanosti v posebnih okoliščinah, omejen s kontekstom itd. Ravno to izražanje futura pri slovenskih dovršnih predpanskih glagolih determiniranega premikanja je v slovenščini nekaj posebnega, kar so omenjali že Miklošič, Orožen in Merše (Miklošič 1883: 227, 286, Orožen 1984: 167; Merše 1995: 290), če omenim le nekatere.

Treba pa je reči, da izrazi kot *pojdem, poletim, ponesem, pojezdim, popeljem* v pomenu futura sodijo predvsem v knjižni in poetični jezik. V govorjenem/pogovornem jeziku se namesto *pojdem* ponavadi uporablja 'bom šel'.

(14) Я **пойду**, сейчас **пойду**. (Moskva-Petuški, 7)

(14') **Šel bom**, koj **bom šel**. (Moskva-Petuški, 13)

Vendar ko Dickey (2020) piše, da je ta oblika v slovenščini arhaična in se sklicuje na moj prispevek iz l. 2015, se bojim, da gre za nesporazum. Opravičujem se, če sem bila tam nejasna. V knjižnem in poetičnem jeziku je oblika 'pojdem' normalna, pogosta in popolnoma prisotna v jezikovni zavesti govorcev. Obstaja v literaturi, narodnih pesmih, otroški literaturi in otroških pesmih, npr. v narodni pesmi:

(15) Jaz pa **pojdem** na Gorenjsko ...

ali v popularni otroški Kekčevi pesmi:

(16) Jaz pa **pojdem** in zasejem dobro voljo pri ljudeh ...

8) Če pove nekaj o vidski pripadnosti glagola tudi njegova morfologija, torej v tem primeru predpona, naj ponovno poudarim, da v imperativu pozna glagol *iti* samo obliko 'pojdi' in je ta seveda spričo pragmatične pogostosti tega glagola in te oblike popolnoma živa.

9) Nejasen vidski status glagola *iti* je viden že v stsl. Za nas je zlasti zanimivo Dostálovo mnenje, da je ta glagol v stsl. dvovidski. Tu se moram žal sklicevati na delo Jurčevića (1990: 24), ker mi trenutno original ni dostopen.

Da je bil *iti* dvovidski v slovenskih besedilih 16. st., meni M. Merše (1995: 252). V besedilih 16. st. so obstajale oblike *pojdem*, *pojdi* in celo infinitiv *pojti*, ki pa je kasneje izginil in bil nadomeščen z obliko *iti*. Lahko bi torej dejali, da je tudi v slovenščini obstajala tendenca za razvoj parnega glagola *iti-pojti*, vendar se ni polno realizirala. Ta razvoj potrjuje hipotezo Dickeya (2011), da je pri razvoju vzhodnega tipa vidskega obnašanja v slovanskih jezikih, npr. v ruščini, zelo pomembno vlogo imela aktivacija prefiksa *po-* in razvoj para *idti - pojti*. V slovenščini, predstavnici zahodnega tipa, se ta proces ni polno razvil, čeprav je mogoče opaziti tendenco v tej smeri. *Po-* obstaja samo pri oblikah *pojdem* in *pojdi*, idiosinkratični glagol *iti* je prevzel funkcijo obeh vidov.

Dvovidskost glagola *iti* v slovenščini bi torej lahko imeli za arhaizem, kar se prav tako lepo vklaplja v mnenje Dickeya, da je vzhodnoslovanski tip vidskega obnašanja inovativen, zahodnoslovanski pa arhaičen. Sam Dickey omenja, da mu je bližja, kot misel, da je *iti* biaspektiv, Galtonova domneva, gre tu za relikte predvidskega obdobja v slovanskih jezikih (2020: 18). Mislim, da ta domneva ni v velikem nasprotju z interpretacijo glagola *iti* kot biaspektiva.

Summary

In this article I argue (again) that the verb of determinate motion *iti* in Slovene is biaspectual. Its meaning as an imperfective never raised any doubt (Počasi je šel domov), whereas its meaning as a perfective isn't generally accepted. Here are some of the arguments in favour of the biaspectuality of Slovene *iti*.

The perfectivity of *iti* isn't based only on the fact that it appears in a sequence of events as Dickey claims. Often it appears on its own and has the meaning of a unique, concrete, complete event, e.g. Točno ob petih je šel domov. In this meaning it can be paraphrased with the perfective verb 'je odšel'. In SSKJ *iti* is tagged as biaspectual and some of its meanings are described as imperfective and some as perfective. The imperfective meanings are paraphrased with an imperfective verb and the perfective meanings are paraphrased with a perfective verb. The perfective meaning of *iti* seems to be 'one moved in such a way that he/she is not at the starting point of the movement any more'.

Iti is also used in the context *počakaj, da ...* (Počakaj, da grem v penzijo) which is one of the few contexts in Slovene that require a perfective verb.

The verbs of determined motion *nesti* and *peljati* behave in a similar way. It is true that these verbs are traditionally tagged imperfective, but in SSKJ some of the meanings of *nesti* are tagged as perfective. It is possible that further research will bring new definitions for these verbs.

It also seems that *iti* is not an accomplishment verb, so the fact that it doesn't combine with adverbial phrases of the type 'v eni uri, v eni minuti' proves nothing.

Some scholars described also the Old Church Slavonic verb *iti* as biaspectual, e. g. Dostál. Dickey thinks that it would be simpler to see in some of the forms of *iti* relics from a pre-aspectual stage of Slavic (as Galton suggested) than to see *iti* as biaspectual. Perhaps these two views are not necessarily completely opposed to each other.

Literatura

- Derganc Aleksandra. 2014. "Še o glagolih premikanja v ruščini in slovenščini". Ada Vidovič Muha, Andreja Žele (ur.). *Prostor v jeziku in jezik v prostoru = Space in language and language in space. Slavistična revija* 62, 3. 345-351. http://www.srl.si/sql_pdf/SRL_2014_3_07.pdf.
- Derganc Aleksandra. 2015. "Глагол детерминированного движения 'iti' в словенском языке." *Аспектуальная семантическая зона: типология систем и сценарии диахронического развития. Сборник статей V Международной конференции Комиссии по аспектологии Международного комитета славистов*. Киото, 13-15 ноября 2015. Ред. М. Китадзэ. Киото: Университет Киото Сангэ. 73-77.
- Dickey Stephen. 2000. *Parameters in Slavic Aspect*. Stanford, California: Center for the Study of Language and Information.
- Dickey Stephen. 2003. "Verbal Aspect in Slovene". *Slovenian from a typological perspective*, (Sprachtypologie und Universalienforschung = Language typology and Universals, vol. 56, issue 3, 182-207.
- Dickey Stephen. 2011. "The Varying Role of *po-* in the Grammaticalization of Slavic Aspectual Systems: Sequences of Events, Delimitatives, and German Language Contact." *Journal of Slavic Linguistics* 19, 2, 175-230.
- Dickey Stephen. 2020. "On a Putative Case of Native Slavic Biaspectuality: Czech *jít*, Slovene *iti* and BCSM *ići*." *Language: Codification - Competence - Communication*, 2 (3), 7-24.
- Isačenko Aleksandr. 1960. *Grammatičeskij stroj russkogo jazyka v sopostavlennii s slovackim*. Morfologija. Čast' vtoraja. Bratislava: Izdatel'stvo slovackoj Akademii nauk.

- Jurčević Ivan. 1990. *Problem funkcije determiniranih i indeterminiranih glagola kretanja u staroslavenskom i crkvenoslavenskom jeziku hrvatske redakcije*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.
- Krvina Domen. 2019. "Zaporednost dejanj in njen vpliv na rabo glagolskega vida v slovenščini." *Slovene Linguistic Studies* 12, 75-93.
- Krvina Domen. 2015. *Glagolski vid v sodobni slovenščini*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani. Filozofska fakulteta. Neobjavljena disertacija.
- Merše Majda. 1995. *Vid in vrstnost glagola v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Miklosich Franz. 1883. *Vergleichende Syntax der slavischen Sprachen*. Wien: Wilhelm Braumüller.
- Orožen Martina. 1984. "Gramatična in leksikalna preobrazba Dalmatinovega knjižnega jezika ob Japljevem prevodu biblije (1584 -1802)". *Protestantismus bei den Slowenen. Protestantizem pri Slovencih. Wiener Slawistischer Almanach*. Sonderband 13, 153-179.
- Petruhina Elena. 2000. *Aspektual'nye kategorii glagola v russkom jazyke v sopostavlenii s češkim, slovackim, pol'skim i bolgarskim jazykami*. Moskva: Izdatel'stvo MGU.

Slovar in korpus

- Nova beseda. Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. Laboratorij za korpusno jezikoslovje. http://bos.zrc-sazu.si/nova_beseda.html
- SSKJ – Slovar slovenskega knjižnega jezika. I-IV. Ljubljana: SAZU in DZS, 1970-91. <http://www.fran.si/130/sskj-slovar-slovenskega-knjiznega-jezika>

Iva Nazalević Čučević
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
inazalev@ffzg.hr

Gjoko Nikolovski
Filozofski fakultet Sveučilišta u Mariboru
gjoko.nikolovski@um.si

O *NEGO* I *VEĆ* U HRVATSKOME TE NJIHOVIM EKVIVALENTIMA U MAKEDONSKOME^{1*}

Sažetak: Polazeći od analize upotrebe *nego* i *već* u različitim tipovima rečenica u hrvatskome (Nazalević Čučević 2022), donosi se usporedba s njihovim ekvivalentima u makedonskome jeziku. Tako se u okviru jednostavne rečenice uporabi čestice *nego* supostavlja uporaba izraza s prijedlogom *og* u makedonskome u gradacijskome i usporednome značenju. Kada je riječ o razini koordinacije, supostavlja se uporaba veznika *nego* i *već* i vezničkih izraza s njima u hrvatskome i *и* и *а* u makedonskome, i to u okviru suprotnih rečenica suprotnih rečenica sa značenjem gradacije i suprotnih rečenica sa značenjem pribrajanja ili dometanja. Na razini subordinacije kontrastivno se analiziraju primjeri porabe usporednih rečenica sa značenjem nejednakosti s veznikom *nego*, tj. vezničkim izrazom tipa *nego što, nego kad* u hrvatskome s primjerima porabe vezničkoga izraza *ојќоколку иишо*, tj. veznika *ogoušto* u makedonskome. Cilj je rada ustanoviti odnose li se postavke u vezi sa sintaktičko-semantičkim statusom rečenica s predmetnim riječima i izrazima u hrvatskome i na makedonski jezik te uputiti na sličnosti i razlike dvaju južnoslavenskih jezika. Kontrastivna analiza kojom se zahvaća u neke od spomenutih odnosa, u prvome redu na suprotnost, bit će podržana teorijom sintaktičke negacije na kojoj se ti odnosi zasnivaju.

Ključne riječi: hrvatski, makedonski, suprotno, gradacijsko, poredbeno i pribrojno značenje, sintaktička negacija.

1. Uvod

Cilj je ovoga kontrastivnoga rada ustvrditi odnose li se postavke o naravi značenjskih odnosa rečenica s *nego* i *već* u hrvatskome² i na ekvivalente navedenih riječi i rečenica u kojima dolaze u makedonskome jeziku. Postavke su temeljene na

^{1*} Ovaj je rad financirala Hrvatska zaklada za znanost projektom *Sintaktička i semantička analiza dopuna i dodataka u hrvatskom jeziku – SARGADA* (2019–04–7896).

² U svojem radu polazimo od primjera, analize i postavki iznesenih u radu I. Nazalević Čučević (2022, u postupku recenzije), kojemu je pak prethodilo izlaganje I. Nazalević Čučević i I. M. Gligorića *Suprotne rečenice s veznicima nego i već na Sedmim hrvatskim sintaktičkim danima* (u Osijeku, 11. i 12. prosinca 2021).

analizi hrvatskih primjera tipa *Nagradni fond je (i) više nego dobar; Ivan je viši nego ja; Nije Ana razbila vazuu, nego/već Marija; Nije im stalo do mira, nego smisao vide u sukobu; To je ne povezanost, nego udaljenost biskupa i naroda; Nisu Anu proglasili najboljom učenicom razreda nego/već generacije; Ljubav ne bi trebala biti samo posljedica nego i uzrok; Nije samo da/što je lijep nego/već je i prava maza; Nije samo da je lijep nego/već je i prava maza; Nauk je valjan ne samo kad je pravovjeran već i kad je izložen cjelovito; Ispalo je bolje nego smo se nadali*, pri čemu su analizi podvrgnute rečenice u kojima *nego* dolazi i kao veznik i kao čestica (usp. i Pranjković 2018), one u kojima su *nego* i *već* zamjenjivi i one u kojima njihova alternacija nije moguća te one u kojima predmetne riječi dolaze u sastavu vezničkoga izraza. Raščlanjujući tipove rečenica u kojima dolaze *nego* i *već* u hrvatskome, I. Nazalević Čučević (2022) polazi od jednostavne rečenice, u kojoj se čestica *nego* pojavljuje u gradacijskome, npr. *Cijena je više nego povoljna*, i usporednome značenju, npr. *Ivan je viši nego ja*, pri čemu ne alternira s *već*. Kada je riječ o nezavisnosloženoj rečenici, *nego* i *već* međusobno su zamjenjivi konjunktori te ih autorica u prvome redu razmatra u tzv. čistim suprotnim rečenicama, npr. *Nisu je nazvali Ana, nego/već (su je nazvali) Marija*. Potom govori o nezavisnosloženim suprotnim rečenicama s gradacijskim značenjem. One uz korekturu sadrže i prijelaz prema višemu svojstvu, npr. *Nisu Anu proglasili najboljom učenicom razreda, nego/već generacije*. Posljednje u koordinacijskome nizu izdvaja nezavisnosložene suprotne rečenice sa značenjem pribrajanja ili dometanja, i to tri tipa, npr. *Ljubav ne bi trebala biti samo posljedica nego/već i uzrok; Ne samo da/što je lijep nego/već je i prava maza; Naš nauk je valjan ne samo kad je potpuno pravovjeran već i kad je izložen potpuno cjelovito*. Kada je pak riječ o razini subordinacije, posvećuje se rečenicama kojima se izriče usporedba po nejednakosti obilježja, svojstava i sl. (Vukojević 1996: 138), npr. *Jednostavnije je nego što mislite*, uspoređujući ih s jednostavnim rečenicama tipa *Ivan je viši nego ja* – u obama tipovima rečenica sastavnica s *nego* predstavlja standard komparacije (usp. Marković 2018), tj. ono s čim se kakav predmet ili radnja uspoređuje.

Zaključci u vezi sa strukturom i značenjskim osobitostima hrvatskih rečenica s navedenim riječima i izrazima u ovome se radu propituju i u makedonskome jeziku. Analiza je podržana i upućivanjem na prisutnost rečenične i parcijalne negacije. Primjeri na kojima se temelji pregled porabe *nego* i *već* u različitim tipovima rečenica u hrvatskome preuzeti su iz jezikoslovne literature na koju se poziva (npr. Silić i Pranjković 2005; Nazalević Čučević 2016; v. Nazalević Čučević 2022) i *Hrvatskoga mrežnog korpusa (hrWaC, v. Ljubešić i Klubička 2014)*, a makedonski dio korpusa u prvome redu čini prijevod hrvatskih rečenica od strane izvornih govornika makedonskoga jezika, npr. *Наградниот фонд е (и) повеќе од добар; Иван е повисок од мене; Вазнашта не ја скриш Ана, туку/ами (ја скриш) Марија; Не им е зајале за мирот, туку/ами гледаат смисла во спорот; Ова е не поврзаност, туку оддалеченост на епископот од народот; Не ја прогласија Ана за најдобра ученичка во одделението, туку/ами во генерацијата; Љубовта не би требало да биде само последица, туку и причина; Не е само дека е убав, туку е и*

висѿинско срѿе/Не само шѿио е убав ѿуку/ами е и висѿинско срѿе; Нашеѿо учење важи не само коѿа е ѿѿѿѿолно во ѿраво, ѿуку и коѿа е ѿреѿѿѿавено во целосѿи; Излезе ѿодобро ѿѿколку шѿио/одошѿио се надевавме.³

2. Jednostavna rečenica

Kao što je rečeno, u jednostavnoj rečenici u hrvatskome jeziku čestica *nego* ne alternira s *već*. U prvome tipu rečenica pojavljuje se združena s česticama (*i*) *više* ili *manje*⁴ ispred pozitivna pridjeva ili priloga, izražavajući gradacijsko značenje. Taj se odnos može sažeti kao (*i*) *više/manje nego* + *poz. prid. / pril.* Hrvatskim primjerima tipa (1)–(2a):

(1) *Nagradni fond je (i) više nego dobar. / Cijena je (i) više nego povoljna. / To je sada (i) više nego očito.*

(1a) *Nagradni fond je jako dobar. / Cijena je izrazito povoljna. / To je sada vrlo očito.*

(1b) *To je sada očitije.*

(2) *Ponašanje te osobe postaje više nego prihvatljivo.*

(2a) *Ponašanje te osobe postaje prihvatljivije.*

možemo supostaviti makedonske primjere (3)–(4a):

(3) *Наѿградниѿ фонд е (ѿ) ѿвеќе ѿг ѿобар. / Ценаѿѿа е (ѿ) ѿвеќе ѿг ѿволна. / Ова е сеѿѿа (ѿ) ѿвеќе ѿг ѿчиѿледно.*

(3a) *Наѿградниѿ фонд е мноѿу ѿобар. / Ценаѿѿа е ѿрилично ѿволна. / Ова е сеѿѿа мноѿу ѿчиѿледно.*

(3b) *Ова е сеѿѿа ѿоочиѿледно.*

(4) *ѿднесувањѿѿо на ѿваа личносѿи сѿѿанува ѿвеќе ѿг ѿриѿаѿѿливо.*

(4a) *ѿднесувањѿѿо на ѿваа личносѿи сѿѿанува ѿѿриѿаѿѿливо.*

Razvidno je da je gradacijskoj konstrukciji (*i*) *više nego* + *poz. prid. / pril.* u hrvatskome ekvivalentna konstrukcija (*u*) *ѿвеќе ѿг* + *poz. prid. / pril.* u

³ Ovaj je rad sukus onoga što autore na znanstvenome i osobnome planu povezuje s cijenjenim i dragim profesorom Ljudmilom Spasovom – ljubav prema kontrastivnim južnoslavističkim jezikoslovnim temama, sintaktička negacija, čijem je razvoju u okviru usporednih kroatističko-makedonističkih istraživanja predanim mentoriranjem dao beskrajno vrijedan doprinos, i tema koja problematizira značenja i odnose koje autori prepoznaju u njemu – suprotnost, gradaciju, pribrojnost – u najboljem i najljepšem smislu.

⁴ I. Nazalević Čučević (2022) objašnjava da *više* uzima kao gradacijsku česticu kojom se iskazuje viši stupanj svojstva iskazana pridjevom ili prilogom – neovisno o tome nalazi li se izravno ispred pridjeva ili priloga čije leksičko značenje pojačava ili na početku konstrukcije *više nego* + *pozitiv pridjeva ili priloga*, usp. *Nije više uspješan onaj koji marljivo radi, nego onaj koji mulja i bogati se* i *Onaj koji mulja jest više nego uspješan*. Napominje da gradacijska čestica *više* nerijetko dolazi u kombinaciji s česticom *manje*, kojom se pak izražava manji stupanj svojstva iskazana pridjevom ili prilogom, npr. *Zagrebačka kazališta u protekloj su sezoni ostvarila manje ili više uspješne projekte, Sve je drugo manje ili više uspješna nadogradnja*. Drugim riječima, i kada govori o *manje* u primjerima tipa *Kvalitetni primjeri te teze u Hrvatskoj se nađu manje nego prosječno*, govori o gradacijskoj čestici (partikuli).

makedonskome, što znači da se na mjestu čestice *nego* pojavljuje izraz s prijedlogom *og*. Taj je tip opisne komparacije i u makedonskome moguće zamijeniti morfološkom komparacijom, usp. (1b) i (3b), (2a) i (4a), ili pak drugim tipom opisne komparacije koji uključuje uporabu gradacijske čestice (usp. Silić i Pranjković 2005) ispred pozitiva pridjeva ili priloga, usp. (1a) i (3a). Na temelju hrvatskih i makedonskih primjera (1)–(4) jasno je da *nego*-konstrukcija, odnosno prijedložni *og*-izraz gradacijskoga značenja obično dolazi u službi predikatne dopune kopulativnoga, kao u (1) i (3), ili semikopulativnoga predikata, kao u (2) i (4), kojom se izriče atribucija, tj. viši ili niži stupanj svojstva izražena pridjevom ili prilogom. Valja napomenuti kako uz službu predikatne dopune mogu biti i u službi priložne oznake ili adverbijalne dopune, kao u (5) i (6), te atributa ili predmodifikatora, kao u (7) i (8):

(5) *Klub „Veruda“ obavio je to više nego uspješno.*

(6) *Клубо̀и „Веруда“ љо на̀прави љоа љовеке ог усљешно.*

(7) *Testni automobil može se pohvaliti i više nego prihvatljivom cijenom.*

(8) *Тести-ављомобило̀и може да се љофали со љовеке ог љрифайљлива љољрошувачка на љориво.*

Valja napomenuti da se u nekim primjerima prijevoda hrvatskih rečenica na makedonski odstupilo od polaznišnoga gramatičkoga ustroja, usp. (9) i (10):

(9) *Više nego uslužno osoblje restorana uključilo se u našu nagradnu igru.*

(10) *Повеке ог услужлив, кадаро̀и на ресљорано̀и се вклучи во нашља на̀градна иљра.*

Nego-konstrukcija u službi neobveznoga atributa ili predmodifikatora subjekta u makedonskoj je rečenici (10) izražena konstrukcijom *љовеке ог + poz. pridjeva* u službi sekundarnoga predikata ili imenskoga predikatnoga proširka. Ograničenja su razvidna i prilikom prevođenja konstrukcija *manje nego + poz. prid. / pril.*, usp. npr. (11) i (12) te (12a):

(11) *Toliku snagu producira manje nego prosječno kućanstvo.*

(12) *Толкава енерљија љпроизведува домаќинљиво кое е љомалку ог љросечно.*

(12a) *Толкава енерљија љпроизведува љомалку ог љросечно домаќинљиво.*

Uz doslovan prijevod (12a) izvorni govornici makedonskoga rečenicu (11) u prvome redu prevode onom pod (12), pri čemu manji stupanj atribucije ne izriču predmodifikatorom, nego atributnom klauzom, iz čega se može zaključiti da je takav primjereniji govornoj praksi. Rečenica (12a) jest ovjerena, ali očito i obilježena, jer se manja vrijednost takvim načinom izražavanja dodatno naglašava, što je razvidno i u hrvatskome, usp. (11) i *Toliku snagu proizvodi kućanstvo koje je manje od prosječnoga / koje je manje od prosječne veličine i potreba*. Tomu ide u prilog i činjenica da je na temelju pretraživanja hrvatskoga korpusa primijećeno da je opisno izražavanje manjega stupnja leksičkoga značenja pridjeva ili priloga u službi predikatne dopune, predmodifikatora ili adverbijalnoga modifikatora predmetnom

konstrukcijom rijetko i obilježeno (usp. Nazalević Čučević 2022). S druge strane rečenice tipa (13) govornici makedonskoga prevode doslovno, usp. (14):

(13) *Njegov odlazak bio je manje nego prijateljski.*

(14) *Неговото заминување беше помалку од пријателско.*

U drugome tipu jednostavnih rečenica *nego*-konstrukcija dolazi u službi (obvezne) adverbijalne dopune usporedbe uz imenski ili glagolski predikat. Hrvatskim primjerima od (15) do (17):

(15) *Ivan je viši nego ja. / Voljeti je bolje nego ne voljeti.*

(16) *Razmazila ga je više nego nju.*

(17) *Radi predanije nego ti. / Radim manje nego on.*

supostavljamo makedonske od (18) do (19):

(18) *Иван е повисок од мене. / Да се сака е подобро од да не се сака.*

(19) *Го разгали повеќе од неа.*

(20) *Работи поповемено од тебе. / Работи помалку од нево.*

Na supostavljenim primjerima potvrđuje se da se *nego*-konstrukcijom u hrvatskome (15)–(17) i prijedložnim izrazom, odnosno prijedložno-padežnim izrazom s *og*⁵ (18)–(20) izriče standard komparacije – ono o što se omjerava viši ili niži stupanj svojstva izrečen komparativom pridjeva ili priloga. Dakle gradacijsko je značenje izraženo morfološki, a *nego*, odnosno *og* u sastavu je konstrukcije s čijim se sadržajem ono uspoređuje (usp. Nazalević Čučević 2022).

Važno je istaknuti da je u hrvatskome poredbena *nego*-konstrukcija zamjenjiva prijedložno-padežnim izrazom *od* + genitiv, usp. *Ivan je viši od mene, Radi predanije od tebe*. S druge strane prijedložni je izraz s *og* uz različito sintaktičko okruženje u makedonskome mehanizam uspostavljanja i gradacijskoga i poredbenoga značenja. U okviru prvoga gradacijski odnos postiže se gradacijskom česticom *повеќе* ispred *og* i pozitiva priloga ili pridjeva te može biti ojačan i pojačajnom česticom *u* – *u повеќе og + poz. prid. / pril.* Za ostvarivanje poredbenoga značenja prijedložnome izrazu u značenju standarda komparacije prethodi morfološki iskazana komparacija koja se o nj omjerava.

3. Nezavisnosložena rečenica

Na razini koordinacije polazimo od raščlanjivanja triju tipova odnosa (usp. Nazalević Čučević 2022). Prvi je odnos čiste suprotnosti uspostavljen odnosom *niječna klauza + nego/već + jesna klauza*, pri čemu se dakle predikat prve klauze niječe te ispravlja (korigira) navođenjem jesne predikacije, npr. (21) i (22).

(21) *Ne mire se, nego/već ratuju.*

(22) *Не се мираат, туку/ами војуваат.*

⁵ Kada govorimo o prijedložno-padežnome izrazu s *og*, znači da u obzir uzimamo tzv. ostatke padežne fleksije kod zamjenica, kao u primjerima (18)–(20).

Taj se odnos u hrvatskome apstrahira kao *ne X, nego/već Y*, pri čemu *X* i *Y* predstavljaju suprotne radnje podvrgnute spomenutome postupku korekture, kao u (21). Pojednostavljen je prikaz tako ustrojenih suprotnih klauza u makedonskome *ne X, нџуку/ами Y*, kao u (22). Razvidno je dakle da su veznicima *nego* i *već* u makedonskome ekvivalentni veznici *нџуку* i *ами*. Belaj i Tanacković Faletar (2020: 102–103) nazivaju ih postnegacijskim i eksplicitnonegacijskim veznicima jer eksplicitno izražavanje negacije u lijevoj klauzi u kombinaciji s predmetnim veznicima predstavlja obavezno strukturno pravilo suprotnih rečenica.

U opreci osim radnji mogu biti i identifikacija ili atribucija izrečene predikatnom dopunom, npr. (23)–(24), vršitelj radnje, npr. (25)–(26), predmet zahvaćen radnjom, npr. (27)–(28).

(23) *Nisu je nazvali Ana, nego/već (su je nazvali) Marija.*

(24) *He ja нарекоа Ана, нџуку/ами (ја нарекоа) Марија.*

(25) *Nije Ana moja sestra, nego/već (je moja sestra) Marija.*

(26) *He e Ана моја сесџра, нџуку/ами (моја сесџра е) Марија.*

(27) *Ne žele mir, nego/već (žele) rat.*

(28) *He сакааџ мџр, нџуку/ами (сакааџ) војна.*

Taj se odnos pojednostavljeno prikazuje kao *ne X y, nego/već X z*, gdje *y* i *z* predstavljaju suprotne sadržaje u okviru predikatnoga imena, vršitelja, predmeta zahvaćena radnjom ili pak predmeta u vezi s kojim se radnja vrši itd. U makedonskome ga možemo prikazati kao *ne X y, нџуку/ами X z*. Suprotnost klauza (21)–(28) počiva na rečeničnoj negaciji lijeve klauze, koja može biti izražena morfološki, npr. (23), ili sintaktički, npr. (24), (26)–(28),⁶ te na najснаžnijoj profiliranosti suprotnosti dvaju semantičkih polova klauza (usp. Belaj i Tanacković Faletar 2020: 102–103).

Analizom suprotnih nezavisnosloženih rečenica I. Nazalević Čučević (2022) obuhvaća i one s parcijalnom negacijom. U lijevoj klauzi rečenica (29)–(32) finitni je glagol u jesnome obliku, a zaniijekane su predikatne dopune sa značenjem atribucije.⁷ Postupak korekture razvidan je iz pojednostavljena prikaza *X ne y, nego/već X z*, odnosno *X не у, нџуку/ами X z*, gdje *y* dolazi za zaniijekanu atribuciju, a *z* za atribuciju suprotna i korigirana značenja, usp. (29)–(32):

(29) *To je ne povezanost, nego/već udaljenost biskupa i naroda.*

⁶ O morfološkim (niječni prefiksi *ni-* i *ne-*; *ne-*) i sintaktičkim sredstvima negacije (niječnice *ne, niti; ne, ни, ниџу*) kontrastivno u hrvatskome i makedonskome v. Nazalević Čučević (2016).

⁷ O rečeničnoj negaciji govorimo onda kada se nijekanjem finitnoga glagola niječe sadržaj rečenice u cijelosti, npr. *To nije povezanost biskupa i naroda*. Kada je finitni glagol u jesnome obliku, a zaniijekana je predikatna dopuna (glagolska ili imenska) ili pak bilo koji drugi rečenični član (npr. subjekt, objekt), govorimo o parcijalnoj ili sastavničkoj negaciji (usp. Minova-Gjurkova 2000, Topolińska 2009, Zovko Dinković 2013, Nazalević Čučević 2016), npr. *Nastojat ću ne smetati mu*. Kada je zaniijekan sadržaj surečenice ili klauze, govori se i o surečeničnoj negaciji, npr. (29)–(32).

(30) Ова е не ѿврзаносѿ, ѿуку/ами оддалеченосѿ на еѿискојоѿ од народоѿ.

(31) Ratove smatraju ne zlot, nego/već biznisom.

(32) Војниѿе ѿи ѿледаѿи не како зло, ѿуку/ами како бизнис.

Drugi je koordinacijski odnos gradacijski – suprotnost između klauza ojačana je gradacijskim odnosom, što je razvidno na usporednim primjerima:

(33) Nisu Anu proglasili najboljom učenicom razreda, nego/već generacije.

(34) Не ја ѿроѿласија Ана за наредбра ученичка во одделениеѿо, ѿуку/ами во ѿенерацијаѿа.

Postupak korekture u rečenicama (33) i (34) donosi višu vrijednost, što se prikazuje kao *ne X y, nego/već X y'*, pri čemu *y'* predstavlja sadržaj nepredikatnoga člana rečeničnoga ustroja koji je gradiran u odnosu na *y*. U makedonskome i u tom tipu nezavisnosloženih rečenica dolaze međusobno zamjenjivi veznici *ѿуку* i *ами*, a cijela je konstrukcija *не X, ѿуку/ами X y'*. I u tom tipu odnosa suprotnost može počivati na parcijalnome nijekanju suprotstavljenih i gradiranih sadržaja, pa ih I. Nazalević Čučević (2022) prikazuje kao *X ne y, nego/već X y'*, iz čega je razvidno da je nepredikatni član *y* zanjekan u prvoj klauzi te korigiran i gradiran u drugoj kao *y'*, usp. (35) i (36) i (37) i (38):

(35) Postali smo ne lokalni, nego/već svjetski lider u vojnoj branši.

(36) Сѿанавме не локален, ѿуку/ами свеѿски лидер во военаѿа браниа.

(37) Ti su učinio ne prijestup, nego/već samoubojstvo.

(38) Ти наѿрави не ѿресѿаѿ, ѿуку/ами самоубисѿво.

Usporedimo li rečenice (33) i (34) i (35)–(38), primijetit ćemo dakle da u potonjima nema surečenične negacije, nego da je negacija parcijalna, tj. da su zanjekane predikatne dopune semikopulativnih i perifraznih glagola u službi glagolskoga dijela semikopulativnoga i dekomponiranoga predikata. Osim što o kontrastu možemo govoriti na razini *niječnost–jesnost* te na razini leksičkoga značenja predikatne dopune, usp. *lokalni lider–svjetski lider*, tj. *локален–свеѿски лидер* jasno je da je suprotnost ojačana gradacijom, zbog čega se te rečenice svrstavaju u suprotne s gradacijskim značenjem.

Referirajući se na parcijalnu negaciju, usp. (29)–(32) i (35)–(38), željeli bismo istaknuti da ta vrsta izražavanja sintaktičke negacije, kojom se ne zahvaća lični glagolski oblik, nego koji nepredikatni član rečeničnoga ustroja (v. i bilješku 6), svakako zaslužuje iscrpniju analizu s obzirom na pragmatičku narav, jer je razvidno da je u odnosu na (neutralnu) rečeničnu negaciju riječ o obilježenu postupku, usp. (38) i *Ti ne naѿрави ѿресѿаѿ, ѿуку/ами самоубисѿво* (parcijanim nijekanjem predikatnih dopuna dodatno se naglašava njihov kontrast, tj. suprotnost)⁸ te da je je

⁸ M. Kovačević (2002) opisao je šest modela parcijalne negacije u srpskome jeziku. Te je modele u hrvatskome i makedonskome jeziku analizirala I. Nazalević Čučević (2016), ukazujući na njihove semantičke implikacije te je primijetila ograničeniju uporabu parcijalne negacije u makedonskome

osim prijevoda hrvatskih primjera na makedonski i obratno za kvalitetnu analizu sintaktičko-semantičko-pragmatičkih osobitosti te vrste negacije i, vrlo bitno, njezine zastupljenosti u obama jezicima potreban svrsishodan korpus.⁹

Treći koordinacijski odnos s predmetnim veznicima I. Nazalević Čučević (2022) određuje kao suprotni sa značenjem pribrajanja ili dometanja. Nazivajući rečenice u kojima se pribrajanje pojavljuje i aditivnima, izdvaja tri tipa. Prvi sadrži veznički izraz *ne samo... nego/već i*, drugi *ne samo da/što... nego/već i*, treći *ne samo jer/radi/kad/na način da... nego/već i jer/radi/kad/na način da*. U nastavku ćemo hrvatskim primjerima supostaviti makedonske.

Kada je riječ o prvome tipu nezavisnosloženih aditivnih rečenica, vezničkom izrazu *ne samo... nego/već i* u makedonskome odgovara izraz *не само... и/уку/ами и*, usp. (39)–(42).

(39) *Nisu samo došli, nego/već su i ostali.*

(40) *Не само ишшо дојдоа и/уку/ами и останаа.*

(41) *Ljubav ne bi trebala biti samo posljedica nego/već i uzrok.*

(42) *Љубовиџа не би иџребало да биде само иоследица и/уку/ами и иџричина.*

Značenjski je odnos navedenih klauza takav da se temelji na dometku ili pribrajanju u okviru radnje, usp. (39) i (40), atribucije izrečene predikatnom dopunom, usp. (41) i (42). Kao i kod dvaju prethodno navedenih vrsta nezavisnosloženih rečenica – suprotnih i suprotnih s gradacijskim značenjem – i aditivne sadrže negaciju u okviru lijeve klauze, ali nijekanje na značenjskoj razini ne podrazumijeva određenost radnje ili čega drugoga te klauze, nego određenost isključivo jedne radnje, atribucije ili identifikacije, okolnosti i sl., što se potvrđuje i uključenošću restriktivne čestice *samo*, tj. *само*, da bi se potvrdilo postojanje još jedne radnje, atribucije ili identifikacije itd. U rečenicama (43) i (44) negacija je lijeve klauze parcijalna – pa se niječe postojanje isključivo jedne prostorne okolnosti radnje te se potvrđuje postojanje dviju ili više njih:

(43) *KFOR održava sigurnost ne samo u Kosovu nego/već i u cijelom susjedstvu.*

(44) *КФОР одржува сигурност не само во Косово и/уку/ами и во целоиџо соседство.*

jezičnome korpusu (jezikoslovna literatura, književna djela, govorna praksa, *Southeast European Times*, v. Tyers i Alperen 2010), potkrepljujući to postavkom Lj. Minove-Gjurkove (2000: 168) da je za makedonski jezik karakteristična rečenična negacija. Na temelju pretraživanja korpusa obaju jezika I. Nazalević Čučević (2016) potvrdila je zastupljenost svih Kovačevićevih modela parcijalne negacije. Pojedine je djelomično opisala i Z. Topolińska (2009), analizirajući negaciju u makedonskome i poljskome jeziku.

⁹ Pri tome u prvome redu na umu imamo nužan mrežni korpus makedonskoga jezika kojim bi bili obuhvaćeni tekstovi različitih stilova makedonskoga standardnoga jezika, uključujući i razgovorni, koji smatramo bitnim za utvrđivanje frekventnosti i spomenutih osobitosti parcijalne negacije (usp. npr. za hrvatski Ljubešić i Klubička 2014, za hrvatski i slovenski Ljubešić i Erjavec 2011).

Zato te konstrukcije pojednostavljeno prikazujemo kao *ne samo X nego/već i Y*, odnosno *не само X њуку/ами и Y*, usp. (39) i (40), *ne X samo y nego/već (X) i z*, odnosno *не X само y њуку/ами (X) и z*, usp. (41)–(42), te *X ne samo y nego/već (X) i z*, odnosno *X не само y њуку/ами (X) и z*, usp. (43)–(44). Kada je riječ o odvajanju suprotnih nezavisnosloženih rečenica s pribrojnim značenjem od gradacijskih, I. Nazalević Čučević (2022) ističe da je „jasan je pomak u odnosu na pristup rečenicama tipa (33–52) u postojećim gramatičkim opisima (npr. Silić i Pranjković 2005, Belaj i Tanacković Faletar 2020)“, što obrazlaže na sljedeći način:

Odjelili smo ih od gradacijskih rečenica i svrstali u posebnu skupinu u okviru koje odnos klauza ne promatramo kao gradacijski, nego pribrojni. U svim trima „podtipovima“ pribrojnih rečenica informativni dijelovi klauza nisu u odnosu komparacije ili isticanja više vrijednosti, nego u odnosu dometka, pribrojnosti ili adicije – niječe se zastupljenost samo jednoga informativnoga dijela te se daje informacija o postojanju i drugoga, odnosno razbija se eksceptivnost. Držimo da takvoj interpretaciji u prilog ide i postavka B. Belaja i G. Tanackovića Faletara (2020: 103) o apstrahiranju odnosa klauza formulom NE JEDNO, NEGO DVOJE. Autori predmetne rečenice tumače kao gradacijske, napominjući da se po izboru veznoga sredstva i ostvarenim odnosima mogu opisati kao rubni ostvaraji suprotnih rečenica, tj. suprotne rečenice koje označavaju prijelaz od sastavnoga prema suprotnome značenju. Vođeni zaključkom o razbijanju eksceptivnosti i utvrđivanju supostojanja dvaju informativnih dijelova, skloniji smo govoriti o prijelazu od suprotnosti prema sastavnosti. U tom smislu treba razmisliti i o postavkama o pseudonegaciji kao obilježju tih rečenica (npr. Kovačević 2002, Nazalević Čučević 2016) jer uistinu se niječe, i to postojanje samo jednoga informativnoga dijela da bi se u odnos dovela dva, tj. da bi se jednom dijelu dometnuo ili pribrojio drugi.

U prilog spomenutome prijelazu od suprotnosti prema sastavnosti moglo bi ići i uvrštavanje makedonskih rečenica tipa (40) u gradacijsko-sastavne (usp. Minova-Gjurkova 2000: 227). O gradacijskome značenju tih rečenica progovorili smo u nekoliko prethodnih redaka.

Drugi se tip aditivnih rečenica također temelji na pribrajanju ili dometku u okviru identifikacije ili atribucije, pacijensa ili radnje. Kao i u prvome tipu aditivnih rečenica u prvoj se klauzi niječe primjerice zahvaćanje samo jednoga predmeta radnjom da bi se utvrdila zahvaćenost i drugoga, kao u (48) ili se pak niječe postojanje samo jedne radnje, kao u (47), ili atribucije, kao u (45)–(46), da bi se potvrdila i druga. Pritom se rabe konstrukcije *ne samo da/što X y nego/već (X) i z*, kao u (45), *nije samo da/što X y nego/već (X) z*, kao u (46), *ne samo da X nego i Y*, kao u (47), te *nije samo da X nego i Y*, kao u (48):

(45) *Ne samo da/što je lijep nego/već je i prava maza.*

(46) *Nije samo da/što je lijep nego/već je i prava maza.*

(47) *Ne samo da/što me mrzi nego/već me i prezire.*

(48) *Nije samo da/što sam si sireve kupila nego/već sam si napokon kupila i okruglu posudu za pečenje pita.*

Na temelju primjera (45)–(48) razvidno je da niječnici *ne* u tim konstrukcijama konkurira nelični prezent glagola *biti* (*nije*), zbog čega ga uzimamo kao sastavnicu udvojenoga veznika. U makedonskome ekvivalentne su konstrukcije (49)–(52):

(49) *He samo шиио е убав шуку/ами е и висџинско срце.*

(50) *He e samo дека е убав шуку/ами е и висџинско срце.*

(51) *He samo шиио ме мрази шуку/ами и ме ѓрезира.*

(52) *He samo дека куйив сирења шуку/ами си куйив и ѓркалезен сад за ѓечење шииа.*

Pojednostavljeno bismo ih mogli predstaviti kao *ne samo шиио X y шуку/ами u z*, kao u (49), *ne e samo дека X y шуку/ами u z*, kao u (50), *ne samo шиио X шуку/ами u Y*, kao u (51), te *ne samo дека X y шуку/ами u (X) z*, kao u (52), iz čega se također može zaključiti da su ovjereni primjeri u kojima niječnici ispred restriktivne čestice *samo* i predikacije konkurira konstrukcija u kojoj *ne* dolazi ispred pomoćnoga glagola u neličnoj porabi, kao u hrvatskome, usp. (50) i (46) ili (48) te *He e samo дека се убави шуку се и висџински срциња*, *He e samo дека си убав шуку си и висџинско срце*.

I. Nazalević Čučević (2022) navodi da konstrukcije tipa (45) i (47) „B. Belaj i G. Tanacković Faletar (2020: 185) analiziraju u okviru eksceptivnih složenih rečenica s nerelativnim eksplicitno subordiniranim klauzama, nazivajući ih eksceptivno-gradacijskima“. Referirajući se na postavke koje iznosi i od kojih se pošlo i u ovome radu, ustvrđuje:

Zbog svega rečenoga u vezi s razgraničenjem gradacije i pribrojnosti te s razbijanjem eksceptivnosti, nismo skloni predmetne konstrukcije svrstati u eksceptivno-gradacijske, a unatoč subjektivnomu veznom sredstvu ni u zavisnosložene rečenice. Ipak, svjesni smo da o tomu valja još promisliti, posebice kada se u obzir uzmu zaključna promišljanja u vezi s eksceptivno-gradacijskim klauzama B. Belaja i G. Tanackovića-Faletara (2020: 188),

pri čemu se referira na njihov zaključak da

eksceptivno-gradacijske klauze predstavljaju prijelaznu kategoriju od koordinacije prema subordinaciji jer su semantički usko povezane s koordiniranim prototipnim suprotnim i gradacijskim konstrukcijama, a od njih se jedino razlikuju sintaktički, odnosno po subjektivnome veznom sredstvu kao sastavnom dijelu subordinirane klauze. Zbog toga se na razini kompozitne strukture, tj. cijele složene rečenice sa subordiniranom eksceptivnom klauzom, ne može na razini semantičkoga pola govoriti o odnosu zavisnosti jer ni glavna ni subordinirana u svojoj semantičkoj

strukturi ne sadrže prazno e-mjesto koje bi elaborirala druga klauza kao što je to slučaj kod ostalih tipova subordinacije. Drugim riječima, a slično kao i kod koordiniranih struktura, na razini kompozitne strukture riječ je o odnosu dvaju trajektora, dviju semantički nezavisnih struktura, pri čemu svaka zadržava svoj profil i biva konceptualizirana kroz vlastiti prozor pozornosti, no konceptualno-semantička ravnopravnost klauza u takvim složenim strukturama nije potpuno ekvivalentna onoj kod koordiniranih struktura jer je ipak riječ o subordinaciji.

To smatra posebice razvidnim kada se analiziraju rečenice trećega tipa aditivnih rečenica, odnosno višestrukosložene rečenice konstrukcije *X ne samo jer/radi/kad/na način da Y nego/već i jer/radi/kad/na način da Z*, za koji navodi da se od prethodnih dvaju tipova razlikuje po tome što konstrukcije s *nego* i *već* nisu neovisne, nego je pribrojnost uklopljena u logički složeniji odnos, okolnosni ili odredbeni, odnosno onaj koji se temelji na atribuciji, usp. (53) i (54), (55) i (56) te (57) i (58):

(53) *Svaka im čast na tome ne samo jer sebi najviše pomažu takvim stavom nego zato jer jedino u takvim utakmicama naši klubovi mogu imati pripremu za Europu.*

(54) *Секоја им чест ѓ за ѓоа, не само ѓоради ѓоа шѓо/бидејќи/зашиѓо/заѓоа шѓо со ѓаквиоѓ сѓав себеси си ѓомаѓааѓ, ѓѓуку и ѓоради ѓоа шѓо/заѓоа шѓо/бидејќи/зашиѓо еднѕѕвено со ѓакви најѓпревари наѕѕѓе клубови имааѓ ѓриѓрема за Евроѓа.*

(55) *Naš nauk je valjan ne samo kad je potpuno pravovjieran već i kad je izložen potpuno cjelovito.*

(56) *Нашеѓо учење ваѓи не само коѓа е ѓоѓѓолно во ѓраво, ѓѓуку и коѓа е ѓреѓсѓавено во целосѓ.*

(57) *Upoznala je čovjeka koji ne samo da je dobar nego je i pametan.*

(58) *Заѓозна човек шѓо не само шѓо е добар, ѓѓуку е и ѓамеѓен.*

Makedonski su ekvivalenti hrvatskih pribrojnih konstrukcija trećega tipa *X ne samo ѓоради ѓоа шѓо/бидејќи/зашиѓо/заѓоа шѓо/коѓа/на (ѓоѓ) начин шѓо Y ѓѓуку и ѓоради ѓоа шѓо/заѓоа шѓо/бидејќи/зашиѓо/заѓоа шѓо/коѓа/на (ѓоѓ) начин шѓо Z*.

4. Zavisnosložena rečenica

Na razini subordinacije sada izdvajamo samo komparativne rečenice, čijim se zavisnim dijelom izriče standard komparacije, odnosno usporedba po nejednakosti. Semantički su dakle bliske jednostavnim rečenicama u kojima se *nego*-sastavnicom, odnosno *оо*-prijedložnim izrazom izriče ono s čim se kakav predmet ili radnja uspoređuje. I u okviru zavisnosložene komparativne rečenice komparacija se izražava morfološki, a standard komparacije s *nego* (*što*)-klauzom, a u makedonskome uvrštava se veznikom *ооошѓо*, odnosno vezničkim izrazom *оѓќолку шѓо*, usp.

(59) *Ispalo je bolje nego smo se nadali.*

(60) *Излезе ѓоообро оѓќолку шѓо/ооошѓо се надеваѓе.*

(61) *Stvari su složenije nego što se čine.*

(62) *Работиштте се њосложени оѡколку шѡо/одошѡо се чинаѡ.*

5. Zaključak

I dok je u hrvatskome *nego* riječ koja se rabi na razini jednostavne, nezavisnosložene i zavisnosložene rečenice, u makedonskome ekvivalentna, veznička, *ѡуку* rabi se na razini koordinacije, pri čemu alternira s veznikom *аму*. Na istoj je razini *nego* zamjenjiv s veznikom *već*. Na razini jednostavne rečenice u upotrebi je čestica *nego*, koja dolazi u rečenicama s gradacijskim i usporednim značenjem. U makedonskome ekvivalentnoj joj je *og*-prijedložni izraz. U prvome tipu rečenica i *nego* i *og* dolaze združeni s česticama *više* ili *manje*, opisno izražavajući viši ili niži stupanj značenja iskazana pridjevom ili prilogom, pa smo ih apstrahirali kao (i) *više/manje nego + poz. prid. / pril.*, odnosno (u) *ѡовеке og + poz. prid. / pril.* Gradacijsko značenje u obama jezicima može biti pojačano česticom *i*, odnosno *u*. U drugome tipu jednostavnih rečenica čestica *nego* prati komparativ pridjeva ili priloga, te s imenskom riječi ili infinitivom izražava standard komparacije. U makedonskoj joj je u tom značenju ekvivalentan *og*-prijedložni izraz te imenska riječ ili *ga*-konstrukcija. Valja napomenuti da poredbena *nego*-konstrukcija u hrvatskome nerijetko alternira s prijedložno-padežnim izrazom *od + G*. Kao što je istaknuto u poglavlju 1, prijedložni je izraz s *og* uz različito sintaktičko okruženje u makedonskome mehanizam uspostavljanja i gradacijskoga i poredbenoga značenja – okviru prvoga gradacijski odnos postiže se gradacijskom česticom *ѡовеке* ispred *og* i pozitiva priloga ili pridjeva, a za ostvarivanje poredbenoga značenja prijedložnome izrazu u značenju standarda komparacije prethodi morfološki iskazana komparacija koja se o nj omjerava. Na razini koordinacije *nego* i *već* ekvivalente imaju u makedonskim veznicima *ѡуку* i *аму*, pri čemu i jedni i drugi mogu doći u sastavu vezničkih izraza. Usporedili smo upotrebu veznika *nego* i *već*, odnosno *ѡуку* i *аму* u trima tipovima rečenica – suprotnoj rečenici, suprotnoj rečenici s gradacijskim značenjem te suprotnoj rečenici sa značenjem pribrajanja ili dometanja. Kada je riječ o nezavisnosloženim rečenicama čiste suprotnosti, kontrastivno smo pristupili primjerima najsnažnije profiliranosti suprotnosti dvaju polova klauza, što podrazumijeva i istaknutost niječno-jesnoga obrasca tih rečenica. Negacija pritom može biti i (su)rečenična i parcijalna, što nam je bilo povod da se kratko osvrnemo na pragmatičku narav primjera parcijalne negacije, uz napomenu da su potrebna sustavnija proučavanja njezine frekventnosti i semantičkih te pragmatičkih implikacija u obama jezicima, posebice u makedonskome. *Nego* i *već*, odnosno *ѡуку* i *аму* u okviru strogo zadane strukture suprotnih rečenica pripadaju postnegacijskim i eksplisitnonegacijskim veznicima. Usporedili smo i suprotne rečenice s gradacijskim značenjem, koje uz suprotnost i korekturu izriču i gradacijski odnos, tj. prijelaz prema višemu stupnju svojstva. I u njima negacija može biti surečenična i parcijalna. U okviru suprotnih rečenica sa značenjem pribrajanja ili dometanja usporedno smo prikazali tri podtipa rečenica u kojima se pojavljuju udvojeni veznici s *nego* i *već*,

odnosno *ӣуку* i *аmu*. U skladu s polazišnim postavkama tim smo trima podtipovima aditivnih rečenica pristupili neovisno o gradacijskima, složivši se da se prvima niječe postojanje samo jednoga informativnoga dijela, da bi se potvrdilo postojanje i drugoga, a drugima da se izriče viši stupanj svojstva. Kao i u polazišnome radu ostaje dvojba svrstavanja rečenica s udvojenim veznicima tipa (45)–(58) u okvir nezavisnosloženih rečenica, čemu se planiramo posvetiti u daljnjim (kontrastivnim) proučavanjima. Kada je riječ o razini subordinacije, kontrastivno smo pristupili usporednim rečenicama sa značenjem nejednakosti, usporedivši ih s jednostavnom poredbenom strukturom, kojom se također izriče standard komparacije. Napomenuli bismo da se usporedna klauza u hrvatskome uvodi vezničkim izrazima *nego da*, *nego što*, *nego kad*, a u makedonskome veznikom *оgоuӣо*, odnosno vezničkim izrazom *оӣколку ӣӣо*.

Summary

The aim of this contrastive work is to confirm whether the hypotheses about the semantic relations of sentences with *nego* and *već* in Croatian apply to the equivalents of the mentioned words and sentences in which they appear in the Macedonian, referring to syntactic-semantic peculiarities and mutual differences. In the framework of a simple sentence, in Croatian, the particle *nego* is used in gradational and comparative meaning, and in Macedonian, in these meanings, the expression with the preposition *og* is used. When it comes to the level of coordination, the use of conjunctions *nego* and *već* and conjunctive expressions with them in Croatian and *ӣуку* and *аmu* in Macedonian are contrasted, within the context of opposite sentences, opposite sentences with the meaning of gradation and opposite sentences with the meaning of addition. At the level of subordination, comparative sentences with the meaning of inequality with the conjunction *nego*, i.e. the conjunction expression of the type *nego što*, *nego kad* in Croatian, are analyzed contrastively with examples of the use of the conjunction *оgоuӣо*, i.e. the conjunction expression *оӣколку ӣӣо* in Macedonian. The contrastive analysis that deals with some of the mentioned relations, primarily the opposite, is supported by the theory of syntactic negation on which these relations are based. The Croatian examples of the sentences are taken from the linguistic literature and *Croatian web corpus (hrWaC)*, and the Macedonian sentences are translated Croatian sentences by native speakers of the Macedonian language. In our work, we start from the analysis and hypotheses presented in the paper of I. Nazalević Čučević (2022, in preparation).

Literatura

- Ковачевић Милош. 2002. *Синтаксичка негација у српском језику*. Ниш: Издавачка јединица Универзитета.
- Минова-Гуркова Лилјана. 2000. *Синтакса на македонској стандардној јазик*. Скопје: Магор.
- Тополињска Зузана. 2009. *Полски – Македонски, Грамаѓичка конфронтиација: 9. Негација*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите.
- Belaj Branimir; Tanacković Faletar Goran. 2020. *Kognitivna gramatika hrvatskoga jezika. Knjiga treća. Sintaksa složene rečenice*. Zagreb: Disput.
- Ljubešić Nikola; Erjavec Tomaž. 2011. „hrWaC and slWac: Compiling Web Corpora for Croatian and Slovene“. *Text, Speech and Dialogue, Lecture Notes in Computer Science*, Berlin – Heidelberg: Springer, 395–402.
- Ljubešić Nikola; Klubička Filip. 2014. „Using crowdsourcing in building a morphosyntactically annotated and lemmatized silver standard corpus of Croatian“. *Zbornik 17. mednarodne multikonference Informacijska družba – IS 2014 Zvezek G*, Ljubljana: Institut Jožef Stefan. 62–68.
- Marković Ivan. 2018. *Uvod u jezičnu morfologiju*. Zagreb: Disput.
- Nazalević Čučević Iva. 2016. *Sintaktička negacija. Usporedna analiza sintaktičke negacije u hrvatskome i makedonskome jeziku*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Nazalević Čučević Iva. 2022. *Rečenice s nego i već*. (u postupku recenzije)
- Pranjković Ivo. 2013. *Gramatička značenja*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Pranjković Ivo. 2018. O riječima *nego, no, već, još i tek*. *Fluminensia* 30 (1). 63–76. <https://doi.org/10.31820/f.30.1.9>
- Silić Josip; Pranjković Ivo. 2005. *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga.
- Tyers Francis M.; Alperen Murat. 2010. „South-East European Times: A parallel corpus of the Balkan languages“. https://www.researchgate.net/publication/228517146_SouthEast_European_Times_A_parallel_corpus_of_Balkan_languages.
- Vukojević Luka. 1996. Strukturno-semantički status poredbenih rečenica. *Filologija* 27. 123–151.
- Zovko Dinković Irena. 2013. *Negacija u jeziku. Kontrastivna analiza negacije u engleskome i hrvatskome jeziku*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Борче Арсов
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“
Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје
borcea@imj.ukim.edu.mk

СПОРЕДБЕН ПРЕГЛЕД НА ПРЕДЛОЗИТЕ ВО ПРЕВОДИТЕ НА НОВИОТ ЗАВЕТ НА СОВРЕМЕН МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК НАПИШАНИ СО ГРЧКО ПИСМО

Апстракт: Корпус за овој труд претставуваат првите преводи на Новиот завет на современ македонски јазик напишани со грчко писмо во текот на 19 век во јужна Македонија, и тоа: Кониовското евангелие, Кулакиското евангелие, Бобошчанското евангелие и Трлиското евангелие.

Самата идеја евангелијата да се преведат на современ, народен јазик, за тоа време, претставува смел пристап во преведувачката традиција, наспрема сè уште силно присутната црковнословенска традиција во северната сфера на македонската јазична територија. Дополнително, вакви преводи на Новиот завет на народен јазик од истиот период, но и од порано, постојат и на другите јазици во целиот регион.

Во трудов, преку споредбена анализа, се дава преглед на формите на предлозите во четирите текста, претставувајќи ги врз основа на образувањето, но и на нивната функција.

Клучни зборови: предлози, Нов завет, преводи, 19 век, современ македонски јазик.

1. Вовед

Писменоста создавана со грчко писмо во текот на 18 и на 19 век на територијата на јужна Македонија¹ е особено значајна за развојот на македонскиот писмен јазик, особено земајќи го предвид фактот дека на оваа територија писмениот јазик бил речиси целосно „ослободен“ од црковнословенското јазично влијание. Ова не е случај со северната сфера на територијата на Македонија. Додека на север е силно изразено црковнословенското влијание, и тоа овде се мисли пред сè на црковнословенскиот јазик од руска и/или српска редакција, и во поглед на граматиката и на лексиката, и во поглед на правописот, на целата територија што во споменатиот период била под грчко културно влијание и каде што се користел алфавитот, македонскиот народен јазик е приоритетен во литературата (Конески 1975). Тоа, меѓу другото, подразбира современа (за тоа време) граматика, лексика, па дури и правопис, бидејќи станува збор за

¹ Се мисли на етничките (и на јазичните) граници на Македонија.

користење грчка азбука приспособена на потребите да се пренесе македонскиот јазик.

1.1 Преводите на Новиот завет на современ македонски јазик од 18 и од 19 век

Кониковското евангелие, Кулакиското евангелие, Бобошчанското евангелие и Трлиското евангелие се првите досега познати посериозни преводи на Новиот завет на народен македонски јазик. Овие текстови сочинуваат една целина, бидејќи сите претставуваат преводи на изборни неделни евангелија на македонски народен јазик (со помала или со поголема авторска стилизација) и се напишани со грчко писмо.

Кониковското евангелие (КЕ) го добива името по селото Кониково (грч.: *Λυτικό*), кое се наоѓа на територијата на Р Грција, во средина меѓу градовите Воден (грч.: *Εδεσσα*), Гуменце (грч.: *Γουμένισσα*) и Еницевардар (грч.: *Γιαννιτά*). Името му е дадено од страна на бугарскиот научник Јордан Иванов по откривањето на само неколку печатени страници од текстот. Врз основа на материјалот што тогаш го има, Иванов заклучува дека во евангелието е претставен говорот на ова село (Иванов 1970: 181), кој им припаѓа на долновардарските македонски говори. Според него, автор на преводот е Павел Божигропски. По конечното наоѓање на целиот текст и по објавувањето на монографијата за КЕ (2003–2008) (Lindstedt, Spasov, Nuorluoto 2008), заведено во *Bibl. Patr. Alex. 268*, во ракописот подготвен за печатење јасно се гледаат две раце², при што првата рака е постара (се претпоставува дека првиот превод е настанат во втората половина на 18 век), додека втората рака е направена стотина години подоцна и само таа му се припишува на Божигропски. За точните пишувачи, т.е. преведувачи на првата рака не постојат информации (в. Lindstedt, Spasov, Nuorluoto 2008: 21–22). Мошне значајно е да се спомене дека втората рака претставува стилизација, со што Божигропски се јавува како редактор на првата рака (на оригиналниот превод на народен македонски јазик). Особено важно е и дека КЕ е најраното современо македонско евангелие печатено со грчко писмо во Солун, во 1852 г.

Кулакиското евангелие (КуЕ) е објавено и опишано во 1938 г. од страна на Андре Вајан и Андре Мазон (Mazon, Vaillant 1938). Јазикот на евангелието, авторите го квалификуваат како дијалект и сметаат дека во својата монографија, преку анализата на текстот на евангелието, прават опис на говорот на селото Кулакија (грч.: *Χαλάστρα*), Солунско, кој, исто така, им припаѓа на долновардарските говори. Селото Кулакија се наоѓа на дваесетина километри западно од градот Солун (грч.: *Θεσσαλονίκη*). Се тврди дека преведувач на

² Овде не станува збор за два одделни текста, туку за еден текст, во кој се гледаат „две раце“, односно два ракописа (два различни начини на пишување). Под поимот „прва рака“ се подразбира првиот оригинален превод на текстот од грчки на македонски јазик, додека со поимот „втора рака“ се означува верзијата што ги вклучува интервенциите, т.е. исправките на редакторот, кои, инаку, се правени директно врз самиот текст на првата рака.

ракописот е Евстатиј Кипријадис, а времето на настанување е некаде околу 1860 г. (за повеќе в. Mazon, Vaillant 1938: 1–4 и Арсов 2019: 15).

Текстот на Бобошчанското евангелие (БЕ) и неговата анализа се објавени од Андре Мазон во 1936 г. Евангелието, како и неколку други текстови од регионот претставуваат основа за лингвистичкиот опис на јазикот во монографијата посветена на македонските говори во Јужна Албанија (в. Mazon 1936). Именувањето на евангелието доаѓа од името на селото Бобошчица (се среќава и како Бобоштица и Бобошница) (алб.: *Boboshticë*), кое се наоѓа на 8 километри од градот Корча (алб.: *Korçë*), Р Албанија. Со точност не може да се тврди годината на настанувањето на текстот, но приближно се смета дека тоа е 1880 г. Текстот на евангелието е преведен од страна на три преведувачи: најголем дел е преведен од страна на Џанцо (чијшто превод Мазон го смета за најсоодветен во поглед на доследноста со корчанскиот говор), помал дел од Икономо и најмал дел од страна на група анонимни преведувачи (за повеќе в. Mazon 1936: 11–13). Јазикот на евангелието, претставен во монографијата на Мазон е корчанскиот говор (за разлика од претходните два текста, овој ракопис се поврзува со крајниот/периферниот југозапад од македонската јазична територија). Она што е впечатливо за овој говор од социолингвистички аспект е ставот што неговите зборувачи го имаат за него уште од далечното минато до денес. Жителите на Бобошчица својот говор го сметаат за престижен, но и за посебен јазик, кој го именуваат *јез'ико к'ајнас*³. За нив тој претставува јазик различен и од македонскиот, и од бугарскиот. Ова се забележува и денес меѓу ретките зборувачи на овој говор, за што зборуваат и последните трудови поврзани со оваа проблематика (в., на пр. Arsov 2016 и Арсов 2019).

Трлиското евангелие (ТЕ) претставува изборно евангелие, кое, според Милетич (в. Милетич 1920), е напишано во с. Трлис (грч. *Βαθύτοπος*), Неврокопско, Р Грција, во 1861 г. Како што е наведено во самото евангелие, текстот е напишан од страна на Димитар Стоилов, учител во селото. Милетич го опишува текстот на евангелието како дијалектен, т.е. објаснува дека преку него го опишува говорот на с. Трлис од времето кога тој е напишан.

Текстовите на КуЕ, на ТЕ и на КЕ покажуваат југоисточни македонски говори, додека текстот на БЕ е поврзан со југозападната македонска периферија.

2. Ексерциран материјал

За потребите на овој труд беа користени сите читања и стихови од Новиот завет што им се заеднички на четирите текста, а тоа се следниве:

КЕ	КуЕ	БЕ	ТЕ
Матеј 6 (22–33)	Матеј 6 (22–33)	Матеј 6 (22–33) – Икономо и Анонимен В (22–28)	Матеј 6 (22–33)

³ *зб'орви к'ајнас*; со значење: *зборува како нас*; во корчанскиот говор, предлогот *кај* се користи за споредба (современ македонски стандарден јазик: *како*). (в. Mazon 1936: 1 и Courthiade 1988)

Матеј 14 (22–34)	Матеј 14 (22–34)	Матеј 14 (26–34) – Цанцо	Матеј 14 (23–34)
Матеј 15 (21–28)	Матеј 15 (21–28)	Матеј 15 (21–28) – Цанцо	Матеј 15 (21–28)
Матеј 21 (33–42)	Матеј 21 (33–42)	Матеј 21 (33–42) – Цанцо	Матеј 21 (33–42)
Лука 24 (36–53)	Лука 24 (36–53)	Лука 24 (36–53) – Анонимен <i>Б</i>	Лука 24 (36–53)
Јован 1 (35–45)	Јован 1 (35–52)	Јован 1 (35–51) – Цанцо	Јован 1 (35–45)
Јован 7 (37–52)	Јован 7 (37–52)	Јован 7 (37–52) – Цанцо	Јован 7 (37–53)
Јован 9 (1–38)	Јован 9 (1–38)	Јован 9 (1–38) – Анонимен <i>В</i>	Јован 9 (1–38)
Јован 20 (19–25)	Јован 20 (19–25)	Јован 20 (19–31) – Икономо	Јован 20 (19–25)

2.1 Примери

Стих	КЕ	КуЕ	БЕ	ТЕ
Јован 1, 35 / Јован 7, 37/ Јован 9, 1/ Јован 20, 19	От Јо'ана	• во КуЕ е на грчки јазик	• во БЕ е на грчки јазик	• во ТЕ е на грчки јазик
Јован 1, 35/ Лука 24, 36/ Матеј 14, 22	<i>На</i> т'оа вр'еми	<i>На</i> т'оа вр'еми (секаде, доследно)	(<i>на</i>) т'ози вр'аме/ <i>на</i> тој з'аман	<i>На</i> нов'а вр'еме
Јован 1, 35	<i>уѝ</i> Учен'иците му дв'а (партитивно значење во сите четири текста – в. Конески 1982, 526)	дв'е <i>уѝ</i> Учѝн'ѝцѝти	дв'а <i>оѝ</i> учениц'ити тог'ови	<i>оѝ</i> учен'иците му двам'ина
Јован 1, 38	'одеа <i>ѝу</i> н'егу	уд'иле <i>ѝу</i> н'егу	'оде <i>ѝо</i> н'его	поинаку: в'иде чи гу прит'ераха
Јован 1, 39	б'еше <i>к'аге</i> д'есет са'ате <i>уѝ</i> д'енут	са'атут б'еши <i>на</i> д'ејсет	б'ѝ т'око р'ечи д'есет с'ато денут'ому (поинаку, со прилог)	сах'ате беше <i>каг'е</i> д'есет
Јован 1, 39	устан'аа ... <i>ѝри</i> н'егу	<i>су</i> н'егу устан'але	устан'ае и т'иа <i>во</i> т'ази к'ашча	ост'анаха <i>сас</i> нек
Јован 1, 41	најд'охме Мес'иа	'а најд'ехме <i>на</i> Мес'иа	најд'ојме куртул'ата	н'ее н'ајдохме Мес'иа

Јован 1, 42	гу дунес'е <i>на</i> Ис'уса	гу нос'а̄л <i>на</i> н'егу	го дон'есе у Рист'оса	гу дов'еде <i>ѝри</i> Ис'уса
Јован 1, 43	'ела <i>ѝу</i> м'ене	'Иди <i>ѝу</i> м'ене	'Ела <i>со</i> м'ана	ел'а <i>ѝу</i> м'ене
Јован 7, 38	т'оа што вер'ува <i>на</i> м'ене	т'о шо вер'ува <i>на</i> м'ен	тој шчо ми в'арви м'ане	л'у ⁴ кој в'ј'арова <i>на</i> м'ене
Јован 7, 39	<i>заро'и</i> Д'ухут	<i>за</i> Сф'ити Д'ух	<i>за</i> сф'етего Дуа	<i>За</i> Д'уха
Јован 7, 42	<i>уѝ</i> Витле'ем С'елуту	<i>уѝ</i> с'елото Витле'ем	<i>оѝ</i> сел'ото Витле'ем	<i>оѝ</i> с'елото Витле'ем
Јован 7, 44	не спрустр'е <i>врас</i> н'егу р'аци	не му с̄а кл'але р'ака <i>навр̄аз</i> н'его	не кл'аде <i>на</i> н'его рац'ате	ни прот'јагаше раките <i>као'е</i> н'ек
Јован 7, 48	н'екуј <i>уѝ</i> Напр'ешните	н'екој <i>уф</i> Стар'ејте (со значење <i>ог</i>)	к'ој <i>оѝ</i> архонд'ити	бод'ин <i>оѝ</i> архонг'ите
Јован 9, 6	пумаж'а к'алта <i>на</i> 'очите	му 'а л̄ап'и к'алот <i>уф</i> 'очите	<i>со</i> тас к'ал му м'аза оч'ити (поинаку)	нам'аза кал'а <i>ѝу</i> оч'ите
Јован 9, 11/ Јован 9, 15	кл'аде <i>на</i> <i>врас</i> 'очите ми	му с̄а залеп'и <i>уф</i> 'очите	ми м'аза оч'ити (без предлог)	ми нам'аза оч'ите (без предлог)/ми нам'аза <i>ѝу</i> оч'ите
Јован 9, 13	И дунес'оа <i>на</i> Фарис'ејте т'оа	гу нос'иле <i>на</i> н'его <i>на</i> Фарис'ејте (<i>на</i> се употребува и со директен предмет – дијалектна особеност)	го завед'ое слепет'его <i>ѝри</i> фарисе'ити	гу отк'араха <i>ѝри</i> фарисе'ите
Јован 9, 17	т'и што в'елеш <i>за</i> н'егу	т'и шо в'елиш <i>заро'и</i> н'его	т'и шчо в'елиш <i>за</i> н'его	тишту вр'евиш <i>за</i> н'ек
Јован 9, 21	в'оа <i>за</i> с'ебеси ки ви к'аже	во ки ви к'ажи <i>за</i> н'его	тој н'ека ви к'ажи <i>за</i> с'ебе	т'ој <i>за</i> с'ебе си да к'аже
Јован 9, 22	са б'оа <i>уѝ</i> Јуд'еите	му б'иле стр'ах <i>уѝ</i> Чиф'утити	го б'еше стр'ај <i>оѝ</i> чефут'ити	ги б'еше ср'ах <i>оѝ</i> чефут'етето

⁴ Во кириличната транскрипција/транслитерација на Трлиското евангелие се тргнува од онаа на Милетич (1920), со ситни интервенции направени со цел да се поедностави текстот: графемата *i* се пренесува како *j* речиси во сите позиции, освен онаму каде што се користи за означување на мекоста. Во тие позиции оваа графема ја предаваме со ' , на пр.: *oïde* > *oïjde*; *niðelia* > *nið'el'a*.

Јован 9, 32	<i>Уӣ</i> кр'ајта на сф'егут (со значење <i>никогааш</i> – во сите четири текста)	<i>Уӣ</i> в'екот	<i>оӣ</i> в'еко	отв'ак (еден збор, прилог)
Јован 9, 32	утф'ори 'очи на н'екуј	утф'ори оч'и на н'екој	се отфор'ие 'очи <i>оӣ</i> чов'ека	да е от'орил н'акој оч'ите на сл'ап род'ен ч'ул'ак
Јован 9, 34	са род'и <i>уф</i> гр'ехувите	<i>су</i> гр'ехуви с'а руд'и	р'оден сфе <i>со</i> гр'еј	са си родил <i>фав</i> гр'ешките
Јован 9, 35	Вер'уваш т'и на С'инут Б'ожие?	Вер'уваш т'и на Господ'иново С'ан?	Т'и в'ервиш на с'ин Господин Б'огу?	в'ј'ароваш ли т'и на син б'ожиа
Јован 9, 36	вер'увам на н'егу	вер'увам на н'его	в'ервам на н'его	ув'ј'аровам на н'ек
Јован 9, 37	дек'а зпур'ува <i>сос</i> тебе	<i>су</i> теб шо прикаж'ува	шчо зб'орви <i>со</i> тебе	д'ето вр'еви <i>сас</i> тебе
Јован 20, 19	на т'оа д'ен, пр'авниут <i>уӣ</i> с'едмицата	на т'аа д'ен <i>уф</i> на'делата	<i>во</i> недел'ата на квечер'ина	как б'еше в'ечер на н'ова ден <i>фав</i> едн'а нид'ел'а
Јован 20, 19	<i>заро'и</i> стр'ахут Јуд'ејски	<i>заро'и</i> стр'ах у-Чиф'утите	<i>оӣ</i> стр'ајо чефут'итим	<i>зар'еӣ</i> чефутскиа ср'ах
Јован 20, 19	застан'а <i>ӣу</i> ср'еге	му застан'а <i>уфс'ӣр'еӣ</i>	заст'ана <i>во</i> <i>с'ӣр'еӣ</i> ниј	заст'ана <i>фав</i> ср'еге
Јован 20, 24	ед'ин <i>уӣ</i> дван'ајсте	ид'ен <i>уӣ</i> дван'адесет	'еден <i>оо</i> дванајс'ате	ед'ин <i>оӣ</i> дван'аестето
Јован 20, 24	не б'еше <i>сос</i> н'их	не б'еши <i>су</i> н'ах	не б'ј'еше <i>со</i> ниј	ни б'еше <i>сас</i> т'ах
Јован 20, 25	в'идохми Г'оспуда	вид'охми на Аф'ендот	вид'ојме госпоинат'ого	в'идехме г'оспуде
Лука 24, 41	н'ешту за јад'ене	н'ашто за јад'ени	н'ешчо ј'а'стје (поинаку, без предлог)	'имате ли ијашто 'оште т'ука (поинаку, без предлог)
Лука 24, 43	зим'а <i>ӣр'еӣ</i> н'их	'а з'е <i>ӣри</i> н'ах	зв'а и ј'аде <i>ӣр'а̄ӣ</i> ниј	ги з'е та 'еде <i>оӣӣр'еш</i> т'ах
Лука 24, 44	нап'исани на з'аконут Мојс'еуф и на Проф'ититу, и на пс'алмиту	пис'ани на Мојсеј н'омото и на Проф'итити и <i>уф</i> кн'агити	пис'ане <i>во</i> н'омо Мојс'еоф и профит'итим и <i>во</i> псалт'иро	п'исани <i>ӣу</i> н'омото Мојсеово и <i>ӣо</i> проф'итето и <i>ӣу</i> псалт'ире

Лука 24, 49	сид'ејте <i>уф</i> Гр'адут Јерусал'им	сед'ејтите <i>на</i> гр'ада Јерусал'има	сед'ејте <i>во</i> касаб'ата Јерусал'им	с'едите <i>на</i> град Јерусал'им
Лука 24, 51	<i>на</i> Небуту	<i>кри</i> не'бито	<i>на</i> неб'ето	<i>кад'е</i> неб'ето
Лука 24, 52	<i>сос</i> р'адус гул'ема	<i>су</i> н'ого р'адус	<i>со</i> г'олем р'адос	<i>сас</i> гол'ама р'адос
Лука 24, 51	са утдил'и <i>уӣ</i> н'их	с̄а разлитн'а <i>уӣ</i> н'ах	са под'али <i>'оӣ</i> ниј	раздел'и са <i>оӣ</i> тјах
Матеј 6, 22/ Матеј 14, 22/ Матеј 15, 21/ Матеј 21, 33	От Мат'еа	● во КуЕ е на грчки јазик	● во БЕ е на грчки јазик	● во ТЕ е на грчки јазик
Матеј 6, 22	Сфет'илникут <i>на</i> сн'агата	Сфит'ило <i>на</i> сн'агата	Кондил'ото трупут'ому ⁵ (поинаку, со падежна наставка)	сфет'ило <i>на</i> сн'агата
Матеј 6, 24	не м'ожи да раб'оти два Господ'аре (втора рака: не м'оже да раб'оте <i>на</i> два Господ'ара	не м'ожи не'кој да раб'оти измик'ар <i>на</i> две 'аги	не м'ожи да раб'ота у два госпо'ини	не м'оже да раб'оти <i>на</i> двам'ина чорбаджии
Матеј 6, 25	<i>заро'и</i> т'оа ви в'елем	<i>за</i> т'о ви в'ел'ам	<i>за</i> с'ози ви в'ел'а ⁶	<i>за</i> тов'а ви к'азовам
Матеј 6, 25	жив'отут не е п'овеки <i>уӣ</i> ј'аститу	не ј п'овр'една душата <i>уф</i> јад'енито (со значење <i>оо</i>)	душ'ата 'ести погол'ема <i>оӣ</i> јест'јето ⁷	ни 'е ли душ'ета п'овр'јадна <i>оӣ</i> хран'ата
Матеј 6, 28	<i>заро'и</i> р'убата што са гр'ижите	с̄а ум'уати <i>за</i> убл'екло	<i>за</i> ублеч'ејне шчо чаластисф'ите ⁸	<i>за</i> др'еха шту са гајл'ите
Матеј 6, 29	<i>сос</i> с'ата му сл'ава	<i>су</i> т'олко царшт'ина	<i>со</i> сф'ата голешч'ина тог'ова	<i>сас</i> фр'ет сл'авата си

⁵ Матеј 6 од анонимниот преведувач: *кано'ило со сфейл'ина ӣруйоӣ'ому.*

⁶ Матеј 6 од анонимниот преведувач: *за ӣ'ос ви в'ел'ам* (наместо *за с'ози* се среќава *за ӣ'ос*, но со истото (прилошко) значење – формите на заменката *сој, с'ази, с'оз(и)* се типични единствено за корчанскиот говор, а не и за костурската група говори каде што, од друга страна, се среќаваат формите *ӣој, ӣас, ӣос, ӣес*) (в. Марковиќ 2001: 147 и 154).

⁷ Матеј 6 од анонимниот преведувач: *не е йоюиш'ана оуи'аӣа оӣ јасӣј'еӣо.*

⁸ Матеј 6 од анонимниот преведувач: *за облеч'ен'е не м'ајӣе ӣ'елко м'ака.*

Матеј 6, 29	са ублеч'е <i>кайи'у</i> идн'о <i>уйи</i> в'ие	са размин'а <i>кайи'у</i> на т'аа ид'ен	се убл'аче т'елка м'асно <i>кај</i> 'ено <i>оий</i> с'ази лул'ен'ишча	са премен'и <i>к'айиу</i> едн'о <i>оий</i> т'јах
Матеј 14, 25	'одеши узг'оре <i>на вр'ас</i> м'ориту	б'еши газ'ал <i>уф</i> м'ориту	б'ара <i>наий</i> мор'ето	ходешт'ем <i>йо</i> мор'ету
Матеј 14, 27	<i>уф</i> ч'асут му зпурув'а Ис'ус	Ис'ус 'емен ⁹ и викна на н'ах (поинаку, со прилог од турскиот јазик)	Р'истос б'аргуј му отгов'ори (поинаку, со прилог)	Ис'ус зафчес'а хми провр'еви (поинаку, со прилог)
Матеј 15, 21	<i>на</i> м'естата	<i>на</i> на'иата	<i>во</i> мест'ата	<i>йу</i> мест'ата
Матеј 15, 21	испанн'а <i>уйи</i> с'инориту т'ие	<i>уйи</i> т'ии с'ан'ори испадн'ала	се пок'аза <i>оий</i> т'иа син'ори	изл'ала <i>оий</i> н'ези с'иноре
Матеј 15, 27	ј'адат <i>уйи</i> р'анките	ј'адат <i>уйи</i> р'онкити	ј'аде <i>оий</i> тролин'ате	ј'адат <i>оий</i> трох'ите
Матеј 15, 27	тр'ап'езата <i>на</i> Господ'ините му	с'офрата <i>уйи</i> н'ан'ото стоп'ан	тарпез'ата госпоин'итим т'амни (поинаку, со падежна наставка)	<i>оий</i> ч'јурбадж'ииски те хми тр'епези
Матеј 21, 33	гу заград'и 'окулу (поинаку)	заград'и 'окулу <i>на</i> н'его	го согр'ади на ок'олу (поинаку)	го заград'и н'аоколо (поинаку)
Матеј 21, 33	дад'е ... <i>на</i> раб'отниците (граматички знак)	дад'е <i>на</i> јар'ац'иити (граматички знак)	д'аде л'удим (поинаку, со падежна наставка)	гу прид'аде <i>на</i> лоз'ара (граматички знак)
Матеј 21, 35	утеп'аа <i>сос</i> к'амени	<i>су</i> к'амини 'а тр'ачк'але	исталч'ие <i>со</i> кам'ејна	сас'ипаха <i>сас</i> к'амене
Матеј 21, 37	пушт'и <i>на</i> н'их С'ин му	пушт'и <i>кајо</i> н'ах н'еговото с'ан	п'ушчи син'а му (поинаку, без предлог, т.е. нема ниту дообјаснување каде)	пусна син'а си <i>до</i> т'јах
Матеј 21, 39	н'адвор <i>уйи</i> л'озиту	н'адвор <i>уйи</i> л'озата	н'адвор <i>оий</i> лоз'ето	<i>оий</i> лоз'ету <i>оий</i> в'ан

⁹ Од тур. *hemen*; значење: веднаш.

3. Коментар

Сврзникот *на*, со различни функции, често се среќава во текстовите на КЕ, на КуЕ и на ТЕ. Имајќи ја предвид неговата употреба како граматички знак за воведување на индиректниот предмет во современиот македонски јазик, се разбира дека се среќава и во овие текстови: сп.: *Вер'уваши ѿ'и на С'инуѿ Б'ожие?*; *вер'увам на н'еџу; ѓаѓ'е ... на раб'оѿнициѿе* (КЕ); *Вер'уваши ѿ'и на Госѿод'уново С'ан?*; *вер'увам на н'еџо; ѓаѓ'е на јар'аѿ'иѿиѿи* (КуЕ); *в'ј'ароваши ли ѿ'и на син б'оѿиѿа; ув'ј'аровам на н'ек; џу ѿриѓ'аѓе на лоз'ара* (ТЕ). Она што е специфично за текстот на КуЕ, наспрема текстовите на КЕ и на ТЕ, е тоа што предлогот *на* често се користи како граматички знак и кај директниот предмет, сп.: *џу нос'иле на н'еџо на Фарис'ејѿе; вид'охми на Аф'ендоѿи; 'а најѓ'ехме на Мес'иа* (КуЕ). Од овој поглед, текстот на КуЕ покажува полокални црти, т.е. не отстапува од состојбата во говорот, каде што ваквите форми не се необични. Вакви примери во КЕ и во ТЕ не се среќаваат; сп.: *И дунес'оа на Фарис'ејѿе ѿ'оа; в'идохми Г'осѿуда; најѓ'охме Мес'иа* (КЕ); *џу оѿк'араха ѿри фарис'еѿиѿе; в'идехме ѓ'осѿоѓе; н'ее н'ајѓохме Мес'иа* (ТЕ).

Употребата на предлогот *на* како граматички знак во текстот на БЕ е уште повпечатлива. Тргувајќи од говорот, но и од досегашните сознанија дека овој текст има најизразити локални црти и дека најмалку отстапува од говорот, сврзникот *на* не би се очекувал во оваа функција, и тоа поради присуството на синтетичките дативни форми кај именките и кај заменките. Во голем дел од примерите ситуацијата соодветствува со очекувањата, сп.: *ѓ'аѓе л'удим* (за споредба, истиот пример од КЕ: *ѓаѓ'е ... на раб'оѿнициѿе*; од КуЕ: *ѓаѓ'е на јар'аѿ'иѿиѿи* и од ТЕ: *џу ѿриѓ'аѓе на лоз'ара*); *ѿој иѿо ми в'арви м'ане*. Повпечатливи се примерите во кои се очекува синтетичка форма, но во текстот се среќава аналитизам, односно се среќаваат форми за индиректен предмет со предлогот *на*: *Т'и в'ервиши на с'ин Госѿодин Б'оџу?*; *в'ервам на н'еџо*. Овде може да се претпостави извесна стилизација¹⁰ во насока на оддалечување на текстот на БЕ од говорот и проширување на неговата дијалектна основа. Сепак, треба да се спомене и дека ваквите примери се среќаваат во читањата преведени од страна на анонимните преведувачи, за кои Мазон смета дека не се родени зборуваачи на бобошчанскиот, туку, најверојатно, на нестрамскиот или на некој друг говор од соседните костурски говори (Mazon 1936: 138–139). Во дел од примерите во кои во текстовите на КЕ, на КуЕ и на ТЕ има индиректен предмет, во БЕ се среќава предлошки предмет, и тоа со предлогот *у*, на пример: *не м'оѿи да раб'оѿиѿа у два ѓосѿо'ини* (БЕ) : *не м'оѿе да раб'оѿиѿе (на) два Госѿод'ара* (КЕ) :

¹⁰ Терминот *стилизација* работно го дефинираме како: проширување на дијалектната основа, односно избегнување на форми што во тоа време би можеле да бидат разбрани како премногу локално обележани. Ваквите постапки на стилизација одат, од една страна, во насока кон поширока дијалектна база, а од друга страна, кон повисок стил. Конечно, станува збор за селекција на оние јазични црти/моделѿи што опфаќаат поширок дијалектен ареал, како и такви што претставуваат „вештачки“ форми, т.е. форми што се приближни или се во кореспонденција со оние употребувани во црковнословенската и во современата словенска писменост. (Арсов 2019: 9–10)

не м'ожи н'екој да раб'оџи измик'ар на две 'аџи (КуЕ) : не м'оже да р'абоџи на двам'ина чорбаџии (ТЕ).

Предлогот на во КЕ, речиси исклучиво, се користи и како предлог за да се означи присвојноста на неког/на нешто, сп.: *Сфеџ'илникуџ на сн'аџаџа; 'очи на н'екуј'*¹¹; *џрџ'езаџа на Госџо'униџе му*. Слична е состојбата и со анализираниот текст на ТЕ, сп.: *сфеџ'ило на сн'аџаџа; оч'иџе на сл'аџ ро'ен ч'ул'ак*. Во КуЕ, иако овој предлог превладува (сп.: *Сфџ'ило на сн'аџаџа; оч'и на н'екој*), се среќава и примерот *с'офрџа џџ н'џн'оџо сџоџ'ан* од КуЕ, односно, се забележува означување на присвојноста со предлогот *џџ* – особеност што им се припишува, пред сè, на говорите од западномакедонското наречје. Со оглед на тоа што овој пример се јавува како исклучок, не се разгледува како свесна постапка на стилизација. Во ТЕ, пак, во овој пример, се среќава придавка: *ч'урбаџ'џишкиџе хми џр'еџези*.

Во текстот на БЕ предлогот на не се користи за означување на присвојноста, и тоа поради синтетичката деклинација, односно поради присуството на дативните (именски и заменски) форми, кои ја имаат оваа функција, сп. ги истите примери споменати погоре, но во БЕ: *Конџил'оџо џруџџ'ому; џарџез'аџа џосџоин'џџим џ'џмни*. Сепак, се среќава еден пример каде што присвојноста е означена со предлог, и тоа со *оџџ*, како и во остатокот од западното наречје: *се оџф'ор'ие 'очи оџџ чов'ека*. Исто како и во веќе споменатите примери со аналитизам во БЕ, и овде може само да се претпостави случај на стилизација во насока кон оддалечување од локалниот говор или кон проширување на дијалектната база, што е малку веројатно, земајќи предвид дека повторно станува збор за читање преведено од страна на еден од анонимните преведувачи (Јован 9).

Дека аналитизмот е поизразит во југоисточното наречје, но и дека поголеми остатоци од синтетизмот кај именските зборови се чуваат во корчанскиот говор, сведочи и примерот од КЕ *џ'оа џџо вер'ува на м'ене*, од КуЕ *џ'о шо вер'ува на м'ен* и од ТЕ *л'у кој в'ј'арова на м'ене*, наспрема истиот во БЕ: *џоџ шчо ми в'џрви м'џне*, каде што преведувачот не чувствува потреба да го воведи индиректниот предмет со *на*.

Во насловите на читањата во КЕ, и тоа и во првата и во втората рака, има тенденција предлогот *оџџ* да се пишува без редукција на вокалот, сп.: *Оџџ Јо'ана; Оџџ Маџ'еа*. Инаку, формата на овој предлог во рамките на текстот на КЕ е со редукција, т.е. *џџџ*, сп.: *џџџ с'инориџџџ; џџџ Наџр'еџниџџџ; џџџ џ'енуџџџ*. Од ова може да се претпостави дека со насловите постоела намера текстот да се приближи кон библискиот стил, а поради истата причина во насловите во КЕ се

¹¹ Во случајов може да станува збор и за употреба на предлогот на како граматички знак за воведување на индиректниот предмет (сп. го целиот стих: *џџџ кр'аџаџа на сф'еџџџџ не са ч'у 'оџџи н'екој да џџф'ори 'очи на н'екуј џџџо да са ро'џи сл'еџ.*), но, во споредба со другите текстови (БЕ: *...се оџф'ор'ие 'очи оџџ чов'ека...*), како и со преводот на современ македонски стандарден јазик (сп. *Оџџкако е веков, не се чуло некој да оџџворил очи на слеџороген.*) (Свето писмо 2007), можеме да го разгледуваме како знак за присвојноста (*очи на човекоџџ, очи на слеџорогеноџџ*).

среќаваат и синтетички форми, кои, инаку, како и во говорот, отсутствуваат во текстот. Овие позиции во насловите во КуЕ, во БЕ и во ТЕ се на грчки јазик.

Во текстот на КуЕ предлозите *за* и *заро'и* најчесто се користат како синонимни. Во анализираниот текст на КЕ, пак, се прави обид да се раздели употребата на *за* наспрема употребата на *заро'и*. Додека со значењето „намена, цел или причина“ во текстот на КЕ се среќаваат и двата предлога (сп.: *заро'и сѝр'ахуѝ Јуд'ејџки; н'ешѝу за јао'ене*), со значењето „споменување на еден предмет/зборување за него“ се среќава само предлогот *за* (сп.: *т'и што в'елеш за н'егу в'оа за с'ебеси ки ви к'аже*). Во анализираниот текст на ТЕ, во оваа позиција, се среќава исклучиво предлогот *за* (сп. *ѝи иѝу вр'евии за н'ек, ѝ'ој за с'ебе си да к'аже*), а предлогот *зар'еѝ* се јавува еднаш, и тоа само со значењето „намена, цел или причина“ (сп. *зар'еѝ чефуѝсќиа ср'ах*).

Впечатливо за текстот на КуЕ е тоа што предлогот *уф*, покрај со значење *во*, честопати, се јавува и со значење *од*. Многу веројатно е дека причина за мешањето на овие два предлога е скратената форма на предлогот *уѝ* која се јавува во текстот, и тоа како *у-* (сп.: *сѝр'ах у-Чиф'уѝиѝе*). Имајќи го предвид и предлогот *у* (во современиот македонски стандарден јазик: *во*) како еден од најраспространетите предлози со пространствено значење во македонските говори, можеби дошло да хомонимија, која понатаму предизвикала и неправилно заменување на предлогот *уѝ* со предлогот *уф* (в. и Мазон, Вајан 1938: 71).

Предлогот *као'е* се среќава во текстовите на КЕ и на ТЕ, при што, се чини, дека многу почесто се употребува во текстот на ТЕ. Додека во првиот текст се јавува само во еден од анализираните примери (*б'еше к'аде о'есеѝ са'аѝе*) за означување време, односно приближност, во ТЕ, освен во истава позиција (сп. *сах'аѝе беше као'е о'есеѝ*), често се среќава и за означување место/насока (сп. *ни ѝроѝј'аѝаше рак'иѝе као'е н'ек; као'е неб'еѝо*).

4. Заклучок

Предлозите во анализираните текстови, главно, ја отсликуваат состојбата во говорите со кои се поврзува секој од текстовите.

За извесна стилизација и за приближување кон централните говори на западномакедонското наречје во КЕ може да се смета употребата на предлогот *оѝ* без редукција во насловите на читањата. Во другите три текста не стана збор за овие примери, со оглед на тоа што таму тие се напишани на грчки јазик.

Како постапка на стилизација во насока кон оддалечување од локалниот говор или кон проширување на дијалектната база, во БЕ може да се разгледуваат оние примери во кои на местото на очекуваните синтетички форми се среќаваат аналитички предлошки синтагми. Овде, сепак, како што се спомена и погоре, мала е веројатноста дека станува збор за свесна постапка.

4.1. Во продолжение даваме преглед на најчестите предлози во КЕ, КуЕ, БЕ и во ТЕ врз основа на образувањето:

	КЕ	КуЕ	БЕ	ТЕ
прости	уф, на, ут, кат'у, сос, зард'и, за, врас, пу, уф, при, прет	уф, на, ут, кат'у, су, зард'и, за, кри, пу, при, кад	во, на, от, при, кај (=како), со, у, нат, за, по, прет	фав, на, от, при, к'ату, сас, зар'ет, за, пу/по, до, кад'е
сложен и	на вр'ас	навр'аз, 'окулу на	во стр'ет	отпр'еш

Во поглед на функцијата, табеларно ги прикажуваме најчестите предлози во секој од текстовите одделно:

4.2. КЕ

предлог	функција
на	граматички знак (<i>Вер'уваӣ ӣ на С'инуӣ Б'ожие</i>); место (<i>на Н'ебуӣу</i>); време (<i>на ӣ'оа време</i>); присвојност (<i>сфеӣ'илникуӣ на сн'агаӣа</i>)
ут	потекло (<i>уӣ Вӣиле'ем С'елуӣу</i>); споредба (<i>жив'оӣуӣ не е ӣ'овеки уӣ ј'асӣӣу</i>); партитивност (<i>уӣ Учен'ицӣӣе му два</i>); излегување од некаде (<i>ис̄ӣанн'а уӣ с'инорӣӣу</i>); одделување од некогo/нешто (<i>са уӣдил'и уӣ н'их</i>)
уф	место (<i>сид'еј̄ӣе уф Гр'адуӣ Јерусал'им</i>); време (<i>уф ч'асуӣ му з̄иурув'а Ис'ус</i>)
кат'у	споредба (<i>са ублеч'е каӣ'у ӣдн'о уӣ в'ие</i>)
сос	средство (<i>уӣеӣ'аа сос к'амени</i>); придружба (<i>не б'еше сос н'их</i>); со апстрактни именки (<i>сос р'агус з̄ул'ема</i>)
за	споменување на еден предмет/зборување за него (<i>в'оа за с'ебеси ки ви к'аже</i>); намена, цел или причина (<i>н'еӣӣу за јад'ене</i>)
зард'и	намена, цел или причина (<i>зард'и с̄ир'ахуӣ Јуд'ејки</i>)
врас	место (<i>не с̄ирус̄ир'е врас н'еџу р'аци</i>)
пу	место/насока (<i>'одеа ӣу н'еџу</i>)
при	место (<i>ус̄ӣан'аа ... ӣри н'еџу</i>)
прет	место (<i>зим'а ӣреӣ н'их</i>)
к'аде	време (<i>б'еше кад'е о'есеӣ с'ааӣе уӣ о'енуӣ</i>)

4.3. КуЕ

предлог	функција
на	граматички знак (<i>Вер'уваӣ ӣи на Гос̄иод'иново С'ан, ѓу нос'иле на н'еѓо</i> ¹² на Фарис'еј̄ӣе); место (<i>сео'еј̄ӣис̄ӣе на ѓр'ада Јерусал'има</i>); време (<i>на ӣи'оа вр'еми</i>); присвојност (<i>сфий'ило на сн'аѓа̄ӣа</i>)
ут/уф	потекло (<i>ӯӣ с'ело̄ӣо Вӣиле'ем</i>); присвојност ¹³ (<i>с'офра̄ӣа ӯӣ н'ан'о̄ӣо с̄ӣо̄й'ан</i>); споредба (<i>не ј̄ ӣ'овр'една о'ушай̄а уф јад'енӣӣо</i>); партиитивност (<i>о̄ве ӯӣ Уч̄ан'а̄ц̄а̄ӣӣ</i>); излегување од некаде (<i>ӯӣ ӣи'ӣи с̄ан'ори ис̄ӣаон'ала</i>); одделување од некогo/нешто (<i>с̄а разлий̄н'а ӯӣ н'а̄х</i>)
уф	место (<i>уф м'орий̄у</i>)
каг'у	споредба (<i>с̄а размин'а̄ ка̄ӣ'у на ӣи'аа ио'ен</i>)
су	средство (<i>су к'амини 'а ӣр̄а̄ч'але</i>); придружба (<i>не б'еӣи су н'а̄х</i>); со апстрактни именки (<i>су н'оѓо р'аоус</i>)
за	споменување на еден предмет/зборување за него (<i>во ки ви к'аж̄и за н'еѓо</i>); намена, цел или причина (<i>н'а̄ӣӣо за јад'ени</i>)
зард'и	намена, цел или причина (<i>заро'и с̄ӣр'ах у-Чиф'ӯӣӣӣе</i>); споменување на еден предмет/зборување за него (<i>ӣи'и шо в'елии заро'и н'еѓо</i>)
кри	место (<i>кри</i> ¹⁴ <i>н'ебӣӣо</i>)
пу	место/насока (<i>уо'иле ӣу н'еѓу</i>)
при	место (<i>'а з'е ӣри н̄ах</i>)
ка̄д	место (<i>ӣушӣи'и ка̄о н'а̄х н'еѓово̄ӣо с̄ан</i>)

4.4. БЕ

предлог	функција
на	граматички знак ¹⁵ (<i>Г'и в'ервӣи на с'ин Гос̄иодин Б'оѓу</i>); место (<i>на неб'еӣо</i>); време (<i>на ӣи'ози вр'еми</i>)
от	потекло (<i>о̄ӣ сел'о̄ӣо Вӣил'е̄ем</i>); споредба (<i>оуш'а̄ӣа 'ес̄ӣи ӣоѓол'ема о̄ӣ јес̄ӣј'е̄ӣо</i>); партиитивност (<i>о̄в'а о̄ӣ учениц'ӣӣӣ ӣоѓ'ови</i>); излегување од некаде (<i>се ӣок'аза о̄ӣ ӣи'иа син'ори</i>); присвојност (<i>'очи о̄ӣ чов'ека</i>); одделување од некогo/нешто (<i>са ӣоѓ'а̄ли 'о̄ӣ нӣј</i>)
во	место (<i>во ӣсалӣи'иро</i>); време (<i>во недел'а̄ӣа</i>)
при	место (<i>ѓо завео'о̄е слей̄е̄ӣ'еѓо ӣри фарисе'ӣӣӣ</i>)
кај	споредба (<i>се убл'а̄че ... кај 'ено о̄ӣ с'а̄зи</i>)
со	средство (<i>ис̄ӣалч'ие со кам'ејна</i>); придружба (<i>не бј'еше со нӣј</i>); со апстрактни именки (<i>со ѓ'олем р'аоос</i>)
у ¹⁶	место (<i>не м'ожи оа раб'о̄ӣа у о̄ва ѓос̄ио'ини</i>)
нат	место (<i>на̄ӣ мор'е̄ӣо</i>)

¹² Како што стана збор и погоре, во КуЕ сврзникот *на* како граматички знак се користи и кај директниот предмет (в. и Мазон, Вајан 1938: 176–177).

¹³ В. и Пеев 2006: 22–23.

¹⁴ Дијалектизам (*крз/кр̄а̄з*).

¹⁵ Ретко (в. Коментар)

¹⁶ Со значење: *кај* (в. Конески 1982: 533).

за	споменување на еден предмет/зборување за него (<i>ѿој н'ека ви к'ажѿ за с'ебе</i>); намена, цел или причина (<i>за ублеч'ејне шчо чаласѿисф'иѿе</i>)
по	место/насока (<i>'оде ѿо н'еѿо</i>)
прет	место (<i>зв'а̄ и ј'аде ѿр'а̄ѿ ниј</i>)

4.5. ТЕ

предлог	функција
на	граматички знак (<i>вј'ароваѿ ли ѿ'и на син б'оѿѿа</i>); место (<i>с'еѿиѿе на ѿрад Јерусал'им</i>); време (<i>на нов'а вр'еме</i>); присвојност (<i>сф'еѿ'ило на сн'аѿаѿа</i>)
от	потекло (<i>оѿ с'елоѿо Виѿле'ем</i>); споредба (<i>ни 'е ли оуѿ'еѿа ѿ'оврј'адна оѿ хран'аѿа</i>); партитивност (<i>оѿ учен'ициѿе му двам'ина</i>); излегување од некаде (<i>изл'ала оѿ н'ези с'иноре</i>); одделување од некого/нешто (<i>раздел'и са оѿ ѿјах</i>)
фав	место (<i>засѿ'ана фав сред'e¹⁷</i>); време (<i>фав еѿн'а ниѿел'а</i>)
каг'у	споредба (<i>са ѿремен'и к'аѿу еѿн'о оѿ ѿј'ах</i>)
сас	средство (<i>сас'иѿаха сас к'амене</i>); придружба (<i>ни б'еше сас ѿјах</i>); со апстрактни именки (<i>сас ѿол'ама р'адос</i>)
за	споменување на еден предмет/зборување за него (<i>ѿ'ој за с'ебе си да к'аѿе</i>)
зар'ет	намена, цел или причина (<i>зар'еѿ чефуѿѿкиа ср'ах</i>)
пу/по	место (<i>ѿ'исани ѿу н'омоѿо Мојсеово и ѿо ѿроф'иѿеѿо и ѿу ѿсалѿ'иѿе</i>); место/насока (<i>ел'а ѿу м'ене</i>)
при	место (<i>ѿу оѿк'араха ѿри фарис'еѿиѿе</i>)
до	место (<i>ѿусна син'а си до ѿј'ах</i>)
к'аде	време (<i>сах'аѿе беше каѿ'е ѿ'есеѿ</i>), место (<i>ни ѿроѿѿ'аѿаѿе рак'иѿе каѿ'е н'ек</i>)

Summary

The subject of this paper are the first translations of the New Testament in Macedonian contemporary language from the 18th and the 19th centuries: The Konikovo Gospel, The Kulakia Gospel, The Bobošćica Gospel and the Trlis Gospel. They are all written in Greek alphabet and each of them is related to a specific dialect of the South-Eastern group of Macedonian dialects. In this paper, we provide a comparative overview of the prepositions in all four texts.

The analysis shows that unlike other aspects in which stylization can be noticed, from the point of view of the forms and the use of the prepositions the texts mostly reflect the situation in the dialects to which they are related.

¹⁷ Во склоп на сложен прилог.

Користена литература

- Арсов Борче. 2019. *Јазикот на првите преводи на Новиот завет на современ македонски јазик напишани со грчко писмо*. Скопје: Пагома прес и Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Иванов Џордан. 1970. *Български старини из Македонија*. Софија: БАН.
- Конески Блаже. 1982. *Грамајика на македонскиот литературен јазик*. Скопје: Култура.
- Конески Блаже. 1975. *Од историјата на јазикот на словенската писменост во Македонија*. Скопје: Македонска книга.
- Марковиќ Марјан. 2001. *Дијалектологија на македонскиот јазик I (според Божидар Видоески)*. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“.
- Милетиќ Любомир. 1920. *Два ръкописа с гръцко писмо, Български старини VI*. Софија: БАН.
- Пеев Коста. 2006. *Речник на македонските зборови во југоисточниот егејски дел. Том 4*. Скопје: НИП „Студентски збор“.
- Свето писмо на Стариот и на Новиот завет*. 2007. Скопје: Библиско здружение на Република Македонија.
- Arsov Borče 2016: „On some lexical archaisms in the Boboshtica Gospel and the Boboshtica dialect“. *SLAVICA HELSINGIENSIA 49: In search of the center and periphery: Linguistic attitudes, minorities, and landscapes in the Central Balkans*. Eds. Maxim Makartsev & Max Wahlström, University of Helsinki, Helsinki, 125–136.
- Courthiade Marcel 1988: „Les derniers vestiges du parler slave de Boboščica et de Drenovene (Albanie)“. *Revue des études slaves*, 60/1, Centre d'études slaves, Paris, 139–157.
- Lindstedt, Jouko. 2008. „The Translator and the Editor in their Historical Settings“. *The Konikovo Gospel / Кониковско евангелие*. Helsinki: The Finnish Society of Sciences and Letters, 393–402.
- Lindstedt Jouko, Spasov Ljudmil, Nuorluoto Juhani eds. 2008. *The Konikovo Gospel / Кониковско евангелие*. Helsinki: The Finnish Society of Sciences and Letters.
- Mazon André. 1936. *Documents contes et chansons Slaves de L'Albanie du Sud*. Paris: Librairie Droz.
- Mazon André, Vaillant André. 1938. *L'Évangélique de Kulakia Un parler Slave du Bas-Vardar*. Paris: Librairie Droz.
- Spasov Ljudmil. 2008. „The Konikovo Gospel in Macedonian Cultural History“. *The Konikovo Gospel / Кониковско евангелие*. Helsinki: The Finnish Society of Sciences and Letters, 403–430.

Снежана Велковска
 Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје
 snvelkovska@yahoo.com

ФРАЗЕОЛОГИЗМИТЕ ВО МАКЕДОНСКИТЕ НАРОДНИ ПЕСНИ

Апстракт: Во статијата се разгледуваат најчестите фразеолошки изрази (ФИ) во македонската народна поезија. Почнувајќи од личните имиња употребени во народните песни и нивната современа адаптација во ФИ од современ тип, до благословите и клетвите што, секако, се употребуваат во специфичен контекст.

Клучни зборови: фразеологија, народна песна, благослови, клетви.

0. Општо е прифатено дека фразеологијата и фолклорот, сфатен во најширока смисла, се нераскинливо поврзани. Народното творештво изобилува со ФИ (фразеолошки изрази) токму затоа што тие го одразуваат живиот народен говор. Фразеологијата најчесто се поврзува со прозните жанрови, како што се народните приказни, басните, легендите итн. Секогаш кога се зборува за врската меѓу фолклорот и фразеологијата, се зборува воопштено, без да се разгледува тоа по жанрови. Народната песна, по својата природа е подведена на посебни правила на своето устројство и ФИ се среќаваат во помал обем. Сепак и тука ги има многу, дури и такви како што во „обичниот“ говор веќе сè помалку се слушаат. Тука ќе направиме обид да ја изделиме народната песна како извор на ФИ.

1. Ликови на опеани јунаци во народните песни. Најчесто употребувани ФИ во македонскиот јазик се со имињата на Марко Крале, Болен Дојчин, Ѓорѓи Сугаре и др.. Ликот на Марко Крале се среќава во многу епски песни, „кралски“ како што ги вика народот. Неговите подвизи и заштитата на населението од османлискиот поробувач оставиле трага и во фразеологијата. Познати се ФИ поттикнати, инспирирани од народната песна.

Марково колено е - многу е силен, јак, непобедлив, јунак е како Марко Крале.

Таков е случајот и со песната за Болен Дојчин. Главниот јунак, Болен Дојчин лежи болен девет години време и сепак прави големи јунаштва во одбрана на честа на сестра си Ангелина. Аналогно на песната, во македонскиот јазик создадени се ФИ со компонентата *Болен Дојчин* со многу можни

варијанти: *Иде Болен Дојчин, Еве ѓо Болен Дојчин, Каде си, бре, Болен Дојчин* и сл. и се употребуваат при средба со болен човек, обично во шеговита смисла.

ФИ со компонентата *Ѓорѓи Суѓаре* е директно преземен стих од народната песна за овој македонски херој. Имено, тој бил опколен (сардисан) и бил ставен во безизлезна положба какво што значење има и самиот ФИ: *Ор сиџе сѝрани Ѓорѓи сардисан. (Коѓа ќе види, шџо ќе види, / од сиџе сѝрани Ѓорѓи сардисан...)*.

Кога ќе се каже за некој дека е *Баџко Ѓорѓија*, тоа веднаш асоцира на народната песна за Батко Ѓорѓија кој сѐ што видел убаво во селото, сѐ посакал да е негово:

Умреа Баџко Ѓорѓија... он је видеја убаву невесџу, џа сака да је њеѓова...

2. Поздрави. Повеќето автори и поздравите, како готови формули, изрази што се употребуваат ситуациски, при поздравување, при разни средби, ги сметаат за ФИ. Тие имаат постојан состав, не ги менуваат своите компоненти, а променливи делови се имињата на тие што се обраќаат еден на друг, нивниот квалификатив или збор што го означува односот меѓу единките во говорната комуникација, односно степенот на нивната блискост. Во народната поезија се јавуваат таму каде што имаме дијаложка форма.

Пр.: *Добро уџро бабо ле, / дал боѓ добро либе ле...;*

Јас џи реков добро вечер, / џи само ме џоѓледна...итн.

3. Благослови и желби. Кај благословите и желбите, од јазичен аспект, се работи за желбени реченици кон донесуваат дејства што не се извршени, содржини што се во согласност со желбите на говорното лице. Овие реченици спаѓаат во извичните реченици. Од глаголските форми најчеста е да-конструкцијата во сегашно време (Минова-Ѓуркова 1999; Минова-Ѓуркова 1994: 150). Многу често се среќава и заповедниот начин (Велковска 2002: 51). Од фразеолошки аспект, благословите и клетвите имаат постојан компонентен состав, најчесто се проследени со посебен магичен ритуал при нивното изведување. Првиот дел од изразот е постојаниот дел на ФИ, а вториот е променливиот од кој всушност се гледа што е желбата на тој што ја изрекува.

Пр.: *Боѓу се је Димка џомолила / - Ој ле, боже, ој ле мили боже / дај ми, боже, џролеџни дождове / дај, мибоже, есени ѓромова, да доџечай џије суви долја.../ да излезе на бело бигело;*

дај ми, боже очи соколови, / дај ми боже, крилја лабурови, / да џрелетџам џридеветџ иланини, / џа да џаѓна ју ѓолема војска / да изберам либе сѝроџи мене.

Каков је јунак најреди, / Добра невесџа џо неѓо / ... ? Алал му била на неѓо...

4. Клетви. Клетвите се, всушност, обратно од желбите. Основна компонента како и кај благословите е синтагмата *да даде Госџо* со сите можни варијанти.

Пр.: *Ем го е лулела / ем го луѝо клела / - Да даде го̀сѝоо / булино деѝенце / денес ѝе лулеа / уѝре да жалеа.*

Бидејќи клетвите се проследени со некој вид магиско дејство, имаме утврдена формула како тоа се изведува. Најчесто ја имаме опозицијата **колку : толку**.

Пр.: *Љуѝаа клеѝва го ѝроколна / - Да би дал боѝ – колку киски на венецоѝ / толку ѝраѝе да обиѝиш / ниѝе мома да не најѝиш / оѝеѝ назад да се враѝишш / ѝак в момини рамни дворје / ѝак со мене да се сѝавиш!*

Честопати, само од поширокиот контекст зависи дали се тоа благослови или клетви.

На пр.: *боѝ да даде, / драѝи да ми умре (при клетва) и боѝ да ѝи даде, и друѝа века (при благослов);*

ај ѝи, ѝоро, зелена ѝорице, / да би дал боѝ оѝан да ѝ’изѝори (клетва) и ако си, керко, од боѝа, / да би дал боѝ да сѝанеш...(благослов).

Во клетвите се среќаваат и други ФИ.

Пр.: *Овчар овци ѝаси, овциѝе к’лни: / Овци, ѝусѝи, овци, в’коѝ да ве јаѝи; Љуѝо ѝроколна девојче / каѝнала рака десница / ѝој ѝиѝо го скина цвекеѝо.*

5. Како што одбележува Мокиенко (1980), тавтолошките обрати се карактеристични за ФИ и особено се јавуваат кај клетвите.

Пр.: *Јас не сум ѝи мајка, мак да ѝе оѝали, / ѝуку сум ѝи жена, / желки ѝи на мевоѝ! (мајка – мак; жена – желка).*

6. **Архаични ФИ.** Во народната поезија се засведочени доста архаични или ФИ со архаизирани елементи (Велковска 2008:37). Такви се следните примери:

фрла ѝушка – пука: ...ѝиѝо не фрљаѝ ѝушка во с’боѝа...;

ласно ќе минеме ѝаја Шар Планина / ѝесме ѝоѝјки, ѝесме ѝоѝјки, ѝушке фрљајки...;

за браѝаѝа ѝи ѝенка ѝушка / нека фрла нек не ѝледа...

ѝие ѝуѝун – пуши: ...не земај го Дино, / мноѝу ѝуѝун ѝие...; за ѝаѝка ѝи ока ѝуѝун / нека ѝие нек не ѝледа...

7. **Семантиката на невозможното – никогаш.** Ќе се задржиме само на уште еден тип на ФИ, за жал многу ќе останат надвор од нашиот опсег, а тоа се ФИ со значење ’никогаш’ (Велковска 2002: 70), или како што вели Д. Мршевиќ-Радовиќ (Мршевиќ-Радовиќ 2008: 45) „парадоксални“ ФИ. Оваа група ФИ е позната во сите словенски и балкански несловенски јазици (Мирчевска-Бошева 2008: 94), а македонската народна песна се покажа како одличен извор, дури и на такви како што веќе во живиот говор ретко се употребуваат. Во современиот македонски јазик најчесто се среќава ФИ *коѝа врбаѝа ќе роди ѝрозје* со сите разновидности.

Пр.: *Ќе дојѝа сесѝро, ќе дојѝа, / аѝа роди врба ѝрозе, / а ракиѝа - ж’ѝи дуни (ракита - вид врба).*

В'рни ми се в'рни, леле, мое мило брајиче / ќе се враќам моја мила сестро.../ ијој ќе бидекога зламња ласитар ќе пушти, / кога врбајќа сестро леле, зрозје ќе роде!

Следните неколку примери претставуваат клетви, но по својата содржина влегуваат во оваа група:

Иа не видела чедо од срце, / дори не идеш крај Црнојо Море, / дори не чуеш камен да дума, / камен да дума, риба да ѝее, / ијога да видиш чедо од срце;

Кога ќе засвириш риба лејница, / риба лејница јо Црнојо Море, / ко ќе зајидеш камен сџенош / камен сџенош од Нико Поле / иш ијога чедо да си добиеш;

Пој 'и венчај, нунко љушо к'лний: / - Венчаки се, не се ќердосале, / куќа збрале како ѝрав на ѝајан, / чедо сџекле како врба зрозје, / цуш цушле како јасеник, / заврзале како врбино зрозје!;

Јас не диша, душата ми диша, / јас не к'на, срцејо ми к'не: / вековийа како азличица, / омязийа како качуница, / род родила како врба зрозје, / куќа збрала како ѝрах на ѝајан!

Кон семантиката на невозможното го приклучуваме и тоа што не може да се изброи, да се измери итн. Пр.: *високо дрво лад нема, / олабоко море оно нема, / сийнана ѝесок број нема / убава мома род нема.*

На крајот, ќе споменеме уште еден ФИ карактеристичен за народната песна, израз кој се среќава единствено тука. Тоа е ФЕ *над злава му сџои (сеги)* со значење 'негува болен'. Во речиси нераскинлива врска со оваа ФЕ е и изразот: *болен (ми) лежи; и болен(а) ѝагнал(а)*. Пр.: *Болен ми лежи Миле Пој-Јорданов, / над злава му сџои сџара му мајка...Болна ѝагнала Ленка Пингова / над злава и сеги сџара и мајка...*

Македонската народна поезија е вистинска ризница на ФИ. Тука пренесовме еден мал дел од тоа богатство.

Summary

The Macedonian folklore that also includes the folksong, is rich with phraseological expressions. Most often they are not different from the ones that are being used in everyday speech. It is noticeable that the folksongs are a kind of source for new phraseological expressions such as *Болен Дојчин, Байко Ѓорѓија, Марко Крале* and others. The folksongs are filled with blessings and curses and also with phraseological expressions with archaic elements.

Литература

- Велковска Снежана. 2002. *Белешки за македонската фразеологија*. Скопје: ИМЈ.
- Велковска Снежана. 2008. *Македонска фразеологија со мал фразеолошки речник*. Скопје.
- Минова-Гуркова Лилјана. 1999. „Македонските благослови и клетви“. *Предавања на 31. меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура* (Охрид 1998), Скопје, 19-30.
- Минова-Гуркова Лилјана. 1994. *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*, Скопје: Радинг.
- Мирчевска-Бошева Биљана. 2008. *Фраземи со значење време во македонскиот и во рускиот јазик*. Магистерски труд. Скопје: Филолошки факултет „Б. Конески“.
- Мокиенко Валерий М. 1980. *Славянская фразеологија*. Москва.
- Мршевиќ-Радовиќ Драгана. 2008. *Фразеологија и национална култура*. Београд.

Извори

- Речник на македонската народна поезија*. Ред. Тодор Димитровски том, 1-4. Скопје: ИМЈ, 1983–1993.
- Китевски Марко. 1997. *Македонски народни клейви*. Скопје.

Михајло Марковиќ
Универзитет во Тетово
Филолошки факултет
mihajlomarkovikj@gmail.com

Соња Новотни
Универзитет во Тетово
Филолошки факултет
snovotni@yahoo.com

ЗА ПРЕЕМСТВЕНОСТА МЕЃУ ЛЕКСЕМИТЕ *КОВЧЕГ*, *КРСТ*, *КРАЛ*, *КРАСОТА* И *КРОТОСТ* (СЛЕПЧЕНСКИ ПАТЕРИК, ОГЛЕДАЛО И РАЗЛИЧНА ПОУЧИТЕЛНА НАСТАВЛЕНИЈА)

Апстракт: Предмет на обработка се три мцсл. ракописи, од коишто како основен (појдовен) ракопис го зедовме Слеченскиот патерик (старословенски ракопис од XIV в.), од којшто ги ексцерпиравме лексемите коишто се предмет на наша работа и нивните контексти, и ги споредивме со ракописите на Кирил Пејчиновиќ – Тетоец (Огледало) и на Јоаким Крчовски (Различна поучителна наставленија), црковнословенски ракописи од XIX в., во коишто следиме употреба на народен јазик. Преку споредбата на лексемите што следат покажуваме дека не се пренесуваат цели делови и цитати од постарите текстови, туку се осознава процесот на создавање на стандардниот македонски јазик, којшто ја „минува“ црковнословенската фаза аналогно (слично) како и во другите словенски и несловенски писмени традиции.

Клучни зборови: преемственост, лексика, Слеченски патерик, Огледало, Различна поучителна наставленија.

Црковнословенскиот јазик во рамките на европската култура претставува одредена фаза во изградбата на современите словенски јазици. Интегрална компонента на даден историски или современ литературен јазик претставува и прашањето на неговата нормираност (Конески 1986: 9), која се реализира со апликација на одделни имплицитни и експлицитни постапки и правила во рамките на соодветните јазични рамништа и општественото опстанување. Присутноста на феноменот на јазичната норма во лингвистичката наука, на прагматички или на теоретски план, е регистрирана уште во епохата длабоко пред нашата ера (Dikro, Todorov 1983: 11-18).

Слеченскиот патерик, чиешто настанување се врзува со крајот на XIV в., бил засегнат од „јазичните револуции“ (Мошин 1964: 465-475), коишто на

правописно рамниште започнале кон средината на XIV в., така што во него се одразуваат определени ресавски правописни узуси (Мошин 1964: 465-475). Едновремено, Слепченскиот патерик и временски е оддалечен од директниот контакт со политичкиот, економскиот, духовниот и со културно-книжевниот престиж на Охридската школа, можел да ја има поддршката на некој влијателен средновековен центар или феудален господар од поширокиот кратовско-злетовски регион (Угринова-Скаловска 1986: 52-55).

Врз основа на резултатите од присутноста и од уделот на соодветните лингвистички и вонлингвистички фактори и од функционирањето на првиот словенски книжевен јазик на фонетско, лексичко, морфосинтаксичко, правописно, најверојатно и на правоговорно рамниште е дефиниран „старословенскиот канон“, кој, со соодветната условност и имплицитност, се сфаќа како општа старословенска јазична норма (Мошин 1986: 26). Црковнословенскиот јазик претставува втора фаза од словенската писменост која се карактеризира со квалитативно и квантитативно изменети соодноси во однос на канонскиот период и во однос на самиот опсег на црковнословенскиот јазик (Угринова-Скаловска 1969: 34-37). Така, наспрема некогашниот реален „старословенски канон“, јазичната норма во оваа втора етапа од словенската писменост се лоцира и се дефинира во рамките на иреалното „црковнословенско коине“, кое, како и секоја норма во постојаниот универзум, претставува само збир на идеални општи конструкции во коишто се синтетизирани типични појави апстрахирани од бесконечната разновидност на конкретни јазици (Мошин 1986: 26).

Јазичната состојба на бројните книжевни споменици од одделните варијанти на црковнословенскиот јазик претставува одраз на степенот на расколебаноста на нормата на правописно, фонетско-фонолошко, морфосинтаксичко и на лексичко рамниште. Показателен пример за дезунификацијата на јазичната норма во рамките на текстовите од македонското „црковнословенско коине“ претставуваат и *Слейч*, *Оглед* и *Различ*. Сферата на ортографијата општо може да претставува и покомплицирана проблематика, којашто во рамките на современите стандардизирани лингвистички системи е регулирана и олеснета со соодносните облигаторни правила, дефинирани и фиксирани во соодветните правописи, а на историски план да е отежната токму поради нивното отсуство и поради можни интерференции на фонетско-фонолошко и на правописно рамниште. Оваа констатација во поголема или помала мера, се однесува и на јужнословенските црковнословенски ракописи, но поизразито таа се манифестира во опсегот на текстовите од македонска провениенција, меѓу кои се вбројуваат и *Слепч*, *Оглед* и *Различ* коишто се одликуваат со повисок степен на општа јазична дезунифицираност (Угринова-Скаловска 1986: 51-55; Цонев 1905).

За општата дезунифицираност на правописната норма на црковнословенските текстови од македонска проевиненција и за понискиот

степен на нивната општа јазична и техничка оформеност (Мошин 1954: 22) придонеле и други бројни екстралингвистички и лингвистички фактори кои дејствувале во постојниот или во претходниот период и коишто условиле Слепч да претставува типичен израз на последиците од нивното дејствување на општојазично рамниште, на конкретно и на правописно. За разлика од Слепч, во Оглед и во Различ има силно лингвистичко и екстралингвистичко влијание од Ресавската и Трновската книжевна школа, но во најголема мера го бележиме влијанието на определените влијателни варијанти и редакции за овој временски период, односно влијанието на руската црковнословенска варијанта. Во јазикот на К. П. Т. и на Ј. К. веќе се огледува силното влијание на народниот говор, односно дијалектната наслојка којашто е силно манифестирана во периодот кога овие македонски преродбеници и интелектуалци твореле литература која и денес е многу значајна за македонскиот јазик, но и влијанието на турскиот јазик и неговото долготрајно присуство и фреквенција на службен јазик во тогашната Отоманска Империја (Илиќ 1981; Уринова-Скаловска 1982: 135-140). Едновременно, дескрипцијата на вокалните и на консонантските состојби и пројави во старословенскиот и во црковнословенскиот јазик, односно во одделните текстови од овие кодови, по правило, се реализира на фонетско рамниште, покрај други причини, и поради одредени проблеми сврзани со дефинирањето на инвентарот на фонемите, на фонолошките матрици и на примената на бинарната идентификација (Jakobson 1966: 235-266).

Интерпретацијата на графијата во еден ракопис не е независна од компаративни проучувања, како со ракописите од блиските скрипторски центри, така и пошироко со текстови од други редакции (Брозовиќ 1970: 19-34). Покрај наведените компоненти, во ракописите од подоцнежниот период има и подоцнежни елементи под влијание на подрачјето на кое се препишани. И покрај стремежот на препишувачите и редакторите да не го менуваат текстот што го имале пред себе, поради не секогаш точната претстава за нормите на литературно-писмениот јазик и правописот, тие сепак ги внесувале во новиот препис дијалектните особености на својот говор и на тој начин се нарушувал стариот систем (Новотни 2013: 55).

Техничката обработка на споредбената табела се состои од следниве компоненти:

1. во колоните на споредбените табели ги даваме избраните лексеми коишто имаат најголема фреквенција во Слепч, Оглед и Различ заедно со контекстот на една избрана лексема, како и страницата (листот) и редот во којшто се наоѓа истата;

2. под секоја споредбена табела следи анализа на лексемите и нивните правописно-фонолошки промени;

3. во анализите на лексемите се водиме по редоследот: а) канонска (стара) форма на зборот (една или повеќе); б) грчкиот еквивалент на секоја збороформа; в) објаснување на значењето на дадената лексема во СМЈ; г)

анализа на лексемата: 1. во Слеч; 2. во Оглед; 3. во Различ (доколку ја бележиме во сите ракописи)¹.

СЛЕПЧЕНСКИ ПАТЕРИК	ОГЛЕДАЛО	РАЗЛИЧНИ ПОУЧИТЕЛНИ НАСТАВЛЕНИЈА
<p>КОВУЕГЪ, КОВУЕГЕ(Н ТОУ АБЫЕ ѠКРЫШЕ ЕДИНЬѠ ЗЛАТНУХЪ ѠНѢХЪ КОВУЕГЪ. ЊНАУЕН СКЛАДАТИ СВН ТИ ЗЛАТНІЕЦѢКЫЕ. Н Ѡ КРНЛЫ РАЗЛУЧУНЫН КРАСНЫВНДѢННЕМЪ) 209/20</p>	<p>/</p>	<p>КОВУЕГЪ 15/7, КОВУЕГѠ 47/9 (СІА ЗАПОВѢДЮ ВАМЪ ДА ЛЮБИТЕ ДРѢГЪ ДРѢГА: МНРЪ ВАМЪ. ОУ НОЕВЪ КОВУЕГЪ БЫЛН СВѢРОВЕ Н СКОТОВЕ ЦЮ НЕ МОЖЕ ДА СЕ ОУКРОТАТЪ, БЫЛ СЕКАКВН, ОНН НМАТЪ МЕЖДѠ СЕБЕ ЗАПОВѢДАЛЪ, Н СНТЕ НА ЕДНО СЕДЕЛН МНРНО Н ТНХУ)</p>
<p>КРѢТЬ, КРѢТНТЬ, КРЬЩАЕ, КРЬСТННА, КРЬСТОУХРАНТЕЛЪ, КРСТНТИ, КРСТНОЕ ЗНАМЕНА, КРТИВШОМОУЮ(ГѢ БѢ НАШЕГО ІС ХѢ ЯКО ДА ПОСЛЕТЪПРЕЗВНТЕРА КРСТНТИ ТЕ, СЕОУЖЕ ГѢ БѢ ОУСЛЫША МЛѢННІЕ НАШЕ НПОСЛА СВОЕГО ІЕРЕА ЯКО ДА КРѢТНТИТЕНЗЫДН ОУЖЕ УЕДО Н ПОКЛОНИ СЕПРНШЬШОМОУ ПРОСВѢТНТИ ТЕ ѠН ЖЕ СНАСЛЫШАВЪ НЗЫДЕ Н ПОКЛОНИ СЕ ІЕМОУ) 127/13</p>	<p>КРЕСТА 150/7, КРЕСТНТЕЛА ІѠАННА 55/5, КРЕСТЪ 12/8, КРЩЕАМО 67/2 (СНЛОУ УТНАГѠ, Н ЖИВОТВОРАЩАГѠ КРЕСТА, ПРЕДСТАТЕЛСТВУХЪ УТНУХЪ, Н БЕЗПЛОТНУХЪ СНАЪ, УТНАГѠ Н СЛАВНАГѠ ПРЕДТЕУН, Н КРЕСТНТЕЛА ІѠАННА, СТУХЪ СЛАВНУХЪ, Н ДОБРОПОВѢДНУХЪ МѠУЕННКѠВЪ, ПРЕПОДОБНУХЪ БГОНОСНУХЪ ѠЦЪ НАШНУХЪ)</p>	<p>КРЕСТЪ 238/18, КРЕЩЕНІЕ 70/3, КРЕСТНАЪ 230/14, КРЕСТО 113/17 (ДА СИ ВНДНШЪ ТВОА СНАГА ЦЮ ТІЕ ГНАСНА УЕРНА, Н ТИ СМРЪДНШЪ Н НА БѢГА: Н НА БЖИН АГГЛН: Н ТВОУ АГГЛАЪ ХРАНИТЕЛЪ: ЦЮ ТОГО ДАЛЪ ТЕБЕ БѢГЪ КОГН СИ СЕ КРЕСТНАЪ, Н ТОУ НМА ДВЕ ЖАЛБЫ, ЕДНА, НЕ МОЖЕ ДА НДЕ ПРЕД БѢГА НА ДНВАНЪ: ЗАЦЮ УЕСТО НДАТЪ СЧУКНТЕ АГГЛН, НА ДНВАН ПРѢД БѢГА)</p>

¹ Оставаме простор и можност 5–7% од лексемите да не се пронајдени, а да се среќаваат во Оглед и во Различ, односно да е направен превид при нивната екскерпција, бидејќи во ова истражување не се користени компјутерски техники за нивна екскерпција.

<p>красота, краснѣншоу, краснымѣ; красна (како толко лѣтынмоуцин въ толкомъ постѣ н мльуани, не нзмѣни се красота ѿ.ѿѿа же въ нидохъ къ нѣ н вьпецѣроу) 160/7</p>	<p>красоты 13/11 (пѣнїемъ возпоютъ оуднвлѣемн твоегѡ нензрѣеннагѡ бл҃гоудханїа бл҃голѣпїа же н красотн.)</p>	<p>красота 59/19, красенъ 140/9, краснѡцвѣтнн 26/1 (н добрїи ѿ б҃га ще да прїнмаме, н око на дѡшата ще да ни се нзясны: на б҃жественаа красота, затова н оун, н оуста, н цю чѡеме сосъ оушнтѣ)</p>
<p>краль(н потыцинѣ се съ стїмн прнчестнн поклонїенїемъ.не рьци нако краль ѿсмь. ннблѡудъ творнл. нн разбон. ннлѡубїнства) 193/14</p>	<p>краль 1/7 (многѡгрѣшнымъ во їеромонастѣхъ н недостоѣнѣѣшымъ їгѡменомъ краль марковагѡ монастыра: нже во скопїе оу маркоа река храма ст҃агѡ велкомѡуеннка днмнтрїа)</p>	<p>/</p>
<p>кротость(аще нагнѣввьѣвнжетны. мнромъ въѡроужнѣ се. ащеназарость прнготовнтны. кротость прїнмѣмъ. аще не навнстѣражаѣтны. лѡбви прнлѣоннѣ се) 229/13</p>	<p>кротость 6/2 (вразѡмн его помннатн тѡ всегда, н твоѡ повелѣнїа, смнренїе же, н лѡбовь, н кротость дарѡѣ емѡ, млѣтвами прѣстыа влѣнцы нашеа бѣцы н прїно двы мрїи)</p>	<p>кротатъ 155/8, кротка 99/9, кроткое 31/19, кротость 9/5 (кога внды дїаволъ некоегѡ человѣка дека претрѣпѡва сосъ кротость секаквн бѣды н неволн тогнѡв сосем быва глѡденъ дїаволъ, н тоѡ челѡвѣкъ оууннѡе да ѿскоун н да бѣга дїаволъ ѿ негѡ, вїе болнн ако не можете да терпнтѣ да молунтѣ ѿ тѣшкн болестн това цю</p>

		КЕ ДА ДЪМАТЕ НАПРАЗДНО И ДА ХЪЛНТЕ ДА ЪПАДАТЕ ОУ ГРЪХЪ)
--	--	---

Анализа на ѡабелайѡа:

Канонски: **КОВЪУЕГЪ**, -а m. κιβωτός; ковчег на Заветот во кој Евреите ги чувале десетте божји заповеди, напишани на две камени плочи; **КОВЪУЕЖЪЦЪ**, -а m. γλωσσόκομον; ковчеже.

Во Слеч следиме губење на ерот во групата **ВЪУ** (**КОВЪУЕГЪ**) во двата проследени примери. Во Оглед не забележавме пример од ваков тип, а во Различ бележиме еден пример во којшто има губење на ерот во групата **ВЪУ** и една членувана форма каде што проследивме губење на **Т** на крајот од зборот (**КОВЪУЕГЪ**) (мцсл. ред.). Денешната географска распределеност на тројните членски форми, кога тие се застапени во дијалекти без непосреден допир меѓу себе, може најдобро да се објасни како остаток од старата состојба, нарушена во својот географски континуитет со обопштување на една членска форма (Конески 1986: 154).

Канонски: **КРЪСТАОБРАЗЪНО** adv. σταυροτύπως, σταυροεικῶς; крстообразно; **КРЪСТНАЛЪНЦА**, -а f. βαπτιστήριον; крстилница; **КРЪСТНТЕЛЪ**, -ла m. Βαπτιστής; Крстител (прекар на св. Јован Претеча); **КРЪСТНТЕЛЪНЪ**, -ын adj. (тоῦ) Βαπτιστοῦ; на Крстителот; **КРЪСТНТИ** (СА), **КРЪЦЪЖ** (СА), **КРЪСТНШИ** (СА) ipf. βαπτίζειν, βαπτίζεσθαι; (се) крсти; **КРЪСТОВЪ** adj. (тоῦ) σταυροῦ; крстов, на крстот; **КРЪСТОВЪНЪ**, -ын adj. (тоῦ) σταυροῦ; крстов, на крстот; **КРЪСТЪ**, -а m. σταυρός; крст; **КРЪСТЪНЪ**, -ын adj. (тоῦ) σταυροῦ; на крстот; **КРЪСТАН** adj. βαπτιστής; Крстител.

Во Слеч бележиме губење на ерот во коренот на зборот во дел од проследените примери (**КРЪСТНТИ**), а два од примерите ги следиме под титла. Во Оглед во три примери следиме вокализација на ерот во коренот на зборот (**КРЕСТА**, **КРЕСТНТЕЛА** **КЪАНА**, **КРЕСТЪ**) (јазична особеност за цсл. варијанта на македонскиот јазик), а во еден пример имаме губење на ерот во слаба позиција и множинска наставка за 1 л. мн. **О** (тетовски дијалектен говор) (**КРЕЦЕАМО**). Во Различ бележиме вокализација на **Ъ>Е** во сите примери (**КРЕСТЪ**, **КРЕЦЕНІЕ**, **КРЕСТНАЪ**, **КРЕСТО**) (мцсл. ред.). Во еден од примерите следиме употреба на **Ѓ**, а во последниот пример членска наставка каде што во морфемата -о веќе не е

останата никаква трага од некогашната показна замена **ТЪ**. За оваа лексема К. П. Т. и Ј. К. покажуваат силно чувство за нејзино приспособување кон живиот јазик.

Канонски: **краса**, **-џ** f. κόσμος; украс; **красити (СА)**, **красџ (СА)**, **красиш (СА)** ipf. κοσμεῖν; украсува; **красовати (СА)**, **-оуџ (СА)**, **-оуеш (СА)** ipf. κομᾶν; (се) украсува; **красота**, **-џ** f. ὠραιότης, τερπινότης; убавина, блаженство.

Во Слепч и во Оглед следиме непроменети форми за оваа лексема. Во Различ во еден пример следиме вокализација на **Ъ>Е** во суфиксот (**красенџ**), а другите примери се со непроменета форма.

Канонски: **краль**, **-ли** m. βασιλεύς; кнез.

Во Слепч и во Оглед сретнавме само непроменети форми за оваа лексема, а во Различ не бележиме збороформа од овој тип.

Канонски: **кротити**, **кросџ**, **кротиш** ipf. δαμάζειν; се труди, скротува; **кротолубџџ**, **-а** m. πρᾶος (πρᾶύς); кроток, мирољубив човек; **кротостџ**, **-н** f. πρᾶύτης, πρᾶύπλᾰθία; кроткост, смиреност, благост; **кротџкодоушьнџ**, **-џн** adj. πρᾶύθυμος; кроток; **кротџкопрниџтне**, **-ниџ** n. πρᾶύπλᾰθία; кроткост, смиреност, трепеливост; **кротџкџ**, **-џн** adj. ἥμερος, πρᾶύς; кроток, питом, смирен; **кротџкџ бџити** ἐπιβοᾶίνειν; зачекори.

Во Слепч и во Оглед следиме чување на старите форми за оваа лексема. За разлика од нив, Ј. К. освен старата форма за зборот, употребува и форми од типот **кроткоџ**, кои сметаме дека ги образува под влијание на народниот говор.

Заклучни согледби: *Слейченскиоџ џаџџерик*, делото *Огледало* од Кирил Пејчиновиџ и делото *Различна џоучиџџелна насџџавлениџа* од Јоаким Крчовски претставуваат многу значајни ракописи не само за историјата на македонскиот јазик туку и за македонистиката воопшто. Трите текста претставуваат маркантни дела за македонскиот јазик поради македонската редакција со која се пишуваат, а особено евидентна е преемственоста којашто меѓу себе ја покажуваат овие ракописи, иако се работи за текстови од различен временски период (XIV-XIX в.), и покрај цензурата која ја има македонскиот јазик во историскиот развој на писмениот јазик, но и поради фактот што оваа тематика е оскудно истражувана. Преку споредбата која ја извршивме на 5 словенски лексеми, тргнавме најпрво од *Слейч* кој го зедевме како основен ракопис (со поархаична лексика), за подоцна истите лексеми да ги претставиме во компаративните табели како го продолжуваат континуитетот во поновото време на македонскиот јазик, народниот (*Оглед* и *Различ*). Во компаративните табели ги проследивме нивните јазични карактеристики извршени со посредство на анализата на правописно, фонетско-фонолошко и лексичко рамниште, преку

што ги опфативме заедничките и различните гласовни промени на синхрониски и на дијахрониски план во *Слейч*, *Оџлео* и во *Различ*.

Постои поврзаност во општојазична и културолошка смисла помеѓу трите ракописи коишто се предмет на нашиот труд, а исто така постои преемственост на лексиката, што пак, укажува на чување на традицијата и докажување на оправданоста на преводот на Библијата во јазична, културна и религиозна смисла. Евидентно е дека македонскиот писмен јазик во XIX в. покажува континуитет со претходната црковнословенска писменост што се развивала на почвата на Македонија, а следствено на тоа може да се следи преемственоста на лексиката од текстовите од XIV в. (*Слепч*) со текстовите од првата половина на XIX в. (*Оглед* и *Различ*), и покрај значајното влијание на современата народна лексика.

Summary

In this scientific paper, we gave an overview of the contexts of the selected words, thus proving that the continuity of the lexicon does not depend on the literature used by the authors when creating the works, and it is not just a matter of quotations or transcripts, but such frequency of lexemes are part of Church Slavonic cultural and written tradition, although in the XIX century. we monitor the wide use of non-native words, that is, the frequency of the vernacular in general. Most of the words entered the language as ecclesiastical terms and to this day the same words are found in the modern dictionaries of SML.

Користена литература

- Конески Блаже. 1986. „Охридска книжевна школа“. *Клименти Охридски, Сџудиш*. Скопје.
- Конески Блаже. 1986. *Историја на македонскиот јазик*. Скопје.
- Мошин Владимир. 1954. *Македонско еванџелие на јој Јована*. Скопје.
- Мошин Владимир. 1964. *Револуције у историји српског правописа, Библиоџекар*, Београд.
- Мошин Владимир. 1986. „Палеографско-правописне норми за јужнословенске рукописе пергаментног раздобља“. *Клименти Охридски, Сџудиш*. Скопје.
- Новотни Соња. 2013. *Слоешџички џаџерик*. Скопје.
- Угринова-Скаловска Радмила. 1986. „За средновековните книжевни школи во Македонија“. *Клименти Охридски, Сџудиш*. Скопје.
- Угринова-Скаловска Радмила. 1979. *Старословенски јазик*. Скопје.
- Угринова-Скаловска Радмила. 1982. „Правописни одлики на црковнословенските ракописи од Македонија“. *Предавања на XV семинар за македонски јазик, лџџераџура и кулџура*. Скопје.

- Цонев Беньо. 1905. „Класификация на българските книжовни паметници от најстаро време до края на XVI век“. *Годишник на Софиския университет, т. 1*. Софиа 1905.
- Цонев Беньо. 1923. *Опис на славянските рѣкописи в Софиската народна библиотека, том II*. Софиа.
- Brozović Dalibor. 1970. „O inventaru fonema starocerkvnoslavenskog jezika“. *Симпозиум 1100-годишнина од смртта на Кирил Солунски 2*. Скопје: МАНУ.
- Dikro Osvald, Cvetan Todorov. 1987. *Enciklopedijski rječnik, nauka o jeziku 1*. Beograd.
- Jakobson Roman. 1966. *Lingvistika i poetika*. Beograd.

Зекирја Незири
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“
Филолошки факултет „Блаже Конески“
zekoneziri@yahoo.com

ЕДЕН НАСТАН ДВЕ ПЕСНИ

Апстракт: Проучувањето на односот на усната литература кон историските настани отсекогаш го привлекувало вниманието на истражувачите на науката за усната литература, како и на науката за историјата. Најчесто приоритет ѝ се дава на фактографијата за некој историски настан и можностите за негово пренесување во усната книжевна уметност. Познато е дека творецот на усната книжевна уметност, говорејќи во име на заедницата, секогаш се труди да го овековечи општото расположение и да го одрази колективниот однос кон историскиот настан во своето уметничко творештво. Во нашиот конкретен случај, имаме историски настан од првата половина на 19 век, кој во историските записи е познат како Битолски масакр (август 1830 г.), испеан од два народа на нивните јазици. Тими Митко и Јохан фон Хани, дваесет години по настанот, ги собрале албанските песни кои го опеале овој настан. Во меѓувреме, Кузман Шапкарев, речиси половина век по настанот, во јули 1875 година, запишал една песна од Христо поп Иванче Гроздин на македонски јазик.

Како што може да се види, за овој шокантен настан пееле не само Албанците туку и другите балкански народи (Бугари, Грци и Македонци). Овие песни (албански и македонски), бидејќи се меѓу првите креации за овој историски настан, го докажуваат начинот на создавање песни од ваков тип.

Во двете творби има многу заеднички, но и посебни точки, кои колку што се последица на односот меѓу историската фактографија и уметничката фикција, уште толку се последица на следењето на националната традиција на секој творец поединечно. Творците на овие песни, во нив претставуваат своја своевидна перцепција за тој историски настан. Така, македонската песна ја следи традицијата на традиционалното пеене, таа на епското херојско пеене, додека албанската песна ја следи традицијата на јуначкото пеене.

Делото е важно и за балканските историски студии, а уште повеќе и за општите меѓународни студии од областа на усната литература и, во тој контекст, нашиот труд има за цел да помогне да се афирмираат овие ставови со одрази и надвор од Балканот. Овој труд дава драгоцен помош во расветлување на одразот на овој историски настан во усната литература на овие два народа (Албанците и Македонците) на Балканот.

Клучни зборови: историски настан, факција, фикција, херојско епско пеене, јуначко епско пеене.

Историскиот контекст

Надежта за брзо ослободување од Отоманската Империја што ја посејуваат двете албански кнежевства (на Бушатлиите и на Али-паша Јанински), во 20-тите и 30-тите години на XIX век влегува во нова фаза. Се

појавуваат непрекинати незадоволства и востанија од страна на целокупното албанско население. Отоманската Империја, од друга страна, ги користи сите можни начини на задушвање и на најмалата надеж за нивно национално ослободување. Во овој контекст, настанот во Битола претставува само една од многуте алки на казнувања што ги презема Високата порта против Албанците.

По осамостојувањето на Грција (1830 г.), Отоманската порта, особено се залага за потчинување на Албанија, која, заедно со Босна, ја смета за последен столб на отоманското владеење во Румелија. Таа должност требало да ја врши Големиот везир, Решид Мехмед-паша. Доаѓајќи во Битола, во август 1830 година, тој ги повикува сите феудалци од Тоскерија да се јават во Битола за да ја објават општата амнестија и, божем да си ги земат заостанатите плати и други награди.

Меѓу поканетите биле и Зулуфтар Пода, Тафил Бузи, Чело Пицари, Зејнел Голека, кои заедно со неколкумина други се сомневаат дека тоа е замка што можеби ја има поставено пашата и не се одзиваат на поканата. Меѓутоа, не и Аслан-бег Пуче и Вели-бег Јаче, кои откако се состанале во Мецово, решиле заедно да одат во Битола во придружба на силен војнички контингент.

На 26 август 1830 г., Решид Мехмед-паша во Битола организирал војничка парада. По величествениот дочек, поканетите што ја следеле церемонијата на војничката парада одеднаш се нашле среде престрелка на војниците кои дефилирале покрај нив и кои почнале да пукаат кон нив.

Двајцата бегови и нивната придружба се наоѓаат неспремни и не можат да дадат поголем отпор. Вели-бег е убиен на самото место, а Аслан-бег е фатен во бегство и му ја отсекуваат главата. Така, за кусо време од неколку минути, убиени се повеќе од 500 луѓе, чии глави се испратени во Истанбул. Меѓутоа, тоа не е сè: во истото време, во Берат му ја сечат главата на Хасан-бег Вриони; во Битола е обесен Шабан Гега; додека во Јанина, Емин-паша, синот на Решид Мехмед-паша, подготвува и друга стапица со помали размери.

Тој тажен и потресителен настан имал голем екот и затоа е опеан во песни. Во нив, со многу длабоки елегиски тонови поетот ги прекорува масакрираните за заспаноста, за непретпазливоста, зашто оддадени на алчноста за власт забравиле на измамите на владетелот (Neziri 2010: 107). Тој настан ги потресува сите народи на Перандоријата. Затоа за него немаат пеено само Албанците туку и други соседни народи, меѓу кои и Македонците. За тој настан Исмаил Кадаре ја напишал новелата *Комисијата на ѓразникои* (*Komisioni i festës*).

Циклус песни посветени на жртвувањето и измамата

Предмет на овој труд се две песни на Тими Митко објавени во неговата прочуена збирка *Bleta Shqiptare* (*Албанска ѓчела*, 1879) и една песна на македонски јазик од Кузман Шапкарев, објавена во неговиот *Зборник на народни умотворенија* (1891)¹. Тие му се посветени на тој настан и на тие две

¹ Кузман Шапкарев. /Собрал и издава/, *Зборник од бугарски народни умотворенија*, Част прва, Простонародна бугарска поезија или бугарски народни песни. Отдел III. Песни од политическиј живот, Софија, 1891.

историски личности, а заедно со други песни објавени (порано) од Германецот Хан и од други собирачи на народно творештво подоцна создаваат одделен циклус песни, посветени на две спротивставени етички категории: жртвувањето и измамата.

Опис на таквата несреќна атмосфера донесуваат двете песни од Тими Митко, како и песната на Шапкарев. Трите песни го привлекоа нашето научно внимание. Анализата на трите песни заедно придонесува научно да се објасни современото уметничко оживотворување на овој историски настан. Во нивниот опишан свет се судрува недостатокот на будност со алчноста за власт. Главните протагонисти на трите песни се **Аслан-бег Пуче** и **Вели-бег Јаче**, двајца локални бегови, претенденти за власт во Отоманското Царство.

Иако не постојат придружни податоци, осврнувајќи се на времето на објавувањето, како дополнителен податок (издавањето на песните на Хан, 1853-1855), слободно можеме да препоставиме дека песните на Тими Митко, по тие од Хан (1853-1855) и песната од Шапкарев се меѓу првите песни кои се создадени во едно време многу блиско до случувањето на историскиот настан. Во тој контекст тие претставуваат многу значаен информативен придонес како за начинот на создавањето така и за животот на епската песна, како и за начинот на реакцијата на поетите кон историските настани.

I.

Во секоја од двете песни на Тими Митко, како и на таа од Шапкарев, на посебен начин се опева овој несреќен, многу шокантен и впечатлив настан. Тие како варијанти меѓусебно се дополнуваат и трите заедно ја создаваат атмосферата на целосна рефлексивна на тој масакр. Варијантата 403 (Mitko 1981: 287–288) има **29 стиха**, варијантата 404 (Mitko 1981: 288–289) има **33 стиха**. Според тоа, се тврди дека варијантата 403 делумно е поправа, наспроти втората варијанта, која е делумно подолга за четири стиха. Наспроти тоа, двете заедно се многу општи, во споредба со варијантата на Шапкарев (Шапкарев 1891: 181–183), која има **89 стиха**. Според бројот на стиховите, се гледа дека Шапкаревата варијанта на македонски јазик е двапати подолга од двете варијанти на албански на Т. Митко. Споредувајќи ги трите варијанти, се овозможува да се пронајде прототипот (односно архетипот) на песната.

Проширувањето и разликите меѓу трите песни во принцип се појавуваат во три сцени:

(а) делот на описот на настанот по пристигнувањето на Вели-бег и Аслан-бег во Битола и пред сцената што го опишува стрелањето на војниците од садријазмот;

(б) синхронискиот епски дијалог помеѓу Вели-бег и Аслан-бег во варијантата на Митко, како и на епскиот дијалог помеѓу пашата и Вели-бег во македонската варијанта на Шапкарев; како и

(в) крајот на песната, кој, во трите варијанти е различен и се затвора на различен начин.

Наспроти овие недоследности во описот на композициската структура, песните меѓу себе имаат целосно согласување во основните сцени: подготовката на двајцата бегови (во македонската само Вели-бег) за учество на

војничката церемонија во Битола, планот и добредојдето на пашата, церемонијата на стрелањето и заклучокот.

Двете варијанти на Тими Митко

Двете песни на Тими Митко во својата композициска структура ги вклучуваат: епскиот наратив, описната широчина, епскиот синхрониски дијалог и заклучокот. Од структурален аспект песните се организирани во осум дела, од нив три дела имаат по две, односно три наративни подделови: договорот меѓу главните протагонисти, одлуката и целта на прифаќањето на поканата, како и учеството во манифестацијата, гозбата, епскиот дијалог: блискоста на Вели со пашата (интрига), иронијата на Аслан; степенестата нарација на стапицата на пашата, кавгата и заклучокот.

1. Во првите четири стиха на песната на Митко се запознаваме со спогодбата помеѓу двајцата главни протагонисти, кои ја прифаќаат поканата и му се обраќаат на битолскиот паша: Аслан-бег и Вели-бег во Мецово се договараат дека во Битола ќе го побараат ветеното од пашата да им одобри владеење во нивните краев:

<i>Asllan beu me Veli benë,</i>	/	<i>Аслан беџ со Вели беџ,</i>
<i>Në Mecovë bënë benë:</i>	/	<i>Во Мецово се договорија:</i>
<i>Në Manastir do të venë,</i>	/	<i>Во Биџола ќе одај,</i>
<i>Të kërkojnë ylefenë.</i>	/	<i>Да бараат дозвола.</i>

2. Ставот на поетот кон овој договор го открива нивниот **дојолниџелен џлан**, кој се објаснува во следните стихови:

<i>Po s'ua dha me të mirë,</i>	/	<i>Ако не им да даде со добро,</i>
<i>Do të djegin Manastirë.</i>	/	<i>Ќе го зајалај Биџола.</i>

Значи, ако пашата не им ги признае заслугите доброволно, тие планирале да ја запалат Битола.

3. **Гозба.** Но, пашата го мисли спротивното. Тој има поставено стапица, која тие не можат да ја претпостават. За да ги пречека гостите достоинствено, тој подготвува величествена гозба:

<i>Veziri bëri gostinë,</i>	/	<i>Везирот сѝремал гозба,</i>
<i>Thirri Asllan' e Velinë.</i>	/	<i>Ги џовика Аслан и Велија.</i>

4.0 **Измама.** Двајцата бегови се фасцинирани со „величественото“ гостопримство на пашата. Следната сцена се реализира со пет стиха организирани во облик на **епски дијалог**. Дознаваме дека Вели-бег и пашата биле многу блиски. Нивниот разговор, во двете варијанти се создава на два различни начини. Во првата варијанта (песната бр. 403), оваа сцена е многу кратка, додека во втората варијанта (песната 404) сцената видливо се проширува и со тоа добива поголема и целосна изразност и јасност.

4.1 Фактички, втората варијанта (песната 404) нарацијата ја проширува со еден стих. Тој стих уште повеќе ја дополнува првата песна и на зборот на Аслан-бег му дава поголема веродостојност, како и повисока уметничка функција:

<i>Tek i thirri mbë të parë,</i>	/	<i>Го џовика шџом го виде,</i>
<i>Asllan beu foli një fjalë:</i>	/	<i>Аслан беџ изговори еден збор:</i>

- Ec' o Veli bej, më parë, / - Дојо' о Вели беџ, ѿѿрво,
 Se veziri t' ka si djalë. / Оѿи везироѿ ѿ'има како син,
 Ndaj të thërret mbë të parë. / За ѿоа ѿе ѿовика ѿѿом ѿе виде.

Дијалогот на двајцата главни протагонисти во првата песна (п. 303) завршува со два стиха, во кои се опишува навредата што ја чувствува Вели-бег од зборовите на Аслан-бег. Затоа тој е погоден и му одговара:

Veli beut i erdhi rëndë, / На Вели беџ ѿеѿико му гојде,
 Tha: - O Asllan, mos u trëmb (к. 403). / Рече: - Аслан беџ, не се ѿлаши (п.

403).

4.2 Овој дел на дијалогот во втората песна (404) значајно се проширува. Тоа проширување ја изразува двосмисленоста и ги објаснува: (а) одлучноста и слепото верување на Вели-бег, како и (б) зголемувањето на сомнежот на Аслан-бег. Двата стиха во продолжение, особено последниот стих од оваа сцена (Тайкоѿо не џо убива синоѿ. / Nukë vret babaj të birë), зборуваат дека Вели-бег, вербално оддаден на алчноста за власт, имал голема верба во пашата:

Asllan bej, mejtohu mirë, / Аслан беџ, годро размисли,
 Nukë vret babaj të birë. / Тайкоѿо не џо убива синоѿ.

4.3. Во оваа продолжена сцена на втората песна се појавува претчувството што го зголемува сомнежот на Аслан-бег за величествениот прием што им е приреден. Затоа бара од Вели-бег да не влегуваат во средината на војничката парада:

- Veli bej, o mëndjehollë, / Вели беџ, ѿамеѿен,
 Mos na shtjerë në taborë. / Не не води во ѿабори.

5. Описната широчина на масакрот претставена на скалест начин го опишува изненадувањето што им го приредил пашата. Таквиот начин на нарација е во согласност со сите долги епски творби и е сличен со нив. Тоа покажува дека песната не само што ја чувала туку и ја одгледувала традицијата. Да се присетиме на трите барања на Бајлзот, како и на трите барања на потковачите кои требало да ги исполни сестрата на Ѓерѓ Елез Алија. Меѓутоа, оваа наративна сцена има уште поголема поврзаност со песните на преродбата, особено тие што следуваат и ги опишуваат настаните околу Призренската лига, како и на тие за ослободувањето од Османлиите.

Проширената нарација, остварена на скалест начин, како епско техничко средство во принцип е редовна и задолжителна за долгите епски песни. Во овие песни таа е остварена во паралелизам на три степени, кои се градени со истите зборови, но со мала разлика само кај броевите: *ѿрвиоѿ рафал*, *вѿориоѿ* и *ѿреѿиоѿ*. Меѓутоа, секоја има посебна функција и се надополнува со објаснувањето во стихот што следува. Во трите случаи се опишува по еден акт, по една душевна состојба на начинот на паѓањето на Аслан-бег, кој во првата *lonte revanë*, / (играше бесен), во втората *po hapte sytë* (ги отвораше очите), додека во третата *bëri përpjetë* (скокна нагоре). Таа наративна сцена потсетува на сцената на убиството на Муса Ќесѿија во песните на албанскиот јуначки епос. Описот на ваквиот начин на паѓањето на Аслан-бег става на знаење како тој поминува низ три тешки душевни моменти,

како да сонува и станува дури по втората канонада, а по третата носи конечна одлука да бега:

<i>Kur ra batareja e parë,</i>	/	<i>Коџа ѱадна ѱрвиоѱ рафал,</i>
<i>Asllan beu lonte ravanë.</i>	/	<i>Аслан беџ иџраше раван.</i>
<i>Kur ra batareja e dytë,</i>	/	<i>коџа ѱадна виѱориоѱ рафал,</i>
<i>Asllan beu po hapte sytë.</i>	/	<i>Аслан беџ џи оѱѱвори очииѱе.</i>
<i>Kur ra batareja e tretë,</i>	/	<i>Коџа ѱадна ѱрреѱиоѱ рафал,</i>
<i>Asllan beu bëri përjetë.</i>	/	<i>Аслан беџ скокна наџоре.</i>

Во втората песна (404) недостасува третото ниво на станување и присутни се само првите две. Нарацијата во неа завршува со вториот рафал. Меѓутоа, неговото присуство се подразбира со описот на неговото бегство. Од фактографски аспект оваа наративна сцена отвора можност да се размислува дека Аслан-бег не го дочекал третиот рафал, значи ја разбрал стапицата и веднаш побегнал.

6. Поголемиот дел на проширување на песните се појавува во посебната нарација на начинот на бегството на Аслан-бег. Таа дополнителна сцена, во втората варијанта (404) на песната во детали го опишува начинот на бегството, потерата и неговото фаќање. Оваа сцена недостасува во варијантата 403. Таа нарација е поделена на три двостиха. Сцената на бегството на Аслан-бег се реализира со помош на три описни ситуации: (1) неговото бегство; (2) ширење на веста; и (3) подготовките за фаќање.

6.1 Во првиот двостих се запознаваме со бегството на Аслан-бег. Дознаваме дека тој се движи по падините на планината Диавет и се подготвува да се оддалечи од подготвената касапница.

<i>Në Dhiavat të Manastirit, (k: 404)</i>	/	<i>Во Диаваѱ на Биѱола,</i>
<i>Asllan beu i hyri çilit.</i>	/	<i>Аслан беџ џо сеџла коњоѱ</i>

6.2 Двата придружни стиха го опишуваат ширењето на веста дека Аслан-бег се спасил од масакрот и се подготвува да бега:

<i>Sadrzemit van' i thanë:</i>	/	<i>На садраземоѱ му рекле:</i>
<i>- Asllan beu shpëtoi i gjallë.</i>	/	<i>- Аслан беџ здрав се сѱаси.</i>

6.3. Двата последни стихови на оваа дополнителна сцена, во варијантата 404 ја опишуваат одлуката на пашата дека Аслан-бег треба да се следи до смрт. За негово фаќање доброволно се ангажира Ќор-паша:

<i>- Shpejtoni mbë Qor pashanë.</i>	/	<i>Побрзаѱѱе наџ Ќор ѱаша.</i>
<i>Asllan ben' e duan gjallë. (k: 404).</i>	/	<i>Аслан беџ џо сакаѱ жив.</i>

7. Седмиот дел на описот е сличен за двете варијанти. Со двата стиха исто се опишува укорот на поетот, како и навестувањето за крајот на животот на Аслан-бег. Залудно се обидува да побегне:

<i>Ikë, ikë o çil i shkretë,</i>	/	<i>Беџаџ, беџаџ спреќо</i>
<i>Se Qor pasha na vjen vetë.</i>	/	<i>Оѱи Ќор Паша доаџа сам.</i>

8. Во осмиот дел е заклучокот, кој е ист во двете варијанти. Но, и овде се огледаат разлики, односно се појавува проширувањето. Заклучокот на описот на настанот во двете варијанти е различен. Во првата варијанта се проширува со дијалогот меѓу Аслан-бег и Ќор-паша; додека во втората варијанта (404) песната завршува без ова проширување.

8.1 Четирите стихови подолу го опишуваат крајот на животот на двајцата протагонисти. Со нив завршува и песната од втората варијанта (404):

As e shihni Qor pashanë, / *Да ли ѓо ̄легаӣе Кор Паша,*
Se si ka p̄rveshur krahnë, (Mitko 1981: 287) *Како ѓо свӣика ракавоӣ*
Marrë garginë me n̄'anë, / *Земал ̄ар̄ѓӣја на с̄ирана,*
Për Velinë për Asllanë! / *За Велија за Аслана!*

8.2. Меѓутоа, и во варијантата 403 наоѓаме проширување: во неа се додаваат три стиха со текст на турски јазик, кој го опишува разговорот меѓу Аслан-бег и Кор-паша:

- *“Nere gjidersën”, bre halldup? (ku po shkon) / Каде одиш бре халдӯи,*

- *“Sana isterem Arnaut”. (Tu po të lyp shqiptar) / Тебе ӣе бара Албанец*

- *“Emir eder Sulltan Mahmut”. (Nep urdhër). / Дај нареѓба С. Махмӯи*

(Mitko 1981: 288).

II. Укорот на мајката

И песната на македонски јазик запишана од Шапкарев во 1875 година во Охрид, исто така ја зачувала композициската структура на епското пење. За разлика од албанските песни, во кои двајцата протагонисти (Аслан-бег и Вели-бег) се пројавуваат на еднаков, рамноправен начин, во македонската песна главен протагонист е Вели-бег и општо песната му се посветува нему. Аслан-бег е втор протагонист, спореден, и се појавува во две сцени: (а) на пристигнувањето во Битола; и (б) на одењето на гозба кај пашата. Неговото појавување на таков начин го задоволува критериумот на бинарниот протагонист на епската техника. И македонската песна, исто така е поделена на седум (7) тематски единици со по три подединици на третата, петтата и седмата. Почнува со укорот на мајката, продолжува со описот на пристигнувањето на Вели-бег во Битола, средбата на Аслан-бег и везирот и разговорот со него, карањето на поетот; одењето на гозба, описот на планот на пашата, разговорот на Вели-бег со војниците, заклучокот кој се опишува во степени.

1. Укорот на мајката (с. 1–8)². Песната почнува со укорот на Вели-бег од мајка си да не оди во Битола, затоа што садријазмот е гневен на неговиот бунт, како и кампањата за преземање на Јанина (а не на Мецово, како што е во албанската песна).

2. Средбата со Аслан-бег (с. 9–19)³. Вели-бег не ја послушува мајка си. Собира војска во Колоња и оди во Битола. Битола се тресе од неговите војници. Во меана се сретнува со Аслан-бег и зборуваат безгрижно: *со ӣрекр̄ӣени нозе.*

² Вели бег мајка караше: / „Не оди, синко не оди, / Не оди во град Битола; / На тебе лут је Везирот, / Везирот, Садриазамот, / Зашч(о) го пленифте Кожани. / Кожанци ти се душмани, / Тешки давии сториле!“

³ Вели бег мајка не слушат, / Многу си аскер собрало; / Поведе Тоски Колунци, / Право ми тргат Битола: / Битола, ми ја наполни, / Битола ми ја потресол!

3. Средбата и разговорот со везирот (с. 20–39). Оттаму поминува везирот. Сите го поздравуваат, но не и Вели-бег (с. 20–23)⁴. Меѓу нив се развива дијалог на три нивоа: прашањето на Везирот, одговорот на Велија и стапицата.

3.1 Везирот (с. 24–27)⁵ бара објаснување од Вели-бег зошто не му го прифаќа поздравот и зошто е лут.

3.2 Вели-бег (с. 29–32)⁶ се оправдува дека трипати побарал да му се исплатат заостанатите плати, но, на ниту едно барање пашата не му одговорил.

3.3 Везирот (с. 33–39)⁷ бара утредента да одат во неговите канцеларии, каде што ќе постават гозба и во меѓувреме ќе му се исплатат заостанатите плати.

4. Измамата на Вели и Аслан (с. 40–43)⁸. Двајцата бегови се измамуваат: прифаќаат да одат кај пашата на гозба.

5. Стапицата и заклучокот (с. 44–89). Оваа сцена опфаќа околу половина од песната. Градена е во два дела: во едниот се открива планот на везирот за начинот на убиството на Вели-бег и на Аслан-бег (с. 47–62); во вториот дел се опишува начинот на изведбата на планот: начинот на убиството на двајцата албански бегови (с. 63–89).

5.1 Пашата прави гозба (с. 44–45)⁹ и им објаснува на војниците како да дејствуваат за време на парадата (с. 46–62)¹⁰.

5.2 Потоа му се обраќа на Вели-бег да демонстрираат неговите војници (с. 63–69)¹¹.

5.3 Рапсодот го укорува Вели-бег зошто се измавил и прифатил демонстрирање на војската според условите поставени од пашата (с. 70–71)¹².

5.4 За да го исполни барањето на пашата, Вели-бег им се обраќа на своите војници да демонстрираат со празни пушки (с. 72–74)¹³.

⁴ Тука ми Везир поминал. / Везирот селам даваше; / Сите му селам зедао. / Вели бег селам не зеде.

⁵ Тогај му Везир велеше: / „Вели бег, чедо цареве! / Шчо си на мене налутен? / Шчо лошо јас сум ти сторил?“

⁶ „Везире, Садриаземе! / Како да не сум налутен? / - Три пати дајдоф на индат, / Ајлокот не си ми платил!“

⁷ Утре да дојдеш Довледжик; / Тамо ке ручек ручаме, / Есабот ке си сториме; / Сарафи пари ке проиат, / Граматици ке пишеет, / Аилокот да си семите“.

⁸ Вели бег ми се исмами, / Со Арслан бега заедно / Пра(в)о ми о(ти)шле Довледжик; / Тоските зеле со себе.

⁹ Паша зинафет направил / Довледжик, ручек ручале,

¹⁰ Тога ми велит пашата / На сфојте си аскер, повелат: / „Слушајте, царски сино(в)и: / Ај да си талим сторите;

/ Сеир ние ке чиниме!“ / Пашата шчо (м)и научил; / Перви талим ке сторите, / Куршуми да не клавате, / От как(о) ке талим сторите, / Тоските ке (г)и натерам, / И тије ке талим сторееет, / От как(о) ке талим сторееет, / Бории ке засфирееет. / Тога (в)и пушки да полните, / Да (г)и полните с(о) куршуми. / От как(о) ке Тоски испразнат, / На ними да си удрите“.

¹¹ Тога им Паша по(в)елал: / „Вели бе, чедо цареве! / Натерај Тоски, Колунци, / И тие талим да сторат; / Да чујам пушки Тоскински, / Да видам талим Колунски, / Какоф ми талим имате“.

¹² Вели бег ми се измами, / Натера Тоски Колунци:

¹³ „Слушајте, мојте сино(в)и! / Хај и ви(е) талим сторите, / Везир ке сеир починит!“

5.5 Во следните стихови (с. 75–89) се опишува начинот на изведбата на планот на пашата:

5.5а Војниците на Велија ја исполнуваат својата должност под директно набљудување на везирот: кога овие ги испразнуваат пушките, со труба им се дава сигналот на подготовка за пукање на војниците на везирот (с. 75–79)¹⁴.

5.5б Додека војниците на Велија ги полнат празните пушки, војниците на везирот пукаат врз нив и ги распарчуваат (с. 80–84)¹⁵.

5.5г Во следните стихови (с. 85–89)¹⁶ се зборува како реагира Велија, кој кога сфаќа што се случува, се дава во бегство, но, многу бргу е фатен од војниците на везирот и убиен е заедно со своите војници.

Заклучок

Раѓањето на овие песни под директно влијание и во исто време со настанот, во нивната содржина воведува конкретни впечатоци, пресуди, фактички предмети и конкретни социјално-културни елементи. Научниците повеќе пати истакнувале дека песната нема намера да ја репродуцира историската реалност со јазикот на документацијата. Меѓутоа, таа донесува толку интересни податоци за карактерот и развитокот на конфликтот, психологијата и душевниот свет на протагонистите, општествените односи, економско-административниот и војничкиот режим на времето, што прави тие да се користат како интересно сведоштво за поткрепа на националната историја (Naxhihasani 1981: 9-10; Neziri 2010: 100).

Вниманието на поетите условено од барањата на слушателот, постојано се поврзува со општествено-политичките факти на реалниот живот, со борбата против освојувачите и со ослободувањето од нив. Се зајакнува и хронолошкиот карактер – фиксирањето на настаните кои протекуваат еден по друг. Гледано од уметничкиот аспект на градбата, песните, покрај елементите кои доаѓаат од една со векови автохтона традиција, добиваат и нови елементи.

Песната постојано со критичка свесност ги следела историските настани. Овој период на албанската и на македонската епика се смета за основна етапа за консолидација на вистинската епска песна со историска тематика, бидејќи веќе се занимаваме со големи и заеднички настани и проблеми, кои произлегуваат од предупредувањата на поетите. Со таква унитарност на особини, носејќи го ехото на посебни настани кои се случуваат во секоја област (провинција), песната од овој период живее во сите албански и македонски краеве. Со овие особини, збогатувајќи го и со нови елементи во однос на историската реалност, таа ќе продолжи да го зајакнува нејзиниот живот и во идните етапи (Naxhihasani 1981: 34-35; Neziri 2010: 102).

¹⁴ Како (г)и Тоски натера, / И тие талим сторија; / Везирот сеир чинеше. / Колку ми пушки (и)спразнале, / Борни ми засфириле;

¹⁵ Хазар се аскер стори(ј)а. / Дури да Тоски наполнат, / Аскерот на ним (им) фрла(ј)а; / Силен ми јуруш стори(ј)а, / Тоските ми (г)и скершија,

¹⁶ Вели бег тога побегна; / Хатли ми се спушти(ј)а, / И него ми го фати(ј)а, / Есабот (!?) му го плати(ј)а, / Сите му тоски загубил!

Summary

The study of the relationship of oral literature with historical events has always attracted the attention of researchers of the science of oral literature, as well as the science of history. Most of the times priority has been given to factography about a historical event and the possibilities of its transfer in oral literary art. It is known that the creator of oral literary art, speaking on behalf of the community, always tries to perpetuate the general mood and reflect the collective attitude towards the historical event in his artistic creation. In our concrete case, we have a historical event of the first half of the 19th century, which, in historical writings, is known as the Monastery Massacre (August 1830) sung by two peoples in their languages. Thimi Mitko and Johan von Hahni, twenty years after the event, have recorded the Albanian songs that echo this event. Meanwhile, Kuzman Shapkarevi, almost half a century after the event, in July 1875, recorded a song by Hristo pop Ivançe Grozdin in Macedonian. As can be seen, not only Albanians, but also other Balkan peoples (Bulgarians, Greeks and Macedonians) sang about this shocking event. These songs (Albanian and Macedonian), as they are among the first creations for this historical event, prove the way of creating songs of this type.

In both creations, there are many common, but also special points, which are as much a consequence of the relationship between historical factography and artistic fiction as they are a consequence of following the national tradition of each individual creator. The creators of these songs, in these songs, have given their world perception about this historical event. Thus, the Macedonian rhapsody has followed the tradition of traditional singing, that of epic heroic singing, while the Albanian one follows the tradition of heroic singing.

The work is important both for Balkan historical studies, even more so for general international studies in the field of oral literature and, in this context, our study aims to help affirm these views with radiations beyond the Balkans. This paper provides valuable help in illuminating the radiations of this historical event in the oral literature of these two peoples of the Balkans (Albanians and Macedonians).

Библиографија

- Шапкарев Кузман А. 1891. *Сборник од балгарски народни умотворенија*. Собрал и издава Кузман Шапкарев. Част прва. Простонародна блгарска поезија или блгарски народни песни. Отдел III. Книга III. Песни из политическиј живот, Софија.
- Mitko Thimi. 1981. *Vepra. Përgatitur nga Q. Naxhihasani*, Tiranë.
- Neziri Zeqirja. 2010. *Epika gojore shqiptare*. Shkup.
- Naxhihasani Qemal. 1981. „Нурје“. *Epika historike 1*, Tiranë.
- Sako, Z., Fico, A., Harito, K., Naxhihasani, Q. (red.). 1961. *Mbledhës të hershëm të folklorit shqiptar (1635 – 1912) I*, Tiranë.

Прилог:

1. Од Тими Митко

403

Asllan beu me Veli benë,

Në Mecovë bënë benë:

Në Manastir do të venë,

Të kërkojnë ylafenë.

Po s'ua dha me të mirë, 5

Do të djegin Manastirë.

Veziri bëri gostinë,

Thirri Asllan' e Velinë.

Tek i thirri mbë të parë,

Asllan beu foli një fjalë: 10

- Ec' o Veli bej, më parë,

Se veziri t' ka si djalë.

Veli beut i erdhi rëndë,

Tha: - O Asllan, mos u trëmb.

Kur ra batareja e parë, 15

Asllan beu lonte ravanë.

Kur ra batareja e dytë,

Asllan beu po hapte sytë.

Kur ra batareja e tretë,

Asllan beu bëri përpjetë. 20

Ikë, ikë o çil i shkretë,

Se Qor pasha na vjen vetë.

As e shihni Qor pashanë,

Se si ka përveshur krahnë,

Marrë garginë me nj'anë, 25

Për Velinë për Asllanë!

-“Nere gjidersën”, bre halldup? (ku po shkon)

-“Sana isterem Arnaut”. (Ty po të lyp shqiptar)

-“Emir eder Sulltan Mahmut”. (Nep urdhër). 29

404

Asllan beu me Veli bejnë
 Në Mecovë bënë benë,
 Në Manastir do të venë,
 Të kërkojnë ulefenë.
 Po s'ua dha me të mirë, 5
 Do ta djegim Manastirë.
 Veziri bëri gostinë,
 Thirri Asllan' e Velinë.
 Asllan beu foli një fjalë:
 - Ec, o Veli bej, më parë, 10
 Se veziri të ka djalë,
 Ndaj të thërret mbë të parë.
 Asllan bej, mejtohu mirë,
 Nukë vret babaj të birë.
 - Veli bej, o mëndëjehollë, 15
 Mos na shtjerë në taborë.
 Kur ra batareja e parë,
 Veli beu ra i vrarë.
 Asllan beu lonte rahvanë.
 Kur ra batareja e dytë, 20
 Asllan beu po hapte sytë.
 Në Dhiavat të Manastirit,
 Asllan beu i hypi çilit.
 - Ikë, ik' o çil i shkretë,
 Se Qor pasha na vjen vetë. 25
 Sadrazemit van' i thanë:
 - Asllan beu shpëtoi i gjallë,
 - Shpejtoni mbë Qor pashanë.
 Asllan ben' e duan gjallë.
 Pa shihni Qor pashanë, 30
 Se si ka përveshur krahnë,
 Marrë garginë me nj'anë,
 Për të rrokurë Asllanë! 33
 (Mitko, 1981: 287-289).

379. Шапкарев

Вели бег мајка караше:
 „Не оди, синко не оди,
 Не оди во град Битола;
 На тебе лут је Везирот,
 Везирот, Садризамот, 5
 Зашч(о) го пленифте Кожани.
 Кожанци ти се душмани,

Тешки давии сториле!“
 Вели бег мајка не слушат,
 Многу си аскер собрало; 10
 Поведе Тоски Колунци,
 Право ми тргат Битола:
 Битола, ми ја наполни,
 Битола ми ја потресол!
 Вели бег шчо ми кондисал 15
 На кафе()аната висока.
 Нога на нога седнало,
 Со Арслан бега заедно.
 Голем му()абет чинеет.
 Тука ми Везир поминал. 20
 Везирот селам даваше;
 Сите му селам зедоа.
 Вели бег селам не зеде.
 Тогај му Везир велеше:
 „Вели бег, чедо цареве! 25
 Шчо си на мене налутен?
 Шчо лошо јас сум ти сторил?“
 Бели бег му говореше:
 „Везире, Садриаземе!
 Како да не сум налутен? - 30
 Три пати дајдоф на индат,
 Ајлокот не си ми платил!“
 „Вели бег, чедо цареве!
 Утре да дојдеш Довледжик;
 Тамо ке ручек ручаме, 35
 Есабот ке си сториме;
 Сарафи пари ке проиат,
 Граматици ке пишеет,
 Аилокот да си семите“.
 Вели бег ми се исмами, 40
 Со Арслан бега заедно
 Пра(в)о ми о(ти)шле Довледжик;
 Тоските зеле со себе.
 Паша зииафет направил
 Довледжик, ручек ручале, 45
 Тога ми велит пашата
 На сфојте си аскер, повелат:
 „Слушајте, царски сино(в)и:
 Ај да си талим сторите;
 Сеир ние ке чиниме!“ 50
 Пашата шчо (м)и научил;
 Перви талим ке сторите,

Куршуми да не клавате, От как(о) ке талим сторите, Тоските ке (г)и натерам, И тије ке талим сторееет, От как(о) ке талим сторееет, Бории ке засфирееет.	55
Тога (в)и пушки да полните, Да (г)и полните с(о) куршуми. От как(о) ке Тоски испразнат, На ними да си удрите“.	60
Тога им Паша по(в)елал: „Вели бе, чедо цареве! Натерај Тоски, Колунци, И тие талим да сторат; Да чујам пушки Тоскински, Да видам талим Колунски, Какоф ми талим имате“.	65
Вели бег ми се измами, - Натера Тоски Колунци: „Слушајте, мојте сино(в)и! Хај и ви(е) талим сторите, Везир ке сеир починит!“	70
Како (г)и Тоски натера, И тие талим сторија; Везирот сеир чинеше. Колку ми пушки (и)спразнале, Бории ми засфириле; Хазар се аскер стори(ј)а.	75
Дури да Тоски наполнат, Аскерот на ним (им) фрла(ј)а; Силен ми јуруш стори(ј)а, Тоските ми (г)и скершија, Вели бег тога побегна; Хатлии ми се спушти(ј)а, И него ми го фати(ј)а, Есабот (!?) му го плати(ј)а,- Сите му тоски загубил!	80 85 89

(Шапкарев 1891: 181-183)

Соња Новотни
Универзитет во Тетово
Филолошки факултет
snovotni@yahoo.com

Михајло Марковик
Универзитет во Тетово
Филолошки факултет
mihajlomarkovikj@gmail.com

ЗА ИЗБРАНА ЛЕКSIKA OД CЛOBEHCKИ APEAЛ BO CЛOЕШTИЧKIOT ПATEPИK И BATAШKIOT MИHEJ

Апстракт: Во трудот којшто е предмет на наша обработка е извршена споредбена анализа на избрани лексеми од областа на семантичката сфера на семејните, брачните и роднинските односи, ексцерпирани од Слоештичкиот патерик како појдовен ракопис, за подоцна да согледаме дали истите лексеми се среќаваат во Ваташкиот минеј со истата фреквентност и нивната активна/пасивна употреба во двата ракописи, а сето тоа е прикажано преку контекстуален приказ.

Клучни зборови: лексика, словенски ареал, Слоештички патерик, Ваташки минеј.

Словенската писменост започнала во втората половина на деветтиот век со вклучувањето во преведувањето на Евангелието (Цейтлин 1977: 26-43). Старословенскиот лексички фонд е анализиран од голем број слависти, кои се согласуваат со констатацијата дека првиот словенски писмен јазик, доколку се земе предвид времето за кое станува збор, располагал со богата лексика која ги покривала сите области од лексиката (Жуковская 1976: 128). Македонските црковнословенски ракописи се одликуваат со сложени правописни правила, кои не се исти за сите ракописи од причина што на препишувачот влијаеле повеќе јазични и надворешнојазични фактори како: влијанието на книжевните центри, влијанието на предлошката, влијанието на средината во која се препишува, степенот на познавање на нормите на литературно-писмениот јазик и правопис. Затоа секој ракопис се одликува со посебни правописни норми, меѓутоа низ ракописите од XII до XIV век се проследуваат одделен број црти кои се заеднички за сите македонски ракописи од овој период. Во овој труд ќе се задржиме на ексцерпцијата и приказот на лексемите од областа на семантичката

аньднхтьмонестъ прѣжѣ бо моѣ соудать и осоудн брата своѣго нз....моуже
 мнѣ како приндохъ нз...нзѣбратъ оудръжа се ма..нь тна моа затворашнм се
 вратотомъ по мнѣ ноставшн тамо маньтна абнѣ възбоуднх се крѣхъ
 пришѣшомоу къ мнѣ днѣ сын), 46/17, 116/16; вноуци 439/12 (ѡѣци и науелници
 оубыствоу вноуци канновы бѣше въ градѣ томъ, нѣкъ банарь евреннь); вдовѣ
 578/15 (бнхъ въдова и бесчѣна азъ же юна соуци наколѣтѣо ꙗ. в. плауецнн и
 рндаюцимъ ѡвоубо како вдовѣ соуци ово оубо како беведнон поднехъ же
 нѣкынѣ, слыша велмуже нѣкы аже ѡ мнѣ и ѡ ѡпцааго вранаважень, посла
 слоугы своѣ всхытитме с ноужѣю); домауедецъ 334/8 (и даше юмоу млстыне
 свонемоу цроци и непознаше юго видѣвъ же нхъ прославы ба рѣ славатевѣ гн
 бже како спѡбыль ме си стѣрнн млсты не ѡ свонхъ домауедецъ. именн
 твоего рады възвратнше се ѡроци въ рнмъ възвѣстнше гноу своѣм); дщере
 55/1 (и оумерьшнмже ѡ нѣмъ остахъ сротъ нѣкын же ѡ вельмоужь оумлѣры
 се поетъ ме въ домъ свою и вспнтавъ ме и наказа въ мепрлежно како же
 свою дщере и пришѣшн же мн въ мѣроу възвраста снна женмѣше едннорѡна
 хсто любивннѣмоужь); дѣваа 281/2 (страстнн пламень такоестъ память
 женьска прѣбнваюцин възнѣцааюцин желаннѣ непаки повѣда намъ нѣкто ѡбго
 любовьъ како дѣваа бѣ нѣкоа остала сротою ѡ роднтеле и свонхъ ѡ нѣма бо ѡ
 шедшнма жнтнасвоего оставыста нмѣннн своа); дѣте 248/14 (добн зненѣ не
 есть за оумнаго и нече млдѣнствъ и неможеннанеможетъ бо ѡ себѣ танно
 кромѣдха га іса....тъннѡдхѡмъ стымъ чѣо и събрьшеиновъ како дѣте
 немотоующе скончатн снѣ съвъзношеннѣмъ немогнн. непользно же есть често
 прѣ мѣнѣтн прнзываннѣнменъ); жена 125/11 (прѣвоудн зѣоу стѣаго мнноу
 донѣдеже възвращн сегла емона възмн и мене съ собвои гла ен жена нехѡднтъ
 тамо вкнтъ она же с плауемъ рѣ емоу нмашн стымъ мнноу, аце не
 пришѣпрѣдасн ме въ мѣстнрь она же цѣланв); матн 181/8 (бѣ юмоу оуроць прѣо
 матн юго нмоуцесѣтованнѣ и пеуаль не нзыде нз ложннцоу свою а снхъа не не
 рѣ ставы..р. прѣд нею); млдѣнцн 303/14 (млдѣнствъ 248/10) (снце рѣше
 ѡѣци ѡвъ оубѡ гн ісхѣ снне бѣ помлоун ме все ѡвъже гн ісхѣпомлоун ме
 польеже оудобн зненѣ не есть за оумнаго нече млдѣнствъ и

НЕМОЖЕННАНЕМОЖЕТЪ БО ѿ СЕБѢ ТАИНО КРОМѢ ДѢХА ГЛА ІСА^Ѣ); МОУЖЬ 272/3 (МОУЖОУ
 304/4, МОУЖСКИМЬ 308/5) (КАКО ВѢРЕНЬ БѢ МОУЖЬ ИМЕНЕМЬ ИСАИИ. И НЕ БѢ ИМОУ
 ВЛАСЬ ГЛАВНЫХЪ И БРАДНИИХЪ БѢШЕ ЛЮБИМЬ ЦРЬВИ И ПРѢДНИ ВЪ ПОЛАТѢ ЕГО,
 БѢШЕ БО СТРѢТИГЪ СЪ АННОМЬ ВЪ ИДНѢ ЖЕ ДЕНЬ ѿ ДНЕН ХОДЕЦЮ ЕМОУ ВЪ
 ПОЛАТОУ И ВИДѢ НѢКОЕГО ПРОЗВИТЕРА ВЪ ѿГРАДѢ БЛОУТВОРЕЦАА И ПРОСЛЪЗЫ СЕ
 ВЪЗЪХНОУ И ГЛА ВЪ СЕБѢ ГИ ѿДАЖДЬ ѿМУ^И КАКО СОТОННО ДѢЛО ТВОРИТЪ И ТО РЕКЪ
 ВЪЗЪВРАТИ СЕ ВЪ ДОМЬ СВОИ И ПОМЛН СЕ БОУ ДЕНЬ ТЪИ); НЕВѢСТОУ 332/3 (СТВОРИВѢ
 БРАКЪ СНОУ СВОЕМОУ ВЪЗЛЮБЛЕНОМОУ И ДА ВЪЗВЕСЕЛИТЪ СЕ ДѢША МОА. ѿБРОУЧИШЕ
 ЕМОУ НЕВѢСТОУѢ ЦРЬСКА РОДА И СТВОРИШЕ БРАКЪ ОУКРАСИШЕ УРЪТОГЪ И ВѢИУАШЕ
 НХЪ СТИМИ СВѢЩЕННИКИ); СНЫХА 337/15 (ИГДА ИЗЛИЖОУ ЗРЕ ЕГО И ДАВАНТЕ ИМОУ
 ѿ МОЕ ИДИ И ТРАПЕЗЫ И БѢ ИМОУ ОУРОКЪ ПРѢО МАТИ ЕГО ИМОУЩЕ СѢТОВАНИЕ И
 ПЕЧАЛЬ НЕ ИЗЫДЕ ИЗ ЛОЖНИЦЮ СВОЮА СНЫХА ІЕ ІЕ РѢ СТАВЫ. .р. ПРѢД НЕЮ . НЕ
 ѿИДОУ ѿ СОУДОУ ДО СЪМРТИ СВОЕ. НЪ ГРЪЛНИЦИ СЕ ОУПОБЛЮ ПОУСТИНЕЛЮБИЦИ И
 ЕДНО МОУЖНИЦИ И АЗЪ СЪТРЪПЛЮ И ПОЖДОУ ДО НЕЛИ ЖЕ ОУВѢДЕ ѿЖЕНИ СѢ
 МОЕМЬ); ѿТРОКОМЬ 126/7 (ѿТРОУЕ 301/14, ѿТРОУНИЦЬ 391/8, ѿТРОУНИЦИ 442/8)
 (ТЪГДА ТРѢЗВѢМЛИМЪ СЕ ТѢМЪ ЖЕ И МИ БРАТНИЕ, ОУПОДОБИМЪ СЕ ВОИНОМЪ,
 ТЛѢИНААГО ЦРѢ. И ОУСРЪДНО БОРИМЪ СЕ ПАЧЕТРЕМЪ ѿТРОКОМЪ ОУПОДОБИМЪ СЕ
 ИЩЕШЪ ОГНЕ СТРАСТНОЮЮ УТѢОТЮ, ПО ПЕРѢМЪ); ѢТЕЦЬ 178/11 (СОУПРОУЖНИЦЮ
 ТВОЮ БѢ БО МТИ МОАХЪ ѿЛЮБЫВА ѢТЕЦЬ ЖЕ МОИ МИИХЪ НЕНАВИДЕЦЬ ЗѢЛО И ГЛА
 КЪ ѿЦЮ МОЕМОУ); РОДИТЕЛЕ 184/16, 348/8, (РОДНУОМЬ 263/2, ПОРОДИВШАГО
 260/5) (ѢНА ИИ ѿ НѢХЪ ПРОМЫШЛЕННИЕ ТВОРИТЪ НА ПОЛЗУЮЩЕ ЛИ ЖЕ
 ПРѢСЛОУШАЕШИ МЕ ПОНДЕШИ. РОДИТЕЛЕ СВОЕ НИКАКО ЖЕ ОУБѢ НЕ ИМАШИ
 ПОЛЗЕВАТИ СЕГО ЖЕСАМОГО МНОЖА ІЕ ПОВРѢДИШИ И ПОСЛѢДЪ ЖЕ МНОГО РАСКАВѢ
 СЕ); СНА 346/9 (СЛЫШАВШЕ ВЪЗЛЮБЛЕИИИ ВЪВЕЛИЦѢ ОУДНВАЕИ И БИХЪОМЬ СЛАВЕЩЕ И
 БЛГВЕЩЕ ѿЦА И СНА И СТАГО ДѢХА ИИИ И ПРѢО И ВЪ ВѢКЪ ВѢКОМЪ АМИИ); СЕСТРА
 94/1 (ѿСТАВИТИ ЕЮПАКИ НЪ СЪМОУЩАЕТЪ, СЕСТРЫ. ГЛА СТАРЦѢ, ОУЧЕНИКОУ СВОЕМУ
 ВЪЗМЫ ОУМЫВАЛИЦЮ); СОУПРОУЖНИЦЮ 178/9 (ПРИШЕ ЖЕ СТАРЦѢ ПОСѢТИТИ МЕНЕ
 ГЛА ѿЦЮ МОЕМОУ ПРИВЕДИ МИ СОУПРОУЖНИЦЮ ТВОЮ БѢ БО МТИ МОАХЪ ѿЛЮБЫВА
 ѢТЕЦЬ ЖЕ МОИ МИИХЪ НЕНАВИДЕЦЬ ЗѢЛО); ЮНЬ 277/5 (ЮНОСТИ 16/13, ЮНОШО
 35/15) (МАЛО ВАРНАСѢДИШИ ОУ МЕНЕ НАЧЕ ГЛАТИ ПОЛЗНАА СЛОВЕСА И РѢ МИ ГНЕ АВВА

НЕ ВЪ СЛННАКО ЮНЬ ЕСН И НЕ ПОДОБНО ТИ ЁЪ ВЪ ВЕСИ ПОЦЕВАТИ НЛИ НЕ ВЪСН ЫАКО И НОУЬСКИ ЧННЬ).

Лексички единици (ексцерпирани по случаен избор) сврзани со семејните и брачните односи, како и со роднинските односи коишто се следат во Ваташкиот минеј²: братъ224a/5,9, 182d/14 (братіе 151b/2) (криваше и пояс(о) оу/ (...) оуспіаномъ • урѣсла прѣтезае • иродъ же уе/ тврѣтовлакъстѣнъ си • сз женоу братъ своѣго фили/ па прѣлюבודѣтствоуе шблиуаѣмъ же вѣ ѿ іѡаннъ не достонѣ тебѣ глаголющѣ емѣ • жени имѣти брата своѣго , філипа и то ради въ тьмницѣ въбрь/ жень бысътъ • иродѣ же вєуѣрѣ сз/); вдовицѣ 197c/24 (вдови 201c/12) вѣси всауьскимъ • конуиноу тѣмъ/ же придѣи подаѣ намъ твоихъ исправленіе наказаніе•• свѣтилниче невуѣрни цркъжвамъ • божественую ревностію раждигаѣмъ іліе пророуе • невѣснїе ка/ пле затвориль єси • и враномъ питѣ/ нь бысътъ • цѣсарє шблиуѣль єси свѣщенники оуморилъ єси • шгнь с кєвєсѣ све/ ль єсы • и петѣдесетника два оумо/ рыль єси • напитель єси вдовицѣ масломъ и мѣкою малою грѣстію • и сеє сьѣна мколиктвоу • въздвигль єсы шгнь раждегль єси • въ водѣ іѡрда/ нскіе стрѣе • пѣшь прѣшьль єсы колѣсницею шгньною на кєвєса възнесє се • и елисєви соугоуєо подаль єсы • мколе се непрѣстанно вогови спѣсти се доушамъ клѣшимъ •• славъ глакс ѡ̄); 199c/20 (ставна :: песнь • д̄ • ирмосо вслишахъ кореносекатель ѡво ѡвил се еси зlobe мѣдре прорѣуе • добродє/ тели же насадитель • темже те ѡблажємъ :: ѡкараше те [улиц] словєси вдовиц(и въ)пнюше сьмр/ ти • прорѣуе • отрокъ встанєнне ѡбераѡши•• назмнанєнаѡх! славѣ троицскою ѡвє дѣхзновєнїемъ матери дєтища жива дарѣнє:: коль раждєжє се пале божєставни шгнь • и ревностію ш прорѣуе цѣсарє облицує творєще безаконїе :: вогородично) дѣщєре 156d/18 (дѣщи 154b/5, 154c/8, 12, дѣщєрии 154b/8) (сьи велики и блѣжєнни • и присно вьспоминаѣмє въ царєхъ костандинъ вѣше сьѣнъ костандина зє/ленагш • и елєни устнїе иво коста вѣше ѿ дѣщєрє • клавдиєви • прѣвѣ въ мирѣ • царствѡваєшо/ моу • прѣвѣ дєіѡклитїа/ нова и каринова царства тѣи коста дїѡклитїа/ номъ • и маѣимїаномъ гавєрїаномъ инихъ вьсакихъ иже на хрѣтїани гонєнїаа велми зѣло похвалаѡущихъ се • єдинъ си кротостію смѣ/ рєнїємъ • и милостинєю по/ казавъ сєбѣ • и свѣтѡмъ шбь/ шєнїємъ царскихъ вєщєи паує); жєнахъ227c/20 (жєна 154b/9, жєнамъ223d/25, 178b/17) (шстави мєнє • гѡспѡди мои спѣсє мои, възскоую мє єси шставилъ • спѣси мє грѣшнаго єдинє безз/ грѣшнє •

² Ексцерпираните лексеми и нивните контексти се преземани од расчитаниот текст на Ваташкиот минеј, обработен од проф. д-р Мери Цубалевска (види: Цубалевска 2009).

избави ме ѿ оустъ вражихъ • се во яко лъвъ рикае ходитъ и хошетъ поглыты ме нь к
тебѣ прѣбѣгаю свѣте ме/ рѣкоуриѣ • г^ссподи мои сп^асе мои прѣими разбоинниче
покаа/ нѣ того сп^асе єдинемъ слово/ мь глаголюща помкил^ова • помени г^ссподи
егда прѣидѣши въ царствѣи такожде и менѣ помени х^ристѣ м^олба/ ми мерѣк^ріа •
благословенъ бо гы ѿць • б^огородично въз женахъ свѣтаа б^огородиче
устнѣиша еси • и въ к^есѣхъ прѣвѣшиа и по/ рождши зиждителя и творѣца не
прѣста м^олеще с^е ѡ утѡущихъ и славишихъ твое празданство); мати 154b/4 (ѡ
похваль св^ѡфонїа їер^оу^салимьскагѡ ѡ б^огословѣ яко ѿць їванна • б^огослова •
зеведе бѣше мати же єго саломѣ • дѣщи ївсѣфова шрѣ/ чника • ївсѣфъ же • д̄ • с^ьнови
има/ ше • їаква сімѡна їоудѣ ївсїю и дѣщери • г̄ • есѣирь, марѣа и саломѣ • я же
бѣше жена зеведе^е/ шва • м^ати їваннова • н^бо єди/ наго тѣуїю свѣт^аго петра •
господѣ к^рс/ ти своимъ рѣкама • петръ же • андреа • андр^ен+ же їакова їв^анна+
їванъ же їаква • и проуче ап^остоли вѣмъ же бѣжавшимъ • на прѣданїе їв^аннъ
възлюбленъ тамо бѣше •); моужь 165a/32, 192b/19 (моужн 154b/31) (мртва ме
ѡвд^ора • ѿ оу/ ства въсприми • имже жива соуща ѡ^бгативши+ моу^ченичьска
ѡуства • град^а богато ѡвд^орово тѣло прѣнесе се • • • • велики ѡвд^оръ
стратилатъ бѣше въ врѣмена • лики/ нїана царя • ѡуства сы євтанскаго • житель/
ства же въ иракли польсѣи моужь си рѣчевитъ • и въ юнимъ възрастѣ многимъ
старцемъ разоумѣ ѡкривае • бѣше же по ратномоу рачителствѣ и ради рѣ/ чивитїе
слави • и царемъ знаемъ тѣмъ и єгово жителствїе • и дроу/ голюбїе
любоуствоваше се •); отрокъ 199c/17 (отроци 154c/7, штроуишь 209d/30) (рѣи
сѣгрешение • оставление иже верю твою въспевающимъ б^ожие/ ставна :: песнъ • д̄ •
ирмосо вслишахъ кореносекатель ѡво ѡвил се еси злобе мѣдре прор^оче • довр^оде/
тели же насадитель • темже те ѡблажаемъ :: ѡкараше те [члци] словеси въдовиц(и
въ)пнюще сѣмр/ ти • прор^оче • отрокъ встанение ѡберауши • • наз[м]наненовах! слава
троицкою ѡве д^ьхзновенїемъ матери дѣтища жива дарне •); 153/28
(прѣпод^обнимъ прор^окомъ) • ш^тцемъ нашимъ прѣ/ дас^ть се • и ч^аемъ реч^емъ
конца таинствѣ г^лаголет же се ѡ прор^оцѣ • яко прѣжде раздрѣ/ шенїа
цр^ьковнаго • в^ьхити ковч^е/ гъ законни); сина 153b/24 (намъ прѣдано быс^ть •
такое таинствѣ прѣпод^обнимъ прор^окомъ) • ш^тцемъ нашимъ прѣ/ дас^ть се • и
ч^аемъ реч^емъ конца таинствѣ г^лаголет же се ѡ прор^оцѣ • яко прѣжде раздрѣ/
шенїа цр^ьковнаго • в^ьхити ковч^е/ гъ законни • и я же въ немъ сѣтвори еже под^ь
каменомъ поглъщенно быс^ть ты/ и реч^е прѣдстоющимъ • ш^тнде г^сподѣ ѿ сишна
на небо и пакн прїдетъ • оу^законо/ положить въ синаѣ въ силѣ • и боуде/ тз вамъ

знаменїе пришьствїа єго вьнегда · дрѣвоу поклонет се вьси ꙗзы/ ци · и речує ꙗко таковаго ковуєга ни/ кто не изметь · ть҃юю єдинь єреи дршкь · и єже вь немкь скрижали · ники ни никто никогдаже разьгнетз ѿ єреи); юница 172d/17 (юнь 209b/30, юнимкь 165b/1) (баго · ілію · на нєвєса вьзвє/ доше ꙗко и конїе · мисльни · сзи бѣше сь҃нь асафатовь ѿ єльмоуфа · ѿ землє роувимскы · и ш семз сз/ бысть се знаменїе · занєже вьнегда роди се · вь гальга/ лехь · юница злата иже вь силомѣ · вистрѣ вьзоу/ пи · ꙗкоже слышати се вь іероу҃ска҃лїимѣ дь҃ньскь · иже има/ ть низложити истоука/ наа низложити · и ськрѣ/ шити силнаа многа же знаменїа · сьтвори вогь рѣ/ кою ієлісеѣ проорока · оумрь же погребєнз бысть вь сама/ ри вь сєвастополи · сн прѣорочьствова ш пришьствїи)³.

Заклучни согледи: Во заклучокот ќе додадеме дека Слоештичкиот патерик е ракопис којшто поседува широк спектар на лексеми од семантичката сфера на семејните и брачните односи, како и роднинските односи коишто можат да се проследат во главниот дел на трудот. За разлика од Слоештичкиот патерик, Ваташкиот минеј е доста пооскуден во семантичката сфера којашто е предмет на наша работа, а тоа најдобро го покажуваат бројките, односно во првиот ракопис ексцерпиривме и приложивме 21 лексичка единица, од кои само 11 се поклопуваат во вториот ракопис, што претставува нешто помалку од 50% застапеност. Ваквиот резултат во истражувањето во голема мера е и очекуван, особено ако тргнеме од фактот дека патерикот како жанр е еден од најслободните во однос на пишувањето, односно писарите и препишувачите (монаси) не се строго ограничени од правилата на пишување. Помеѓу двата стари текста на синхрониски и на дијахрониски план, следејќи го нивниот контекст, може да се забележи и извесна сличност во нивната сфера на употреба. Двата предметни ракописи на значаен начин го прошируваат зборовниот фонд познат во македонските средновековни ракописи, со што несомнено ги дополнуваат сознанијата за семантичката структура на одделни лексеми и во голема мера придонесуваат во реализацијата и комплетирањето на речничкиот фонд на старословенскиот и на црковнословенскиот јазик.

Summary

In the paper entitled "For selected lexicon from the Slavic area in the Sloeshtic Paterikon and Vatash Minej" we performed a comparative analysis of the lexicon from the area of family, marital and kinship relations, in order to perceive the

³ Оставаме простор и можност 10–15% од лексемите да не се пронајдени, односно да е направен превид при нивната ексцерпција, бидејќи во ова истражување не се користени компјутерски техники за нивна ексцерпција.

frequency and active/passive use of such lexical units in two manuscripts of different genres.

Користена литература

Жуковская Людмила Петровна. 1976. *Текстология и язык древнейших славянских памятников*. Москва.

Новотни Соња. 2013. *Слоесийички ѱаѱерик*. Скопје.

Цейтлин Раля Михайловна. 1977. *Лексика старославянского языка*. Москва.

Цубалевска Мери. 2009. *Ваѱашкиоѱ минеј (со ѱосебен акценѱ врз лексикаѱа)*. Скопје.

Никос Чаусидис
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“
Филозофски факултет – Скопје
Институт за историја на уметноста и археологија
chausidis@gmail.com

МИТКОСИМБОЛИЧКИТЕ ЗНАЧЕЊА НА ЛЕКСЕМИТЕ СО ОСНОВА *БИЕ* И *ЧИНИ* ВО МАКЕДОНСКИОТ И ВО ДРУГИТЕ СЛОВЕНСКИ ЈАЗИЦИ

Апстракт: Истражувањето тргнува од премисата дека во раните стадиуми јазиците не се формирале во согласност со современиот логичкодескурзивен начин на мислење, туку според принципите на т.н. „митско“, т.е. „митотворно мислење“. Наспроти доминацијата на принципот на семантичка дистинкција меѓу зборовите во современите јазички, кај архаичните преовладувал принципот на конекција, кој резултирал со означување на разни нешта со исти или со слични зборови, со цел тие да ја рефлектираат миткосимболичката истоветност на она што стои зад нив. Во статијата се предлага такво поврзување на две групи лексеми што им припаѓаат на словенските јазички. Во основата на првата е коренот *биџи*, при што интеракцијата на нивните две главни значења (*бие/чука* и *џојџи/живее*) се бара во чукањето на срцето/пулсот како еден од клучните симптоми на живоста на човекот и на животните. Во рамки на лексемите од втората група, во чија основа се наоѓа коренот *чини*, се апострофираат два навидум дијаметрални аспекти, кои за „митската свест“, очевидно, немале таков карактер – дејственоста и функционалноста, од една страна, и волшебството, магијата и привидот, од друга страна.

Клучни зборови: митска свест, семиотика, етимологија, словенска, симбол.

Истражувањето на етимологијата (т.е. на примарниот облик и на семантиката) на зборовите во рамки на определен јазик или јазичен комплекс, главно, се одвива врз основа на ретроспективното следење на нивните современи или нешто постари деривати и значења, во согласност со насоките што ги даваат историската и компаративната лингвистика. Иако, на прв поглед, овие две појдовни точки (а воедно и два одделни методолошки пристапи) нудат гаранции за успешноста и за објективноста на ваквите истражувања, во некои случаи, колку и да изгледа парадоксално, токму тие стануваат главна пречка во реализирањето на посочените цели. Основниот проблем се состои во убедувањето дека промената на значењето на една лексема секогаш се одвива

во согласност со принципите на нашиот денешен рационален и логичко-декоративен начин на мислење и на прагматичниот начин на живеење, а, пак, трансформацијата на нејзиниот облик – доследно според законите на историската фонетика.

Притоа, не секогаш се зема предвид дека во древните култури постоел (а во современите архаични општества сè уште постои) и друг концепт на мислење и живеење, во чија основа стојат принципите на т.н. „митско“, т.е. „митотворно мислење“. Наспроти некои стереотипи, главните разлики на овој концепт на мислење во однос на современиот не се состојат во неговата нелогичност и недоследност, ниту пак во неупотребноста, туку во предноста што му се дава на симболот над предметот, на невидливата суштина над видливата форма, на сакралното над прагматичното, на традициското над иновативното и на интуитивното над рационалното (Kasirer 1985, II; Чаусидис 1994: 38–50).

Имајќи го ова предвид, станува јасно дека ретроспективното следење на развојот на обликот и, особено, на значењето на еден збор или на коренот, т.е. на морфемата што стои во неговата основа не може секогаш да се одвива според принципите на нашата денешна логика и начин на мислење или на нашиот современ вредносен систем. Притоа, во некои случаи, е неопходно истражувачот да се обиде да ги примени и принципите на „митското мислење“, и тоа преку анализа на симболичките, митските, визуелните и обредните аспекти на феноменот на кој му припаѓа дадениот збор, и тоа не само во матичната култура во која тој се користел туку и во поопшти рамки.

Евидентно е дека обликот на една лексема или морфема не се менува исклучиво според законите на фонетската трансформација туку и во согласност со семантичката сродност со некоја друга лексема или морфема, притоа, прескокнувајќи ги правилата на фонетиката. Поради тоа се јавуваат случаи кога нивната сродност не може да се оправда според овие закони и правила, туку во конкретните компарации мора да се вклучи и семантичката компонента (Kasirer 1985, I: 104–111). Во некои ситуации се наметнува потребата за споредување и на такви зборови што се сродни (па дури и идентични) на фонетско ниво, но на семантичкото ниво се чинат како сосема различни. Притоа, нивната фонетска сродност, најчесто, се објаснува како коинциденција базирана врз различни линии на трансформација кои не тргнуваат од ист корен. Но, согледувањето на некои вакви примери низ призмата на посоченото „митско мислење“ може да даде и поинаков заклучок – дека се работи за лексеми кои, наспроти својата различна семантика денес, на едно митско-симболичко рамниште се сродни, па дури и синонимни. Оваа појава нè воведува во еден феномен, особено типичен за древните и архаични јазици, кој во оваа пригода би можеле да го наречеме **архаична митско-симболичка полисемија**.

Се покажува дека во раните етапи од развојот на јазиците постоело пониско ниво на дистинкција меѓу значењата на зборовите, односно еден ист

збор означувал нешта кои, според современите критериуми, се сосема различни, но според критериумите на „митската свест“ фигурираат само како разни аспекти (епифании, хипостази, т.е. појавни манифестации) на една иста суштина. Може да се претпостави дека во најраните етапи збор, т.е. име добивале само базичните, т.е. суштествените нешта, при што со истиот збор се означувале и нивните одделни манифестации. Тие, пак, се препознавале во согласност со конкретниот контекст на употреба на дадениот збор, т.е. според другите зборови што него го придружувале и според дејствието на реченицата во која се наоѓале.¹

Иако, во согласност со современите критериуми, оваа полисемија денес ја сметаме за несовершеност и непрецизност на јазикот, се чини дека архаичниот човек во однос на тоа имал сосема спротивни критериуми. Ако е за нас денес најважен **принципот на дистинкција**, т.е. јасната диференцијација на обликот на зборовите и нивното значење, за „митската свест“ бил поважен **принципот на конекција**, односно манифестирањето на фонетско ниво на нивната семантичка сродност. Според неа не би било добро, на пример, три слични нешта да се именуваат со сосема различни зборови, затоа што тоа би значело: дека е сосема различно и она што тие зборови го означуваат; дека тие три нешта немаат меѓу себе ништо заедничко; дека различните зборови што ги означуваат не укажуваат на нивната сличност, т.е. заедничка суштина, па оттука доаѓа и нивната мистична поврзаност (која „митската свест“ ја смета за сосема реална и функционална).²

Како илустрација за овој феномен можат да се земат бројни примери од кои, можеби, најилустративни се посочените словенските лексеми со ист или со сличен корен и означуваат три сосема различни нешта: **генитална зона на телото** (пред сè, на женското), **сад** и **длабнатина во земјата**. Приложуваме неколку такви групи зборови (семантички редови) со три различни корени:³

- *лоно* (буг., рус., укр.), **loно* (псл.) = скут, утроба, внатрешност, женски гениталии; *лонец*, *лонац* (псл.), **loньсь* (псл.) = сад, лонец, грне; *лунка*, *луница* (рус.) = дланка, дупка во земјата, меѓу другото за садење растение;

¹ Во некои архаични култури, на пример, не постои јасна семантичка диференцијација меѓу водата, семето и зачувувањето. Така, во сумерскиот јазик *a* (*ia*) значи не само *вода* туку и *семе*, *a*, исто така, и *родител* и *наследник* (Дьяконов 1990: 41, 130, 131; Чаусидис 2010a: 96); сумерскиот знак „*gis*“, т.е. „*gish*“ значи *дрво*, но и *фалус* (Van Bakel 2022: No. 8, 9, 17); за овие аспекти во општи рамки: Kasirer 1985, I.

² Коренот *жаба* (*жапка/жабица*) во словенските јазици и дијалекти означува три сосема различни нешта: животно, женски гениталии и отвори во разни предмети во кои нешто влегува или се протнува. Сметаме дека парадигма им се женските гениталии, кои, поради повеќе причини, на визуелно и на вербално ниво се изедначиле со жабата (примери и литература: Чаусидис 1994: 181). Од несловенските примери илустративна би била тријадата од старогрчкиот јазик: *hystéra* (*ὑστέρα*) = матка, *hestia* (*ἑστία*) = огниште и *Hestia* (*Ἑστία*) = божица на огништето. Во етимолошките речници не се посочува на можната релација меѓу огништето и женските гениталии (Chantraine 1968) и покрај тоа што на симболично и обредно ниво таа е мошне евидентна (Чаусидис 2017: 72, 73).

³ За овие и други примери, со извори: Чаусидис и Николов 2006: 104–107; Чаусидис 2007.

- *карлица, краљежница* (јсл.) = колк, скут, бедра; *карлица, карлава, кърляшка* (јсл.) = дрвен сад во вид на корито, лулка за бебе; *карлица* (јсл.) = предел во вид на котлина или долина.

- *здела, здејла* (јсл.) = колк, бедра; *здела, здејла* (јсл.) = чинија или сличен сад за храна; *здела, здејла* (јсл.) = длалка или јамка во земја или во карпа, меѓу другото за садење растенија.

Во современата наука, сличностите од овој тип најчесто се оправдуваат на површно, т.е. на морфолошко ниво – како три различни нешта што во себе имаат шуплина, длабнатина или отвор, односно како метафора (со безмалку „стилски“, „поетски“, т.е. „уметнички“ предзнак) која немала никакви консеквенции во однос на реалниот живот и егзистенција на дадените култури. Но, бројни митски и обредни традиции покажуваат дека во архаичните заедници посочените лексеми заемно се изедначувале и на функционално ниво – како три епифани на иста суштина. Тоа се имиња на елементи кои не само што **во себе носат нешто скапоцено и важно за егзистенцијата на луѓето** (дете, храна, насадено растение) туку и дека имаат моќ да му обезбедат на тоа нешто во нив **да расте, да се трансформира, да се усовршува** и, потоа, од нив **да излезе**. Јасно е дека како парадигма на овие функции била земена утробата на жената. За некогашната суштинска (а не само површна) идентификација меѓу овие три нешта најдобро говорат архаичните обреди во чија основа стои верувањето дека преку нив може да се предизвика **реален трансфер на посочените функции меѓу трите сфери**. На пример, храната подобро ќе се подготвува во сад кој носи во себе некаква женска компонента (форма на жена или на матка, изработен од „женско дрво“ или направен од жена/девица); нивата подобро ќе роди ако во неа се закопа сад со жртвуван фетус; болно, неухрането бебе или недоносче ќе се излечи ако се „допече“, т.е. се легне во сад, а садот се внесе во млако загреана печка (Чаусидис 2010б; Чаусидис и др. 2008: 36–57).

Во современите јазици постојат бројни зборови со општо, т.е. апстрактно значење што толку често се употребуваат, и тоа не само во академската средина туку и во секојдневието, што ги земаме „здрово за готово“, односно сметаме дека отсекогаш ја имале таа форма и значење, т.е. ги означувале истите апстрактни категории што ги означуваат и денес. Како најилустративни можат да се земат токму примерите *биџи* и *џричина*, изведени од корените што се тема на оваа статија во која, меѓу другото, ќе се обидеме да покажеме и дека нивните примарни значења биле многу поконкретни и насочени кон сферите на материјалното, на сетилното, но и на симболичкото, митското и на магиското.

1. Бие

Во современите словенски јазици коренот *бие* е содржан во бројни зборови чиешто значење се сведува на дејствијата **удира, тепа, чука, тропа**, а се однесува на конкретни материјални дејствија, како, на пр., мак. *бие*, срп., хрв. *биџи*, рус. *бить* (*бие/удира/чука камбанаша; човекоџ го бие/удира/џеџа*

живојнојно), од псл. **biti*, стсл. *biti*. Придружен со соодветни додатоци, тој е во состав и на други зборови во кои се содржани посочените значења: *ѝробие*, *ѝребие*, *убие*, *забие*, *биѝка*.⁴ Прилично е веројатно дека во основата на овој однос стои консонантот „б“ чија вокалност најдобро им соодветствува на звуците што ги произведуваат ударите, така што и денес, во разни јазици, многу од нив вербално се фиксираат преку ономотопејските форми *бум*, *бам*, *бим*, *баѝ*, *буф*, *банѝ* и др.

Но, истиот корен е содржан и во бројни лексеми што се однесуваат на една сосема друга и многу поопшта сфера: **постоење, живеење, егзистенција, опстојување, суштествување, случување** (мак. *га биде*, срп., хрв. *биѝи*, рус. *быть*); **важно, суштествено** (јсл. *биѝно*, у *биѝи*), од псл. **byti* (*Этимологический* 1974-2014: **byti*). Трагите на оваа релација (пред сè на второто значење) може да се идентификуваат и во другите индоевропски јазици, иако не толку евидентно (англ. *to be*; герм. *bin*; старогрч. *βίος*⁵).

Во некои од словенските јазици одредени варијанти на лексемите од двете групи се доближуваат до степен на целосна морфолошка и фонетска идентичност, како, на пример, срп., хрв., и сли. *биѝи* = **удира**, но и **постои** т.е. **суштествува**, или срп. *биѝе* = **ке бие**, **ке биде** и **суштество**. Но, и покрај тоа, во речниците што ни беа достапни не пронајдовме поартикулирани обиди за поврзување, т.е. за барање заедничка семантика меѓу лексемите од овие две групи, туку нивно врзување со два различни индоевропски корени.

Сметаме дека доволно аргументи упатуваат на претпоставката според која во раните етапи на формирањето на јазиците и на зборовите, примерите од втората група, исто така, имале некакво **поконкретно, пофокусирано и попрагматично значење**. Може да се предложи дека тоа, главно, се однесувало на некои **конкретни симптоми на постоењето, егзистирањето, т.е. бидувањето, суштествувањето** на оние што ги создавале и ги користеле овие зборови. Освен човекот, тука ги имаме предвид и другите суштества што биле важен дел од неговиот живот (други луѓе, животни и растенија во неговото опкружување). Во наредните редови ќе се обидеме да ја аргументираме оваа претпоставка.

Човекот многу рано осознал дека неговото постоење (живост) и постоењето на другите суштества не може да се темели врз материјалното постоење, т.е. врз постоењето на нивното тело, туку на некои други посуштествени компоненти што се содржани односно се одвиваат во тоа тело. Човекот или некое друго суштество престануваат да постојат, т.е. да се живи доколку во нив се отсутни овие компоненти, и покрај тоа што нивното тело е

⁴ Посочените и останатите долунаведени македонски примери се според: *Толковен* 2022; за древните форми: *Этимологический* 1974–2014; стандардните лексеми од другите јазици што не се дополнети со референца се наведени според онлајн речниците на соодветните јазици што се достапни на интернет.

⁵ Од протохеленското **g^htwos* од **g^hih²wós*

<<https://en.wiktionary.org/wiki/%CE%B2%CE%AF%CE%BF%CF%82>> (29.6.2022).

цело и неповредено. И уште повеќе – со отсуството на овие компоненти започнува процесот на распаѓање на тоа тело. Во разни култури, низ целата планета, човекот успеал да ги определи овие компоненти и да ги издвои како **митски симптоми и предуслови на животот** кои постепено ќе добијат карактер и на **парадигми на животот** и **супстанции на животот**. Во наредните пасуси ќе ги претставиме накратко.⁶

- **Топлина.** Телото на живиот човек е топло, а на мртвиот – студено. Оваа констатација „митската свест“ не ја објаснува на денешен начин – топлината како последица на човековиот метаболизам, а смртта како негов престанок предизвикан од разни фактори. Таа тоа го прави на начин типичен за „митското мислење“ кој резултира со сосема спротивно толкување: човекот е мртов, затоа што „се оладил“, затоа што „згаснал“ (глагол што се однесува на огнот) животот во него, односно „живојинаџа џојлина“ го напуштила неговото тело. За неа телесната топлина не е последица туку услов на животот. Во оваа релација се бара и смислата на кремацијата на покојникот и на палењето погребни огнови и свеќи. Како илустрација може да се земе и хиндуистичкиот бог на огнот Агни меѓу чии три космички еманации, покрај небескиот и домашниот оган, се наоѓа и телесниот, т.е. биолошкиот оган кој е заслужен за одржувањето на животот на суштествата.

- **Дишење.** Кај живиот човек и кај голем дел од животните е јасно забележливо дека тие дишат, т.е. „дуваат“ (псл. **duhati*) односно внесуваат (вдишуваат) и изнесуваат (издишуваат) од своето тело нешто невидливо. Набргу откако ќе престанат тоа да го прават, згаснува во нив и животот. Како последица на ова сознание се појавила митската компонента *дух, душа* (псл. **duša*; стсл. *douša*) како некаква невидлива и недопирилива (гасовита, етерична) супстанција што го исполнува телото и го условува животот, но и го напушта непосредно пред или по настапувањето на смртта.⁷

- **Црвенило.** Застапено е со крвта и со црвенилото на кожата. Кога човекот или животните ќе загубат преголемо количество крв или ќе пребледат, настанува малаксаност и смрт. Со овој евидентен симптом, на пример, се поврзани праисториските обреди на закопување на покојниците во гробови посипани со црвени пигменти (*охра, хемаџин*, второто од старогрч. *αἷμα* = крв, *αἱματίνης λίθος* = крвав камен) или прелиени со црвена течност во која тие пигменти биле растворени. Оваа постапка може да се разбере како чин на магиска компензација на загубеното „животоносно црвенило“ кај покојникот, со верба дека таа ќе предизвика негово повторно оживување.

- **Влажност.** Живиот човек или животно имаат потреба за постојано примање вода во организмот. Тие, меѓу другото, и се развиваат и се раѓаат во вода (воденикот во матката и неговото пукање за време на породувањето). Престанокот на пиењето вода доведува до жед (чувство на сувоост и на жештина

⁶ За првите четири компоненти што следат: Чаусидис 1994: 339, 340.

⁷ За примерите – *Этимологический* 1974-2014: **duxati*, **duxnoti*, **духъ* **duša*; Gluhak 1993: *disati*, *duh.*; за односот *дишење* = *дух* види Kasirev 1985, I: 75.

во организмот), а набргу и до смрт. И други причини (болест, старост) можат да доведат до „сушење“, „венење“ и пожолтување на телото, т.е. губење на неговата влажност, волумен и боја (по аналогија со растенијата), што, на крајот, доведува до смрт. Како добар пример за овие односи може да се земе рус. *сухотка* = назив за разни болести, најчесто проследени со посочените симптоми (Даль 2022: *сухотка*; Фасмер 1967: *сухой*).

- **Јадење.** Живите луѓе и животни јадат, примаат храна, додека болните или оние што се на работ на смртта одбиваат тоа да го прават или го прават со намален интензитет. Мртвите не јадат, а, пак, живите што подолго време нема да внесат храна умираат. На силните релации меѓу јадењето и животот укажуваат блискостите на словенските лексеми што се однесуваат на двете сфери: рус. *живоѝ* = стомак и јсл. *живоѝ* = живеење, живот (псл. *žívъ*, стсл. *žívъ*); рус. *жевать* = цвака (псл. **žvâti*, стсл. *žvati*) и рус. *живет* = живее; рус. *ест* = јаде, срп., хрв. *јесѝи* (псл. **ěsti*, стсл. *jasti*) и рус. *есть* = е, постои, има (псл. **esъ*; стсл. *jesъ*).⁸

- **Пулс.** Важен, па дури и еден од најевидентните, симптоми и предуслови на животот е пулсот, т.е. чукањето/биењето на срцето. Манифестиран е како звук (што самиот човек го слуша од внатрешноста на своето тело, при допир со увото кон градите на друг човек или животно) или, пак, како пулсирање на срцето и на крвните садови, евидентно на визуелно или на тактилно ниво. Неправилниот ритам на ова биење, т.е. пулсирање, е проследен со разни форми на физиолошка и емоционална криза на организмот: аритмијата – со нелагодност, тахикардијата – со вознемиреност, краткиот прекин – со несвестица („времена смрт“), додека подолгиот – и со дефинитивна смрт.

Сметаме дека во последнава компонента, која според впечатливоста и лесната проверливост е еден од најпрепознатливите и најважни симптоми на животот, треба да се бара сличноста меѓу лексемите со значење *бие* и *живее/ѝосѝиоу*. На оваа релација укажува сличноста на словенските лексеми што означуваат удирање/биење (псл. **biti*, стсл. *biti*) и егзистирање/постојење (псл. **bъti*; стсл. *byti*). На неа јасно упатуваат двете значења на срп. и хрв. *било* (псл. **bidlo*), едното како **чекан** или **клепало**, т.е. даска во која се удира наместо во камбана и другото како **артерија и пулс**.⁹ На важноста на оваа компонента упатува и словенскиот назив на органот што ја предизвикува – **срцето** (псл. **sъrdьse*, стсл. *sъrdьse*) чија етимологија го означува како

⁸ За посочените примери: Фасмер 1986–1987; *Этимологический* 1974–2014; Gluhak 1993; Skok 1974, но без постулираните релации. Како паралели на второво значење (без релации со првото) можат да се земат: старогрч. *ἔστι*, лат. *est*, гот. *ist*, староперс. *astiy*, санскрит. *ásti*, хет. *ēszi* <<https://en.wiktionary.org/wiki/%E1%BC%90%CF%83%CF%84%CE%AF>> (30.6.2022).

⁹ За примерите, но без постулираните релации: *Этимологический* 1974–2014: **bidlo*, **biti*, **bъti*; Gluhak 1993: *biti*; Skok 1974: *biti*; Лома 2003–2008: *bitu*; Фасмер 1986–1987: *bitъ*.

средиште/центар, и тоа не само во просторна туку и во аксиолошка смисла – како нешто најважно.¹⁰

Во една мошне архаична, транспарентна и еминентно митска форма оваа компонента ја наоѓаме во традициската хиндуистичка и тибетанска култура. Тоа е лексемата *damaru* која во овие култури означува **тапан, т.е. мало тапанче** кое, најчесто, се поврзува со богот Шива. Символ е на создавањето и на еволуцијата, чии ритмични вибрации го означуваат креативниот танц на енергиите на физичката и органската природа (Сл. 1).¹¹ Мошне е интересно што, наспроти огромната географска и културолошка оддалеченост, лексема со речиси идентична форма е присутна и во македонскиот и во некои други јужнословенски јазици. За нас е важно што оваа блискост може да се идентификува и на семантичко ниво.

До денес, во македонскиот, бугарскиот, српскиот јазик и во нивните дијалекти, *дамар* означува **крвен сад, жила, мускул**, и тоа посебно оние кај кои се гледа или се чувствува пулсирање. Оттука, покрај наведените конкретни значења, зад лексемата *дамар* стои и значењето **крвен/животен пулс**¹², кое, согледано во релација со тапанчето дамару, би го претставувало неговиот најсуштествен контекст – не крвниот сад сам по себе (како цевче низ кое тече крв), туку како **удар или звук што пулсира во определен ритам кој е пресуден за траењето и одржувањето на животот**.

Останува отворено прашањето за карактерот на оваа хиндуистичко – јужнословенска релација. Иако во постојните словенски етимолошки речници таа се објаснува како влијание од турскиот, каде што и денес *damar* го носи значењето „жила“ (Skok 1974: *damar*; Български 1971–2010: *дамар*), не треба да се занемари и можниот непосреден ирано-словенски, па дури и ариско-словенски контакт, кој можел да биде остварен уште во Северното Прицрноморје, пред преселбата на Словените на Балканот. Непосредноста на посочените врски ја охрабрува и впечатливата блискост меѓу словенските и санскритските зборови поврзани со тапанот (*tup, tuph, topati ...*).¹³

Овие јужнословенско-хиндуистички релации можат да се проследат и на визуелно ниво во релациите на позата типична за богот Шива Натараџа и позата на танцовачите на некои балкански ора, особено на „тешкото“, кај македонските Мијаци (Сл. 1 спореди со 2, 3). Шива се прикажува во оваа поза како бог – демиург додека го игра танцот на создавањето и уништувањето на вселената. Се работи за позата во која тој стои на една нога полусвиена кај

¹⁰ Манифестирано е и и преку лат. *cor/cordis* = срце и лат. *cardo* = оска, средиште, центар и главно (Gluhak 1993: *srce*).

¹¹ Од санскрит. *damaru* и тибет. *da ma ru* <<https://en.wiktionary.org/wiki/damaru>> (30.6.2022)

¹² По аналогија, овој збор се однесува и на жили (пукнатини) во каменот, како и на подземните водени токови (Дигитален 2022: *дамар*; Толковен 2022: *дамар*; Skok 1974: *damar*).

¹³ За последните примери: Duev 2002: 140. На древните словенско-ирански, па дури и словенско-индоариски врски упатуваат бројни релации на ниво на јазикот (на пр. Борисов и Шапошников 2015) и духовната култура (бројни референци види: Чаусидис 2022: 131, 132, 386, 387, 413, 414, 728).

коленото, додека другата му е крената во висина на појасот, исто така, со свиено колено, при што во едната од четирите раце го држи тапанчето дамару кое му го обезбедува ритамот на создавањето (и уништувањето) на вселената. Со другата нога тој гази врз црниот цуцест демон Апасмара (Муиалака/Мајалака), како персонификација на злото (Кернс 1993: 48–54) (Сл. 1). На едно поархаично космолошко рамниште, лишено од подоцнежните етички валоризации, овој демонски лик би можеле да го протолкуваме едноставно како персонификација на долните зони на вселената (земја, подземје) кои му служат како потпора на богот и ги определуваат неговите макрокосмички размери и дејности. Во релација со „тешкото“, би била интересна врската меѓу наведениот хтонски лик и тапанарот, кој има важна улога во изведбата на ова оро, ако се земе предвид дека, во определени околности, ороводецот се качува на неговиот тапан и танцува стоејќи на него во поза идентична како онаа на Шива (Сл. 2, 3). Во некои подрачја на Македонија дури е забележано и негово качување врз рамената на клекнатиот тапанар што би имлицирало на негова уште непосредна идентификација со посочениот хиндуистички демон. Аргументи во прилог на тоа навистина постојат ако се земе предвид дека во Македонија и пошироко тапанарите се избирале од кругот на ромската или егупската народност за кои се верувало дека (поради предзнакот на „црн“ и „туѓинец“) носат во себе одредени хтонски и демонски predispozicii (Чаусидис 2008: 220–222, 226; Чаусидис 2009: 70–72).

Без разлика на културно-историската база на овие релации, јасно е дека во називот на митскиот тапан на Шива (санскрит. *damaru*) и на јсл. *дамар* е содржана симболичката идентификација меѓу пулсот на срцето како услов за постоењето на човекот и ритамот преку кој овој бог го одржува животниот пулс на вселената.

Приложените примери ни даваат повод за семантичко поврзување на горепосочените две групи лексеми со мошне веројатна претпоставка дека архаичниот човек многу рано, уште при почетните етапи од формирањето на јазикот, биењето (на срцето и на артериите) го согледал не само како индикатор и причина на животот туку и буквално како живот, т.е. **супстанција на животот**, што нашло своја манифестација и во сличните и идентични зборови што ги означувале двете сфери. Најнепосреден одраз на оваа релација и еквивалент на *дамар* би било слов. *било* (псл. **bidlo*) во значење на пулс на срцето, секако во релација со неговото биење/чукање (слов. *бийи*) како една од манифестациите на животот, постоењето, т.е. „бидувањето“ (слов. *бийи*). Всушност, овој однос е составен дел и на современите јазици во кои идиомот „престана да чука срцето“ е синоним на смрт. Само што денес го разбираме како поетски начин на избегнување на непожелните зборови *смрт* и *умре*, додека во минатото бил сметан како вистинска причина за смртта, односно отсуството на ритмичниот удар како на една од клучните „супстанции на животот“.

2. Чини

Лексемите со коренот *чини* во современиот македонски јазик и неговите дијалекти не се само многубројни туку и мошне разгранети по својата семантика. Нивните значења можат да се групираат во неколку категории кои заемно се проткајуваат:¹⁴

- **прави, врши, дејствува:** *што да чини; чини/учини добрина, ирчини штеја;*
- **акт, дело, постапка, дејство:** *неирисioen чин, свершен чин, злочин, чин на кршевање;*
- **дејствие:** *драмски чин, црковно чинодејствие;*
- **специфичен пристап/форма на дејствување:** *начин* (во некои други словенски јазици *сиособ*);
- **подредува некого, владее над некого:** *иочини;*
- **сметам, според мене:** *ми се чини, чинам;*
- **составено:** *сочинето;*
- **станува, се преобразува:** *се чини сè йолош;*
- **фактор поради кој нешто се случува:** *ирчина* (срп., хрв. *разлог*);
- **вреди, добро е, цена на нешто:** *колку чини, не чини тоа да се ирави;*
- **ранг, службена положба:** *воен/црковен чин, расчини;*
- **плиток сад:** *чинија, чинивче;*
- **додавање/додаток во јадење:** *да зачини, зачин.*

Лексеми со истиот корен и значење се присутни и во останатите словенски јазици, но има и такви што носат и други значења кои во македонскиот се поретки, сосема отсутни или, пак, носат карактер на заемки или на контаминација:

- **прави магија, волшепство:** *оичиниши, бацаиши чини* (срп., хрв.), *оичини* (мак.), *ирчина* (укр.¹⁵);
- **привид:** *учинило ми се* (срп., хрв.), *ми се ирчини/ирисiori* (мак.);
- **квасец, заквасува, додава, зголемува:** *ирчина, ирчинияши* (укр.¹⁶).

Овој сакрален, т.е. обредно-магиски аспект, во македонскиот јазик се задржал и во термините што се однесуваат на посочените христијански црковни обреди (чин на крштевање, чинодејствие и др.).

Сметаме дека во основата на сите посочени зборови стои значењето *акт, дејство, дејствување, функционирање*. Во тој контекст можат да се објаснат и значењата *вреди, ценето е, има одреден ранг*, и тоа како нешто што *функционира, дејствува, работи*, наспроти она што *иошои но не функционира*. Овие релации имплицираат кон еден генерален став дека во системот во кој

¹⁴ Македонските примери и нивните значења се наведени според: *Толковен 2022*; за останатите се подолу приложени одделни референци.

¹⁵ <<https://slovnuk.ua/index.php?swrd=%D0%BF%D1%80%D0%B8%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B0>> (30.6.2022)

¹⁶ <<https://slovnuk.ua/index.php?swrd=%D0%BF%D1%80%D0%B8%D1%87%D0%B8%D0%BD%D1%8F%D1%82%D0%B8>> (30.6.2022)

настанувале овие лексеми, вреднувањето на нештата и оценувањето на нивната аксиолошка и етичка вредност и смисла се базирало врз нивната **функционалност**: ако нешто е функционално, работи, дејствува, само по себе или во рамки на некаков поширок систем, тогаш и позитивно се вреднува, има висока цена и позитивен етички предзнак.

Наспроти оваа прагматичност и функционалност, во некои од лексемите се присутни и сосем комплементарни значења: *волшејството, магија, ѝривид*. Особено се присутни во српскиот и во хрватскиот јазик (на пр. *ојчиниии, бацајии чини*). Но, оваа спротивност е привидна и се наметнува поради нашиот современ однос кон обредното и магиското како нешто неутилитарно, што воопшто не соодветствува на архаичниот концепт, според кој обредните и магиските постапки се сметале за исто толку делотворни, функционални и прагматични како и утилитарните, а во некои случаи дури и поделотворни од нив. Сметаме дека токму поради тоа во нив се нашол истиот корен *чини* кој го означува и вистинското материјално дејствување. Овој неразделен обредно-магиско-утилитарен аспект е најдобро манифестиран во зборовите поврзани со подготовката на храна што, во меѓувреме, го загубиле својот некогаш експлицитен обредно-магиски карактер и преминале во сферите на утилитарното (на пример, старогрч. *μαγεία* = волшепство, магија, квасец и *μάγειρος, μαγειρέβει* = готвач, готви храна;¹⁷ оттука, најверојатно, и мак. *маја*, буг. *мая* = средство за поткиселување млеко, правење сирење и заквасување леб (Толковен 2022: *маја*; Български 1971–2010: *мая*).

а) Зачин и квасец

Како што видовме, коренот *чин/чини* е присутен во некои лексеми поврзани со готвењето храна. Означуваат компоненти и постапки на додавање одредени намирници што, наспроти малото количество, значително ги подобруваат својствата на подготвената храна (вкус, изглед, волумен, текстура). Тука, пред сè, ги имаме предвид следните лексеми: именката *зачин* и глаголот *зачини* (јсл. **додаток/додавање билки, сол, оцет, масло**); именката *ѝривина*, глаголот *причиняти* (укр. **квасец, заквасување, додавање квасец**). Нивното значење станува појасно ако коренот *чин/чини* се алтернира со коренот со исто значење *ѝрави* (јсл.), со што ги добиваме нивните синоними во другите словенски јазици: *зайрава, приправа* (укр., блр., рус.) = зачин, аналогно на алтернирањето на *начини* (срп., хрв.) и *наѝрави* (јсл.). Во тој контекст, овие компоненти и постапката на нивно додавање може да се разберат на неколку начини: како постапка, т.е. како додавање состојка што **ќе го поттикне** клучниот аспект, идентитетот, препознатливоста и вредноста на даденото јадење; како разни компоненти што **ќе обезбедат подобар вкус**; како компонента (квасец) што **ќе го предизвика растењето, т.е. збувнувањето на**

¹⁷ Chantraine 1968 (без сугерираните релации);

<<https://el.wiktionary.org/wiki/%CE%BC%CE%B1%CE%B3%CE%B5%CE%AF%CE%B1>> (2.7.2022); вообичаено се поврзува со староперс. *maguš* = маг, вештер, волшебник <[https://en.wikipedia.org/wiki/Magic_\(supernatural\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Magic_(supernatural))> (30.06.2020)

лебот, т.е. зголемувањето на неговиот волумен, но и мекоста, специфичниот вкус и мирис.

На најелементарно, но, истовремено, и на најдлабоко мистично и „филозофско“ ниво, оваа постапка е одразена во лексемата *причина/причина*, која во современите словенски литературни јазици (мак., буг., рус., укр., блр.) носи нагласено апстрактно значење (= срп., хрв. *разлоџ*, *узрок*, англ. *reason, cause*). Но, во украинскиот јазик и некои негови локални говори истата лексема го задржала и своето конкретно, т.е. предметно (според нашето мислење архаично) значење како збор што означува **квасец** и разни дејствија поврзани со него: *йричин*, *йричина*, *йричиник* = **квасец за тесто**; *причиняти* = **прави квасец за тесто, заквасува** (гуцулски и бојковски говори). Нема сомнежи дека и во основата на овие лексеми се наоѓа коренот *чин/чини* со значење на некакво дејство/дејствување (мак. *чини* = прави, дејствува) што е одразено и во укр. *учиняти/вчиняти* (**заквасува**), *запраўка* (**квасец**) и рус. *приправа* (**зачин**). Притоа, не се исклучени и одредени аксиолошки значења на овој корен, со оглед на мак. *чини* (**вреди, има одредена цена**). Заедно со префиксот *при-* тој можел да означува некакво **додавање/дополнување**, сфатено како постапка на подобрување, усовршување, зголемување на квалитетот/вредноста на јадењето. Земајќи ја предвид релацијата *зачин/зачинува* и *зачне/зачнува*, наведените дејствија можат да се разберат и во контекст на **започнувањето**, т.е. **иницирањето, активирањето** на некој процес (значења што се однесуваат на лексемата *причина*). Во разни конкретни примери квасецот и заквасувањето го симболизираат **почетокот** на одреден процес, како, на пример, „*заквасување град*“ (започнување, т.е. зачнување на оваа атмосферска појава), или „*заквасување свадба*“ (почеток на свадбата).¹⁸

Прикажаните односи и граѓа упатуваат на конкретната прагматска, т.е. предметна база на лексемата *йричина* која во современите словенски јазици, во меѓувреме, се свела на нејзините апстрактни значења (= јсл. *йовод*, *йочейџок*, *разлоџ*, *узрок*). Во овој контекст би вредело да се провери евентуалната етимолошка врска меѓу срп. и хрв. *наћве* и *начейџи*, во смисла на **започнување/зачнување на лебот**, а посредно и на семиотичката идентификација на квасецот и зачинот со спермата како важни (дури и најсуштествени) и активни состојки кои дејствуваат во мало количество.¹⁹

Наспроти оваа, во основа, прилично апстрактна концепција, позната ни е уште една, во која посочените семејно-брачни парадигми се изразени многу поконкретно. Имено, во некои словенски региони квасецот се нарекувал „*џајџко на лебоџ*“, „*џајџко на џесџоџо*“, или, пак, на други посредни начини се идентификувал со оваа функција и пошироко со машкиот принцип. Станува збор за разни обредно-магиски постапки преку кои неговата генеративна моќ била транспонирана не само во подготовката на леб туку и во други сфери што

¹⁸ Извори за горепосочените примери: Чаусидис, 2010: 91–93 фусноти 15, 16, 28.

¹⁹ Подетално: Чаусидис, 2010: 91, фуснота 17.

немаат непосредна врска со неа. Од една страна, се работи за разни форми на магиска стимулација и чување на плодноста (родноста на земјоделските култури, плодноста на добитокот, на младите што стапуваат во брак и на куќата како целина), а од друга – лекувањето разни болести (особено бездетноста). Поради сите наведени компоненти квасецот во глобални рамки ја добил симболиката на **богатство** и на **позитивно начело**.²⁰

Преку алтернирање може да се разбере улогата на коренот *чини* и во други слични зборови: *сочини* – *сосџави* (дејство/чин на **ставање** разни компоненти заедно во една целина); *ми се ѝрчини* – *ми се ѝрсиџори* како појава во која гледачот **видел или согледал нешто што не се случило**, барем не на реално ниво (изворно категоризирано во сферите на магиското и сакралното).

Од приложените примери произлегува семиотичката идентификација на три дејствија означени со коренот *чини*:

- **Заквасување тесто**, т.е. додавањето мало количество материјал (квасец – *причина*) што, на неевидентен и мистичен начин, ќе стане причина за зголемувањето на волуменот и квалитетот на лебот.

- **Зачинување јадење**, т.е. додавање мало количество материјал (*зачин*) што ќе го подобри вкусот на јадењето.

- **Зачнување дете во утробата на жената**, т.е. додавање мало количество материја што, на неевидентен и мистичен начин, ќе го обезбеди создавањето на детето, а според „митската свест“ и неговото растење и оформување (*семе/сѣрма* во симболичка релација со квасецот како *ѝрчина* и како „*џајко на лебой*“) (Чаусидис 2010а: 94, 95).

Имплицитно може да се определи и уште еден аспект на посочените односи кој е добро претставен во фолклорните традиции и лексиката, но не и во онаа со коренот *чини*. Во нив е манифестирана идентификацијата на следните компоненти.

- **Квасец и дожд**: рус. *киша*, укр. *кисник* = квасец; мак. *кисне*, рус. *закисать* = додавање квасец во тесто и тоа во релација со срп., хрв. *киша* = дожд; сли. *dež* = дожд и рус. *дежа* = ношви; мак. *квасец*, срп., хрв. *квасац*, мак. *кваси*, *закваси*, *накваси* = додава квасец, во релација со срп., хрв. и мак. *кваси*, *наквасити* = намокрува, наводенува.

- **Квасец и роса/снег**: обредно производство на квасец од роса или од снег, меѓу другото, наменет и за лечење бездетност.

Притоа, дождот, росата и снегот фигурираат како витални течности (космички епифани на машиниот принцип) што ја поттикнуваат плодноста на земјата, сфатена како божица Мајка-Земја, т.е. како макрокосмички еквивалент на жената, а, во нашиот случај, и на тестото и на садот за месење или печење на лебот.²¹

б) Чинија

²⁰ Валенцова 1999: 252–254; Маринов 1994: 217, 218; Чаусидис, 2010а: 91, фусноти 18, 19.

²¹ Детално за посочените примери и аспекти: Чаусидис 2010а, 94–98.

Во апострофираните концепти се вклопува лексемата *чинија/чиния*, зачувана во македонскиот, српскиот и во бугарскиот јазик со значење на **широк и плиток сад**, а во преносна смисла и **оброк**, т.е. **порција јадење**. Во постојните речници генезата на зборот се бара во тур. *çini* (од перс. *çini*) (Skok 1974: *çinija*). Не негирајќи ја оваа опција, друго можно решение ќе се обидеме да побараме во горепосочените значења поврзани со коренот *чини*. На прв поглед, оваа релација би можела да се оправда преку *зачинувањето* и *заквасувањето* на храната, но, покрај овие, се наметнува уште една опција.

Во источнословенските говори, садот во форма на чинија се нарекува *чара*. Произлегува од старорус. *чара* (спореди со рус., укр., блр. *чара*, *чарка*, пол. *czara*). Се смета дека се сродни на староинд. *carúṣ* = котел, старогрч. *κέρνος*, *κέρνον* = сад за принесување жртви, староирс. *coire*. Постојат обиди тој да се објасни и како заемка во источнословенските од турските јазици, но таму нивната генеза засега се смета за нејасна (татарски, алтајски, источнотурски *čara* = голема чаша, монголски *čara*) (Фасмер 1986–1987: *чара*).

Б. А. Рибакот предлага хипотеза според која овој назив примарно се однесувал на релативно плитки садови со широка устина кои биле наменети за обреди на магиско прорекување. Во прилог на тоа, наведува соодветни фолклорни традиции и староруски пишани извори во кои поимите *чародействие* и *чарование* стојат во релација со волшепствувањата со помош на вода. Ова го води кон претпоставка дека се работело за постапка што се состоела од полнење таков сад со вода, негово ставање на бедрата и вршење магиски чин (прорекување, хомеопатска магија) врз база на одразот на стварноста (главно на она што се случува на небото) во водата од тој сад. Во прилог на тоа, наведува и праисториски керамички фигурини на жени кои, според него, прикажуваат маѓосници во момент на изведување обреден чин на прорекување на атмосферските појави и на предизвикување дожд (Сл. 4, 5, 6). Всушност, садот во оваа постапка фигурира како еден вид огледало кое, рефлектирајќи ја стварноста на дофат на рацете на човекот што го држи, му овозможува, во согласност со принципите на „митската свест“, реално да манипулира со таа стварност.²² Во нашите претходни истражувања на овој феномен најдовме дополнителни аргументи во полза на посочената хипотеза. Прв е магискиот ритуал на одземање млеко наречен „симнување на месечината“, кој сè до минатиот век, кај Македонците, Бугарите, Србите и Хрватите го изведувале голи жени (најчесто на гумно), а се состоел во огледување на месечината во сад со вода и потоа цедење на таа вода низ сито (Risteski 2002; Chausidis 2018: 40, 41). Вториот е една додолска народна песна од Србија во која самовила („бјела вила“) предизвикува дожд преку огледувањето на небото во огледало што го држи во својот skut, и тоа качена на врвот од една ела што се протега дури до

²² Се работи за неолитски и енеолитски фигурини од Средното Подунавје, Германија и од Украина (Рыбаков 1981: 73, 74, 166, 168, 184–186; Чаусидис 2000, Т.II: 195, 196, 202, 213; Chausidis 2018: 39, 40, 47 – Т.II: 1–8).

небото и е поставена среде село (= axis mundi, види шема на Сл. 7) (Чаусидис 2000: 194–196; Chausidis 2018: 39, 40).

Земајќи ги предвид овие факти, сметаме дека е мошне веројатно зад етимологијата на лексемата *чара* изворно да стоело значењето на **сад за посебна обредна намена** во чија основа било словенското *чара* со значење **се занимава со волшепство/магија** (срп., хрв. *чараџи*, *зачараџи*, *ојчараџи*, *чаробњак*) (Skok 1974: *čar*). Доколку оваа лексема, во наведеното значење, ја споредиме со *чинија* и со посочените обредно-магиски аспекти на коренот *чини*, во вториов случај добиваме синоним што, исто така, означува сад (повторно плиток, со широк отвор) некогаш користен за обредно-магиски цели кои, потоа, очевидно, се загубиле на сметка на неговата чисто утилитарна намена.

Иако е сè уште сомнително, на ова место, би сакале да посочиме и на уште еден словенски назив на сад – рус. *блюдо*, присутен и во јсл. (од псл. **bl'udo*, *bl'udъ*: *Этимологический* 1974-2014) и тоа во релација со рус. *наблюдать*, во значење на **следи, надгледува** (псл. **bl'uditi*: *Этимологический* 1974-2014) и срп., хрв. *bluditi* = **бунило, сонување со отворени очи** (стсл. *blędo*, *blisli* – Skok 1974: *bluditi*). Оваа релација добива смисла ако се земе предвид дека посочените магиски дејствија се состоеле во гледање, набљудување на сликите, т.е. рефлексите на стварноста во сад со вода (Сл. 4, 5, 6) кои, сосема веројатно, биле придружени со паѓање во состојба на *бладање*, т.е. на бунило и транс, проследено со неартикулирани искази, извици и движења (Чаусидис 2000: 190, 196).

Претпоставките, примерите и аргументациите во овој труд се приложени и обработени од страна на истражувач чиешто матично поле на проучување и на компетенции е археологијата или, пошироко, антропологијата, особено во рамки на нивните семиотички пристапи. Затоа, лингвистичките примери во него не се претставени и обработени исцрпно, во согласност со најстрогите стандарди на лингвистиката. Сепак, веруваме дека тие ќе бидат доволен поттик со посочените теми да се позанимаваат и други истражувачи, овој пат специјалисти од сферите на лингвистиката, кои предложените хипотези и аргументи ќе ги проценат низ критериумите на својата научна дисциплина. Доколку главните тези го издржат нивниот суд, очекуваме тие да бидат поткрепени и со дополнителен компаративен материјал, и тоа како од словенските така и од други јазици.

Илустрации

1

2

3

Сл. 1. Бронзена скулптура на Шива Натараца, хиндуистичка култура (Ions 1985: 47).

Сл. 2. Ороводецот на „Тешкото“ танцува качен на тапан (*Тешкото*: корица на изданието).

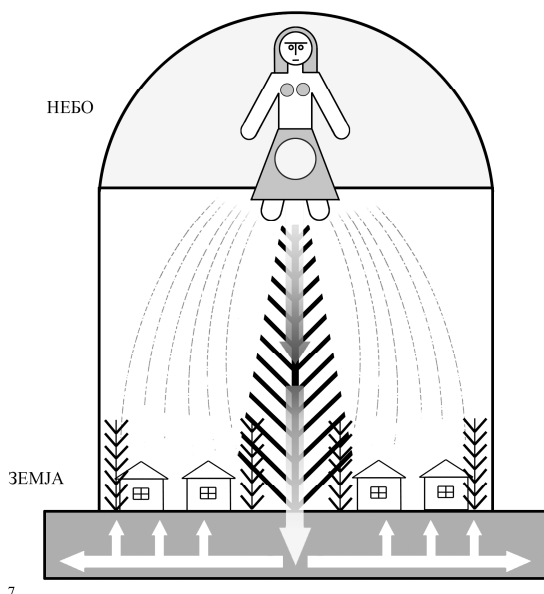
Сл. 3. Изведба на „Тешкото“, 1951 г., фотографија: Б. Дрнков (Иванчиќ и Вишински 1995: 264).

Сл. 4. Керамичка фигурина, неолит, Gankönigshofen, Würzburg, Германија (*Idoli* 1986: 67. kat. br. 70).

Сл. 5. Керамичка фигурина, неолит, Нови Бечеј, Војводина (Höckmann 1968: Abb. 4 – 4).

Сл. 6. Керамичка фигурина, енеолит, Незвиско, Городенківська міська громада, Украина. (Рыбаков 1965: 28 – Рис. 3 – 3).

Сл. 7. Шематски приказ на просторната структура и дејствието на народната песна за самовилата на врвот од елата (Чаусидис 2000: 203 – Т. I).

Список на скратувања користени во текстот

англ. – англиски
блр. – белоруски
буг. – бугарски
герм. – германски
гот. – готски
јсл. – јужнословенски
лат. – латински
мак. – македонски
перс. – персиски
псл. – прасловенски
пол. – полски
санскрит. – санскритски
сли. – словенечки
слов. – словенски
срп. – српски
старогрч. – старогрчки
староинд. – староиндиски
староирс. – староирски
староперс. – староперсиски
старорус. – староруски
стсл. – старословенски
тибет. – тибетански
тур. – турски
рус. – руски
укр. – украински
хет. – хетитски
хрв. – хрватски

Summary

The study starts from the premise that in the early stages, languages were not formed according to the modern logical-discursive way of thinking, but according to the principles of so-called "mythical" i.e. "mythopoeic thought". Contrary to the domination of the principle of semantic distinction between words in modern languages, the prevailing one among archaic languages was the principle of connection, which resulted in the designation of various things with the same or similar lexemes, in order for them to reflect the mythical-symbolic identicalness of what stood behind them. The article proposes such a connection of two groups of

words belonging to the Slavic languages. At the basis of the first group is the root *бие* (*bie*) manifested through two meanings that seemingly have nothing in common: pounds/beats and exists/lives. The interaction between these words at the semantic and phonetic level is sought in the heartbeat/pulse as one of the key symptoms of human and animal vitality. Presented in support of this are also other specific components of vitality which "mythic consciousness" treats as "substances of life" (heat, breathing, redness, wetness, eating), followed by their manifestations in language and beliefs. Apostrophized among the lexemes of the second group, based on the root *чини* (*čini*), are two diametrical aspects - action and functionality, on the one hand, and sorcery, magic and semblance on the other. This complementarity is due to the fact that in archaic cultures the last three phenomena were not treated as less real and actionable than the pragmatic and utilitarian ones. The argumentation of this view is carried out through several groups of words, objects and actions in which the magical and the utilitarian are inseparably interwoven. Some relate to cooking (seasoning food, leavening bread), while others to ritual-magical procedures of manipulating the heavenly elements (rainfall, moon) by their reflection into a bowl of water.

Користена литература

- Борисов Константин Л. и Шапошников Александр К. 2015. „Русско-санскритский словарь общих и родственных слов (draft version)“, „Russian – Sanskrit Dictionary of Common and Cognate Words“, *Academia.edu*. <https://www.academia.edu/8217225/RUSSIAN_-_SANSKRIT_DICTIONARY_OF_COMMON_AND_COGNATE_WORDS> (3.6.2022)
- Български 1971–2010. *Български етимологичен речник*. София: Българска академия на науките <<https://ibl.bas.bg/ber/>> (3.6.2022)
- Валенцова М. М. 1999. „Закваска“, Ред. Толстая С. М., *Славянские древности (Этнолингвистический словарь), Том 2*. Москва: Международные отношения, 252–254
- Даль Владимир. 2022. *Толковый словарь живаго великорусского языка*. Санкт-Петербург; Москва: т-во М. О. Вольф, 1903-1911. <https://philolog.petsru.ru/vdahl/projects/slovar/index.php?word_text=%D0%B3%D1%80%D0%B5%D0%B1%D0%B5%D0%BD%D1%8C&last_frag=80&mode=findfrags> (30.6.2022)
- Дигитален 2022. *Дигитален речник на македонскиот јазик* <<http://drmj.eu/>> (3.7.2022)
- Дьяконов Игорь Михайлович. 1990. *Архаические мифы Востока и Запада*. Москва: Наука.
- Иванчиќ Дунин Елзи и Вишински Станимир. 1995. *Ораџа во Македонија, сценски дел: Танец*. Скопје: Танец.

- Кернс Грејс. 1993. *Филозофии на историјата. Средби меѓу Исток и Запад на планот на циклични теорории на историјата* (G. E. Cairns, *Philosophies of History. Meeting of East and West in Cycle-Pattern Theories of History*). Скопје: Култура.
- Лома Александар. 2003–2008. (Ред.), *Етимолошки речник српског језика*. Београд: САНУ.
- Маринов, Димитър. 1994. *Народна вяра и религиозни народни обичаи*. Софија: Издателство БАН.
- Рыбаков Борис Александрович. 1965. „Космогония и мифология земледельцев энеолита“. *Советская археология 1965/1*. Москва, 24–47.
- Рыбаков Борис Александрович. 1981. *Язычество древних Славян*. Москва: Наука.
- Тешкошо: *играен сѝоменик на духовнаи култура на Македонија (мултимедијален ЦД - ром)*. Скопје: Танец (без назначена година на издавање).
- Толковен 2022. *Толковен речник на македонскиот јазик*. Ред. Кирил Конески, I–VI. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 2003–2014. <<https://makedonski.gov.mk/corpus/s?strana=12&q=%D0%B1%D0%B8%D0%B5>> (30.6.2022)
- Фасмер Макс. 1986–1987. *Этимологический словарь русского языка*, Том I – IV. Москва: Прогрес.
- Чаусидис Никос. 1994. *Митски слики на Јужни Словени*. Скопје: Мисла.
- Чаусидис Никос. 2000. „Театролошки импликации во јужнословенските обреди за контролирање на атмосферските појави“, Ред. Лузина Јелена, *Прилози за историјата на македонскиот театар*, Прилеп: Македонски театарски фестивал „Војдан Чернордински“, 187–214.
- Чаусидис Никос. 2007. „Семантика посуды в лексике славянских традиционных культур“, Ред. Богатов Г. А. и Демидов Н. И., *И. И. Срезневский и история славяно-русской филологии: Тенденции в науке, образовании и культуре*. Рязань: Рязанский государственный университет имени С. А. Есенина, 33–36.
- Чаусидис Никос. 2008. „Тапан – дијакронски преглед на митско-симболичкото и обредното значење на тапанот во Македонија“, Ред. Црвенковска Емилија, *Предавања на XL меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, 209–236.
- Чаусидис Никос. 2009. „Барабан і тешко оро – анализ міфо-символічного і обрядового значення“, Ред. Скрипник Ганна, *Народна творчість та етнографія. Македонський спецвипуск 2009/3*. Київ: Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології, 68–79.
- Чаусидис Никос. 2010а. „Отац хлеба. Мушки аспекти квасца и други елементи обредне производње хлеба“, Ред. Петровић Сретен, *Етнокултуролошки зборник XIV*. Сврљиг: Етно-културолошка радионица – Сврљиг, 89–112.

- Чаусидис Никос. 2010б. „Мати хлеба. Женски аспекти наџви, пеџи и црепуље у словенском фолклору у релацији с праисторијским традицијама“, Ред. Д. Жунић, *Традиционална есијејска култура: Хлеб*. Ниш: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, 131–167.
- Чаусидис Никос. 2017. „Куката како симбол и знак“, *The House as a Symbol and as a Sign*, Ред. Љ. Фиданоски, *Скојје љред 8 милениуми – I: најсџарије бранијели оџ Церје – Говрлево = Skorje before 8 millenia – I: the earliest bulders from Cerje – Govrlevo*. Скопје: Музеј на град Скопје/Skopje: Museum of the city of Skorje, 61–94.
- Чаусидис Никос. 2022. *Лурисџански сџандарџи – иконобграфџија, семиотџика и намена*. Скопје: Центар за истражување на предисторијата/Chausidis Nikos, *Luristan standards - iconography, semiotics and purpose*. Скопје: Center for prehistoric research.
- Чаусидис Никос и Николов Гордан. 2006. „Црепна и вршник (митолошко – семиотџичка анализа)“. *Studia mythologica Slavica* 9. Ljubljana: Založba ZRC, 97-160.
- Чаусидис Никос, Рахно Костјантин, Наумов Гоце. 2008. „Пећ као жена и мајка у словенској традиционалној култури: семиотџика, митологија, обреди, лингвистџика, дијахроне компарације“, Ред. Агапкина, Т. А. и др., *Когови словенских култура*, Т. 10 (ватра), Београд: Клио, 13–114.
- Этимологический* 1974–2014. *Этимологический словарь славянских языков (Праславянский лексический фонд)*. Ред. Трубачев О. Н., Журавлев А. Ф. Том 1–39. Москва: Наука.
- Chantraine Pierre. 1968. *Dictionnaire Etymologique de la Langue Grecque: Histoire des Mots*. Paris: Éditions Klincksieck.
- Chausidis Nikos. 2018. „The Threshing floor as a symbolic paradigm of the ancient observatories“. D. Gjeorgijevski (ed.), *Kokino – Giving Gifts to God: Evidence of Votive Offerings in the Sanctuaries, Temples and Churches*. Kumanovo: National Institution Museum of Kumanovo, 39–48.
- Duev Ratko. 2002. „*tu-qa-no? – τυϗανον“, *Жива аниџика* 52, Скопје: Филозофски факултет, 137–141.
- Gluhak Alemko. 1993. *Hrvatski etimološki rječnik*. Zagreb: August Cesarec.
- Höckmann Olaf. 1968. „Idoloplastik der Theiss- und Bükk-Kultur“, *Jahrbuch des Römisch - Germanischen Zentralmuseums* 13 (1966). Mainz, 1–29.
- Idoli* 1986. *Idoli – zgodnje podobe bogov in žertveni darovi*. Ljubljana: Narodni muzej.
- Ions Veronica. 1985. *Indiska mitologija*. Opatija: Otokar Keršovani.
- Kasirer Ernst. 1985, I. *Filozofџија симболичких облика – први део: Језик (E. Cassirer, Philosophie der symbolischen Formen, Teil I, Die Sprache)*. Novi Sad: Dnevnik – Književna zajednica Novog Sada.
- Kasirer Ernst. 1985, II. *Filozofџија симболичких облика – други део: Митско мишленје (E. Cassirer, Philosophie der symbolischen Formen, Teil II, Das mythische Denken)*. Novi Sad: Dnevnik – Književna zajednica Novog Sada.

- Risteski Ljupčo. 2002. „The Orgiastic Elements in the Rituals Connected With the Cult of the Moon Among the Balkan Slavs“. *Studia mythologica slavica* 5, Ljubljana: Založba ZRC, 113–129.
- Skok Petar. 1974. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti.
- van Bakel Tom 2022. „The magical meaning of palm trees depicted on cylinder seals“, *Academia.edu*
<https://www.academia.edu/6700158/The_magical_meaning_of_palm_trees_depicted_on_cylinder_seals> (2.7.2022)

Stjepan Damjanović
 Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb
 stjepan.damjanovic@zg.ht.hr

GLAGOLJIČNA SASTAVNICA HRVATSKE SREDNJOVJEKOVNE KULTURE

Sažetak: Hrvatska srednjovjekovna kultura služila se trima pismima (glagoljica, ćirilica, latinica) i trima jezicima (latinski, staro(crkveno)slavenski, hrvatski) Glagoljica je premoćno pismo u hrvatskoj kulturi do polovice 16. stoljeća i njome su ostvareni liturgijski, pravni i mnogi i različiti beletristički tekstovi. Da je glagoljična je sastavnica premoćna, vidi se i po tome što se za neke hrvatske ćirilčne i latinične stare tekstove može dokazati da su prepisani iz još starijih glagoljičnih matica. U ovom radu opisuju se glavne vrste tekstova i prati se početak, uspon i nazadovanje glagoljične sastavnice hrvatske srednjovjekovne književnosti.

Ključne riječi: hrvatska kultura, srednji vijek, glagoljica, staroslavenski i starohrvatski.

Povijesni dokumenti potvrđuju da je u Hrvatskoj glagoljičnih tekstova bilo sigurno u X. stoljeću¹ mada se ni jedan nije sačuvao, a od XI. do polovice XVI. stoljeća glagoljica je premoćno pismo u bilježenju hrvatske inačice staroslavenskoga i hrvatskoga jezika. Sve hrvatsko «najstarije» i «prvo» ostvareno je njome: kulni tekst *Bašćanske ploče* (već se uobičajilo reći «od Bašćanske ploče do danas»), najstariji hrvatski zakonik, *Vinodolski* (1288), najstarija hrvatska tiskana knjiga – *Misal po zakonu rimskoga dvora* (1483), najstarija hrvatska početnica (1527) itd. Neki su hrvatski glagoljični tekstovi najstariji slavenski predstavnici dotične teme: npr. dio legende o Sv. Stilitu, apokrif *Poslanica o poštovanju nedjelje*, gotovo svi su među najstarijima. Osim toga, dobro je neprekidno upozoravati, za neke se najstarije hrvatske tekstove pisane ćirilicom i latinicom može pokazati da su prepisani s još starijih glagoljičnih matica. (Najpoznatija latinična hrvatska inkunabula *Lekcionar Bernardina Splićanina* iz 1495. ima svoje uzore u glagoljičnim tekstovima. Poslije je taj lekcionar doživio svoje ćirilčne i latinične, svoje kajkavske i štokavske stilizacije i njegova sudbina vrlo rječito govori o tome da je tadašnja čitateljska/slušateljska

¹ Petrović 1988: 5–54. Autorica, uz ostalo, analizira one oskudne vijesti i indicije koje se mogu dovesti u vezu s počecima glagoljanja u Hrvata. Razvila je tezu «da je prvo sjeme ćirilometodske slavenske kulture među Hrvatima mogla zasijati već sama ćirilometodska misija 863. godine prolazeći kroz bizantsku Dalmaciju na putu prema Moravskoj» (52). Također je sklona tvrdnji da su neki učenici Svete Braće nakon sloma slavenske misije našli utočište u Hrvatskoj. Neki su svećenici slavenskoga liturgijskoga jezika nakon Metodove smrti došli u Hrvatsku, a također je vrlo vjerojatno da su neki među njima u Veneciji prodavani kao robovi i da su dospjeli na bizantske posjede Kvarnera i Dalmacije.

publika sva ta pisma i sve te jezične stilizacije doživljavala kao različite stilizacije svojega jezika).

Korpus glagoljičnih tekstova započinju epigrafski spomenici. Najstariji su iz XI. stoljeća: *Plominski natpis* s likom ilirsko-rimskoga božanstva životinja i raslinja Silvana kojega je kršćanska tradicija poistovjetila sa Svetim Jurjem pa se reljef našao u zidu crkve Sv. Jurja u Plominu – na njemu je jedna nepotpuna rečenica (*se e pisъbъ s...*); *Valunska ploča* (na otoku Cresu) s istom rečenicom na latinskom i na hrvatskom jeziku (glagoljicom) pa se doimlje kao simboličan uvod u suživot romanske i slavenske kulture na hrvatskim prostorima (*têha sinъ vьnukъ juna// Techa et filius eius Bratochna et Iunna nepus eius*); *Krčki natpis* važan zbog bilježenja imena opata koja su slavenska. (*Se zida majъ opatъ i radonê rugota, dobroslavъ*)

S razmeđa je stoljeća (XI/XII) poznata *Bašćanska ploča* koja sa svojih 13 redaka i 100 riječi prenosi i pjesnički stilizira obavijest iz samostanskoga kartulara da je hrvatski kralj Zvonimir darovao zemlju samostanu i crkvi Svete Lucije u Jurandvoru kraj Baške na otoku Krku i nudi druge podatke i brojne zagonetke. Ploča je postala kulturni tekst hrvatske kulture, simbolični početak povijesti hrvatske književnosti i hrvatskoga književnoga jezika, inspirirala je pjesnike i skladatelje. Hrvatski i inozemni filolozi poklonili su iznimnu pažnju njezinu pismu, jeziku, rekonstruiranju oštećenih i skraćenih riječi. Stjepan Ivšić nazvao ju je «dragim kamenom hrvatskoga jezika»², a Ivo Frangeš je napisao da «spoznajemo taj kamen bogati, tu luč klesanu, kao vrijednost početka i zalag književnog trajanja».³ Tu vrijednost početka osjetili su i izrazili i umjetnici, pjesnici, slikari, glazbenici. Kranjčević je želio spustiti svoje čelo *na taj kamen poizdrti s kojega se u srce mi /neke davne trake šire/ imena su tvoga crte /Kralju Dmitre Zvonimire*.⁴ To ime hrvatskoga kralja diralo je i mnoge druge: Nazor je vjerovao da još nije sve nestalo ako *minulu sliku gledaju nam oči* i molio je Bašku da nam ne da prošlost zaboraviti, priželjkujući da se *potok toplih zraka lije s imena jednog na staroj ti ploči*.⁵ I noviji hrvatski pjesnici guste slojeve povijesnoga sjećanja počinju s Bašćanskom pločom, npr. Josip Pupačić u čuvenoj pjesmi *Zemlja i ja*⁶, pa u najnovije vrijeme Mile Pešorda

² Stjepan Ivšić, *Bašćanska ploča*, Omladina 4, Zagreb 1940. U tom tekstu Ivšić govori o velikom značenju Bašćanske ploče i njegova se ocjena može ukratko ovako prepričati: 1. Na Ploči se prvi put na našem jeziku spominje naše, hrvatsko, narodno ime; 2. Ploča svjedoči o vrlo uskim vezama između Krka i kopnene Zvonimirove Hrvatske; 3. Ona je rječit svjedok hrvatske glagoljične kulture; 4. Važna je za povijest hrvatskoga jezika jer bilježi uz premoćne staroslavenske i starohrvatske osobine (čakavske); 5. Potvrđuju da se latinicom pisano «Suinimirus» ne smije čitati kao «Svinimir»; 6. U njoj imamo glagoljičnih slova kojih drugdje nemamo i na njoj se uz glagoljična pojavljuju i slova iz drugoga pisma (latinična ili ćirilična, Ivšić se ne izjašnjava); 7. Pisana je prijelaznim tipom glagoljice (iz oble u uglatu) i važna je za proučavanje povijesti glagoljičnoga pisma.

³ Ivo Frangeš, *Ploča nad vratima književnog početka*, u knjizi *Riječ što traje*, priredili Dunja Fališevac i Krešimir Nemeć, Školska knjiga, Zagreb, 2005, str. 9 – 17, navod sa str. 17.

⁴ Silvije Strahimir Kranjčević, *Pred kraljevskom pločom u Baški*, Izabrana djela, SHK, Matica hrvatska, priredio Ivo Frangeš, Zagreb 1996, str. 253.

⁵ Vladimir Nazor, *Baška*, u knjizi *Istarski gradovi*, Sabrana djela V, priredio Dubravko Jelčić, Zagreb: pjesma je prvi put tiskana u pulskoj «Narodnoj prosvjeti» 1930.

⁶ U zbirci *Moj križ svejedno gori*, Zagreb 1971.

u poemi *Bašćanska ploča*⁷ u kojoj riječi sa stare ploče grade temelj pouzdanja u riječ, u narod, u domovinu.

Tekst Ploče počinje kršćanskom invokacijom (*vъ ime otca i sina i svetago duha*), a zatim slijedi odjeljak u kome benediktinski opat Držiha piše da je hrvatski kralj Zvonimir darovao ledinu Svetoj Luciji (crkvi i samostanu), u Jurandvoru kraj Baške na otoku Krku, navodi svjedoke toga darivanja, proklinje onoga tko bi to darivanje zanijekao i podsjeća na obvezu redovnika u tom samostanu da mole za darivatelja i za sudionike u činu darivanja. Drugi opat, Dobrovit, zapisuje da je s devetero svoje samostanske braće sazidao crkvu Svete Lucije u vrijeme kneza Kosmata koji je vladao cijelom krajinom (ili Krajinom). Na kraju dolazi zapis da je u te dane Mikula (posjed? samostan?) u Otočcu (vjerojatno onom ličkom) bio u zajedništvu sa svetolucijskom opatijom.

Novija su istraživanja pokazala da je tekst na Ploči zapravo prijepis odabranih odlomaka iz samostanskoga kartulara (Mateo Žagar) i osnažila su davna uvjerenja da tekst nije završen i da se nastavljao na drugoj, desnoj ploči.

Ploča je klesana oko 1100. godine. Bila je ugrađena kao lijevi plutej u ogradu koja je dijelila prezbiterij (prostor za svećenstvo) od crkvene lađe (prostor za puk) u benediktinskoj crkvi Svete Lucije u Jurandvoru kraj Baške na otoku Krku. Eventualna druga ploča bila bi desni plutej. Branko Fučić je držao vjerojatnim da su tzv. *Jurandvorski ulomci* ostaci toga desnoga pluteja. Naime, na četiri ulomka ploče (koji su nađeni u crkvi Svete Lucije) nalaze se glagoljična slova jednaka onima na Bašćanskoj ploči, a na njima se može pročitati i ime *Zvonimir* i pridjev *hrvatski*.⁸

Bašćanska ploča je od vapnenca, uz gornji rub ima borduru s tipičnim ornamentom lozice, široka je 199, visoka 99,5, a debela 9 cm. Sačuvani tekst raspoređen je u trinaest redaka.

Znanstvenici su je zamijetili 1851. kada su domaći svećenici upozorili na nju Ivana Kukuljevića Sakcinskoga. Da je ne bi izjedala vlaga, Staroslavenska akademija na Krku i biskup Antun Mahnić (Anton Mahnić) daju Ploču zatvoriti u staklenu vitrinu, ali se propadanje pojačano nastavilo. Godine 1934. krčki biskup Josip Srebrnić (Srebrnić) dao je ploču «na vječno čuvanje» tadašnjoj Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti (danas Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti) u kojoj se i danas čuva. Ploča je prenesena u Zagreb 31. kolovoza 1934, «teško bolesna i bila je zaronjena u vodu dvjesto dana da se «oporavi».⁹ Odluka da se s otoka Krka,

⁷ Mile Pešorda, *Bašćanska ploča*, Poema, Alfa, Zagreb, 2008.

⁸ Branko Fučić, *Glagoljski natpisi*, Djela JAZU, 57, Zagreb 1982.

⁹ Stjepan Ivšić, Pavao Tijan, *Bašćanska ploča*, u čitanci *Plodovi srca i uma*, uredio Mate Ujević, Zagreb, 1941, str. 714–718; Mladen Deželić, *Bašćanska ploča i njeno konzerviranje*, Ljetopis HAZU za god. 1941/1943, svezak 54., str. 152–158. Deželić opisuje kemijske postupke kojim su kemičari ozdravili Ploču. U tome je i sam sudjelovao i predložio da glavni postupak bude ispiranje vodom. Provedeni je postupak smanjio količinu soli za više no tisuću puta i preostala količina soli nije više mogla ugroziti Ploču. Deželić je također predložio da se ploča ne spaja, kao što se netom prije učinilo, ni mineralnim vezivom (tzv. «macekom») ni mjedenim klincima. «Jednostavno sastavljenu ploču trebalo bi postaviti na koso podnožje pod staklo». Kada je stigla u Zagreb, Ploča je postavljena u Arheološki muzej, a kad je «ozdravila», postavljena je tamo gdje i danas stoji – u atrij Akademijine zgrade.

otoka koji je Vatroslav Jagić nazvao «vagina rerum glagoliticarum», prenese u Zagreb, nije prošao lako i jednostavno, što zbog iskrenih lokalpatriotskih osjećaja domaćega stanovništva, što zbog politikanata koji uvijek vrebaju i nastoje iz različitih objektivnih teškoća izvući korist za svoje ciljeve.

Iz istoga su vremena i *Jurandvorski ulomci*, četiri kamena ulomka koji su možda dijelovi ploče na kojoj se nastavlja tekst s Bašćanske ploče, a iz toga su razdoblja i neki epigrafski spomenici (*Plastovski ulomak*, *Supetarski ulomak*, *Kninski ulomak*) zanimljivi po izrazitom miješanju ćiriličnih i glagoljičnih slova.¹⁰ Da nas uvijek mogu čekati iznenađenja koja mogu unekoliko mijenjati ustaljena znanja o starini i rasprostranjenosti glagoljice, pokazuju pronalasci glagoljičnih epigrafa s dubrovačkoga područja *Konavoskoga glagoljičnoga natpisa*¹¹ i *Hrvatskoga glagoljskoga natpisa Župe dubrovačke*¹².

Jedan kanonski staroslavenski tekst – *Kločev glagoljaš* (XI. st.) kadšto se povezuje s hrvatskim prostorima i po postanku (mada je paleoslavistika ponudila dostatne argumente da je riječ o makedonskom tekstu prepisanom na hrvatskom tlu), a posve je sigurno da je do XV. st. bio kućna relikvija hrvatskih knezova Frankapana koji su o tom kodeksu (imao je 1100 stranica od kojih je sačuvano samo 14) mislili da je autograf Svetoga Jeronima pa su ga okovali u srebro i zlato.¹³ Najstarijim predstavnikom tzv. hrvatske redakcije staroslavenskoga jezika drže se *Bečki listići* (XI/XII. st.), dva lista pergamene na kojima su prijelaznim tipom glagoljice ispisani misalski tekstovi¹⁴. Sve do XIV. st. vrijeme je fragmenata, tj. nije nam se sačuvao ni jedan cjelovit liturgijski ili neliturgijski kodeks. Svojedobno najbolji poznavatelj naše srednjovjekovne glagoljaške književnosti Stjepan Ivšić upozoravao je da su sačuvani nam fragmenti dijelovi velikih zbornika (velikih i po knjižnom formatu i po broju stranica) s kojima je propao vrlo obilat sadržaj. Neki se tekstovi i u ovako fragmentarno očuvanoj tradiciji javljaju po nekoliko puta što svjedoči o njihovoj iznimnoj popularnosti (npr. *Poslanica o poštovanju nedjelje* desetak puta).

Četrnaesto i petnaesto stoljeće zovu se zlatnim dobom hrvatskoga glagoljaštva. Iz toga vremena imamo sačuvano tridesetak različitih cjelovitih brevijara, dvadesetak misala i tri psaltira te još puno fragmenata. U XIII. stoljeću, točnije 1248. godine, papa Inocent IV. dopustio je senjskom biskupu Filipu da se u obavljanju liturgijskih čina izjednači sa svojim vjernicima, tj. da može misiti i obavljati druge obrede na hrvatskostaroslavenskom jeziku iz knjiga pisanih

¹⁰ O tim i drugim glagoljičnim epigrafima postoji respektabilna literatura. Temeljno je djelo za poznavanje te problematike Fučić 1982.

¹¹ Kapetanić-Žagar 2001 i Čunčić 2009.

¹² Čunčić-Perkić 2009.

¹³ Na sačuvanim stranicama (od kojih se 12 čuva u Tridentu a 2 u Innsbrucku) nalazi se pet homilija: četiri su poznate i iz drugih staroslavenskih izvora (autori su im Ivan Zlatousti i Epifanije), a petu nazivaju *Anonimnom homilijom* i ponuđeni su prilično uvjerljivi dokazi da joj je autor Sveti Metod).

¹⁴ Riječ je o proširenom gregorijanskom sakramentaru malih dimenzija, lako prenosivom, kojim su se služili misionari. Sadržajno su povezani s *Kijevskim listićima*, a ta dva spomenika povezuje i tzv. *liturgija Svetoga Petra*, liturgija koja se proširila po Iliriku, a nastala je prevođenjem latinske mise Svetoga Grgura na grčki.

glagoljicom, a četiri godine kasnije (1252) dopustio je to i benediktincima u Omišlju na otoku Krku. Ta su papinska dopuštenja signali popustljivije rimske politike prema nelatinskim liturgijskim jezicima pa je taj blaži stav dobro djelovao i na razvoj hrvatskoglagoljske tradicije.¹⁵ Dopuštenja su se poklopila sa zaživljavanjem plenarnih misala i brevijara koje je pokretljivi franjevački red raznio i po Hrvatskoj. No, nisu rijetka mišljenja da je širenje tih plenarnih brevijara i misala zapravo početak potpunoga vezivanja hrvatske glagoljske tradicije uz zapadnu tradiciju u sadržajnom pogledu.

Liturgijski glagoljični korpus obično se dijeli na sjeverni i južni: sjevernoj bi skupini pripadali kodeksi s kvarnerskih otoka (Krk, Cres) i iz Istre, a južnoj oni koji su nastali na zadarskom području, u Lici i Krbavi. Prilično je sigurno da se u zaleđu Zadra, oko Nina, nalazilo drugo žarište hrvatskoga glagoljaštva, da je ono slične starine kao kvarnersko i da je pred kvarnersko-istarskim područjem imalo i jednu važnu prednost, tj. glagoljaška je djelatnost na zadarskom području češće imala podršku istaknutih feudalaca. Ta dva područja povezivalo je treće, tj. krbavsko-ličko. Povezno područje (to je područje današnje Ličko-senjske županije) bilo je ono na kojem su u određenim vremenima pisani vrlo lijepi glagoljični kodeksi nerijetko namijenjeni tradicionalnom glagoljaškom istarsko-kvarnerskom području. S toga je (ličkoga) područja lijepi *Misal kneza Novaka* iz 1368. koji se čuva u Beču. Valja upozoriti da brojni liturgijski glagoljični tekstovi nipošto nisu korisni samo za jezikoslovna proučavanja i istraživanja liturgijske tradicije, nego da nude izvanredne spoznaje kulturološke vrijednosti, govore o sredini u kojoj su nastali i sredini kojoj su namijenjeni, njihovi kalendari i njihovi inicijali te drugi slikovni prilozi značajni su svjedoci kulturnoga ambijenta u kojem su nastali i razine koju su tražili naručitelji iz hrvatskih kulturnih i duhovnih središta. Kada je riječ o brevijarima, ne smije se zaboraviti da su oni bili svagdanja svećenička lektira, a da su svećenici u starijim razdobljima glavni i među autorima neliturgijskih tekstova te stoga ritam brevijarskih tekstova nerijetko odzvanja u neliturgijskom dijelu glagoljaškoga korpusa, što nije ni glagoljaška, ni hrvatska specifičnost. To još u većoj mjeri vrijedi za psaltirske tekstove. Naravno, u ovoj prilici možemo samo spomenuti važnije cjelovite misale i brevijare. Najstariji je među cjelovito sačuvanim misalima *Illirico 4*, a među časoslovima *Prvi vrbnički* (oba su iz prve polovice XIV. stoljeća, časoslov možda čak iz XIII. st.). Ljepotom se ističe *Hrvojev misal* iz 1403/4. godine koji je pisar Butko pisao po narudžbi Hrvoja Vukčića Hrvatinića a danas se čuva u Biblioteci turskih sultana u Carigradu. (Napominjemo da se osamdesetak poznatih knjižnica u svijetu diči primjercima hrvatskoglagoljskih, u pravilu liturgijskih tekstova). Još neki važniji misali: Vatikanski Illir. 4 (Omišaljski), (poč. 14. st.),

Kopenhagenski misal (14.st.), Oxfordski prvi (14/15. st.), Oxfordski drugi (14/15. st.), Berlinski misal (1402), Njujorški misal (1400–1410), Ročki (1420). Neki poznatiji brevijari: Brevijar Vida Omišljanina (1396), Beramski/Ljubljanski prvi (14. st.), Beramski/Ljubljanski drugi (14. st.), Pašmanski (14. st.), Firentinski (14. st.),

¹⁵ Rittig 1910, Bogović 1994, Damjanović 1995.

Vatikanski Illir 6 (14. st.), Vrbnički drugi (14. st.), Humski (1442), Moskovski (1442/3), Novljanski prvi (1459), Brevijar popa Mavra (1460), Novljanski drugi (1495) itd. Poznati hrvatskoglagoljski psaltiri su Lobkowiczow (1359) i Frašćičev (1463).¹⁶ U vezi s liturgijskim glagoljičnim tekstovima treba spomenuti i jedan od dosega kojim se hrvatska kultura može doista ponositi: šest glagoljičnih inkunabula koje svjedoče o znatnim materijalnim i intelektualnim mogućnostima hrvatskih glagoljaša.¹⁷

U korpusu hrvatskoglagoljičnih tekstova znatan je broj onih koji su i pisani s namjerom da u njima jezična funkcija djelovanja prevladava nad funkcijom priopćavanja. To su beletristički tekstovi i oni čine drugu veliku skupinu unutar hrvatskoglagoljskoga korpusa. Ti su se tekstovi najčešće nalazili u zbornicima jer su zbornici najpopularniji tip glagoljaške rukopisne knjige od XIV. do XVI. st., ali živjeli su i prije i poslije toga vremena.

Iz prvoga razdoblja (koje završava krajem XIV. st.) spomenut ćemo samo najstariju sačuvanu zbirku pučkoga duhovnoga pjesništva, tzv. *Parišku pjesmaricu*. U njoj su nam sačuvane tematski i sadržajno različite pjesme, lijepa marijanska *O Marija, Božja mati*, božićna *Bog se rodi u Vitliomi*, pasionska *Pjesan ot muki Hrstovi*, dvije pjesme koje su se pjevale na oprostaju s mrtvacem (*Bratja, brata sprovodimo, Tu mislimo, bratja, ča smo*), rimovana legenda o Sv. Jurju zmajoubojici koja ujedinjuje elemente hagiografske i viteške poezije te potresna, izrazito angažirana dvanaesteračka pjesma *Svit se konča*, pobuna protiv moralnoga posrtanja svećenstva itd. Zanimljivo je da je sedam od deset sačuvanih pjesama napisano u obliku osmeračkih distiha, što vjerojatno znači da osmerac u to vrijeme počinje prevladavati u hrvatskom pjesništvu.

S kraja toga razdoblja sačuvan nam je i *Zbornik Gregora Borislavića* iz 1375. koji nudi liturgijske i neliturgijske sadržaje i najstariji je sačuvani cjeloviti zbornik glagoljaške tradicije te najavljuje puno bolje sačuvano zborničko bogatstvo s kraja XIV. te tijekom cijeloga XV. i XVI. stoljeća: iz toga razdoblja imamo više od 20 sačuvanih cjelovitih zbornika. Neki su monotematski, tj. sadrže samo jednu vrstu tekstova. Najčešće je riječ o korizmenjacima, tj. zbirkama korizmenih propovijedi (npr. *Korizmenjak iz Oporta*, zatim *Greblov korizmenjak* itd.). Velika većina ih nudi raznolik i bogat sadržaj, a najzanimljiviji i najbogatiji je *Petrisov zbornik* iz 1468. koji na svojih 700 stranica predstavlja *antologiju tekstova iz raznih razdoblja i izvora*

¹⁶ Literatura o hrvatskoglagoljskim liturgijskim tekstovima vrlo je opsežna pa spominjem samo tri klasična djela hrvatske paleoslavistike: Hercigonja 1975, Tandarić 1993, Pantelić 2012.

¹⁷ Uz već spominjani *Misal po zakonu rimskoga dvora* (1483) to su *Brevijar po zakonu rimskoga dvora* (1491) sačuvan samo u jednom primjerku koji se nalazi u venecijanskoj Marciani, *Traktat o ispovijedi* koji nije uopće sačuvan, ali po zapisu iz *Tkonskoga zbornika* znamo da je knjiga otisnuta 1492. g., *Baromićev brevijar* (1493) koji osim časoslova sadrži i misal i ritual, otisnut je u Veneciji, sačuvalo nam se pet primjeraka, *Senjski misal* (1494) kojim počinje raditi Senjska glagoljska tiskara (jedan primjerak u Sanktpeterburgu, jedan u Budimpešti) u kojoj je otisnuta i jedina hrvatskoglagoljska neliturgijska inkunabula *Spovid općena* (1496), sačuvana u samo jednom primjerku koji se nalazi u knjižnici franjevac trećoredaca na Ksaveru u Zagrebu. Inkunabule su i proučavane i pretiskivane, a pouzdane i bogate obavijesti mogu se naći u radovima Nazor 1984 i Nazor 1993.

obilježenu iznimnom raznovrsnošću i slojevitošću sadržaja (E. Hercigonja). U njemu se nalaze tekstovi iz moralke, religiozno-propedeutički spisi, kazusi crkvenoga prava, crkveno govorništvo, rituali, legende, mirakuli, apokrifi, anegdote, dijelovi Lucidara, tj. srednjovjekovne enciklopedije, poezija, pripovijesti o Akiru. To je jedan cijeli dobro razveden sustav srednjovjekovnih književnih vrsta i doista ima pravo Eduard Hercigonja kad kaže da se čovjek mora zapitati kako su nastajali ti voluminozni kodeksi, na kakve su se biblioteke i na kakvo obrazovanje oslanjali. Već sam spomenuo da se u tim glagoljaškim zbornicima nalaze vrijedni prijevodi s latinskoga, talijanskoga i češkoga jezika koji su znatno pomogli da književna čakavština i druge hrvatske književnojezične stilizacije razviju frazarij i rimarij, da postanu pogodno sredstvo za izražavanje svakoga sadržaja. Hrvatska srednjovjekovna književnost u tim zbornicima nudi veliku većinu najpopularnijih tekstova europskoga Zapada i to bez velikoga vremenskoga zaostatka. U tom je kontekstu zanimljivo podsjetiti da najstariji ostaci hrvatske zborničke literature nude tekstove s europskoga Istoka koji su u našu književnost ušli posredstvom staroslavenskih prijevoda. Tekstovi s europskoga Zapada kadšto su upravo posredstvom glagoljičnih hrvatskih prijevoda našli put u ćirilčne slavenske književnosti (npr. *Nikodemovo evanđelje*, kratka pasija Sv. Andrije i sl.). To je posve u skladu s položajem Hrvatske na kojem su se dodirivale kulturne i političke silnice europskoga Istoka i europskoga Zapada.¹⁸

No i izvan zbornika nalaze tekstovi koji privlače svojim literarnim dosezima. U tom ću kontekstu spomenuti samo *Zapis popa Martinca* koji je po svojoj namjeni povijesno izvješće, ali je pop glagoljaš, opisujući krbavsku tragediju (9. rujna 1493), vrlo spretno kombinirao starohrvatske i staroslavenske jezične osobine i majstorski se poslužio nekim pjesničkim figurama te oblikovao tekst koji je jako odmaknut od stilistički neutralnoga govora. Sve je to učinio u Drugom novljanskom brevijaru koji je prepisivao u Grobniku, ali nije odolio osjećajima koji su ga obuzimali dok je slušao vijesti s Krbavskoga polja i na praznim listovima časoslova ostavio nam je svoje izvješće i svoje osjećaje.¹⁹

Kroatistima su iznimno važni glagoljični pravni spomenici treći veliki dio glagoljičnoga korpusa, jer je ono što zovemo «lingua vernacula», dakle narodni jezik, ušlo u pisanu praksu najranije upravo u tim, pravnim glagoljičnim tekstovima. Ovdje je ponajprije riječ o čakavštini, ali i kajkavštini i štokavštini. Još je 1867. Vatroslav Jagić isticao *...razborit način pravnog raspravljanja, krasno u narodnom duhu a opet juridičkom punoćom pripoviedanje stvari, te obilat i razgovietan jezik*²⁰ i upozoravao da su ovi spomenici važni ne samo za pravnu hrvatsku povijest, nego i za književnu i kulturnu.

¹⁸ Filološkim i poetološkim aspektima hrvatskoglagojske beletristike posvećeni su brojni znanstveni radovi. Spominjem samo neke: Kolumbić 1969, Petrović 1972, Hercigonja 1975, Fališevac 1980, Petrović 2000, Kapetanović-Malić-Štrkalj Despot 2010. Upozoravam i na izbor srednjovjekovnih proznih tekstova u dvije knjige koje su se pojavile u poznatom nizu Matice hrvatske «Stoljeća hrvatske književnosti»: Badurina Stipčević 2013, Dürrigl 2013.

¹⁹ Damjanović 2002: 261–266.

²⁰ Jagić 1867: 126.

Osobine koje je Jagić isticao dobro se vide u *Vinodolskom zakoniku* (1288) najstarijem hrvatskom zakonskom tekstu i, poslije *Ruske pravde*, najstarijoj kodifikaciji tradicionalnoga praslavenskoga običajnog prava.. Spomenut ćemo i *Razvod istarski* notara Mikule, redigiran prije 1395, spoj dokumenata iz raznih razdoblja (s najstarijim slojem iz 1275. godine) sjedinjen u javnopravnu ispravu kojom se reguliraju međe između akvilejske patrijaršije, Venecije i pazinskih grofova. Tekst je napisan latinskim, njemačkim i hrvatskim jezikom, a sačuvala se samo hrvatska glagoljična verzija. S obzirom na to da se povezuje stvarnost iz različitih vremena, tekst se doima kao svojevrsna fikcija. Događa se stoga da takve pravne tekstove koji nisu pisani s namjerom da ih se prima kao književne danas doživljavamo kao književne i lijep broj tih isprava postao je predmetom ne samo povijesnojuridičkoga i povijesnojezičnoga, nego i književnopovijesnoga studija.²¹ Znamenit je glagoljični pravni tekst prijevod *Regule Svetoga Benedikta*. Sačuvan nam je glagoljični prijepis iz XIV. stoljeća koji se naslanja na još starije prijepise, a najstariji je možda iz XII. stoljeća. Jezik na koji je Regula prevedena zanimljiva je mješavina hrvatskoga crkvenoslavenskoga i hrvatskoga narodnoga jezika. Riječ je o jednom od tri najstarija prijevoda Regule s latinskoga na neki drugi jezik (uz anglosaksonski i armenski). Danas se čuva gdje je i nastala: u danas jedinom hrvatskom muškom benediktinskom samostanu u Čokovcu kraj Tkona na otoku Pašmanu. Ima 60 listova (=120 stranica), a misli se da je u punom obliku imao 70 listova.

Tek u zadnja četiri desetljeća hrvatski književni povjesničari ozbiljno vode računa o njima kao o spomenicima hrvatske književnosti. Od starijih istraživača samo je Jagić primijetio stilističke otklone od stereotipnoga pravnoga izričaja. Sedamdesetih godina XX. stoljeća hrvatska je književna povijest počela sve češće, u sve većem broju pravnih spomenika, otkrivati kako je praktična pravna namjena obogaćena književnojezičnom intelektualnom nadgradnjom, kako se objektivni način kazivanja zamjenjuje subjektivnim, kako se uvode opisi, dijalozi, pitanja, usklici i drugi pripovjedački gradbeni elementi koje ne bismo očekivali u pravnom tekstu; istraživači su ustanovili da na ritam i frazu utječu hrvatskostaroslavenski liturgijski tekstovi i usmena hrvatska književnost itd. U njima pisac često unosi onu za srednjovjekovnu književnost tako tipičnu binarnost, tj. opozicije život – smrt, tjelesno – duhovno, vječno – prolazno, dobro – zlo. Vrlo često ćemo ustanoviti da je riječ o pravoj umjetnosti riječi. Pritom nam nikakva pretjerivanja nisu potrebna, tj. umjetnost ne treba tražiti u onim pravnim spomenicima u kojima je nema. Takvih je, uostalom, puno više, ali njihova je vrijednost u nečem drugom: svaka od njih svjedok je o životu na hrvatskim prostorima, svjedok je bogate pravne tradicije, svjedok je sposobnosti hrvatskoga jezika da omogući izražavanje svih vrijednosti hrvatske civilizacije.

Ne možemo se požaliti na zanimanje za hrvatske pravne spomenike: ono je uvijek postojalo i među pravnicima, i među povjesničarima, i među filozofima, ne samo hrvatskima. Poznato je da su inozemni istraživači znatno unaprijedili naše

²¹ Bratulić 1978.

spoznaje o našim pravnim spomenicima i da su te spomenike prevodili na strane jezike jer su ih držali osobito zanimljivim svjedocima pravnoga uređivanja i pravnoga raspravljanja. Posve je stoga razumljivo da su u teškim trenucima hrvatske povijesti hrvatski rodoljubi upozoravali na te spomenike i upotrebljavali ih kao sredstvo za tjeranje beznađa i utvrđivanje ponosa. Pišući 1852. o *Istarskom razvodu* Ante je Starčević naglasio: *Spomenik ovaj nije samo zato zlamenit što se iz njega vidi, da je kod naših otaca jezik hervatski bio sasvim služben, a ne samo služben nego i diplomatički – još onda kad mnogi zapadni narodi nisu ni mislili, da bi svoj na to veličanstveno mesto uznéli... on dokazuje koliki je bio kod otaca naših hervatski narodni ponos, kome kod nas ni traga neima.*²² Pravni spomenici iz prošlosti poslužili su dakle za konstituiranje povijesne svijesti, a posebno želim naglasiti da se upravo njihovim proučavanjem smanjivala uloga mitskoga u rekonstrukciji hrvatske povijesne zbilje i da su oni svojim bogatim sadržajem poticali da se mitemi zamijene argumentima.

Za razumijevanje jezičnih rješenja na koja nailazimo u našim glagoljaškim tekstovima prvo je važno razumjeti ulogu staro(crkveno)slavenskoga. To je najstariji slavenski književni jezik nastao prevođenjem grčkih crkvenih knjiga na slavenski u IX. stoljeću. Iz toga se vremena nije sačuvao ni jedan tekst, ali se za tekstove iz X. i XI. st. (staroslavenski kanon) drži da vjerno zrcale jezične osobine prvih prijevoda. Od XII. st. dalje u staroslavenske tekstove ulaze u većoj mjeri osobine živih slavenskih jezika pa se govori o redakcijama i recenzijama staroslavenskoga jezika: češko-moravskoj, panonskoj, ruskoj, hrvatskoj, srpskoj, bugarskoj, makedonskoj i vlaškoj ili rumunjskoj.

Kad stiže na hrvatske prostore, uostalom kao i na druge, staro(crkveno)slavenski, u nekom pogledu, ima status jednak latinskom, tj. i on je nadetničko sredstvo priopćavanja, pa se u tom smislu s pravom govori o trojezičnoj (latinski-staroslavenski-hrvatski) hrvatskoj srednjovjekovnoj kulturi. Razložno se može pretpostaviti da su srednjovjekovni hrvatski čitatelji/slušatelji staroslavenski doživljavali kao stariju stilizaciju vlastitoga književnoga jezika mada su, gledano iz nama suvremenoga jezikoslovnoga očista, staroslavenski i starohrvatski jezični idiomi jasno odvojeni sustavi. Oni stupaju u dinamičan odnos pa je njihovo miješanje najuočljivija osobina naših srednjovjekovnih glagoljičnih tekstova i nipošto nije lako, a kadšto uopće nije moguće, jezične izraze iz tih tekstova podijeliti na staroslavenske i starohrvatske.

Već dakle u IX. ili najkasnije u X. stoljeću u zemlje hrvatske vlasti stiže jezik koji mi danas zovemo *staro(crkveno)slavenski*, a koji se u najstarijim slavenskim tekstovima zove *jęзыкъ словѣньскъ*. Taj termin u hrvatskoj jezičnoj tradiciji postaje *jezik slovinski* ili *jezik slovenski* ili *jezik slovjenski*, ovisno o tome kakav je bio refleks jata. Prevažno je razumjeti dakle da on pokriva jezik najstarije slavenske, ćirilometodske, pismenosti u koji su sve više ulazili elementi hrvatskih mjesnih

²² Starčević 1852: 227–228.

govora u to doba vrlo sličnih tome jeziku: tako se oblikuju počeci hrvatskoga književnog jezika i taj je jezik nazivan (i) tim terminima: *slov(i/e/je)nski*.

Ono pak što volimo zvati «čistim hrvatskim» najčešće ćemo naći u pravnim tekstovima. To ne treba shvatiti tako da u pravnim tekstovima uopće nema staroslavenizama; dapače, u početnim i završnim odredbama listina ima ih kadšto dosta jer su pisari očito držali da njihovom uporabom stvaraju dojam svečanoga iskaza i da pokazuju kako znaju nešto što drugi ljudi ne znaju. No u cjelini gledano u pravnim listinama hrvatski je posve premoćan staroslavenskomu. S obzirom na brojnost pravnih listina, na njihov prostorni i vremenski raspored one omogućuju jezikoslovcima ostvarivanje dobro razvedene slike povijesti hrvatskoga jezika, za što će, razumije se, biti nužno proučiti pod tim vidom još mnoge pravne spomenike.²³

Glagoljična će se sastavnica hrvatske pismenosti iz središta hrvatskih kulturnih događanja u XVI. stoljeću pomalo seliti na periferiju i prepuštati glavnu ulogu latiničnom bilježenju hrvatskih jezičnih idioma, ali nipošto ne treba misliti da se proizvodnja glagoljičnih rukopisa i tiskovina smanjila u odnosu na korpus iz «zlatnoga doba glagoljaštva», kako volimo zvati glagoljičnu pismenost 14. i 15. stoljeća. Štoviše, riječ je o znatnom korpusu koji je hrvatska filologija istražila samo u malom dijelu pa se o jeziku tih tekstova može danas govoriti samo u naznakama. Taj znatan korpus ne ostvaruje se na sve manjem prostoru i sa smanjenim funkcijama, kako se to u našoj filološkoj literaturi kadšto tvrdi kada se piše da je glagoljica svedena na crkvenu uporabu. Takve tvrdnje previđaju velik broj glagoljičnih zbornika iz 16. stoljeća i vrlo mnogo glagoljičnih tekstova administrativno-pravnoga i drugih neliturgijskih usmjerenja. Očito je da glagoljaši i dalje marljivo pišu i prepisuju, ali njihova društvena i gospodarska snaga nije dostatna da bi pratili tempo koji je nametnuo izum tiska i da bi držali korak s novim snagama koje su se i davanjem prednosti latinici u bilježenju hrvatskih idioma usklađivali sa zahtjevima novoga vremena. U jezičnom pogledu to je kadšto značilo smanjenje mogućnosti da se iskoriste rezultati šestostoljetne izgradnje, tj. kontinuitet je poremećen mada nije i uništen. Naime, rezultati duge tradicije ugrađivani su, barem što se tiče leksičke, terminološke i frazeološke razine i u nove stilizacije hrvatskoga književnog jezika.

²³ Znanstvena je literatura o jeziku srednjovjekovnih glagoljičnih tekstova uistinu bogata. Hrvatska paleoslavistička proizvodnja dugo je patila od pomanjkanja sintaktičkih i leksikoloških studija, ali je mlađi hrvatski kroatistički naraštaj tu slabost prevladao. Spominjem u ovoj prilici samo manji broj knjiga i pokoju raspravu iz druge polovice XX. i iz XXI. stoljeća u kojima se mogu naći relevantne spoznaje o jeziku hrvatskih glagoljaša: Damjanović 1984, Hercigonja 1986, Vince 1987, Mihaljević 1991, Hercigonja 1994, Babić 2000, Šimić 2000, Jurčević 2002, Malić 2002, Vince 2004, Mihaljević-Reinhart 2005, Mihaljević 2006, Mihaljević 2007, Damjanović 2008, Gadžijeva 2013, Damjanović 2014, Kušćević 2014.

Obično se dakle kao kraj prirodnoga razvitka hrvatskostaroslavenskoga (hrvatskoga crkvenoslavenskoga) jezika uzima *Brozićev brevijar* iz 1561. Naime, poslije toga brevijara nova glagoljska knjiga bit će otisnuta tek 1631. Bio je to *Levakovićev misal* otisnut u Rimu troškom Propagande nakon mnogih traženja, diplomatskih i sinodalnih intervencija. Nova je situacija uvjetovana svjetskim događajima: u Rimu je 1595. sklopljena, a u Brestu 1596. proglašena *Brestovska unija* kojom su Kijev i sva Rutenija sjedinjeni s Rimom. God. 1622. utemeljena je *Congregatio de propaganda fide* sa zadatkom da širi katolicizam. Snažna je želja i veliki su naponi Katoličke crkve da nekako nadoknadi područja i utjecaj koji su izgubljeni reformacijskim pokretom. U tim uvjetima u Rimu je velika zainteresiranost za istočnoslavenski svijet, pa je odlučeno da se napravi misal za sve katoličke Slavene koji će biti po volji Ukrajincima. Oni u tom pogledu imaju odlučujuću riječ u Rimu, pa iako je posao u oblikovanju misala povjeren hrvatskom franjevcu Rafaelu Levakoviću, «zadnja ruka» bila je ona Metodija Terleckoga. Rusifikacija (zapravo ukrajinizacija) se provodila redovitim izdavanjem novih i zabranom uporabe prijašnjih liturgijskih knjiga. Drugo izdanje svojega misala Levaković je sam priredio 1648, treće izdanje splitski kanonik Ivan Paštrić 1706. (koji nije ništa mijenjao), a četvrto Matej Karaman i Mate Sović 1741. (još radikalnije ukrajinizirano). Izrazito su ukrajinizirana i izdanja časoslova 1648. (Levaković-Terlecki) i 1688. (Paštrić). Hrvatski glagoljaši i njihovi vjernici nisu prihvaćali objašnjenja da su potrebne jedinstvene liturgijske knjige za sav katolički slavenski svijet i ta su izdanja izazvala njihovo nezadovoljstvo i, zajedno s drugim razlozima, udaljila puk od tradicije liturgijskoga slavenskoga jezika.²⁴

U Austrijskom carstvu i Austro-Ugarskoj monarhiji gotovo 50% stanovništva govorilo je nekim od slavenskih jezika, tih je dakle govornika bilo više nego govornika njemačkoga i mađarskoga jezika zajedno. Njihov udio u strukturama državne vlasti i njihov utjecaj na ključne državne odluke nije bio ni približan njihovu udjelu u stanovništvu države. Devetnaesto stoljeće vrijeme je njihova buđenja. Jača svijest o nepravednoj podčinjenosti i traže se putovi prema boljem položaju. Mnogi ugledni Slaveni rade na jačanju slavenske uzajamnosti. Za takva nastojanja činilo im se važnim dokazivati starinu i zajedničko ishodište slavenskih kultura. U tom su se traganju nužno zaustavili na djelu Svete solunske braće Ćirila i Metoda koji su djelovali u devetom stoljeću. Moglo se uvjerljivo dokazivati da su gotovo sve posebne slavenske srednjovjekovne književnosti naslonjene na ćirilometodsku djelatnost iz IX. stoljeća. Bilo je važno istraživačima iz XIX. stoljeća da je ta djelatnost Solunske braće bila kršćanska, da su postojali sigurni znaci njihovoga poštovanja papinskoga autoriteta i da su najstarije slavenske liturgijske i neliturgijske tekstove ostvarili na slavenskom liturgijskom i na slavenskom književnom jeziku. Opisivati te događaje iz IX. stoljeća nije značilo samo mukotrпно skupljati podatke o davno prošlom vremenu, nego u nedostatku političke slobode govor o tim događajima ponuditi kao govor o svom vremenu, tj. o XIX. stoljeću. U to stoljeće padale su velike

²⁴ Hamm, Josip 1971, Sgambati 1983, Babić 2000.

ćirilometodske tisućite obljetnice: 1863. tisuću godina od dolaska Solunske braće među moravske Slavene, 1869. obljetnica Ćirilove, 1885. Metodove smrti, a 1880. slavila se tisućita obljetnica znamenitoga pisma pape Ivana VIII. *Industriae tuae* u kome je odobrio slavenski liturgijski jezik. Te su obljetnice mobilizirale veliku energiju među katoličkim Slavenima u Monarhiji, u Hrvatskoj posebno. Tekstovi koji se o ćirilometodskoj problematici u to vrijeme objavljuju dijelom pripadaju znanstvenim modelima, dijelom ideologemima, dijelom su dakle usmjereni na proučavanje, uvećavanje i produbljivanje znanja o najstarijoj slavenskoj i hrvatskoj književnojezičnoj prošlosti, dijelom na mobiliziranje u ostvarivanju političkih i društvenih ciljeva (oblikovanje moderne hrvatske nacije, slavensko jedinstvo, jedinstvo Zapadne i Istočne crkve itd.). Pokušaji da se hrvatskostaroslavenski jezik i glagoljica vrate u svakodnevni život nisu uspjeli mada su ostavili zanimljivih i vrijednih tragova.²⁵

Staroslavenska tradicija u temeljima je hrvatske pismenosti, staroslavenske riječi i rečenice uklopljene su u prve zapisane hrvatske tekstove ili su služile kao uzor za gradnju tih tekstova. Tako je bilo i kod mnogih drugih slavenskih naroda pa stoga počeci posebnih slavenskih književnih jezika i počeci posebnih slavenskih književnosti imaju puno zajedničkoga. Najstariji staroslavenski tekstovi hrvatske provenijencije prijevodi su s grčkoga, ali vrlo brzo hrvatski su se glagoljaši našli pred zahtjevnom zadaćom: kada bi Rimski crkva mijenjala svoje liturgijske tekstove, hrvatski su glagoljaši morali prevoditi s latinskoga jer nisu mogli nove tekstove prepisati iz starih predložaka. To su činili s puno uspjeha, a hrvatska srednjovjekovna kultura sve je izrazitije postajala trojezična (latinski, staroslavenski, hrvatski) i tropismena (glagoljica, ćirilica, latinica). Glagoljična će sastavnica ostati premoćnom sve do polovice XVI. stoljeća i ugrađivati se na različite načine u nova književnojezična stremljenja.

Summary

Croatian medieval culture used three scripts (Glagolitic, Cyrillic and Latin) and three languages (Latin, Old Church Slavonic, Croatian). Glagolitic script prevailed until the mid-16th century and many liturgical, legal as well as various prose texts were written in it. Another evidence of its predominance is the fact that some old Croatian Cyrillic and Latin texts are clearly copied from even older Glagolitic records. This paper describes the principal types of texts and follows the inception, the ascent and the decline of the Glagolitic component of Croatian medieval culture.

²⁵ Dartel 1984, Petrović 1985, Bogović 1993, Lukić 2009, Lukić 2010, Damjanović 2011.

Literatura

- Babič Vanda. 2000. *Vpliv vzhodne cerkvene slovanščine na hrvaške glagolske tekste v 17. in 18. stoletju*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Badurina-Stipčević Vesna (priređila). 2013. *Hrvatska srednjovjekovna proza I; Legende i romani*, Zagreb: Matica hrvatska – Stoljeća hrvatske književnosti, knj. 115.
- Bogović Mile. 1993. *Staroslavenska liturgija u biskupijama Senjskoj i Modruškoju 19. stoljeću i Parčićev misal*. Zadar: Zadarska smotra 3, 63–77.
- Bogović Mile. 1994. *Glagoljica u Senju*, Senj: Jadranska tiskara d. o. o., 5–59.
- Bratulić Josip. 1978. *Istarski razvod, Studija i tekst*. Pula: Čakavski sabor.
- Čunčić Marica. 2009. „Novo čitanje hrvatskoga glagoljskoga Konavoskoga natpisa iz 11. stoljeća“. *Slovo* 59, Zagreb, 123–133.
- Čunčić Marica, Perkić Marta. 2009. „Hrvatski glagoljski natpis Župe dubrovačke iz 11. stoljeća“. *Slovo* 59, Zagreb, 77–122.
- Damjanović Stjepan. 1995. „Otpis pape Inocenta IV. senjskom biskupu Filipu iz godine 1248“. *Jazik otačkaski*, Zagreb: Matica hrvatska, 82–89.
- Damjanović Stjepan. 2011. „Prošlost u sadašnjosti: Sveta Braća, Strossmayer i mi“. *Anali Zavoda za znanstveni rad HAZU* 27, Osijek, 17–30.
- Damjanović Stjepan. 2014. *Novi filološki prinosi*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Dartel Geert van. 1984. *Ćirilometodska ideja i svetosavlje*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Deželić Mladen. 1941/1943. „Bašćanska ploča i njeno konzerviranje“. *Ljetopis HAZU za god. 1941/1943, svezak 54*, 152–158.
- Dürriegl, Marija-Ana. 2013. *Hrvatska srednjovjekovna proza II, Apokrif, vizije, prenja, Marijini mirakuli*. Zagreb: Matica hrvatska – Stoljeća hrvatske književnosti, knj. 116.
- Fališevac Dunja. 1980. *Hrvatska srednjovjekovna proza*, Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.
- Fučić Branko. 1982. *Glagoljski natpisi, Djela JAZU* 57. Zagreb.
- Gadžijeva Sofija. 2013. *Morfonologija preentske paradigme u hrvatskome crkvenoslavenskom jeziku*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Hamm Josip. 1971. „Ruska redakcija u glagoljskim spomenicima“. *Slovo* 21, Zagreb, 213–222.
- Hercigonja Eduard. 1975. *Srednjovjekovna književnost, Povijest hrvatske književnosti* 2. Zagreb: Liber – Mladost.
- Hercigonja Eduard. 1986. *Nad iskonom hrvatske knjige*. Zagreb: Liber.
- Hercigonjam Eduard. 1994¹, 2006². *Trojezična i tropismena kultura hrvatskoga srednjovjekovlja*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Ivšić Stjepan. 1940. *Bašćanska ploča*, Zagreb: Omladina 4.
- Ivšić Stjepan, Tijan Pavao. 1941. „Bašćanska ploča“. *Plodovi srca i uma, uredio Mate Ujević*, Zagreb, 714–718.

- Jagić Vatroslav. 1867. *Historija književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga, knj. 1: Prvo doba*. Zagreb.
- Jurčević Ivan. 2002. *Jezik hrvatskoglagoljskih tiskanih brevijara*. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera.
- Kapetanović Niko, Žagar Mateo. 2001. „Najjužniji hrvatski glagoljski natpis“. *Anali HAZU u Dubrovniku*, Dubrovnik, 9–48.
- Kapetanović Amir, Malić Dragica, Štrkalj Despot Kristina. 2010. *Hrvatsko srednjovjekovno pjesništvo*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Kolumbić Nikica. 1969. „Hrvatska srednjovjekovna poezija i drama u svjetlu naše nauke o književnosti“. *Slovo 18–19*, Zagreb, 251–265.
- Kranjčević Silvije Strahimir. 1996. „Pred kraljevskom pločom u Baški“. *Izabrana djela, SHK, priredio Ivo Frangeš*, Zagreb: Matica hrvatska, 253.
- Kušćević Tanja. 2014. *Prilozi u hrvatskoglagoljskim tekstovima*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Lukić Milica. 2009. „Popularizacija ćirilometodske ideje u drugoj polovici 19. stoljeća na hrvatskom nacionalnom prostoru (Korpus ćirilometodskih književnih tekstova)“. *Lingua Montenegrina 4*, Cetinje, 85–124.
- Lukić Milica. 2010. „Ususret novijoj povijesti glagolizma“. *Lingua Montenegrina 5*, Cetinje, 81–102.
- Malić Dragica. 2002. *Na izvorima hrvatskoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Mihaljević Milan. 1991. *Generativna fonologija hrvatske redakcije crkvenoslavenskoga jezika*. Zagreb: Biblioteka SOL, Filozofski fakultet.
- Mihaljević Milan. 2006. „Sintaktička svojstva najstarijih hrvatskoglagoljskih tekstova“. *Mnogokratnite prevodi v južnoslavjanskoto srednovekovie*, Sofija, 221–237.
- Mihaljević Milan. 2007. „Leksik najstarijih hrvatskoglagoljskih fragmenata“. *Studia Slavica Hung.*, Budapest, 263–272.
- Mihaljević Milan, Reinhart Johannes. 2005. „The Croatian Redaction , Language and Literature“. *Incontri Linguistici 28*, Pisa – Roma, 31–82.
- Nazor Anica. 1984. „Tiskana glagoljska knjiga od prvotiska Misala 1483. do Brozićeva brevijara 1561“. *Slovo 34*, Zagreb, 7–16.
- Nazor Anica. 1993. „Hrvatskoglagoljske inkunabule. U povodu 500. obljetnice brevijara Blaža Baromića“. *Croatica 37–39*, Zagreb, 229–257.
- Nazor Vladimir. 1977. „Baška“. *Istarski gradovi, Sabrana djela V, priredio Dubravko Jelčić*, Zagreb.
- Pantelić Marija Agnezija. 2012. *Hrvatsko glagoljsko srednjovjekovlje*. Zagreb.
- Petrović Ivanka. 1972. „Bogorodičina čudesa u Ivančićevu zborniku 14/15. stoljeća“, *Radovi Staroslavenskog instituta u Zagrebu 7*, Zagreb, 123–210.
- Petrović Ivanka. 1985. „Franjo Rački – otac hrvatske Cyrillo-Methodiane“. *Zbornik Zavoda za povijesne znanosti 9*, Zagreb, 47–99.
- Petrović Ivanka. 1988. „Prvi susreti Hrvata s ćirilometodskim izvorištem svoje srednjovjekovne kulture“. *Slovo 38*, Zagreb, 5–54.

- Petrović Ivanka. 2000. *Hrvatska i europska hagiografija. Hrvatska i Europa II*, Zagreb, 321–347.
- Pešorda Mile. 2008. *Bašćanska ploča, Poema*. Zagreb: Alfa.
- Pupačić Josip. 1971. *Moj križ svejedno gori*. Zagreb.
- Rittig Svetozar. 1910. *Povijest i pravo slovjenštine u crkvenom bogoslužju, s osobitim obzirom na Hrvatsku*. Zagreb.
- Sgambati Emanuela. 1983. „Udio Rusina u izdavanju hrvatskih glagolskih knjiga u XII. stoljeću“. *Slovo* 32–33, Zagreb, 103–122.
- Starčević Ante. 1852. *Razvod istrianski od 1325, Arkiv za pověstnicu jugoslavensku* 11/2. Zagreb.
- Šimić Marinka. 2000. „Jezik Muke po Mateju u hrvatskoglagoljskim misalima“. *Slovo* 50, Zagreb, 5–117.
- Tandarić Josip. 1993. *Hrvatskoglagoljska liturgijska književnost, Provincijalat franjevac trećoredaca*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Vince Jasna. 1987. „Neslaganje u padežu između direktnog objekta i njegove «najave» u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku“. *Prvi hrvatski slavistički kongres*, Zagreb, 621–628.
- Vince Jasna. 2004. „Brojevi 1, 2, 11 i 12 u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku“. *Glagoljica i hrvatski glagolizam*, Zagreb – Krk, 595–605.
- Žagar Mateo. 2013. *Uvod u glagoljsku paleografiju I, (X. i XI. st.)*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

Jussi Nuorluoto
Uppsala University
Department of Modern Languages
jussi.nuorluoto@moderna.uu.se

ON THE “CONFUSION” OF NASAL VOWELS IN THE LINGUISTIC HISTORY OF MACEDONIAN AND BULGARIAN

Abstract: The so-called confusion of nasal vowels is a relatively frequent phenomenon in medieval Macedonian and Bulgarian manuscripts and it is also encountered in Old Church Slavonic. The confusion refers to a phenomenon whereby the nasal vowels (or rather nasal vowel graphemes) are encountered in inverted order, i.e., for the expedient A (Ѧ) the grapheme Ѧ (Ѧ) is written, and vice versa (in the Old Church Slavonic Glagolitic and Cyrillic texts the “confusion” is marginally attested). The confusion occurs in the environment after palatal or palatalized consonants ($\text{e} > \text{o}$ after, above all, $j, \text{š}, \text{ž}$, and $\text{o} > \text{e}$ after l', n', r'). Examples from medieval Macedonian/Bulgarian texts are, e.g., $\text{žetva} > \text{žotva}$ ‘harvest’, $\text{vol' o} > \text{vol' e}$ AccSg ‘desire’ (the use of the nasal vowel graphemes is in the majority of cases rather orthographical than phonetic due to denasalizations). The phenomenon is far from unknown in Macedonian and Bulgarian dialects, but it also occurs in the corresponding standard languages, albeit to a fairly limited extent. This paper discusses the mechanism of the sound change in question.

Keywords: nasal vowels, Old Church Slavonic, Macedonian and Bulgarian medieval manuscripts, South Slavic dialects, timbre.

1. The question of the number, phonetic value, and phonological status of the Common Slavic nasal vowels will probably never be answered. In addition, there may never have been a homogeneous system with, say, two to four nasal vowels, judging by the fact that there is considerable variation as to how the nasality pattern has developed in individual Slavic speech areas. This is also attested in older sources, onomastic material, and loanwords from and into Slavic. The basic and commonly acknowledged assumption is that Common Slavic possessed one back and one front nasal vowel.¹ Still, I maintain that the two symbols e and o should be perceived as diagraphemes.²

¹ Shevelov (1964: 311 ff.), for example, postulates four nasal vowels for the time when nasalization emerged in Slavic, suggesting that each oral vowel originally had its nasalized counterpart. Apparently, the nasal vowels also had quantitative differences, which is seen in Slavic loans in Finnic, but also in Polish, Czech, and Slovak, which have preserved remains of quantitative differences.

² I have discussed in earlier studies the notion of diagrapheme (Nuorluoto 2012, 2015). According to my definition, a diagrapheme is a grapheme which may depict multiple phonetic/phonological values, depending on time and space.

Very soon after the emergence of the nasal vowels a considerable dialectal variety must be postulated. This is logical because phonetic variation, in more general terms, occurred in the expanding Slavic speech area very soon during and after the dispersal of Common Slavic. A further consideration should also be acknowledged: There may have been internal variation in different positions, mainly depending on the consonantal system of the given speech area.

But however homogeneous the original state of affairs may have been, there are certain developments in the southernmost areas of the south that deserve additional attention: namely, the dichotomic distribution of nasal vowels (front vs. back) only partially applies to what nowadays covers Macedonian and Bulgarian dialects. This is not to say that this is unique within the Slavic speech area, but there is one phenomenon that stands out and that predominantly occurs in medieval Macedonian and Bulgarian texts, namely the so-called confusion of nasal vowels.³ I deliberately write *so-called* or use quotation marks, because the inverted use is actually a rather regular development and not an anomalous phenomenon.

The “confusion” of nasal vowels, following Victor Friedman’s translation of the Macedonian notion *mešanje na nosovkite* (Koneski 1983), and the corresponding Bulgarian one *smesvane na nosovkite*, is a relatively frequent phenomenon in early medieval manuscripts from the Macedonian and Bulgarian speech areas. The definition implies that the attested nasal vowels (or, more accurately, nasal vowel graphemes) are encountered in reverse order, i.e., for the expedient Δ (Ѡ) the grapheme ѡ (ѡ) is used and vice-versa.⁴

The phenomenon obviously has specific conditions. It only occurs after palatal consonants and *j*. Thus, the change of $\text{e} > \text{o}$ is encountered after *j, š, ž, št, žd, č,* and *ž*, and the change of $\text{o} > \text{e}$ after *l', n', r',* and *s'* (the set of consonants involved appears to be exaggerated, but this question cannot be discussed in this short paper – only confirmed cases will be considered in the further text). Examples from medieval texts include cases such as *žetva > žotva* ‘harvest’ and *vol' o > volje* ‘desire’ AccSg.

The sound change at hand is traditionally considered to be dependent on the opposition between hard and soft consonants. This circumstance does have some bearing on the explanation of the “confusion”, but it is not an entirely sufficient interpretation.

This paper aims to shed some light on the mechanism of the emergence of the inverted order of nasal vowels or their subsequent denasalized counterparts in the southernmost Slavic speech area. The explanation model offered here is based on the assumption that the “confusion” in the matter of fact is/was not an arbitrary confusion at all, but a rather regular development which has, to be sure, phonetic prerequisites, but which ultimately can be explained in phonological terms.

³ Also in Lechitic, the assumed original state of affairs with two nasal vowels has been disturbed. Usually, one postulates a Proto-Lechitic system with one nasal vowel only, yet in phonological terms. This vowel can be denoted with Δ , following, e.g., Topolińska (1974) or with \emptyset which is a more common practice. However, the Lechitic development shall not be considered with the reorganization of the nasal vowel system in Macedonian or Bulgarian because the conditions are different.

⁴ In the subsequent text, I use the Latin equivalents for both the Cyrillic and Glagolitic characters.

2.1. In general, research into nasal vowels in Old Church Slavonic has predominantly focused on their number in the original Proto-Glagolitic, their phonetic properties (nasal vowels proper or decomposed sequences of oral vowels and nasal consonants), but rarely on their “non-standard” usage (see Marti 1984; Lindstedt 1988). This approach is understandable because the existence of nasal vowels (or nasal vowel graphemes) has traditionally been one of the criteria for the definition of OCS. However, the role of nasal vowels in defining which manuscripts belong to the OCS corpus (their existence or non-existence) is rather marginal, because they only constitute one component in the sample of criteria, because nasal vowel graphemes also occur in much later non-OCS manuscripts, which makes their relevance questionable. Also, OCS itself is, in more general terms, a rather redundant conception because the early Cyrillo-Methodian literary tradition constitutes a relatively homogeneous literary unity. Literacy among the Slavs by the 12th century and onwards had spread across the entire speech territory, albeit to a varying extent, and the manuscripts from the south and east were by that time countless.

In the OCS canonical corpus, the distribution of nasal vowels is, without doubt, rather regular, i.e., it follows the postulated Common Slavic distribution. Even so, the number of nasal vowel graphemes employed in the manuscript corpus varies considerably, ranging in the Glagolitic part of the corpus from three to five, and in the Cyrillic one from two to five (see Nuorluoto 1994: 84–85). Whereas the number of the graphemes for the back nasal vowels is rather regular, the variation occurs predominantly in the number of graphemes for the front nasal vowel.⁵

As I have proposed elsewhere (Nuorluoto 1994: 78–84, following Mareš 1971), one cannot exclude the possibility that the proto-Glagolitic grapheme inventory had two nasal vowel graphemes, one for the front and one for the back nasal vowel. This assumption is based on a dialectological reconstruction. Thus, the most commonly encountered nasal vowel grapheme inventory with three or four characters could have developed in the northern areas, preferably in Moravia and/or Pannonia (see Nuorluoto 2004: 34–37).

In OCS texts, a rather meager pattern of “inconsistencies” can be found after diverse palatal consonants and *j* (for a number of instances, see Стойков 1968: 117). Diels’ (1932, 107) interpretation is simple: „Es kündigt sich [...] offenbar die mittelbulgarische Entwicklung an, die nach bestimmten Konsonanten die Nasalvokale miteinander vermischt”. The fact remains that the number of instances with a “confusion” of nasal vowels in the OCS corpus is random and countable.⁶

2.2. The inverted occurrence of the nasal vowels becomes far more common in 13th century texts from Macedonia and Bulgaria as the number of scriptoria was considerably larger and more widespread. What is, then, the picture that standard

⁵ To be even more exact, certain Cyrillic graphemes appear to be graphic variants of a single nasal vowel grapheme.

⁶ It should be noted that also denasalizations occur sporadically in some OCS manuscripts and that they, interestingly, are attested in Codex Zographensis, Codex Marianus, and Glagolita Clozianus (all Glagolitic). In all these cases the result of the denasalization of the back nasal vowel is *u*, which also points to an area north of Macedonia and Bulgaria.

historical grammars tell us about the “confusion” of nasal vowels in Bulgarian and Macedonian?

As for the Middle Bulgarian early medieval texts, Mirčev (Мирчев 1958: 103–104) states, rather unnecessarily, that ϱ is basically written after hard consonants and ϱ after soft ones. Still, his set of examples of a “confusion” only comprises the position after \check{s} and \check{z} ($\check{s}\varrho > \check{s}\varrho$ and $\check{z}\varrho > \check{z}\varrho$), whereas the opposite applies to the development of the back nasal vowel after l' : $l'\varrho > l'\varrho$. Moreover, he (1958: 103–104) explains the phenomenon in dialectological terms as follows: $\varrho > \check{a}$ (ϱ) and $\varrho > \check{a}$ (ϱ), with a reference to dialect material in which the situation varies, i.e., $\check{z}\check{a}tva$ vs $\check{z}'\check{a}tva$ ‘harvest’. As demonstrated below (2.4.), the situation in Bulgarian and, to a lesser extent, Macedonian dialects is far more complicated.

According to KME (2: s.v. *Nosovki*), the “confusions” should be perceived as orthographic mistakes (*pravopisni greški*), which is highly unlikely, though not entirely impossible in certain instances. The authors of this encyclopedic article do not offer any phonotactic rules or dialectological explanation, but ascribe this phenomenon to different scribal traditions, which makes the above statement controversial.

Mladenov’s (1929: 113 ff., 116–117) account of the development of the nasal vowels and their denasalization in the linguistic history of Bulgarian is impressively extensive. However, he very briefly mentions the “confusion”, stating that the Middle Bulgarian $\varrho > \varrho$ is encountered after \check{z} , \check{c} , \check{s} , j . For the opposite case he does not present any conditions.

Koneski’s (1983: 39–40) description is somewhat different and relatively short, comprising the Macedonian area only: $\varrho > \varrho$ after j , \check{s} , \check{z} , $\check{s}t$, $\check{z}d$ and, in certain instances, after \check{c} , c , and \check{z} ; contrary to this, $\varrho > \varrho$ is attested after l' , n' , $r's'$, and labial + j (regardless of whether the epenthetic l was preserved or not). The set of consonants after which a “confusion” is supposed to have taken place is somewhat strange. It is hard to know what this circumstance is based upon, because the other available sources (texts and dialectological data) only list j , \check{c} , \check{s} , \check{z} , and l' , n' , (r'), respectively.

2.3. The early onomastic material from Greece can be considered the most powerful evidence depicting the early southernmost Slavic dialects. Hence, this material yields a rather colorful mosaic of reflexes of the Slavic nasal vowels. Vasmer’s (1941) extensive account, however, does not allow any exact chronological or dialectological conclusions. In the majority of cases, the representation of the Slavic nasal vowels in Greek toponyms of Slavic origin corresponds to their postulated CS sound value, but this picture is not very illuminating regarding the Slavic dialects during the high medieval and later times, as is attested in dialectological studies carried out in the 1930s and more recently.

As is evident, the onomastic material from Greece reveals a far more archaic picture of the Slavic sound system than the earliest Slavic texts. The lack of liquid metathesis and the occurrence of an unrounded short a (for Common Slavic short a), for example, are such features. Also, the lack of the progressive palatalization of

velars and the non-existence of liquid metathesis are encountered in Greek toponymy. Old Church Slavonic has almost no evidence of archaic traits such as these.

As for the nasal vowels, the Slavic back nasal vowels have two basic realizations in Greek toponymy: *oN* (*uN*) and *aN*, of which the former is more frequent in the southern Greek areas, and the latter in more northerly ones. Thus, Vasmer’s (1941: 272–273) conclusion that *aN* is a younger Slavic dialectal development appears to be logical. This circumstance is not without bearing on my conclusions (see below). The Slavic front nasal vowel appears to have one realization only, namely *e(N)*, see Vasmer (1941: 275).⁷ It is possible that the preservation of the low articulation of the reflex of Slavic *ę* as *ǣ* could not be reflected in Greek perception because Middle Greek did not possess a distinction between low and mid vowel *e/ǣ*, including the correlation in quantity (see Browning 1983). The Slavic correlation in consonantal palatalization, so far as was applicable at that time, was also redundant to the Greeks (or it was possibly a low-level phonetic property). The low articulation is still available in Aegean Slavic, as described in FO (Locations 106–113a). The relatively limited Middle and Modern Greek vowel inventory could not make a distinction between possible Slavic phonetic nuances – apparently it was not possible for the Slavic scribes either, including primarily Cyril and Methodius. Moreover, the early southernmost Slavic phonological system apparently did not have palatalized consonants in front of the front nasal vowel (or any other front vowel). The examples such as *Λιαντίνα* (< Sl **lędīnā*), attested in Laconia and Peloponnesus (Vasmer 1941: 275), are rare and, thus, not very indicative.

2.4. The number of reflexes of the CS nasal vowels in the Macedonian and Bulgarian dialects is very scattered and a considerable number of realizations are encountered across the area. This is rather extraordinary within the Slavic speech area in more general terms, because the development of nasal vowels tends to be rather homogeneous and regular in the territory north of the Macedonian and Bulgarian speech areas.

It should be noted that the dialect mosaic for one thousand years ago certainly had another shape than it does today (or even when scholarly dialectological research in the area was carried out). Nowadays, one can also identify rough estimates with a number of analogies, which also may have affected the two modern standard languages at hand, Macedonian and Bulgarian.

Stojkov (Стойков 1968: 131–132) identifies five reflexes for the CS back nasal vowels in the Bulgarian speech territory (notably within Bulgaria’s political borders!): *ə*, *a*, *o*, *e* and *u*. The reflex of the CS front nasal vowels is predominantly *e* (excluding in the Rhodope area). The three last mentioned reflexes of the back nasal vowel are somewhat peripheral (mainly the Rhodopes). A “confusion” occurs in the

⁷ Indicative also is the fact that in the northern Slavic expansion periphery, present-day Russia in particular, Slavic *ę* in loans into Finnic are practically non-existent. However, *ę* in the Old Norse loans into Slavic is rendered in accordance with Slavic sound laws (ONorse *vęringr* > R *varjaŋg* ‘Varangian’)—save in initial position (ONorse *Ingvarr* > *Igor*).

Balkan dialects after *š*, *ž* and *č* ($\epsilon > \partial \sim a$). Note that mergers have different conditions and, thus, are not considered here.

However, БДА 2001 reveals a situation which basically does not coincide with Stojkov's account. The change of $\epsilon > a \sim \partial$ is, according to the maps (БДА 2001: Maps 26–29), typical of the dialects in the central part of Bulgaria after *ž* and *š*, whereas the confusion after *č* only occurs in the Rhodopes. The material also covers, not surprisingly, North Macedonia and southeastern Serbia, but in any case, the phenomenon at hand in Macedonian dialects only comprises initial $\epsilon \rightarrow ja$ - (БДА 2001: Maps 31–32)—which is not quite correct, either.

The situation in all Macedonian dialects is rather well documented in FO, and a “confusion” only seems to affect $\epsilon > ja$ (in the west also *jə* and rarely *jo*, see FO: Locations 90, 92, 99). The change of $\epsilon > ja$ occurs predominantly in initial position. However, in the archaic dialect of Boboščica, ϵ yields *a* after *j*, but also after soft *ž'* and *č'* (denoted as *ž'ja* and *č'ja*, see FO: Location 106). This circumstance is not without relevance to my interpretation of the mechanism of the sound change at hand.

The sound change of $\epsilon > \varrho$ is registered across the Macedonian and Bulgarian speech areas, albeit to a limited and varying extent. It is hard to find data for the opposite case, i.e., for the change of $\varrho > \epsilon$ which, according to medieval sources should occur after the palatal consonants *l'*, *n'*, *r'* and possibly some others. The absence of data can possibly—and probably—be interpreted with several depalatalizations, which have blurred the initial state of affairs (predominantly *l' > l* and *n' > n*).

2.5. In the modern Macedonian and Bulgarian dialects, the confusion predominantly occurs in Bulgarian, albeit not consistently. Whereas in Standard Macedonian $\epsilon > ja$ is the rule, in Standard Bulgarian this change is less consistent, probably because sequences with *je* are basically not allowed (cf. StBg *zaek*, StMc *zajak* < *za(j)ęcb* ‘hare, rabbit’). However, irregularities after *ž*, *š*, *č* are not typical of Standard Macedonian at all, whereas some variation in Standard Bulgarian is observed. Thus, forms such as StBg *žatva*, StMc *žetva* < *žętva* ‘harvest’, StBg *žaden*, StMc *žeden* < *žędbn*- ‘thirsty’ vs both StBg and StMc *čędo* < *čędo* ‘child’ are the current forms. One should note, though, that in Standard Bulgarian also analogical developments after *jat* are encountered, cf. *svjat*, *svęti* < *svęt*- ‘holy’ (StMc *svęti*).⁸

3. Having presented the state of affairs in OCS, in Macedonian and Bulgarian medieval texts and in corresponding dialects across centuries, I will attempt to interpret the development of nasal vowels and, more specifically, their somewhat enigmatic inverted occurrence. No convincing efforts to explain the mechanism of how the “confusion” of nasal vowels operates can to my knowledge be found in the

⁸ StBg *knjaz* < *kńęzъ* ‘prince’ is obviously an East (Church) Slavonic form, commonly used in Serbia too in the 19th century. Basically, even StBg *svjat* ‘holy’ could be of Eastern Church Slavonic origin, but the plural form *svęti* rather implies that the same phonotactic rules that govern the reflexes of *jat* also apply here, i.e., the “confusion” is rather a result of analogy.

scholarly literature. This may be due to the fact that the phenomenon is rather marginal in the Macedonian and Bulgarian standard languages.

The starting point is obviously that in the majority of Macedonian and Bulgarian dialects, save possibly for the now nearly extinct dialects in the Aegean area and Albania, the former back nasal vowel was unrounded. The front nasal vowel could basically have two realizations, a low \bar{a} or a mid \bar{e} . To be sure, the denasalized reflexes are simply corresponding oral vowels with same properties or combinations of them with nasal consonants.

The development of the CS nasal vowels (or their denasalized results) does not follow the same line of development after palatal consonants, although to a varying extent. There are two conditions, which appear to be decisive in order to enable this sound change: a) The existence of an unrounded back nasal vowel (or its denasalized result), and b) a low pronunciation of the CS front nasal vowel (or its result). These circumstances have, I argue, played a significant role in how the nasal vowels and their immediate denasalized counterparts behave(d) in the post-CS development in the south. A combination of these features ultimately yielded a situation which gave rise to a phonological merger of nasal vowels or their denasalized outcome after palatal consonants.⁹

The alternative explanation, upon which this paper is based, has predominantly been advocated by Mareš (1956). Thus, if the condition b) above is accepted, the low articulation of \bar{e} after palatal consonants (\check{z} , \check{s} , \check{c} , j) could be perceived as an allophonic pronunciation (front timbre) of \bar{a} . This process led to the merger of the nasal vowels or their denasalized reflexes into one single back nasal vowel \bar{a} in phonological terms, with two distinct allophones in phonetic terms, [+front] vs [+back], depending on the origin.

According to Mareš (1956), decisive for the process of the neutralization of the phonetic difference between front and back timbre was that it did not depend on the softness or hardness of consonants *per se*.¹⁰ The phonetic correlation in timbre was not phonological but it was conditioned by phonotactic rules. The softness of the consonants in front of the front nasal vowel emerged due to the development of the palatalizations of basically any consonants before front vowels or some of them. In phonological terms, the southern area and its western parts only possessed one nasal vowel – similarly to early Lechitic. An exactly parallel case can also be found in the development of long \bar{e}/\bar{a} (*jat*) in CS, in which the front articulation was eliminated in favor of its back and unmarked counterpart \bar{a} after \check{c} , \check{s} , \check{z} (results of the first palatalization of velars). This means that the unpaired palatal consonants were

⁹ For example, Koneski's (1983: 39–40) interpretation is problematic, albeit not unique. He suggests the development of $\bar{o} > \bar{\bar{o}} > \bar{e}$ – which is interestingly also used to explain the change of $e > o$ in Russian (for criticism, see Nuorluoto 2006). The fundamental problem with Koneski's interpretation is that it is based on the traditional belief that the back nasal vowel was overall a rounded vowel. As shown above, a rounded reflex of the back nasal vowels occurs in only a handful of Macedonian and Bulgarian dialects.

¹⁰ For the effects of the notion of timbre in Slavic, see Martinet (1964), Mareš (1956), and Nuorluoto (2006). I deliberately use Mareš' (1956) original work written in Czech because the existing translations into German and English are, to a certain extent, unreliable or erroneous. Obviously, the translators/editors have misunderstood the notion of timbre in Mareš' text.

perceived as hard, and that the front timbre was eliminated to the extent of not being marked. In this context it is irrelevant whether they were phonetically soft or hard, because no oppositions $\check{c} : \check{c}'$, $\check{s} : \check{s}'$, $\check{z} : \check{z}'$ existed.

As for l' , n' , and r' , they had their corresponding hard counterparts l , n , and r and, thus, they were perceived as soft. In accordance with this, the vowels succeeding phonologically non-palatal consonants required a marked variant which, at the time of the “confusion” of the nasal vowels, had already moved toward markedness, i.e., $\varrho > \varrho$.

The further reflexes of nasal vowels after the elimination of the correlation in timbre led to an actualization of sound change. But this was not the case at the time when medieval Macedonian and Bulgarian texts were composed. Apparently, the “confusion” was limited to the area which probably covered a number of medieval centers with significant scribal activities. Later developments which appear to correspond to the Common Slavic distribution of nasal vowels in West Bulgarian were a result of the development that can be ascribed to northern parts of the Slavic speech area.

On the basis of the analysis above, one can also draw certain chronological conclusions. If the CS back nasal vowel was a rounded vowel, as the earliest onomastic material from Greece suggests, it must have developed into an unrounded vowel in the area that today covers Macedonia and Bulgaria. The same is true of Lechitic. In the central and eastern Slavic areas the vowel remained rounded. The CS front nasal vowel was apparently either a low vowel \bar{a} or a mid ϱ . This is, though, difficult to ascertain because the texts or the Greek onomastic material cannot be relied on due to graphemic constraints in Slavic – or the absence of a distinction such as this in Middle Greek. The reflexes of the CS front nasal vowels in Slavic in general vary considerably, and one can say that it was more susceptible to variation than the back nasal vowel.

4. Lastly, there are several more conclusions that can be drawn on the basis of the circumstances around the development of the CS nasal vowels.

Compared with the early CS nasal vowel structure, as it is attested in southernmost Slavic dialects in mainland Greece and the northernmost dialects in what today is northern Russia, and the corresponding early expansion areas, the nasal vowels have undergone considerable changes across the Slavic speech area. If we only consider the south, one of these changes is the loss of nasalization either through decomposition or denasalization. Of these developments the results of denasalization have some bearing on the early southern Slavic dialects (present-day Macedonian and Bulgarian dialects). Still, the focus should not only be on the time when the nasal vowels still existed or were about to lose their nasality. The question is their subsequent phonologization. As I have argued above, the early textual evidence points to rather regular changes which are based on the development and elimination of the correlation in phonetic timbre, which partially depended on the perception of preceding consonants (paired marked or unpaired unmarked). Rendering this explanation decisive was not the softness or hardness of consonants *per se* but the existence of a correlation in timbre and its subsequent elimination, which yielded the

“confusion” of nasal vowels. So, the sound change in question was a logical and regular change, and not confusion at all.

The elimination of front timbre after “neutral” consonants toward markedness should be interpreted as a logical tendency. In this case, no overall palatalization of consonants before front vowels can be perceived as an early primary phenomenon. After palatal consonants, however, the tendency was the opposite, which in my view depended on the retention of a front timbre which, in turn, could be neutralized in two directions. And the direction toward unmarkedness took place after those palatal consonants which were unpaired.

In the above text I have tried to draft a concept that explains the unexpected occurrence of the nasal vowels in the early manuscript material from the southernmost Slavic south.

Any manuscript that contains this phenomenon must have been written in the Macedonian and/or Bulgarian medieval speech areas. However, it is impossible to locate the scribes’ dialect because the phenomenon must have earlier been more widespread across the dialect area. It cannot be excluded that a more detailed analysis of individual MSS would shed more light on the literary history of Slavic and its early dialect diversity.

One more chronological conclusion can be drawn. The back nasal vowel in medieval Macedonian and Bulgarian dialects was probably and primarily *q*. The reduction to *ə* in a number of (predominantly Bulgarian) dialects must in any case have occurred early, certainly prior to the emergence of an overall reduction of *a*, *e* and *o* in a large number of the dialects in question (and, to be sure, in Standard Bulgarian). This is attested, for example, with the relatively uncommon occurrence of sequences *jə* (*jəzik*). On the other hand, initial schwa without the prothesis *j-* occurs abundantly in Bulgarian dialects. There is no way to establish whether a prothesis was Common Slavic, but it is certain that the southernmost Slavic dialects did not have it in front of short *e* (type Mc/Bg *ezero* ‘lake’). It is not entirely excluded that the length of *ę* could possibly have yielded a prothesis through diphthongization.

Резиме

Таканареченото мешање на носовките е релативно честа појава во средновековните македонски и бугарски ракописи, а се среќава и во старословенскиот јазик. Мешањето претставува појава при која носовките (или, поточно, графемите што ги означуваат носовките) се среќаваат во обратен редослед, т.е. за носовката ѡ (ѡ) се пишува графемата ж (ѣ) и обратно (во старословенските глаголски и кирилски текстови „мешањето“ ретко се забележува). Мешањето се случува во позиција зад палаталните или зад палатализираните консонанти ($ę > ɔ$, пред сè, зад *j*, *š*, *ž* и $ɔ > ɛ$ зад *l'*, *n'*, *r'*). Примери од средновековните македонски/бугарски текстови: *žetva > žotva* – ‘жетва’, *vol'ɔ > vol'ɛ* – акузатив еднина од ‘волја’ (причините за употребата на графемите за означување на носовките, во најголем број од случаите, се повеќе правописни отколку фонетски, поради деназализацијата). Оваа појава е далеку

од невообичаена во македонските и во бугарските дијалекти, но се среќава и во соодветните стандардни јазици, иако во многу помал обем. Во трудов се разгледуваат механизмите на споменатата промена на гласовите.

References

- Browning Robert. 1983. *Medieval and Modern Greek*.² Cambridge et al.: Cambridge UP.
- Diels Paul. 1932. *Altkirchenslavische Grammatik mit einer Auswahl von Texten und einem Wörterbuch. 1: Grammatik*. Heidelberg. (Sammlung slavischer Lehr- und Handbücher; 1. Reihe: Grammatiken 6).
- FO = *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom*. Ed. Pavle Ivić. Sarajevo. (ANU BiH; Posebna izdanja LV; Odjeljenje društvenih nauka 9).
- Koneski Blaže. 1983. *A Historical Phonology of the Macedonian Language (with a Survey of the Macedonian Dialects and a Map by Božidar Vidoeski)*. Heidelberg: Winter. (Historical Phonology of the Slavic Languages 12).
- Lindstedt Jouko. 1988. „Nasal Vowels in the Cyrillo-Methodian Language and in Dialects of Southeast Macedonia“. *Studia Slavica Finlandensia* 5, 69–86.
- Mareš F. V. 1956. „Vznik slovanského fonologického systému a jeho vývoj do konce období slovanské jazykové jednoty“. *Slavia* 25, 443–495.
- Mareš F. V. 1971. „Hlaholice na Moravě a v Čechách“. *Slovo* 21, 133–200.
- Marti, Roland W. 1984. „Old Church Slavonic Nasal Vowels: Ѹ or VN?“. *The New Zealand Slavonic Journal* 1984, 119–152.
- Martinet André. 1964. *Économie des changements phonétiques: Traité de phonologie diachronique*.² Berne (Bibliotheca Romanica; Series Prima: Manualia et Commentationes 10).
- Mladenov Stefan. 1929. *Geschichte der bulgarischen Sprache*. Berlin – Leipzig. (Grundriß der slavischen Philologie und Kulturgeschichte [6]).
- Nuorluoto J. 1994. *Die Bezeichnung der konsonantischen Palatalität im Altkirchenslavischen: Eine graphematisch-phonologische Untersuchung zur Rekonstruktion und handschriftlichen Überlieferung*. München. (Vorträge und Abhandlungen zur Slavistik, 24).
- Nuorluoto J. 2004. „Implikacije grafemičke neujednačenosti u staroslavenskim glagoljičkim rukopisima“. *Прилози. одделение за лингвистика и литература наука. МАЛУ* 29/1–2, 31–41.
- Nuorluoto J. 2006. „Is There a Sound Change of “e > o” in Russian?“. *The Slavization of the Russian North: Mechanisms and Chronology / Die Slavisierung Nordrusslands: Mechanismen und Chronologie / Slavjanizacija Russkogo Severa: Mehanizmy i chronologija* (= *Slavica Helsingiensia* 27), ed. J. Nuorluoto. Helsinki, 293–308.
- Nuorluoto J. 2012. Towards Sound Change in Slavic: The Rise and Decline of the Correlation in Timbre. In: I. Janyšková & H. Karlíková (eds.), *Theory and*

- Empiricism in Slavonic Diachronic Linguistics* (Studia etymologica Brunensia 15). Praha, 449–464.
- Nuorluoto J. 2015. „On Possible Diagraphemes in the Early Glagolitic and Cyrillic“. *Knigamъ bo estъ neištetnaja glubina*. [FS Irina Lysén]. Eds. H. M. Eckhoff & T. Rosén. Uppsala: Uppsala University, 124–135.
- Shevelov George Y. 1964. *A Prehistory of Slavic. The Historical Phonology of Common Slavic*. Heidelberg: Winter.
- Topolińska Zuzana. 1974. *A Historical Phonology of the Kashubian Dialects of Polish*. The Hague – Paris. (Slavistic Printings and Reprintings 255).
- Vasmer Max. 1941. *Die Slaven in Griechenland*. Berlin. (Abhandlungen der Preußischen Akademie der Wissenschaften, Jg. 1941: Philosophisch-historische Klasse 12).
- БДА 2001 = *Български диалектен атлас. Обобщаващ том. I–III*. Eds. Ив. Кочев et al. БАН, Институт за български език.
- КМЕ 2 = *Кирилометодиевска енциклопедия. 2*. Eds. Петър Динеков et al. София 1995.
- Мирчев Кирил. 1958. *Историческа граматика на българския език*. София: Наука и изкуство.
- Стойков Стойко. 1968. *Българска диалектология*.² София: Наука и изкуство.

Alenka Šivic-Dular
 Filozofska fakulteta v Ljubljani
 alenka.sivic@guest.arnes.si

MAKEDONSKI GLAGOL MED BESEDOTVORNIM ARHAIZMOM IN ANALOGNO INOVACIJO

Abstrakt: V članku se na mak. nedovršnih in neprehodnih glagolih predstavlja slabo opažen pojav besedotvornega obnavljanja neproduktivnih glagolov, ki ga prepoznavamo kot obliko diahronega prenosa z nastankom pomenske popolnoma prekrivnih variantnih dvojnic, od katerih prehaja prva kot izhodiščna → v drugo kot ciljno, nastalo analogno po produktivnem modelu v jeziku. Razvoj poteka z morfološkim prestrukturiranjem oziroma transsufiksacijo (nadomeščanjem) neproduktivnega nosilca kategorialnih lastnosti s produktivnim nosilcem oziroma s preskokom iz ene glagolske vrste v najbližjo izofunkcijsko. Pojav je odraz kategorialne analogije, ki skrbi za uravnoteženje kategorialne mreže v jeziku.

Ključne besede: slavistika, makedonistika, kategorialna analogija, glagol.

1.0 Uvodni pojmi

1.1 Kot vsi slovanski jeziki je tudi makedonski iz praslovanščine podedoval glagolski sistem, ki sestoji tako iz temeljnega leksičnega fonda kot tudi iz mreže slovničnih kategorij, ki tvorijo sistemsko ogrodje jezika. Na novem prostoru se je slovansko jezikovno gradivo razvijalo iz lastnih korenin po svojih pravilih, vendar pa so opazno vplivali tudi balkanski jeziki. Iz historične gramatike je znano, da se vpliv kaže v radikalni poenostavitvi imenskega sistema v analitičnega ob nekoliko bolje ohranjenem glagolskem sistemu z gramatičnimi kategorijami, kot so glagolski vid, časi (prezent, aorist, imperfekt), število, spol, način, naklon, (deloma spremenjena) glagolska prehodnost.¹ Med inovacijami pa so: kategorija »на прекажаноста« na vseh treh časovnih ravninah, splošna oblika participa tipa *иагнаџи, гојден* (tj. tvorjena tudi od izvorno neprehodnih glagolov), skladenjske konstrukcije tipa *сум гојден, имам гојдено* (Конески 1982: 168–203).

1.2 Kategorija glagolskega vida, ena izmed najopaznejših lastnosti slovanskega glagola, ki pomeni gramatikalizacijo trajanja dejanja oziroma prevedbo pomenske lastnosti glagola v njegovo sistemsko (gramatično) lastnost, je v makedonščini med najbolj produktivnimi. Po trajanju se glagoli delijo na nedovršne (durativne, iterativne, delimitativne, perdurativne itd.) in dovršne (punktualne; ingresivne, egresivne itd., ki jih pomensko modificirajo prefiksi z vnosom prislovnih vsebin). Vstopajo v vidska razmerja, ki sestojijo iz nedovršnega in dovršnega člana.² Poleg kategorialnega pomena trajanja pozna slovanski glagol tudi kategorialni pomen

¹ Niso pa se ohranili npr. infinitiv, supin, deloma participi, kar se odraža v skladnji.

² Sestavina vidskega razmerja je tudi usmerjenost členov: (1) od (sistemsko nezaznamovanega) nedovršnega glagola → (zaznamovani) dovršni glagol; in nazaj: (2) od (sistemsko zaznamovanega) dovršnega glagol → (iterativni) nedovršnik.

prehodnosti:³ pri prehodnih glagolih dejanje prehaja neposredno na predmet dejanja (tj. vezljivost z Acc. sg.), pri neprehodnih glagolih pa ne prehaja (tj. ni vezljivosti z Acc. sg.). V psl. sta kategorialna pomena trajanja in prehodnosti povezana in sta lastna ali samemu glagolu (brez vrstnega morfema/markerja tipa psl. -ø-ti) ali pa vezana na vrstni morphem, ki je nosilec teh dveh kategorialnih pomenov.

Znano je, da je besedotvorno razločevanje med neprehodnimi in prehodnimi glagoli v mak. začelo pešati (slabeti), da se je s tem začela brisati meja med tema podskupinama glagolov. Posledično se je spreminjala tudi podedovana (stara) raba in so se sintaktično neprehodni glagoli začeli uporabljati enako kot prehodni. Razlogov za šibitev kategorialnega pomena neprehodnosti v mak. je več, med njimi tudi takšnih s slovanskimi koreninami. Naj najprej poudarim, da (slovanska) sistemska refleksivizacija prehodnih glagolov (tipa *иоуи се, секне се*) v smeri neprehodnih ni imela nobenega vpliva. Refleksivizacija prehodnega glagola pomeni premik od prehodnosti na zunanji objekt (tj. prvega na drugi aktant) → prehodnost znotraj prvega aktanta (tj. združitev prvega in drugega sintaktičnega aktanta). Se pa ta proces tudi v mak. odraža v analognem prenašanju reflektivnega *се* kot nefunkcionalne sestavine *к* (že) neprehodnim glagolom (npr. mak. *мрзне* poleg *мрзне се*). Iz tega izhaja, da refleksivizacija prehodnih glagolov ne vpliva ne na krepitev ne na šibitev neprehodnega pomena.

Makedonska slovnica uči, da neprehodni pomen šibi skladišna raba neprehodnih glagolov kot prehodnih (tj. v skladišnih položajih, prvotno rezerviranim samo za prehodne glagole). Temu naj bi botrovali tuji domači dejavniki: npr. nastanek obče participijske oblike tipa *иаднаи, умрен* in konstrukcije tipa *сум дојден, имам дојдено*; razvoj modalnega pomena pripravljenosti; sprememba leksikalnega pomena v prefiguriranih tvorjenkah, ki vpliva na glagolsko vezljivost in na pojav prehodnosti (*неpreh. живее* → tudi *preh. иреживее*; *неpreh. иадне* → *preh. наиадне*); asociativni vpliv vezljivostnih vzorcev prehodnih sinonimov na prvotno neprehodne glagole tipa *умре – љо умре* 'убие, усмрти'; pojav faktitivnega pomena »прави« pri (besedotvorno) neprehodnih simpleksih tipa *слеее* 'прави слеп', *сивее* 'прави нешто да стане сиво', *стиарее* 'прави да биде стар'; pojav inhoativnega pomena »стане тоа, го добие својството на тоа или го добие тоа што е именувано со мотивирачката именката« pri glagolih s prefiksom *о-*(*об-*) na *-и*: prim. *осироии, осирромаши, освежи, осили, осиари* (Конески 1953: 169–173; Конески 1982: 167, 175; Конески 1976: 354–360, 393, 405–406; Конески 2003: 128–129, 150). Zaradi naštetih dejavnikov se zdi razumljiva nekoliko črnogleda ugotovitev В. Koneskega, da »напорот да се прави лексичко разграничување на глаголи преодни и непреодни во македонскиот јазик во ред примери е илузорен« (Конески 1982, 175).

³ V članku se uporablja izraz (pomenska) *kategorija prehodnosti* kot splošen za obe možnosti (tj. za pomen neprehodnosti in za pomen prehodnosti), podobno kot izraz *kategorija dovršnosti* kot splošen zajema obe možnosti (tj. na pomen nedovršnosti in dovršnosti). Da ne pride do nejasnosti, ki je tu lahko ključna, pogosto uporabljам pomen neprehodnosti, pomen nedovršnosti.

V članku se govori o diahronem prenosu psl. nedovršnih in neprehodnih simpleksov (v nadaljevanju: nedov., nepreh.) v makedonščino in o njihovem razvoju v primerjalnoslovanskem kontekstu. Psl. glagoli in tudi slov. dial. oblike se iz metodoloških razlogov podajajo v rekonstruirani obliki.

Med slovanskimi simpleksi prevladujejo nedovršni in takšni so bili že v predzgodovinski dobi, čeprav se je ta vidska monolitnost lahko oblikovala tudi sekundarno z absorbcijo prvotno dovršnih ali dvovidski glagoli (Dostál 1954: 154). Med njimi je tudi skupina psl. nedov., nepreh. simpleksov, jezikoslovno zanimiva tudi za zgodovino slovanskega glagolskega sistema iz vsaj naslednjih razlogov:

- (a) Psl. glagolski simpleksi so besedotvorno jasni in funkcijsko strukturirani. Ključna glagolska oblika je nedoločnik in v njem ključno strukturno mesto (pozicija), ki se nahaja med korenem kot nosilec leksikalnega pomena in morfemom *-ti* kot markerjem glagolske oblike. Na tem mestu stoji vrstni morfem, tj. marker glagolske vrste in nosilec kategorialnih pomenov dane glagolske vrste. V našem primeru gre za morfeme *-ø-*, *-nq*, *-ě-*, markerje nedov., nepreh. v psl. glagolskih vrstah I, II, III. Vrstni morfemi so pomembni za spremljanje jezikovnega razvoja.
- (b) Prefigirani simpleksi imajo še dodatno strukturno mesto za nosilca modifikacije leksikalnega in vidskega pomena (tj. M_d2), ki se nahaja neposredno pred korenem (tj. na prefiksu); te tvorjenke so zaradi tega že po definiciji dovršne. V članek so vključeni iz metodoloških razlogov za opazovanje razmerja do delovanja glagolskega vida.
- (c) Vrstni morfem je lasten vsem glagolskim oblikam, tvorjenim iz nedoločnika, kot temeljna os v sistemu paradigmatskih oblik, ki vanje vnaša kategorialne pomene njihove glagolske vrste. Če se vrstni morfem nadomesti (transsufigira) z drugim vrstnim morfemom, se skupaj z njim prenesejo tudi kategorialni pomeni in skladno s tem spremenijo kategorialne lastnosti (nove) glagolske vrste.
- (d) Transsufiksacija (nadomeščanje) vrstnih morfemov ustvarja besedotvorno in kategorialnopomensko razmerje med glagoloma, da se pravilom ločita samo vrstnem morfemu; razmerja se zavedamo npr. pri vidskih členih (nedov. *лѣѡа* → dov. *лѣѡне*), ali pa se ga ne zavedamo (npr. kategorialne analogije, ki ji posvečen ta članek).
- (e) Vrstni morfem prispeva kategorialne pomene tudi v pomensko mrežo glagola. Vendar pa se kakšen izmed kategorialnih pomenov lahko pojavlja tudi tam, kjer besedotvorno ni pričakovan in je navadno posledica neke spremembe v morfološki obliki. Prim. glagol *осѡару* z besedotvorno nepričakovanim nepreh. (inohativnim) pomenom 'стане стар' na prvem mestu in z besedotvorno pričakovanim preh. (faktitivnim) pomenom 'направи да биде стар' na drugem mestu⁴). Enako morfološko spremembo opažamo pri plasti

⁴ Mak. simpleks nedov., preh./faktitiv **сѡару* slovarsko ni izpričan, a je po modelu mogoč in verjeten, na podlagi prefigiranega dov., preh./nepreh. *осѡару* 'стане стар, ветов' in 'направи да биде стар' s sinonimnim dov., nepreh. *осѡарее* k nedov., nepreh. *сѡарее* (TPMJ 3, 572–573).

glagolov tega tipa tudi v drugih (južno-)slovanskih jezikih in jo je mogoče razlagati z morfološko analogijo.

- (f) Simpleksi imajo ob sebi prefigurane dovršnike, s katerimi so sistemsko v vidskem razmerju (tj. nedovršni člen → dovršni člen, dovršni člen → nedovršni člen). Vsak simpleks lahko vstopa v toliko vidskih razmerij, kolikor prefiguriranih tvorjenk lahko tvori).
- (g) Prefigurana tvorjenka iz nedov., nepreh. simpleksa je avtomatično dovršna in praviloma tudi neprehodna, če ne spreminja leksikalnega pomena. S spreminjanjem leksikalnega pomena, se lahko spreminja glagolska vezljivost, s tem pa tudi glagolska neprehodnost → prehodnost.

2.0 Klasifikacija glagola

2.1 Klasifikacija sodobnega makedonskega glagola

Makedonska klasifikacija glagolov temelji na gramatičnih morfemih, ki v obliki sedanjiške osi končujejo glagolske osnove, iz katerih se tvorijo vse paradigmatske oblike. Prvo klasifikacijsko merilo vokalni morfem na koncu sedanjiške osnove (tj. vokal v obliki za 3.sg.)⁵, po katerem se glagoli razvrščajo v *a-*, *e-*, *u-* grupo [група]. Drugo klasifikacijsko merilo je vokalni morfem osnove, na katerega se končuje oblika 1.sg. preteklega dovršnega časa (минато свршено време), po katerem se glagoli razvrščajo na razdelke [раздел]. Pri klasifikaciji mak. glagola se upoštevata obe merili, in sicer osnovna je delitev na grupe po sedanjiški osnovi, dodatna pa na razdelke po osnovi preteklega dovršnega časa). Tako *a*-grupa sestoji samo iz *a*-razdelka (tj. vokalna morfema obeh osnov sta enaka: *вика* : *викав*, *беџа* : *беџав*⁶), *u*-grupa sestoji iz *u-*, *e-*, *a-* razdelkov (npr. *носу* : *носив*; *оџлуви* : *оџлувев*; *броу* : *бројав*) in *e*-grupa sestoji iz *a-*, *e-*, *o-*, *ø*-razdelkov (npr. *џагне* : *џагнав*; *џише* : *џишав*, *лаже* : *лаџав*, *каџе* : *каџав*, *везе* → *везав*; *рече* → *реков*; *џие* → *џи-ø-в*) (Конески 1976: 405–408). Vokalni morfemi za mak. grupe odražajo psl. sedanjiške morfeme, vokalni morfemi za mak. razdelke pa (z izjemo *-o-*) odražajo nedoločniške morfeme psl. glagolskih vrst (= vrstne morfeme). Za študij diahronnega prenosa jezikovne tvarine iz praslovanščine v sodobno makedonščino (in v vse slovanske jezike), se zdi klasifikacija po sedanjiku manj primerna, zato, ker: (a) sedanjiški morfemi niso nosilci kategorialnih pomenov, lahko pa signalizirajo različne poteke dejanja ali stanja (Aktionsart), npr. inhoativni pomen pri denomintivih na *-ee* (*белее*) in/ali pomen stanja (z dinamičnim/nedinamičnim potekom: *џору*, *џрџи*) pri deverbativih na *-u*;⁷ (b) nasprotno pa so psl. vrstni (nedoločniški) morfemi nosilci kategorialnih lastnosti glagolov; (c) slovanskim jezikom skupni transponati psl. glagolov omogočajo primerjavo razvojnega rezultata. Iz tega razloga se v razpravi izhaja iz psl. nedoločniške klasifikacije in iz tamkajšnjega številčenja po glagolskih

⁵ Glagolske skupine se oblikujejo že v makedonskih spomenikih 13.–15./16. stol. Večina glagolov *a*-grupe se je oblikovala kot takšna s fonetično kontrakcijo psl. *-aje-* > *-ae-* > *-a-* (prim. **podobatъ* [podobati]) in po analogiji (npr. *имамъ имѣти* (Угинова-Скаловска, separat, 3, 8).

⁶ Sem se redkeje uvrščajo tudi drugi glagoli, npr. mak. *кова* nedov. poleg *ковев* nedov. < psl. **kove-* [kovati], mak. *жала* (*ce*) nedov. poleg *жалев* (*ce*) nedov. < psl. **žali-* (se) [žaliti (se)] ali **žalje-* [žalēti].

⁷ To velja za vse slovanske jezike.

vrstah (tj. glede na nedoločnik) in po razredih (tj. glede na sedanjik). Glagoli se navajajo v sodobni mak. obliki, v psl. rekonstrukciji in/ali v rekonstrukciji že slov. tvorjenk.

2.2 Klasifikacija praslovanskega glagola

Po morfemu, na katerega se končuje nedoločniška osnova (tj. po vrstnem morfemu), se psl. glagoli delijo na sedem vrst (tj. I-ø-, II-nq-, III-ě-, IV-i-, V-a-, VI-ova-, VII - atematski glagoli), vrste pa se po morfemu, na katerega se končuje sedanjiška osnova, dodatno delijo še na glagolske razrede (tj. -e-, -ie- [vrsta I]; -ne- [vrsta II]; -ěje-, -i- [vrsta III]; -i- [vrsta IV]; -e-, -ie-, -aje- [vrsta V]; -uje- [vrsta VI]) (Vondrák 1912: 523–578). Vrsta VII vsebuje pet besedotvorno najstarejših glagolov, med njimi tudi preoblikovane ie. arhaizme (psl. *damь [dati], *děmь [děti], *ěmь [ěsti], *imamь [imati], *věmь [vědět]). Vrsta I/1-7 vsebuje psl. glagole ie. izvora s strukturo sedanjika: koren + tematski vokal -e- (-ie -) + oblikoslovna končnica (prim. *nesetь, *pojetь, *myjetь) oziroma s strukturo v nedoločniku: koren + -ø- + nedoločniški -ti (prim. *nes-ø-ti, *pě-ø-ti, *my-ø-ti). Strukturno mesto med korenem in nedoločniškim -ti je namenjeno gramatičnemu morfemu, ki je nosilec kategorialnih pomenov vida in/ali prehodnosti. To pomeni, da glagolska vrsta I ne vsebuje formalnega nosilca kategorialnih pomenov, da so ti (skupaj z leksikalnim pomenom) zajeti v korenu in da jih prepoznavamo skladenjsko prek glagolske vezljivosti. Zaporedje vrst, označenih z rimskimi številkami, odraža tudi smer besedotvornega razvoja slovanskega glagola (Šivic-Dular 2022: 13-16). Nasprotno pa morfemi sedanjiške osnove (npr. -e-, -ie-) že v psl. nimajo prepoznavnih kategorialnopomenskih pomenov oziroma so v tem smislu prepoznavni samo v parnem razmerju z nedoločniškim vrstnim morfemom. V članku se obravnavajo mak. glagoli, ki nadaljujejo nedov., nepreh. simplekse (transponate) psl. vrst I, II, III⁸ (samo obrobno tudi psl. vrste IV, mak. *u*-grupe [*u*-razdelka]).

3.0 Značilnosti praslovanskih glagolskih vrst

3.1 Značilnosti glagolske vrste II

Psl. vrsta II vsebuje deverbative s sufiksom -nq- [-ne-] in korenem na soglasnik (prim. dov., preh. dvig-nq-ti [dvigne-] in nedov., nepreh. *съх-nq-ti [съхne-]) v psl. II/1 in/ali s korenem na samoglasnik (prim. dov. *mi-nq-ti [mine-] in/ali nedov. *věnqti [věne-]: stčeš. *věnúti*⁹) psl. vrste II/2. Mak. transponati se uvrščajo v *e*-grupo [a-razdelek]: *крейне* [*крейнав*], *мине* [*минав*]. Produktivni mak. sufiks -*ne*- [-на-] je po Koneskem edini sufiks za tvorbo dovršnih glagolov (prim.

⁸ Med stslov. perfektivi iz spomenikov klasičnega kanona Dostál omenja nekaj perfektivov s sufiksom na -jo/je- vrste III, in več na -i- vrste IV, nato pa ugotavlja, da »žadný z těch suffixů a slovesných typů není výlučně znakem perfektivností, protože v všech třídách jsou též slovesa nedokonává« (Dostál 1954: 106). Iz analiziranega gradiva (tj. 4 perfektivnih glagolov njegove vrste III: *lobъzati lobъžo*, *skandalisati skandalisajo*, *vlasvimisati vlasvimisajo*, *pečatьlěti pečatьlějo*) se izkaže, da uporablja deloma drugačno klasifikacijo, ki v tej točki ustreza našima V/2 in V/1 (Dostál 1954: 77–80).

⁹ Vaillant ta glagol šteje za »imperfectif à côté de *věje- vāti*, v. sl. *věje- vějati*, et le polonais a *wienie-*, inf. *wionqć* pour v. pol. *wianqć*.« (Vaillant 1966: 233).

викне, мавне, свейне) ali ob prefiksu eden izmed dveh markerjev (npr. *ѡблео^{не}, на^{ме}кне*).¹⁰ (Конески 2003: 136, § 273; 152, §299).

Morfem *-ne-* [-nq-] je dvofunkcijski, zato ker lahko nastopa kot marker obeh nasprotnih kategorialnih pomenov trajanja: je marker dovršnega (tj. zaznamovanega člena v vidskem paru) in marker nedovršnega (tj. nezaznamovanega člena v vidskem paru).

Pri dovršnih glagolih (simpleksih) ima *-ne-* funkcijo prvega markerja dovršnosti (= M_{d1}), medtem ko imajo prefiksi funkcijo drugega markerja dovršnosti (=M_{d2}). Zdi se, da smemo M_{d1} šteti za prvega tudi zato, ker se nahaja na strukturnem mestu kategorialnih (gramatičnih) pomenov, prefiks M_{d2} pa na strukturnem mestu adverbialnih (leksikalnih) pomenov in šele drugotno tudi gramatičnega pomena (tj. marker M_{d2} spreminja tako gramatični kot tudi leksikalni pomen glagola (osnove, korena). Pri nedovršnih in neprehodnih simpleksih ima sufiks *-ne-* [-nq-] funkcijo edinega markerja nedovršnosti (= M_{nd}). Omenjeno je že bilo, da dovršni (in prehodni) simpleksi z morfemom *-ne-* [-nq-] kot edinim markerjem dovršnosti M_{d1} tipa *викне* označujejo punktualno (trenutno) dejanje, ki je vidski par k nedovršnemu simpleksu (iterativu) na *-a-ti* tipa *вика*; besedotvorno je izpeljan s transsufiksacijo (tj. z nadomeščanjem sufiksov *-a-* → *-ne-*). Drugače povedano, med členoma obstaja razmerje čistega trajanja oziroma pomen dovršnega simpleksa (*викне, чу^{кне}*) sestoji iz enega, v sebi zaključenega dejanja, njegov nedovršni (iterativni) vidski par (*вика, чука*) pa iz niza enakih zaporednih, v sebi zaključenih dejanj (prim. psl. **mukati* → *muk^oti*).¹¹

¹⁰ Čisti vidski pari so samo tisti, kjer se člena razlikujeta izključno po trajanju (tj. v spodnji skupini (a). V slovanskih jezikih se dovršnost izraža na tri načine: (a) s sufiksom *-ne-* [-nq-] kot edinim markerjem dovršnosti M_{d1} (prim. mak. *викне, мавне, свейне*); (b) s prefiksom kot edinim markerjem dovršnosti M_{d2} (prim. mak. *зайресе, ѡноси*) in/ali (c) z obema markerjema dovršnosti M_{d2} in M_{d1} (prim. mak. *ѡрѡадне, ѡзлеоне*).

¹¹ Podobno se momentalni/trenutni/punktualni glagoli (mak. »*МОМЕНТНИТЕ* глаголи«) s transsufiksacijo tematskega vokala *-e-* → *-ne-* tvorijo tudi od leksikalno dovršnih (punktualnih) psl. glagolov vrste I (prim. psl. dov. **reče-* [rek-ti] psl. vrste I/3 → slov. dial. dov. **rekne-* [rek-ti]; hrv./srb. *reknē-* poleg *rečē* [reči] → slov. dial. dov. **rekne-* [reknqti] češ. *řekne-* [řeknouti] : češ. *řekne-* [řeknouti] vrste II/1; prim. psl. dov. **pade-* [pasti] psl. vrste I/1 → slov. dial. dov. **padne-* [pasti]; hrv./srb. *pādnēm* [pāsti] → slov. dial. dov. *padne-* [padnqti] vrste II/1; češ. *padne-* [padnouti], slš. *padne-* [padnúť], mak. *ѡadne, болг. ѡадна* (Šivic-Dular 2013: 29-51). Nadomeščanje morfema *-e-* → *-ne-* kot M_{d1} v tovrstnih primerih ima funkcijo okrepitve kategorialnega pomena dovršnosti. Zanimivo in nepričakovano pri tem je dejstvo, da glagoli psl.vrste I tipa nedov. **nese-* [nesti] poznajo samo prefigurane dovršnike. Iz kombinacije teh jezikovnih dejstev smemo sklepati, da gre pri slov. dial. inovaciji tipa **rekne-* [rekti/reknqti] za morfološko prestrukturiranje oziroma za besedotvorno obnavljanje osnovne glagolske oblike zaradi delovanja kategorialne analogije; ta se kaže kot prehod glagolov iz izhodiščne vrste I → izofunkcijsko ciljno vrsto II/1, s katero jsi delita funkcijski pomen (tj. dovršnost). Trditi se sme, da morfološko (besedotvorno) prestrukturiranje kot prepoznavna jezikovna inovacija posredno dokazuje večjo dinamiko v razvoju glagolskega vida, prek tega pa posredno zamejitev geografskega prostora (areal) te inovacije in morda tudi relativnokronološke značilnosti. Te možnosti odpirajo tudi nove raziskovalne vidike za slovansko historično dialektologijo, saj delitev na inovativni areal (z oblikami tipa **rekne-* [reknqti] in arhaični areal (s podedovanimi oblikami tipa **reče-* [rekti]) povezujejo z razvojem glagolskega vida.

Vzporedno obstajajo tudi simpleksi s psl. morfemom *-ne- [-nq-] kot markerjem nedovršnosti (= M_{nd}), ki so nedov., nepreh. tvorjenke tipa *сѣхне- [sѣxnqti] z inhoativnim pomenom 'станува како' in ki s prefiguriranim dov., nepreh. glagolom tipa *усѣхне- [usѣxnqti] 'стане како' tvorijo vidski par.¹²

3.1.1 Nedovršni in neprehodni glagoli na -nq-

V slovnici B. Koneski navaja 11 mak. nedov., nepreh. simpleksov s sufiksom -ne- (psl. -ne- [-nq-]: *ѡасне, ѡине, семне, кине, кисне, молкне, мрзне, ѡлакне, рине, секне*, poet. *расне* poleg *расѡе* (Koneski 1976: 390–391), odzadnji slovar makedonskega jezika jih prinaša 17 (Миличик 1967), gradivo pa bi se najbrž lah17 jih prinaša o dopolnilo po slovarjih, kot so *Речник на македонскиоѡ јазик* 1–3, *Толковен речник на македонскиоѡ јазик* 1–6, dialektični slovarji in drugi pisni viri, tudi z deadjektivi, med njimi tudi že starimi (npr. *крепне, мекне*), ki jih v razpravi navajam za vzorec. V slovanskih jezikih je njihov korpus zagotovo obsežnejši, kot se misli danes.

Tovrstni nedov., nepreh. simpleksi so premalo opaženi, slabo je raziskan njihov nastanek (izvor). Zanesljivo niso sekundarni, čeprav jih stesl. kanonski teksti poznajo samo peščico, kasneje pa se njihovo število povečuje (Dostál 1954, passim). Prav tako niso nastali z deprefiksacijo dovršnikov, ker bi bilo to v nasprotju z besedotvorno tipologijo. Po deprefiksaciji dvojnih dovršnikov (mak. двојни свршени форми), tj. glagolov z dvema markerjema dovršnosti (prefiksom, sufiksom -ne- [-nq-]), nastanejo namreč glagoli enakega vida, kot so ga imeli pred prefiksacijo, prim. dov. *одрече* → dov. *рече*; dov. *полетне* → dov. *летне*; dov. *зѡине* → nedov. *гине*). Tudi iz drugih razlogov je verjetnejše mnenje, da so starinske in da so se ohranile vzporedno z (ekspanzivnimi) dovršniki te tvorbe (Vaillant 1966: 253–259). Nujno bi bilo zbrati kolikor mogoče izčrpen korpus slovanskih nedov., nepreh. simpleksov na -nq- za natančnejši uvid v zgodovino teh glagolov in izrabiti vse metodološke pristope za njihovo preučitev, med katerimi se zdi uporabno tudi morfološko prestrukturiranje, ki lahko posveti v posledice spreminjanja jezikovne produktivnosti.

Slavistična znanstvena literatura že dolgo ve za vidsko dvojnost pri glagolih na -ne- [-nq-]. Tako V. Vondrák piše o dovršnih deverbativih in o nedovršnih deadjektivih (deloma tudi drugih glagolih) z inhoativnim pomenom, npr. *сѣхнѡти* 'dürr, trocken werden, verdorren', *влѣснѡти* 'lallen, stammeln', *выкнѡти, glybnѡти* (Vondrák 1912: 543–544). A. Belić govori o prehodnih in neprehodnih deverbativih, ki da so tudi dovršni (srb. *pisnuti, dahnuti*) in nedovršni (srb. *ginuti, čeznuti, venuti*), in o deadjektivih z inhoativnim pomenom (srb. *čvrnuti, gluhnuti, grknuti*). Ob tem Belić prodorno dodaja, da naj bi se inhoativni in punktualni pomen razvila »prema

¹² Zaradi različnega vida so dov./trenutni glagoli tipa *чукне, жолѡне* in nedov./inchoativni tipa psl. *сѣхне- lahko le vzporedne in medsebojno neodvisne tvorjenke: prva (dovršna) z markerjem M_{d1} je nedvomno povezana z razmahom razvoja glagolskega vida, nastanek druge pa je tudi relativnokronološko težje določiti. Deloma gre lahko že za stare deadjektive tipa psl. *сѣхне- [sѣxnqti], kot jih poznamo tudi iz kasnejših obdobij, morda pa celo že za deverbativ iz neohranjenega psl. glagola tipa lit. *sušù [sùsti]* (Vaillant 1966, 241). Tudi slov. deverbativi iz kasnejšega časa niso redki (prim. slov. dial. *zѣбне- [zѣbnqti] k *zѣбе- [zѣb(s)ti]).

značenju pojedinih glagola koji su mogli imati to značenje po značenju samoga korena« (Белић 1965: 38). V svoji študiji o vidskem sistemu v staroslovanskem jeziku A. Dostál navaja 5 nedovršnih simpleksov na -nq- (tj. *gybnoti*, *kanoti*, *sъxnoti*, *vľšnoti*, *vyknoti*) s pripombo, da niso popolnoma vključeni med dovršnike (Dostál 1954: 166–167)¹³, in 45 simpleksov, znanih prek prefigiranih dovršnikov, s pripombo, da »původní počet sloves této třídy byl větší«¹⁴ (Dostál 1954: 382–394).¹⁵ Izhajajoč iz statističnih podatkov predvideva, da se število tovrstnih nedovršnikov v cerkvenih redakcijah povečuje.

Kategorialna pomena nedovršnost in neprehodnost se pri deadjektivnih simpleksih lahko izražata z dvema vrstnima morfemoma, in sicer z: (a) -nq-ti [-ne-] psl. vrste II; (b) -ě-ti [-ěje-] psl. vrste III/1; ta sinonimnost med glagolskimi vrstami velja samo za tisti del simpleksov pod (a), ki so nedovršni in neprehodni (npr. mak. *вене*, *мрзне*), ne pa za tiste, ki so dovršni in prehodni (npr. mak. *оидне*, *крене*). Prefigirane tvorjenke iz simpleksov so vedno dovršne (ker vsebujejo marker M_d2), lahko pa so ali neprehodne in/ali prehodne (npr. mak. *nepreh. ѿовене*, *исчезне*, *ѿокусне*; preh. *смрзне* tudi 'направн иешто да се замрзне'). Pričakovali bi, da bodo prefigirane tvorjenke dov. in nepreh., vendar pa postanejo lahko tudi prehodne, če s prefiksacijo spremenjeni leksikalni pomen tvorjenke to zahteva.

3.2 Značilnosti glagolske vrste III

Psl. vrsto III sestavljajo psl. nedovršni in neprehodni simpleksi z nedoločniškim vrstnim sufiksom (morfemom) -ě- in z dvema sedanjšikima sufiksoma: (a) -ěje-: pri denominativih tipa *uměje- [uměti] (< *umъ), *slěpěje- [slěpěti] (< *slěpъ) razreda III/1; (b) -i- pri deverbativih tipa *leti- [letěti], *tърpі- [*tърpěti] razreda III/2). Pri deadjektivih prevladuje inhoativni¹⁶ pomen, pri deverbativih pa dinamično/nedinamično stanje. Mak. transponati glagolov te psl. vrste se uvrščajo v isti e-razdelek, toda v dve grupi, in sicer v mak. e-grupo,¹⁷ ki izhaja iz psl. razreda

¹³ Med dovršnimi simpleksi pa jih navaja 16 (*dъxnoti*, *dvignoti*, *dъxnoti*, *goneznoti*, *kliknoti*, *kosnoti*, *krъknoti*, *mrъknoti*, *plinoti*, *zinoti*, *rinoti* se, *tľknoti*, *tъknoti*, *dunoti*, *minoti*). (Dostál 1954: 71–76).

¹⁴ Prim. Dostálov seznam: : *-běgnoti*, *-bъdnoti*, *-čeznoti*, *-gasnoti*, *-glъbnoti*, *-greznoti*, *-klenoti*, *-krъsnoti*, *-kysnoti*, *-kynoti*, *-ľnoti*, *-manoti*, *-mlъknoti*, *-mrъznoti*, *-mъknoti*, *-męknoti*, *-niknoti*, *-nъznoti*, *-pľznoti*, *-pregnoti*, *-rignoti*, *-sagnoti*, *-sęknoti*, *-segnoti*, *-slěpъnoti*, *-slъnoti*, *-stignoti*, *-sъnoti*, *-tegnoti*, *-tonoti*, *-tърgnoti*, *-venoti*, *-veznoti*, *-sunoti*, *-tъnoti*, *-vinoti*, *-vrъgnoti*, *-zębnoti*, *-žasnoti*, *-gъnoti*, *-męnoti*, *-menoti*, *-planoti*, *-prenoti* se.

¹⁵ Nedov., nepreh. deadjektive na -ne- [-nq-] z inhoativnim pomenom, ki je sinonimen vrstnemu sufiksu -ě-ti, poznajo tudi drugi slov. jeziki (prim. češ. *stárnouti*, slš. *moknúť*, polj. *ślepnąć*, itd.).

¹⁶ Izraz *inohativ* se uporablja za glagol, ki se imenuje tudi *evolutiv*, če označuje počasen vstop v dejanje (*ingresiv* pa, če označuje hiter/nenaden vstop v dejanje) in se slovarsko opisujejo s »postajati« in »postati«. Bslov. (inohativni) sedanjik se je tvoril z nazalnim morfemom (infiksom) -n-, vendar pa tudi s sufiksi (prim. psl. -ne- [-nq]).

¹⁷ Psl. glagoli tipa III/1 razvijajo psl. morfem *-ěje- v tri smeri: (1) ohranitev psl. razmerja med sedanjškim in nedoločniškim morfemom (prim. rus. *старее-* [стареть], *умее-* [уметь]; ukr. *німіє-* [німіти] < *němъ; polj. *starzeje-* *się* [starzeć się]; bolg. *старее-*; mak. *сїарее-*; sln. dial./arh. *živěje-* [živěti], *uměje-* [uměti]; (2) kontrakcija *-ěje- > -ě-: sln. dial./arh. **živěm* [živěti] *úmem* [uměti; hrv. kajk./ *sivem* [fiveti] (Belostenec 2: 484), *zimem* 'zimu trpim, merzel postajam' (Belostenec 2: 629); (3) kontrakcija *-ěje- > -ě- > -ī- (= fonetični razvoj, prim. eš. -ī-, toda 3mn. -ě/eji): prim. češ. *šedivím* [šedivěti], *umím* [uměti]; (4) razvoj *-ěje- > [-ě- (?)] → -i- (analogno) po sedanjiku tip III/2 prim. sln.

III/1, mak. *u*-grupo, ki izhaja iz psl. razreda III/2. Pri mak. deadjektivih prav tako prevladuje inhoativni pomen 'станува како; преминување во нова состојба' (npr. *белее, шемнее, слабее, бо̀зашее*), redkeje nedinamičnega stanja 'се izdelува со; е некаков', zlasti v povezavi z refleksivom *се* (npr. *црвенеє, црвенеє се, белее се*). Desubstantivi nimajo pomensko tako enotnega slovarskega opisa (npr. *каменеє 'станува како камен'*, tj. v smislu 'postajati zelo trd'; *сребрее 'станува, изгледа како сребро'*, *вейрее 'излага на ветар'*, *умее 'знає да прави нешто'*, *чемрее 'страда од чемер'*). Deadjektivi se navadno tvorijo iz osnovne stopnje (tj. pozitivna) kvalitativnega pridevnika, vendar pa, kot se vidi iz slovarskega opisa, lahko procesualnost lastnosti asociativno vpliva na dojetanje adjektiva, kot da gre za komparativ (npr. *малеє »станува помал«*; *сїарее »станува стар или постар«*) (Конески 1976: 384–385; Конески 2003: 129, 152; Кепески 1972: 79; PMJ: passim).

V mak. *u*-grupo [e-razdelek] (npr. *киїц [прекипєв]*) (Конески 2003: 136–137) se uvrščajo tudi deadjektivi, če sodimo po sedanjiškem morfemu *-u-* (namesto *-ee* < psl. *-ěje-*), npr. *блєц [блєцїц]*, по-блєцєлє (namesto ***блєдєє*, prim. bolg. [из]-*блєдєя*), toda z vzporednim nedov., nepreh. *блєднєє*¹⁸ (< **blěďněje-*); *ветви [3mn. вейвїц]* poleg *вейвєє* 'за одело – станува ветво, изблєдува, се лити, се аби' (TRMJ 1: 232), prim. bolg. nepreh. *Вехтєя* [toda preh. *вехтя*] < **ветьх-ěje-*; preh./nepreh. *ѣрбави*¹⁹ [*ѣрбавїц*] poleg *ѣрбавєє (се)* 'станува грбав, се витка во грбот' (TRMJ 1: 373). (Конески 2003: 128).

Prisotnost inhoativnega pomena je podedovana lastnost in posredno dokazuje »morfološko motnjо« (tj. nadomestitev sedanjiškega morfema *-ěje-* → *-i-*, pri čemer *-i-* ni nosilec inhoativnega pomena). Razmeroma pogost je inhoativni pomen v prefiguriranih glagolih, ki bi izvorno lahko bili prehodni (faktivni) glagoli psl. vrste IV

živim [živěti], *bledim* [bleděti]; srb./hrv. *stārīm* [stār(j)eti]; *čīlīm* [čīljet] 'slabiti, venuti, nestajati' (Тиврански 2002: 355), srb. dial. *žūtīm* [žūtět] (Elezović 1: 182) itd. Opaža se tudi glasovno-oblikoslovni sovpad z glagoli vrste IV v obeh paradigmatskih oblikah, tako da se je stara razlika med glagolskima vrstama ohranila samo kot sled v pomenski strukturi glagola in kot prisotnost pomena neprehodnosti.

¹⁸ Prim. sinonimne prefigurirane tvorjenke z inhoativnim pomenom: *поблєдє* = *поблєднє* 'стане блєд' (TRMJ 4: 128) in *їреблєц* = *їреблєднєє* 'стане многу блєд' (TRMJ 4: 443) < psl. **blěď-* Prim. psl. **blěďje-* [blěďjeti]: mak. *блєдц* [блєдєв] in enakem slov. dial. **blěďi-* [blěďěti] in celo naprej → *bledi* [blěďiti], poleg **blěďne-* [blěďnōti]: mak. *блєднє*, srb./hrv. *bl(j)ědnuti*, češ. *blednouti*, slš. *blednúf*, (gluž. *blednyć*, dluž. *blědnus*, polj. *bladnąć*, ukr. *блєднєтє*) (ЭСЯ 2: 110; SP 1: 259). Slov. tvorjenka (prim. mak. *блєднєє*, bolg. *блєднєя*, sln. *bledněti*, polj. *blednieć*, rus. *блєднєтє*) se rekonstruira **blěďněje-* [blěďněti], kot da je izpeljana iz razširjenega slov. **blěď-ьн-ь*, se pa opozarja na enakopomenski in nedvomno starejši **blěďnōti* < **blěďь* (ЭСЯ 2: 112; SP 1, 260; Черных 1: 92-93). Izpeljava iz adj. **blěď-ьн-ь* se sicer zdi mogoča, saj pripone **-ьн-* strukturno krepi besednovrstni (tj. adjektivni) pomen psl. **blěďь*. Primerljivi vzorec se pojavlja v južnoslov. adjektivu **zlat* – **zlatan*, **mek* – **mekan* itd.), vendar pa ni nič manj verjetno domnevati, da se je izhodiščni deadjektiv **blěďnōti* [blěďne-] vrste II/1 morfološko prestrukturiral v glagol **blěďnēti* [blěďněje-] po modelu razreda psl. III/1 (Šivic-Dular 2011). Celo obratno, izključiti ni mogoče možnosti, da je tudi t.i. strukturni *-n-* samo preinterpretiran kot pridevniški sufiks *-ьн-* (**blěď -n-* kot **blěďьнь* namesto psl. **blěďь* po napačni dekompoziciji glagola tipa **blěďn-ōti*).

¹⁹ Glagol *ѣрбави* je izrecno označena kot »trans. i intrans. grbaviti« in mak. *грбавєє* kot 'grbaviti (se), postajati grbav« (PMJ 1: 114).

in ki so po nadomestitvi sedanjiskega morfema -ėje- → -i- sovpadli s prvotnimi glagoli psl. razreda III/1 (npr. mak. *о̀золи* = *о̀золе* 'остане без лисја, без влакна' (TPMJ 3: 450–451). V pomenskem polju glagola *о̀золи* je inhoativni pomen 'стане гол (без лисја, без кора, без влакна)' redkejši kot faktitivni pomen, ki je podedovan iz psl. vrste IV, kar se vidi tudi iz morfološko-skladenjskih oblik tipa (*зо*) *о̀золив*, (*зо*) *о̀золил*. Na prepletanje prvotno nezdružljivih kategorialnih pomanov v isti glagolski obliki je nedvomno vplivalo (analogno) širjenje sedanjiskega morfema -u- na e-grupo [e-razdelka], prek tega tudi formalni stik z glagoli mak. u-razdelka. In še zlasti prefigurane tvorjenke so potencialno izhodišče za spreminjanje glagolske vezljivosti ter prostor za jezikovno pogojeni sinkretizem leksiksičnih in kategorialnih pomenov. Prim. mak. dov., nepreh. *озравее* 'стане здрав, се излекува од болест' in *озравее* dov., preh. 'направи некой да е здрав, излекува некого од болест' (TPMJ 3: 495) in sinonimni dov., nepreh. *зрави*²⁰ 'излекува се од болест, стане здрав' in dov., preh. *зрави* 'излекува некого или нешто' (PMJ 2: 49).

3.3 Značilnosti glagolske vrste IV

Psl. vrsta IV vsebuje nedovršne in prehodne deverbative z enakim nedoločniškim in sedanjiskim morfemom *-i- [-iti]; med simpleksi so podedovani ie. iterativi (npr. *nosi- [nositi] ← nedov., preh. *nese- [nesti]), kavzativi (npr. *sadi- [saditi] < ie. koren *sōd-, *sēd-, *sed-) in psl. deadjektivni faktitivi (npr. *zolti- [zoltiti]) (Vondrák 1912: 557–558). Med glagoli, ki se uvrščajo v mak. u-grupo [u-razdelek], prevladujejo transponati psl. nedov., preh. glagolov, redkejši so dvovidski (npr. *зосѣи*, *ѣлени*) in redki sekundarno dovršni (npr. *казни*, *сојузи* (*се*)) (Конески 2003: 126–128). Te simplekse omenjam zaradi morfološke analogije, ki zaradi razrahljane kategorialne meje na tej točki ustvarja zvezo med glagoli e-razdelka in u-razdelka (tj. psl. vrst III in IV), ki bi sčasoma lahko vplivala na glagolske korpuse obeh razdelkov.

3.4 Značilnosti glagolske vrste I, razredi 1-7

Psl. vrsta I/1-7 vsebuje glagole, katerih nedoločniki ne vsebujejo vrstnega morfema kot nosilca kategorialnih pomenov (na tem strukturnem mestu stoji t.i. -∅-morfem), temveč se ti izražajo leksikalno oziroma so vključeni v glagol (osnovo, koren). Sedanjiska osnova se končuje na morfem -e-/-je-. Umeščajo se v mak. e-grupo [e-, o-, -∅-razdelki] tipa *рече* [реков], *кладе* [кладов], *несе* [несов], *ѣие* [пив < *pi-чъ] (Конески 1976: 407). Gre za neproduktivno glagolsko vrsto. Sem je vključena zaradi morfološkega prestrukturiranja neproduktivnih glagolov.

²⁰ Dovršni vid mak. simpleksa *зрави* v pomenu 'наздравѣ' in 'поздравѣ' (TPMJ 2: 203) je inovacija. V slov. jeziki se pomena 'invitare poculo aliquem' in 'salutem alicuius dicere' sicer razvijeta v prefiguriranih deadjektivih (tj. s s prefiksoma *na- in *po-); po deprefiksaciji (tj. opuščanjem prefiksov) je nastal novi simpleks, v katerem sta združena leksična pomena obeh prefiguriranih tvorjenk in tudi njun kategorialni pomen (tj. dovršnost).

4.0 Kategorialna analogija in morfološko prestrukturiranje

4.1 Morfološko prestrukturiranje z delno transsufiksacijo psl. vrste II/1 → III/1 (III/2)

Morfološko prestrukturiranje in kategorialna analogija sta bila po naključju odkrita leta 1912 ob obravnavi 15 nedovršnih in neprehodnih slovenskih glagolov na *-n-éti* [-n-ím], ki so v glagolski osnovi vsebovali besedotvorno nejasno sestavino *-n-* (npr. *krepneti*, *trohneti*, *sahnneti*, *veneti*). Pokazalo se je, da vzporedni glagoli na sln. *-niti* [-nem] < *-nq̄ti [-ne-] psl. vrste II/1: *kre(p)nem* [kre(p)niti], *trôhnem* [tróhniti], *sâhnem* [sâhníti], *vênem* [véniti]. Glagoli obeh tvorb se pomensko popolnoma prekrivajo, morfološko in prozodično pa pripadajo dvema glagolskima vrstama, tako da tvorijo variantne dvojnice. Prisotnost sestavine *-n-* dokazuje, da so glagoli na *-n-eti* deverbativi, nastali z delno transsufiksacijo morfema *-nq̄-ti → -n-éti): Variantni dvojnici tipa **vȇ(d)nq̄ti* → **vȇ(d)n-éti* tvorijo stabilno razmerje: določljiva je smer poteka dvojnic od izhodiščne → ciljno oziroma od izhodiščne glagolske vrste v ciljno vrsto; vrsti imata primerljive kategorialne lastnosti, vendar pa vrstna morfema kot nosilca (markerja) teh kategorialnih pomenov nimata enake produktivnosti. Prenos kategorialnih pomenov od manj produktivnega markerja na izofunkcijsko produktivnejšega pomeni obnovo jezikovnega znaka (de Saussurovega signifiant), zato da bi diahroni prenos vsebine (signifié) uspešnejši. Obnova jezikovnega znaka poteka z morfološkim prestrukturiranjem glagolske tvorjenke, katerega pobudnik je kategorialna analogija, ki skrbi za učinkovit diahroni prenos kategorialnih pomenov kot systemskega skeleta vsakega jezika. Pojav je opažen v več slovanskih jezikih, a v različni stopnji, predstavlja pa systemski odziv jezika na (že majhne) spremembe (premike) v produktivnosti jezikovnih sredstev, ki spreminjajo tudi relativno ravnotežje med njimi, s čimer se odpirajo vrata jezikovnim inovacijam in inovacijskemu arealu. Pojav je pogost v polj., manj v sln. in mak., samo posamični so češ., slš., rus. in ukr. primeri (Šivic-Dular 2011: 441–487).

Sčasoma se je pokazalo, da je morfološko prestrukturiranje s transsufiksacijo v jeziku precej splošnejši in pomembnejši pojav, kot se je zdelo na začetku. Manj produktivna jezikovna sredstva se namreč obnavljajo ne samo po obstoječih vzorcih in modelih v jeziku, ampak tudi samo s pomočjo izofunkcijskih jezikovnih sredstev. Lahko bi rekli, da kategorialna analogija pri vsakem prenosu jezikovnega znaka (torej tudi sinhronem) nenehno preverja produktivnost nosilcev (markerjev) pri podajanju kategorialnih pomenov in da nastop morfološkega prestrukturiranja jasno signalizira da je izhodiščno izofunkcijsko jezikovno sredstvo oslabele in postaja manj učinkovito za prenos določenega kategorialnega pomena. Mehanizem delovanja kategorialne kategorije s pomočjo transsufiksacije se v diahronem prenosu (npr. glagola) brez sledi (ali s fragmentarnimi sledmi) lahko zabriše, toliko bolj, ker se jezikovni znak obnavlja z izofunkcijskimi sestavinami, ki zagotavljajo kategorialno kontinuiteto jezika.

Delovanje kategorialne analogije je mogoče spremljati tudi pri morfološkem prestrukturiranju glagolov psl. vrste I, ki s svojo indoevropsko besedotvorno strukturo in organizacijo kategorialnih pomenov postajajo neproduktivni. Na voljo sta dve možnosti, in sicer, da izginijo iz jezika ali pa se morfološko prestrukturirajo v ciljno izofunkcijsko glagolsko vrsto. Navzven se to kaže kot številčno nihanje v korpusih, in

sicer kot povečanje števila glagolov v ciljni glagolski vrsti (in vice versa, njihovo zmanjševanje v izhodiščni). Povečuje se namreč število glagolov, ki so besedotvorno in strukturno jasno slovanski, vendar pa analogne novotvorjenke brez (individualne) diahrono kontinuitete oziroma je njihova edina kontinuiteta izofunkcijski glagolski model. Teoretično najizčrpnije je bila kategorialna analogija skupaj z metodološkimi izvodi doslej predstavljena na znanstveni konferenci leta 2021 v Mariboru (Šivic-Dular 2022: 5–34), s tem člankom, napisanim na makedonskem gradivu, pa se razumevanje analogije samo poglablja.

4.2 Morfološko prestrukturiranje s polno transsufiksacijo

4.2.1 Prehod glagolov psl. vrste II/1 → III/1

V nadaljevanju podajam reprezentativne mak. primere morfološkega prestrukturiranja izhodiščne variantne dvojnice → ciljno variantno dvojnico in navajam slovanske tipološke vzporednice, če so mi bile dostopne. Gradivo:

1. Mak. *вене*²¹ 'za rastение – губи свежина, боја, сјај, се суши' < psl. *nedov.*, nepreh. **vě(d)-ne-* [vě(d)nɔti]: sln. *vêne-* [véniiti], hrv./srb. *věnuti*, češ. *vadnout*, polj. *więdnąć*, rus. *вянуть* → mak. *вене* 'губи свежина /.../, се суши (за растение)'; слабее, губи сила и животна свежина (за човек)'; 'тагува, копнее' (TPMJ 1: 225) < slov. dial. **vě(d)n-ěje-* [vɛ(d)něti]: sln. *vení-* [venéti].
2. Mak. deverbativ *коїне* 'kopneti (o snegu, ledu); 'čeznuti' (PMJ 1: 354) < psl. **kop-ne-* [kopnɔti]: slš./morav. *kopnút* (Machek 1971: 275) → *коїнее* 'čeznuti; kopneti (o snegu, ledu)' (PMJ 1: 354; TPMJ 2: 602) < **kopn-ěje-* → **kop-ni-* [kopněti]: sln. *kopní-* [kopněti], slš./morav. (*s*)*kopnět*,²² ukr. *кiпніти* 'tajati'. Morfološko prestrukturiranje se zdi verjetno (ukr. oblika morda iz **корьно?*). Korensko sorodna se zdita pomensko arhaična glagola sln. *kopí-* [kopéti] 'mucheln, muffig werden (o moki, kruhu, senu, žitu)' in lit. *kvepia* [kvėpti] 'пахнуть'; v njih je mogoče slutiti stari polisemantem z asociativno povezanimi koncepti »toplota«, »izhlapevanje« in 'sušiti (se); veneti, kvariti se (o hrani); oddajati vonj/dišati, oddajati duh/smrad; tajati se (o vodi)' itd.).
3. Mak. deverbativ *џине* 'губи живот на неприроден начин' < psl. **gy(b)-ne-* [gy(b)nɔti]: hrv./srb. *gñnuti*, češ. *hynouti*, polj. *ginąć*, rus. *гинуть* → mak. *џине* 'губи време, денгуби' < **gy(b)n-ěje-* [gy(b)něti] (TPMJ 1: 341). Morfološko prestrukturiranje se kljub pomenskem premiku zdi verjetno.
4. Mak. *їрїне* 'чувствува трпки морници, се ежи; (за раце, нозе) – се здрвува' < psl. **тър-не-* [търnɔti]: bolg. *трънна*, rus. *терпнуть*, polj. *cierpnąć*, dluž. *s-ćerpnúś*, gluž. *s-ćérpnuc* → mak. *їрїнее* = *їрїне* (TPMJ 6:126–127) < **търn-ěje-* [търněti]: sln. *trpním* [trpněti]. Slovarko sinonimna glagola, kažeta na morfološko prestrukturiranje.

²¹ Glagolski pomeni se ne navajajo izčrпно, so pa slovarko locirani.

²² Poleg te oblike navaja Machek še moravsko *kopñat* in *okopñovat*, vse kot denominative iz psl. **корьно* 'kopná zem'. Iz dosedanje besedotvorno-pomenske analize besedne družine s psl. korenom **kop-* (< ie. **kueh₂p-* 'kaditi (se), kipeti') (Machek 1971: 275) in iz pomenske tipologije pa lahko bolj slutimo kot dokažemo vlogo asociativnih navezav pri razvoju pomenske členitve.

5. Mak. *сѣине* 'се лади, постепено станува ладен; < *sty(d)-ne- [sty(d)nɔti]: stcsl. *стынѣти* (Miklošič), rus. *стынуть*, ukr. *стинути*, češ. *stydnouti* → mak. *сѣинее* = *сѣине* < *sty(d)n-ěje- [sty(d)něti] (TPMJ 5: 570). Morfološko prestrukturiranje se zdi verjetno.
6. Mak. nedov., nepreh. *ѣрвнее* '(за леб) испушта од себе пара, испарува' (TPMJ 4: 438) vsebuje besedotvorno nemotivirani *-n-*, podobno, enake kategorialne pomene in primerljiv leksikalni pomen kot sln. nedov., nepreh. *prhněti -im* 'modern'] < nedov., nepreh. *ръ/ъrchn-ěje/i- [ръ/ъrchněti], ta pa iz psl. nedov., nepreh. *ръ/ъrch-ne- [ръ/ъrch-nɔ-ti]. Od tu sta možni dve razlagi: (a) iz reliktnega psl. participa *ръ/ъrchъ → sln. adj. *prhət* lahko sklepamo na obstoj nekdanjega nedov., nepreh. glagola tipa **ръ/ъrše-[**ръ/ъrch-ti] najverjetneje razreda I/4; (b) da gre za denominativ iz psl. *ръrchъ 'droben prah, drobne kapljice'.²³ Mak. *ѣрвнее* in sln. *prhněti* pomensko nista identični vzporednici, pač pa ju povezuje starinsko, sorodno dojemanje pojavov, tako da skupno besedotvorno-pojmovno izhodišče ni izključeno.²⁴
7. Mak. nedov., nepreh./preh. deadjektiv *јакне₂* 'станува појак, посилен' → *јакнее* = *јакне₂* (TPMJ 2: 427-428) < mak. *јак* sta v razmerju morfološkega prestrukturiranja.
8. Mak. nedov., nepreh. **мекне* se domneva zaradi prefiguriranih tvorjenk nepreh./preh. *омекне* in *смекне* (TPMJ 3: 512; 5, 452-453) < slovanskega nedov., nepreh. glagola *męk-ne- [męk-nɔ-ti];²⁵ strus. *макнути*, rus. *мякнуть*, ukr. *м'якнути*, serb./hrv. *měknuti*,²⁶ češ. *měknouti*, polj. *mięknąć* (ЭССЯ 18: 241–242) → pomensko prekrivni mak. *мекнее* 'станува мек, омекнува' (TPMJ 3: 113) < *mękn-ěje-. Morfološko prestrukturiranje **мекне* → *мекнее* je verjetno.

²³ Etimološko se dopušča sovpad več psl. (ie.?) korenov (Snoj 2016: 596; Rejzek 2001: 501, 510). Pomen mak. glagola je arhaičen in počiva na pojavu (dogajanju) pri hlajenju kruha, da ohlajanje poteka s hkratnim oddajanjem toplote in krušne vlage.

²⁴ Jezikoslovno drugačen se zdi psl. *doṽ*, nepreh. *ръrch-ne- [ръrch-nɔti]: mak. *ѣрвнє* 'летне, стрепети со крилјата', hrv./srb. *prhnuti* 'zaprhutati (o pticah)', sln. *prhniti* [-ne-]; češ. *prchnouti* 'убегать, убежать (от кого, чего)', slš. *prchnut* 'ujst', utiect', . *pierzchnąć* 'fliehen, auseinanderstieben', rus. *порхнѣть*, ukr. *порхнути*. Simpleksa odstopata po tem, da tvorita nesporno vidsko razmerje, pri čemer dovršni simpleks z markerjem M₄I izraža punktualno dejanje k nedovršnemu simpleksu *ръrchati 'letati, frfotati itd.', ki je iterativ.

²⁵ Manj verjetno je *-n-* ostanek sufiksa *-ънъ* kot v serb./hrv. *mekan -ana -ano*, s katerim se podaljšujejo adjektivi. Vaillant našteva 4 cslov. skupine pridevnikov, med njimi nepregibne in neproduktivne (*svobodъ* → *svobod-ънъ*), izsamostalniške adjektive (*nesybt* 'insatiable' → *nesybtънъ* [< *sybt 'satiété'], izoliranih adjektivov (*bъdrъ* 'vigilant, empressé' → *bъdrънъ*, *dobljъ* 'valeuroux' → *dobljънъ*, *drъzъ* 'hardi' → *drъzънъ* [sln. *drzen*], *mladъ* 'tendre, jeune' → *mladънъ* 'de l'âge tendre', *mrъtvъ* 'mort' → *mrъtvънъ* 'mortel', *trъzvъ* 'sobre' → *trъzvънъ*) itd. (Vaillant 4: 454–456). Zaradi slovanskih ustreznice pa prav tako ni verjetna izpeljava iz slov. s sufiksom podaljšanega *mękъkъ, ampak iz starejšega *mękъ.

²⁶ Hrv. naj bi poznala sedem nedov. glagolov na *-ne- [-nɔ-ti] s slovarskim opisom 'postajati': *grĕknuti* (< *grk* 'gorak'), *gŭsnuti se* = zgušnjavati se (< *gust*), *měknuti* 'postajati mekši', *živahnuti* (< živahan), *žŭnuti* 'postajati življi', *lăknuti* 'postajati lak', *mŕknuti* (< *mrk*) (Babić 1986: 457, § 1743). Omenja pa se še, da kategorialni pomen 'postajati' imajo izadjektivni glagoli na *-ati* iz pozitivov (prim. *svjětlati*, *bređati*, *gòrčati*, *jědrati*), iz komparativov (npr. *kráčati* 'činiti kratkim' in 'postajati kraćim', *dŭljati*, *dŭžati*, *měkšati*, *jačati*, *lăkšati*) in iz tvorjenih adjektivov (*brkatiti*) (Babić 1986: 454).

9. Mak. nedov., nepreh. glagol **слабне* se domneva na podlagi mak. prefigiranega *ослабне* = *ослаби* (TPMJ 2: 56) < slov. nedov., nepreh. simpleksa **slabne-* [slabnŋti]: rus. *слабнуть*, češ. *slábnouti*, slš. *slabnúť*, gluž. *slabnyć*, dluž. *slabnuś*, polj. *slabnąć* → pomensko prekrivno variantno dvojnico *слабнее* (PMJ 3: 223) < nedov., nepreh. **slabn-ěje-* [slabněti]. V mak. je slovarsko zabeležen slov. sinonimni nedov., nepreh/preh. glagol *слабее* 'станува слаб или послаб' (TPMJ 5: 422) < slov. nedov., nepreh. **slaběje-* [slaběti].
10. Mak. nedov./dov., nepreh. *бла̄не* 'sladnuti (biti slatkog ukusa)' → nedov., nepreh. *благнее* 'sladiti (biti slatkog ukusa)' (PMJ 1: 36) < mak. adj. *бла̄* 'sladak; blag, mek'; Verjetno gre za variantni dvojnici.
11. Mak. nedov., nepreh. **ѡежне* < **те̄жне-* [tēžnŋti] smemo domnevati na podlagi prefigiranega nepreh. glagola *наѡежне* 'добие по голема тежина, стане потежок' (TPMJ 3: 300) → nedov., nepreh. *ѡежнее* 'се стреми itd.' (TPMJ 6: 35) oziroma '(knjiž., redko) 'težiti, ciljati; čeznuti' (PMJ 3: 367) < nedov., nepreh. **tēžn-ěje-*: bolg. *тежнение*. Besedotvorno in kategorialnopomensko razmerje med glagoloma ustreza modelu variantnih dvojnic, vendar pa razlika v leksikalnem pomenu med mak. *наѡежне* in *ѡежне* na eni in *ѡежнее* na drugi strani kaže na neorgansko nastalo razmerje, ki je nastalo s tujejezičnim prevzemom enega izmed členov (Димитровски 1951: 21–22).

4.2.2 Prehod glagolov psl. vrste I/1-7 → II/1 ali III/1 (III/2)

12. Mak. nedov., nepreh. *расѡе* 'станува поголем, како резултат на животниот процес на razvoj; никнува, почне да расте; (за растение) – вирее, се развива, успева ...' s prefikslnim *ѡорасѡе* iz mak. e-grupe [o-razdelka], psl. **orste* [orsti] → pomensko prekrivni mak. *расне* 'станува поголем, повисок' s prefikslnim *ѡорасне* (TPMJ 5: 117, 140; TPMJ 4: 342) iz mak. e-grupe [a-razdelka] < slov. nedov., nepreh. **orstne* [orstnŋti]: srb. dial. *раснем* 'растем' (Златановић 1998: 339), polj. *rosnąć* 'vzhajati (testo)'. Gre za vzporedne dvojnice, nastale z morfološkim prestrukturiranjem oblike **orste* psl. vrste I/1 → **orstne-* vrste II/1.
13. Slov., dial. nedov., nepreh. **свьте-* [cvisti] poleg psl. **квьте-* [kvisti] (ЭССЯ 13: 167) → mak. dial. nedov. sedanjik *цавѡи* 'цвета, цути' poleg *цувѡи* 'цвета' (TPMJ 6: 300, 337) se rekonstruira kot slov. dial. **свьти-* [světeti] oziroma psl. **квьти-* [květeti]: srb. *càvtjeti, ctjēti*; gluž. *kćeć* 'цветсти'; polj. arh. *kcieć*; rus.-csl. *цвѣтѣти* (ЭССЯ 13: 168). Tvorjenki se zdita morfološko prestrukturirani, a zaradi preobsežnega areala že psl. starosti.

4.2.3 Prehod glagolov psl. vrste I/3 → II/1

14. Mak. nedov., nepreh *семне* [semna] 'мрзне, се смрзнува од студ; му 'мрзне' (TPMJ 2: 234) < **зѣбне-* [zěbnŋti]: bolg. *зѣбна*, rus. *зябнуть*, ukr. *зябнути*, brus. *зябнуць*, češ. *zábnoti* poleg *zábsti* [zebe-], slš. *ziabnut'* poleg *ziabst'*, polj. *ziębnąć* < psl. **ziębe-* [zěb(s)ti]: csl. *zěbe-* [zěbsti], hrv./srb. *zēpsti*, sln.

zēbsti, češ. *zábst*, lit. *žembiù* [žėĩb̃ti] 'gristi, trgati' (Snoj 2016: 875). Prim. morfološke relikte: (a) particip → adjektiv *zēbl̃: rus. *зя́бл* poleg *зя́бнул*, slš. Imn. *ziabli*, sln. ozēbel, hrv. òzēbao, nàzēbao.

4.2.4 Prehod glagolov psl. vrste I/5 → III/1

15. Psl. nedov., preh. *ž̃n/ńe- [ž̃eti] → mak. nedov., preh. *ж̃нее* 'реже житни стебла, собира, сече жито со срп или со селска машина' in *ж̃ние* = *ж̃нее* (TPMJ 1: 632) < *ž̃n/ń̃je- [ž̃n/ń̃ti]: prim. bolg. dial. *ж̃н̃ем* (Novo selo, Vidinsko), srb. dial. *ж̃н̃ѣу* poleg *ж̃н̃ѣјем* 'жаћем' (Златановић 1998: 120),²⁷ izjemoma morfološko prestrukturiranje prehodnega glagola po vzorcu neprehodnih (mak. *ж̃не → mak. *ж̃нее*).²⁸

4.2.5 Prehod glagolov psl. vrste I/6 → II/1

16. Mak. dial. (*на-*, *об-*)-*срне*- [*срна*] 'сирне, погледне низ некоја теснина; погледне, фрли поглед на нешто' (TPMJ 3: 236)) < slov. dial. *z̃rne- [z̃r̃ñti] psl. vrste II/1: bolg. (*на-*, *над-*, *об-*, *сѣ-*)-*з̃рна* (БЕР), srb. dial./Leskovac (*над-*)-*з̃рnuti* -*з̃рnem*. Zaradi arhaičnega sln. sedanjika tipa *z̃r̃em* gre verjetno za morfološko prestrukturiranje neohranjenega psl. nedov., nepreh. *z̃r̃e- [z̃rti] 'zreti, gledati' psl. razreda I/6 → psl. nedov., nepreh. *z̃rne- [*z̃r̃ti → z̃r̃ñti] psl. vrste II/1 → *z̃r̃je/i- [z̃r̃eti] slov. vrste III/1,2. Te tvorjenke so pomensko prekrivne, domnevani psl. *z̃r̃e- [z̃rti] 'gledati, zreti' pa ima lit. ustreznico *ž̃irti* [ž̃yriù < *ži-n-r-o- poleg *ž̃ir-st-u*] 'iskriti se, lesketati se (o očeh)' (Šivic-Dular 2022: 26; tudi z navedbo etimoloških razlag').

4.2.6 Prehod glagolov psl. vrste I/6 → III/1

17. Mak. nedov., nepreh. **мре* se lahko domneva na podlagi prefiguriranih tvorjenk (*ūp̃emp̃e*, *um̃p̃e*) (TPMJ 4: 493; TPMJ 6: 182) < psl. nedov., nepreh. *m̃r̃e- [mert̃i] → mak. nedov., nepreh. *мрее* (poet.) 'престанува да живее; умира, гине' (TPMJ 3: 177) < *m̃r̃-ěje- [m̃(ь)r̃eti?]. Morfološko prestrukturiranje je verjetno.

5.0 Morfološka analogija

V glagolski vrsti III (= mak. *e*-razdelek) prihaja do medsebojnega nadomeščanja (transsufiksacije) sedanjškega morfema med razredoma.

²⁷ Tudi vzporedna oblika *ж̃ние* je preoblikovana iz psl. *ž̃n/ńe-, vendar je preoblikovanje težko enoumno razložiti (sekundarni razvoj *ž̃ñje- > *ž̃ñi-, dodatna podaljšava neke vmesne oblike *ж̃ни-(j)e-, ali prek dial. fonetičnega razvoja *ž̃n/ńe- > *ж̃не- > *ж̃ни-?).

²⁸ Prim. hrv./srb. infinitiv *ž̃nj̃eti* (namesto pričakovanega *ž̃eti* [ž̃nj̃em /ž̃anj̃em]), ki ga Skok razlaga z analogijo po prezentu *ž̃nj̃em* (Skok 3: 678; БЕР 1: 565-566), vendar pa gre v luči južnosrb. gradiva to lahko tudi za morfološko prestrukturiranje *ž̃ne- [ž̃eti] → *ž̃ñeti.

5.1 Prehod glagolov psl. razreda III/1 → III/2

Transsufiksacija sedanjiškega morfema *-ee* → *-u*, ki je v makedonščini pogost pojav,²⁹ opredeljujemo kot morfološko analogijo, in sicer zato: (a) ker poteka med razredi iste glagolske vrste, kjer kategorialni pomeni ostajajo enaki; (b) ker sedanjiški morfemi nimajo vpliva na diahroni prenos kategorialnih pomenov, ni jasno, katera je njihova psl. morfološka funkcija; (c) ker iz tega izhaja, da so meje med glagolskimi razredi prepustne in da zato lahko prihaja do izravnave morfemov vseh vrst.

5.2 Prehod glagolov psl. razreda III/2 → III/1

18. Mak. nedov., nepreh. *бгее* 'bdeti' s prefigiranim preh. *уробгее: ја уробгее* *ноќиџа* (TPMJ 1: 97; TPMJ 4: 596) je inovacija po modelu *bъdъje- [bъdъti] < psl. nedov., nepreh. *bъdi- [bъdъti] (SP 1: 459).³⁰

Sprememba mak. sedanjiškega morfema *-u* → *-(e)e* (tj. psl. III/2 *-i* → III/1 *-ěje-*) se zdi tipološko primerljiva s starejšo in pogostejšo spremembo v nasprotni smeri (tj. III/1 *-ěje-* → III/2 *-i-*). V kategorialnopomenskem smislu nobena od teh sprememb ne predstavlja gramatično pomembnega jezikovnega dogodka, saj se ne spreminja nosilec kategorialnega pomena mak. *-e* (< *-ě-*). Torej, za morfološko analogijo gre takrat, kadar (a) poteka med dvema *e-* in *u-*grupama istega mak. *e-* razdelka, ali pa (b) med dvema mak. *e-* in *u-*razdelkoma, ki nista izofunkcijska, a imata sedanjiški morfem iz *u-*grupe (tj. iz psl. vrste III/1 → III/2 in III/2 → IV).

6.0 Razmerje med kategorialno in morfološko analogijo

O kategorialni analogiji govorimo takrat, kadar se pojavijo variantne dvojnice, katerih leksikalni in kategorialni pomeni so prekrivni, pa se besedotvorno pa pripadajo izofunkcijskim glagolskim vrstam. Glagoli iz neproduktivne izhodiščne vrste prehajajo → v izofunkcijsko ciljno vrsto; s transsufiksacijo vrstnega morfema se prehod zgodi najprej v nedoločniku, kasneje tudi v drugih paradigmatskih oblikah.³¹ Besedotvorno prenovljeni glagol, ki je nastal analogno po že obstoječem modelu, omogoča neokrnjen diahroni prenos kategorialnih pomenov v (najbližjo) izofunkcijsko glagolsko vrsto. V slovanskih jezikih (tj. tudi v mak.) je delovanje kategorialne analogije razvidno iz prehajanja nedov., nepreh. glagolov psl. vrste I → II/1 = *-e-* → *-nq-*; II/1 → III/1 = *-nq-* → *-ě-*.

²⁹ Nekateri glagoli s sedanjiškim morfemom *-u* so prešli tudi v *u-*grupo [*u-*razdelek], ki izhaja iz psl. vrste IV in izvorno vsebuje nedovršne in prehodne glagole.

³⁰ Zanimivo je, da se tipološko enaka inovacija po modelu psl. vrste III/1 *bъdъje- [bъdъti] pojavljata v slš./knjižnem *bdie-* [bdiet'] poleg dial. sedanjika *bdĭ-* < psl. *bъdi- [bъdъti] (Stanislav 1958, 2: 462) in v prefigirani tvorjenki hrv./srb. *snâbdijem* poleg *snâbdĭm* [*snâbdjeti*] s pomenskim razvojem (starejšim) 'spasiti, salvare' in (novim) 'opskrbiti koga čime', prim. stcsl. *snabъdi-* [nabъdъti] 'tueri, servare', bolg. *снабдя*, češ. *snabďeti*, rus. *снабдить*. Pomenski razvoj naj bi potekal iz 'bdit nad kým' > 'chráni' > 'starat se' (Trubačev), 's péči myslit na koho' > 'opatrĭt koho čím' (Machek) ali pa gre za kalk po gr. *ἐπιμελέομαι* 'avoir soin occuper de, veiller à' (Skok 1: 127–128; ESJSt 9: 528). V *-ije-* (*snâbdijem*) bi bilo sicer mogoče videti tudi sekundarni ijekavizem.

³¹ Paradigmatske oblike izhodiščne variantne dvojnice se v slovanskih jezikih lahko ohranijo v sedanjiku oblikah in/ali v deležnikih (> adjektive) na *-l*.

O morfološki analogiji govorimo takrat, kadar se sedanjiški marker *-ee* enega razreda nadomešča s sedanjiškim markerjem drugega razreda (npr. *-ee* → *-u* ali *-u* → *-ee*), nosilec kategorialnega pomena pa ostaja isti [obakrat *e*-razdelek < psl. morfema *-ě*- vrste III/1, 2)]. Ne more pa se *-ee* v simpleksih nadomeščati s homonimnim sedanjiškim markerjem *-u* iz mak. [*u*-razdelka], ker se razdelka *-e* in *-u* razlikujeta po kategorialnih pomenih (tj. nedovršen, neprehoden : nedovršen, prehodni),³² Tako nadomeščanje bi pomenilo »prestop«³³ stare kategorialne meje. Če pa je ta iz kakega morfološkega razloga že zrahljana, se ta kaže v pomenskih mrežah glagolov kot združevanje prvotno nezdružljivih kategorialnih pomenov (npr. neprehodnih in prehodnih). Iz tega izhaja, da morfološka analogija skrbi za izravnavanje samo tistih morfemov, ki imajo enake kategorialne pomene. Ta proces je toliko pomembnejši za mak., ki nima več formalnega nedoločnika.

Prikazano morfološko prestrukturiranje, ki je posledica kategorialne analogije, je proces obnavljanja besedotvorno neproduktivne oblike glagola, pri katerem ciljna novotvorjenka ohranja kategorialne lastnosti izhodiščnega glagola. Obstoj procesa je mogoče dokazati na nedov., nepreh. deverbativih psl. vrste II.³³

Резиме

Статијата се занимава со дијахронискиот развој (т.е. пренос, трансфер) на несвршени и непреодни прасл. симплекси на македонски јазик (исто така нивните свршени и непреодни/преодни префигирани образувања).

Кај словенските јазици носител на категоријалните значења за непреодност е видската морфема (т.е. морфемата за глаголски вид), која стои на структурно место на граматичките значења (т.е. непосредно пред инфинитивната морфема *-ti*). Прасл. видски морфemi етимолошки и функционално ги продолжуваат мак. разделни морфemi (т.е. вокални морфemi на глаголските раздели).

Морфемата, на којашто завршува сегашната основа, ја означува прасл. глаголска класа во рамки на глаголскиот тип (мак. морфема на групата). Сегашната и инфинитивната морфема можат да бидат еднакви (на пр.: сегашно *-i-*: инфинитивно *-i-* кај прасл. тип IV) или различни (на пример: сегашно *-ne-*: инфинитивно *-nq-* кај прасл. тип II, односно сегашно *-(i)e-*: инфинитивно *-ø-* кај прасл. тип I), а може да се појават и повеќе морфemi кои ги означуваат глаголските класи (мак. групи).

Трансуфиксацијата е зборообразувачка постапка при којашто носителот на еден глаголски вид се заменува со носителот на друг вид. Познато глаголско образување со трансуфиксација е образувањето на свршениот парник од несвршниот тип чук-а → чук-не (т.е. со трансуфиксацијата *-a-* → -

³² Kot je na več mestih že prikazano, se lahko prefigirane oblike glagolov razdelkov *-e* in *-u* pomensko tako zbližajo, da praktično sovpeadejo (npr. *ѿожолѿее* = *ѿожолѿи* к *жолѿее* in *жолѿи*).

³³ Korpus glagolov bo potrebno določiti.

ne- се менуваат категоријалните значења кај глаголот во насока свршен → несвршен).

Транссуфиксацијата служи и за зајакнување од зборообразувачки аспект на категоријалното значење без промена на лексичкото значење (на пр.: прасл. сврш. непр. **padē-* [pasti] од тип I → слов. дијал. сврш. непр. **padne-* [pasti] → **padne-* [padnǫti] од тип II: мак. *падне* [паднав], буг. *падна*, хрв./срп. *pàdnēm* [pǎsti], словач. *padne-* [padnúť], чеш. *padne-* [padnouti] или прасл. сврш. преод. **reče-* [rek-ti] → слов. дијал.: **rekne-* [reknǫti]: чеш. *řekne-* [řeknouti], хрв./срп. *rěknē-* покрај *rěčē-* [rěči].

Транссуфиксацијата овозможува и зачувување на категоријалните значења кај зборообразувачки непродуктивните глаголи, така што морфолошки ги реструктурира во продуктивен изофункционален глаголски тип (на пр.: прасл. несврш., непр. **vędne-* [vędnǫti] прасл. од тип II/1 → слов. дијал. **vę(d)něje-* [vę(d)něti] слов. од тип III/1: мак. *вене-* → *венее*, слов. *vene-* [veniti] → *vení-* [veněti]. Оваа постапка претставува процес на категоријална аналогија.

Кога некоја морфема од сегашната група се транссуфицира (заменува) со сегашна морфема од друга група во истиот глаголски тип, не се менуваат категоријалните значења, туку парадигматските форми на глаголот. Со други зборови, морфемата на сегашно време се проширува од својата примарна група и ја поместува морфемата од другата група од истиот глаголски тип (сп. сегашно време -еје- се заменува со -i-³⁴ за сегашно време: мак. несврш. непр. *белее* 'обелува, станува сед' покрај сврш. непр./преод. *йобели* исто така 'стане бела (за коса)'). Оваа постапка значи процес на морфолошка категорија.

Главната разлика помеѓу морфолошката и категоријалната аналогија е во тоа што првата на морфолошки план ја балансира формалната разновидност на парадигматските на пр. глаголски еквиваленти, а другата на пр. ги реструктурира глаголите преку морфолошко (т.е. зборообразувачко) реструктурирање, овозможувајќи дијахронско пренесување (трансфер) на категоријалните значења (т.е. Де Сосировото *signifié*) во изофункционална глаголска форма (т.е. Де Сосировото *signifiant*). Со други зборови, ги пренесува глаголите од почетен непродуктивен глаголски тип во целниот продуктивен изофункционален глаголски тип.

Се покажа дека во мак. се јавува морфолошко реструктурирање; се докажува со паровите варијантни глаголски двојки со следните карактеристики: варијантите двојки имаат етимолошки ист корен; нивните лексички и категоријални значења се преклопуваат; припаѓаат на два изофункционални глаголски типа (парадигми), од кои едната е почетна точка, а другата целна; почетната двојност е наследена (т.е. лексички континуирана), целната двојност е аналогна (т.е. континуирана само по модел); причината за формирање на варијантни двојки е слабеењето на зборообразувачката продуктивност на

³⁴ Од семантичката мрежа на префигурирани деадјективи може да се види дека дури и вкрстувањето на инхоативните глаголи III/1 со фактивните прасл. од типот IV (т.е. до преминување на категоријалните граници меѓу видовите) е без пошироки последици; појавата е поширока од македонскиот јазичен простор.

почетната двојност и преминокот кон целната двојност; почетните двојки полека се повлекуваат од јазикот (тие се заменуваат со целните двојки); јазичните траги на почетните двојки можат да се зачуваат долго време, на пр. помеѓу партиципите.

Категоријалната аналогија се јавува само кога е можна по дефиниција (т.е. со изфункционални глаголки типови и со транссуфиксација на видовите морфеми), сп.

- вид морфема*-ø- [сег. -e/ĭe-] прасл. од тип I/1-7 → вид морфема **-nq-** [сег. -ne-] прасл. од тип II/1;
- вид морфема **-nq-** [сег. -ne-] прасл. од тип II/1 → вид морфема **-ě-** [сег. -ěje-] прасл. од тип/група III/1 или/односно [сег. -i-] прасл. вид/група III/2.

Со оглед на тоа што процесот на обновување на јазичниот материјал е карактеристика што овозможува јазичен континуитет преку дијахрониско пренесување, се чини дека категоријалната аналогија би можела да биде инхерентна карактеристика на јазичниот систем што го овозможува тоа на долг рок.

При оформувањето на статијата го избрав типолошки најсоодветниот илустративен материјал, го анализирав и толкував лингвистички и дијахрониски според моите можности во контекст на зборообразувачките модели и семантичко-концептуалните мрежи на македонскиот јазик и доследно го поставувам во поширокиот компаративно-историски и типолошки контекст на (јужно)словенските јазици.

Literatura

- Diels Paul. 1963. *Altkirchenslavische Grammatik* (mit einer Auswahl von Texten und einem Wörterbuch). Heidelberg: Zweite Auflage.
- Dostál Antonín. 1954. *Studie o vidovém systému v staroslověnině*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- ESJSt. *Etymologický slovník jazyka staroslověnského* 1–20. Akademie České Republiky. Ústav pro jazyk český. Praha: Academia, Nakladatelství Akademie věd České republiky, 1989–2000.
- Machek Václav. 1971. *Etymologický slovník českého jazyka*. Praha: Academia.
- Rejzek Jiří. 2015. *Český etymologický slovník*. Praha : LEDA.
- Snoj Marko. 2016. *Slovenski etimološki slovar*. Tretja izdaja. Ljubljana.
- Skok Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, 1–4. Zagreb, 1971–1974.
- SP. *Słownik prasłowiański* 1–[7]. Polska Akademia Nauk. Komitet Językoznawstwa. Pod redakcją Franciszka Sławskiego. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo PAN 1974–[1995].
- Stanislav Jan. 1958. *Dejiny slovenského jazyka*. 2 : Tvaroslovie. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie Vied.

- Šivic-Dular Alenka. 2012. Sekundarni glagoli na *-n-ěti* v slovenščini – prehajanje med glagolskimi vrstami. *Izzivi sodobnega slovaropisja*. Zora 75. Maribor 2012, 441–487.
- Šivic-Dular Alenka. 2022. Analogija in metodologija jezikoslovnega raziskovanja. *Slavistična prepletanja 3* [Elektronski vir] / Gjoko Nikolovski, Natalija Ulčnik, urednika. – 1. izd. – E-knjiga. – Maribor : Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba, 2022, 3–34.
- Vaillan André t. 1966. *Grammaire comparé des langues slaves*. Tome 3: Le verbe. Paris: Édition Klincksieck.
- Vondrák W. 1912. *Altkirchenslavische Grammatik*. Berlin: Zweite Auflage.
- Белић Александар. 1965. *Историја српскохрватског језика*. књ. II, св.2: Речи са конјугацијом. Друго издание. Београд : Научна књига.
- БЕР. *Български етимологичен речник* 1–[3]. Софија, 1971–[1986].
- Видоески Божо. 1950. „Класификација на глаголите по нашиот литературен јазик“, *Македонски јазик* I/1 (1950), 15-21.
- Димитровски Тодор. 1951. „Против употребата на зборот *иџенение*“. *Македонски јазик* 2 (1951), 21–22.
- Димитровски Тодор. 1956. „Тежи, тежнее, тежнее“. *Нова Македонија* бр. 3505, 28. февруари 1956, 4.
- Елезовић Глигорије. 1932, 1935. *Речник косовско-метихијског дијалекта*. I–II. Београд (2. vol. СДЗб. 4, 6).
- ЭССЯ. *Этимологический словарь славянских языков*. Москва: Праславянский лексический фонд. Выпуск 1–[40], 1974–[2016].
- Златановић Момчило. 1998. *Речник говора јужне Србије* (повинцијализми, дијалектизми, варваризми и др.). Врање: Учительски факултет.
- Кепески Круме. 1972. *Грамајика на македонскиот литературен јазик за училишната од II степен*. Во редакција на проф. д-р Рада Угринова – Скаловска. Скопје.
- Конески Блаже. 1953. „За преодноста и непреодноста на глаголите во нашиот јазик“. *Македонски јазик* IV/8 (1953), 169-173.
- Конески Блаже. 1981. *Историја на македонскиот јазик*. Превео са македонског Тодор Димитровски. Скопје: Култура.
- Конески Блаже. 1976. *Грамајика на македонскиот литературен јазик*. Преснимено од издането од 1967. Скопје: Култура.
- Конески Кирил. 2003. *Зборобразувањето во современиот македонски јазик*. Второ поправено издание. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“.
- Миличиќ Владимир. 1967. *Обрајен речник на македонскиот јазик*. Редактори Кирил
- Конески и Александар Џукески. Скопје: Институт за македонскиот јазик „Крсте Мисирков“.
- РМЈ. *Речник на македонскиот јазик* 1–3. Скопје: Институт за македонскиот јазик „Крсте Мисирков“, 1961–1966.
- Тиврански Вук Боричић. 2002. *Рјечник Васојевићког говора*. Београд: Просвета

- ТРМЈ. Толковен речник на македонскиот јазик*, 1–6. Скопје: Институт за македонскиот јазик „Крсте Мисирков“, 2003–2014.
- ТСРЯ. Толковыи словарь русского языка с включением сведений о происхождении слов*. Москва: Российская Академия наук. Отделение историко-филологических наук. Институт русского языка им. В. В. Виноградова, 2008.
- Угринова-Скаловска Радмила, сепарат. *Морфолошки одлики на црквенословенскиот јазик во македонскиите книжевни ѕјоменици*. (Separat v knjižnici Oddelka za slavistiko FFUL).
- Черных. П.Я. 1994. *Историко-этимологический словарь современного русского языка*. Том I-II. Москва : „Русский язык“.
- Шивиц-Дулар Аленка. 2013. К типологии внутриязыковых факторов развития (на примере славянских языков). *Jezikoslovni zapiski*, 19/1, 29–51.

Zvonko Kovač
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
zvonko.kovac@gmail.com

„ПОМАЛКУ ДИФЕРЕНЦИРАНИТЕ“ КУЛТУРИ ВО КОНТЕКСТ НА СТУДИИТЕ ПО „МАЛА СЛАВИСТИКА“

Апстракт: Во контекст на постјугословенската општествена ситуација, во трудот се проблематизира односот на студиите по национален јазик и книжевност на „помалку диференцираната“ македонска култура кон современите славистички, интегрирани студии по јужнословенски јазици и книжевности, за кои се претпоставува дека се организациски пофункционални и попривлечни за студентите отколку еднонационалните студии.

Клучни зборови: „мала славистика“, македонски јазик и книжевност, меѓукнижевни заедници, интегрирани јужнославистички студии, книжевен југ.

Вовед

Минатата година во Република Хрватска скромно ги одбележавме стоте години од Кралството на Србите, Хрватите и Словенците (СХС), (кај нас релативно соодветно настанот беше означен само во „Новости“, весник на српското национално малцинство). Во ова кралство денешното подрачје на Северна Македонија беше административно водено под името Јужна Србија за по воведувањето на шестојануарската диктатура и преименувањето на земјата во Кралство Југославија (од што штотуку поминаа деведесет години) ова подрачје да се води во рамките на три области, област Скопје, Битола и Брегалница, за на крајот да биде проширено и на Југоисточна Србија, именувано како Вардарска Бановина. На тоа ме потсети една многу информативна статија на нашиот историчар Иво Голдштајн (Ivo Goldstein) кој, покрај незадоволството од воведувањето на диктатурата и прогонот на комунистите, споменува дека „диктатурата поттикнала организирање радикално националистички движења, најнапред во Хрватска (но и во Македонија)“. Знаеме како кај нас сè се заврши по неуспешното Велебитско востание во септември 1932 (во личкото село Брушане е нападната полициската станица), државниот терор продолжи¹, а од друга страна, ќе настрада и самиот

¹ „Осумтемина за кои наводно е докажано дека учествувале во Востанието или го помагале се осудени на вкупно 91 година затвор, еден на смрт (подоцна казната му е замената со доживотен затвор). Државниот терор продолжил и во следните месеци. Само во текот на 1933, како 'хрватски усташа и национално револуционерни елементи' се осудени 159 лица – пет на

крал Александар: „по неговата смрт во Марсеј, диктатурата пропаѓа, но виорот насилства, злосторства и меѓусебни одмазди во следните години дополнително се интензивира и кулминира со Втората светска војна преку масовни злосторства, па сè до геноцид“ (Истото, 37).

Познато е и дека современата афирмација на македонскиот јазик и книжевност историчарите на книжевноста ја сместуваат, меѓу другото, токму во овие триесетти години во Самобор, односно во Загреб, каде што е печатена и објавена збирката песни „Бели мугри“ (1939 година), која општо се смета за втемелувачка книга на новата македонска литература. „Белите мугри“, всушност, беа „дрвени“, Кочо Рацин од раната младост е јасно лево ориентиран писател и кај нас наиде на многу свои симпатизери и другари.

Сепак, покрај Коле Неделковски, во засновањето и афирмацијата на македонската книжевност не мала улога имаа и автори кои не пишуваат на македонски, како Никола Вапцаров, Ангелко Крстиќ и Христо Смирненски, двојазични автори што културно се потпираат на соседните книжевности, но кои со своите општествено-национални теми придонеле за преродбата и ослободувањето на Македонија во рамките на југословенската социјалистичка Федерација: значи, сè зборува во прилог на повеќејазичната и интеркултурната преродба и на втемелувањето на македонската книжевност, не само на онаа во 20 век туку и на онаа од претходниот период.

И површното познавање на македонската литературна традиција до нејзиното втемелување упатува на тоа дека нормирањето на современиот македонски литературен јазик, како и обновата на книжевноста во развиениот контекст на јужнословенските литератури, а посебно на југословенските книжевности, придонесуваат за „забрзан развој“ на книжевноста која ги немала онаа развојна диференцијација и динамика што ги имале хрватската и словенечката, односно бугарската и српската книжевност, но која (можеби, токму поради сродниот културен и поволниот општествен контекст на кој се потпираа), благодарение на квалитетните писатели, наскоро се наметна како национална книжевност за почит. Ваквото разбирање на целината на јужнословенската култура, како симетрично конструирана „мала славистика“, со по две претежно католички и православни култури и на славистиката, во хрватските академски кругови уште од австроунгарскиот период, традиционално не е прифатено, туку под „јужнословенска филологија во потесна смисла“ се подразбира само хрватското, српското и словенечкото книжевно културно наследство, секако, вклучувајќи ги и старословенскиот јазик и богатиот корпус на (јужно)словенската писмена традиција што нему му припаѓа. Слично беше и во гимназиското, односно во средношколското образование.

доживотен затвор, двајца на смрт во отсуство, а другите на вкупно 665 години робија (Голдштајн – Goldstein 2019: 37).

Јужнословенските „помалку диференцирани“ култури: македонската, босанската и црногорската

Поедноставно кажано, наместо можниот културно-конфесионален модел на симетрична систематизација, се применувал филолошкиот, при што долго ќе остане она што притаениот симпатизер на бугарската култура Далибор Брозовиќ (Dalibor Brozović) го осмислува како „јазик-дијасистем“ на хрватско-српскиот или српско-хрватскиот, па така, имавме асиметричен средишен јужнословенски книжевно-комуникациски простор со словенечката, а подоцна и со македонската култура како „придружни“. Притоа, овој термин не треба да се прифаќа во вредносна, туку во симболична смисла зашто така, веројатно, Федерацијата „подобро федерирала“ имајќи предвид дека двете култури имале голем сопствен поттик и успех во рамките на таа современа југословенска „посебна меѓукнижевна заедница“.

Со јазикот на Диониз Ѓуришин (Dionuz Đurišin), од „преднационалните книжевности (под овој термин, тој ги сфаќа регионалните, локални книжевности пред конституирањето на модерните нации), дојдовме до нашето *компаративно истражување* на југословенските/јужнословенските книжевности, за кое сè се знае (и доброто и лошото)², што ни помогна, покрај за веќе институционално воведената и конституирана македонска книжевност како израз на посебноста на македонскиот јазик, да проговориме и за други помалку диференцирани книжевности, па и за јужнословенските како целина (што, на крај, доведе до основање на Катедра за споредбена историја на јужнословенските јазици и книжевности на нашиот Отсек). Со тоа, всушност, и немаше многу недоумици, но проблемите почнаа да се појавуваат кога другите книжевни ентитети во Југославија сакаа да го завршат својот процес на национална интеграција според истиот „македонски модел“, преку афирмација на своите национални јазици и култури.

Најпрвин, се јави проблем со книжевноста во Босна и Херцеговина, чии писатели претходно, по правило, се определувале за хрватската или за српската книжевност (некои и за југословенската), па потоа се обидоа да ги афирмираат босанско-херцеговската и босанско-муслиманската, односно бошњачката книжевност и бошњачката култура (со босански јазик). Сличен процес на национална интеграција и државна консолидација се случи и во културниот контекст на Црна Гора, каде што повеќе не се зборува само за српска или српско-црногорска книжевност туку се настојува да се засили осамостојувањето на Републиката со осамостојувањето на црногорската книжевност, со помалку или повеќе интерконфесионална компонента (хрватско-католичката култура на

² Сп. Јасмина Мојсиева-Гушева, *Регионална компаративистика – состојби и перспективи*, Освен што многу информативно известува за проектот, таа директно се надврзува на нашата теориска замисла, па регионалната компаратистика ја гледа како егзистенцијална категорија, „која и во моделот на глобализмот дава свој придонес за развој давајќи му шанса на регионалното да се наметне и да остави трага во целостта“ (Мојсиева-Гушева 2018: 13–31, 29).

Бока Которска, книжевноста и културата на муслиманите и сл.) задржувајќи го доминантниот српско-православен контекст на проучувањето, не само оној што се практикува во Белград туку и оној што има верни приврзаници и во Црна Гора. Секако, за тоа придонесува националниот состав на населението, во рамките на кое Србите се, всушност, втор народ со третина од вкупното население, од кое речиси половина се смета дека ѝ припаѓа на Српската православна црква (СПЦ).

Од ова, може да се разбере дека по Првата светска војна, како веќе афирмирани ентитети кај нас во Хрватска беа прифатени хрватската, српската, словенечката и (помалку) бугарската книжевност, со тоа што на странските славистички студии, јужнословенските книжевности најчесто се студираа преку српскохрватскиот јазик, односно со хрватскиот или српскиот јазик, а помалку преку словенечкиот или бугарскиот јазик, иако стариот црквенословенски јазик, кој подоцна во социјалистичките земји се конципира како општословенски, на подобрите славистички студии долго се одржа како еден од столбовите на јужнословенската и словенската филологија.

Македонскиот јазик, македонската книжевност и култура, во таа поделба на картите, беа долго и упорно маргинализирани, од една страна поради добро познатата бугарска пропаганда, а од друга страна поради сè помалиот интерес за одделните јужнословенски култури на странските студии по (јужна) славистика, односно денес на студиите по босански, хрватски и српски јазик и книжевност (БХС), за кои најчесто се врзуваат интеркултурните јужнославистички студии на странските универзитети. Повеќе од домашната слика, состојбата во организацијата на македониот јазик и книжевност во странство покажува дека се тие речиси на ист степен на развој, на препознатливост, па потоа и на афирмација како и босанската или црногорската култура. Исто така, одамна и кај нас, на пример, забележував некакво спонтано поддржување на сараевските и скопските културни работници и соработка на македонските и босанско-херцеговските весници и списанија, а мислам дека слично беше и со црногорско-македонските односи, па и со црногорско-босанските иако порано, но и во постјугословенскиот период, сите три „помалку диференцирани култури“, во однос на српската, хрватската, па и словенечката, се трудеа да воспостават институции од пошироко значење: не само преку издавачките програми или програмите за културна размена туку и со воспоставување на наднационални манифестации и награди, како што се: Струшките вечери на поезијата, Сараевските денови на поезијата, Његошевата награда или наградата Меша Селимовиќ и сл., што е непосреден аргумент за нивното проучување во поширок интеркултурен и споредбен контекст.

Сметам дека од наведеното може да се заклучи дека, ако се држиме до определбата на Ѓуришин за посебните интерлитерарни заедници, а тоа е критериумот на развојната диференцираност на споменатите „помалку диференцирани книжевности“, при што повторно не треба да се земе предвид аксиолошкиот момент, македонската книжевност, па и целата македонска

култура како секоја самобитна книжевност, на неповторлив начин има придонесено во „ризницата на интерлитерарниот процес“ на јужнословенските книжевности (Đurišić 1977: 133)³. Поради тоа, нејзиното проучување во интегрираните јужнославистички студии и денес има своја смисла и методолошко оправдување. (Како национална книжевност на Северна Македонија, македонската книжевност така барем ќе ги зачува, својот парадоксално спротивен географски и идентитетски карактер запишан во широкиот топоним на *južoi!*).

Секако, за поуверлива одбрана на оваа поставка, мора да дадеме повеќе примери за придонесот на македонската книжевност во „ризницата на интерлитерарниот процес“ на Балканот, во Југославија и во постјугословенскиот интеркултурен контекст, но тоа е, всушност, задача на истражувањата: систематски да се истражи рецепцијата на македонската книжевност во јужнословенските култури, да се афирмираат, на пример, политичката драма, македонскиот постмодерен роман, театар и филм, современиот краток роман, да се преведуваат клучните, канонските автори и да се пишува за меѓукултурните писатели како за блиски културни искуства и сл. И тогаш, може да се утврди дека токму за последните педесет години, колку што кај нас веќе постои Катедрата за македонски јазик и книжевност, македонската култура стана поразгранета и поразвиена, подиференцирана, помодерна, накусо, можеби, и по многу нешта поинтересна од бугарската или од која било друга јужнословенска култура, па не е чудно што во Хрватска, релативно рано (порано од црногорската или бошњачката) се прифати и стекна рамноправен статус преку јужнословенската поафирмирана култура, за што, сигурно, помогна и Катедрата за македонски јазик и книжевност и нејзините наставници.

И обратно, во нашите актуелни студии за „малата славистика“, таа често ги привлекува студентите и соработниците со својот неконфликтен и надворешнокнижевен статус, како и со интересните, топли и идеолошки храбрите, па и брутални текстови и изведби (особено кога станува збор за театарот) и така долгорочно се здоби со статус на ценет и со задоволство избираат предмет, односно отсек за студирање. Затоа, и сега, долго по распадат

³ Иако во однос на „големите книжевности“, сите јужнословенски книжевности се „мали“, односно помалку диференцирани, хрватската и словенечката, како и бугарската и српската книжевност, во однос на босанската, црногорската и македонската книжевност може да се разгледуваат како *диференцирани*, односно како „законодавни книжевности“ затоа што тие беа држени во одреден подреден, полуколонијален однос. Во оваа пригода, посебно издвојувам: „Во настојувањето да се избегне ваква едностраност при оценувањето на развојот на особеностите на одделни книжевности, во нашата систематизација ги користиме поимите *диференцирани* и *помалку диференцирани*, кои ги сфаќаме без аксиолошкиот елемент. При тоа, ја нагласуваме способноста на развојната специфичност на секоја самобитна книжевност на неповторлив начин да придонесува во ризницата на интерлитерарниот процес. Во оваа точка, пред сè, при проучувањето на ориенталните заедници, нема да можеме да го заобиколиме професионалниот фактор, кој често има функција на конститутивен фактор при настанување и формирање на интерлитерарните заедници и сл.“ (Истото, 133–134, повеќе за тоа: Истото, 127–148).

на Југославија, заедно со Дадо Топиќ можеме да повториме, едноставно Македонија ти дава љубов и сè (*Makedonija ti pruža ljubav i sve...*⁴).

Во знакот на „малата славистика“

Во однос на моделите за (ре)концептуализација на студиите во знакот на „малата славистика“⁵, особено кога станува збор за јужнословенските јазици и книжевности на други/странски студии, значи и на студиите надвор од регионот, ќе се обидам малку поконцизно нешто да кажам преку опис на затекнатата состојба. Секако, во тие случаи, кон заедништвото на јужнословенските култури треба да се додаде и хрватската култура, но и онаа деветтата, меѓукултурна, јужнословенска наднационална култура/интеркултура, која со векови и децении ги збогатува сите компоненти и со која еднаш, можеби, би требало да се започне со истражување. Притоа, не треба да има илузии ниту за идеални студиски програми ниту за идеални државни или економски заедници зашто веќе предолго живееме во импровизации за да може да се надеваме на нешто подобро.

Затоа е најдобро студиските програми да се приспособуваат не толку кон среќното или несреќното време во кое се најдовме, туку кон меѓусебната доверба, како на заинтересираните домашни сили што ја помагаат промоцијата на својата култура така и на нас во другите национални култури на кои судбината ни даде улога на меѓукултурен медијатор: меѓу нас мора секогаш повторно да изнаоѓаме мотиви и сили за меѓусебна отвореност и поддршка, своевидна интерфилолошка солидарност, со која единствено може да дојдеме до некоја поголема целина, покомплексно знаење, па и до целина на спознавањето за сите јазици и за сите книжевности во светот. Сакам поедноставено да кажам, без намера поактивно да се мешам во студиските

⁴ https://www.youtube.com/watch?v=AhLAdWq6e18&list=RDAhLAdWq6e18&start_radio=1&t=37.

⁵ Секому, а и на помалку упатените, им е јасно дека студиите по јужнословенски јазици, книжевности и култури може да се наречат и студии по „мала славистика“: Покрај старословенскиот како најстар јужнословенски јазик, „малата славистика“ во културно-конфесионална смисла има сè што има и „големата славистика“, па и повеќе: освен комплексот балканско-словенски култури кој лесно го поврзуваме со источнословенските култури, како и со хрватската и словенечката култура кои во типолошка смисла лесно ги поврзуваме со западнословенските култури, одредена интерконфесионална констелација на „малата славистика“ има и развиена исламска верско-културна компонента, која денес најчесто се врзува со босанскиот јазик и бошњачката книжевност. Освен тоа, во поразгранетото средишно јужнословенско меѓукнижевно поле од ист или многу сроден јазично-комуникациски простор се препознаваат и феномените на транскултурниот процес, и тоа не само во рамките на двете посебни југословенски меѓукнижевни заедници, туку и во постјугословенскиот период. Не треба да се заборава сличното дејствување на еврејската културно-книжевна заедница на целото словенско подрачје која се одликува со обратна од вообичаената стратегија за појавување и реализација на својата култура. Најчесто остварена во јазикот на културата на мнозинскиот народ, книжевноста на еврејската традиција се реализира повеќе во интернационален отколку во национален контекст. Ромската култура и несловенските балкански култури во контакт со јужнословенскиот простор му додаваат на целиот случај дополнителна интеркултурна и меѓујазична динамика (Сп. повеќе за тоа: Kovač 1992: 132–145, Kovač 2016: 10–27).

реформи, дека современите студии би морало да имаат доволно соодветна рамка за нашите поединечни истражувања, за нашата љубопитност (за секој од нас одделно) и за меѓусебната колегијална наклонетост затоа што ние може да ја држиме „малата славистика“ заедно само ако сите се држиме заедно и ако сите заедно веруваме во нашата поединечна и регионална иднина. Во спротивно, ништо од работата и соработката, но ништо и од добрите студии и соодветниот интерес на студентите.

Меѓутоа, зошто, врз каква основа се залагам за интегрирани јужнословенски студии, за релативно целосен истражувачки хоризонт и на научниците и на студентите?

Најнапред, во светот е сосема природно лекторската стручна настава да се одржува на националниот јазик и притоа, најдобра практика е да ја одржуваат изворните говорители/зборуваачи. Оние кои доаѓаат врз основа на меѓународни договори и остануваат три до пет години носат секогаш свеж јазик, носат нова енергија и ентузијазам во студиите, но често со себе носат и нови книги и нови врски со домашните студии. Оние, пак, наставници лектори што се вработени на неопределено време не се корисни само за заемните вежби при преведување туку со текот на времето стануваат и преведувачи, непосредни пренесувачи на другата/странската книжевност во домашната култура, па и обратно, стануваат сигурни пренесувачи на домашните вредни книги и појави во културата на земјата чиј јазик вредно го подучуваат, а со текот на времето (што, навистина, е ретко и не е сосема пожелно) почнуваат интензивно да пишуваат свои стручни и научни трудови, така што некои од нив се стекнуваат со статус на научник, односно на универзитетски професор.

Од ова правило природно се отстапува во меѓусебната студиска размена (при што реципроцитетот не е секогаш најдобар сојузник зашто другиот или странскиот јазик и култура не ги проучуваме поради добрососедските односи, туку за корист на својата култура) на најтесното сродно или идентично јазично подрачје, во наставата по јазик и книжевност, како што се културите на англискиот и шпанскиот јазик, а во јужнословенскиот случај, во босанскиот, хрватскиот и црногорскиот, па, можеби, и меѓу бугарската и македонската култура. Наместо лектори, овде е најдобро да се образоваат или ангажираат веќе насочени научници лингвисти кои ќе знаат одделните разлики да ги вклопат во пошироки историско-јазични, дијалектни, дадени лингвистички или стилистички истражувања и со тоа, да придонесат во наставата и по други сродни јазици, па и по јазикот/лингвистиката на научната заедница во која дејствуваат.

Од друга страна, секако, според најдобрите традиции на студиите по славистика, филолошката, лингвистичката или книжевно-научната работа, особено на тесното сродно јужнословенско културно подрачје, би морало да се одвива во знакот на проблемско-споредбените активности. Врз примерот на повеќепати споменатата „мала славистика“, најдобро може да се покаже колку за научниците, а потоа и за студентите може да биде интересен, продуктивен и

предизвикувачки „материјалот“ од јужнословенските јазици и книжевности ако на книжевноста ѝ се пристапи од културолошка, општокнижевна или компаративна, односно од општолингвистичка, па и глобална транскултурна перспектива⁶. Посебно, тоа може да биде во случајот со студиите на која било друга јужнословенска култура кај некоја од нив. За такви студии, веќе имаме традиција на богато искуство од периодот на двете Југославији, но и претходно.

На некој стручњак во таква ситуација, без оглед на националноста, ќе му се отворат прашања за проучување на културниот дијалог меѓу две култури, при што со незатворање на очите кон познавањето на целината на процесот во наследената јужнословенска констелација на културите, лесно ќе дојдеме до првите скалила за разбирање на стручните прашања, како што се проблемите за периодизацијата, дистрибуцијата и промената на темите или просторот, книжевните видови и жанрови во некој подолг временски период, а подобро ќе се разберат и поточно ќе може сосема да се проценат некои културни преплетувања, амплитудата на соработката, конвергенцијата и периодите на оддалечување од меѓусебната културна комплементарност и сл. Од таа состојба во истражувањето до исчекор кон опсесијата со (современите) европските и светските интеркултурни процеси нè дели само получекор преку кој сме влегле веќе во поразгранетите води на современата културна теорија или лингвистичка методологија, без која нема опстанок во рамките на пошироко прифатената славистика или на модерната хуманистичка интердисциплинарна наука.

Сосема конкретно, ако идеално ја замислиме ситуацијата во која „малата славистика“ се студира како целина во нашите земји, конкретно во Република Хрватска или во Република Словенија, гледаме на дело два модели: во едниот кроатистиката е сосема изделена како национална студиска програма, но затоа се развиени студии за другите јужнословенски јазици и книжевности, при што, од „помалку диференцираните“ јужнословенски култури единствено студиите по македонски јазик и книжевност имаат рамноправен статус со студиите по бугаристика и србистика, како и со студиите по словенистика. Студиите по црногорската книжевност ги поврзавме со наставните програми по српски јазик и книжевност, а студиите по книжевност на Босна и Херцеговина, па и на босанскиот јазик и на бошњачката култура, токму поради нивната помала развојна диференцираност и поради делумно оправданото претходно сместување на „нивната“ проблематика во српските или хрватските јазично-

⁶ Не мора за тоа да сведочиме со нашите лични книги или со бројните успешни зборници и проекти, како низа зборници за компаративно проучување на југословенските книжевности, зборници од неколку хрватско-словенечки, македонско-хрватски, словенечко-македонски и слични собири, доволно е да се наведат само најновите: загребскиот зборник *Транзиција и културношо ѝамејене (Tranzicija i kulturno patcenje)*, белградскиот зборник трудови што ги обедини домашните компаратисти и странските слависти околу истиот методолошки проблем – *Јужословенска книжевност: минато, сегашиност и иднина на еден сѝорен ѝоим (Jugoslovenska književnost: prošlost, sadašnjost i budućnost jednog spornog pojma)*, нашиот зборник од Првата хрватско-бугарска славистичка средба (*Prvog hrvatsko-bugariskog slavističkog susreta*) и сл.

филолошки или книжевно-историски ситуации, ги поврзавме со програмите на Катедрата за споредбена историја на јужнословенските јазици и книжевности.

Значи, гледаме дека на нашите студии, македонистиката има релативно повластен и посамостоен статус од подоцна афирмираните специјалности, токму како и оние отпорано афирмираните во светот: бугаристиката, србистиката и словенистиката. Притоа, за разлика од самостојните студии по кроатистика во кои таа е многу развиена, проблематиката на стариот црквенословенски јазик е сведена на изборен интерес, односно на споредбен преглед на јужнословенските јазици или историско-културен преглед на книжевноста бидејќи со новата студиска програма се ориентиравме кон современите јазици и кон новите современи книжевности. Со оглед на богатото наследство од јужнословенската средновековна култура, овде ни недостигаат стручњаци и интерес од студентите што е, впрочем, случај и со многу важното книжевно подрачје на усната народна книжевност, потоа со интеркултурното поле на популарната и постјугословенската култура, а недостигаат и стручњаци за јужнословенската драмска книжевност и театар, филм, музика и за сите видови интеркултурен дијалог, како во минатото така и денес. Затоа, можеби, не е случајно што нашите македонисти ја започнаа афирмацијата на македонската и јужнословенската драма, па и на филмот, придонесувајќи за подобро разбирање на целината на јужнословенскиот културен простор и значајно збогатувајќи го своето, во суштина, тесно специјалистичко поле на научен интерес кое, објективно гледано, повеќе би можело да има статус на научна супспецијализација, а помалку на една од главните дисциплини, па потоа и насоченост кон научното истражување.

Всушност, што може да се научи од ова наше ново искуство во развојот на одделните студии по јужнословенски, па и на словенски јазици и книжевности? Може да се научи дека поддршката на еден јазик и на една книжевност е доволна само за директните претставници на националните култури, на лекторатите, а на студиите по јужнословенски јазици и книжевности, научниците и наставниците, како и студентите, треба да се оптоварат со два-три јазици или со две-три книжевности и така да се отвори пат кон подобриот статус на струката во општеството, со оглед на поголемите можности за вработување и работа, но и на безмилосната конкуренција меѓу хуманистичките стручњаци и дисциплини, што е услов за нивниот напредок. И така, можеби, преку моделот „мала славистика“ ќе се обнови моделот на студии по „традиционалната славистика“, во кој немаше строги разграничувања според „материјалот“ на националната култура, туку според барањата на дисциплината или дометот на одделниот научник. Не треба да се заборава и определена нелагодност која може да ја имаат одделни научници на повеќејазичните или повеќекнижевните славистички студии, во однос на студентите што студираат два или три јазици, ако постојано се појавуваат во улога на специјалисти за една национална книжевност или јазик; несразмерноста на компетенциите или „исходите од учењето“ што ги очекуваме од студентите не би требало да бидат

на штета на наставникот. Јужнословенските интеркултурни студии (студии во странски услови), како своевидна „мала славистика“ во историскиот контекст на Средна и Југоисточна Европа, па и на Медитеранот, се одликува не само според богатството на лесно совладливата различност – четири верски традиции во двојно повеќе култури – туку и според моделот на развиената интеркултуралност која повторно и повторно чука на вратата на модерна Европа, па и по поединечните, канонски дела и автори што се најчесто израз на тоа „единство во различноста“ и сè повеќе како такви се препознатливи (а современите писатели и се поприспособливи) во најширок „локален контекст“, на кој во идеална смисла на Балканот сме навикнале (на пример, продорот на исламот и влијанието на блискоисточните култури врз изворниот антички и словенски културен ареал).

Од друга страна, многу помалку интензивен, развојот на јужната славистика со македонистиката како национална студиска програма, што го практикуваат нашите колеги во Скопје, може, исто така, да биде стабилна и продуктивна студиска програма, но и за неа ќе бидат пожелни стручњаци и поприфатливи струки со кои може да се „опфатат“ повеќе јазици и книжевности⁷, при што споредбеното одмерување на националната култура со другите (но привилегирано) јужнословенски култури и студии, макар и преку изборни модули и предмети, им го дава на домашните стручњаци многу потребното знаење и отвореноста кон сите во заедничкиот книжевен јуџ, кој е, и покрај сите други политички, регионални или културни посебности, лесен за паметење, топол и географски најточен, но непрепознатлив како заеднички именител. Зарем, поради пропадната држава со југот во коренот на името не смееме да имаме каква-таква иднина? Или, нам на славистите некој сака да ни ги одземе нашите појдовни (духовни) татковини? На крајот, може ли комбинацијата на двете искуства, и искуството на студиите по јужна славистика како релативна целина и тоа што таа се надоврзува на националните студии преку низа изборни модули, да биде оптимална формула за нивната коегзистенција меѓу големите студии на јазиците и книжевностите во светот⁸?

⁷ Како пример ја izdelувам наставната и научната дејност на Науме Радически, неговата кај нас недоволно позната книга *Пајишија и крстојатаи, Низ јужнословенските книжевности*, Скопје: Култура, 2004. На нашите факултети, нешто слично во рамките на кroatистиката на Универзитетот во Задар предава Миранда Леванат-Перичиќ (Miranda Levanat-Peričić) по наставниот предмет Компаративна историја на јужнословенските книжевности (*Komparativna povijest južnoslavenskih književnosti*).
<https://www.isvu.hr/javno/hr/vu269/nasprog/2017/pred143664.shtml>.

⁸ Сосема конкретно, применето на хрватскиот случај, ако во Загреб имаме две студиски програми, студии по кroatистика и студии по (другите) јужнословенски јазици и книжевности, може ли нивната поголема соработка преку заеднички студенти, проекти, студиски насоки или стручни собири да биде примерен модел за развој на кroatистиката на другите наши универзитети, па и на хрватските студии? Со што да ги поврземе нашите (посебно) национални малцинства ако не со студиите по национален јазик и книжевност? Зарем не е услов за подобро разбирање на другата/странската култура општото и добро познавање на јазикот на домашната култура, а често и обратно. Имено, иако може да се пофалиме со бројни преводи и изданија на книги од другите јужнословенски култури, со релативно значајниот интерес на културната јавност за нив и со

На крајот на краиштата, ако не можеме со југот или со славистиката, можеме со компаративната или интеркултурната книжевност, кои ни помагаат да ги држиме нашите „расфрлани товари“ на едно место. Познатата скопска школа за компаратистика на Милан Ѓурчинов (и неговите следбеници, како Соња Стојменска или Јасмина Мојсиева-Гушева, со која веќе со години успешно го соопредуваме интернационалното списание *Филолошки студии* (*Filološke studije*)⁹ никогаш не чувствува и не чувствува одбивност кон најширокиот јужнословенски, словенски и светски, поточно кон коспомолитскиот пристап и кон отвореноста при афирмацијата на македонската книжевност. Дали, притоа, оштетила некого од македонските писатели? И оние помалку познати писатели, покрај поетите што доживуваат светска слава, што најдобро го покажуваат Струшките вечери на поезијата, и оние драмски писатели или театарски и филмски режисери кои не допираат надвор од границите на сопствената култура, во националната култура и студиите по книжевност, може да сметаат на препознатливост и на афирмација, ако не по повод оваа или онаа антологија или превод, тогаш, можеби, утре кога сите повторно ќе се најдеме пред судот на времето и на новите читатели (критичари), па и на новите јужнослависти. Зарем секогаш и само преку одбрана на националната култура, а уште повеќе само преку националната историја на книжевноста се достигнува вечна слава?

Сепак, во оваа пригода мора да се потсетиме на оние наши македонисти кои дејствувајќи надвор од македонскиот културен и научен простор ги посветиле своето внимание, љубовта, работната енергија на една уште недоволно призната и објективно квантитативно не пребогата култура, како што е македонската. Мислам, пред сè, на тројца јужнослависти, на колегите Борислав Павловски, Златко Крамарик и Горан Калоѓера, за кои, своевремено на една од хрватско-македонските средби во Охрид, веќе кажував како за македонисти кои со своите проширени научни и стручни компетенции, со залагањето за споредбени хрватско-македонски студии, со бројните преводи и отвореноста за проучување на македонската драма и театар во поширок јужнословенски контекст, што успешно ги следи и Ивица Баковиќ со својата неодамна објавена книга¹⁰, па и со својот стручен интерес и кон јужнословенскиот филм, суштествено придонеле за континуираното одржување на македонистичката наставна и научна практика во контекст на нашите студии по „мала славистика“, па и на две-три студиски програми по кroatистика во Хрватска. Исто така, не треба да забораваме на заслугите на нашата

успесите на нашите дипломски и факултетските докторски студии, сè уште не можеме да бидеме задоволни со статусот макар и на најмалобројните културни содржини (класика и канонски дела) од јужнословенските, па и од словенските култури во нашиот образовен процес. Ништо не е помалку штетно, а истовремено и достапно од сè, од затвореноста на хрватската култура спрема своето природно опкружување.

⁹ <https://hrcaak.srce.hr/filoloske-studije> (пристапено: 28.2.2020).

¹⁰ *Drama oko povijesti. Povijest i pamćenje u hrvatskoj i makedonskoj drami druge polovice 20. stoljeća*. Zagreb: Srednja Europa, 2018.

долгогодишна лекторка Борјана Прошев-Оливер, која со своите повеќедецениски предавања на македонски јазик и со својата успешна работа во научното подрачје, пред сè, со својот докторат¹¹, стручните трудови и преводите, до денес значајно ги задолжи нашите јужнославистички студии. Впрочем, не е место како генерациски сопатник на колегата Павловски за тоа поопширно да зборувам, за нас нека судат нашите ученици или оние кои кај нас ќе се занимаваат со нашата речиси „потоната Атлантида“ во иднина. Како речиси деградирани стручњаци во нашата академска заедница, ние неа им ја оставаме забележана барем во историјата.

Значи, непродуктивната дилема меѓу унитарната и сепаратната стратегија во историјата на книжевноста ги заменува теоријата и практиката на споредбените проучувања, кои на националните култури ништо не им одзема од нивната определена посебност (денес би рекле идентитет), а ги афирмира нивната отвореност и неразграниченост, меѓукултуралност, како последица на нивните повеќевековни преплетувања.

Превод:
Људмил Спасов
Виолета Јанушева

Zusammenfassung

Im Kontext der postjugoslawischen Gesellschaftssituation wird in der Arbeit das Verhältnis des Studiengangs der nationalen Sprache und Literatur der „weniger differenzierten“ mazedonischen Kultur gegenüber dem gegenwärtigen slawistischen, integrierten Studium der südslawischen Sprachen und Literaturen problematisiert, das für Studenten vermutlich organisatorisch funktioneller und attraktiver ist, als der einsprachige Studiengang.

Користена литература

- Мојсиева-Гушева Јасмина. 2018. *Инијеркултурни расцрпави*. Скопје: Здружение за компаративна книжевност на Македонија.
- Goldstein Ivo. 2019. „Strašni 6. siječnja 1929.: dan kad je počeo kraj krvave prve Jugoslavije“. *Globus*, 1466, 34–37.
- Đurišin Dioniz. 1997. *Šta je svetska književnost?* Sremski Karlovci; Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića. (Превод од словачки Мирослав Дудок).
- Kovač Zvonko. 1992. „Južnoslovanské medziliterárne spoločenstvá“. U: *Osobitné medziliterárne spoločenstvá*, 5. Dionýz Ďurišin a kolektív (ur). Bratislava:

¹¹ *Egzil u makedonskoj književnosti*, Zagreb: Zajednica Makedonaca u R. Hrvatskoj, 2009.

- Ústav svetovej literatúry slovenskej akadémie vied. 132–146. Овде и преводот на подолгото резиме на француски (61–65), како и расправата ма Милан Ѓурчинов за македонската книжевност во контекст на јужнословенската и балканската меѓукнижевна заедница (147–159).
- Kovač Zvonko. 2016. *Interkulturene studije i ogledi. Međuknjiževna čitanja, mentorstva*. Zagreb: FF-press.
<https://openbooks.ffzg.unizg.hr/index.php/FFpress/catalog/book/23> (пристапено: 28.2.2020)
- Kramarić Zlatko. 1991. „Mogućnosti/nemogućnosti komunikacije između jugoslavenskih kultura i književnosti“. *Komparativno proučavanje jugoslavenskih književnosti*, Zbornik IV, Franjo Grčević (ur). Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta u Zagrebu, 85–96.

Александр Новик
Музей антропологии и этнографии им. Петра Великого (Кунсткамера) РАН
Санкт-Петербург, Россия
njual@mail.ru

ИДЕНТИЧНОСТЬ, ТРАДИЦИИ И ИННОВАЦИИ: МАКЕДОНСКАЯ СЕРЕБРЯНАЯ ФИЛИГРАНЬ НА РУБЕЖЕ XX–XXI ВЕКОВ

Аннотация: В статье анализируются итоги полевой этнолингвистической и музееведческой работы в Республике Северная Македония в 2017–2021 гг., позволившей изучить вопрос изготовления женских украшений из серебра, выполненных в технике филигрании мастерами македонцами, а также связь всплеска данного занятия на современном этапе с вопросами идентичности. Экспедиции проходили в городах Охрид, Струга, Крушево, Скопье. Технологии производства среди представителей династий ювелиров сохраняются на протяжении нескольких столетий (Павел Филев и др.). Ряд мастеров в городе Охрид (Марьяна Пипелева и др.), столице Скопье (Александра Атанасовска и др.) освоили изготовление филигранных украшений из серебра в начале XXI столетия. В последние годы наблюдаются трансформации в формах, технологиях изготовления и эстетике создаваемых изделий. Традиционные украшения из серебра дополняются вставками из так называемого охридского жемчуга, перламутра, полудрагоценных камней. В регионе Западных Балкан прочно заявила о себе Стружско-Охридская ювелирная школа филигрании, в которой все большую роль начинают играть этнические македонцы.

В исследовании параллельно основной задаче – описанию состояния ювелирного ремесла в сфере филигрании и инновационным процессам в этой области – проводится сопоставительный анализ создающихся в наше время украшений ювелиров македонцев и изделий, производимых мастерами албанцами и арумынами, работающими в западной части Северной Македонии.

Ключевые слова: идентичность, македонцы, албанцы, арумыны, филигрань.

В последние десятилетия в Северной Македонии все более активными становятся ювелиры македонцы, специализирующиеся на технике филигрании. Данное явление в своей основе имеет, как мы можем судить исходя из собственных полевых материалов, подпитку поисков собственной идентичности – уникальности, самости, непохожести на других.

На Западных Балканах развитие ювелирного дела, сопряженного с филигранью, сложилось таким образом, что большинство занятых в нем людей являются этническими албанцами либо имеют албанские корни (Statovci 1982; Новик 2012: 169–192). При этом нередко мастера-ювелиры не афишируют свое этническое происхождение, а порой его скрывают. Подобные факты нередко фиксируются в Хорватии и Черногории в последние десятилетия. В любом случае, при наличии ряда неполных, порой фрагментарных исследований конфессионального состава ювелиров на Балканах в прошлом, изучения их этнического состава не было предпринято до сих пор, равно как и не было сделано сравнительного анализа украшений, создающихся мастерами, относящимися к разным этносам и этническим группам, и бытующим у различных народов изучаемого региона. В данном исследовании мы остановимся главным образом на конкретной локальной традиции производства ювелирных изделий из серебра в технике филигрании, а именно на работе мастеров македонцев так называемой Стружско-Охридской школы (города Струга и Охрид и зоны, их окружающие) на западе Республики Северная Македония. Хронологические рамки исследования – наше время, рубеж XX–XXI веков¹.

К истории вопроса

Украшения из драгоценных металлов являются неременным атрибутом традиционного костюма балканских народов: македонцев, албанцев, греков, сербов, черногорцев и др. Так, производство изделий из серебра и золота у албанцев давно является предметом исследования специалистов. Для его изучения используются разные источники – от архивных материалов и воспоминаний путешественников до музейных коллекций. Касательно производства ювелирных украшений в технике филигрании у македонцев, следует констатировать, что данная тема, за исключением небольшого количества работ, практически не была разработана.

В 2017–2021 гг. автором проводилась полевая работа в Македонии, главным образом в городах Охрид, Струга, Крушево, Скопье, а также в ряде сел различных районов данной балканской страны. В ходе экспедиций был собран значительный материал по работе местных ювелиров, специализирующихся на изготовлении украшений в технике филигрании. Также для Музея антропологии и этнографии имени Петра Великого (Кунсткамера) Российской академии наук (далее – МАЭ РАН) были приобретены и получены в дар двадцать пять предметов, выполненных из серебра в традиционной для Западных Балкан ювелирной технике². Данная коллекция стала первым македонским собранием женских украшений старейшего музея России. Часть этих предметов

¹ По данной теме автором была опубликована предварительная работа: (Новик 2018: 197–206).

² Данная коллекция МАЭ проходит в настоящее время ЭФЗК, и ей пока не присвоен постоянный музейный номер.

экспонировалось на временной выставке «Волшебное кружево балканской филигрании» в г. Ханты-Мансийске в ноябре 2021 – феврале 2022 г.

Мастера и технологии, коммерция и эстетика

Исследованные города, а именно Скопье, Охрид, Струга, Крушево, находятся в непосредственной близости или недалеко от македонско-албанского пограничья. В значительной степени мы можем говорить об общих чертах формирования культурных комплексов, определяющих традиции, бытовые установки, эстетические предпочтения населения Западных Балкан.

Так, расцвет ювелирного мастерства в албанских землях приходится на XVII–XIX вв. (Shkodra 1973; Statovci 1982; Gjergji 1988; Tirta 2006; Новик 2012: 169–192; 2015: 227–231; Novik 2015: 9–28). Мы с большой долей уверенности можем предполагать значительное влияние албанского ювелирного дела на профессиональное мастерство македонцев, занятых в сфере создания украшений и т.п. предметов из драгоценных металлов. Согласно нашим полевым материалам, в г. Струга, на берегу Охридского озера, первая династия ювелиров славян (носящих сейчас фамилию Коркутови), специализировавшихся на изделиях, выполненных в технике филигрании, сложилась более двухсот лет назад, еще в XVIII столетии. С этого времени берет начало деятельность ювелиров, македонцев православных, создающих филигранные изделия как в г. Струга, так и в г. Охрид и др. близлежащих населенных пунктах в западной части Северной Македонии. Как правило, все это время они находились в состоянии серьезной конкуренции с албанскими ювелирами, занятыми в данном производстве довольно долгое время (согласно имеющимся источникам).

В настоящее время в городах Охрид и Струга работает более десяти ювелиров македонцев, специализирующихся на изготовлении серебряных украшений в технике филигрании. Среди них стоит выделить особо Павла Филева, 1955 г. р., и Марьяну Пипелеву, 1977 г. р., из г. Охрид (АМАЭ Новик 2018А; 2018Б; 2019А; 2019Б). Эти ювелиры создают исключительно показательные украшения в технике филигрании. Однако у них совершенно разные судьбы в ювелирном ремесле, различные технологии создания украшений, а также совершенно уникальная эстетика создаваемых изделий. Павел Филев изготавливает изделия по классическим канонам филигранных изделий прошлого³. Марьяна Пипелева (Рис. 1) создает новые формы и смело обращается с традиционными мотивами. Павел Филев часто украшает филигранные изделия искусственно созданным жемчугом производства собственной фирмы (имеющей высокую репутацию в профессиональном сообществе). Марьяна Пипелева специализируется на филигранных изделиях,

³ В последние годы, по мнению части наших информантов, ювелир меньше обращается к ювелирной технике филигрании (АМАЭ: Новик 2019А).

украшенных так называемым македонским рубином (по геммологической классификации – корундом) – полупрозрачным камнем светло-розового цвета.

Все украшения, выполненные в технике филиграни, у Марьяны Пипелевой получаются исключительно выразительными, с очевидным индивидуальным почерком мастера. Факт создания авторского стиля Марьяны Пипелевой обусловлен технической стороной вопроса. Ювелиру-женщине попросту сложно выполнять самой трудоемкую и физически затратную работу по подготовке исходного материала производства – глади (пропущенной через вальцы проволоки). На практике чаще всего проволока как в мастерских ювелиров, так и на крупных заводах производится посредством протяжки или волочения металлической заготовки через последовательно уменьшаемые отверстия в специальном приспособлении (Мой бизнес 2019). В небольших мастерских обычно это металлический (как правило, стальной) пласт с отверстиями разного диаметра – от минимального до большого. Затем проволоку скручивают в две нити и прокатывают через вальцы – в результате этой операции получается так называемая гладь (данный термин используется ювелирами в России), по-македонски ее называют *жица*. Данный этап производства необходим для того, чтобы полученная скрученная и прокатанная через вальцы проволока приобрела большее поверхностное натяжение – это залог прочности будущих изделий.

Подобные манипуляции требуют недюжинной физической силы и временных затрат. В этом случае Марьяна Пипелева пошла своим путем. Данная трудоемкая операция в семье по заведенному правилу отводится ее отцу. Он всю жизнь занимался другим трудом и совсем не был связан с ювелирным производством. Ему было по какой-то причине легче изобрести свой способ производства глади, чем освоить существующие технологии и научиться пользоваться привычным для профессиональных ювелиров инструментом. Для прокатывания глади отец Марьяны придумал следующее орудие: это два соединенных друг с другом бревна. Между ними «подмастерье» и прокатывает проволоку. От грубой коры бревен проволока претерпевает существенные изменения: ее края оказываются не гладкими (как было бы в случае прокатки через индустриальные вальцы), а немного «рваными», поврежденными грубой древесной. Именно такой «брак» производства и делает изделия мастера выразительными и не похожими на украшения других ювелиров. Изделия, которые создает Марьяна Пипелева, выглядят особенно кружевными – этот эффект усугубляется как раз поврежденной, неровной фактурой драгоценного металла. Изделия мастера выделяются от работ других ювелиров прежде всего благодаря нарушению технологии.

Важно, сама Марьяна Пипелева не афиширует этих особенностей своего авторского стиля и не рассказывает даже во время пространных интервью заинтересованным слушателям. Зато другие ювелиры знают о нем и, что символично, высоко ценят находку женщины, не перенимая, нужно признать,

ее технологию в своих мастерских (АМАЭ: Новик 2018А; 2019А). Изготовление изделий из глади с «рваными» краями диктует свои рабочие подходы и решения. Так, украшения Марьяны в большинстве случаев не подвергаются патинированию или чернению – они более эффектно выглядят в белом цвете, так создается почти полная иллюзия кружев из тончайших нитей текстиля (шелка, хлопка или льна).

Вторым отличительным фактом является форма изделий Марьяны Пипелевой. Она создает такие украшения, которые больше не делает в Охриде ни один мастер. Ювелир утверждает, что идеи для своих творений она черпает в македонской традиционной культуре.

Отличительная особенность украшений Марьяны Пипелевой – использование вставок из полудрагоценных, драгоценных камней и жемчуга. При этом ювелир стремится использовать те материалы, которые добываются или производятся в стране. На территории Северной Македонии ведутся разработки вида корунда, который носит условное название «македонский рубин». Это минерал цветовой гаммы от бледно-розового до насыщенно розового, полупрозрачный, с дымчатым фоном, так называемым снегом. Добывают камень в коях близ Прилепа, в которых ведут разработки мрамора. (Минерал считается сопутствующим мраморным отложениям материалом.) Камни корунда продаются через торговую оптовую и розничную сеть в обработанном и необработанном виде. Из-за физических характеристик (полупрозрачность, дымчатый вид, наличие различных вкраплений и проч.) «македонский рубин» не подвергают огранке, а лишь шлифуют, полируют, придавая необходимую и наиболее выигрышную форму и в таком виде вставляют в изделия (Рис. 2). Самые распространенные тип и форма вставки из минерала – круглый либо овальный кабошон. Ювелиры в Северной Македонии стараются придать больше значимости данному камню в глазах клиентов, проводят тщательное взвешивание каждого минерала, выписывают специальный сертификат с указанием каратности и прочих характеристик. В общем, цена средней вставки из «македонского рубина» не превышает, как правило, нескольких сотен евро, а в большинстве случаев исчисляется несколькими десятками (за совсем небольшие камни). Тем не менее, благодаря таким манипуляциям и искусственному нагнетанию ареола загадочности и эксклюзивности камню, изделия с ним становятся подчеркнута авторскими и неповторимыми.

Бледно-розовый полупрозрачный корунд весьма эффектно сочетается с серебряной гладью и серебряной зернью в филигранных изделиях. Особенно выразительными получаются украшения с «македонским рубином», выполненные с применением техник патинирования, искусственного старения серебра, чернения. Но не менее эффектно вставки из минерала смотрятся и на фоне кипельного и просто стандартного серебра, учитывая необычную технику производства самой глади отцом Марьяны Пипелевой.

С «македонским рубином» автор создает кольца, подвески, серьги. Особенно выразительны нагрудные кресты (Рис. 3). В Северной Македонии

православные как правило носят кресты – это является как ярким маркером и символом религиозной, так и этнической принадлежности. В стране проживает, по неофициальной статистике, до 800 тысяч мусульман (при численности населения около 2 млн). Не всегда отношения между представителями различных этносов и религиозных общин отличаются терпимостью и толерантностью. Православные македонцы – женщины и мужчины, молодые и пожилые – любят подчеркнуть свою конфессиональную и этническую принадлежность, желая противопоставить себя *другим*. Именно поэтому большинство верующих и просто желающих обозначить себя как православных носят браслеты с ликами святых и религиозной атрибутикой, медальоны со святыми, Божьей Матерью, ликом Иисуса Христа, нательные кресты (АМАЭ: Новик 2018А; 2019А). При этом очень часто используются нагрудные кресты, являющиеся в большей степени предметом искусства, чем символом религиозной принадлежности. Такие кресты носят как женщины, так и мужчины. Ювелиры, занимающиеся производством изделий в технике филигрании (и не только, также и в других техниках: литье, выколотки, ковки, чеканки, гравировки), стремятся удовлетворить такой спрос, более того – его стимулируют, предлагая совершенно новые формы, декоративные и эстетические решения. В линейке созданных из серебра с использованием розового корунда крестов есть совсем небольшие, которые после освящения в храме могут служить как нательные, так и средние и массивные нагрудные, являющиеся маркированным и статусным ювелирным украшением. При этом если весь ряд изделий в технике филигрании ориентирован главным образом на покупателей туристов из-за рубежа и из Македонии, посещающих Охрид, то кресты, скорее всего, предназначены для удовлетворения исключительно местного спроса, внутри страны.

Для создания изделий Марьяна Пипелева и другие ювелиры используют также такие самоцветы, как яшма, агат, лазурит и проч. При создании украшений с цветными камнями мастера используют разные техники – не только филигрань. Это чеканка, литье, ковка и др. Как правило, решаясь создать что-то с лазуритом или иным выразительным камнем, ювелиры выполняют не отдельное украшение, а целый комплект: это могут быть серьги, перстень, ожерелье, браслет, подвеска, брошь (набор составляющих обычно варьируется). Форма и декоративное решение весьма фантазийны. Так, в одном из комплектов Марьяна Пипелева воплотила в драгоценном металле форму полусвернутого кулька, оборачивающего подвешенную горошину из лазурита. При этом сам металл прокатан через вальцы очень тщательно и нарочито небрежно, что делает каждое из украшений комплекта совсем необычным. Рваные края серебряной глади превосходно контрастируют с насыщенным цветом лазурита, привлекая внимание при любом освещении. Такой набор украшений является отличным примером отказа мастера от традиционных форм и декоративных решений при сохранении самой техники,

подвергнувшейся в данном случае значительным трансформациям в плане технологии производства.

Марьяна Пипелева (как и упомянутый выше Павел Филев) в своих украшениях использует также так называемый охридский жемчуг. Производство данного материала берет начало в 1920-е годы, когда практически одновременно две конкурирующие фирмы семейств Филевых и Талевых изобрели способ изготовления жемчужин на основе перламутра, а также костей и чешуи рыбы плащицы, водящейся в Охридском озере (АМАЭ: Новик 2018А).

Одно время производители жемчуга даже пытались позиционировать свои изделия как «природный» жемчуг, требующий «определенной доработки». Однако сохранить секрет производства изобретателям не удалось: через наемных работников, торговцев и др. каналы технология производства охридского жемчуга перестала быть тайной за семью печатями, изготавливать жемчужины стали в массовом количестве и другие фирмы, возникающие в городе и регионе одна за другой.

В этих условиях фирмы Филевых и Талевых стали позиционировать свои изделия как подлинный охридский жемчуг, продолжающий вековую традицию и заслуживающий внимания истинных ценителей. Поэтому и цены на такой жемчуг остаются стабильно высокими – в отличие от «массового ширпотреба», как утверждают владельцы семейного бизнеса, не прерывавшего производства с 1920-х годов.

Позиционирование себя на рынке ювелирных украшений как компаний, создающих эксклюзивные вещи – оправданная стратегия. Желающие купить уникальное единичное изделие отдают предпочтение пусть и дорогим, но изначально известным брендам – это новая тенденция в сфере ювелирного дела на западе Балкан.

Важно, что Марьяна Пипелева в своих изделиях использует жемчуг, созданный на предприятии Филева. Возможно, такая стратегия должна подчеркнуть эксклюзивность украшений ювелира, которая создает изделия, кардинально отличающиеся от работ других мастеров как по своей технологии, так и по формам и эстетике. Сама Марьяна не дает объяснения своему выбору:

А.Н.: Вы же можете использовать жемчуг и других производителей! Почему именно Филев?

М.П.: Мы так решили.

А.Н.: Но почему? Ведь жемчуг других компаний можно купить намного дешевле! Вам же так было бы выгоднее.

М.П.: Да, наверное. Но мы решили использовать в своих изделиях только то, что создает Филев.

А.Н.: Потому что он – лучший?

М.П.: Я этого не говорила. Но мы решили так.

А.Н.: *У Вас с ним договоренность? О том, что Вы будете брать жемчуг для своих изделий. Ведь его жемчуг стоит в десять раз дороже, чем у других производителей!*

М.П.: *Да. Мы договорились. Но это наши внутренние дела.*

А.Н.: *И у Вас с ним, безусловно, соглашение, что будет хорошая скидка для поставок?*

М.П.: *Не это главное. Мы так решили.*

(АМАЭ: Новик 2018А).

Как видно из приведенного фрагмента полевых записей, ювелир не желает посвящать исследователя во все тонкости коммерческих и деловых отношений с партнерами. Знаковым является и то, что информант в диалоге использует местоимение *мы*, т.е. дает понять, что выбор партнера продиктован определенными коллегиальными отношениями, посвящать в которые он не собирается – при общем доброжелательном тоне и большом терпении во время исследовательских интервью.

Немаловажный факт – использование охридского жемчуга фирм Филева и Талева другими ювелирами в городе, которые претендуют на эксклюзивность своих изделий. То, что стоит дорого, должно по всем параметрам соответствовать понятию *дорогого*. Если мастер вкладывает много труда в создание филигранного либо литого или кованого изделия, разрабатывает новую форму, фантазирует на тему мотивов и художественного решения, то и вставки в таком украшении должны быть высокого уровня: дорогие самоцветы, лучший охридский жемчуг и качественный перламутр, коралл и т.п. Такие подходы во многом дают возможность охридским ювелирам выживать (а некоторым и процветать) в условиях сильнейшей конкуренции массовых изделий, создающихся как в самом регионе, так и поступающих из-за рубежа: прежде всего из Китая, Таиланда, Индии, Турции и ряда других стран.

Предложение на ювелирном рынке региона очень большое – сюда в летний сезон прибывает много тысяч туристов из разных стран мира, прямые регулярные и чартерные рейсы связывают Охрид с большим числом европейских столиц и городов Балканского полуострова: Лондоном, Варшавой, Таллином, Стамбулом, Сараево и др. (В 2000-е годы прямая линия соединяла Охрид с Москвой, однако данный проект не стал коммерчески успешным.) Приезжающие на отдых туристы в любом случае покупают местные сувениры. И войти в круг выбора массового отдыхающего пытаются со своими изделиями ювелиры. Во многом им это удается: туристы, в большинстве своем не знакомые с феноменом балканской филигрании, увидев большое предложение на рынке, желают приобрести красивые украшения из серебра как что-то необычное на память об Охриде. Серебряные изделия, выполненные в технике филигрании и представляющие массовое воспроизводство традиционных украшений, как правило, не стоят дорого, а потому являются одним из самых

востребованных подарков на память о летнем отдыхе. С одной стороны, благодаря такому подходу, сохраняется традиция изготовления украшений, бытующих в регионе достаточно долгое время (по меньшей мере, около века). С другой стороны, отлаженный бизнес формирует вкус массового покупателя: немалое число туристов желает приобрести что-то совершенно эксклюзивное, что невозможно найти в других странах (ПМА 2021).

На этой линейке предлагающейся к продаже продукции ювелиров добавляются массовые фабричные изделия, поступающие из азиатских стран. Очень часто их «филигранные» украшения представляют собой суррогат – обычную отливку из серебра в резиновой форме (нередко делающейся из старой покрышки автомобильного колеса) (АМАЭ: Новик 2018А). Драгоценный металл, качественная доработка и умелый менеджмент позволяют продавать такие украшения неискушенным и мало разбирающимся в ювелирных техниках покупателям. Впрочем, равно и балканские умельцы зачастую не отстают от своих азиатских коллег по части обмана покупателей: в регионе многие мастера выдают отлитые изделия за созданные вручную в технике филигрании. Для массового потребителя часто оказываются важнее форма, внешний вид, сам материал – серебро, а также доступная цена, чем кропотливый труд и подлинная эксклюзивность. Также и азиатские ювелиры (речь идет в первую очередь о Таиланде), освоив технологии создания филигранных украшений в последние десятилетия на высоком уровне, нередко создают качественные изделия, которые могут конкурировать с балканскими как по технике, так и по части художественных достоинств.

В этом сложном хитросплетении традиций, технологий, форм и менеджмента первоклассным мастерам Балканского полуострова приходится отстаивать свою нишу продолжения ремесла и эксклюзивности своих изделий. И лучшим из них пока это удастся – в первую очередь благодаря безупречному качеству украшений, тщательной проработке изделий и использованию исключительно лучших материалов. Клиентов, которые готовы платить за такой подход к делу, оказывается пока достаточно.

Жемчуг традиционно не использовался в изделиях из серебра, выполненных в технике филигрании. На то были самые разные причины. В первую очередь, за многие века османского владычества самым благородным и заслуживающим почитания материалом украшений для референтной группы населения Балкан стало считаться золото (Gjergji 1988). Изделия из этого металла дополняли вставками из драгоценных и полудрагоценных камней. Природный морской жемчуг имел исключительно высокую цену, а потому использовался почти всегда только в золотых украшениях, накладках на оружие и проч. Серебряные украшения, широко бытовавшие среди всех слоев балканского населения до прихода османов, после включения в великую Османскую империю уступили свое место в гардеробе государственной элиты и высших слоев общества изделиям из золота. Серебро осталось излюбленным металлом для украшений, создававшихся для широких масс населения полуострова: ремесленников, торговцев средней руки, служивого люда,

крестьян. Дополнительно работали факторы преемственности традиций: серебряные украшения долгое время не украшали вставками из разноцветных камней и проч., включая недорогой речной жемчуг. С XVIII столетия происходит массовое проникновение в производство ювелирных украшений из серебра стеклянных вставок, полудрагоценных камней и проч. Этому способствует развитие мануфактурного и фабричного производства в Европе (прежде всего в итальянских землях и Австрии): европейский стеклярус, цветное стекло и т.п. заполнили рынки балканских городов. Одновременно, под влиянием имеющегося предложения, меняются вкусы потребителей: изделия в технике филиграни считаются красивыми, если их дополняют разноцветные вставки.

Дополнительным фактором послужили и тесные связи с Востоком, где использование кораллов, бирюзы, сердолика и других самоцветов традиционно являлось важнейшей составляющей ювелирного дела. Эстетика арабского, персидского и турецкого искусства пустила глубокие корни на балканской почве к XX столетию. А в последние десятилетия XX – первые десятилетия XXI века она получила новое переосмысление, став своеобразной составляющей яркой палитры стилей и направлений в ювелирном искусстве балканских мастеров. Этнографизм создаваемых в восточной стилистике украшений хорошо читаем, и именно поэтому такие изделия востребованы на рынке, который пытается в части ювелирного дела противостоять всеобщей глобализации и унификации. Македонские мастера стараются создавать такие украшения, которые выигрышно отличались бы от того, что создают представители других школ. При этом они пытаются работать в традициях своей страны, одновременно делая новые акценты и создавая новые формы.

Другим материалом, который используют македонские ювелиры в серебряных украшениях, создаваемых в технике филиграни, является перламутр. В данном контексте перламутром мы называем широкий спектр материалов, получаемых при обработке морских, озерных и речных моллюсков (а не только классической для ювелирного искусства раковины – перловицы обыкновенной (лат. *Unio pictorum*)). Озерный и речной материалы дают ювелирам Охридское озеро и реки, входящие в его водный бассейн. Морские раковины в Охрид завозятся благодаря развитой торговой системе. После обработки вставки из перламутра используются при производстве колец, перстней, серег, брошей, подвесок, браслетов, ожерелий, запонок и др. Мастерами ценятся наиболее блестящие части раковин, которые особенно эффектно выглядят с кипельным или патинированным серебром. В последние годы наблюдается интерес к нестандартным расцветкам перламутра: мастера и покупатели обратили внимание на фантазийную расцветку природного материала, встречающегося в природе. Именно такие украшения порой приобретаются в первую очередь. Из бледно-розовых, желтоватых, кремовых, темно-серых раковин вырезают вставки и сложные композиции, их обрамляют в витиеватые или нарочито простые оправы, желая подчеркнуть красоту

органического материала. Нередко такие украшения дополняют полудрагоценными камнями, маркезитами, фианитами, кристаллами Сваровски (АМАЭ: Новик 2018А; 2019А). Подобные украшения приобретают эксклюзивный вид и нередко становятся подлинными произведениями ювелирного искусства.

В ассортименте создаваемых украшений немалую долю занимают ожерелья, в которых нанизанные нити охридского жемчуга или перламутра чередуются с бусинами из серебра, выполненными в технике филигрании. Часто сам жемчуг или перламутр обрамляются в серебряную оправу, созданную в той же технике филигрании. Чередование жемчужин или горошин перламутра, серебряных шариков и жемчужных либо перламутровых бусин в серебряной оправе создают сложные композиции, визуально выразительные и, как правило, неповторимые. Последнее изобретение македонских ювелиров – комбинирование охридского жемчуга (нередко разной окраски) и бусин из перламутра. Дополненное филигранными деталями такое украшение становится особенно нарядным и выделяется на фоне всех остальных работ.

Описанные выше инновационные изменения в производстве украшений в технике серебряной филигрании очевидным образом подчеркивают разницу в состоянии ювелирного дела у македонцев и у албанцев – последние склонны сохранять формы и традиционные декоративные решения, не говоря уже о самих технологиях изготовления. При ближайшем рассмотрении, по итогам полевой работы, проводимой автором с 1990 года в Косово, Албании, Северной Македонии, Черногории и Хорватии, ювелиры албанцы в целом привержены традиции, в то время как македонцы готовы к смелым экспериментам и кардинальным отказам от заданных шаблонов.

Работы других ювелиров македонцев, согласно нашим наблюдениям в течение последних лет, также зачастую носят авторский характер и отличаются особым почерком. Здесь стоит назвать фирму Блаже Ангелоски. Б. Ангелоски умеет работать с драгоценными металлами, однако главным образом специализируется на реализации филигранных изделий, выполненных другими мастерами округа Охрида и Струги (АМАЭ: Новик 2018Б). При этом мастер утверждает, что в данной местности прочно заявила о себе Стружско-Охридская ювелирная школа филигрании.

Часто в форме и орнаменте филигранных изделий македонских (как и албанских) мастеров встречаются растительные мотивы. Здесь особое место занимают цветы: маргаритка, фиалка, роза, гвоздика. Ювелиры обращаются и к зооморфным мотивам (здесь преобладают бабочки, стрекозы, другие насекомые), а также к антропоморфным мотивам: рука (в том числе «рука Фатимы»), глаз, руки супругов (на обручальных кольцах, к примеру), девичья голова, сердце (Рис. 4). При этом исключительно важно указать на то, что в Республике Северная Македония изображение бабочки македонцами позиционируется как важный символ этнической и национальной культуры. При этом, что важно, и арумыны Македонии также утверждают, что это маркер их культуры и приобщенности к восточно-романскому миру.

Не менее редкими в изделиях ювелиров являются космические/астрономические мотивы. В первую очередь это: солнце, луна, месяц, звезда. Солнце, которое традиционно осознавалось и осознается в Македонии (как и в албанских землях) как даритель жизни, изображалось и изображается в виде свастики или концентрических лучей (примеры подобной трактовки данного мотива мы можем встретить в декоративно-прикладном искусстве, архитектуре, художественном текстиле и т.д. (Gjergji 1988; Tirta 2004; 2006)).

Сама техника македонской филигрании представлена в нескольких видах. Самой распространенной является так называемая *tëlishi kafazëli filigran* (*telish kafazeli filigran* – дословно: «проволочная ажурная филигрань» – из турецкого языка). Для создания филигранных изделий ювелиры традиционно используют либо практически чистое серебро, либо его сплав с медью (исторически такой сплав мог быть в соотношении от 39:10 до 60:40)⁴. Отметим, что некоторые мастера предпочитают работать практически с чистым серебром – 999 пробы, объясняя это тем, что лишь такой материал позволяет воплотить полностью все задуманные формы.

В самый пик пандемии Covid-19 в г. Скопье, в Старой Чаршии, свою мастерскую по изготовлению ювелирных изделий открыла Александра Атанасовска (Рис. 5). Имеющая первоначальное образование в области архитектуры, А. Атанасовска в создаваемых украшениях из серебра воплощает новые формы, прибегая к традиционной технике филигрании (ПМА 2021). Ее изделия выделяются на фоне других, так как филигранные вставки являются лишь частью сложных композиций, комбинирующих ювелирные традиции и инновационные решения (Рис. 6). Оригинальные украшения, вопреки предостережениям скептиков, нашли своих покупателей – прежде всего среди македонцев, по достоинству оценивших новаторское искусство молодого мастера.

Музеи и коллекции. традиции и рынок

Ювелиры македонцы, специализирующиеся на филигрании, создают главным образом украшения для женщин. Албанские же мастера, живущие по соседству, традиционно изготавливают не только филигранные украшения, но и декоративные накладки на оружие, курительные принадлежности, посуду, предметы украшения интерьера.

Что касается работ албанских ювелиров, множество их изделий хранится в музеях Албании, Косово, Северной Македонии, Черногории, Сербии, Турции, Италии, России⁵ и других стран. Коллекции этих собраний не

⁴ Ср.: (Новик 2017: 114–123).

⁵ Значительной коллекцией украшений из серебра и золота, выполненных в технике филигрании, обладает МАЭ РАН.

раз становились источником для изучения такого феномена, как албанская филигрань и, более широко, албанское ювелирное искусство (Shkodra 1973; Statovci 1982; Gjergji 1988; Novik 2015: 9–28). Македонское ювелирное дело в силу разных причин в меньшей степени представлено в музейных собраниях за рубежом. Вместе с тем, незаслуженно забытыми исследователями оказались частные коллекции, которые могут предоставить интереснейший материал по этой теме. Причиной возникновения такой лакуны стали непростые исторические судьбы всего региона Западных Балкан. Во-первых, в годы строительства социализма в Югославии и Албании (1944–1991 гг.) происходила массовая экспроприация ценностей у населения, призванная обеспечить валютный поток на строительство новой экономики и государственные нужды. Естественно, к таким ценностям причислялись ювелирные изделия, которые шли на переплавку. Во-вторых, часто традиционные изделия, выходявшие из моды под действием массовой культуры, отправлялись на переплавку в целях изготовления новых, актуальных на тот или иной момент украшений и изделий. И такое отношение к традиционным ювелирным изделиям возникало в обществе с устойчивой регулярностью. В-третьих, важным фактором была бедность населения, не позволявшая собирать и хранить коллекции старинных украшений и предметов быта из драгоценных металлов (это касается и Македонии, и Албании, и Косово).

Во время экспедиционной работы автору удалось познакомиться с частными коллекциями ювелиров, в частности с уникальным собранием Павла Филева в г. Охрид. У мастера хранится значительное количество ювелирных изделий, созданных в разных техниках, в том числе и филигрании. Многие изделия созданы ювелирами македонцами. Часть изделий не атрибутирована, тем не менее, по утверждению собирателя, предметы бытовали в македонской среде и «даже были изготовлены македонцами» (АМАЭ: Новик 2018А).

Согласно нашим полевым материалам, на протяжении всего времени ювелиры создавали свои изделия не только для городского рынка и ближайшей округи, но и для отдаленных областей, для которых красота и качество создававшихся в Охриде, Струге, Скопье, Крушево вещей имели высочайшую репутацию, а сами украшения обладали высокой степенью престижа.

Многие династии ювелиров работали в городах столетиями⁶. Данная ситуация не менялась и в начале XX в. Однако лихолетье двух мировых войн, борьба за независимость, а затем кардинальная ломка экономической системы (вследствие перевода на социалистические рельсы в 1940-е гг., а затем, в 1990-е гг., в рыночные условия) кардинально изменили устоявшийся баланс сил.

На изделия мастеров в последние годы большое влияние оказывает спрос. Чаще всего именно он диктует предложение на рынке украшений. Длительное время, на протяжении нескольких десятилетий, клиенты все чаще заказывают изделия по своим эскизам, согласно своим предпочтениям (АМАЭ: Новик 2018А). Обычно изготовленные таким способом украшения не

⁶ Ср.: (Новик 2017: 114–123).

отличаются особым изыском. Чаще всего люди заказывают самые необходимые изделия – обручальные кольца, серьги, подвески и проч. Распространенной практикой является то, что ювелирные изделия делают из материала заказчика. Данные условия не способствуют росту профессионального мастерства ювелиров. Сложные изделия, требующие различных техник обработки металлов, вставки различных самоцветов и проч., становятся практически забытыми в таком полулегальном производстве.

Все это не могло не привести к определенной деградации ювелирного мастерства в широком масштабе. Лишь отдельные мастера смогли выжить в таких условиях. В г. Крушево, к примеру, работа созданного в годы СФРЮ предприятия ювелирных изделий способствовала сохранению части мастеров, которые могли не только продолжать традиции художественной обработки металлов и создания высокопрофессиональных украшений, но и трансляции традиции представителям молодого поколения (АМАЭ: Новик 2018А).

Другим вектором развития дела по работе с серебром и золотом в Северной Македонии стала передача навыков профессионального мастерства внутри семьи потомственных ювелиров. В ряде династий мастеров навыки обработки драгоценных металлов и производства изделий из них продолжали передавать от поколения к поколению, не взирая на возникающие в разные периоды препоны, а порой и запреты властей. Деды и отцы обучали навыкам ювелирного дела своих сыновей и внуков. А те, в свою очередь, пытались обучить поколение своих подрастающих детей.

Младшие представители династий, осваивая ювелирное мастерство, усваивали в первую очередь то, что было самым необходимым – а именно, умение изготавливать самые простые изделия, на которые был наибольший спрос. Тонкости плетения изысканной филигрании, обработка и огранка камней, чеканка, резьба и проч. были практически утрачены, вернее, не приобретены молодым поколением ювелиров (за очень редким исключением). Такая же ситуация складывалась и в Албании – хотя здесь основным виновником утраты ряда квалификаций, а порой и умирания отдельных направлений ювелирного дела был косный режим *монизма*, опиравшийся «на собственные силы» и отрицавший любые формы частной собственности. Полевая работа последних лет в Северной Македонии и Албании подтверждает тот факт, что многие нынешние ювелиры уже не умеют работать так, как это делали еще их отцы и деды до 1970-х гг. Тем не менее, важно, что в семьях потомственных мастеров в городах Струга, Крушево и Скопье сумели сохранить предметы из драгоценных металлов, выполненные предшественниками – отцами и прадедами. В ходе экспедиций 2009–2021 гг. на западе Балканского полуострова автором была проведена работа по изучению таких частных собраний в указанных городах (АМАЭ: Новик 2009А; 2009Б; 2015А; 2018А; 2019А), что помогло расширить источниковую базу по теме и привлечь новый богатый и показательный материал. Он служит важной научной базой при изучении феномена

македонской филигрании, играющей роль важного маркера этнической и культурной идентичности.

Выводы

Балканская филигрань является значительным культурным феноменом, требующим всестороннего и скрупулезного изучения. До настоящего времени в западной части Северной Македонии потомственные ювелиры сохраняют производство украшений из серебра в технике филигрании. В последние годы наблюдается рост числа мастеров, осваивающих данную профессию в первом поколении. Среди них есть также женщины, что прежде (до последних десятилетий XX века) почти совсем не фиксировалось. Работа ювелира становится женской профессией – в противоположность прежнему состоянию распределения общества по трудовым занятиям.

Мастера-ювелиры создают украшения и предметы убранства интерьера в технике филигрании, прибегая к техникам, формам, изобразительным мотивам и художественным приемам, существовавшим в регионе на протяжении длительного периода. В последнее время наблюдаются важные инновации в ювелирном производстве: они касаются технологий работы, использования новых материалов (охридского жемчуга, перламутра, полудрагоценных камней и проч.), а также эстетики создаваемых изделий.

Главным выводом, который можно сделать сейчас, является следующий: не только спрос рождает предложение, но и предложение формирует и воспитывает спрос, в конкретном случае равно вкус. Можно предположить, что ювелирное искусство, связанное с техникой филигрании, будет и дальше развиваться и предлагать все новые и новые формы изделий, которые не будут уступать по части художественных достоинств образцам, созданным старыми мастерами.

Работы македонских ювелиров как правило имеют ярко выраженную этническую специфику – она касается выбора мотивов (бабочка, стрекоза, солнце и др.), а также осмысления форм и отдельных сюжетов. В любом случае современные мастера объясняют выбор форм и художественного решения многих изделий именно желанием сохранить наследие своих предков.

Изучение происходящих процессов в области профессионального ремесла – искусства крайне важно, так как может пролить свет на механизмы межгруппового и межэтнического взаимодействия в условиях полиэтничного региона, а также обозначить перспективы культурных приоритетов и знаковых маркеров идентичности македонцев.

Summary

The article analyzes the results of field ethnolinguistic and museological work in the Republic of North Macedonia in 2017–2021, which made it possible to

study the issue of making women's silver jewelry produced in filigree technique by Macedonian masters, as well as the connection between the surge of this activity at the present stage and issues of identity. Expeditions took place in the cities of Ohrid, Struga, Krushevo, Skopje. Production technologies among the representatives of the dynasties of jewelers have been preserved for several centuries (Pavel Filev and others). A number of craftsmen in the city of Ohrid (Maryana Pipeleva and others), the capital of Skopje (Alexandra Atanasovska and others) mastered the manufacture of silver filigree jewelry at the beginning of the 21st century. In recent years, there have been transformations in the forms, manufacturing technologies and aesthetics of the created products. Traditional silver jewelry is complemented by inserts of the so-called Ohrid pearls, mother-of-pearl, semi-precious stones. In the region of the Western Balkans, the Struga-Ohrid jewelry school of filigree has firmly established itself, in which ethnic Macedonians are beginning to play an increasingly important role. In parallel with the main task of the study – to describe the state of the jewelry craft in the field of filigree and innovative processes in this area – the author presents a comparative analysis of the jewelry created in our time by Macedonian jewelers and products produced by Albanian and Aromanian craftsmen working in the western part of North Macedonia.

Литература

- Новик Александр. 2012. „Ювелирные традиции Северной Албании: частная коллекция семьи Люфи как этнографический источник“. *Материалы полевых исследований МАЭ РАН. Вып. 12*. Под ред. Е.Г. Федоровой, Санкт-Петербург: МАЭ РАН, 169–192.
- Новик Александр. 2015. „Гзим Жерка – ювелир-художник из Косово. Традиции и инновации в мастерстве серебряной филигрании на рубеже XX–XXI веков“. *Ювелирное искусство и материальная культура: Сборник статей*, Санкт-Петербург: Издательство Государственного Эрмитажа, 227–231.
- Новик Александр. 2017. „Симон Широка: ювелирные традиции и инновации на Балканах“. *Ювелирное искусство и материальная культура: Сборник статей*, Санкт-Петербург: Издательство Государственного Эрмитажа, 114–123.
- Новик Александр. 2018. „Македонская серебряная филигрань: формирование новой коллекции МАЭ как результат полевой работы 2017–2018 гг.“ *Восьмая Всероссийская Югорская полевая музейная биеннале: сборник докладов научно-практической конференции «Роль полевых исследований в сохранении историко-культурного и природного наследия Югры»*. Отв. ред. О.И. Белогай, Ханты-Мансийск: Музей Природы и Человека; Печатный мир г. Ханты-Мансийск, 197–206.

- Gjergji Andromaqi. 1988. *Veshjet shqiptare në shekuj. Origjina. Tipologjia. Zhvillimi*. Tiranë: Akademia e Shkencave e RPS të Shqipërisë: Instituti i Kulturës Popullore.
- Novik Alexander. 2015. „Jewelry Workshops in the Frame of Modern Town Life in the Western Balkans: Cases of Shkodër (Albania), Ulcinj (Montenegro) and Prizren (Kosovo)“. *Palaver, Volume 4 n.s., Issue 1*, 9–28. PDF file. DOI 10.1285/i22804250v4i1p9; URL: <http://sibase.unisalento.it/index.php/palaver/article/view/14815/12904> (last accessed: 01.06.2022).
- Shkodra Zija. 1973. *Esnafet shqiptare (Shekujt XV-XX)*. Tiranë: Instituti i Historisë.
- Statovci Drita. 1982. *Zhvillimi historik i zejtarisë dhe rëndësia e saj bashkëkohore për strukturën ekonomiko-shoqërore të KSA të Kosovës*. Prishtinë: Instituti Albanologjik i Prishtinës.
- Tirta Mark. 2006. *Etnologjia e shqiptarëve*. Tiranë: GEER.
- Tirta Mark. 2004. *Mitologjia ndër shqiptarë*. Tiranë: Akademia e Shkencave e Shqipërisë: Instituti i Kulturës Popullore: Dega e Etnologjisë.

СПИСОК ИСТОЧНИКОВ И ЛИТЕРАТУРЫ ИСТОЧНИКИ

АМАЭ РАН – Архив Музея антропологии и этнографии имени Петра Великого (Кунсткамера) Российской академии наук

- АМАЭ: Новик 2009А – Новик А. А. Традиционная культура греков, албанцев и черногорцев в Албании. Полевые записи. Ксерокопия тетради. 2009 // Архив МАЭ РАН. К-1, оп. 2. № 1940. 76 л.
- АМАЭ: Новик 2009Б – Новик А. А. Отчет об экспедиционных исследованиях в Албании в августе 2009 года. Принтерный вывод. 2009 // Архив МАЭ РАН. К-1, оп. 2. № 1941. 10 л.
- АМАЭ: Новик 2015А – Новик А. А. Косово. Традиционная культура албанцев Косово, ювелирное дело, албанцы и славяне. Полевые записи. Автограф. 16.08. – 30.08. 2015 г. // Архив МАЭ РАН. К-1, оп. 2. № временно б/н. 32 л.
- АМАЭ: Новик 2018А – Новик А. А. Экспедиция к македонцам и арумынам Македонии (г. Охрид, г. Крушево, г. Скопье). 15 июня – 8 июля 2018 г. Полевая тетрадь. Автограф // Архив МАЭ РАН. К-1, оп. 2. № временно б/н. 98 л.
- АМАЭ: Новик 2018Б – Новик А. А. Отчет об экспедиционных исследованиях у македонцев и арумын Македонии (г. Охрид, г. Крушево, г. Скопье). Июнь – июль 2018 г. Принтерный вывод // Архив МАЭ РАН. К-1, оп. 2. № временно б/н. 28 л.
- АМАЭ: Новик 2019А – Новик А. А. Экспедиция к македонцам, туркам и албанцам Македонии (г. Охрид, с. Велгошти, с. Горно-Коньско). 4–25 августа 2019 г. Полевая тетрадь. Автограф // Архив МАЭ РАН. К-1, оп. 2. № временно б/н. 58 л.

АМАЭ: Новик 2019Б – Новик А. А. Отчет об экспедиционных исследованиях у македонцев, турок и албанцев Македонии (г. Охрид, с. Велгошти, с. Горно-Коньско). 4–25 августа 2019 г. Принтерный вывод // Архив МАЭ РАН. К-1, оп. 2. № временно б/н. 12 л.

Мой бизнес. Производство проволоки. URL: <https://moybiznes.org/proizvodstvo-provoloki> (дата обращения: 22.04.2019).

ПМА 2021 – Новик Александр. 2021. Албания, Косово, Северная Македония. Полевые материалы. Июль–декабрь 2021 г.

ИЛЛЮСТРАЦИИ

Рис. 1. Марьяна Пипелева, ювелир за работой. Г. Охрид, Республика Македония. Июнь 2018 г. Фото А. А. Новика.

Рис. 2. Перстень с македонским рубином. Г. Охрид, Республика Северная Македония. Сентябрь 2021 г. Коллекция Марии Рыжовой. Г. Санкт-Петербург, Россия. Фото А. А. Новика.

Рис. 3. Украшения в технике филиграни. Ювелир Марьяна Пипелева. Г. Охрид, Республика Македония. Июнь 2018 г. Фото А. А. Новика.

Рис. 4. «Рука Фатимы» и рабочий инструмент мастера. Ювелир Марьяна Пипелева. Г. Охрид, Республика Северная Македония. Август 2019 г. Фото С. Ю. Королевой.

Рис. 5. Ювелир Александра Атанасовска. Г. Скопье, Республика Северная Македония. Октябрь 2021 г. Фото А. А. Новика.

Рис. 6. Колье, деталь. Ювелир Александра Атанасовска. Г. Скопье, Республика Северная Македония. Октябрь 2021 г. Фото А. А. Новика.

Борјана Прошев-Оливер
Филозофски факултет, Универзитет во Загреб
bpoliver@ffzg.hr

CIRCULUS VITIOSUS НА МАКЕДОНСКАТА КНИЖЕВНОЈАЗИЧНА СИТУАЦИЈА – КНИЖЕВНОСТА ВО ЕГЗИЛ

Апстракт: Македонските писатели во егзил одново го изградувале својот идентитет низ ломови и дисконтинуитет на постоењето во егзил. Може ли да се оспори дека таквиот дисконтинуитет е условен токму со состојбата на егзистенцијалниот, јазичниот и територијалниот егзил на македонските писатели сè до формирањето на македонската нација? Имено, всушност се работи за континуитет на егзилот и модусите врз чиј темел книжевноста во него постои континуирано.

Клучни зборови: егзил, книжевност, јазик, идентитет, дисконтинуитет

Во осумдесеттите и деведесеттите години на минатиот век доминантна улога во толкувањето на книжевноста почнаа да преземаат правци кои повеќе се потпираа на надворешните елементи на „односот кон стварноста”, а помалку на самата традиција на проучувањето на книжевноста. Тука, пред сè, се мисли на културалните студии во сета нивна слоевитост и појавна разновидност – од „геј” читањата до етничките и постколонијалните студии. Таквата практика на толкувањето се создала врз основа на (нео)либералната прагматицистичка теорија и нејзините протагонисти, и почнала да „користи текстови” во форма на нивната прагматична примена која се однесувала кон строго одредениот и од тоталитетот издвоен елемент на разликување на партикуларното; од хомосексуалниот, преку малцинскиот, расниот, постколонијалниот елемент на национална еманципација, или пак од посебното врзано за некој друг прагматичен облик на Другоста. Низ таквите текстови јазикот станува атрибут на општествената моќ и инструмент на дискриминација на одредени општествени групи (расни, етнички, социоекономски, идеолошки). Современите културални студии, современата социолингвистика и современата психолингвистика во своите ставови го поттикнуваат правото на јазична разлика, а проблемите коишто произлегуваат од тоа се решаваат во околности на јазична нееднаквост со јазично планирање, односно свесното насочување на

јазичниот развој врз основа на војјазичното вреднување, а со цел остварување пошироки општествени цели.

Начелно, јазиците се менуваат во зависност од брзината со која се менува општествената заедница. Односот е комплексен и проникнувачки, а притоа улогата на јазикот во процесот на етнизација зависи од околностите во општеството во кои постои и се развива некоја етничка заедница. Начелно, етничките заедници коишто се развиваат во историско-општествени поволни околности помалку зависат од посебноста на својот јазик, и спротивно, оние заедници коишто за својот национален статус се борат во потешки околности, обично во јазикот бараат гаранција за својот опстанок како одделна заедница.

Во случај на таквите подредени општествени групи (покорените и/или етничките заедници со хибриден идентитет, пониските општествени класи, етничките малцинства, емиграцијата) и нивниот подреден јазик чии јазични обележја примарно се мотивирани со општествената структура и својата функција во неа, се случува да останат на истото инфериорно рамниште иако се созреани услови за промени. Постојат случаи кога асимилацијата се смета за нешто пожелно зашто овозможува подобри животни услови и тогаш етничкиот јазик полесно тоне во заборава. Тоа, во помала мера почнува да се случува во фаза на приспособување кога една група се приспособува на некоја доминантна по големина, економска и политичка моќ и престиж, избирајќи го нејзиниот јазик во заемна широка комуникација, а служејќи се со својот јазик само помеѓу себе. Таквата заедница по правило е двојазична, а доминантната група, еднојазична. При асимилација доаѓа до целосно напуштање на етничкиот јазик и заменување на сопствениот јазик со јазикот на доминантната група.

Тоа доведува до воспоставување на (пост)модерниот пристап кон егзилантската литература и нејзиниот јазик, како и до декодирање на видот на Другоста што таквата литература ја произведува. Прашањето за егзилот во книжевноста, нејзиниот јазик, во културата е профилирано врз темел на принципот Другост на некоја заедница во односот на „меинстримот“, односно мнозинската заедница. Средиштето на интересот во теориското промислување на традиционалното фикциско се преместува од проекти врзани за културата, книжевноста и историјата на родовите, врз маргиналните културални појави и граничните феномени на кои им припаѓа и егзилската книжевност. Прашањето за егзилот набљудувано во светлината на културалните студии е комплексно заради многуте облици на неговите исказни потенцијали и многуте различни симболички практики.

Едно од нив е и прашањето за идентитетот како и книжевната, јазична и културна имагинација на Другоста што е средишна тема во рамките на т.н. постколонијални студии, за што зборува Едвард Саид во своето познато дело „Ориентализам“ во 1978 г. Имено, тој ја проблематизира културната хегемонија на европската фикционалност и специфичниот карактер на постколонијалните (малцинските книжевности, книжевностите со мал број читатели), кои го покажуваат својот идентитет токму преку конфликтната спротивставеност на

Европа, односно мнозинската и престижната култура. Постколонијалните студии ја рedefинираат малцинската, инфериорна, главно воневропска имагологија разбивајќи ги стереотипните слики за колонизираниот субалтеритет. Ваквите проучувања ги истакнуваат модусите на кои политичката и институционалната моќ, научните, академски студии, како и културата која се стреми да биде чиста и единствена, придонесуваат кон создавање на дискурсот и сликата за Другиот и можат да се применат на дискурсот кој го создава егзилската книжевност, како малцинска и како Друга, како во новата средина така и во онаа од која потекнува. Токму современата компаративна книжевност, нудејќи ги теориските парадигми на сложен иот и измешаниот културен идентитет (хибридниот идентитет), ѝ се спротивставува на средишната идеја на имагологијата за диференцијалниот идентитет, која потекнува од постојаната спротивставеност меѓу „нас“ и „другите“. Другиот почнал да се вклопува и започнал да создава и да дава значење на една нова реалност, мултикултурална стварност. Моделот на мешање на расите, културите, стилите, значењата и симболичките практики станал алтернатива на хомогениот идентитет и на Другоста. Тој модел мошне успешно ѝ се спротивставува на идејата за линеарното национално минато, незагадената културна традиција со единствен корен и идеите што се допираат со расистички и етничко-фанатични идеологии.

Книжевно-етничкиот супстрат и новата практика, како на пример егзилската книжевност и нејзиниот јазик, откриваат различни облици на свеста и идентитетот и токму тие се симболични одговори на начините на кои различните етнички и коетнички заедници се често ситуирани во заеднички простор. Така сфатената јазична и книжевна практика е еден од показателите на групната свест и состојбата на идентитетот, зашто ги откриваат саморецепцијата и ставот кон другиот.

Значи, во јазичната практика најчесто станува збор за појави како што се прифаќање на престижниот идиом (пред сè стандардот), за би/полилингвизмот, за *code switching* (појава на диглосија) т.е. за постоење помалку или повеќе комплементарни вариетети во групната вербална комуникација.

Егзилската книжевност се толкува и во светлината на интеркултуралните студии. Идеите на рускиот семиолог Јуриј Китман за културата се покажале како темелни за интеркултурното проучување на книжевноста. Тој културата ја сфаќа како систем на јазични знаци, читлив и погоден за толкување, односно како сложен полилингвистички текст. Таквиот систем е постојано во движење, а неговите механизми ја „преведуваат“ стварноста, приспособувајќи ја на еден од своите јазици каков што е всушност и книжевноста, и служи за зачувување на информациите за таа стварност, односно стануваат „меморија“ на човечкиот колектив. Лотман смета дека една култура не може да се развие без доток на текстови на некои други јазици надвор од сопствената национална и културна традиција, зашто имајќи потреба за партнер, културата сама си создава „туѓ“ носител на некоја друга свест, влегувајќи во контакт со она што го замислува како различно. Значи комуникацијата меѓу двете култури глобално може да се опише како проекција на различни семиотички системи кои се темелни за нејзиниот процес на

самодефинирање, т.е. и како внесување на различни културни модели во сопствениот внатрешен свет. Лотмановите тези за дијалогскиот интеркултурен процес потврдуваат една од средишните точки на книжевната имагологија, односно идејата народите и културите заемно да се „замислуваат/ измислуваат“ и дефинираат. Потенцијални недоразбирања што се случуваат поради контактот на две култури, како што се на пример „погрешни читања“ (misreadings), не се случуваат само поради потенцијалната непреведливост на два различни културни системи туку и од интеркултурен аспект произлегуваат од значењето на историскиот контекст во кој се случуваат. Овој процес се одвива зашто една култура политички доминира над друга. Последица е културната хегемонија која во голема мера ги одредува начинот и психолошките координати според кои се случува книжевната рецепција. Во таков случај доаѓа до двојна ситуација во која примачот зафаќа инфериорно гледиште отфрлувајќи ја сопствената традиција во полза на наметнатата, или доаѓа до претерана реакција на целосно одбивање чиј резултат е паѓање на најконзервативните позиции на домородната култура.

Формирањето на етничката или национална свест е сложен процес, а местото и улогата на јазикот во него изразито варира синхронски и дијахронски. Социопсихолошките корелати меѓу етничката заедница и јазикот зависат од таквите ситуации. Најповолна е онаа во која се манифестира рамноправност меѓу јазиците, а со тоа и нивниот стабилен однос, како и раширена двојазичност кај двете групи или двојазичност кај повеќе групи.

Јазикот секогаш се третира како една од најважните компоненти кои го одредуваат поимот на етничкиот идентитет. Националното конституирање значајно се врзува за одделен јазик и тоа не за јазик според терминологијата на генетската лингвистика, некој јазичен вариетет, вернакулар или дијалект, туку сосема развиен стандарден јазик, нормиран и полифункционален. Сè помалку од тоа, ја обележува таа заедница како недоволно развиена (Haugen 1974: 81).

Во егзилската книжевност било да е напишана на мајчин јазик или на јазикот на новата средина, или како што е познато во историјата на македонската книжевност, на некој вернакулар што ги обединува елементите на двата јазика, се работи за комплексна проблематика која во својата понова историја произвела многу напнатости. Самата позиција на Другиот во однос на околината и носталгично условениот копнеж по домот каков што повеќе и не постои, го доведува раскажувачот на рабна позиција. Начинот на кое ткивото на некоја национална заедница е одвоено од матицата на сопственото природно опкружување, ѝ овозможува на таа заедница положба на Другоста, на ист начин на кој својата Другост и различност ги истакнуваат другите видови на малцинскиот облик кон тоталитетот (и тоталитаризмот) на мнозинството.

Меѓутоа, во деветнаесетстолетната практика, јазикот не секогаш предизвикувал страсти како во време на националната преродба и свест. Колективната лојалност почнува да се пренесува на новата општествена формација – националната држава. Врската меѓу јазикот и нацијата се

воспоставува на когнитивно-психолошко ниво и неговите симболички значења на кои се однесува колективниот идентитет, станувајќи така симбол на заедништво. Историски е забележително дека по правило врската со јазикот е посилна кога другите атрибути, како што се историските, општествените, економските околности на некоја заедница, се послабо застапени и кога таквите заедници во помала мера ја манифестираат националната свест. Во такви случаи на јазикот не му се придава битно значење на критериум. Дури при засилување на етничката самосвест којашто во одредени услови станува национална, се посега по јазикот понекогаш како најважно фактичко и симболично упориште. Многу европски народи се избориле за својот национален идентитет благодарение на посебниот статус на своите национални јазици, особено во спрега на нацијата со стандардниот облик на својот јазик која станува важен симбол на националната самобитност.

Што се однесува до културата, речникот на еден јазик мошне верно ги отсликува културните дадености и потребите на заедницата која со него се служи. Со јазикот се пренесува културата на некоја општествена варијабла, како што е класната припадност, етничката/националната, мнозинската/малцинската припадност, кои со статусот на говорникот влијаат на општественото однесување. Јазикот на комуникацијата го изразува системот на вредност на некоја култура. Меѓутоа, подлабокиот идентитет на еден јазик не се согледува низ природата на содржината што тој ја изразува и која е регистрирана во речниците, туку и во особениот начин на нивното изразување, т.е. во граматичката форма. Затоа е можно несродни јазици да учествуваат во иста култура, односно ист јазик да им служи на различните култури. На пример, Балканот е похетероген културно, отколку јазично, а САД и Велика Британија, сосема спротивно. Кај јазиците и државите состојбата е јасна на прв поглед: бројот на јазиците е дваесет и пет пати поголем од бројот на постоечките држави. Постои забележителна социолингвистичка условеност на идентификациската категорија на јазикот: начелно, таа зависи од условите во кои живее заедницата што се служи со него. Рековме дека во побогатите земји етничката заедница помалку ќе зависи од посебноста на својот јазик. Тој добива значење како гаранција на опстанокот за заедниците чии егзистенции се загрозени со окупација или доминација на некое етничко мнозинство.

Културната припадност се изведува од заедничкиот општествено-културен модел кој содржи низа елементи, како што се културата, религијата, историјата, јазикот, животниот простор, свеста за припадност кон некој етнос/нација, односно идентификација со системи на вредности чии параметри се наведените феномени.

И културата и јазикот се битни елементи на човековиот индивидуален и колективен идентитет. На партикуларно ниво начелен случај е кога луѓето својот идентитет го наоѓаат во одделен јазик и одделна култура, сметајќи дека неговата детерминација и идентите произлегуваат од неговото припаѓање на некоја заедница со која ги дели јазикот, културата и етничката и националната сродност. Меѓутоа јазичните, културните, па и етничките заедници се совпаѓаат целосно само во исклучителни случаи. Искуството ни зборува дека таквите

заедници најчесто не се ниту хомогени, ниту кохерентни зашто во модерните култури јазиците, културите и етниците се проникнуваат на различни начини.

Јазикот и не мора да биде трајно обележје на некоја етничка група, ниту пресуден идентификатор на културниот идентитет. Имено, постојат ситуации во кои поединецот, па и цели групи истовремено припаѓаат кон две култури кои понекогаш се сродни според јазик, историја, политичко/општествени околности, а пак во други, неспојливи. Криза на идентитетот настанува кога поединецот се соочува со фактот дека примарно интернализираниот идентитет не е единствен и единствено можен. Сведоци сме на постоење на повеќенационални заедници во кои различните јазици меѓусебно се вкрстосуваат, интерферираат и позајмуваат еден од друг. Кога се работи за мултикултурализмот, а јазикот е дел од културата на еден народ, не може да се занемари улогата која еден народ ја има во обликувањето, креирањето и нормирањето на својот јазик и кој стандардизацијата ја сфаќа како општествено-политички чин кој со неа сака да се претставува и да учествува во сопствената цивилизациска надградба. Но секако, може да се зборува за мултикултурализам во рамките на една нација што за резултат има би/полилингвизам што се манифестира во книжевноста, филозофијата, науката, уметноста, но и во симболичките практики на секојдневниот живот преточени во јазична порака. Јазикот како инструмент на културата е оспособен да комуницира со други јазици, а на тој начин се здобива со социјална димензија.

Сведоци сме на не толку дамнешни настани, кога, стотина години откако Западната филозофија, наука и уметност го прогласиле крајот на историјата, на метафизиката, смртта на Бога, крајот на модерната, на Балканот историјата се создаваше пред наши очи, ни бревташе зад вратот, кога границите се прекројуваа на старите балкански простори. Од аспект на балканскиот културен палимпсест отсекогаш се исчитувало дека книжевностите како национални, настанувале и се создавале на едно пошироко културно подрачје под големо влијание на културни средишта надвор од своите матични средини. Идејата за заедничка борба на сите балкански народи против Турското Царство настанала во емиграција, во егзил, во тие вонгранични, творечки и издавачки центри чие значење не било само национално туку општобалканско, односно словенско.

Прашањето на егзилот и неговите исказни потенцијали е комплексен проблем. Тој феномен се јавува во македонската книжевност не само во книжевните текстови, не само во нејзиното фикциско обликување туку и во други типови на искази што традиционално се набљудувале како преносници и посредници на стварноста. Зашто, балканските, па и македонските просветители и преродбеници, освен своите основни преродбенички активности, извршувале и бројни актуелни политички и стопански задачи. Меѓутоа, силно идеолошки обележаните текстови на емигрантската периодика често се пишувани во форма на алегија со силни митолошки елементи кои често и не биле контекстуализирани со цел натурализација, а ниту со претензија за историска

реконструкција на историјата. Речиси митологизираната потрага по имагинарната татковина Македонија и авторскиот копнеж по изгубениот дом се видливи и во своето јадро имаат фикциски елементи. Како книжевни текстови содржеле често делови на расправи за историјата на македонските територии или за историјата на македонскиот народ.

Во времето кога балканските народи сè уште немале своја државност, во тие идејно-културни центри надвор од границите на матичните средини, односно во жариштата на културата на идните новонастанати балкански нации, речиси сите јужнословенски книжевности се развивале во голема мера во билингвална или во полилингвална средина. Бројни книжевни дела настанувале во нив, односно во егзил. Главно, секоја од новонастанатите нации на Балканот во 19 век имала таков културен центар. Македонците имале свои центри во Софија, Цариград, Москва и Белград; Бугарите во Одеса, Букурешт и Цариград; Србите во Нови Сад, Пешта, Виена итн. Самиот факт дека во европскиот дел на Турското Царство живееле многубројни јазично сродни нации во исти или слични политичко-социјални услови, ја поттикнале потребата за комуникација. Заради тоа словенското население на Балканот морало да се користи со уште најмалку два јазика – турскиот и грчкиот. Тоа го налагале не само власта и црквата, туку и класната поделеност на повеќенационалното општество. Функцијата на таквите средишта не била народноста, потесно национална, туку ги исполнувала идејните, просветните и книжевните функции на целиот регион.

Националната преродба на јужнословенските народи се случувала во тие неколку истакнати полилингвални културни средишта. Во нив на странски јазик своите дела ги напишале многуте преродбеници: Франце Прешерн и Бранко Радичевиќ на германски јазик, Григор Прличев на грчки, Љубен Каравелов на руски итн. Во книжевноста, отпорано познатиот билингвизам, во преродбата станува творечки фактор. За балканската книжевна и општокултурна ситуација во 19 век, тоа значело дека творечката свест настанувала во активно повеќејазична средина. Билингвизмот и полилингвизмот стануваат комуникациско средство во услови во кои јазиците на новосоздадените балкански нации сè уште не биле кодифицирани. Во процесите на меѓусебните влијанија и во активно мултидијалектална средина, настануваат квалитативно нови односи кои резултираат со теории што ќе вродат, некаде порано, некаде подоцна, со кодификација на книжевните јазици на новите балкански нации. Тоа било резултат на животот во повеќенационална и специфична култура, односно култури.

Затоа и голем број на македонските интелектуалци се соочил во 19 век и на почетокот на 20 век со ултимативниот факт, пресуден за нивната егзистенцијална и творечка судбина: со емиграцијата, егзилот и прогонството. Токму нивното дело има решително значење за иднината на Македонија. Биле присилени да живеат надвор од својата земја, најчесто не по свој избор. Најголем број од нив се школувал во тие сесловенски културни центри во Русија, Србија, Бугарија и по школувањето останувале во егзил зашто се компромитирале со своето политичко дејствување. Во егзил формирале свои

нелегални политички друштва, кружоци, организации на македонска национална основа. Основната задача на бројната македонска емиграција и интелигенција била да се помага македонското ослободително движење и да се запознае светската јавост со фактичката состојба во Македонија. Благодарение на тие групи и друштва и нивната периодика, се зборувало и пишувало упорно и гласно за македонската национална идеја одвоена од бугарската и спротивна на руско-словенското етикетирање со бугарско име. За тоа време на подолг престој надвор од својата земја, изложени на повеќекратни миграциски искуства и адаптивни стресови, сите тие во полна мера ја живееле егзистенцијалната драма на раселеност, културно и јазично дислоцирање, постојани преселби, чувство на привременост и инфериорност во однос на мнозинското население. Овие раселени интелектуалци се однесувале бескомпромисно кон својот граѓански статус, вистински обземени со копнеж по татковината чие политичко воспоставување главно, не го дочекале. Условите во кои со години се наоѓал македонскиот народ под туѓинска власт, влијаеле врз конституирање на неговата национална свест. Од една страна бил национално угнетувачки зашто не било прифатено неговото национално битие, а од друга страна со сила на декрет му била наметната поинаква историска свест, означувајќи го во службените бугарски документи како *бугар/милет*. Поразвиеното и побројно граѓанство на бугарското општество во 19 век се истакнало да го понесе товарот на борбата за политичко и духовно ослободување од Турците. Малобројната македонска интелигенција се приклонила кон, од Бугарите наметнатиот идентитет, упаѓајќи во стапица зашто во такви услови ѝ било наметнато историското одредување на националниот идентитет. На тоа, пред сè, влијаело основањето на Бугарската егзархија во 1870 г., која ја презела јурисдикцијата над македонските епархии, за чие време, називот *македонски Бугари* бугарската националистичка пропаганда уште посилено го нагласувала. Токму таа пропаганда иницирала нови сложени процеси во конституирањето и развојот на македонската национална свест која латентно егзистирала во народот. Борбата против бугарската пропаганда се одвивала во неколку насоки: борба за училишта и учебници на македонски јазик, борба за обновување на Охридската архиепископија, како и борба за сопствена национална држава. Сето тоа зборува за интеграција на националната свест кај македонскиот народ која кулминирала со Илинденското востание во 1903 г. и со основањето на Крушевската Република.

Балканскиот регион во тоа време на борби за национална, политичка и културна еманципација бил еден од најдинамичните во Европа. Развојот на одделните балкански книжевности непосредно е врзан за национално-револуционерното движење на балканските народи. Такви, слични или исти историски услови создале слични патишта и средства за општокултурниот и идеолошки развој. Меѓутоа, историјата на книжевноста, во тоа време поттикнута од просветителските и романтичарските идеи за националност и националната книжевност, го запоставувала тој поширок контекст на

историските настани. Историчарите на националните книжевности поради тоа се затекнале пред прашањето: како и според кои критериуми треба да се вклучат авторите со определена националност, а кои пишувале на туѓ јазик и дејствувале навор од своите јазични и етнички матични средини и со тоа влијаеле на туѓата национална книжевност. Постојат и оние писатели кои, иако твореле на туѓ јазик и надвор од матичната средина, со своите теми и преокупации создавале во полза на сопствената национална книжевност и воопшто култура, но и оние кои на македонски говор, дијалект, интердијалект, наддијалект, творејќи во две и повеќе средини, работеле во интерес на туѓинската пропаганда во Македонија. Оваа појава стана актуелен проблем по конституирањето на современите балкански буржоаски нации, поради што се утврдени четири критериуми на припадноста: 1. Се зема предвид местото на раѓање на писателот, а не и другите важни фактори за неговото сместување; 2. Се зема предвид јазикот на кои творел; 3. Се проценуваат темите, мотивите, односно реалноста што се опишува во неговото дело; 4. Се тргнува од авторовото чувство за национална припадност.

Во текот на народната преродба, односно раѓањето и развојот на капиталистичките односи, националните идеологии, т.е. и буржоаските нации, доминантна улога имало националното чувство, особено во услови на непостоење на сопствена држава. Се работело за чувство на етничко-национално припаѓање кое ги надминувало чувствата на територијална, религиозна и локална припадност во услови на живот во многунационалните царства какви што биле Турското и Хабзбуршкото. Затоа, во општобалканските културни процеси за време на преродбата не можело да биде пресуден ниту еден од гореспомнатите критериуми на сместување на писателите во корпусот на некоја национална книжевност. Причините се кријат во границите помеѓу етничките заедници кои тогаш, а и подоцна, биле мошне неодредени и променливи како помеѓу нациите така и помеѓу нивните јазици. Важно е да се истакне неспорната водечка улога на културата во процесот на диференцијација на одредена етничка заедница.

Македонската книжевност во втората половина на 19 век, се обидувала да го дефинира книжевниот јазик. Се појавиле неколку концепции: Партение Зографски со бугарско-македонската, Григор Прличев со општословенската, Стојан Новаковиќ со македонско-српската и Ѓорѓи Пулевски со македонската. Едно од основните обележја на секој народ е неговиот јазик. Колку двете категории – народот и јазикот, се цврсто поврзани, сведочи и нивната синонимност во старословенскиот јазик. Македонските преродбеници, свесни за тоа, го решавале етничкото прашање преку јазикот. Во 19 век тие, во политичко-општествените и културни, полилингвални и литературни услови на Балканот, ја барале сопствената генеза која ги апсорбирала бројните влијанија за време на долготрајниот развој на етнички мешаната балканска средина.

Меѓутоа, без сопствена книжевна практика на кодифициран мајчин јазик, како темел на националната книжевност, и без организиран и континуиран книжевен живот на сопствена почва и за сопствено читателство, под постојани притисоци на најразлични оспорувања и присвојувачки и

асимилациски тенденции, на македонските писатели, осамени и изолирани, не им останувало ништо друго освен да се движат во еден поширок географски простор на културен плурализам, прифаќајќи еден или друг јазик на туѓата средина со желба да проговорат и да ги изразат своите творечки настојувања со цел да посведочат за своето автентично постоење и автохтоната почва.

Судбина слична на проклетство ги следела од 19 век до средината на 20 век творечките и животните патишта на македонските писатели кои биле негирани, потценувани и премолчувани, а понекогаш и со сопствени заблуди и несноаѓања. Писателите како што се Константин Миладинов, Рајко Жинзифов, Григор Прличев, Коста Рацин, Никола Ј. Вапцаров и многу други се движеле низ еден поширок географски и цивилизациски прстор од Турското Царство кон Атина и Грција, т.е. од средишните делови на Македонија кон Русија и Украина, но и низ различни делови на јужнословенските земји, начелно кон Бугарија.

Прашањето на билитерарноста, е едно од карактеристичните обележја на книжевно-историскиот процес на Македонците, во рамките на компаративното проучување на македонската книжевност во балканскиот и поширокиот книжевен и културен контекст. Науката на европскиот Балкан била и како што се покажува сè уште, за жал е и понатаму во служба на агресивна хегемонистичка политика. Зошто некому би му пречело браќата Миладиновци, Рајко Жинзифов, Григор Прличев, Ангелко Крстиќ, Никола Вапцаров и други, Македонци по раѓање и по функцијата на своите дела, а често декларирајќи се сами со странска национална припадност, да се најдат и на страниците на македонската културно-книжевна и национално-политичка историја? И обратно, да се најдат на страниците на бугарската, грчката, српската книжевност како дводомни и повеќедомни писатели?

Во балканските општествени и историски околности условени со миграции, повеќекратни идентитети на еден поширок простор, станува збор за т.н. терцијарна интеркултурација, означувајќи го со овој поим просецот на адаптација на поинаква општествено-културна ситуација која може да се примени на балканските мигранти (емигранти, егзиланти).

Недоследноста на позитивистичката метода на класификацијата на македонската историја на книжевноста може да се надвлее само со соодветени решенија со кои би се опфатиле писателите со потекло Македонци, а кои во тие околности биле присилени да пишуваат на друг јазик, да ги прифатат книжевните норми најчесто на соседните книжевности и во нив да се остварат како писатели, иако се потпирале врз духовната традиција на својот народ и обработувале теми и мотиви најтесно врзани со неговиот живот и судбина. Македонската историја на книжевноста познава голем број такви писатели кои твореле во време на уште неискажаниот статус на македонскиот јазик и неговата забрана, како впрочем и на македонскиот народ, во услови на потчинетост и пропагандна расцепканост под законите на туѓа држава. Сите тие претставуваат традиција која природно се надоврзува на македонската

книжевност на македонски јазик во мигот кога за неа биле создадени поволни услови и за т.н. забрзан развој по Втората светска војна. Тие им припаѓаат исто така и на книжевностите на чии јазици твореле зашто во нив се функционализираа книжевната комуникација. Поинаков е ставот кон писателите кои по сопствен избор пишувале на јазиците на средината во која се нашле како егзиланти. Таков е случајот со Стојан Христов, кого македонската книжевна историја го регистрирала, но не и како македонски писател. Иако тој ја тематизирал македонската реалност, неговото дело не комуницира со македонскиот читател, освен со оној од дијаспората.

Просторниот дисконтинуитет во историјата на македонската книжевност, што се однесува до писателите, бил присутен како вредносна категорија на разликаност речиси во сите фази на нејзиниот развој. Македонската книжевност ѝ припаѓа на оние европски литератури чиј корпус не е целосен, а континуитетот е нарушен во однос на општоприфатените периодизации на светската книжевност. Карактеристичен модел на дисконтинуитет често се воспоставува во рамките на егзилантските групи и емигрантски заедници во земјите кои културално и политички се однесуваат како „земји добри домаќини“, зашто великодушно на Другиот му нудат можност да задржат дел од својот идентитет. Со таа постапка сакале да добијат среќни граѓани кои со своето „право на разлика“ всушност стануваат дел од механизмот кој таа разлика им ја понудил како постапка на воспоставување на замисленото единство на нациите во настанување. Правото на разлика се остварува како право на користење на својот јазик, но не и негова рамноправност во вештачкото обликување во услови на сопствената изолираност.

Македонските писатели во егзил одново го изградувале својот идентитет низ ломови и дисконтинуитет на постоењето во егзил. Може ли да се оспори дека таквиот дисконтинуитет е условен токму со состојбата на егзистенцијалниот, јазичниот и територијалниот егзил на македонските писатели сè до формирањето на македонската нација? Имено, всушност се работи за континуитет на егзилот и модусите врз чиј темел книжевноста во него континуирано постои.

И по сè, јазикот отсекогаш бил и сè уште е најзначајна идеолошка граница и константа, како и темел на националниот и културниот идентитет. Меѓутоа, токму таквиот став на канонските институции на некоја културна и национална средина имплицира бројни теориски и практични непријатности за доселеничките писатели и нивната интеграција во новата средина. Со оглед на тоа што „чисти држави“ во светот повеќе нема, современото општество не би требало да се темели на идеолошки константи кои главно ја игнорираат стварноста. Новите татковини на писателите и нивните институции функционираат според начелата на дистинкција на домашни автори кои пишуваат на домашниот јазик и на други резиденти кои пишувајќи на недовашен, својот матичен јазик, не припаѓаат на националниот корпус, а камоли на националниот книжевен канон. Во таков случај се работи за некој вид асимилација, но никако за интеграција, зашто интеграција значи прифаќање

- Kovač Zvonko. 2000. „Slavske međuknjiževne zajednice – jugoslavenski interliterarni kontekst”. *Književna smotra*, 117 (3).
- Levin Harry. 1961. „Literature in Exile”, in: *H. Dieckmann, H. Levin, H. Motekat, “Essays in Comparative Literature*, St. Luis.
- Rorty Richard. 1992. *Konsekvencije pragmatizma*. Beograd: Nolit.
- Rushdie Salman. 1991. *Imaginary Homelands – Essays and Criticism 1981-1991*. William Gargan, Brooklyn Coll. Lib., CUNY Copyright, Reed Business Information, Inc.

Александар Љ. Спасов
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје
Правен факултет „Јустинијан Први“
a.spasov@pf.ukim.edu.mk

УСТАВНОПРАВНАТА ПОЛОЖБА НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК ВО ЈУГОСЛОВЕНСКАТА ФЕДЕРАЦИЈА И ПРОЦЕСОТ НА НАЦИОНАЛНА ЕМАНЦИПАЦИЈА НА МАКЕДОНСКАТА НАЦИЈА

Апстракт: Предмет на оваа статија е јазичното планирање и јазичната политика во поранешната југословенска федерација во сите фази од нејзиниот уставноправен развој, како и рефлексивната на уставите на Југославија врз уставите на Македонија, како нејзина федерална единица. Посебен акцент е ставен на уставноправниот статус на македонскиот јазик на федерално и републичко ниво. Во статијата се анализира влијанието на институционализацијата на македонскиот јазик, но и влијанието на интеракцијата на македонскиот јазик со другите јазици на народите на југословенската федерација врз неговата стандардизација и лексички развој, како фактор на еманципацијата на македонската нација.

Клучни зборови: јазично планирање, градење нација, државен јазик, стандардизација на македонскиот јазик

1. Јазичното планирање и градењето нација

Еден од значајните елементи во градењето на нацијата како политички ентитет и на нејзината национална држава е изборот, кодификацијата и стандардизацијата на национален односно државен јазик. Јазичното планирање, односно планирањето на статусот на еден јазик во насока на негово конституирање како државен јазик, е колку социолингвистичка толку и политичка задача. Самиот концепт на суверенитетот (Спасов 2011) како *differentia specifica* на модерните држави во однос на предмодерните средновековни, односно феудални држави, освен конституирањето на централизирана власт врз јасно дефинирана територија на којашто живее определено население, вклучува и постепена трансформација на населението од народ во нација обединета преку заедничка култура во чијашто основа е стандардниот писмен јазик.

Наведената теза не значи дека во современиот свет на државите еден заеднички јазик дури и заедничка стандардизација не може да имаат две или

повеќе држави (на пример, Германија и Австрија или Велика Британија и Соединетите Американски Држави), но и во двата модела на градење на нација, односно францускиот модел на политички народ, односно политичка нација, и германскиот модел на етничка нација, прашањето на заедничката „висока“ култура и заедничкиот, односно државниот јазик во вид на „висок“ стандарден јазик е неизоставен елемент, иако со различна историја (Гелнер 2001: 78–84).

Националниот јазик има голема улога во изградбата на националната држава. Според Рајт, неговата прва и основна функција е утилитарната функција како „комуникациски медиум“ што овозможува функционирање на политичкиот и економскиот живот особено со развојот на демократското управување (што е возможно само со широка граѓанска партиципација во конституирањето и функционирањето на јавната власт). Следната функција е поттикнување општествена кохезија преку овозможување државата да гради заедничка култура и конечно, градење внатрешна кохезија во националното ткиво (односно идентитетска посебност) како аргумент за посебноста на еден народ особено во однос на другите соседни народи и народите со кои има културни (па, и јазични сличности) (Wright 2010: 41).

Како што наведовме претходно, развојот на државен јазик се разликува кај државните и етничките нации. Во случајот на државните нации (како, на пример, во Франција), развојот на државен јазик не е резултат на организирано и целно насочено планирање, туку многу повеќе на *de facto* наметнување на еден дијалект кој се развива во стандарден државен јазик низ долг политички процес. За разлика од овие држави, во случајот на етничките нации јазичното планирање се среќава уште од најраниот стадиум на настојувањата да се воспостави самостојна држава, односно прашањето на јазичното планирање е дел од поширокиот процес на национално самоосвестување и тежнението за изградба на сопствен идентитет различен од идентитетот на другите. Но, и добивање на признание за различноста од страна на другите, а особено од страна на соседните народи и/или народите со блиска култура (Wright 2010: 43–44).

Според широкоприфатените методи на Клос (Kloss 1967: 29-41) за процесот на диференцијација на јазиците, како предуслов за нивна подоцнежна стандардизација и трансформација во државни јазици, постојат два вида на јазици и тоа: *Ausbausprachen* (што е повеќе социолошки концепт) и *Abstandsprachen* (што е повеќе лингвистички концепт). *Abstandsprachen* се оние јазици што или немаат блиски сродници во лингвистичка смисла, односно по својата граматичка структура и лексички карактеристики или толку се разликуваат од другите јазици што не можат да се подведат под некоја група јазици (на пример, албанскиот или грчкиот јазик) или, како англискиот, францускиот, германскиот, но и унгарскиот и финскиот јазик ѝ припаѓаат на определена група јазици, но разликите меѓу нив се толку големи што слободно може да се сметаат за целосно самостојни јазици. *Ausbausprachen* се јазици што се развиле од еден дијалектен континуум, односно група дијалекти и постепено

почнале да се одделуваат од другите дијалекти во истиот дијалектен континуум преку стекнување на поширок заеднички вокабулар и со проширувањето на подрачјата на нивна употреба со што станале литературни јазици (Kloss 1967: 30).

Горенаведеното нè упатува на заклучокот дека токму политичкиот процес во најширока смисла на изразот (што во себе ја вклучува и правната рамка преку која се институционализира употребата на стандардниот јазик) е една од стандардните шеми преку која се одвива културната еманципација и идентитетската изградба на еден народ, односно неговото конституирање во нација. Ова е често изразено кај етнополитичките нации, а таков тип на нации се сите современи нации на Балканот, односно во југоисточна Европа (Србите, Бугарите, Грците, Албанците, Хрватите, Црногорците, Бошњациите, Романците и, во нашиот случај, најважно, Македонците). За нас од особен интерес се оние етнополитички нации чии идентитети, а со тоа и јазици, се блиски, како што е јужнословенската група на народи во која спаѓа и македонскиот народ и чиишто стандардни јазици настанале низ процесот на *Ausbau*. Тој процес може да вклучува и заедничка стандардизација, со паралелно постоење одделни стандардизации (како кај хрватскиот и српскиот, иако со различни писма) или со постоење единствено на различни стандардизации, но се работи за јазици што во „предлитературната фаза би можело да се сметаат за единствена лингвистичка заедница“, како што се шведскиот и данскиот, чешкиот и словачкиот и бугарскиот и македонскиот (Kloss 1967: 31). Последново во ниту еден случај не означува дека едниот јазик „природно“ или „вештачки“ настанал од другиот преку изделување, туку дека овие јазици во еден стадиум од својот развој паралелно се изделеиле еден од друг, па дури и во случај кога стандардизацијата и институционализацијата преку правниот поредок се одвивала во различни временски периоди (како кај бугарскиот и македонскиот). Во таа смисла, можеме да констатираме дека стандардизацијата, односно кодификацијата и институционализацијата преку правниот поредок на еден јазик е моќно средство за национална еманципација и изградба на нацијата. Фактот дека се работи, меѓу другото, и за политички процес, не значи дека можеме да заклучиме дека една нација е „вештачка“ или „политичко-идеолошка“ творба. Таквиот заклучок, поаѓајќи од претходно кажаното, би нè довел до апсурдна констатација дека сите нации „се измислени“ бидејќи сите стандардизации минувале и низ процеси што може да се означат како политички и во некоја фаза биле резултат на политички одлуки.

Во натамошниот текст од оваа куса статија ќе се осврнеме на процесите на институционализација на македонскиот јазик во рамките на Југословенската Федерација во сите нејзини фази од уставноправниот развој и под различни називи (ДФЈ, ФНРЈ и СФРЈ).

2. Уставноправната положба на македонскиот јазик во Југославија

Македонскиот јазик е воведен како „службен јазик во македонската држава“ со „Решение за заведување на македонскиот јазик како службен јазик во македонската држава“ на првото заседание на „Антифашистичкото собрание на народното ослободување на Македонија“ (АСНОМ), одржано во манастирскиот комплекс „Св. отец Прохор Пчински“ на 2 август 1944 година (Акти на Првото заседание на АСНОМ 1944). На 3 мај 1945 година е донесена Резолуција „по прашањето на македонската азбука“ на „Комисијата за јазик и правопис при Министерството за народната просвета“, а предлогот е усвоен на 5 мај со Решение на Президиумот на АСНОМ. Правописот на македонскиот јазик е усвоен на 7 јуни 1945 година (Резолуција 1945).

Новата југословенска држава во првиот Устав донесен на 31 јануари 1946 година не го регулира прашањето на службената употреба на јазиците, освен во чл. 65 од Уставот каде што е наведено дека „законите и другите општи прописи на Федеративната Народна Република Југославија се објавуваат на јазиците на народните републики“. Исклучок претставува и член 13 во кој им се гарантира слободната употреба на јазикот на националните малцинства. Од наведеното, но и од член 44 каде што се еnumerирани надлежностите на федерацијата и член 11 каде што е предвидено дека секоја република има свој устав, произлегува дека со овој највисок федерален пропис прашањето на службениот јазик и евентуално, јазиците во службена употреба е препуштено да се регулира со републичките уставы и други прописи (Устав на Народна Федеративна Република Југославија 1946). Истовремено, Федерацијата ги презема службените јазици на републиките како свои службени јазици.

Во првиот Устав на Народна Република Македонија од 31.12.1946 година се следи „теркот“ на Уставот на ФНРЈ од истата година и нема посебна одредба за службениот јазик со што останува во сила Решението на АСНОМ. Важно е да се спомене дека во член 12 на националните малцинства им се гарантира слободната употреба на јазикот (Устав на Народна Република Македонија 1947).

Следната фаза во уставноправниот развој на Југословенската Федерација, а со тоа и на Македонија како нејзина федерална единица започнува во 1963 година со донесувањето на Уставот на Социјалистичка Федеративна Република Југославија (СФРЈ) и следствено Уставот на Социјалистичка Република Македонија (СРМ). Во Уставот на СФРЈ во член 42 е гарантирана рамноправноста на јазиците и писмата на народите на Југославија. Дополнително, предвидено е право на настава на припадниците на народите на Југославија, во согласност со републички закони, кои живеат во друга република во која на републичко ниво нивниот јазик не е службен. Исклучок постои во однос на администрацијата и командувањето во вооружените сили каде што е предвидено службен јазик да е српскохрватскиот јазик. Понатаму, во член 131 е предвидено дека законите и другите општи акти

на сојузните органи се објавуваат во автентични текстови на јазиците на народите на Југославија, при што се наведени српскохрватскиот односно хрватскосрпскиот јазик, словенечкиот јазик и македонскиот јазик. Дополнително, се предвидува обврска на сојузните органи во комуникацијата да се придржуваат до рамноправноста на јазиците на народите на Југославија. Во однос на правата на народностите, во член 43 се гарантира правото на употреба на својот јазик, како и настава на својот јазик, но попрецизното регулирање на овие права е оставено на републичките уставни закони (Устав Социјалистичке Федеративне Републике Југославије 1963).

На републичко ниво, во Уставот на СРМ од 1963 година во член 61 е регулирано дека работата на државните органи се одвива на македонски јазик, а во член 226 дека законите и другите прописи на републичките органи се објавуваат на македонски јазик во „Службениот весник на СРМ“. Во членот им се гарантира слободната употреба на сопствениот јазик на народностите, а во членот 74 се гарантира наставата на својот јазик на народностите во местата во кои живеат. Интересно е дека во членот 75 се предвидува објавување на општинските прописи и двојазични јавни натписи во „национално мешаните подрачја во кои живеат поголем број припадници на одделните народности“ (Устав на Социјалистичка Република Македонија 1963).

Последната фаза во уставноправниот развој на Југословенската Федерација, а со тоа и на Македонија како нејзина федерална единица, започнува во 1974 година со донесувањето на Уставот на Социјалистичка Федеративна Република Југославија (СФРЈ) и следствено Уставот на Социјалистичка Република Македонија (СРМ). Овој Устав на СФРЈ во повеќе одредби и во најширок можен обем ја гарантира рамноправноста на јазиците и писмата на народите на СФРЈ во сите сфери од општественото живеење. Исто така, и во поглед на јазиците на народностите, особено на албанската и унгарската народност, значително е проширена службената употреба на нивните јазици и писма. Во член 170 на секој граѓанин му е гарантирана слободата на употребата на својот јазик. Во член 243 е гарантирана рамноправноста на јазиците и писмата на народите и народностите на СФРЈ во вооружените сили, а во одделните делови, како територијалната одбрана, јазиците на народите и народностите (за разлика од претходниот устав кога српскохрватскиот јазик беше определен како службен јазик во вооружените сили) иако во понатамошниот текст на одредбата е предвидено можност еден од службените јазици на СФРЈ да биде определен за службен јазик во командувањето и воената обука преку сојузен закон, што во практиката, повторно, беше српскохрватскиот јазик. Членот 246 ја гарантира рамноправноста на јазиците на народите и народностите и се предвидува службена употреба на јазиците и писмата на народите на целата територија на Федерацијата, а во однос на јазиците на народностите се предвидува службена употреба таму каде што е предвидено со Уставот и со сојузен закон. Во членот 269 е предвидено дека законите и другите општи акти на сојузните органи се

објавуваат во автентични текстови на јазиците на народите на Југославија, а посебно се издвоени и јазиците на албанската и турската народност како јазици на кои како автентични текстови се објавуваат сојузните закони и другите општи акти. Дополнително, во член 247, уште еднаш, им се гарантира на народностите слободата на употребата на нивните јазици и писма, што е повторување на сличната одредба од член 171 каде што се гарантира употребата на јазиците на народностите пред државните органи и организациите што вршат јавни овластувања, како и настава на нивните јазици. Конечно, во овој Устав на СФРЈ во членот 271 се предвидува рамноправност на јазиците на народите на Југославија и во „меѓународното општење“, односно во меѓународните односи на Федерацијата, при што се предвидува и рамноправна употреба на јазиците на народите на Југославија во склучување меѓународни договори на СФРЈ (Устав на Социјалистичка Федеративна Република Југославија 1974).

На републичко ниво, во Уставот на СРМ од 1974 година, е регулирано дека законите и другите прописи на републичките органи се објавуваат на македонски јазик во „Службениот весник на СРМ“. Истоветна одредба постои и во однос на објавувањето на одлуките на Уставниот суд. Во однос на правата на народностите во членот 178 се гарантира правото на слободна употреба на својот јазик, а во членовите 180 и 181 се гарантира рамноправноста на јазиците на народностите со македонскиот јазик на подрачјата на кои живеат, односно се гарантира правото на народностите на употреба на својот јазик во постапките пред државните органи и организациите што вршат јавни овластувања (Устав на Социјалистичка Република Македонија 1974).

3. Влијанието на јазичната политика во Југославија врз стандардизацијата на македонскиот јазик и националната еманципација на македонската нација

Од наведеното може да се заклучи дека во Југословенската Федерација јазичното планирање и, воопшто, јазичната политика заземала важно место уште од самите почетоци на нејзиното постоење и уставноправниот развој. Федерацијата ја гарантирала рамноправноста на јазиците уште во првиот Устав од 1946 година, а употребата на јазиците на народите различни од српскохрватскиот односно хрватскосрпскиот јазик, како јазик што го зборувале најголемиот број од граѓаните на државата, односно употребата на македонскиот и на словенечкиот јазик постепено се проширивала, сè до постигнување на целосна рамноправност во правниот поредок со Уставот од 1974 година. Доследноста во политиката, барем, на уставноправно рамниште, се гледа и во однос на употребата на јазиците на народностите, а пред сè, на Албанците и на Унгарците.

Ваквата јазична политика во Југословенската Федерација има важно влијание врз развојот на стандардниот македонски јазик. На почетокот на оваа анализа потенциравме дека институционализацијата преку правниот поредок на

еден јазик е моќно средство за национална еманципација и изградба на нацијата. Во рамките на Југословенската Федерација, македонскиот јазик доживува целосна институционализација во Македонија како федерална единица, но и на сојузно ниво заедно со српскохрватскиот односно хрватскосрпскиот јазик и со словенечкиот јазик. Исто така, македонскиот јазик од 1974 година, па натаму се етаблира и во меѓународниот правен и политички поредок станувајќи еден од службените јазици на кои се одвивале меѓународните односи на Југославија.

Ваквата позитивна клима, макар и не целосно спроведена во практиката, овозможила стандардизацијата на македонскиот јазик преку заокружување на неговата граматика, а особено развојот на неговата лексика да се одвиваат со релативно брзо темпо. Имајќи предвид дека кодификацијата на македонскиот јазик се случила најдоцна споредено со српскохрватскиот односно хрватскосрпскиот јазик односно српскиот, хрватскиот и словенечкиот јазик, токму интеракцијата со овие јазици благодарение на нивниот рамноправен нормативен статус во Федерацијата имала исклучително важно значење во брзината на стандардизацијата на јазикот и националната еманципација на македонската нација.

Summary

The subject of the article is the language planning and language policy in the former Yugoslav federation during all phases of its constitutional development, as well as the reflection of the Yugoslav constitutions on the constitutions of Macedonia, as its federal unit. Special emphasis is put on the constitutional position of the Macedonian language, both on the federal and on the entity level. The main conclusion is that the Yugoslav language policy contributed to faster standardization of the Macedonian language, mainly due to its full institutionalization and the interaction with the other two official languages in the Yugoslav federation, the Serbo-Croatian or Croato-Serbian and the Slovenian language that went through the process of standardization prior to the standardization of the Macedonian language in 1945. Both processes had significant positive impact on the nation building, specifically the national emancipation of the Macedonian nation.

Користена литература

- Гелнер Ернст. 2001. *Нацииите и национализмот*. Скопје: Култура.
Спасов Александар. 2011. *Државниот суверенитет и глобализацијата*. Скопје: Фондација „Фридрих Еберт“, канцеларија Скопје.

- Kloss Heinz. 1967. "Abstand" and "Ausbau" Languages". *Anthropological Linguistics*, Vol. 9, No. 7, Bloomington: The Trustees of Indiana University, 29-41.
- Wright Sye. 2010. *Jezična politika i jezično planiranje*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti Univerziteta u Zagrebu.

Извори

- Акти на Првото заседание на АСНОМ. 1944. *Службен весник на Федералнаџа единица Македонија во Демокраџска и Федеративна Југославија*, бр. 1, *џодина 1*.
- Резолуџија. 1945. *Службен весник на Федералнаџа единица Македонија во Демокраџска и Федеративна Југославија*, бр. 7 и 8 оџ 1 јуни 1945 *џодина*.
- Устав на Народна Федеративна Република Југославија. 1946. *Службен лисџ на ФНРЈ*, бр. 10, *џод. II оџ 1 февруари 1946 џодина*.
- Устав на Народна Република Македонија. 1947. *Службен весник на Народна Реџублика Македонија*, бр. 1, *џод. III оџ 1 јануари 1947 џодина*.
- Устав Соџијалистичке Федеративне Републике Југославије. 1963. *Службени лисџ Соџијалистичке Федеративне Реџублике Југославије*, бр. 14, *џод. XIX оџ 10 аџрил 1963 џодина*.
- Устав на Соџијалистичка Република Македонија. 1963. *Службен весник на Соџијалистичка Реџублика Македонија*, бр. 15, *џод. XIX оџ 12 аџрил 1963 џодина*.
- Устав на Соџијалистичка Федеративна Република Југославија. 1974. *Службен лисџ на Соџијалистичка Федеративна Реџублика Југославија*, бр. 9, *џод. XXX оџ 21 февруари 1974 џодина*.
- Устав на Соџијалистичка Република Македонија. 1974. *Службен весник на Соџијалистичка Реџублика Македонија*, бр. 7, *џод. XXX оџ 25 февруари 1974 џодина*.

Ана Чупеска
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје
Правен факултет „Јустинијан Први“
Институт за политички науки
a.chupeska@pf.ukim.edu.mk

ЈАЗИЧНИОТ (ДЕ)ЕКСКЛУЗИВИЗАМ И МАКЕДОНСКИОТ МУЛТИКУЛТУРЕН КОНТЕКСТ

Апстракт: Трудот е посветен на прашањата поврзани со јазичниот ексклузивизам и/или (де)ексклузивизам, кои не ретко се политичка топ тема низ разните држави низ светот. Јазичните барања на културни групи кои живеат под едно политичко небо не се новост со оглед на тоа дека државите не се културно хомогени и во општествата битисуваат диверзитетни социуми кои имаат свои партикуларни идентитетски аскриптивности (култура, јазик, религија, животен стил и сл). Согласно овој социјален факт на мултикултурноста, во некои држави се применуваат политики кои имаат намера да го отсликаат токму тој факт на мултикултуралноста и тоа во правец да се задоволи и овозможи поголема етнокултурна правда, а во некои други држави - тоа не е случај. Во трудот ќе бидат разгледани теоретските и искуствените аспекти поврзани со ова, но и со македонскиот јазичен (де)ексклузивизам, а посебно се тврди дека со ОРД, македонската државата ги де-ексклузивира јазичните политики и остава простор за афирмација и на немнозинските јазици да бидат присутни во јавната сфера.

Клучни зборови: културни идентитети, јазичен (де)ексклузивизам, јазични права, мултикултурализам, симболички поредок.

Вовед

Во овој труд ќе се обидам да укажам на прашањата поврзани со јазичниот ексклузивизам и/или (де)ексклузивизам, кои не ретко биле или се политичка топ тема низ разните држави низ светот. Секако, јазичните барања на различните културни групи кои живеат под едно политичко небо не се ретки, а денес, впрочем, сите држави социјално фактички се културно хомогени, не се јазично еднозначни, односно, во општествата живеат и битисуваат диверзитетни социуми кои имаат свои партикуларни идентитетски аскриптивности (култура, јазик, религија, животен стил и сл). Согласно овој социјален факт на мултикултуралноста, во некои држави се применуваат политики кои имаат намера да го отсликаат токму тој факт на мултикултуралноста и тоа во правец да се задоволи и овозможи поголема етнокултурна правда, додека во други земји тоа не било, а ниту е случај ден денес. На пример, меѓународните инструменти за заштита на јазичните права како што е Европската повелба за регионални и малцински јазици (ја немаат

потпишано сите држави членки на Советот на Европа, ниту пак ја применуваат како стандард, но за среќа, тоа не е случај во Република Македонија (денес Северна Македонија), затоа што уште со потпишувањето на ОРД, државата ги де-ексклузивира јазичните политики и се остава простор за афирмација и на немнозинските јазици да бидат применувани во јавната сфера. Македонскиот јазичен ексклузивизам, оттука, поврзан е само со една кратка епизода од поновата политичка историја на земјава, имено, периодот од 1990-2001, односно периодот поврзан со стекнувањето на независноста, па сè до склучувањето на ОРД. Ова несомнено укажува дека идентитетските политики, вклучувајќи ги јазичните политики, не се нешто што е забетонирано, не се дадени еднаш и засекогаш. Тие не се константни и напротив, подлежат на промени согласно социјалните околности.

Да се зборува за јазикот, за идентитетот, за културата, несомнено подразбира интердисциплинарност, а секако, колективните идентификации се сè уште актуелни политички прашања и такви ќе останат и во иднина. За тоа колку е важна културата за колективните идентификации и нивната експресија и артикулација, има безбројни референтни научни сознанија, па дури и невробилошки, како што е она на Џон Р. Сирли од Колумбискиот универзитет, кој вели дека нашата самоконцепција произлегува во еден дел од нашето културно наследство. Ние имаме концепции за нас самите во облик на свесност, интенционалност, рационалност, општественост, институционалност, политичност, разговорни перформанси, етички агенти кои се врзани за слободната волја. Но, посебната форма на интенционалност, карактеристична за сите човечки суштества (дури и за животните) е т.н. колективна интенционалност. Со таа колективност луѓето се способни за кооперација и дополнително делат заеднички форми на интенционалност, при што таквата интенционалност не се однесува само на прво лице еднина (јас имам намера, јас верувам, јас сакам), туку, пред сè, се изразува во прво лице множина (ние имаме намера, ние веруваме, ние сакаме). Сирли укажува на тоа дека исто како што човековата биологија е експресија на основната физика и хемија, така човековата култура во сите нејзини манифестации е израз на нашиот основен биолошки капацитет за јазик, за рационалност итн. Џ. Р. Сирли тврди дека за јазикот треба да се размислува како за манифестација и екстензија на биолошките примитивни форми на интенционалност, т. е. дека е погрешно јазикот да се третира како да не е дел од човековата биологија. Имено, употребата на јазикот нам ни овозможува да креираме волево независни причини за акција, вели Сирли Џон (Searly 2010). Ваквите тврдења ни отвораат мисловни хоризонти и нè упатуваат кон идејата дека политичките барања за посебен јазик, за неговото институционализирање или признавање од државата/или од другите држави, е една легитимна тема затоа што станува збор за нешто што е инхерентно на хуманата природа, односно, дека културните групи при поставувањето на ваквото политичко барање прават, а во исто време и бараат признавање на есенцијалната содржина на нивниот (свкупен) идентитет, т.е. нивната есенцијалност. Слично, како што веќе имам укажано во „Мултикултурна акомодација“ (Чупеска 2017), врз основа на Фројдовата

теорија за Едиповиот комплекс и врз основа на структуралистичката антропологија на Клод-Леви Строс, Лакан, на пример, развива една спротивност помеѓу „имагинарната“ состојба која ја ужива детето, а која нема дистинктивен осет за себството, наспроти светот и симболичкиот поредок во кој детето станува одвоен субјект во рамките на човековата култура. Влезот на детето во симболното се поврзува со одвојувањето на субјектот, преку јазикот, кој го овозможува разликувањето на „позициите на субјектот“ (како јас и ти), за ние да можеме за возврат да се позиционираме. Или, според Славој Жижек, симболичкиот поредок е просторот на јазикот, на културата, на правото и тој ги вклучува официјалните институции, какви што се училиштата, политичките партии, црквите, но и квазиофицијалните институции какви што се кодифицираните и некодифицираните социјални норми (на пример, ракувањето и слично). Во симболичкиот простор субјектот ја пронаоѓа улогата која треба да се исполни. Симболичкиот поредок е сè што субјектот искусува како една постојана независност неповрзана со една индивидуа. Големиот Друг е она што му овозможува на симболичкиот поредок, пак, тој самиот да стане субјект. Личноста мора да влезе во симболичкиот поредок со цел да „постои“ (да биде, да опстои м.з.) самиот како човечки субјект, иако правејќи го тоа, личноста станува дисконектирана од неа самата, а ова се огледа кога личноста реферира кон самата себе во облик на Јас. Кога во симболичкиот простор ние се пронаоѓаме како да сме во една нестабилна околина, тоа е така бидејќи знаците се измениле (Чупеска, 2017).

Во хабитуално фактичките општествени мутикултурни околности (денешните општества се мозаични, диверзитетни, длабоко поделени), артикулацијата на симболичките теми е од суштествено значење, за да има успешна мултикултурна акомодација. Или накратко, симболичкиот поредок е исто така референтен простор каде што може да се акомодираат културните разлики. Симболичките теми се сретнуваат во разни варијации, ги има во преамбулите на уставите, околу јазикот/јазичите, кај именувањето на заедниците на државите или на субнационалните субединици, се изразуваат преку празниците и спомениците, топонимите, знамињата, грбовите и другите обележја (банкноти), па сè до образовните курикулуми. Ливај, на пример се занимава со симболичките барања на групите, а тие, како што вели тој, вообичаено се поврзани за нешта какви што се името на политичката заедница, јазикот и сл. (Levy 1997). Од една таква перспектива дури и спорот со името на нашата држава би можело да го разгледуваме како симболички спор, прво, затоа што Македонија и Грција имаа различни концепции околу самото означување на некои работи (територија, држава, народ, јазик, идентитет) и второ, и двете страни имаа ексклузивистички идеи и однос кон определени вредности. Со Препанскиот договор овој спор беше решен. Слични тенденции беа присутни и на внатрешнополитички план со експонирање на македонскиот национализам и поврзаната тенденција за еманирање на македонски јазичен ексклузивизам отелотворен во поривот да се оспорува официјализацијата на немакедонските немнозински јазици, но и ова се санираше со ОРД. Спорот со Бугарија, секако, би можел да се анализира од горенаведениот ракурс, а за жал

овој спор трае сè уште, а најманифестен е преку бугарското непризнавање на македонскиот идентитет и, се разбира, преку агресивниот бугарски јазичен ексклузивизам. Примери има безброј, но останува фактот дека една специфична симболичка тема поврзана со општествениот факт на мултикултуралноста впрочем се барањата за правото да се употребува мајчиниот јазик и не ретко од државите се бара политичко признавање на немнозинските јазици (нивно официјализирање).

Државата и јазичниот ексклузивизам

Државата мора да го одреди јазикот како работен јазик на легислативата, на судовите, на комуникацијата на граѓаните итн. Но, „неутралноста (blindness law)“, едноставно, кај јазикот не може да биде опција. Или, како што прашува Петен (Petten 2008), во одговорот на прашањето што значи државата да усвои став на „слепост кон разликите (blindness law)“, клучната поента е нагласувањето на принципот на универзализмот, што пак, всушност, подразбира два различни принципи. Според него, имено, постојат два прилично различни начини на кои државата може да одговори со цел да го достигне „слепилото кон разликите“. Државата може да се смета себеси за „слепа кон разликите“, бидејќи не признава, а ниту пак дава помош (assistance) на кој било културен идентитет кон кој се приврзани нејзините граѓани. Ова, според Петен, се нарекува принцип на дисестаблишмент (disestablishment). Втората варијанта на овој принцип го подразбира следново: државата може да се смета за „слепа кон разликите“ бидејќи има избрано само еден културен идентитет што понатаму систематски го промовира за сите граѓани. Инаку, ова се нарекува „принцип на изградба на нацијата (nation building)“. Според овие две гледишта, нагласува Петен, државата всушност не прави никаков напор да ги признае, да ги акомодира и да им помогне, асистира на мноштвото различни култури и идентитети кон кои граѓаните се приврзани во едно разнолико општество¹. Наместо забранување, државата може да промовира некој партикуларен културен идентитет, при што таа ги охрабрува своите граѓани да конвергираат кон определени форми на култура и на идентитет. Ова се нарекува изградба на нацијата и овој принцип е слеп за разликите бидејќи

¹ Првата форма на „слепост кон разликите“ се моделира врз основа на стандардниот либерален пристап спрема религијата што е втемелен на вредноста за неутралноста, т.е. државата е неутрална во однос на религијата кога таа одбива да го земе предвид успехот или неуспехот на која било партикуларна религија. Наместо тоа, соодветниот одговор кон религискиот диверзитет на државата е да се воспостави рамка на правила која би била фер за сите индивидуи, а потоа, да им се дозволи на сите индивидуи да ги развијат сопствените религиски уверувања и да ги изберат сопствени религиски афилијации, во рамките на просторот што ним им е оставен токму преку овие правила. Во зависност од изборот и од уверувањата на индивидуите, некои религии ќе процуат, други ќе се распаѓаат, а можеби, некои и ќе исчезнат. Клучниот маркер на државната неутралност лежи во нејзината намера: државата е неутрална за нештата врзани за религијата кога без интенции не ја поставува, не ја промовира, а ниту ја одржува која било од партикуларните религии. Наместо тоа, државата го насочува вниманието кон воспоставување фер бекграунд услови врз основа на кои различните религиски форми на животот би можеле да се натпреваруваат за да успеат. Тука Петен, впрочем, се повикува на политичкиот либерализам и на идејата за неутралноста на Џон Ролс (Rawls 2000), (Petten 2008).

настојува кон конвергирање на сите граѓани спрема единствен национален идентитет и култура, но, сепак, тој е различен вид на слепост кон разликите во однос на принципот на дисестаблишментот. Таков, на пример, е францускиот модел кој се имитирал (се применил м.з.) во многу држави уште во 19 век. Се сметало, порано, дека конвергенцијата на сите граѓани кон еден општ јазик би ја зајакнала социјалната мобилност преку осигурувањето дека сите граѓани се способни да го употребуваат јазикот, со кој оперира огромен дел од економијата и од цивилното општество. Очекувањата биле дека на овој начин ќе се зајакне економскиот развој, ќе се олесни демократската делиберација преку воспоставување на единствен јазик преку кој граѓаните ќе можат да комуницираат едни со други, ќе се промовира социјална солидарност преку споделување на чувството на заеднички национален идентитет, ќе се подобри ефикасноста на јавните институции преку тоа што ќе заштедат пари за јазични тренинзи, преводи, интерпретации, итн. Наспроти овој универзализам, Петен потсетува на политиките на разликите и го објаснува концептот на Тејлор, велејќи дека во неговата оригинална изворна формулација, политиките на разликите се прошируваат кон сите граѓани во облик на базичен пакет на стандардни либерални права, плус, сет на политики кои се сензитивни на разликата, дизајнирани да допрат до членовите на културните малцинства и да овозможат признавање, акомодирање и асистенција на нивните начини на живот (Тејлор 2004).

Во последниве декади на просторите на поранешна Југославија, особено јазикот и новите говорни практики (новоговори) послужиле во играта на дистинкциите и говорат за нарцизмот на малите разлики. Во таа смисла, интересно е и размислувањето на Бранимир Стојковиќ (Стојковиќ 2002), кој вели дека јазикот се поврзува со дистинктивноста (исто како што погоре беше укажано дека јазикот е суштествено поврзан со субјективитетот на индивидуата/групата и нејзиниот опстанок), односно дека на просторите на Балканот постои игра на дистинкции која има свои правила, бидејќи за национални јазици редовно се избирале дијалекти кои се најоддалечени од националните јазици на соседите (бугарскиот во однос на српскиот, македонскиот во однос на бугарскиот). Донекаде е исклучок, ако смее така да се каже, вели Стојковиќ, поранешниот српскохрватски јазик, како заеднички јазик на два народи. Но, и тука Хрватите, избегнувајќи го кајкавскиот (како и Словенците) се залагаат за штокавскиот, исто како што Србите определувајќи се за штокавскиот, ги избегнаа јужносрпските дијалекти, кои преку шопскиот говор, се блиски на бугарскиот јазик (Стојковиќ 2002). Во современата постјугословенска ситуација, всушност, применет е процес на т.н. стратегија на јазичен ексклузивизам. Тоа е промислено и тенденциозно насочено, т.е. се избираат оние јазични облици кои се што е можно поразлични од оние кои ги користи другата етничка група (која во основа го зборува истиот јазик). Додека хрватските јазични ексклузивисти традиционално се определуваат за неологизми (кroatизми), за да ја истакнат во поголема мера разликата во однос на српската јазична норма, творците на муслиманскиот јазик избрала дијаметрално спротивен правец. Во настојувањето да создадат бошњачки јазик

тие прибегнуваат кон архаизми кои во најголем број случаи се сведуваат на турцизми². Србите од Босна придонесуваат кон тој процес на јазична дисоцијација со тоа што најнапред сакаат екавицата и кирилицата да ги пропишат како јазичен стандард за службена употреба, па така Приједор станува Предор, а Совјетски Савез е екавизиран во Советски Савез. Меѓутоа, тие имаат предност во топонимските иновации – менувањето на имињата на градовите има јасно ексклузивистичка функција – Србиње и Србобран се имиња само за своите сегашни (српски) жители, но не и за оние кои некогаш порано живееле во нив (Стојковиќ 2002). На тој начин, на логомахијата ѝ се придружува уште еден вид на специјална јазична војна – топономахијата. Таа, пак, се врши во функција на ексклузивно симболичката доминација над просторот во склад со логиката: чие е името, негово е и местото. Понекогаш изборот на топоними е избран за одделен, привилегиран дел од историјата на еден народ или етничка група. Тоа е јасно видливо кај определбите за името Рашка, односно Санцак, за областа која ја делат Србија и Црна Гора. Додека Србите го претпочитаат името Рашка, повикувајќи се на историската српска држава која постоела на тоа подрачје, муслиманите, односно Бошњациите, се определуваат за името Санцак („област“ на турски) кое стана вообичаено во текот на османлиското владеење. Така, само преку еден единствен збор е препознатлив процесот на „измислување на традиции“, на што е посветена истоимената книга од Ерик Хобсбаум и на Теренс Рендер од 1993 година. Сето ова говори дека на просторите на бивша Југославија, јазиците и религиите, а честопати и едните и другите, се инструмент на политиката на идентитетот и во конкретни историски околности претставуваат основа за разликување меѓу народите, односно меѓу државите (Стојковиќ 2002). Што се однесува до независна Република Македонија (денес Северна Македонија) вреди тука да напоменеме дека, сè до Охридскиот рамковен договор, тенденцијата на македонскиот јазичен ексклузивизам е очигледна – имајќи го предвид супериорниот и ексклузивен статус на македонскиот јазик во рамките на државата, за сметка на мнозинските јазици кои се присутни во земјава. Секако, примери за користење на јазиците со цел за идентитетска легитимација има и на други простори, но тука нужен е редукионизам во нивното прикажување поради ограничениот број страници поврзан со овој труд.

Конфликтот во врска со официјалните јазици

Ливај, укажува дека конфликтот во врска со официјалните јазици не ретко е главната политичка тема во јазично-диверзитетните општества, а според него, јазичните права претставуваат еден едноставен пример за симболички барања (Levy 1997). Имено, оние кои го зборуваат малцинскиот јазик бараат специјални одредби со кои би им се овозможила интеракција со државата или, пак, бараат да добијат определени државни заштити и бенефити. Овие барања вклучуваат, на пример, печатење на гласачки ливчиња на повеќе јазици,

² Најдобар доказ за тоа е Речникот на босанскиот јазик составен од Алија Исаковиќ (Isakovic 1995).

преводи во судовите и во административните тела или, пак, именувања на билингвални судии и државни службеници, одредби за двојазично или образование на малцинскиот јазик и можност за полагање на приемни испити на повеќе јазици (Levy 1997)³. Според Ливај, јазичните права и културните субвенции (но не и преференцијалните политики) се имуни на стравот од тоа дека индивидуите се идентификуваат врз база на групното членство. За нивното постоење, токму таква идентификација не е неопходна. Аргументите за одвојувањето на културата од државата или, пак, против легитимитетот на барањата за културна поддршка вршат влијание врз јазичните права и врз културните субвенции. Така, на пример, аргументот за јазичните права може да доведе до провизорни заклучоци доколку групата со малцински јазик е замислена како група од која се очекувало да биде целосно асимилирана (а ако станува збор за имигрантска група, да биде обновена со њу камери). Дури и за ситуации кога од членовите на малцинството оправдано се очекува да го научат јазикот на мнозинството, поддржувачите на јазичните права можат да тврдат дека е нефер тие луѓе да бидат форсирани да читаат, да слушаат, да зборуваат на друг јазик кога, на пример, се бранат на суд (Levy 1997). За разлика од барањата за јазични права пред судовите, во школите и на гласачките ливчиња, кои се типични барања за *помошни права* (*assistance rights*), барањето малцинскиот јазик да стане еден од официјалните претставува симболичко барање, иако, може да има важно влијание врз целиот спектар на барањата за јазична помош. Еден вид на вакво барање е можноста на лицата да остваруваат интеракција со органите на државата, друго е поврзаноста со самиот идентитет на државата (Levy 1997)⁴. Од перспектива на мнозинската култура, трошокот врзан за судски преведувачи или за билингвалните вработувања, или за повеќејазичните печатени документи, можат да се појават многу полесно отколку што е случајот во барањето кај официјалниот статус на државниот народ (Statvolk). Од перспектива на малцинската култура, пак, отсуството на преведувачи во определено владино тело може да биде третирано како проблем, бидејќи мнозинскиот јазик е издигнат на ниво на официјален јазик или дека се отфрла статусот на малцинскиот јазик, а ова може да се толкува дека е израз на тоа дека определени групи не се прифаќаат да бидат членови на државата (Levy 1997).

Еден еклатантен пример за симболичката природа на овие барања се сретнува во Швајцарија кога во 1938 година ротороманскиот јазик беше

³ Гласањето, употребата на судовите и на училиштата, пристапот до администрацијата, сите тие се општи активности на припадниците на малцинскиот јазик преку кои ефективно може да се превенира тие да не се вклучат или да не се поврзат во и со поширокото општество. Затоа, надминувањето на ваквата пречка бара специјални одредби кои ќе наметнат определен трошок. Трошоците за превод се скапи, а уште поскапи се билингвалните обуки за судиите и за државните службеници. Истото важи и за печатењето на повеќејазичните гласачки ливчиња. Оние кои се поборници на *правото на помош* тврдат дека овие трошоци се помалку важни отколку неправдата со која би се соочиле оние кои зборуваат малцински јазик.

⁴ Инаку, според Ливај, перманентните права на помош вообичаено се бараат кога хендикепот е резултат на статусот на мнозинството, а не толку кога е резултат, на пример, на некоја историска дискриминација или на репресија.

деклариран како национален јазик. Ротороманскиот не беше наменет како јазик на државата бидејќи германскиот, францускиот и италијанскиот останаа единствените јазици со таква улога – како официјални. Законите не мораа да бидат преведувани, а судовите, законодавните тела и армијата немаа нови обврски да оперираат на тој јазик дури и во деловите каде што живеат Ротороманците. Оние кои зборуваа на домородните јазици имаа право да се обратат пред судовите на својот јазик и на службениците кои го зборуваат нивниот јазик, но тие тоа право го имаа уште од порано. Уставниот амандман резултираше со речиси никаква практична измена, но сепак, значеше дека оние кои зборуваат роторомански се признаени како конститутивен народ на Швајцарија. Овој симболичен исход беше токму она што го посакуваа подносителите на петициите, кои, всушност, беа изложени на потешкотии во настојувањето да посочат дека тие не бараат нивниот јазик да стане официјален јазик (Levy 1997). Друг пример е канадскиот билингвизам, за кој може да се каже дека е конкурентен, па оттука заслужува поширока елаборација. Имено, уставот и актот за официјалниот јазик настојуваат да осигураат дека францускиот јазик ќе ужива определен степен на официјален статус, паралелно со англискиот во федералните институции, во насока на олеснување на партиципацијата на франкофонското малцинство во заедничките национални институции. Дополнително, уставот декларира дека англискиот и францускиот се официјални јазици на Канада. Двата јазика можат да бидат употребувани во дебатите во федералниот парламент и легислативните акти мораат да бидат донесени на двата јазика. Уставот, исто така, им дава на франкофоните право да комуницираат со федералните институции на француски јазик, а индивидуите можат да ги употребуваат двата јазика во процесите пред федералните судови и пред трибуналите⁵. Слично, англискиот може да биде употребен пред кој било суд во Квебек. Сепак, Квебек легислативно настојуваше да го направи францускиот „јазик на власта и на правото“, но и нормален и секојдневен јазик за работа, за инструкции, комуникации, трговија и за бизнис“, преку донесувањето на Повелбата за францускиот јазик во 1977 година и тоа кратко по победата на Партијата за Квебек. Повелбата за францускиот јазик го прогласува францускиот за официјален во Квебек, и тоа не само за јавниот сектор. Целта била јазикот да се поврзе во изградбата на малцинската нација преку воспоставувањето на тоа францускиот да биде заеднички јазик за сите Квебечани. На крајот, Повелбата за францускиот јазик настојуваше да го

⁵ Инаку, Повелбата за правата и за слободите, исто така, го гарантира правото да се комуницира со и да се примаат услуги од федералните власти на двата јазици секогаш кога постои доволна потреба која се смета дека е разумна – да се обезбедат услуги на двата јазика (за ова да се консултира Повелбата и актот за официјалните јазици достапни на: www.thecanadianencyclopedia.ca/). Како и да е, федералните политики за внатрешниот јазик се разликуваат. И покрај настојувањата да се создадат билингвални работни области, англискиот во некои од нив е преобладаан (за ова повеќе види кај: Commissioner of Official Languages, "Making it real: Promoting Respectful Co-existence of the Two Official Languages at Work", 2005, достапно на: www.ocolclo.gc.ca/docs/e/language_work.pdf). Во Квебекското национално собрание уставот дозволува употреба и на двата јазика, англискиот и францускиот, и бара легислативата (статутите) да биде донесена на двата јазика (Choundry 2008).

направи францускиот како ексклузивен јазик на Националното собрание и на судовите, но овие мерки беа прогласени за неуставни⁶.

Северна Македонија и јазичниот (де)ексклузивизам

Македонското општество не беше заобиколено од предизвиците поврзани со јазичниот ексклузивизам и консеквентно, барањата за официјализација на немнозинските јазици во земјава. Во тој правец, сепак се постигна извесен успех поврзан со де-ексклузивизација на македонскиот јазик преку една нормативна измена на симболичкиот поредок која произлезе од ОРД, а се однесуваше на службениот јазик и на употребата на јазиците на заедниците. Во таа смисла, се гарантира преку амандманот 5 дека: „На целата територија во Република Македонија и во нејзините меѓународни односи службен јазик е македонскиот јазик и неговото кирилско писмо. Друг јазик што го зборуваат најмалку 20% од граѓаните, исто така, е службен јазик и неговото писмо, како што е определено со овој член. Личните документи на граѓаните кои зборуваат службен јазик различен од македонскиот јазик, се издаваат на македонски јазик и неговото писмо, како и на тој јазик и неговото писмо во согласност со закон.

Кој било граѓанин кој живее во единиците на локалната самоуправа во која најмалку 20% од граѓаните зборуваат службен јазик различен од македонскиот јазик, во комуникацијата со подрачните единици на министерствата, може да употреби кој било од службените јазици и неговото писмо. Подрачните единици надлежни за тие единици на локална самоуправа одговараат на македонски јазик и неговото кирилско писмо, како и на службениот јазик и писмо што го употребува граѓанинот. Секој граѓанин во комуникација со министерствата може да употребува еден од службените јазици и неговото писмо, а министерствата одговараат на македонски јазик и неговото кирилско писмо, како и на службениот јазик и писмото што го употребува граѓанинот.

Во органите на државната власт во Република Македонија службен јазик различен од македонскиот јазик може да се користи во согласност со закон.

⁶ Како и да е, две главни точки од Повелбата за францускиот јазик ги издржале преиспитувањата на уставноста. Првата се однесува на местото на францускиот во јавниот сектор, онаму каде што е воспоставен како ексклузивен работен јазик во рамките на администрацијата, а втората се однесува на промоцијата на францускиот во приватниот сектор, со цел да се зголемат економските можности достапни за франкофоните. Оваа политика е еден инструмент за јазичната изградба на нацијата, со цел францускиот да стане не само јазик на политиката, туку и на економскиот живот, а целта била францускиот да стане интересен работен јазик за малите и средните претпријатија во провинцијата. Од уставна перспектива, превладувачкото мислење било дека овие правила лежат во рамките на провинциската јурисдикција (во однос на внатрешните провинциски економски активности), независно од нивниот очигледен импакт врз интерпровинциската и меѓународната трговија која потпаѓа под федералната јурисдикција. Овој степен на опсежност се рефлектира и врз судската интерпретација на канадскиот устав во смисла дека ја штити провинциската автономија и има создадено значаен простор за политики кои би биле наменети само за Квебек (Choundry 2008).

Во единиците на локалната самоуправа јазикот и писмото што го користат најмалку 20% од граѓаните е службен јазик, покрај македонскиот јазик и неговото кирилско писмо. За употребата на јазиците и писмата на кои зборуваат помалку од 20% од граѓаните во единиците на локалната самоуправа, одлучуваат органите на единиците на локалната самоуправа.“ Со овој амандман, вушност беше заменет членот 7 од Уставот на Република Македонија⁷.

Денес, најновото законско решение посветено на употребата на јазиците, токму ја црпи својата оправданост и заснованост во ОРД и Амандманот 5 од Уставот. Или, донесувањето на новиот т.н. „Закон за употреба за јазиците“ има цел да овозможи што е можно поголема етно-културна правда, односно т.н. помошна правда кон веќе установените права врзани за Рамковниот договор и посебно амандманот 5 од Уставот. Целта на овој закон беше на заедниците да им се олесни комуникацијата со органите на власта, и оттука законот точно определува во кои ситуации ќе се употребува јазикот, имено дека тој нема да се употребува во меѓународна комуникација, туку во комуникацијата со органите на власта, нотарските служби, судски постапки и слично. Неговата поента е услугите на државата да бидат подостапни за сите подеднакво или да се гарантираат т.н. асистентски права (за кои беше укажано погоре). Со поголемата достапност на државните услуги, пак, се очекува поголема лојалност кон државата. Дополнително, самиот закон ги инвалидизира обидите за какво било федерализирање или локализирање и јазична гетоизација во конкретна област, бидејќи се очекува дисперизираната употреба на јазикот фактички да овозможи достапност – сите органи да бидат поблиску до помалубројните заедници. Специфичноста околу двојазичноста на униформите на пример, лежи во тоа што таа се однесува само на подрачјата каде што има потреба за тоа, и тоа според процентуалната застапеност од 20 отсто, што значи дека во Тетово може да има, но во Струмица нема да има потреба од такви униформи. Двојазичноста на униформите, што е најважно, се однесува на симболички аскрипции, а никако не на системот за командување во полицијата. Последново е од суштествено значење. Инаку, основите на слободната употребата на јазикот на немнозинските заедници, беа поставени уште со Уставот на СРМ од '74-та, каде што впрочем се гарантираат јазичните права за немнозинските заедници, а посебно тука се истакнува секцијата под реден број 10, посветена на правата на припадниците на другите народи на Југославија, на кои им се гарантираат јазични права (Чупеска 2021). Оттука, останува неодговорено прашањето: како, зошто и што точно се случило во периодот по

⁷ Во Република Македонија службен јазик е македонскиот јазик и неговото кирилско писмо. Во единиците на локалната самоуправа во кои како мнозинство живеат припадниците на националностите, во службена употреба, покрај македонскиот јазик и кирилското писмо, се и јазикот и писмото на националностите на начин утврден со закон. Во единиците на локалната самоуправа во кои како значителен број живеат припадниците на националностите, во службена употреба, покрај македонскиот јазик и кирилското писмо, се и јазикот и писмото на националностите, под услови и на начин утврдени со закон. Види на: <http://www.sobranie.mk/ustav-na-rm.nspk>

укинувањето на Уставот од 74 и гарантираните јазичните права, а наместо тоа во македонската политика се одговара со промовирањето на македонскиот јазичен ексклузивизам, сè до потпишувањето на ОРД. Ова прашање нужно бара подлабоки согледби, кои во рамките на овој труд не е можно да бидат исцрпени поради ограничениот број на страници. Како и да е, останува фактот дека културните идентитети во политиката се особено релевантна тема која во себе содржи безбројни аскриптивни консидарации, меѓу кои и јазичните. Јазичните политики, исто така, биле, а веројатно ќе бидат и понатаму предмет вреден за разгледување, особено имајќи го предвид фактот дека тие подлежат на промени, не се константни и се менуваат согласно општествените промени.

Summary

The work is dedicated to issues related to the language exclusivism and/or (de)exclusivism. This because, in various states around the world this often can become a political hot topics. Indeed, linguistic claims asked by different cultural groups living under the same political sky are not something new having in mind the fact that societies are not culturally homogenous (at societal level there are many particular identity ascriptions determined by the culture, language, religion, lifestyle, etc.). In accordance to the social fact of multiculturalism, some of the countries are applying adequate language policies with intention to reflect exactly on such fact of multiculturalism. That with the purpose to satisfy and enable ethnocultural justice. To the contrary, in other countries - this is not the case. Here I will try to reflect on the theoretical and practical aspects related to above mentioned issued, related to Macedonian language (de)exclusivism. Particularly, I argue that with the OFA, the Macedonian state successfully de-excludes the language policies and leaves room for affirmation of non-majority languages to be present in the public sphere.

Користена литература

- Земон Рубин. Атанасов Петар. Тахири Сефер. Ибраими Мустафа. Чупеска Ана. 2021. *Помеѓу поделено и едно општество*. Скопје: Авант прес.
- Стојковиќ Бранимир. 2002. „Идентитетот како дејтерминант на културните права во книгата“. *Зборник текстови – Културен идентитет – разлика во себе*. Скопје: Темплум.
- Тејлор Чарлс. 2004. *Мултикултурализам-Огледа за политиката на признавање*. Скопје: Евробалкан прес.
- Чупеска Ана. 2017. *Мултикултурна акомодација: Од различни режими за политиката на поделени културни права до диференцијално граѓанство*. Скопје: Везилка.
- Choudhry Sujit. 2008. *Bringing Comparative Politics and Comparative Constitutional Law*. Oxford: Oxford University Press.

- Council of Europe. 1992. *European Charter for Regional or Minority Languages*. Strasbourg
- Isaković Alija. 1995. *Rječnik bosanskoga jezika*. Sarajevo: Bosanska kniga.
- Levy T. Jacob. 1997. *Classifying Cultural Rights*. NOMOS XXXIX, Yearbook of American Society for Political and Legal Philosophy. New York: New York University Press.
- Patten Alan. 2008. *Beyond the Dichotomy of Universalism and Difference: Four Responses to Cultural Diversity*. Oxford: Oxford University Press.
- Rawls John. 2000. *Political Liberalism*. New York: Columbia University Press.
- Searle R. John. 2010. *Freedom and Neurobiology, Reflections of Free Will, Language and Political Power*. New York: Columbia University Press.
- Устав на РСМ, <https://www.sobranie.mk/ustav-na-rm.nspх>

Lada Badurina
Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet
lada.badurina@ffri.uniri.hr

Ivo Pranjković
Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet
ivo.pranjkovic@zg.t-com.hr

PRAVOPIS U KONTEKSTU – KONTEKST U PRAVOPISU: O PRIMJERIMA U PRAVOPISIMA HRVATSKOGA I CRNOGORSKOGA JEZIKA*

Sažetak: Metodologija, ali i tradicija izrade pravopisnih knjiga u prvome redu pretpostavlja njihovu dvodijelnu strukturu: pravopisna pravila i pravopisni rječnik. Potom pravopisna su pravila redovito popraćena primjerima, koji ih dodatno obrazlažu i ilustriraju. U vezi s pravopisnim primjerima otvaraju se neka pitanja. Prvo se tiče odnosa pravopisne i komunikacijske relevantnosti u pravilu izoliranih leksema kojima se nastoji dodatno osnažiti odabrano pravopisno načelo, odnosno zagovaranje slovo pisno rješenje (npr. u hrvatskome pravopisu parovi riječi *mladac ~ mlatac* i *letak ~ ledac*, točnije njihovi oblici u nominativu množine ili u crnogorskom pravopisu leksemi tipa *šenica, šekira, pošeci* te *ženica ~ zjenica*). Drugo je pitanje sadržaja rečenica kojima se u odgovarajućem poglavlju u pravopisnim knjigama propisuje pisanje interpunkcijskih znakova. Te rečenice mogu svjedočiti o dvome: o metodologiji pravopisnog normiranja (na kojem se korpusu vrši jezično i pravopisno normiranje – korpusu književnih tekstova, korpusu nekih drugih vrsta tekstova i/ili pravopisci konstruiraju vlastite primjere), ali i o povijesnim okolnostima u kojima je pravopisna knjiga pisana i objavljena, nerijetko i o stavovima i svjetonazoru svojih autora/sastavljača (npr. *Poštujmo srp i čekić (t. j. seljaka i radnika)* ili *Kazuj, babo, jesi li vještica*).

Ključne riječi: hrvatski pravopis, crnogorski pravopis, primjeri uz pravopisna pravila, interpunkcija

* Tekst je prvi put objavljen u zborniku *Njegoševi dani* 6, Nikšić 2017, str. 287–299. Ovdje ga posvećujemo kolegi i prijatelju Ljudmilu Spasovu, koji se i sam bavio ortografskom problematikom.

Sasvim kratak uvod u temu

O pravopisima će u ovome prilogu biti riječi iz ponešto drukčije perspektive. Nećemo se naime baviti ni pojedinim pravopisnim rješenjima ili pravopisnim odabirima (nećemo dakle komentirati ovo ili ono pravopisno pravilo), nećemo se baviti ni određenim pravopisnim knjigama, ni okolnostima u kojima su se one pojavljivale. Naprotiv, u središtu će se našeg zanimanja naći unekoliko (ili samo naizgled) *rubna* pravopisna tema: zanimat će nas isključivo primjeri kojima pravopisci potkrepljuju pojedina pravopisna pravila. U tom ćemo se smislu osvrnuti na dvoje: što nam ti primjeri razotkrivaju o metodologiji pravopisnog normiranja (ili, drugim riječima, koji su i kakvi primjeri odabrani kako bi potkrijepili pravopisnu ispravnost, odnosno oprimirali pravopisno pravilo) te s druge strane koliko oni svjedoče o odnosu pravopisaca i/ili izdavača/naručitelja pravopisa spram društvenih i političkih okolnosti u kojima se knjiga objavljuje.¹

Iz ovako zacrtane teme samo se po sebi nadaje da će se najveći broj relevantnih primjera pronalaziti u pravopisnim poglavljima o pisanju interpunkcijskih znakova. Gotovo u pravilu riječ je o rečenicama (gdjekad i o rečeničnim sklopovima, eventualno tekstnim ulomcima) čije su propozicije neposredan povod ovom omanjem istraživanju. Ipak nećemo previdjeti ni ograničen broj iz konteksta isključenih leksema (koji se nerijetko – *isti* – ponavljaju u različitim pravopisnim izdanjima), a kojima se opravdava, pa i ističe nužnost zastupanih pravopisnih odabira (uvodno tek naznačujemo da se u hrvatskome slučaju oni tiču određenih *izuzetaka* u korist morfonološkoga pisanja, a u crnogorskome leksema kojima bi se opravdalo eventualno postojanje specifičnih crnogorskih fonema te time i uvođenje novih latiničkih i ćiriličkih grafema/slova).

Dvije-tri o istraživanom korpusu pravopisā

Već je naslovom najavljeno da ćemo s obzirom na najavljena polazišta istraživati pravopise hrvatskoga, a onda i crnogorskoga jezika. Činjenici da se u korpusu našao veći broj hrvatskih nego crnogorskih pravopisnih knjiga razlog je ponajprije u činjenici postojanja bogate hrvatske pravopisne tradicije; pogled međutim u prvi pravopis crnogorskoga jezika (objavljen istom 2009. godine) rasvijetliti iste (ili slične) probleme.

Ukratko, o primjerima u pravopisima bit će riječi na temelju uvida u devet pravopisnih knjiga (osam hrvatskih i jedne crnogorske).

Na ishodištima ne samo hrvatske nego i uopće južnoslavenske pravopisne povijesti našao se *Hrvatski pravopis* Ivana Broza objavljen 1892. godine. Budući da je riječ o prvoj normativnoj knjizi toga tipa, bit će zanimljivo ustanoviti kako je u njemu kodificirana pravopisna norma ili, konkretnije, odakle su ekscerptirani primjeri kojima se posvjedočuje što je u skladu s pravopisom. Brozov je nastavljac Dragutin Boranić – a deset se izdanja njegova *Pravopisa* proteglo kroz prvu polovicu 20.

¹ Dakako, na sličan način pozornosti vrijedni mogu biti i primjeri u gramatikama (usp. Badurina–Pranjković u tisku; također i s aspekta implicitne rodne diskriminacije te s obzirom na eksplicitne i implicitne oblike nasilja usp. Savić 2013).

stoljeća² – predstavljen trima izdanjima: četvrtim iz 1928, petim iz 1930. i devetim iz 1947.³ Broz–Boranićeva je pravopisna norma zakratko prekinuta: zagledali smo i u *Hrvatski pravopis* objavljen 1944. u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj.⁴ Pravopisna djelatnost Stjepana Babića, Božidara Finke i Milana Mogušša predstavljen je u našem korpusu dvama izdanjima njihova pravopisa – prvim iz 1971.⁵ te drugim (bez oznake izdanja) iz 1994. godine. Naposljetku novosadska je pravopisna praksa u Hrvatskoj službeno prekinuta 1986. godine *Pravopisnim priručnikom hrvatskoga ili srpskoga jezika* Vladimira Anića i Josipa Silića: zanimalo nas je je li promjena metodologije pravopisnog opisa (dakako, ne i hrvatske fonološko-morfonološke pravopisne norme) imala utjecaja na odabir primjera.⁶ (Više o okolnostima u kojima su objavljivane pojedine dvadesetostoljetne hrvatske pravopisne knjige, ali i o njihovim koncepcijama vidi u Badurina 2006.)

Crnogorsku pravopisnu situaciju predstavlja pak *Pravopis crnogorskoga jezika s pravopisnim rječnikom* što ga je Ministarstvo prosvjete i nauke Crne Gore objavilo u 2009. godine.

Brozov Hrvatski pravopis kroz primjere

O Brozovu se *Hrvatskome pravopisu* objavljenome 1892. godine često pisalo (2014. godine objavljen je i njegov pretisak s pogovorom Marka Samardžije), ali čini se da dosad nije razmatran iz perspektive primjera koje je Broz, prvi kodifikator hrvatske pravopisne norme, zabilježio uz pojedina pravopisna pravila. Međutim kako se Brozu pripisuje autorstvo ne samo prvog pravopisa u Hrvata nego i same koncepcije pravopisne knjige, posebno će zanimljivo biti ustanoviti na kojem je korpusu on izvršio pravopisno normiranje.

² U dugom je razdoblju i u različitim etapama jugoslavenskoga zajedništva i pravopisna norma prolazila kroz određene turbulencije: od Brozove umjerene fonologije do izrazitijega priklanjanja srpskom fonološkom/“fonetskom“ pravopisu. Može se dakle pretpostaviti da će se to odraziti i na pravopisnim primjerima. Društveno-političke okolnosti utjecale su napokon i na promjene imena jezika u naslovu pravopisne knjige.

³ Deveto je izdanje zanimljivo i stoga što je poslužilo kao predložak autorima *Hrvatskoga pravopisa* 1971. godine. Možemo stoga zaključiti da su u 70-im godinama 20. stoljeća Stjepan Babić, Božidar Finka i Milan Moguš u Boranićevoj pravopisnoj normi prepoznali mogućnost otpora novosadskom pravopisnom unitarizmu.

⁴ Tim se pravopisom nastojala uvesti izrazitije morfonološka pravopisna norma. Kolokvijalno se naziva *korienskim pravopisom*.

⁵ Taj je pravopis u Hrvatskoj bio zabranjen. U dvama je izdanjima u 70-ima objavljen u Londonu; kolokvijalno se stoga naziva *londoncem*. Godine 1990. u Hrvatskoj je objavljen njegov pretisak.

⁶ Smatramo da odabrani korpus hrvatskih pravopisa može pružiti dobar (upravo reprezentativan) uvid u metodologiju (pr)opisa hrvatske pravopisne norme kroz prizmu primjera kojima se potkrepljuju pravopisna pravila. U devedesetim godinama 20. stoljeća uzredala su se nova izdanja Babić–Finka–Moguševa *Pravopisa*; na početku 2000-tih objavljeno je novo izdanje Anić–Silićeva *Pravopisa* (sada pod nazivom *Pravopis hrvatskoga jezika*). U novome je stoljeću i tisućljeću u dvama izdanjima objavljen još i *Hrvatski pravopis* Matice hrvatske (¹2007, ²2008) te *Hrvatski pravopis* Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje (2013). Hrvatske pravopise iz 2000-ih ne uzimamo ovdje u razmatranje.

U poglavlju o interpunkciji („Kakvi se znaci bilježe u pisanju rečenica“) zabilježen je velik broj rečenica. Što se njihova izvora i/ili sadržaja tiče, podijelit ćemo ih u nekoliko skupina.

Prvo su narodne poslovice i/ili uzrečice, ali i različiti izrazi narodne mudrosti, npr. *Krv nije voda; Veresija gola šija* (52)⁷; *Tko brzo sudi, brzo se kaje; Što visoko leti, na nisko pada; Zna, što je car večerao; Gdje koga boli, ondje se i pipa; Našao je crkvu, gdje se bog moli; Kada mačka kod kuće nije, onda se miši vesele; Dokle prosi, zlatna usta nosi; Više um zamisli, nego more ponese* (55); *Nesta blaga, nesta prijatelja; Niti smo se zajedno rodili, niti ćemo zajedno umrijeti; Od krvi, vele stari, ne može biti voda* (56); *Teško vuku ne jedući mesa* (57); *Narodna poslovice uči: Tko se ne muči u mladosti, kuka u starosti!; Za zlato rđa ne prijanja, veli narod; Tko visoko leti – kaže narod – nisko pada* (63) i sl.

Velik broj primjera potječe iz narodne književnosti (epske pjesme, narodne priče) ili u najmanju ruku na njih podsjeća: *Pitali Kraljevića Marka, kako je postao onaki junak, a on odgovori, da je naučio od djece i pasa; Kud se to dijeva rod s naše jabuke!; Dobra grožđa u loša junaka!* (53); *Svako drvo urodilo, a jasika ne rodila, već jasika trepetala usred ljeta i bez vjetra!* (54); *Skin' oružje, neznana delijo!* (55); *Bratac braca poznat ne mogaše, kamo li će Turčin kaurina!* (56); *Imaše car sina, dorasla do oružja* (57); *Na to će reći najstariji sin: „Ja ću noćas čuvati jabuku, da vidim, tko je to bere“* (59); *Tada se ponudi drugi sin da čuva jabuku, ali i on prođe kao onaj: zaspri pod jabukom* (60); *Kad dođe dijete u jednu vodenicu, a to u njoj sjedi čoso (...)* (61); *Kad se ono navrši godina, reče Bog anđelu: „Idi vidi, kako one sirote žive. Ako teško žive, podaj im bolju hranu.“* (63) itd., itd.

Treću skupinu primjera čine oni koji su po svoj prilici izmišljeni, konstruirani (tzv. *modelski primjeri*). Oni mogu biti sasvim neutralni – npr. *Gdje si bio?; Što si radio?; Što se srdiš?; Što je to, djeco?; U tom počeo on da govori; Nemoj da se plašiš; Nemojte da ne dođete* (56); *Mi smo djeca blagoga, dobrog i milosnog oca* (57) – ali mogu posvjedočiti i o autorovoj (očito svjesnoj) nakani da popularizira neke sadržaje (npr. hrvatske književnike i hrvatsku književnost), npr. *Prvi ljudi. Od P. Preradovića* (52); *Gundulić, Palmotić i Đorđić najpoznatiji su pjesnici dubrovački* (57); *Čitaj dobre(,) hrvatske knjige* (57–58); *Dva pjevanja u „Osmanu“, koja su po svjedodžbi nekih rukopisa ostala u peru Gundulićevu, spjevao je I. Mažuranić; Poznaješ li „Suze sina razmetnoga“?; Kako su ljupke „Đulabije“!; Za Preradovićeve „Kraljevića Marka“ piše Marković: „Ideja 'Kraljevića Marka' najuzvišenija je i najnarodnija od svih, što ih je Preradović spjevao“* (64). Ovamo se može pribrojiti i citat iz Mažuranićeve *Smrti Smail-age Čengića – U toj izbi čudno čudo kažu: bijesno Ture, gdje se krstu klanja* (61) – te jedna rečenica iz (morfo)fonologije hrvatskoga jezika – *Zvučna ispred bezvučnih postaju bezvučna: Bošković, pčela, rotkva...* (61).

No valja nam konačno napomenuti da Brozove primjere valja odčitavati u duhu njegovog vukovskoga filološkog opredjeljenja (izrazi narodne mudrosti i narodna epika). Napokon, u duhu je vremena (naime sa zamislima o južnoslavenskom zajedništvu) po svoj prilici i nekoliko rečenica u kojima se spominju Crnogorci i

⁷ U zagradama se odavde nadalje donose brojevi stranica u pojedinom izdanju na kojima se nalaze preuzeti primjeri. Bibliografski se podaci navode u popisu izvora.

crnogorska književnost – *Bogom braćo, hrabri Crnogorci!* (54); *Petar Prvi Sveti zavlada Crnom Gorom g. 1782.* (58) ili *Pročitao sam „Gorski vijenac“* (64) – ali i srpska povijest – *Stjepan Dušan Silni (133–1355) najslavniji je vladalac srpski* (65).

Budući da je Brozov *Pravopis* bio – a na neki način je to i ostao – dobar predložak većini kasnijih hrvatskih pravopisaca (u najvećoj mjeri i neposredno, dakako, Dragutinu Boraniću), preostaje nam istražiti što se događalo s primjerima u kasnijim pravopisnim izdanjima.

Boranićev pravopisni slučaj

Dragutin Boranić je s jedne strane poznat kao nastavljivač Brozove pravopisne djelatnosti (nakon Brozove smrti nastavio je objavljivati njegov pravopis; prva su izdanja objavljena kao Broz–Boranićeva, a potom je kao jedini autor potpisao ugrubo deset pravopisnih knjiga⁸); s druge pak strane s obzirom na činjenicu da se pravopisom bavio gotovo pedeset godina (treće je izdanje Brozova *Pravopisa*, prvo u njegovoj redakciji, objavljeno 1904, a zadnji njegov *Pravopis* 1951) mogu se pretpostaviti ne samo (manje) intervencije u pravopisnu normu nego i (manje ili veće) u odabir primjera.

U ranijim izdanjima Boranićeva *Pravopisa hrvatskoga ili srpskoga jezika* – a razmatrali smo četvrto iz 1928. i peto, prerađeno prema *Pravopisnom uputstvu za sve osnovne, srednje i stručne škole Kraljevine S.H.S.* iz 1929. godine, objavljeno 1930. godine – nisu zamijećena velika odstupanja u odnosu na Brozov model: primjeri se navode uglavnom iz narodne epike, ima nešto biblijskih citata, dakako i narodnih poslovice, navoda iz hrvatske književnosti (Ivan Mažuranić) te konstruiranih (modelskih) rečenica. Velika se promjena uočava tek u prvom poslijeratnom izdanju – devetomu iz 1947. godine. Ondje je zabilježen pozamašan broj izrazito ideološki obojenih primjera (odnose se na narodnooslobodilačku borbu, poslijeratnu izgradnju zemlje, na komunističke ideje i sl.). Izdvajamo tek neke: *Tko će mu suditi? Narod* (61); *Neka je vječna slava našim mučenicima, koji su podnijeli najveće patnje i žrtve u borbi za pravo i slobodu naroda!; Omladino! Budi prva u borbi protiv nepismenosti* (62); *Negdje šumi rijeka, negdje puške štekću, psi očajno laju, krvnik je u selu* (63); *Sloboda nam nije poklonjena, već je otkupljena krvlju naših najboljih sinova; Omladinska radna brigada popravila je cestu osam dana prije, nego je bilo predviđeno* (64); *U Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji sva vlast proizlazi iz naroda i pripada narodu; Nitko nije mogao do danas niti će ubuduće moći da ugasi plamen bratstva i jedinstva naših naroda; Dok traje obnova, nema odmora; Sve žrtve, što su pale za našu slobodu, živjet će vječno u daljim pokoljenjima* (65); *Na velikim zadacima obnove radit ćemo zajednički, kao što smo se zajednički i borili; Danas se glas Jugoslavije čuje daleko, jer je ona narodna država; Neprijatelj je upro sve svoje sile, kako bi razdvojio i uništio složne narode Jugoslavije; Omladina se zavjerila, da*

⁸ Nakon što je supotpisao četiri izdanja *Hrvatskoga pravopisa Ivana Broza*, Boranić pravopis objavljuje s izmijenjenim naslovom: *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika* te *Pravopis hrvatskosrpskoga jezika*. Prvo je izdanje Boranićeva *Pravopisa* objavljeno 1921, a zadnje, deseto 1951. godine. Međutim četvrto je izdanje objavljeno dvaput – prvo 1928, a onda ponovno između sedmog i osmog 1940. godine.

će časno i potpuno izvršiti sve svoje obveze (66); Slava mladome borcu Ivi Loli Ribaru, narodnom heroju!; Iz daleka dopire snažna, pobjednička pjesma drugova, koji se vraćaju iz boja; Naš Ustav zajamčuje građanima slobodu štampe, govora, udruživanja, zborova, javnih skupova i manifestacija (67); Danas je Jugoslavija bedem mira ne samo na Balkanu, već i u srednjoj Evropi; Pozdrav nam šalje nitko drugi nego Tito (68); Nikada ne ćemo zaboraviti ni jedne jedine kapi krvi prolivene u borbi za oslobođenje (71); Neka živi ono, što nam je najdraže: bratstvo i jedinstvo naših naroda! (72); Sovjetski Savez – pobornik nezavisnosti i ravnopravnosti malih zemalja (74); Poštujemo srp i čekić (t. j. seljaka i radnika) (76) itd., itd.

Neki su primjeri u tom pravopisu preuzeti i iz književnih djela – korpus čine djela partizanskih pisaca, Ivana Gorana Kovačića, Vladimira Nazora, Skendera Kulenovića.

Hrvatski pravopisni intermezzo

Hrvatski pravopis objavljen 1944. godine u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i konceptijski i sadržajno odudara od svojih prethodnika. Što se tiče primjera, prevladavaju uglavnom oni modelski. Sadržajno oni se tek uzgred dotiču nekih sadržaja iz hrvatske književnosti, npr. *Tako su pjevali i Stanko Vraz, i Petar Preradović, i Ivan Trnski, i Bogović, i Šenoa, i mnogi drugi* (94) ili stih iz hrvatske himne *Oj junačka zemljo mila!* (100). Gdje kad se aludira na Nezavisnu Državu Hrvatsku (npr. spominje se dan obilježavanja njezina osnutka ili neke njezine institucije – *Sarajevo, dne 10. travnja 1943; Ured za hrvatski jezik, Zagreb, Marulićev trg br. 5, III. kat desno* (94). U skladu s državnom politikom prema muslimanima u ne tako malom broju primjera spominju se muslimanska imena, npr. *Dobro, dobro, Ahmete* (93); „*Vidio sam*“, *odgovori Halil*, „*dvie lisice, kako se prikradaju kokošima*“ (96); *Ne će doći ni Suljo ni Haso* (99).⁹

Babić–Finka–Moguš u primjerima

Prvo je izdanje Babić–Finka–Moguševa *Hrvatskoga pravopisa* pripremano 1971. godine. Iako su ga autori, po vlastitu priznanju, pisali po predlošku devetoga izdanja Boranićeva *Pravopisa*, Boranićevi primjeri u 70-im godinama uglavnom više nisu dolazili u obzir.¹⁰

Prvo što upada u oči jest promjena korpusa iz kojega pravopisci ekscerptiraju primjere. Dok je kod Broza već zamijećeno slijeđenje vukovske koncepcije književnoga/standardnog jezika poznate po krilatici *piši kao što narod govori* (odatle i prevaga primjera iz narodne književnosti, ali i narodnih uzrečica i poslovice), novo je vrijeme obilježila praška standardnojezična koncepcija koja je u ondašnjoj

⁹ Usp. i pravilo o nepisanju zarezima između jednočlanog imena i jednočlane apozicije gdje se među primjerima nalazi i *Hrvat musliman* (98).

¹⁰ Sve da bi se potvrdile intencije autora/priredivača pravopisne knjige, zanimljivo će biti navesti konstataciju iz *Uvodne riječi* koju potpisuje uredništvo *Nove Hrvatske*, londonskog izdavača u Hrvatskoj zabranjena pravopisa: „Iako se u ovoj knjizi **izbjegavalo sukobljavanje s postojećim političkim koncepcijama, što je vidljivo po primjerima kojima se ilustriraju pravopisna pravila**, novi režim ovu knjigu proglašava 'nacionalističkom diverzijom', sudski progoni izdavača itd.“ (Babić–Finka–Moguš 1972: II; istakli L. B. i I. P.).

hrvatskoj književnojezičnoj teoriji poznata po geslu *piši kao što dobri pisci pišu*.¹¹ Dosljedno i, reklo bi se, doslovno provedba takva opredjeljenja rezultirala je premoćnom prevagom primjera rečenica iz književnih tekstova: neupitni uzori u pisanju interpunkcijskih znakova trebali su sada biti Ivan Mažuranić, Ivana Brlić-Mažuranić, Dobriša Cesarić, Fran Mažuranić, Miroslav Krleža, Đuro Sudeta i dr. Znatno je manje modelskih primjera (a u njima se opet spominju hrvatski književnici, hrvatske narodne pjesme, Matica hrvatska, hrvatska opera *Ero s onoga svijeta* i njezini autori – kompozitor Jakov Gotovac i libretist Milan Begović itd.) i narodnih poslovice (npr. *Bolje je umrijeti stojeći nego živjeti na koljenima* /108/ ili *Tko visoko leti – kaže narod – nisko pada* /114/). Tek nekoliko je primjera koji potječu iz znanstvenopopularnih ili publicističkih tekstova – npr. **Dalekozor i mikroskop**. *Dalekozor je optički instrument pomoću kojega daleke predmete vidimo pod većim vidnim kutom...*; **Drava** u svom najvećem dijelu nije regulirana...; **Sava** je pri normalnom vodostaju plovna do Siska, a regulacijama i kopanjem kanala bit će plovna gotovo do Zagreba... (97); *U razgovoru s britanskim novinarom, predsjednik DR Vijetnama ponovio je svoj poznati plan...*; *Prema mišljenju Ho Ši Mina, ispunjavanje ovih uvjeta osiguralo bi mir u Vijetnamu* (107).

Iako je 1990. godine objavljen pretisak 1971. godine zabranjene Babić–Finka–Moguševe pravopisne knjige, u novom su desetljeću, dvadesetak godina nakon svoga prvog pravopisnog iskustva, isti autori nastavili s radom na pravopisu. Godine 1994. objavljeno je novo izdanje njihova *Hrvatskoga pravopisa*. U toj se knjizi ponavlja dobar dio primjera iz prvog izdanja, ali ima i nešto novih. Izdvajamo dva u kojima se bjelodano odčitava u devedesetima u Hrvatskoj prilično raširena tendencija čišćenja jezika od nehrvatskih riječi, pa i neprikrivena tendencija pravopisne knjige da svoje korisnike „pouči“ i o tim pitanjima, bez obzira na to što takvo što nikako ne ulazi u ingerencije pravopisne knjige:

Izraz šoping centar, anglizam koji se u novije vrijeme sve više upotrebljava, barbarizam je:

- *jer je nepotreban anglizam*
- *jer se ne uklapa u hrvatski glasovni sustav*
- *jer se žargonska riječ diže na općeknjiževnu razinu*
- *jer otupljuje hrvatski jezični osjećaj. (sic!)*

(104–105)

*Riječi strojevina ili očvrsje bolje su od riječi hardware:
prvo, jer potiskuju nepotreban anglizam;
drugo, jer su bolje od anglizma; naša istovrijednica bila bi željezarija;
treće, jer pokazuju inventivnost u stvaranju hrvatskih riječi;
četvrto, jer su u duhu hrvatske jezične tvorbe;*

¹¹ To je geslo kasnije ozbiljno dovođeno u pitanje – treba li književni/standardni jezik izgrađivati na temelju Matoševa ili Krležina jezika ili ga pak treba tumačiti drukčije: *piši kako se piše u dobrim (ponajprije nebeletrističkim) knjigama, kako naime pišu ljudi od knjige*.

peto, jer upućuju hrvatski književni jezik na njegov najbolji jezični smjer (sic!)

(115–116)

O Anić–Silićevu Pravopisnom priručniku samo na temelju primjera

Anić–Silićev *Pravopisni priručnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* 1986. je godine u Hrvatskoj prekinuo praksu tzv. novosadskoga pravopisa. Više je puta konstatirano da je ta knjiga donijela važne promjene u metodologiji pravopisnog opisa (ne i u samoj pravopisnoj normi). Važno će međutim biti ustanoviti ogleđa li se nov pristup kodifikacije pravopisne norme i u primjerima rečenica kojima se potkrepljuje pisanje interpunkcijskih znakova.

Prvo što ćemo zamijetiti u Anić–Silićevim primjerima koji se tiču pisanja zarezā jest znatno smanjen udio rečenica iz književnih tekstova. Naspram tome povećan je broj primjera iz drugih tipova tekstova (stručnih, znanstvenih), npr. iz područja logike, lingvistike, sociologije, psihologije, ekonomije i sl. Još po nečemu ova pravopisna knjiga odudara od svojih prethodnica: u tzv. modelskim primjerima gotovo da potpuno izostaju teme iz hrvatske povijesti, umjetnosti i znanosti (spominje se, recimo, tek hrvatski lingvist Stjepan Ivšić, ali uz Karla Marxa, Ralfa Dahrendorfa i Romana Jakobsona). Nisu međutim izostali ideološki obojeni primjeri kao obilježje vremena (polovice osamdesetih godina prošlog stoljeća) u kojima je pravopis pripreman: *Radili su onako kako je to Statutom Saveza komunista predviđeno* (21), *Mijenja se klasna struktura nosilaca političke vlasti, tako da država postaje još više instrument radničke klase u ostvarivanju njenih interesa* (22); *Političko uređenje Hrvatske temelji se na jedinstvenim načelima koja su narodi i narodnosti i radni ljudi Jugoslavije izgradili zajedničkim životom i naporima te ih izrazili u Ustavu Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije* (26); *Nacrt Ustava utvrđuje da je politička vlast u rukama radničke klase, koja u demokratskom sistemu priznaje jednaka samoupravna prava svim radnim ljudima u upravljanju društvenim poslovima, dok o raspodjeli viška rada odlučuju oni radnici koji ga stvaraju* (27) i sl.

U vezi s primjerima u ovoj pravopisnoj knjizi valja spomenuti još nešto. Nastojeći jednoznačno propisati pisanje interpunkcijskih znakova (u prvome redu zarezā) po logičko-semantičkom načelu, nerijetko se rečenice–primjeri kontekstualiziraju, tj. navode u pretpostavljenom, simuliranom surečeničnom okružju, npr. *U složenoj rečenici Poslat ćemo im knjige kad budemo imali čime vremenski zavisni dio kad budemo imali čime izlazi iz konteksta Kad ćete im poslati knjige?, pa se između njega i glavnog dijela Poslat ćemo im knjige ne stavlja zarez* (19) ili – *Kako će se zvati djevojčica? – Ana, ako se, dakako, svi budu složili* (21).

Kratak pogled u Pravopis crnogorskoga jezika

I u *Pravopisu crnogorskoga jezika* iz 2009. godine proučavali smo primjere u poglavlju o pisanju rečeničnih znakova (interpunkcije). Odmah možemo konstatirati da se zamjećuju neke tendencije prisutne i u dobrom dijelu hrvatske pravopisne prakse, tek da su one, možda, dodatno intenzivirane.

Prvo što upada u oči jest iznimno velika koncentracija primjera čiji se sadržaj tiče Crne Gore i Crnogoraca. Tako se primjerice samo u pravilima o pisanju točke na

stranicama 57 do 58 spominju crnogorska nezavisnost (*Crna Gora je obnovila svoju nezavisnost.*), *Gorski vijenac*,¹² *Crnogorske narodne tužbalice*, crnogorski govori, crnogorska/zetska redakcija staroslavenskog jezika, Crnogorsko društvo nezavisnih književnika i *Istorija crnogorskog naroda*.

Velik broj primjera rečenica iz književnih djela, posebice Petra Petrovića Njegoša, aktualizira staro pitanje primjerenosti takvih citata u kodifikaciji suvremene interpunkcijske norme. U vezi s time želimo rasvijetliti još nešto: naime problem propozicije (tj. sadržaja) pojedinih iz (literarnih) konteksta istrgnutih rečenica. U tom smislu eklatantan je primjer rečenice iz *Gorskog vijenca*, a koji se nalazi čak uz dva pravopisna pravila – *Kazuj, babo, jesi li vještica* (63, 70). No kad smo već kod primjera iz književnih djela, spomenut ćemo da se navode i stihovi hrvatskog književnika Ivana Mažuranića – zacijelo ne slučajno iz njegova spjeva *Smrt Smailage Čengića*, i to oni u kojima se slavi hrabrost Crnogoraca: *Krcnu kolac nekoliko puta, / zviznu pala nekoliko puta, / zadrhtaše ta vješala tanka, / al ne pisnu Crnogorčad mlada* (62).

Među primjerima se nalaze i rečenice iz znanstvenih/stručnih tekstova. Posebno međutim upadaju u oči oni – recimo to tako – *s tezom*. Tako, primjerice, među rečenicama kojima se oprimjeruje pisanje zarezâ čitamo o specifičnim crnogorskim glasovima (fonemima?), koji se, štoviše, i *inauguriraju* ovim pravopisom: *Izučavajući crnogorske govore, zaključio je da su glasovi š i ž neophodni dio crnogorskoga standardnog jezika* (67).¹³ U funkciji se pojačavanja te teze nerijetko poziva i na pojedine autoritete, pa se tako i ime Josipa Silića našlo u primjeru uz pravopisno pravilo, ovaj put o pisanju različitih tipova zagrada.¹⁴ K tomu u primjerima rečenica kojima je (dodatna?) svrha promovirati montenegristiku spominju se i Vojislav i Milorad Nikčević.¹⁵

¹² Na drugom mjestu – među pravilima o (ne)pisanju navodnika – čitamo i ovo: *Gorski vijenac je nenadmašno djelo crnogorske književnosti* (74).

¹³ I inače, čini se, u primjerima se razmjerno često (s obzirom na njihovu stvarnu, pozicijski uvjetovanu frekventnost u jeziku) javljaju leksemi s grafemima *š* i *ž*. Napokon, sličnu je situaciju Svenka Savić zamijetila i u gramatičkom korpusu (usp. Savić 2013: 373).

¹⁴ „Podržavajući zahtjeve crnogorskih jezikoslovaca za normiranje opšteprisutnih glasova *š* i *ž*, Josip Silić kaže: „U fonološkoj je konstelaciji nastaloj nakon preraspodjele (morfo)fonema u okviru alternacije *ije / je / e / i* i pojave tipa *ženica* i *šenica* pogrešno proglašavati dijalektalnim. [Ono što je dijalektalno u jednom standardnom jeziku (istoga jezičnog sustava) ne mora biti dijalektalno u drugome standardnom jeziku. O toj činjenici suvremena sociolingvistika mora voditi računa]“ (75).

¹⁵ „Rasprava o Srpskoj gramatici Đura Špadijera, prvome udžbeniku maternjega jezika napisanom u Crnoj Gori na principima Karadžićeve reforme jezika i pravopisa (...), izazvana je veoma negativnijem prikazom koji je u Književnom listu objavio mladi profesor Mirko Mijušković (...), što je tek nakon završene Velike škole u Beogradu svoju kulturnu i javnu djelatnost započinjao na Cetinju.“ [Videti: V. Nikčević, *Crnogorski jezik*, Tom II, Matica crnogorska, Cetinje, 1997, str. 504.]“ (69); „Milorad Nikčević ističe: 'Kako Njegoš može biti pjesnik srpskoga naroda i jezika kad Srbi moraju da ga čitaju s rječnikom?!' (Milorad Nikčević, *Fonemi š, ž, ʒ, ć, đ* u crnogorskom standardnom jeziku, Zbornik radova sa međunarodnoga naučnog skupa Norma i kodifikacija crnogorskog jezika, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje, Cetinje, 2005, str. 119)“ (75).

Nekoliko riječi o riječima u razmatranim pravopisnim knjigama

Iako, nesumnjivo, rečenice/iskazi i njihove propozicije nude znatno više materijala za mogući zaključak, prije *konačnog slova* treba reći koju i o pojedinačnim leksemima kojima se u objema pravopisnim normama – i hrvatskoj i crnogorskoj – opravdavaju pojedina pravopisna i/ili slovopisna rješenja.

Po svoj prilici, upravo zahvaljujući hrvatskim pravopisnim knjigama dobro su znani leksemi *mlatac*, *mladac*, *letak* i *ledac*, čiji bi pojedini oblici trebali opravdati i dokazati nužnost priklanjanja morfonološkom pravopisnom načelu (npr. *letci* ~ *ledci* prema *letak* i *ledac* ili *mlatci* ~ *mladci* prema *mlatac* i *mladac*).¹⁶ No čak ako nam se navedeni *ortografski minimalni parovi* na prvi pogled učine sasvim prihvatljivima i korektnima, preostaje da se upitamo koliko je – i s obzirom na frekventnost spomenutih leksema¹⁷ i s obzirom na eventualni kontekst u kojima se, pretpostavljamo i očekujemo, javljaju – realna mogućnost zabune, pa onda i nužnost/potreba njihova različita bilježenja!?

U želji da opravda (ili, možda, *izgradi/konstruira*?) fonemski status jedinica *š* i *ž* *Pravopis crnogorskoga jezika* (2009) navodi poveći broj leksema u kojima se one javljaju (u pravilu alternativno sa skupovima *sj* ili *zj*): *šever*, *šenokos*, *šenica šekira*, *pošeći*, *šen*, *šedalo*, *ušeka*, *prešeći*, *šetiti se*, *šekirati se*, *šednik*, *šednica*, *šeđeti*, *šekirica*, *pošeklica*, *šenina*, *šetan*, *zašesti*, *zašeda*, *gušenica*, *šeme*, *ševerozapad*; *ženica*, *izesti*, *izeden*, *izjelica*, *kožavina*, *koži* i sl. (dakako, uz *sjever*, *sjenokos*, *sjenica sjekira*, *posjeći*, *sjen*, *sjedalo*, *usjeka*, *presjeći*, *sjetiti se*, *sjekirati se*, *sjednik*, *sjednica*, *sjeđeti*, *sjekirica*, *posjeklica*, *sjenina*, *sjetan*, *zasjesti*, *zasjeda*, *gusjenica*, *sjeme*, *sjeverozapad*; *zjenica*, *izjesti*, *izjeden*, *izjelica*, *kozjevina*, *kozji*). Za samo jedan od tih dvaju navodnih fonema bit će ponuđen i minimalni par: *ženica* ~ *zjenica* (39), no pitamo se je li to uopće minimalni par i što se njime dokazuje (ne bi li naime pravi minimalni par bio *ženica* ~ *ženica*)!?

¹⁶ Već je Ivan Broz (1892) u tim slučajevima dopustio (ne i propisao!) odstupanje od proklamiranog fonološkog načela: „Odstupa se od određenoga pravila *a*. u pisanju riječi, kojima se ne bi nikako ili veoma teško razabralo značenje, kad bi se zapisala sasvijem po izgovoru (**a takvih će biti riječi neznatno malo**); tako n. p. *mlaca mlače*... može biti i prema *mladac* i prema *mlatac*, pa se za to **može pisati**, kako kad zatreba, ili *mladca mladče*... ili *mlatca mlatče*... (...)“ (27; istakli L. B. i I. P.).

U Boranićevim se pravopisnim knjigama koje su se našle u našem korpusu nije predviđeno odstupanje (piše se dakle samo *mlaci* i prema *mladac* i prema *mlatac*, pa tako i *leci* prema *letak* i *ledac*), ali, zanimljivo, bilo jedan bilo oba leksema zabilježena su u pridruženim pravopisnim rječnicima.

Ni u prvom izdanju Babić–Finka–Moguševa *Hrvatskog pravopisa* (1971) situacija nije promijenjena: na rječničkim stranicama nalazimo **ledac** G jd. leca (207) i **mladac** G jd. mlaca. Tek u novome izdanju iz 1994. čitamo: „U pismu se **ne mora** bilježiti jednačenje šumnika kad to zahtijeva jasnoća, odnosno zbog izrazitijeg isticanja osnove riječi ili osnovne riječi, pa se **uz dosadašnju praksu dopušta naporedni način bilježenja**: (...) mn. *ledci* i *leci* i G jd. *ledca* prema *ledac*, mn. *letci* i *leci* prema *letak*, mn. *mladci* i *mlaci* i G jd. *mladca* prema *mladac*, mn. *mlatci* i *mlaci* i G jd. *mlatca* prema *mlatac* (...)“ (56; istakli L. B. i I. P.). Uzgred, u kasnijim je izdanjima pravopisa istih autora preporuka zamijenjena jasnim normativnim statusom morfonološki bilježenih oblika.

¹⁷ Dok se za imenice *mlatac* i *mladac* može reći da su rijetke i/ili ekspresivne, zacijelo je najveći kuriozitet imenica *ledac*, koju je u 19. stoljeću Bogoslav Šulek predlagao u zamjenu za internacionalizam *kristal*; po svemu sudeći, ona se danas rabi isključivo u pojedinim pravopisnim knjigama.

Zaključno slovo

Prvotni zadatak ovoga priloga bio je rasvijetliti iako rubno, ipak ne i irelevantno pitanje odabira primjera (rečenica, uzgred i riječi) u jednom tipu normativnih priručnika. Ili, preciznije, svjesni važnosti primjera, ali i konkretnih poteškoća s kojima se pravopisci susreću pri traženju dobrih, jasnih, pamtljivih, uvjerljivih, komunikacijski mogućih/vjerojatnih rečenica kojima bi potkrijepili svoja pravila nastojali smo upozoriti na neke poteškoće i poneko zastranjenje – i u hrvatskoj, i u crnogorskoj pravopisnoj praksi. No, napokon, kao što se već i dalo naslutiti, tema je to koja otvara jedno znatno važnije pitanje – *pitanje metodologije pravopisnog normiranja*. Naime kao što se s obzirom na izvore (tj. primjere) može govoriti o različitim metodologijama gramatičkog opisa (ili propisa) – prvi se zasniva na autorovoj *intuiciji*, katkad ovjerenoj kod ograničenog broja izvornih govornika (informanata), drugi se poziva na *citare (navode)*, ustvari primjere aktualne uporabe u govorenom ili pisanom jeziku, a treći se temelji na prethodno definiranom *korpusu* (usp. Hewings–Hewings 2005: 734–742¹⁸; također i Badurina–Pranjkić u tisku) – tako su i pravopisni izvori, u konačnici, zorno svjedočili (i) o smjenama standardnojezičnih koncepcija (npr. vukovske, kojoj je uzor čisti narodni govor, i tzv. praške, koja se ugleda na govor dobrih pisaca), a naposljetku i o uvažavanju funkcionalne raslojenosti standardnoga jezika. U skladu s rečenim, u rečenicama će se primjerima u razmatranim pravopisnim knjigama moći prepoznavati ne samo osobni ukusi i sklonosti pravopisaca nego, uistinu, i duh vremena – i to u najširem smislu riječi.

Summary

The methodology and tradition of writing of orthography books primarily dictate that they should have a bipartite structure: the first part contains orthographic rules and the second consists of an orthographic dictionary. Orthographic rules are always accompanied by examples that help to explain and illustrate them. These examples raise certain questions. The first one is related to the issue of the relationship between the orthographic and communicative relevance of isolated lexemes that are used to further strengthen the chosen orthographic principle, that is, the orthographic solution that is propagated (e.g. in Croatian orthography the pairs of words *mladac ~ mlatac* and *letak ~ ledac*, or more precisely, their forms in Nom. Pl., or, in Montenegrin orthography, lexemes of the type *šenica, šekira, pošeci* and *ženica~ zjenica*). The second question is related to the content of the sentences used to prescribe punctuation. These sentences provide information on two things: on the methodology of orthographic norming (on which corpus the linguistic and orthographic norming is based – a corpus of literary texts, a corpus of some other types of texts, or examples constructed by the author), but also on the historic

¹⁸ Za ovu se bibliografsku jedinicu ne navode brojevi stranica, nego pozicije u elektroničkom izdanju (*kindle edition*).

circumstances in which the orthographic book was written and published, and, frequently, on the attitudes and world views of the authors/compiler (e.g. *Poštujmo srp i čekić (t. j. seljaka i radnika)* (We should respect the sickle and the hammer (i.e. both the farmer and the worker) or *Kazuj, babo, jesi li vještica* (Tell us old woman, if you are a witch.)).

Literatura

- Babić Stjepan, Finka Božidar, Moguš Milan. 1972. *Hrvatski pravopis*. London [pretisak 1971. godine u Hrvatskoj zabranjena izdanja].
- Badurina Lada. 2006. „Hrvatska pravopisna norma u 20. stoljeću“. *Hrvatski jezik u XX. Stoljeću*, (zbornik, ur. Marko Samardžija i Ivo Pranjković). Zagreb: Matica hrvatska, 145–158.
- Badurina Lada. 2017. *Pravopisne studije*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Badurina Lada, Pranjković Ivo. 2016. „Gramatika u kontekstu: O primjerima u hrvatskim gramatikama“. *Šesti hrvatski slavistički kongres: Zbornik radova sa znanstvenoga skupa s međunarodnim sudjelovanjem održanoga u Vukovaru i Vinkovcima od 10. do 13. rujna 2014, Prvi svezak*, ur. Stipe Botica, Davor Nikolić, Josipa Tomašić, Ivana Vidović Bolt. Zagreb, 241–248.
- Hewings Ann, Hewings Martin. 2005. *Grammar and Context: An Advanced Resource Book*. London – New York: Routledge.
- Savić Svenka. 2013. „Analiza empirijskog materijala korišćenog u postojećim gramatikama u regionu“. *Njegoševi dani 4*, zbornik radova, ur. Tatjana Bečanović. Nikšić: Filozofski fakultet, 369–377.

Izvori

Hrvatski pravopisi (slijedom objavljivanja)

- Broz Ivan. 1992. *Hrvatski pravopis, Po određenju kr. zem. Vlade, odjela za bogoštovlje i nastavu*, Zagreb [pretisak Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje i Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb 2014].
- Boranić Dragutin. ⁴1928. *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Četvrto izdanje. Zagreb: Izdanje i naklada Društva hrvatskih srednjoškolskih profesora.
- Boranić Dragutin. ⁵1930. *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Peto izdanje prerađeno prema propisima Ministarstva prosvjete. Zagreb: Naklada „Jugoslavenske štampe“.
- Hrvatski pravopis*. 1944. Obradio Ured za hrvatski jezik, [pretisak...]. Zagreb: Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare.
- Boranić Dragutin. ⁹1947. *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Deveto, prerađeno izdanje. Zagreb: Školska i pedagoška izdanja Nakladnog zavoda Hrvatske.
- Babić Stjepan, Finka Božidar, Moguš Milan. 1971. *Hrvatski pravopis*, [pretisak...]. Zagreb: Školska knjiga.

Anić Vladimir, Silić Josip. 1986. *Pravopisni priručnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Sveučilišna naklada „Liber“ – Školska knjiga.

Babić Stjepan, Finka Božidar, Moguš Milan. 1994. *Hrvatski pravopis*, Zagreb: Školska knjiga.

Crnogorski pravopis

Pravopis crnogorskoga jezika s pravopisnim rječnikom. 2009. Podgorica: Crna Gora, Ministarstvo prosvjete i nauke.

Zlatko Kramarić
 Akademija za kulturu i umjetnost
 Sveučilišta J.J. Strossmayer, Osijek
 zlatko.kramaric3@gmail.com

VJEČNO VRAĆANJE ISTOGA¹

Sažetak: U tekstu „Vječno vraćanje istoga“ pokušali smo pokazati kako se, manje-više, sve balkanske politike i kulture (i hrvatska i makedonska), sve vrijeme, bave jednim te istim problemima/temama: od jezika, preko identiteta, pa sve do tradicije, historije, teritorija...

I prokletstvo tih politika i kultura, kao i njihovih aktera, političara i intelektualaca, opisali smo metaforom, koju smo preuzeli iz knjige „Tako je govorio Zaratustra“, njemačkog filozofa F. Nietzschea, zagrljaja orla i zmije, kruga i prstena.

Ključne riječi: jezik, identitet, historija, Balkan, arhiv

„Ti si učitelj vječitog vraćanja – to je sada tvoja sudbina“
 (Fridrich Nietzsche, Tako je govorio Zaratustra)

Prilikom pisanja ove knjige niti u jednom momentu nismo sebe vidjeli kao nekog novog Edwarda Gibbona,² bogomdanog povjesničara, sveznajućeg

¹ U ovom tekstu, zapravo, Uvodu u našu novu knjigu „(Dis)kontinuiteti“, nije riječ samo o spretnoj dosjetki, kojom se u sjećanje prizivaju temeljni pojmovi filozofije F. Nietzschea, već se kroz tu sliku „vječno vraćanja istoga“, fascinantnog zagrljaja orla koji kruži i zmije koja ga sve vrijeme obavija oko njega, prema našem mišljenju, prelama i (tragična) sudbina makedonskog naroda i njegovih intelektualaca, koji su osuđeni da se sve vrijeme bave jednim te istim temama, od teme jezika, preko tema nacionalnog identiteta i nacionalnih tradicija, pa sve do onih delikatnih historijskih događaja u kojima je makedonski narod sudjelovao, a sve te elemente susjedne im „zmije“ sustavno osporavaju. I sve moje susrete i razgovore s Ljudmilom Spasovom, dragim kolegom i prijateljem, uvijek kao sjenka prati ta slika „orla i zmije“, „kruga i prstena“ u kojima se uvijek vraćamo na iste teme i dileme! Ako nešto može utješiti moga prijatelja, onda bi to mogla biti konstatacija da ništa bolja situacija nije ni u Hrvatskoj. I tamo se već više od dva stoljeća patimo sa sličnim problemima, i tamo je sve upitno, i pravopis, i povijest, i jezik, i prošlost, i identitet...

² E. Gibbon (1737-1794), engleski povjesničar i pisac. Knjiga "The History of the Decline and Fall of the Roman Empire" učinit će ga planetarno slavnim. To djelo i danas se smatra jednim od najboljih opisa propasti rimske imperije. Riječ je o djelu u kojem je ovaj autor kršćanstvo optužio za propast rimske imperije. Ta će tezu, u nekim drugim vremenima, mnogi povjesničari osporavati. Zanimljivo je da se na ovo djelo referira i makedonski pisac L. Starova u romanu „Povratak koza“:“ Jean Domec brzo se raspoložio pa je suznih očiju, nakon što je pred mene stavio knjigu engleskog povjesničara iz XVIII. Stoljeća Edwarda Gibbona „Slabljenje i propast Rimskoga Carstva, s označenim stranicama koju sam trebao pogledati, započeo prvi govoriti:

-Znam, dragi prijatelju, da nije dobro u ovome sretnom trenutku govoriti o tužnim događajima. Ali sudbina obvezuje, jer se ljudi kao nikada prije izrazito žestoko obračunavaju sa životinjama (u starome

pripovjedača, koji vješto kombinira erudiciju i imaginaciju. Što je, donekle, i razumljivo jer u današnjim vremenima i nije baš normalno sjediti na ruševinama neke propale civilizacije i lamentirati o prošlosti, o nekom „zlatnom dobu“, o sjajnim i neponovljivim vremenima, kojih ne samo što više odavno nema, nego najvjerojatnije nikada nisu ni postojala.³ Doduše, to nikako ne bi trebalo shvatiti kako hrvatska (i, dakako, makedonska) povijest nisu vrijedne naše teorijsko-političke pozornosti, već da se niti jedna od tih prošlosti ne može mjeriti sa slavnom prošlošću rimske civilizacije. Konačno, radi se o civilizaciji koja je, između ostaloga, ostavila vidljive tragove i na ovim našim, hrvatskim (i, dakako, makedonskim) prostorima. Mnoge ruševine svjedoče o tome, od rimskih cesta, amfiteatra u Puli, Solinu, Augustovog hrama, Dioklecijanovog avadukta, Herkulovih vrata, pa sve do Jupiterovog hrama u Splitu, Peristila, Ville rustice na Zlatnom ratu, kao i mnogih drugih vrijednih arheoloških nalazišta...⁴ No, većina tih ruševina ili su konzervirane, pretvorene u muzejske prostore, ili su te ruševine, u svim onim historijskim vihorima, toliko devastirane da su, u međuvremenu, postale nevidljive, pa se o njihovom nekadašnjem postojanju možemo informirati isključivo tako što ćemo čitati neke mudre knjige u kojima su, više-manje, sva ta zbivanja detaljno opisana i prokomentirana. Za razliku od nas Edward je Gibbon imao tu privilegiju da je u svojoj 27 godini života, jednoga jesenjeg dana 1764. godine, sjedio među ruševinama Kapitola i slušao duhovne pjesme bosonogih fratara. I taj jedinstveni događaj, spoj rimskih ruševina i pjesama duhovnika, djelovao je vrlo poticajno na mladog Edwarda, koji je tog momenta spoznao da na ovome svijetu ništa nije vječno, da je sve prolazno, pa tako i nekada slavna i moćna rimska imperija.

Mi već odavno nemamo 27 godina, ali itekako respektiramo činjenicu da je netko u tim godinama odlučio pisati knjigu, u šest svezaka, o propasti Rimskog carstva.⁵ I za razliku od pisca te još i danas kultne knjige o propasti jedne imperije, kojeg su tijekom pisanja mučile mnoge neugodne bolesti mi još uvijek nemamo nikakvih ozbiljnijih zdravstvenih problema. Osim blage upale prostate s kojom se relativno hrabro nosimo. Isto tako, nemamo ni potrebe kosu, koje Bogu hvala još uvijek imamo, vezati na potiljku, kao što je to činio mladi Edward. A i ne hodamo

Rimu su ubijali lavove, leoparde, medvjede, a u Makedoniji, poslije Drugog svjetskog rata, makedonski političar L. Koliševski dao je istrijebiti koze, jer navodno uništavaju šume – op. Z.K.). (...)
Tragedija posljednjeg dana – počeo sam čitati označeni citat – govori o ubijanju sto lavova, isto toliko lavica, dvjesto leoparda i tristo medvjeda“, „Vrijeme koza/Povratak koza, TIM press, Zagreb, 2019., str.285.

³ G, Vico, Načela nove znanosti, Naprijed, Zagreb, 1982. Oni nešto pažljiviji čitatelji uočiti će da je ova naša knjiga svojevrsni homage ovom velikom talijanskom filozofu, povjesničaru, epistemologu. Većina naših teza nije ništa ino nego recikliranja ideja G. Vica!

⁴ Makedonija je također bila rimska provincija i to od 146 godine. O toj činjenici svjedoče i ostaci grada Stobia u kojem su i danas vidljivi ostaci središnje, sjeverne i civilne bazilike, sinagoge, malog i velikog kupališta, kuće psalama, svete ulice, glavne donje ceste, viae axia, Teodozijeve ulice, polukružnog trga, Heraklovih vrata, gradske fontane, Peristeriusove kuće, Episkopalne rezidencije, Teodozijeve palače, kazališta, kockarnice (sic!), valjaonice, zapadnog groblja, gradskih bedema.. Danas je to mjesto poznato po čuvenim makedonskim vinima. . Tu su i ostaci Heracleae u blizini Bitolje.

⁵ E. Gibbon, The History of the Decline and Fall of the Roman Empire, djelo je objavljeno u 6 svezaka u razdoblju od 1776-1778. godine. Djelo je prevedeno i na hrvatski jezik pod naslovom: "Slabljenje i propast Rimskog carstva", Naklada Stih, Zagreb., 2009.

žustro poput njega. I tu nije kraj svim vidljivim razlikama između nas dvojice. No, držimo da nema potrebe previše inzistirati na tim uistinu efemernim detaljima koji, u konačnici, nisu ni u kakvoj korelaciji sa sadržajima naših tekstova.

Ako je vjerovati Richardu Cohenu,⁶ i ne samo njemu,⁷ moglo bi se pretpostaviti da se sudbina ružno poigrala s ovim vrsnim povjesničarem, talentiranim pripovjedačem čija će knjiga o propasti jednog carstva postati vrlo slavna, a u mnogim detaljima nedostižna! Naime, prema pouzdanim svjedočenjima njegovih suvremenika Edward je bio visok svega 142 centimetra. S velikom vjerojatnošću možemo pretpostaviti da je volio puno jesti, pa je imao ozbiljnih poteškoća i sa svojom tjelesnom težinom koja, po svemu sudeći, nije bila primjerena njegovoj patuljastoj visini. No, bez obzira na tu otegotnu estetsku okolnost njegovi suvremenici tvrde da je „glavinjao s nevjerojatnom žustrinom“. Ali, sve to, pretilost, žustrina u hodu, vezanje kose na potiljak, svijest o vlastitom izgledu, nisu bili ni u kakvoj korelaciji s nekim drugim njegovim vještinama. Naime, niti jedna od tih osobina nije utjecala na njegovu darovitost i neobičan spisateljski talent. Isto tako, s velikom vjerojatnošću može se pretpostaviti da je mladi Edward najvjerojatnije patio zbog svih tih svojih fizičkih nedostataka⁸ da taj osjećaj nije, ni na koji način, utjecao na njegovu iznimnu pedantnost i koncentriranost prilikom proučavanja stare historijske građe. Nema nikakve dvojbe da je mogao dane i noći provoditi u mračnim rimskim arhivima zadubljen u stare dokumente, koje je brižno proučavao kako bi s velikom pouzdanošću mogao rekonstruirati sve one delikatne (političke, vjerske, ekonomske...) odnose u rimskom društvu. Samo na taj način mogao je dokučiti prave razloge propasti jedne moćne civilizacije. Ta pretjerana posvećenost znanosti vjerojatno nije bilo po volji njegovim suvremenicima, koji su mu se zbog te njegove neobične osobine rugali tako što bi ga oslovljavali „gospodin Krumpir“. U tom činu imenovanja/ruganja pokazuje se da je prakticiranje poetike trača: ogovaram, dakle, jesam,⁹ svevremenska zabava dokonih i zločestih ljudi.

⁶ R. Cohen, *Making History: The Storytellers Who Shaped the Past*.

⁷ Ništa ljepše o E. Gibbonu ne piše ni drugi. Tako je Virginia Woolf zapisala da su njegov vrlo krupan trup nosila mala stopala. (Legenda kaže da je i ruski car Petar Veliki imao vrlo mala stopala. Ali, za razliku od E. Gibbona bio je vrlo visok čovjek, dvometraš). James Boswell o njemu piše kao jednom "vrlo ružnom i odvratnom liku".

⁸ Upravo ovaj slučaj predstavlja onaj primjer kojim se potvrđuje da estetika ima smisla samo onda kada se bavi „ružnim“. I, uistinu, život Edwarda Gibbona svojevrsna je afirmacija ružnoga, jer se „ružno“ pokazuje kao autentični modus egzistencije. On je u svim životnim prilikama nastojao „biti drukčiji“ u odnosu na okolinu! O tome više, G. Sunajko, *Estetika ružnoga*, Naklada Breza, Zagreb, 2018. U ovoj studiji autor postavlja hipotezu kako ružno u modernom i osobito postmodernom razumijevanju više nije negacija ili antiteza lijepome kao ideji (formi), već je samo postalo idejom koja pruža pravo za biti krivim, deformiranim, asimetričnim, disproporcionalnim i neskladnim.

⁹ O nekim od mogućih ozbiljnijih posljedica prakticiranja te "šarmantne" društvene aktivnosti vidjeti, Jelena Marković, *Ubojita šutnja? Mržnja, strah i njihove šutnje*, u: *Naracije straha*, (ur.), Natka Badurina, Una Bauer, Jelena Marković, LEYKAM, International, Zagreb, 2019., str.97-125. Naime, ova autorica, uvažavajući stavove N. Besniera smatra da se kod trača može uočiti veliki nesrazmjer između njegove društvene evaluacije kao trivijalne verbalne aktivnosti i ozbiljnosti njegovih potencijalnih posljedica. Trač može biti moćan politički alat koji lako postaje instrument ugnjetavanja i opresije kojim se uspostavlja, šire ili održavaju kontinuitet postojeće nejednakosti i kontrola materijalnih i simboličkih resursa koji u svojoj osnovi imaju mržnju prema Drugim. Usp. Gossip and the Everyday Production of Politics, University of Hawai'i Press, Honolulu, 2009.

Velika je vjerojatnost da ni naši suvremenici o nama ništa lijepo ne misle. Tu i tamo na društvenim mrežama moguće je i pročitati neke od njihovih „nježnih“ opservacija o našem političkom i inom djelovanju. Ako je suditi prema postovima na društvenim mrežama, onda su mišljenja o nama podijeljena: jedni nas hvale (neki među njima čak i pretjeruju u tim pohvalama), a drugi nas, pak, kude. I među njima ima onih koji su neumjereni u ocjeni našeg djelovanja. Te ocjene dolaze u pravilu od onih anonimnih korisnika društvenih mreža, tih „modernih enciklopedista“ koji većinu svojih spoznaja crpe tako što uredno čitaju razne Wikipedije. Ne pada im na pamet propitivati pouzdanost tih informacija. Kako stvari stoje, teror anonimnosti postaje ne samo jedan od prepoznatljivih već i zaštitnih znakova našeg digitalnog doba.¹⁰ U tako uređenom svijetu sve je dopušteno. Vjerojatno F. Nietzsche nije zamišljao da će njegova ideja o "smrti Boga" svoju punu realizaciju doživjeti u virtualnom svijetu.

O ljepoti se, niti oni što nas hvale, kao ni oni što nas kude, još ne izjašnjavaju. Ali, mogućnost da i naša "ljepota" bude objektom nećijih komentara, s obzirom na našu odmaklu životnu dob, više nas uopće ne opterećuje. Već odavno smo se prepustiti pustim lamentacijama o prolaznosti života, ljepote i sjetnom prelistavanju starih foto-albuma sa slikama iz mladosti! Na nekim od tih slika gotovo da se i ne prepoznajemo.

Doduše, i naše su literarne ambicije puno skromnije od ambicija mladoga E. Gibbona. Naime, mi smo itekako svjesni da ova naša knjiga o historijskim (dis)kontinuitetima neće postati literarni spomenik hrvatskom liberalizmu kao što su opisi ovoga povjesničara o propasti Rimskog carstva postali literarni spomenik europskom prosvjetiteljstvu.¹¹ Što je, zapravo, posvema razumljivo, jer prosvjetiteljstvo je stvarna povijesna činjenica, a „hrvatski liberalizam“ tek puka fantazma nekoliko političkih entuzijasta. Doduše, to ne znači da „hrvatski liberalizam“ nije imao i svojih svijetlih trenutaka. Pojava tog fenomena na hrvatskoj političkoj sceni nije prošla nezapaženo. Problem je u tome što je ta pojava na toj sceni (pre)kratko trajala. (Pre)brzo je nestala. Nije da liberalnog sjemena u hrvatskom društvu nije bilo, ali negdje su liberali očito omanuli. Moguće da razloge nestanka jedne relativno normalne političke ideje, ideje s osjećajem za mjeru, za nijanse, treba tražiti u činjenici da su nosioci liberalnih ideja u Hrvatskoj bili pojedinci koji su uglavnom dolazili iz svijeta kulture, mnogima od njih literatura je bila jedino životno

¹⁰ Vidjeti našu recenziju knjige slovenskog antropologa Dana Pojeda, Sve te oči. Zašto se sve češće posmatramo i izlažemo pogledima, XX vek, Beograd, 2020., Sve te oči: Knjiga o odnosu između privatnosti i demokracije, Glas Slavonije, 14. studeni 2020. Naime, u ovoj se knjizi, na jedan vrlo zanimljiv način, tematiziraju, manje-više, svi aspekti „pogleda“, od „svevidećeg društvenog oka“, preko „stanja stalne vidljivosti“, pa sve do onih koji se odnose na „strah od mraka“, „pogleda u tijelo“, „opsjednutosti samiim sobom“, „životom iza zavjese“... Tekstovi u ovoj knjizi samo dodatno potvrđuju da privatnost više ne ugrožavaju država ili korporacija, već to čine sami egzibicionisti koji se dobrovoljno i u potpunosti odriču svake privatnosti u zamjenu za moguće dijeljenje intimnih detalja iz svojih osobnih života s potpunijim strancima, Usp. S.B. Igo, „The Beginning of the End of Privacy“, The Hedgehog Review 17 (1), spring 2017), str.18-29.

¹¹ Razlozi su i više nego jednostavni: Edward je Gibbon u potpunosti uvažavao temeljna načela prosvjetiteljstva, koja su, između ostaloga, bila na suprotnim pozicijama od kršćanstva. I, kao što smo već i rekli, on je smatrao da je kršćanstvo najveći krivac za propast rimske imperije.

iskustvo. To su bili pojedinci koji su znali sve o ljudskim i inim pravima, koji su mogli satima raspravljati o svim vrstama slobode, o svjetskoj i nacionalnoj povijesti, o (geo)politici, o filmu, teatru, slikarstvu, glazbi, o govorima i pismima V. Havela, o poljskim disidentima, ali o tehnologijama vladanja nisu imali pojma. Smatrali su da taj element ne zaslužuje neku njihovu veću pozornost, pa o njemu i nisu nešto previše raspravljali. Oni su inzistirali i na etičkoj komponenti politike. Smatrali su da bez moralne supstance politika postaje besmislena djelatnost. Isto tako, ni one ekonomske teme, teme koje život znače, nisu ih nešto previše zanimale. Taj su segment stvarnosti apsolvirali s nekoliko „općih mjesta“, kritikom planske ekonomije, obveznom pohvalom tržišta i njegovih zakonitosti. Tu i tamo neki od načitanijih liberala nešto bi promrmljali i o „minimalnoj državi“, Robertu Nozicku, njegovom kontroverznom libertijanizmu,¹² ali i sami su bili svjesni da taj narativ nema nikakvog smisla s obzirom na postojeće političko-ekonomske okolnosti u ondašnjem društvu. I to je bio i početak i kraj njihovog svijeta! No, kako bilo da bilo ta politička pojava, nažalost, nije ostavila nešto previše traga na hrvatskoj političkoj sceni. Plesala je tek desetak godina. Ostala su samo sjećanja, žal za starim dobrim vremenima, koja će se teško moći vratiti. A, kao i sva sjećanja, i sjećanja o „hrvatskom liberalizmu“ prilično su nepouzdana. Ali, jedno je sigurno, politička moć liberala bila je toliko skromna, da nismo ni pokušali napisati novu političku historiju, revidirati neke upitne historijske činjenice, dekonstruirati našu političko-kulturnu baštinu, pomiriti se sa činjenicom da se u ladicama hrvatskih pisaca poslije promjene vlasti nije našao niti jedan subverzivan tekst, stranica, zapis.¹³ Ova je knjiga pisana upravo s tom ambicijom: napisati fragmente naše (i ne samo naše) alternativne političke historije u kojoj bi se neke historijske činjenice u svjetlu novih spoznaja, promjena teorijskih i metodoloških paradigmi, osporile, odnosno sagledale u novom svjetlu! Željeli smo malo „kopati“ po našim prošlostima! Kako onim javnim, tako i onim privatnim! Htjeli smo vidjeti kako se to postaje "revizionistom" i koje su posljedice tog dobrovoljnog čina?!¹⁴

¹² Više, P. Šturanović, Politička filozofija Roberta Nozicka: kontroverzni libertijanizam, Filozofska istraživanja, br.150 (2018), str.391406.

¹³ Još su mi u živom sjećanju naše studentske rasprave kada smo pri petoj ili šestoj rundi pića bili uvjereni da ćemo iznova morati upisati studij književnosti, jer kada jednog lijepog dana dođe sloboda, padne ovaj omraženi režim, onda će se na svjetlu dana pojaviti rukopisi koji su naši pisci pisali samo za „svoje oči“, samo za svoj gušt. I režim je pao, ali se pokazalo da su ladice naših pisaca - prazne! Što i nije bilo tako loše, jer nije bilo potrebe iznova upisati studij književnosti.

¹⁴ Naime, imali smo na umu da smo poslije naše egativne recenzije romana I. Đikića, Beara bili proglašeni „trulim liberalom domobranske provenijencije“ (D. Radić) Ni uz najbolju volju nismo uspjeli dokučiti što je to u našem prikazu tog (dokumentarnog) romana toliko naljutilo našeg „ljevičara“. Doduše, ta „ljutnja“ ima svoju povijest, jer nas je S. Šnajder, poslije naših i više nego umjerenih kritičarskih objeacija glede političko-etičkog aspekta njegovog romana „Doba mjedi“, proglasio „liberalnim šmarom?! O razlozima njihovih ljutnji upućujem na naše prikaze u Vijencu: „Površno o tragičnom“, uz roman Ivica Đikića, Beara“, Vijenac, br.587-588., odnosno „Dobar Nijemac“, Vijenac, br.592. Mislimo da treba reći da smo mi njihove (dis)kvalifikacije naših stavova doživjeli kao „kompliment“!

Slika bosonogih fratara,¹⁵ koji pjevaju na ruševinama jedne civilizacije koju je uništila njihova religija, djelovala je poticajno ne samo na E. Gibbona (naime, prema autobiografskom priznanju ovoga autora upravo ga je slika "bosonogih fratara" uvjerila da je njegova "sveta obveza" napisati knjigu o propasti rimske civilizacije), već i na nas. Doduše, ne na istovjetan način. U nama je ta slika proizvela čitav niz asocijacija na našu lekturu, na sve one kronike bosanskih fratara, na romane i novele I. Andrića, J. Mlakića, mudre tekstove I. Lovrenovića i mnogih drugih bh. historiografa, politologa, kao što su S. Džaja, E. Imamović, T. Havrić, E. Kazaz, E. Gibbon nema tih problema, jer za njega je ta slika samo povod, a oni pravi razlozi pisanja bili su ipak nešto pragmatičniji. Naime, knjigom o propasti jedne imperije mladi Edward želio je, prije svega, upozoriti Britaniju da nikako ne smije počinuti sve one greške koje je počinila rimska imperija. Na sve je načine želio da britanska imperija izbjegne nesretnu sudbinu rimske imperije. On je vjerovao u korisnost svoje priče „zato mu je bila potrebno da naslika rimsku civilizaciju na način s kojima Britanci mogu da se identifikuju, a hrišćanstvo na načine koji su odgovarali antiklerikalnim predrasudama Doba razuma. A kakve veze imaju njegovo jadno telo i njegove žalosne slabosti? Richard Cohen misli (uostalom kao i Virginia Woolf) da je telesna neprivlačnost omogućila Gibbonu da se zaodene neprobojnim plaštem ironije. Naučio je da obuzdava svoja emocionalna očekivanja (iako je bilo situacija kada su i njega emocije ponijele, pa je tako u kasnim godinama svoga života odlučio, onako malen, debeo i bolestan, zaprositi ruku jedne djevojke, a dama je prvo prasnula u smijeh, a onda je morala pozvati dvojicu sluga da ga podignu s koljena i postave na noge – op. Z.K.) što ga je učinilo hladnim analitičarem svakog verskog žara“.¹⁶

Naši, pak, motivi za pisanje ove knjige kudikamo su prizemniji. Konačno, kao što smo već i napomenuli, naše su ambicije prilikom pisanje ovih tekstova puno skromnije od vrlo jasnih političkih motiva ovoga sjajnog britanskog povjesničara. Doduše, i mi smo željeli upozoriti na neke opasne političke i društvene procese na ovim našim balkanskim prostorima, koji se, iz generacije u generaciju, surovo i uporno ponavljaju, pa se stječe dojam da su balkanski narodi vječni ponavljači vlastitih historija. Ili, kao što je to zaključio mudri V. Dvorniković: balkanski narodi su narodi prostora, a ne vremena! Stoga uopće nije neobično što mnogi neutralni promatrači, putopisci, novinari..., stječu dojam da na ovim prostorima vrijeme stoji, da nema vidljivijih pomaka, pogotovo ne prema onom "bolje", da smo uglavnom nijemi svjedoci „vječnog vraćanja“ istih političkih i kulturnih tema, svih onih problema koje su i prethodne generacije, više-manje, neuspješno rješavale. Ne samo što ti narodi boluju od „viška historije“ nego, kako stvari stoje, nisu u stanju ovladati ni svojim elementarnim strastima. Doduše, od te opake bolesti, koja se, između ostaloga, očituje kao „neprijemljene reakcije“, bolujemo i mi! Ta će se slabost

¹⁵ Dok smo pisali ovu knjigu čitali smo i sjajan roman hrvatskog književnika J. Mlakića, Na Vrbasu tekija, Fraktura, Zagreb, 2021., u kojem se respektiraju ne samo te "bose noge", već i iznimna mudrost bosanskih fratara. Ovaj roman sugerira da se baš u tim bosim nogama fratara i njihovim haljama kriju neke od ključnih tajni Bosne, njenog katoličanstva, njene povijesti, pa i njenog deriviranog hrvatstva! Vidjeti našu prikaz tog romana, Svjetlo je rijetka pojava u bosanskom mraku, Glas Slavonije, 9. listopada 2021.

¹⁶ Louis Menand, Ljudi koji odlučuju šta će postati historija, Peščanik, net., 20. travnja 2022.

najbolje vidjeti u nastavku ove knjige. Sve smo uvjereniji da je naša rezigniranost, relativno skroman intenzitet ambicija, pomanjkanje motiva, rezultat činjenice da mi, zapravo, ne znamo za koga sve ovo pišemo, kome se to mi točno obraćamo, tko je taj naš krajnji adresat!? I koji je uopće smisao naših zapisa?

Za razliku od E. Gibbona koji je pisao o „dalekoj“ prošlosti, mi opisujemo „nedavnu“ prošlost, onu koja još uvijek traje. I naš pristup temi uopće nije pristup hladnog analitičara, smirenog anatoma kojem leš ispred njega apsolutno ništa ne znači. Naši opisi propasti komunizma (i nekih od aktera te zavodljive ideologije) nisu pisane bez strasti.¹⁷ Mi smo svjesni da se jedan svijet, jedan sustav vrijednosti na dramatičan i bolan način srušio i ta nas činjenica ne čini nesretnim bićem. Ono što izaziva nelagodu je spoznaja da, u mnogim detaljima, između ovoga što se predstavlja kao „novo“/“progresivno“, kao radikalna „promjena“ u odnosu na ono što je bilo prije, ono što se doživljava kao „staro“/“regresivno“, postoji previše sličnosti, previše podudarnosti, koju nije moguće smatrati samo pukom slučajnošću. Nikako ne možemo prihvatiti da se poslije svih negativnih povijesnih iskustava i dalje uporno ponavljaju stare greške, stari oblici djelovanja, mišljenja, upravljanja. Nikako ne uspijevamo pobjeći od autoritativnih oblika vlasti!¹⁸ To može značiti samo jedno: modernizacija balkanskih društava u projekcijama njenih političkih elita još uvijek nije prioritet, da se i dalje ne drži previše do mozaičnosti Balkana, do života u kojem su sve vrste razlika, svi identiteti (etnički, vjerski, spolni...) normalne pojave. Još jednom se pokazalo da su na ovim prostorima „politike žaljenja“ kudikamo poželjnije od „politika promjena“.¹⁹

Stoga su u pravu oni koji tvrde da niti jedna (kontra)revolucija ne može promijeniti svijest ljudi, njihove mentalne sklopove, odnosno uništiti sve one ideje koje su postojale u glavama tih ljudi prije tih radikalnih političko-ekonomskih promjena. To se posebice odnosi na one (kontra)revolucije koje nisu nadahnute utopijama, u kojima „ideje“ ne igraju neki veću ulogu. Doduše, postoje dugi historijski periodi u kojima su mnoge ideje jednostavno bile potisnute, ali i to stanje regresije nije vječno. I ono kad-tad mora proći, a sve one potisnute ideje opet će se

¹⁷ Na naš odnos spram prošlosti moguće je primijeniti objekciju Cohena da je velika ironija pisanja o prošlosti ta što je „svaki autor zatočenik vlastitog karaktera i okolnosti, ali je često i njihov tvorac“.

¹⁸ Prečesto se na ovim, ali ne samo ovim prostorima dogodi da lijepa žena izgubi razum i završi u krevetu s nitkovom (A. Michnik). Želimo vjerovati da će nam feministice oprostiti ovaj seksistički citat, ali on prilično vjerno opisuje neke od naših političkih slabosti. Koje uporno i temeljito ponavljamo!

¹⁹ U našem tekstu „Identitet i trauma (političko-kulturni utjecaj 1971. na formiranje hrvatskog identiteta), u: Jugoslavenska ideja kontekstu postkolonijalne kritike, Meandar, Zagreb, 2014., str.127-167., pokušali smo pronaći neke od odgovora na jedno od ključnih dilema svakog hrvatskog društva: kako je moguće da jedno društvo koje je kroz povijest opsjednuto idejom vlastite države, ideje koja se očituje kroz narativ o „tisugodišnjem snu“ o vlastitoj i neovisnoj državi, kada stjecajem povijesnih okolnosti konačno realizira tu vjekovnu ideju i dobije svoju državu, od prvoga dana njene uspostve počne zdušno raditi na njenom osporavanju? Ako ova opora, mazohistička konstatacija stoji, onda je talijanski antropolog Ch.Giordano bio posvema u pravu kada je ustvrdio da su političke elite srednje i istočne Europe koristile (zloupotrebljavale) historiju kao formalni i manipulativni instrument najobičnije prijevare u kojoj „neovisna država“ uopće nije cilj, već obično puko sredstvo te svjesne manipulacije. Usporedi Ch. Giordano, Ogleđi o interkulturalnoj komunikaciji, XX vek, Bograd, 2001.

pojavit! I bit će, u pravilu, još razornije po zdravlje društva u kojem se javljaju, jer će u međuvremenu poprimiti i neka druga, manja ugodna obilježja.²⁰

Od šest zemalja zapadnog Balkana tri sudjeluju u projektu „Otvoreni Balkan“²¹, Srbija, Albanija, Sjeverna Makedonija. Ostale tri, Bosna i Hercegovina, Crna Gora i Kosovo izvan su te nedefinirane asocijacije. Doduše, u Bosni i Hercegovini, jedan od konstitutivnih entiteta, Republika Srpska, željela bi biti dio tog projekta, dok drugom entitetu, Federaciji tako što za sada ne pada na pamet. Iako i unutar toga entiteta postoje političke snage²² koje ne bi imale ništa protiv članstva u toj asocijaciji, koju neki od aktera doživljavaju kao svojevrsnu supstituciju EU.²³ Možda će zvučati paradoksalno, ali bez obzira na naše ozbiljne primjedbe tom projektu, posebice onom dijelu koji se odnose na njegov politički aspekt, jedan takav pokušaj uopće nije besmislen. Naime, neke od punopravnih članica EU (Francuska, Nizozemske, Danska...) čine sve da zemljama zapadnog Balkana što je moguće više otežaju, uspore ulazak u EU, pa se onda tijekom pregovora o njihovom statusu, njihovoj kandidaturi arbitrarno uvode „nove metodologije“, nove uvjeti, nova pravila igre. Nitko im ne može jamčiti da će ona pravila koja su vrijedila na početku igre vrijediti i na njenom kraju. Jer, polazi se od pretpostavke: ako si na eu-putu, onda i odgovori moraju biti europski! Nitko ne spori da određene uvjete zemlje-kandidati moraju ispuniti, od odnosa spram vladavine prava, slobode medija, radikalne implementacije reformskih agendi, korektnih odnosa sa susjedima, pa sve do onih uvjeta koji se odnose na slobodnu trgovinu, transparentno poslovanje, zaštitu životne sredine..., ali vrlo često su ti zahtjevi nerealni, jer ne uvažavaju nikakve posebnosti zemalja zapadnog Balkana. To se, prije svega, odnosi na prethodne historijske relacije

²⁰ Populizam polako, ali sigurno postaje dominantan način vladanja u zemljama zapadnog Balkana. To može biti vrlo ozbiljno, jer populizam predstavlja prvi korak prema fašizaciji. Odnosno autokraciji društva. Upućujemo na tekstove Jan-Wernwera Mullera, Ustavni patriotizam, Fabrika knjiga, Beograd, 2010. i Što je populizam TIM press, Zagreb, 2017.

²¹ O gospodarskom aspektu tog projekta imamo pozitivno mišljenje, ali onaj važniji, politički dio nije nam baš najjasniji. Stječe se dojam da Srbija i Albanija ne odustaju od svojih starih projekata, preciznog definiranja „srpskog“ odnosno „albanskog“ svijeta i da ovaj projekt, zapravo, predstavlja supstituciju tih njihovih geopolitičkih imaginarija, kojim se trajno mapiraju njihovi „svjetovi“, njihove (geo)političke projekcije!.

²² Ovdje, u prvome redu, mislimo na ponašanje D. Čovića lidera bh. Hrvata, koji je veliki politički (i, poslovni) prijatelj M. Dodika, lidera bosanskih Srba. (Prijateljski i poslovni odnosi ove dvojice bh. političara, a još više njihove političke aktivnosti, u mnogim detaljima, daju za pravo povjesničarima D. Graeberu i D. Wengerowu, koji smatraju da historiju prave stvarni ljudi, a ne neke društvene strukture ili materijalni uvjeti; ovu provokativnu tezu potvrđuje i ponašanje većine bošnjačkih političara, počem od B. Izetbegovića, bh. socijaldemokrata, pa sve do predstavnika „građanskih opcija“, kao i svih onih aktivista, koji nepogrešivo znaju što ne žele, ali ni pod najvećim mukama neće vam reći što žele vidjeti: D. Graeber & D. Wengerow, *The Dawn of Everything. A New History of Humanity*, Straus and Giroux, Farrar, 2021)

Ova nas situacija pomalo podsjeća na odnose u posljednjoj deceniji socijalističke Jugoslavije kada je makedonski političar, V. Tupurkovski govorio o nekim „neprincipijelnim koalicijama“. Još ni danas nije jasno koje su se sve političke snage u bivšoj državi krile iza te konfuzne sintagme. Na koje je to sve aktere ovaj osebnjuni političar mislio.

²³ Na ovim su prostorima političarima usta puna EU, ali samo na toj verbalnoj, neobvezujućoj razini. Kada treba implementirati bilo koju eu-agendu, reformu pravosuđa, slobodu medija, borbu protiv korupcije i organiziranog kriminala, onda već nisu tako glasni. Taj dio eu-agende uopće im se ne dopada.

između „starih“ članica EU i ovih koje bi to tek trebale postati. Paradigmatičan primjer tih „starih“ nesporazuma predstavlja odnos Bugarska vs. (Sjeverna) Makedonija, Grčka vs. (Sjeverna) Makedonija! Tamo gdje su Grci sa svojom opstrukcijom većine makedonskih aktivnosti na njenom eu-putu stali Bugari su samo nastavili. I dok je Ateni najveći problem predstavljalo ime susjedne države, pa su makedonske političke elite, pod snažnim međunarodnim pritiskom, morale preimenovati ime vlastite države,²⁴ Sofiji smeta i makedonski jezik, i historija, i tradicija...²⁵ I ti su se zahtjevi postavili usprkos činjenici da su ove dvije vlade nedavno svečano potpisale Sporazuma o bugarsko-makedonskom prijateljstvu, koji je, između inoga, trebao biti osnova za rješavanje svih tih historijskih nesporazuma. Očito, na ovim prostorima, ni parlamentarno verificirani dokumenti ne znače previše. Nacionalni sentimenti puno su važniji (dakako, isnažnijii uvjerljiviji u svakoj vrsti argumentacije) od bilo kakvih međunarodnih dokumenata.

Ali, nije to i jedini problem na ovim prostorima! Bosna je i dalje disfunkcionalna država, koju čine dva entiteta, tri konstitutivna naroda, naroda koji se uglavnom niti o jednoj bitnoj temi (izbornom zakonu, strukturi Ustavnog suda, distribuciji nadležnosti između entiteta i države, odnosu prema euro-atlanskim integrativnim procesima, prema političkim, vjerskim²⁶ i inim tradicijama...) ne mogu dogovoriti. Razum i logika već odavno ne stanuju u Bosni i Hercegovini. Ali, u svim tim njihovim unutrašnjim nesporazumima aktivno sudjeluje i međunarodna zajednica. Naravno, ta činjenica, ni na koji način, ne može predstavljati opravdanje domaćim političkim elitama za njihovo nerazumno ponašanje. Riječ je o ponašanju koje isključivo vodi brigu o svojim partikularnim (bošnjačkim, srpskim, hrvatskim) nacionalnim interesima, gdje je briga o cjelini, o zajedničkoj državi u drugome planu. I sve bi se to još moglo razumjeti da iza tih politika dezintegracije jedne države ne stoje i neke moćne članice međunarodne zajednice, Rusija, Kina, Amerika, Ujedinjeno Kraljevstvo, Nizozemska..., koje takvo nerazumno ponašanje ohrabruje.

I tu nije kraj problemima. U isto vrijeme, Srbija ne priznaje neovisnost Kosova. Srpske političke i kulturne elite imitiraju ruske (geo)političke strategije, pa su se i same upustile u avanturu stvaranja tzv. „srpskog svijeta“.²⁷ U tom svijetu upitan je status crnogorske nacije, crnogorskog jezika, crnogorske crkve. U Srbiji se mnogi još uvijek nisu pomirili s postojanjem makedonske nacije. Srpska pravoslavna crkva/SPC ne priznaje postojanje Makedonske pravoslavne crkve/MPC.²⁸ Vode se

²⁴ Zahtjev Grčke da Makedonija mora promijeniti svoje ime ako želi biti punopravnom članicom međunarodne zajednice nije ništa drugo nego varijacija onog temeljnog konflikta iz drame W. Shakespearea "Romeo i Julija". Doduše, u toj drami tema promjena imena povezana je s ljubavnim problemima dvoje mladih. No, i u toj drami "ljubavni problemi" su samo metafora, jer i u toj drami radi se o par excellence političkom problemu, sukobu dviju patricijskih obitelji u Veroni i njihovoj borbi za moć, borbi u kojoj se ne biraju sredstva.

²⁵ O tome više u našoj knjizi, *Kultura i trauma. Pismo bugarskom prijatelju*, Meandar, Zgreb, 2020.V

²⁶ Ovdje u prvome redu mislimo na različite interpretacije fenomena kao što su „bosanska crkva“, bogumili, stećci... Vidjeti, Martin C. Putna, *Bosna: Andrić, osmanlijsko srednjoevropsko i slovenski islam Danas*, 8. 5. 2022., odnosno E.Gentile, *Religije politike, XX vek*, Beograd, 2009.

²⁷ O tome smo više pisali u našoj knjizi, *Kritika političkog uma*, Ljevak, Zagreb, 2022.

²⁸ U međuvremenu, dok smo pisali ovaj uvod, Sveti Sinod Vaseljenske patrijaršije odlučio je priznati da je i Makedonska pravoslavna crkva-Ohridska arhiepiskopija kanonska crkva! U granicama Sjeverne

ozbiljni imovinski sporovi. O teološkim pitanjima se uopće ne razgovara. Jedino je bitno tko će ubirati vjersku rentu, tko će kontrolirati pojedina svetišta na kojima se okuplja veliki broj vjernika. Manastir Ostrog nije bitan zbog svetog Vasilija Ostroškog i njegovih moći već isključivo zbog enormnih prihoda koji taj manastir ostvaruje. U isto vrijeme, srpska politika svim silama brani Republiku Srpsku, jedan od bh. entiteta. I sve bi to bilo legitimno da RS nije nastala kao rezultat zločinačkih, genocidnih politika. Postoje presude ozbiljnih međunarodnih sudova. Genocid u Srebrenici predstavlja veliku mrlju svih srpskih politika u 90-im godinama prošloga stoljeća. Stoga je i razumljivo što se bosanski Srbi ne osjećaju ugodno u Bosni i Hercegovini, pa bi se željeli ujediniti sa Srbijom. Stav Beograda je ambivalentan, s jedne strane, nemaju ništa protiv, ali s druge, pak, strane plaše se da bi poslije „ujedinjenja“ mogli i de iure izgubiti Kosovo. Još se uvijek nadaju da će u nekim promijenjenim političkim okolnostima moći aktualizirati Rezoluciju UN 1244 bez obzira što je Kosovo još 2008. godine proglasilo neovisnost. I tu činjenicu priznalo je preko stotinjak država. Među tim državama su Amerika, Velika Britanija i većina članica EU, Francuska, Njemačka..., čime se problem samo dodatno usložnjava. Srbija ne može postati punopravnom članicom EU sve dok ne riješi svoj odnos s Kosovom, svojom, kako oni kažu, „južnom provincijom“!²⁹

Zagreb još uvijek nije pronašao dobitnu formulu kada je u pitanju položaj bh. Hrvata u Federaciji BiH. Na prvi se pogled čini da politička homogenost bh. Hrvata trenutno nije upitna. No, budući da već duže nema nekih radikalnijih pomaka na bolje kada su u pitanju političko-pravni odnosi između Hrvata i Bošnjaka unutar FBiH, onda se mora računati i na neke druge političke opcije. Pa, i one radikalne, koji inzistiraju na (re)afirmaciji Herceg-Bosne, trećeg entiteta, bojkotu izbora, napuštanje

Makedonije! Naravno, to ne znači da je spor između SPC i MPC definitivno riješen, ali ova odluka predstavlja veliki korak prema prevladavanju raskola između ove dvije crkve. To još uvijek nije i davanja tomosa, autokefalnosti kojim bi se riješio problem imena makedonske crkve i njenog statusa. Ali, nema nikakve sumnje da je Bartolomej, patrijarh Carigradske patrijaršije, veliki reformator unutar pravoslavnog svijeta i bit će nadasve zanimljivo vidjeti hoće li ga u tim pozitivnim nastojanjima slijediti i Porfirije, patrijarh SPC!

²⁹ Više o tome u teorijskim tekstovima I. Čolovića, *Kosovski mit, XX vek, Beograd, 2016.*, ali i u šarmantno-provokativnim literarnim opservacijama srpskog književnika S. Basare. Tako ovaj književnik smatra da „kosovski mit i dalje opterećuje To je komplikovana priča. Problem je što je srpska istorija započeta s gomilom izmišljotina i čistih fikcija o zlatnoj mitološkoj prošlosti, o srednjovekovnom srpskom carstvu, koja je bila proizvod romantičarskih iluzija. Druga nikakva nije mogla ni biti napisana, jer je Vukova reforma učinila dokumentaciju od prije 400 ili 500 godina potpuno nečitkom i onda je sve krenulo od jedne fikcije u koju su upumpavani neki lažni mitovi. To je jedan psihički entitet koji lebdi u Srbiji od početka 19. veka do danas. Mit je nešto što dopire pre istorijskog pamćenja, a kosovska bitka ne može biti mit jer je realan istorijski događaj. Ona jeste naknadno mitologizirana i to početkom 19. veka, ona je trajala u sećanju ali ta nadogradnja i zaveti koji nisu davani i za koje nema dokaza to je sve dograđeno u 19 veku. I ne samo to jer se smatra da je to izgubljena bitka a pre će biti da je bila nerešena. Ali, eto pošto je izgubljena taj mit je nekako uvek pozivao na osvetu na osnovu te bitke i smisao tog mita je da se osveti jedna bitka vođenja 400 godina pre nego što je pseudomit ušao u opticaj. Znači vlada konfuzija od početka do kraja“. Stoga i nije neobično što je S. Ćirković, jedan od najboljih poznavatelja tog historijskog događaja, zaključio da mi danas o tome znamo puno manje nego što su o tome znali naši prethodnici, „ali ono što znamo je provereno i neuporedivo pouzdanije“. Vidjeti, S. Ćirković, „Kosovska bitka kao historijski problem“, *Historijski institut SANU, Zbornik radova, 11/1990.*, str.109-118.

državnih institucija, građanski neposluh... Mit teritorije je nešto što još uvijek (za)vodi i mnoge bh. hrvatske političare, pa tako i oni sanjaju o čistom „hrvatskom prostoru“ na kojem će oni biti jedini gospodari, „svoji na svome“! To iz mnogih razloga ne bi bilo dobro rješenje, kako za hrvatsku zajednicu u Bosni i Hercegovini, tako i za državu u cjelini. Ali, kako ni bošnjačke političke strategije uopće ne vode računa o kolektivnim pravima bh. Hrvata, onda je od bh. Hrvata uistinu nereально očekivati neku veću kooperativnost, beskonačnu strpljivost, gdje će ih većina, s vremenom na vrijeme, podsjećati na neke od njihovih zločina koji su počinili tijekom posljednjeg rata, rušenje mosta u Mostaru, zločina u Ahmićima, otvaranje logora za Bošnjake...³⁰ Tim više, što ta politička neizvjesnost generira čitav niz drugih, jednako problematičnih situacija. Jedna od vidljivijih posljedica tih neriješenih/zamrznutih odnosa je proces stalnog iseljavanja iz Bosne i Hercegovine. Iseljavaju svi, i Bošnjaci, i Hrvati, i Srbi, i drugi... No, budući da su Hrvati najmalobrojnija etnička zajednica, onda je razumljivo što se kod njih ponajviše osjeća taj „strah od „malih brojeva“,³¹ strah da će kao zajednica trajno nestati s tih prostora,³² da će biti svedeni na statističku pogrešku. Što već i jesu u RS! I to opet zahvaljujući „mudrim“ hrvatskim politikama u 90-im godinama prošloga stoljeća. Stoga se uopće ne moramo previše čuditi što su u posljednje vrijeme sve glasnjiji oni hrvatski političari i intelektualci u Bosni, koji ozbiljno dovode u pitanje vlastiti hrvatski identitet i smatraju da se on temelji na potpuno pogrešnim povijesnim premisama.³³ Bez obzira na (ne)uvjerljivost tih argumentacija takve tendencije su vrlo opasne. Ne samo što dolaze u „pogrešno vrijeme“ nego je njihovo pojavljivanje ipak gledajući historijski zakašnjelo. Mnogi su se procesi, u međuvremenu, odigrali i nije moguće koga povijesti samo tako vratiti na nultu poziciju. Ali, bez obzira na sve okolnosti, ne bi ih valjalo ignorirati. Tim više, što takve teze samo dodatno antagoniziraju ionako tešku političku situaciju u Bosni i Hercegovini. Stoga i u kritici tih promišljanja, bez obzira na naš odnos spram tih stavova, mora se biti krajnje delikatan, strpljiv u eksplicacijama. Nikako naši sudovi ne bi smjeli biti impregnirani viškom negativnih emocija spram tih stavova, kao i njihovih protagonista.

³⁰ Naravno, ne treba posebno naglašavati, ali toj „nevinoj“ većini ne pada na pamet da bi bilo poželjno kada bi se i ona suočila sa svojim lošijim epizodama iz tog rata.

³¹ A. Appadurai, *Strah od malih brojeva*, XX vek, Beograd, 2009.

³² I to ne bi predstavljalo nikakvu iznenađenje, jer bh. povijest pamti i takve događaje. Pohod Eugena Savojskog nije ostao u lijepom sjećanju bh. katolika, koji su poslije tog neuspješnog pohoda gotovo nestali s tih prostora.

³³ Ovdje u prvome redu mislimo na tekstove D. Lovrenovića, I. Komšića, nekih bosanskih franjevac. Doduše, ni ti stavovi nisu jedinstveni i između njih postoje suptilne razlike, ali sva ta diskusija o problematičnosti hrvatskog identiteta i više je nego indikativna. Mi smo, pak, bliži stavovima fra D. Bojića, koji smatra da D. Lovrenović nije na pravi način razumio bh. hrvatsvo, odnosno da je njegovo inzistiranje na bosanstvu, na tragu onoga što su o tom fenomenu u 19. stoljeću pisali fra Jukić i fra Knežević. Ideje ove dvojice fratara nisu našle na plodno tlo, a u međuvremenu su se odigrali i neki drugi procesi, koji su omogućili formiranje bh. hrvatstva. I tu činjenicu više nije moguće ignorirati i o tome bi osporavatelji tog identiteta morali voditi računa. Koga povijesti jednostavno više nije moguće vratiti na neku "nultu-točku"! U Bosni su formirane i hrvatska, i bošnjačka nacija. I s tom se činjenicom treba pomiriti. Konačno, sve nacije u Bosni su mlade. Tako S. Malešević u svojoj knjizi "Zašto je nacionalizam toliko moćan? Sociološka analiza, Jesenski i Turk, Zagreb, 2021., piše kako se krajem 19. stoljeća pripadnici pravoslavne crkve nisu izjašnjavali kao Srbi!

Stoga je ova knjiga zamišljena kao jedan od mogućih odgovora na neka od ključnih pitanja današnjih balkanskih nacija, koje nisu bez sudbine,³⁴ a gdje im ta spoznaja o vlastitoj važnosti (starosti, bogatoj prošlosti...) baš i nije nešto od prevelike koristi u svijetu „visoke“ politike!

Tako smo neki dan smo imali prilike gledali tv-emisiju³⁵ u kojoj su gostovala i povjesničari i političari, koji su pokušali dati neke suvislije odgovore o stanju u regiji, njenoj prošlosti, sadašnjosti i neizvjesnoj budućnosti. Svi su se složili da je balkansko „bure baruta“ i dalje aktivno i da opet može eksplodirati. Samo u 20. stoljeću tako što dogodilo se nekoliko puta, u balkanskim vojnama, u Prvom svjetskom ratu, u Drugom, a te „eksplozije“ kulminirale su u 90-im. Te „eksplozije“ dovele su i do nestanka jedne države „srednje veličine“. (U svojim političkim esejima, "Autsajderski fragmenti", V. Gotovac imao je običaj Jugoslaviju atribuirati kao „državu srednje veličine“. U toj se atribuciji mogla prepoznati i izvjesna doza ironije, koja ovom pjesniku nije bila strana)!

I poslije pažljivog gledanja i slušanja onoga što su u toj emisiji izrekli i povjesničari i političari mogli smo samo konstatirati da između vjerodostojnosti interpretacija ozbiljnih povjesničara i sveznajućih političara i nije bilo nekih dramatičnih razlika. Sve su te interpretacije bile podjednako (ne)uvjerljive, odnosno podjednako (ne)prihvatljive. To što su se povjesničari pozivali na svu silu starih i novih dokumenata o nekom događaju, a političari uglavnom na „opća mjesta“, kanonske interpretacije tih istih događaja, u konačnici, nije uopće utjecalo na percepciju gledatelja, na njihova prethodna uvjerenja o tim događajima. Oni koji su i prije emisije mislili da je Gavrilo Princip samo terorist, obični pijun u rukama srpskih tajnih službi, najveći krivac za izbijanje Prvog svjetskog rata, i poslije emisije ostali su pri tom mišljenju. Sve one logične, uvjerljive argumentacije povjesničara, koje su, svim silama, pokušali dokazati „nevinost“ Gavrila Principa/Srbije za izbijanje tog strašnog rata u kojem je Srbija izgubila preko milijun muških stanovnika, nisu bile nešto previše učinkovite. Nije pomoglo što je jedan od sudionika taksativno nabrajao vrlo uvjerljive razloge (i političke, i gospodarske, i demografske, i vojne...) zbog kojih Srbiji nije odgovarao rat u tom trenutku, ali ni on nije mogao demantirati postojanje mogućnosti da su unutar ondašnje srpske politike djelovale i neke „mračne snage“, (polu)tajne organizacije poput „Crne ruke“, koje su bile izvan bilo kakve kontrole i kojima ništa nije bilo sveto. Pa, ni životi njihovih sunarodnjaka! Upravo postojanje ovakvih „mrlja“ u lancu povijesnih zbivanja mogu u potpunosti urušiti svaku logičnu konstrukciju bilo kojeg ozbiljnog povjesničara. Ne samo postojanje, već i pretjerana sklonost da se takvi „nekontrolirani detalji“, s vremena na vrijeme, prakticiraju, svakako predstavlja jednu veliku temu povijesti svih balkanskih nacija.

³⁴ Navodno riječ je o stavu I. Andrića, koji je S. Janevski, makedonski književnik, „posudio“ za naslov jedne svoje pripovijetke. O "makedonskom" pogledu na narativ o balkanskom sindromu "vječnog neprijateljstva" pisali smo u našoj knjizi "Kritika mračnoga uma (ili o etici kajanja), Filozofski fakultet u Osijeku, 2021., str.226-248.

³⁵ Radi se o tv-emisiji Ćirilica, koju vodi poznati beogradski novinar M. Marić, u kojoj su pored N. Čanka, najpoznatijeg vođanskog političara, sudjelovali i poznati srpski povjesničari, M. Bjelajac i Lj. Dimić i politolog A. Gajić

Možda bi dijelove i naše, hrvatske povijesti trebalo analizirati upravo kroz optiku „nekontroliranih detalja“. Naime, hrvatska povijest upravo je prepuna takvih „detalja“. Naime, kada je hrvatska nacija, stjecajem (ne)sretnih okolnosti,³⁶ došla u situaciji da realizira neke od svojih zatumljenih potencijala, ona je nepogrešivo birala one „lošije“ solucije. Samo u 20. stoljeću hrvatska je nacija propustila dvije jedinstvene prilike, i onu koja se „otvorila“ početkom proljeća 1941. godine, potpisivanjem Trojnog pakta, pa generalskim pučem koji je poništio sadržaj pakta, pa odlukom Hitlera da kazni Beograd, pučiste i vlast u Hrvatskoj prepusti ultra nacionalistima, jer V. Maček, predsjednik HSS, stranke koja je imala plebiscitiranu potporu hrvatske javnosti, nije želio preuzeti političku odgovornost u tim prijelomnim vremenima, a druga u 90-im godinama poslije pada Berlinskog zida, prekinutim Kongresom jugoslavenskih komunista, prvim višestranačkim i slobodnim izborima...³⁷ Naravno, ti „lošiji“ izbori političkih saveznika, njihovih ideologija, oslanjanje na tuđe tradicije (u hrvatskoj političko-kulturnoj tradiciji ne postoji niti jedan dokument, tekst na kojem bi se mogla temeljiti odluka Vlade NDH da donese svoje rasne zakone, antisemitizam³⁸ nikada nije predstavljao neki značajniji element bilo koje hrvatske političko-kulturnih tradicije, što nikako ne znači i apsolutnu odsutnost takvih osjećaja u hrvatskom društvu, ali ta sklonost da se nekritički "imitiraju" nama tuđe, strane politike je nešto što bi nas trebalo brinuti) itekako su utjecali i na ponašanje bh. Hrvata. I umjesto uživanja u ideji vlastite države, u osvajanju novih sloboda i vrijednosti hrvatske politike, i one u Zagrebu, i one u Bosni, završavale su u općem rasulu, ispražnjene od bilo kakvog suvislog smisla, iznova traumatizirane i nedostojne svake ozbiljne ideje slobode.

Ovu sliku možda najbolje opisuje onaj razgovor konzula Defosea i fra Julijana, mladog vikara samostana iz Guče-Gore, u „Travničkoj hronici“. Kao što je poznato ovaj roman Ivo je Andrić pisao tijekom Drugog svjetskog rata, pa smo i više nego uvjereni da se Andrić u tom razgovoru između fra Julijana i Defosea ne referira toliko na ona „konzulska vremena“, koliko je njemu na pameti upravo ono vrijeme u kojem živi, sva ona tragična zbivanja tijekom Drugog svjetskog rata na ovim

³⁶ Možemo se složiti da povijesne okolnosti u proljeće 1941. godine uopće nisu bili sretni za stvaranje države. Nešto sretniji bili su u 90-im godinama, ali opet smo se morali suočiti i s onim političkim strategijama, koje je najavio S. Milošević, u svom govoru na Gazimestanu, 28. lipnja 1989. godine, koje su mislile da je rat najbolji način rješavanja svih političkih nesporazuma u socijalističkoj Jugoslaviji.

³⁷ Moramo se složiti s onim ocjenama koje tvrde da se neki povijesni događaji ponavljaju, prvi put kao tragedija, a drugi puta kao farsa. I, ako za ona zbivanja u Drugom svjetskom ratu, na ovim prostorima, možemo reći da su imale sve elemente tragedije, onda sve ono što se, pak, zbivalo u 90-im godinama moglo bi se svesti na razinu jedne krajnje neozbiljne farse. No, kao i sve farse i ova je završila i više nego tragično! Još jednom su „Hrvati“ demonstrirali svoj mazohistički odnos prema historiji: umjesto da iz nje ponešto naučimo mi je volimo ponavljati. Sve do loše beskonačnosti!

³⁸ Naravno, povjesničar Ivo Goldstein ne slaže se s našim mišljenjem. Mi se ovdje nećemo upuštati u kritičko propitivanje nekih od njegovih problematični stavova izloženih u knjizi, Antisemitizam u Hrvatskoj od srednjeg vijeka do danas, Fraktura, Zagreb, 2022.. No, zanimljivo je kako u iscrpnom popisu literature nisu spomenuti one bibliografske jedinice autora (np. V.Geigera i drugih), koji su vrlo argumentirano doveli u pitanje čitav niz nekih njegovih ranijih teza od kojih se neke elaboriraju i u ovoj knjizi. Njegova knjiga o Jasenovcu nije uopće toliko dobra kako se to, u dijelu hrvatske javnosti (M.Jergović, H. Klasić...), želi predstaviti.

prostorima, kada ljudi na ovim prostorima olako zlorabe moć, kada ideju slobodu pretvore u sveopći užas:³⁹

”Ovoj bi zemlji trebalo škola, puteva, lekara, dodira sa svetom, rada i pokreta. Ja znam da vi, dok traje turska vlast i dok se ne uspostavi veza između Bosne i Evrope, ništa od toga ne možete postići ni ostvariti. Ali vi biste, kao jedini školovani ljudi u ovoj zemlji, morali da pripremate svoj narod na to i da ga upućujete u tom pravcu. Umesto toga vi se zalažete za feudalnu, konzervativnu politiku reakcionarnih evropskih sila i hoćete da se vežete za onaj deo Evrope koji je osuđen na propast...

I zaista, jednog dana će i u ove krajeve morati doći sloboda.⁴⁰ Ali davno je rečeno da slobodu nije dovoljno steći, nego je mnogo važnije postati dostojan slobode... To, u stvari, i ne bi bilo oslobođenje, jer ne biste bili dostojni slobode ni umeli da je uživete i, isto kao Turci, ne biste drugo do da robujete ili da druge porobljavate. Sumnje nema da će i vaša zemlja jednog dana ući u evropski sklop, ali se može desiti da uđe podvojena i nasledno opterećena shvatanjima, navikama i nagonima kojih nigde više nema i koji će joj, kao aveti, sprečavati normalan razvitak i stvarati od nje nesavremeno čudovište i svačiji plen kao što je danas turski. A ovaj narod to ne zaslužuje...”⁴¹

³⁹ Uvjereni smo da su upravo sva ta tragična zbivanja tijekom Drugog svjetskog rata itekako djelovala na poslijeratno ponašanje I. Andrića, na njegovo vidljivo distanciranje od katoličanstva a, u konačnici, i od hrvatstva! Naime, upravo ti traumatični događaji potvrdili su misao W.Benjamina da nema niti jednog dokumenta o našoj civilizaciji koji nije istovremeno i dokument o barbarstvu! Doduše, povjesničari D.Graeber&D.Wengerow imju nešto drukčije mišljenje, pa ne bez cinizma primjećuju da ih očito nismo dovoljno uporno tražili. I ovu njihovu objekciju treba uzeti cum grano salis!

⁴⁰ Prema mišljenju nekih povjesničara (npr.Graeber&Wengerow), koji smatraju da je najvažniji politički zadatak ljudskog roda sloboda, a ne jednakost.Vidjeti, „Dawn of Everything: A New History of Humanity“, Straus an Giroux, Farrar, 2021.

⁴¹ Ivo je Komšić konstatira da su „ove proročke Andrićeve riječi stavljene (...) u sklop posebnih povijesnih okolnosti i u precizan vremenski okvir, u konkretnu zemlju i odnose se na konkretan narod. Po svom značenju i idejnoj univerzalnosti mogu se smjestiti u svako vrijeme, odnositi na svaku zemlju i na svaki narod. Andrić je mislio na narod koji je bio objedinjen u bosanskom katoličanstvu jer drugih oblika objedinjavanja i formiranja kolektivne svijesti još nije bilo. Jedini ideolozi su bili fratri, jedini oblici okupljanja su bile mise i vjerski praznici.Dok mladi Defose izgovara proročke Andrićeve riječi čuje se misno pjevanje, vjernici objedinjeni u crkvenom horu glasno pjevaju u ”pobožnom zanosu”, punih usta i svom snagom: ”Zdraaavo tilo Iiisusovo!...”

Ovaj crkveni zbor sa svojom pjesmom nije slučajno postavljen u pozadinu razgovora, on je muzičko-ideološka podloga svakog mišljenja i djelovanja, on razrješava svaku dramu, on je katarza kao u antičkim tragedijama.Iako sama građevina, crkva, nije baš sigurna i uspravna, ”sva malco nagnuta od apside ka pročelju”, grmi ona i odjekuje ”kao brod u pokretu, razvijenih jedara na vetru i pun nevidljivih pevača”. Ivo Komšić, Autograf, 8. travnja 2022.

Ovo samo znači da o ideji ”hrvatstva” nije moguće misliti izvan ideje ”katoličanstva”. I, naravno, ni taj odnos, ”hrvatstvo” vs. ”katoličanstvo”, nije razumljiv sami po sebi. Posebice je taj odnos specifičan u Bosni i Hercegovini. Uvjereni smo da je jedno od najlegitimnijih čitanja književnog opusa I. Andrića, ali i nekih drugih bh. autora, upravo unutar ovoga jedinstvenog konteksta, odnosa između bh. hrvatstva i bh. katoličanstva! Između ostaloga ovu tezu potvrđuju i romani J. Mlakića, ”Živi i mrtvi”, ”Na Vrbasu tekija”... Posebice to vrijedi za ovaj potonji. I mi smo taj roman čitali kroz optiku postkolonijalnog diskursa. Vidjeti našu recenziju, Svjetlo je rijetka pojava u bosanskom mraku, Glas Slavonije, 9. listopada, 2021. Isto tako, s velikim nestrpljenjem očekujemo knjigu o "katoličkoj pripovjedačkoj Bosni", koju je najavio D. Beganović. Naime, vjerujemo da će se ta knjiga, između ostaloga, baviti i tim odnosom: "hrvatstvo" vs. "katoličanstvo"! I ako Hrvatska želi konstruktivnije sudjelovati u kreiranju političkih I inih odnosa u Bosni, onda bi bilo poželjno da njeni diplomati odlično poznaju ne samo

I ove su se proročke riječi Ive Andrića ostvarili, i hrvatski se narod poslije Turaka nekoliko puta uspio osloboditi, i 1918. godine, i 1941. godine, i 1945. godine, i 1990. godine, ali pokazalo se da ne samo što nije dostojan te slobode, već da tu teško izbornu slobodu, u nekim situacijama, umije pretvoriti “u teror i zločin, u vlastito poniženje”(I. Komšić). Riječ je o onim historijskim situacijama kada hrvatski narod svoju slobodu nije založio za podčinjavanje, kao što je to činio poslije Prvog svjetskog rata, 1918., odnosno poslije Drugog svjetskog rata, 1945. (što ne znači da su sva ta “poklanjanja” vlastite slobode drugima, dinastiji Karađorđević, kralju Aleksandru, komunističkoj partiji, Titu..., nužno bila i loša rješenja),⁴² nego je taj narod osvojenu slobodu shvatio kao mogućnost porobljavanja drugih, kao mogućnost osvete za sve one periode kada su se kao narod osjećali podčinjenim, ograničenim u svojim nacionalnim pravima. Očito i u hrvatskom narodu, s vremena na vrijeme, probudi se onaj zločesti, hegemonistički virus, koji se manifestira kao potreba da i on malo dominira nad drugim. Svaki puta kada se tako što događa to samo znači da se opet nepogrešivo slijede sve one propale, reakcionarne ideologije, da se iz nekih iracionalnih razloga staje na stranu promašenih politika politika unaprijed osuđenih na poraz, na propast. Kao da hrvatski narod, na sve moguće načine, želi pokazati da je Ivo Andrić imao pravo kada je tvrdio da taj narod upravo ta “loša rješenja” magnetski privlače.⁴³ Doduše, u tim “lošim” aktivnostima, u tom nepogrešivom biranju “lošijih”

povijest susjedne zemlje, već i njenu bogatu literarnu/kulturnu baštinu, i onu stariju, kao i ovu noviju. To znači da moraju biti solidno upućeni u franjevačke korpuse tekstova, njihove srednjovjekovne kronike, a nezamislivo je razmišljati o Bosni bez nepoznavanja opusa I. Andrića, M. Selimovića, S. Kulenovića, B. Čopića, I. Sarajlića, M. Oljače, M. Dizdara, I. Lovrenovića...

⁴² Ono što je u svemu ovome fascinantno je činjenica da hrvatski narod vrlo brzo poslije pristanka na podčinjavanje počinje borbu za novo oslobođenje. I ta je borba uperena protiv onih (Karađorđevića, komunista, Europske Unije...) s kojima je hrvatski narod sklopio pakt o dobrovoljnom podčinjavanju! Doduše, do vlastite slobode dolazili su uglavnom zahvaljujući drugima, moćnijima od njih u tim prijelomnim povijesnim trenucima. Poslije 1918. godine to je bila Kraljevina Srbija kao pouzdani partner sila Antante, a 1941. to je bila nacistička Njemačka, u to vrijeme najmoćnija europska vojna sila. Možda se upravo u toj činjenici i kriju pravi razlozi kojim bi se moglo objasniti zašto Hrvati sa slobodom ne umiju disponirati. Ponašaju se sukladno logici: kako došla, tako i otišla! Prije svega, sloboda se mora zaslužiti!

U 90-im godinama politička situacija u svijetu i Europi bila je puno povoljnija, pao je Berlinski zid, Njemačka se ujedinila, na čelu SSSR bio je M. Gorbačov, iskreni reformator, ali srpske političke strategije uz pomoć dijela Jugoslavenske armije nisu pristale na mirnu disoluciju socijalističke Jugoslavije. I opet se hrvatski narod našao u iznimnoj teškoj političko-vojnoj situaciji, koju je relativno uspješno razriješio. Nažalost, pri tom oslobađanju dogodile su se i mnoge ružne stvari, nepotrebni zločini s kojima se nismo na pravi način suočili. Očito da nije isto čitati "Pitanje krivnje", K. Jaspersa, a nešto posvema je drugo to pročitano implementirati na vlastitom slučaju!

⁴³ Sve smo više uvjereni da su zbivanja u Drugom svjetskom ratu itekako utjecala na buduće (političko) ponašanje I. Andrića, njegovo oštro distanciranje od bilo kakve nacionalne identifikacije te blagi otklon od katoličanstva. Naime, pred Drugi svjetski rat I. Andrić nije krio svoje katoličanstvo, a vrlo često posjećivao je i crkvu Sv. Ante Padovanskog u Beogradu, djelo velikog slovenskog arhitekta J. Plečnika. U 30-im godinama u ovoj franjevačkoj crkvi okupljali su se mnogi tadašnji intelektualci-vjernici, pjesnik N. Šop, fra J. Markešić, književnik i diplomat I. Andrić, arhitekt J. Plečnik, kipar I. Meštrović... Upravo će fra J. Markušić, predstojnik franjevačkog samostanu u Jajcu, sudionik i Drugog zasjedanja AVNOJ-a, u svoj ratni dnevnik zapisao slijedeće uznemiravajuće misli: „Teško je gledati da je idiotizam, ravnopravno sa vrlinama, i po samostanima. Stotinu godina trpjet ćemo od toga da je hrvatstvo i katoličanstvo sinonim za *nesvojimu*. Poštujem strah od komunizma, ali je u drugome stvar: mi smo za

saveznika, nikada srećom nisu sudjelovali svi pripadnici toga naroda. Bilo je i onih među njima koji su se sve vrijeme iskreno borili protiv nacizma i fašizma. Bili su integralni dio antihitlerovske koalicije! I ta borba u Hrvatskoj ima dugu tradiciju. I ta tradicija ne samo što zaslužuje naš puni respekt, već se radi o onoj tradiciji na kojoj bi se mogao graditi i novi hrvatski identitet! Riječ je o tradiciji čiji su počeci vidljivi još u 20-im godinama prošloga stoljeća, pobunom rudara i osnivanjem Labinske republike, nastavila se u građanskom ratu u Španjolskoj, gdje su se na strani republikanaca borili i mnogi Hrvati. Većina od njih nije pripadala niti jednoj europskoj komunističkoj partiji. Ta je tradicija svoj vrhunac doživjela u Drugom svjetskom ratu, gdje se nedvojbeno pokazalo da većina građana Hrvatske pripada demokratskom, slobodnom svijetu. Upravo partizanski pokret u Hrvatskoj, na najbolji način, potvrđuje ovu konstataciju. U tom pokretu ideološki momenti su marginalni, u drugome su planu.⁴⁴ Jedini problem u toj velikoj pobjedi nad svjetskim zlom bio je taj što je i u toj borbi dio sudionika bio uvjeren da je politika staljinističke Moskve jedina ispravna politika. A staljinistička ideologija temeljila se na antidemokratskim načelima i koja ni u njenoj titoističkoj, light-verziji nije mogla donijeti ni sreću ni slobodu hrvatskom narodu. Doduše, ta iluzija o (konačno) ostvarenoj slobodi prilično je dugo trajala, ali sva ona zbivanja u 90-im u pokazali su njenu neodrživost. Ova činjenica budi nadu, jer nedvojbeno svjedoči da niti jedna antidemokratskih ideologija nije dio autentičnih (pravaških, hss-ovskih...) hrvatskih tradicija.⁴⁵

I opet se vraćamo na neke naše "stare" teme (kao one što su vezane uz problem identiteta,⁴⁶ ili svih onih dilema o toga koje su tradicije "autentične", kao i pitanja odnosa hrvatskih političkih i kulturnih strategija, kulture pamćenja...), koje smo u nekim od naših ranijih tekstova analizirali. Ako se bude sudilo prema tekstovima skupljenih u ovoj knjizi, onda će se moći zaključiti kako niti jedna od tih naših starih tema/dilema nije dokraja "zatvorena" i da smo očito osuđeni stalno im se

ono što mora nestati. Opažam, ima već dvije godine, da mi ni seljaci ne smiju doći jer su čuli da sam *svoj*;" na neki način anticipirao ponašanje I. Andrića poslije tog rata! Ono što nas može veseliti misao ovog iznimnog bosanskog fratra nije prepuštena zaboravu prije svega zahvaljujući fra D. Bojiću, koji marno proučava njegovo djelo, izdaje njegove rukopise, organizira znanstveno-teološke skupove na kojima se revalorizira djelovanje ovog iznimnog i mudrog svećenika!

⁴⁴ O tome vrlo argumentirano piše I. Supek, poznati znanstvenik i humanist, u knjizi *Krovovjernik na ljevici*. Knjiga je u 80-im godinama objelodanjena u Engleskoj, koja se u socijalističkoj Hrvatskoj/Jugoslaviji čitala krišom. Doduše, u ovoj knjizi I. Supek precjenjuje političke vizije A. Hebranga, pa u njegovom političkom djelovanju vidi i zametke budućeg eurokomunizma, koji su u 70-im godinama prošloga stoljeća u Europi promovirali Enrico Berlinguer, u Italiji, Santiago Carillo, u Španjolskoj, Georges Marchais, u Francuskoj.

⁴⁵ Vidjeti, V. Aralica, *Kmet, fiškal, hajduk. Konstrukcija identiteta Hrvata 1935.-1945.* Ljevak, Zagreb, 2016. Vidjeti našu kritiku te knjige, *Kritika političkog uma*, Ljevak, Zagreb, 2022.

⁴⁶ Bilo i nadasve zanimljivo genezu hrvatskog (i, dakako, makedonskog) identiteta pročitati na način kako o tom fenomenu promišlja jedan Kwame Anthony Appiah. Vidjeti njegovu knjigu, *Laži koje vežu*. Ponovno promišljanje identiteta, Mizantrop, Zagreb, 2021., posebice uvodni i prvi dio njegove knjige, *Uvod i Klasifikaciju!* S time da bismo uvijek morali imati na umu da ideologija „krvi i tla“ nikada nije čuvar niti jednog, pa tako ni hrvatskog (makedonskog) identiteta. Vjerojatno nikada nećemo ni pokušati napisati *Povijest Hrvata*, ali ne bismo imali ništa protiv da sudjelujemo u jednom takvom projektu, gdje bi se naša kontribucija sastojala u pisanju onog poglavlja u kojem bismo pokušali opisati neke od naših „neponovljivih“ gluposti, koje smo prilično uporno činili kroz tu našu ipak slavnu prošlost! *Usp. A. Genis, Krv i tlo, Peščanik, 27. listopada 2010.*

vraćati. I pored svih diskontinuiteta u povijesti nikako se ne možemo oteti dojmu da naš(i) narod(i) sudjeluje/u u vječnom vraćanju istoga.

Summary

In the text „Eternal Return of the Same“ we tried to show how, more and less, all Balkan politics and culture (and Croatian and Macedonian), all the time, deal with the same problems/topics, from language, through identity, to history, traditions, territory...

We have described the the curse of these policies and cultures, as their actors, politicians and intellectuals, with metaphor, which we took from the book „Thus Spoke Zarathustra“, by the German philosopher F. Nietzsche, the embrace of an eagle and a snake, a circle and a ring.

Fehari Ramadani
Fakulteti filozofik
Universiteti Shtetëror i Tetovës
fehari.ramadani@unite.edu.mk

KONTRIBUTI I AUSTRO-HUNGARISË PËR KULTURËN SHQIPTARE NË VITIN 1912

Abstrakt: Në rrethanat e sundimit osman kur shqiptarëve u mohohet kombësia dhe të drejtat elementare kombëtare, përfshirë edhe të drejtën e shkollimit të fëmijëve të tyre në gjuhën amtare, Austro-Hungaria luajti një rol të rëndësishëm në këtë sferë si dhe në atë të kulturës, duke shfrytëzuar të drejtën që ia siguronte asaj *Kultusprotektorati*, ndonëse prapa këtij hapi fshihej interesi i saj gjeopolitik për të dominuar në Ballkanin Perëndimor.

Angazhimi i Vjenës zyrtare për hapjen dhe financimin, me mjetet e saj, të shkollave për fëmijët shqiptarë të besimit katolik, financimi i teksteve shkollore, i organeve të shtypit shqiptar dhe i personaliteteve shqiptare, pa marrë parasysh përkatësinë e tyre fetare, pati një rëndësi të madhe për shqiptarët. Kjo veprimtari ndikoi në krijimin e një ndjenje dashamirësie për Austro-Hungarinë të shqiptarët. Numri i nxënësve që ndiqnin mësimet në shkollat e financuara nga Austro-Hungaria erdhi duke u rritur vazhdimisht. Në këtë drejtim ndikoi edhe fakti që prindërit shqiptarë ishin të vetëdijshëm se këto shkolla ishin nën mbrojtjen e një Fuqie të Madhe, prandaj, i dërgonin fëmijët e tyre në to pa pasur frikë se do të ndiqeshin nga organet e pushtetit osman.

Edhe pse veprimtaria e shkollave katolike në Shqipëri ishte e kufizuar në shkollim fillor profesional, kufunksioni parësor i tyre ishte mbrojtja dhe kultivimi i fesë katolike, megjithatë, ato shkolla prapë se prapë luajtën rol të rëndësishëm në ngritjen arsimore të një pjese të të rinjve shqiptarë, në kultivimin e gjuhës shqipe, të shkrimit, të traditës kulturore shqiptare, të ruajtjes së lidhjeve tradicionale, të natyrshme e me përvojë shekullore të popullit shqiptar me qytetërimin perëndimor, si dhe në përshpejtimin e zgjimit kombëtar. Pra, Austro-Hungaria zhvilloi një politikë në shërbim të arsimit e të kulturës shqiptare; ajo e ndihmoi Lëvizjen Arsimore dhe Kulturore në Shqipëri edhe me ndërtimin e shkollave si dhe përgatitjen e kuadrit arsimor shqiptar në shkollat austriake, si në: Villach, Linc, Grac, Innsbruck, Klagenfurt, Mydling, Vjenë etj.

Fjalët kyçe: Austro-Hungaria, shqiptarët, shkollat, librat, gazetat, klubet shqiptare.

Në lidhje me çështjen shqiptare, Perandoria Austriake (nga viti 1867 Austro-Hungaria), në raport me Fuqitë tjera të Mëdha, kishte pozita më të favorshme, që ia siguronte asaj *Kultusprotektorati**. Të drejtën e *Kultusprotektoratit* mbi popullsinë

* **Kultusprotektorat**- latinisht: cultus- besim, fe dhe protektor-mbrojtës. Pra mbrojtës i fesë. Në fakt të drejtën e protektoratit të kultit në Perandorinë Osmane e kishin vetëm Franca dhe Austro-Hungaria.

katolike shqiptare ajo e siguroi në bazë të disa marrëveshjeve që nënshkroi me Perandorinë Osmane. Që nga paqja e **Silvatorokut** (1615), Austrisë iu njohu protektorati mbi klerin katolik në Perandorinë Osmane (Prela 1960: 183, Prela 1962: 102, Koliqi 2002: 146-147). Sigurisht, në atë kohë, ky zotim i Perandorisë Osmane ishte formal, sepse ajo ishte ende mjaft e fuqishme dhe as që mendonte ta vinte në jetë këtë pikë të marrëveshjes që cenonte sovranitetin e saj mbi territoret e banuara nga popullsia katolike brenda territoreve osmane. Por, më vonë me dobësimin e shtetit osman dhe nënshkrimin e disa marrëveshjeve të tjera, Vjena fitoi të drejtën e përkujdesjes për popullsinë e besimit katolik në Perandorinë Osmane. Realisht ajo këtë të drejtë e shfrytëzoi aty ku pati më shumë interes, pra në territoret e banuara nga popullsia shqiptare. Në kuadër të *Kultusprotektoratit*, Perandoria Austriake (Austro-Hungareze), ngriti 240 institucione katolike në territoret e Perandorisë Osmane, prej të cilave 220* ishin ngritur në Shqipëri (Prela 1965: 145, Koliqi 2002: 147, Schwanke 1971: 86).

Qeveria austro-hungareze kishte për qëllim ta ndihmonte fuqizimin e ndërgjegjes kombëtare të shqiptarët, prandaj ajo ndihmoi në hapjen dhe financimin e shkollave katolike, botoi me mjetet e saj libra dhe tekste shkollore në gjuhën shqipe, mbështeti financiarisht organet e shtypit shqiptar, klubet kulturore, ndihmoi në mirëmbajtjen e kishave dhe ndërtimin e objekteve të reja, ndau mjete të rregullta financiare për priftërinj shqiptarë të besimit katolik, ndihmoi financiarisht personalitete shqiptare, si dhe ndau bursa për nxënës dhe studentë shqiptarë, të cilët ndoqën mësimet në shkollat dhe universitetet austro-hungareze.

1. Kontributi i Austro-Hungarisë për shkollat në gjuhën shqipe

Në vitin 1861, në Shkollën Françeskanenë Shkodër, të financuar nga qeveria e Vjenës, fillon të zhvillohet mësimi në gjuhën shqipe. Nga ajo kohë, numri i këtyre shkollave, në të cilën mësimi zhvillohej në gjuhën shqipe erdhi duke u rritur, aq sa nga fundi i shek. XIX arriti në 35 të tilla. Në vitin 1912, numri i shkollave austro-hungareze në territoret e banuara nga popullsia shqiptare arriti në rreth 50 (Рамадани 2017).

Gjatë shek. XIX, në Tiranë dhe Durrës kishin funksionuar shkolla austro-hungareze, por autoritetet osmane i kishin mbyllur në fillim të shek. XX. Ideja e rihapjes së tyre u aktivizua nga fundi i vitit 1911 dhe fillimi i vitit 1912. Arkipeshkvi i Durrësit, imzot Bianki, kërkoi nga konsulli i përgjithshëm austro-hungarez, Ritteri von Zambaur, që qeveria e Vjenës të merrte përsipër hapjen dhe financimin e atyre shkollave. Pas disa bisedimeve të zhvilluara midis përfaqësuesve të konsullatave

Kjo e fundit këtë të drejtë e ushtronte në provincat osmane në Evropë, si në Shkodër, Janinë, Kosovë, Nikopolisë, Vendin e Shenjtë, në disa kisha, institute dhe shkolla në Stamboll etj. Franca nuk gëzonte kurrfarë të drejta të Kultusprotektoratit në Shqipëri. (Për më tepër shih: *Haus Hof und Staats Archives, Politisches Archives*, Wien, *Arkivi i Institutit të Historisë në Tiranë*, Fondi Dokumente të sjella nga Arkivi i Vjenës dhe të përkthyer në shqip, Vj. 21-2-286. Dokumenti: Protektorati i kultit dhe politika intervencioniste). (Më tej: *AIH*, Vj...).

* Këto institucione ishin ngritur në shtatë dioqeza katolike shqiptare, si në: Shkodër, Lezhë, Durrës, Prizren, Sapë, Pulti-Pulati dhe Mirditë.

austro-hungareze në Shkodër dhe Durrës, me imzot Biankin, më 26 qershor 1912, zyra konsullore e Durrësit, i paraqiste Ministrisë së Punëve të Jashtme një raport mbi shpenzimet, që do duhej t'i mbulonte Ministria, për mbajtjen e shkollave. Kështu sipas raportit, për lokalin shkollor, në Durrës, do të nevojiteshin afërsisht 1.000 franga në vit. Për sa u takon shpenzimeve të shkollës, e cila do të hapej në Tiranë, nuk ishte bërë një raport i detajuar, por, afërsisht do të ishin sikurse ato për shkollën e Durrësit. Sipas raportit “*frekuentimi në Tiranë do të mbështetet krejtësisht ndër myslimanët*”¹. Pra, qeveria vjeneze, ndonëse zyrtarisht hapte shkolla katolike, praktikisht u mundësonte edhe nxënësve myslimanë, por edhe atyre ortodoksë që të mësonin në shkollat e saj.

Pengesat që nxirrnin autoritetet osmane për përhapjen e arsimit në gjuhën shqipe, bëri që në fillim të vitit 1912, banorët shqiptarë ortodoksë të dhjetë fshatrave të krahinës së Rekës, midis Gostivarit dhe të Dibrës t'u pohonin autoriteteve xhonturke se do ta ndërrojnë fenë dhe do të bëheshin katolikë, në qoftë se qeveria nuk shpejtonte në hapjen e shkollave nëpër fshatrat e tyre, në të cilat të mësohej gjuha shqipe “*me shkronja latine*”²(Myzyri 1994: 298). Kështu ata mendonin se me ndërrimin e fesë do të hynin nën *Kultusprotektoratin* austro-hungarez dhe do të fitonin të drejtën e shkollimit në gjuhën shqipe.

Vetëm në qytetin e Shkodrës, që nga fillimi i shek. XX, kishte shtatë shkolla austro-hungareze, kurse në gjithë vilajetin e Shkodrës kishte 21 të tilla; në vilajetin e Kosovës kishte tetë shkolla austro-hungareze, pa përmendur këtu shkollat katolike të Janjevës e Letnicës, ku mësimi është zhvilluar edhe në gjuhën sllave, kurse në vilajetin e Manastirit ishin tre të tilla (në sanxhakun e Manastirit) (Historia 2002: 301). Në vendbanime tjera shqiptare kanë ekzistuar shkolla, ku disa klerikë, krahas mësimi fetar, përpiqeshin t'i mësonin fëmijët dhe të rriturit që të lexojnë dhe të shkruajnë. Shkolla në gjuhën shqipe, të financuara nga qeveria e Austro-Hungarisë kanë vepruar edhe në fshatrat Shestan dhe Brisk, afër Tivarit, si dhe në vetë qytetin e Tivarit (Rexhepagiq 1970: 154-155).

Në pamundësi të çeljes së mjaftueshme të shkollave kombëtare shqipe për shkak të ndjekjes së një politike të ashpër të Portës së Lartë kundër arsimit shqip, mbylljes së shpeshtë edhe të atyre pak shkollave të hapura më parë, atdhetarët tanë do të përpiqen që t'i shfrytëzojnë shkollat e mbajtura nga Perandoria Habsburge, duke dërguar në to edhe fëmijët shqiptarë myslimanë dhe ortodoksë (Historia 2003, Asllani 2000: 62, Schwanke 1971: 88).

Sipas një promemorie të Ministrisë së Punëve të Jashtme të Austro-Hungarisë, menjëherë pas shpalljes së Pavarësisë, vetëm në Shqipërinë Veriore vepronin këto shkolla të financuara nga qeveria austro-hungareze: në qytetin e Shkodrës, Shkolla fillore françeskane, me pesë klasa. Në këtë shkollë ndiqnin mësimet 115 nxënës; Kolegji françeskan, në kuadër të të cilit vepronin katër shkolla. Një shkollë fillore me gjashtë klasë, ku mësonin 178 nxënës, një shkollë fillore me tre

¹*AIH*, Vj. 22-10-1020. Raport i konsullit të përgjithshëm Ritterit von Zambaur (konfidencialisht), për Vjenën, më 1912. (Më tej: *AIH*, Vj...).

²*Po aty*, Vj. 22- 20- 2039. Rekë (Dibër), më 27 janar 1912..

klasë, një shkollë tregtare, poashtu me tre klasë, si dhe Gjinnazi klasik, me katër klasë, ku ndiqnin mësimin 10 nxënës; Konvikti i malësorëve kishte 29 nxënës; Jetimorja mashkullore me 30 nxënës; një shkollë artizanati, ku ndiqnin mësimin 8 nxënës; në shkollën filllore femërore Stigmatine, 173 nxënës; Kopshti parashkollor jezuit kishte 338 fëmijë dhe shkolla ekonomike shtëpiake e për punë dore kishte 42 nxënës (Asllani 2000: 63-64).

Gjithnjë, sipas promemories së lartpërmendur, në fshatrat e rrethinës së Shkodrës, vepronin edhe këto shkolla, të financuara nga qeveria e Vjenës: Shkolla filllore femërore në Shirokë, ku ndiqnin mësimet 70 nxënës; Shkolla filllore mashkullore po në fshatin Shirokë me 33 nxënës; Shkolla filllore në Dajç, me 21 nxënës; Shkolla filllore mashkullore, në Juban, me 42 nxënës; Shkolla filllore mashkullore e Bushatit, me 40 nxënës dhe në Shkollën filllore në Cele, me 17 nxënës (Asllani 2000: 64).

Në promemorie, jepen gjithashtu të dhëna edhe për shkollat e financuara nga Austro-Hungaria edhe në Dioqezën e Sapës, të Lezhës dhe në Kryeabacinë e Mirditës. Në Dioqezën e Sapës, vepronin dy shkolla filllore mashkullore, dhe atë, një në Hajmel, ku mësonin 10 nxënës dhe një tjetër në Dajç, ku i ndiqnin mësimet 20 nxënës. Në Dioqezën e Lezhës kishte dy shkolla, ku ndiqnin mësimet një numër më i madh i nxënësve se në dy shkollat e mësipërme. Kështu, Shkolla filllore mashkullore e Kallmetit, kishte 60 nxënës, kurse në Shkollën filllore mashkullore të Lezhës, mësonin 47 nxënës. Në Kryeabacinë e Mirditës, vepronin gjithsej pesë shkolla. Në Shkollën filllore mashkullore të Kashnjetit, ndiqnin mësimet 8 nxënës, në Shkollën mashkullore të Oroshit, 22 nxënës, në atë të Spaçit, 13 nxënës, në Shkollën filllore mashkullore të Rrëshenit vetëm 6 nxënës dhe në Shkollën filllore të Milotit 13 nxënës (Asllani 2000: 64).

Sipas të dhënave të mësipërme, diplomatët austriakë, evidentonin 26 shkolla të të gjitha kategorive arsimore, vetëm në rrethet e Shkodrës, Lezhës dhe të Mirditës. Por, siç është vënë re edhe më lartë, në fillim të shek. XX, Austro-Hungaria ka financuar edhe shkolla të tjera shqiptare, si në: Shkup, Prizren, Manastir, Tiranë, Pejë, Gjakovë, Stubëll, Ohër etj. Megjithatë, sipas studiuësit J. Kastrati, rezulton se deri në shpalljen e Pavarësisë së Shqipërisë, qeveria e Vjenës, vetëm në vilajetin e Shkodrës financonte 47 shkolla filllore, nga të cilat 10 ishin shkolla femërore (Asllani 2000: 63). Edhe Donat Kurti, thekson se në prag të shpalljes së Pavarësisë, në Shqipëri, vepronin 47 shkolla shqipe katolike të financuara nga qeveria austro-hungareze, prej të cilave 10 ishin shkolla për vajza (Kurti 1935: 16).

Deri në shkëputjen përfundimtare nga Perandoria Osmane, shqiptarët përballeshin me vështirësi të mëdha edhe në fushën arsimore, prandaj, politika që ndoqi në këtë fushë Austro-Hungaria në Shqipëri, ishte shumë e dobishme për popullin tonë. Këto shkolla, do të ndihmojnë sadopak, në zbutjen e nevojave të popullit shqiptar për zhvillimin e arsimit në gjuhën shqipe. Shkollat e financuara nga qeveria austro-hungareze, ishin mjaft të përparuara për kohën. Në to jepnin mësim, mësues të përgatitur, përgjithësisht në shkollat e Austro-Hungarisë, si: Hilë Mosi, Kol Kodheli, Ndue Paluca, Kolë Margjini etj. (Asllani 2000: 65), të cilat ishin të një niveli

të lartë, për atë kohë. Austro-Hungaria, ndonëse ndihmoi mjaft në funksionimin e shkollave në Shqipëri, ajo “*nuk hapi asnjë shkollë gjermane*”(Ђорђевић 1913: 73), madje deri në fillim të shek. XX, në shumë shkolla të financuara nga qeveria e Vjenës është mësuar gjuha italiane.

Veprimtaria arsimore e Austro-Hungarisë ishte e përqendruar më tepër në vilajetin e Shkodrës dhe sidomos në vetë qytetin e Shkodrës, për shkak se pjesamë e madhe e popullsisë katolike shqiptare ishte e përqendruar në atë vilajet, dhe në vetë qytetin e Shkodrës ndodhej konsullata kryesore austro-hungareze për territoret shqiptare. Financimi i shkollave shqiptare do të realizohet pikërisht nëpërmjet kësaj konsullate. Pjesa më e madhe e këtyre shkollave ishin fetare dhe administroheshin nga institucionet katolike, dhe vetëm një pjesë e tyre ishin laike (fillore) ose profesionale. Në disa nga këto të fundit e frekuentonin mësimin edhe fëmijë shqiptarë myslimanë (Historia 2002: 88, Rexhepagiq 1970: 160, Rexhepagiq 1972: 187) dhe ortodoksë. Këto shkolla punonin sipas programeve austriake (Rexhepagiq 1970: 152).

Shkollat e mësipërme nuk do të kishin funksionuar pa ndihmën materiale të Austro-Hungarisë. Ajo financonte mësuesit, personelin teknikë të shkollave, kujdesej për mirëmbajtjen e tyre etj. Me kërkesën e qeverisë së Vjenës ishin marrë lejet nga Porta e Lartë, për hapjen e tyre. Vjena u kujdes edhe për furnizimin e atyre shkollave me tekste mësimore dhe me material tjetër shkollor. Në këtë mënyrë, Perandoria e Dyfishtë dha një kontribut të rëndësishëm për arsimimin e të rinjve shqiptarë të asaj kohe, e sidomos për ata të besimit katolikë.

2. Kontributi i Vjenës për botimin e librave dhe teksteve shkollore në gjuhën shqipe

Ministria e Punëve të Jashtme, ndihmoi financiarisht botimin e librave dhe teksteve shkollore në gjuhën shqipe. Ajo shpesh u akordonte shpërblime, autorëve shqiptarë, të cilët botonin studime të tyre ose përkthenin ndonjë vepër nga gjuhët e huaja. Mati Logoreci³, Viçenc Prenushi⁴, e shumë autorë të tjerë u ndihmuan financiarisht, në vazhdimësi për botimin e veprave të tyre.

Autorë të huaj, që bënë studime serioze mbi historinë e Shqipërisë apo mbi gjuhën shqipe, merrnin shpërblime nga Ministria e Jashtme austro-hungareze. Në prag të Luftërave Ballkanike, Ballhausplatzi, mori iniciativën për të përqendruar në Vjenë studimet shqiptare (studimet albanologjike). Disa shkencëtarë austro-hungarezë, të cilët ishin nismëtarë të asaj ndërmarrje, i dërguan një memorandum Ballhausplatzit, me të cilin i propozonin, që të fillohej botimi i një përmbledhje me dokumente për historinë mesjetare shqiptare (Prela 1965: 151). Autorët Dr. Thalloszy, Profesor Jireçeku dhe Dr. Milan Shuflay, kishin përfunduar një studim mbi historinë e Shqipërisë, të cilin e kishin titulluar “*Acta et Diplomata res Albaniae mediaevalis Illustrata*”. Vepra do të botohej në katër vëllime, prej nga 600-800 faqesh secili. Vëllimi i parë përfshinte periudhën nga antikiteti e deri në vitin 1343.

³AIH, Vj. 21-16-1671. Raport nr. 362/2 i konsullit Zambaur për MPJ. Shkodër, 9 gusht 1911.

⁴Po aty, Vj. 21-16-1679. Raport nr. 387/2, i konsullit Zambaur për MPJ. Shkodër, 31.VIII.1911.

Vëllimi i dytë përfshinte periudhën 1344-1421, kurse vëllimi i tretë dhe i katërt përfshinin periudhën nga viti 1422 e deri në vitin 1479, ku në “*qendër të vëmendjes*” ishte Skënderbeu dhe lufta kundër osmanëve. Shtypja e veprës, vëllimi i parë, planifikohej të fillonte në vitin 1911, kurse vëllimi i dytë do të fillonte në vitin 1912. Dy vëllimet e fundit parashikohej të përfundonin në vitin 1916. Meqë vëllimi i parë duhej të hynte në shtyp gjatë vitit 1911, Thalloczy, i kërkonte Ministrisë së Punëve të Jashtme që të shlyente këstin e parë për vitin 1911, i cili kapte shifrën prej 3.500 koronave. Nga shuma e mësipërme, një pjesë do të përdorej për mbulimin e shpenzimeve të vëllimit të parë dhe një pjesë do t’i jepej si shpërblim Dr. M. Shuffllay⁵.

Puna për botimin e veprës mbi Historinë e Shqipërisë, vëllimi I, duket se ishte nga fundi, në fillim të vitit 1912. Në shkurt të atij viti, Thalloczy, e njoftonte Ministrinë e Jashtme se “*Codex Diplomaticus i Shqipërisë*”, I, B, ishte gati dhe se nga fundi i atij muaji do të dilte nga shtypi, prandaj ai e luste Ministrinë, që të urdhëronte pagesën e këstit të dytë, prej 3.000 koronave. Kësti i parë, prej 3.500 koronave, ishte paguar më 12 janar 1912⁶.

Konsullata e përgjithshme perandorake e mbretërore në Shkodër, në fund të vitit shkollor bënte porosinë e nevojshme për tekste shkollore, për vitin shkollor që pasonte, pranë Ministrisë së Kultit dhe Arsimit në Vjenë. Konsulli i përgjithshëm dërgonte listën, ku shënonte numrin e ekzemplarëve të nevojshëm, të cilat gjatë muajve të verës botoheshin dhe në çdo fillimviti shkollor dërgoheshin në Shkodër. Ndërsa, konsullata e këtij qyteti i shpërndante nëpër shkolla sipas nevojës⁷.

Në shtator të vitit 1911, nga Ministria e Punëve të Jashtme në Vjenë u dërguan për në Konsullatën e përgjithshme të Shkodrës tekste mësimore. Konsullata urdhërohej, që ta njoftonte Ministrinë e Punëve të Jashtme për marrjen në dorëzim të teksteve të sipërpërmendura dhe njëkohësisht ta njoftonte nëse “*nevojiten tekste mësimore të tilla për rrethin administrativ të atjeshëm*”⁸. Njëkohësisht, urdhëroheshin konsullatat e Durrësit, Prizrenit, Shkupit dhe Mitrovicës, që ta njoftonin Ministrinë se nga sa ekzemplarë, të teksteve të sipërpërmendura, nevojiteshin për rrethet e tyre administrative⁹. Pasi bëhej shpërndarja e teksteve dhe e mjeteve mësimore nëpër shkolla, konsullatat i raportonin Vjenës shpërndarja ishte kryer me sukses¹⁰.

⁵AIH, Vj. 21-9-914. Memorandum Acta et Diplomata res Albaniae Mediaevalis Illustrata- Dr. Thalloczy, Profesor Jireçeku dhe Dr. von Shuffllay. 21 korrik 1911; *Po aty*, Vj. 21-9-912. Ekstrakti lidhur me ndihmën materiale që do t’i jepet Dr. Thalloczy, Profesor Jireçeku dhe Dr. von Shuffllay për botimin e veprës “*Acta et Diplomata res Albaniae Mediaevalis Illustrata*”. Vjenë, 25 tetor 1911.

⁶*Po aty*, Vj. 22-10-1089. Njoftim i Thalloczyt për MPJ. Vjenë, 7 shkurt 1912.

⁷*Po aty*, Vj. 21-16-1660. Njoftim nr. 230, që Zambaur i dërgonte nga Shkodra Ministrisë për Kultin dhe Arsimin p. e mb., më 14 dhe 30 qershor 1911.

⁸*Po aty*, Vj. 21-17-1725. Urdhëresë nr. 55484/6 e MPJ dërguar konsullatës së përgjithshme në Shkodër, si dhe konsullatave në Durrës, Prizren, Shkup dhe Mitrovicë, më 29 shtator 1911.

⁹*Po aty*.

¹⁰*Po aty*, Vj. 21-17-1733. Raport nr. 546/2, që Zambaur i dërgonte nga Shkodra MPJ në Vjenë, më 18 dhjetor 1911.

Krahas kërkesave për të ndihmuar financiarisht botimin e librave në gjuhën shqipe, Ministrisë së Punëve të Jashtme, i drejtoreshin edhe kërkesa për dhurimin e librave në gjuhën shqipe. Zakonisht kërkesa të tilla bëheshin nga ana e klubeve shqiptare. Klubi shqiptar i Shkodrës “Gjuha Shqype”, i shtroi një kërkesë konsullit të përgjithshëm austro-hungarez në atë qytet, Zambaur, që Ministria e Jashtme t’i dhuronte disa libra që kishin të bëjnë me Shqipërinë dhe shqiptarët. Në një njoftim që i dërgohej Zambaurit nga Vjena, në shkurt 1912, theksohej se ata (megjithëse në dokument nuk bëhet e qartë, me siguri është fjala për Ministrinë e Punëve të Jashtme), pajtoheshin t’i dërgonin libra klubit në fjalë, por me kusht që ato të mos jenë me përmbajtje politike¹¹. Qeveria austro-hungareze edhe në fillim të vitit 1912, kur kishte zënë fill Aleanca Ballkanike, pas arritjes së Marrëveshjes serbo-bullgare, vazhdonte të këmbëngulte që Lëvizja Kombëtare Shqiptare t’i përqendronte kërkesat e saj vetëm në të drejtat kulturore.

Kërkesat për ndihmë financiare, për botimin e veprave në gjuhën shqipe, rriteshin nga viti në vit. Ato bëheshin në mënyrë individuale ose nga klube dhe shoqëri shqiptare. Në disa raste, kërkesa të tilla i drejtoheshin Vjenës edhe nga autorë të huaj, por që kishin për objekt studimi historinë shqiptare ose gjuhën shqipe. Në vjeshtën e vitit 1912, Gjergj Fishta e kishte botuar një melodramë të titulluar “*Vllazëni*”. Konsulli Zambaur, i kishte propozuar Ministrisë së tij të Jashtme, që t’i akordonte Fishtës një ndihmë të jashtëzakonshme prej 200 frangave. Ky propozim gjeti mbështetjen e Ministrisë së Jashtme, e cila në tetor e autorizonte Zambaurin që të “*tërhiqte nga arka e Zyrës shumë prej 190,40 koronave (ekuivalenti i 200 frangave- F. R.)*” dhe t’ia dorëzonte Fishtës, për çka duhej të siguronte një dëftesë nga ai¹².

Kristo Luarasi edhe gjatë vitit 1912, vazhdonte të botonte libra në gjuhën shqipe në Shtypshkronjën e tij “*Mbrothësia*” në Sofje. Por, ashtu si edhe më përpara edhe më 1912, ai vazhdonte të përballej me vështirësi financiare. Prandaj kishte kërkuar nga qeveria austro-hungareze që t’i aprovonte një ndihmë financiare. Pasi kishte marrë në shqyrtim kërkesën e Luarasit, në dhjetor 1912, Ministria e Jashtme austro-hungareze e vinte në dijeni atë se i kishte dërguar shumë prej 500 frangave, nga të cilat 250 franga, i jepeshin atij si “*kontribut për shpenzimet e shtypshkrimit të gramatikës shqiptare*” dhe 250 franga, të tjera “*si çmim për blerjen e 500 ekzemplarëve të kësaj gramatike*”¹³.

Me ndihmën financiare të Austro-Hungarisë, u botuan edhe libra të tjerë në gjuhën shqipe, si: *Historia e Turqisë* e përkthyer nga Dom Ndoc Nikaj, *Historia e Shqipërisë* e Dom Ndoc Nikajt, e botuar nga Faik Konica në Bruksel, *Krestomacia e Qiriazit* (Prela 1965: 151) e shumë libra të tjerë. Ndihamat e qeverisë së Vjenës, për botimet në gjuhën shqipe ishin shumë të rëndësishme, pasi për arsye të ndryshme

¹¹*Po aty*, Vj. 22-14-1433. Njoftim nga Vjena për konsullin e përgjithshëm në Shkodër, Zambaur. Vjenë, 23 shkurt 1912.

¹²*Po aty*, Vj. 22-10-1093. Njoftim sekret nr. 4253, i MPJ për konsullin Zambaur në Shkodër. Vjenë, 9 tetor 1912.

¹³*Po aty*, Vj. 22-22-2205. Njoftim i MPJ për Kristo Luarasin. Vjenë, 5 dhjetor 1912.

shqiptarët e kishin të vështirë të botonin, pa një ndihmë financiare të jashtme, kurse Perandoria Osmane, nënshtetas të së cilës ishin shqiptarët, jo që nuk i ndihmonte në këtë drejtim, por u nxirrte dhe mjaft pengesa.

3. Kontributi financiar për organet e shtypit shqiptar

Një fushë tjetër në të cilën kontribuoi financiarisht qeveria austro-hungareze ishte edhe ajo e shtypit shqiptar. “Albania” e Faik Konicës, e cila fillimisht u botua në Bruksel, pastaj në Londër, “Drita” e Shahin Kolonjës, që botohej në Sofje, “Kombi”, i Sotir Pecit, në Bosoton etj., morën ndihma të rregullta financiare nga Ministria e Punëve të Jashtme e Austro-Hungarisë. Në vitin 1911, Mustafa Hilmi Leskoviku, kishte filluar botimin e një gazete me emrin “Drita”*. Si rezultat i kushteve të vështira ekonomike, redaktori i “Dritës”, iu drejtua me një kërkesë konsullit austro-hungarez në Manastir, duke iu lutur atij që kërkesën t’ia dërgonte Ministrisë së Jashtme, me qëllim që kjo e fundit t’i aprovonte një ndihmë financiare për gazetën e tij. Në fillim të majit, konsulli austro-hungarez, Halla, kërkesën e Leskovikut ia dërgoi Vjenës dhe bashkë me të i dërgoi edhe një propozim për miratimin e saj. Propozimin e tij, konsulli austro-hungarez në Manastir, e arsyetonte me faktin se Vjena, me një vendim të 29 dhjetorit 1909, kishte miratuar një ndihmë financiare për gazetën “Bashkimi i Kombit”, dhe “Drita”, sipas tij, ishte vazhdim i gazetës së parë, prandaj do të ishte mirë që t’i miratohej një ndihmë¹⁴. Siç duket ky propozim gjeti mbështetje në Ministrinë e Jashtme. Sipas një dokumenti të vitit 1912, Leskoviku, merrte ndihmë të rregullt financiare nga Vjena, nga 1.000 franga në çdo tremujor. Ministria e Punëve të Jashtme e autorizonte konsullin Halla në Manastir, që Leskovikut t’i paguante këstin prej 1.000 frangave, për një tremujor¹⁵. Sipas një njoftimi tjetër që i dërgohej konsullit Halla, në fillim të qershorit, njoftohej ai se Ministria e Jashtme kishte miratuar dhënien e 1.000 frangave për Mustafa Hilmi Leskovikun, në çdo tremujor¹⁶. Në fillim të korrikut, Ballhausplatzi, e njoftonte konsullin e saj në Manastir, Halla, se i kishte dërguar 1.000 franga, për t’ia dorëzuar redaktorit të gazetës “Drita”, si ndihmë financiare për tremujorin e radhës¹⁷. Në dhjetor 1912, Halla e njoftonte Ministrinë e Punëve të Jashtme se fillimi i Luftës Ballkanike, kishte shkaktuar mjaft

*“Drita”, gazetë javore, kurse nga numri 27 filloi të dilte dy herë në javë. Ajo ishte gazetë politike, dhe shoqërore në gjuhën shqipe dhe turke. Drejtor i saj Mustafa Hilmi Leskoviku. “Drita” botohej në Manastir dhe numri i parë i saj doli më 3 mars 1911. Ajo u botua gjithsej 88 numra, deri në vitin 1912. Moto e sa ishte: “Mpron të drejtat kombiare politike e literate”. (Daka1971: 198).

¹⁴AIH, Vj. 22-14-1488. Raport konfidencial, nr. 36, i konsullit austro-hungarez në Manastir, Halla për MPJ. Manastir, 9 maj 1912.

¹⁵Po aty, Vj. 22-14-1474. Njoftim nr. 4254, rreptësisht konfidencial për konsullin Halla në Manastir. Pa datë dhe pa firmë.

¹⁶Po aty, Vj. 22-14-1483. Njoftim nr. 2388, i MPJ për konsullin Halla në Manastir. Vjenë, 10 qershor 1912.

¹⁷Po aty, Vj. 22-14-1482. Njoftim nr. 2810 i MPJ për konsullin e saj në Manastir, Halla. Vjenë, 6 korrik 1912.

probleme, siç ishte edhe “*ndalimi i komunikimit të postës së Turqisë evropiane*”, çka e kishte detyruar “*Dritën*” ta ndërpriste botimin e saj¹⁸.

Gjatë vitit 1912, atdhetari shqiptar, Joan Mihail Lehova, i cili vepronte në koloninë shqiptare të Rumanisë, kishte filluar të zhvillonte korrespondencë me një Charl L’Pashau. Qëllimi kryesor i kësaj korrespondence ishte që të shkëpuste ndonjë ndihmë financiare për gazetën që ai planifikonte ta themelonte në Konstancë, të njohur me emrin “*Atdheu*”*. Në një letër, që Charl L’Pashau i dërgonte Lehovës, nga fundi i majit 1912, theksonte se ai përkrahte idenë e themelimit të një gazete të lirë, nacionaliste, mbrojtëse të të drejtave të popullit shqiptar brenda caqeve të Kushtetutës osmane dhe të përhapjes së ideve të bashkimit kombëtar dhe të përparimit kulturor e ekonomik. Ne, theksonte në letrën e tij L’Pashau, nuk ndjekim asnjë synim egoist. Prandaj, nuk kërkohej ndonjë shërbim i posaçëm, “*përveç ndonjë fiale që mund të thuhet herë pas here mbi qëndrimin tonë (austro-hungarez- F.R.) dashamirës e të paiteruesar ndaj kombit shqiptar*”. Por ne, theksonte L’Pashau, nuk dëshirojmë në “*asnjë mënyrë*” që gazeta të shkonte më larg se kaq. Sipas tij gazeta duhej të ishte shqiptare dhe t’i shërbente “*vetëm kauzës kombëtare, pa marrë parasysh interesat e huaja, as tonat, as ato të të tjerëve*”. Në fund të letrës, Charl L’Pashau, kërkonte nga Lehova, që t’i jepte të dhëna më të hollësishme rreth botimit të gazetës¹⁹.

Pasi Lehova i shkroi hollësisht mbi shpenzimet e botimit të gazetës, L’Pashau, i përgjigjej në një letër tjetër atij duke vënë në dukje se ai kishte biseduar me disa “*persona të këtushëm (në Vjenë- F. R.), që interesohen për çështjen shqiptare*” dhe se kishte siguruar një ndihmë prej 900 frangave për çdo tremujor. Shuma tremujore prej 900 frangave sipas Charl L’Pashaut do t’i jepej Lehovës për dy vjet. Në fund të letrës, L’Pashau kërkonte nga Lehova që ta njoftonte se kur do të dilte numri i parë i gazetës, në mënyrë që t’ia dërgonte këstin e parë. Shpenzimet mujore të botimit të gazetës, sipas Lehovës arrinin shifrën e 600 frangave në muaj²⁰, kurse ndihma që do të merrte nga Vjena arrinte në gjysmën e asaj shifre. Në përgjigje të letrës së mësipërme që Lehova i dërgonte L’Pashaut, pasi fillimisht e falënderonte për interesimin e tij dhe të tjerëve “*për kauzën shqiptare*” theksonte se ai megjithëse kishte bërë përpjekje maksimale për shkurtimin e shpenzimeve të gazetës, që planifikonte ta nxirrte, duke ulur numrin nga 1.500 në 1.000 kopje, por përsëri shpenzimet arrinin në 1.250 franga për një tremujor dhe meqë ai nuk kishte burime të tjera financiare, e kishte të pamundur të fillonte botimin e gazetës, pa e siguruar paraprakisht shumën e mësipërme. Prandaj, i lutej L’Pashaut, nëse do kishte mundësi t’ia siguronte edhe shumën tjetër, në mënyrë që të fillonte menjëherë nga puna²¹.

¹⁸ *Po aty*, Vj. 22-14-1475. Njoftim rezervat i konsullit Halla, për ministrin e Jashtëm Berchtold. Vjenë, 5 dhjetor 1912.

* “*Atdheu*”, do të dalë dy herë në muaj dhe drejtohej nga avokati Joan N. Mihail Lehova. Ajo ishte gazetë politike, shoqërore, kulturore, letrare, folkloristike etj., në gjuhën shqipe. Numri i parë doli më 1 gusht 1912, kurse numri i fundit (67) doli më 1914. 36 numrat e parë u botuan në Konstancë të Rumanisë, kurse numrat tjerë dolën në Shqipëri. (Daka 1971: 202).

¹⁹ *AIH*, Vj. 22-14-1468. Letër e Charl L’Pashau, për Joan N. Mihail Lehova. Vjenë, 24 maj 1912.

²⁰ *Po aty*, Vj. 22-14-1470. Letër e Charl L’Pashau, për Joan Mihail Lehovën. Vjenë, 15 qershor 1912.

²¹ *Po aty*, Vj. 22-14-1489. Letër e J. N. Mihail Lehovës për Charl L’Pashau. Konstancë, 19 qershor 1912.

Më 29 qershor Charl L’Pashau, i kishte dërguar një letër tjetër Lehovës, në të cilën e njoftonte se do t’i siguronte shumën prej 1.250 frangave në tremujor. Prandaj, në fillim të korrikut, Lehova pasi e falënderonte për angazhimin e tij, e njoftonte se numri i parë i gazetës “*Atdheu*”, do të dilte menjëherë pasi ai të kishte marrë çekun e tremujorit të parë të ndihmës financiare²². Siç duket, Lehovës iu dërgua ndihma e premtuar, pasi më 1 gusht të vitit 1912, ai nxori numrin e parë të gazetës së tij “*Atdheu*” (Daka 1971: 202). Ndihamat për organet e shtypit shqiptar, jepeshin zakonisht nga Ministria e Jashtme, por, në këtë rast ndihmat u siguruan nga personalitete vjeneze, të cilët ishin të interesuar për zhvillimin e çështjes shqiptare në përgjithësi dhe të shtypit shqiptar në veçanti.

Gjatë vitit 1912, Ministria e Jashtme e qeverisë së Vjenës, vazhdoi t’i jepte ndihmë financiare prej 6.000 frangash në vit, redaktorit të gazetës “*Shqiptari*”, Dervish Himës. Këto ndihma, ai i merrte nëpërmjet kësteve tremujore, prej nga 1.500 koronave. Por në vitin 1912, atij i ishte miratuar pos ndihmës së zakonshme, nga mesi i vitit, edhe një ndihmë e jashtëzakonshme prej 2.000 frangave, kurse në dhjetor të atij viti iu miratua edhe një ndihmë tjetër e jashtëzakonshme prej 3.000 frangave²³.

Mund të konstatohet se në vitet 1909-1912, u rrit numri i gazetave shqipe, të cilat morën ndihma nga qeveria austro-hungareze. Disa nga këto gazeta, as që do mund të ekzistonin pa ndihmën e qeverisë vjeneze. Pati gazeta që u financuan tërësisht, të tjera u ndihmuan pjesërisht dhe pat të tilla që morën ndihma në kohë të caktuara, por që nuk vareshin plotësisht nga ajo ndihmë. Ndihamat austro-hungareze për organet e shtypit shqiptar, ndihmuan në pasurimin e tij me gazeta të reja dhe sigurisht në rritjen e cilësisë si dhe në informimin e lexuesit shqiptar për ngjarjet politike dhe ngritjen e vetëdijes së tij kombëtare.

4. Mbështetja financiare e qeverisë vjeneze për klubet shqiptare

Pas triumfit të revolucionit xhon-turk, në korrikun e vitit 1912, në shumë qendra të banuara nga shqiptarët u themeluan klube kulturore shqiptare. Por, në të shumtën e rasteve ato e kishin të vështirë të funksionin për shkak të mungesës së mjeteve financiare. Prandaj, shumë klube shqiptare morën ndihma nga Austro-Hungaria. Në janar 1912, klubi i Filatit, do t’i drejtohet përsëri për ndihmë, qeverisë austro-hungareze. Nevoja për ndihma, sipas konsullit Bilinski, ishte rritur si rezultat i përpjekjeve të klubit për hapjen e shkollave shqipe në Filat, Koska, Janiar dhe Liobo. Këto njoftime konsulli i kishte marrë nga vëllai i sekretarit të klubit, Rexhep beu. Kësaj radhe diplomati austro-hungarez i propozonte Ministrisë së tij të Jashtme, që t’i aprovonte klubit në fjalë, një ndihmë prej 300 koronave²⁴. Më 2 shkurt, Vjena, e

²²*Po aty*, Vj. 22-14-1493. Letër e J. N. Mihail Lehovës për Charl L’Pashau. Konstancë, 6 korrik 1912.

²³*AIH*, Vj. 22-12-1201. Njoftim i Drejtorisë së Wiener-Bankverein. Vjenë, 1 gusht 1912; *Po aty*, Vj. 22-12-1202. Dokumenti *Ad Shqipëria* i nënshkruar nga N. Nemes. Vjenë, 6 dhjetor 1912.

²⁴*Po aty*, Vj. 22-14-1428. Raport sekret, nr. 4, i konsullit Bilinski për MPJ. Janinë, 22 janar 1912.

njoftonte konsullin Bilinski, se klubit shqiptar të Filatit “*Shoqëria Vëllazëri*”, i kishte aprovuar ndihmën prej 300 koronave²⁵.

Në një raport që i dërgohej Vjenës nga Shkodra, në shkurt 1912, theksohej se klubi i atjeshëm “*Gjuha Shqype*”, kishte dorëzuar një qarkore konsullatave të huaja, parisë së vendit si dhe miqve që banonin brenda dhe jashtë vendit, se kishte ndërmarrë një nismë për themelimin e një Biblioteke Kombëtare në Shkodër. Prandaj, klubi kërkonte ndihmë për pasurimin sa më të madh të saj. Konsullata austro-hungareze në Shkodrës, i propozonte Ministrisë së Jashtme në Vjenë, që t’i dërgonte vepra në gjuhën shqipe dhe të huaj, në një vlerë prej 600-700 koronave²⁶.

Qeveria austro-hungareze, në vitet 1909-1912, ndihmoi në forma të ndryshme klubet shqiptare. Në radhë të parë ajo i ndihmoi financiarisht klubet, duke u akorduar shuma të caktuara, të cilat u shfrytëzuan për mbajtjen e tyre, ose për hapjen e shkollave në gjuhën shqipe. Ndihmë tjetër ishte edhe mbledhja e librave në gjuhën shqipe si dhe e librave të tjerë, që kishin të bënin me Shqipërinë dhe shqiptarët, të cilat ua dërgonte atyre. Gjithashtu qeveria e Vjenës, ndonëse fshehurazi, mbështeti edhe politikisht klubet shqiptare, me qëllim që ato të orientoheshin kundër politikës ruse në Ballkan.

5. Mbështetja financiare për fenë katolike dhe personalitete shqiptare

Ministria e Punëve të Jashtme e Austro-Hungarisë dha ndihma të vazhdueshme financiare për priftërinjtë katolikë shqiptarë, personalitete me ndikim, si dhe mirëmbajtjen dhe ndërtimin e objekteve fetare.

Ndihma të rregullta, prej 2.000 frangave për çdo tremujor merrte kapedani i Mirditës, Marka Gjoni²⁷. Në fund të dhjetorit, njoftohej konsulli Zambaur, se shuma prej 2.000 frangave e destinuar për Marka Gjonin, e cila përbënte këstin e tremujorit të parë, për muajt janar-mars 1912, kishte arritur në zyrën e postës perandorake dhe mbretërore në Shkodër. Autorizohej konsulli që ta tërhiqte atë dhe t’ia dorëzonte kapedanit të Mirditës²⁸.

Në çdo fundviti, Gjergj Fishta i parashtronte nga një lutje Ministrisë së Jashtme, për t’ia vazhduar ndihmën personale prej 500 koronave edhe për vitin pasardhës. Kështu, në dhjetor 1911, ai i kishte paraqitur një kërkesë Ministrisë në fjalë për t’ia vazhduar ndihmën edhe për vitin 1912. Kërkesa e tij, ishte mbështetur edhe nga konsulli i përgjithshëm në Shkodër, i cili i propozonte Ballhausplatzit aprovimin e kërkesës²⁹.

²⁵Po aty, Vj. 22-14-1429. Njoftim sekret, nr. 535, i MPJ për konsullin në Janinë, Bilinski. Vjenë, 2 shkurt 1912.

²⁶Po aty, Vj. 22-14-1430. Raport nga Shkodra për MPJ. Shkodër, 8 shkurt 1912.

²⁷Po aty, Vj. 21-11-1169. Dëftesë e kapedanit Marka Gjoni, bashkëngjitur raportit nr. 119, që konsulli Zambaur i dërgonte MPJ. Shkodër, 19 tetor 1911.

²⁸Po aty, Vj. 21-11-1171. Njoftim nr. 3380 i MPJ për konsullin Zambaur në Shkodër. Vjenë, 28 dhjetor 1911.

²⁹Po aty, Vj. 21-5-545. Raport i konsullit Zambaur për ministrin e Jashtëm Aehrenthal. Shkodër, 14 dhjetor 1911.

Kishte raste kur rrogat që merrnin nga qeveria austro-hungareze, të mos u mjaftonin priftërinjve shqiptarë. Prandaj, ata kërkonin edhe ndihma të jashtëzakonshme. Kështu, në shkurt të vitit 1912, famullitari i Planit, Atë Tomë Gjeka, kërkonte nga Ministria e Jashtme, që t'i akordonte një ndihmë të jashtëzakonshme prej 300 koronave. Në arsyetimin e tij, ai theksonte se ishte detyruar të *“përballonte privacione të mëdha”*, si dhe kishte hyrë në borxhe³⁰. Peshkopit të Pulatit, Bernardin Shllakut, Ministria e Jashtme, i kishte akorduar një ndihmë të jashtëzakonshme prej 300 koronave. Prandaj, në maj të atij viti ai i paraqiste asaj një dëftesë³¹.

Në qershor 1912, abati i Mirditës, imzot Preng Doçi, kërkonte nga Ballhausplatzi, që t'i *“riakordonte”* një ndihmë të jashtëzakonshme prej 20.000 frangave. Konsulli Zambaur, i rekomandonte Ministrisë së Jashtme, që kërkesa e P. Doçit të aprovohej³². Kurse ndihmat e rregullta për kapedanin e Mirditës vazhdonin edhe gjatë vitit 1912. Sipas një njoftimi, të 6 korrikut, Ministria e Jashtme e autorizonte konsullin Zambaur, të tërhiqte nga zyra e postës së atjeshme shumë prej 2.000 frangave, me të cilat do të mbulonte tremujorin korrik-shtator të atij viti, për Marka Gjonin³³.

Në një njoftim që i dërgohej konsullit të përgjithshëm në Shkodër, Ritteri von Zambaur, në gusht të vitit 1912, autorizoj konsulli që të tërhiqte nga zyra e atjeshme postare, shumë prej 10.000 frangave, nga e cila 5.000 franga do t'i jepeshin imzot Serreqit dhe nga 2.500 të tjera peshkopit të Sapës dhe kryeabatit të Mirditës³⁴. Ndihmën e mësipërme, von Zambaur ua kishte dorëzuar arkipeshkvit Serreqi, peshkopit Koleci dhe kryeabatit Preng Doçi. Prandaj, i paraqiste Ministrisë së Jashtme, dëftesat e tyre³⁵. Gjatë atij muaji Serreqi i paraqiti Ballhausplatzit edhe dy dëftesa të tjera, me të cilat vërtetonte se kishte marrë nga 1.000 franga. Fillimisht atij i ishin dhuruar 1.000 franga për të mbuluar shpenzimet e udhëtimit në Malësinë e Madhe me *“qëllimin e paqëtimit të vendit”*, kurse ndihma tjetër, po prej 1.000 frangave i ishte dhënë atij për *“të shpërndarë ilaçe”* në Malësinë e Madhe³⁶. Siç duket Jak Serreqi përpos veprimtarisë së tij fetare, merrej edhe me veprimtari bamirëse, për çka shpërblehej nga qeveria austro-hungareze.

Dervish Hima vazhdoi të merrte ndihma financiare nga Vjena edhe gjatë vitit 1912. Sipas një njoftimi të Ministrisë së Jashtme, në janar 1912, atij do t'i jepeshin 1.500 franga, me të cilat do të *“likuidohej kësti i janarit”*³⁷. Po në janar të atij viti,

³⁰Po aty, Vj. 22-18-1859. Lutje e Atë Tomë Gjekës, famullitar i Planit, drejtuar MPJ. Shkodër, 22 shkurt 1912.

³¹Po aty, Vj. 22-5-524. Raport i Zambaurit për MPJ. Shkodër, 7 maj 1912.

³²Po aty, Vj. 22-12-1292. Raport sekret, nr. 84, i konsullit Zambaur për MPJ. Shkodër, 14 qershor 1912.

³³Po aty, Vj. 22-12-1296. Njoftim sekret, nr. 2795, i MPJ për konsullin në Shkodër, Zambaur. Vjenë, 6 korrik 1912.

³⁴Po aty, Vj. 22-5-526. Njoftim nr. 49, i MPJ për konsullin në Shkodër, riteri von Zambaur. Vjenë, 6 gusht 1912.

³⁵Po aty, Vj. 22-5-528. Raport i konsullit Zambaur për MPJ. Shkodër, gusht 1912.

³⁶Po aty, Vj. 22-18-1856. Dy dëftesa të Jak Serreqit për MPJ. Shkodër, 22 dhe 27 gusht 1912.

³⁷Po aty, Vj. 22-10-1073. Njoftim i MPJ për këshilltarin Graf. Vjenë, 19 janar 1912.

jepej autorizim për t'i dorëzuar Gjergj Pekmezit, shumë prej 200 koronave. Brenda dy-tre ditësh shuma në fjalë i ishte dorëzuar atij³⁸.

Në maj të vitit 1912, Fazil pashë Toptani ndodhej në Nicë, prej nga kishte kërkuar një ndihmë financiare nga Ministria e Jashtme. Ministria kishte aprovuar kërkesën në fjalë dhe e autorizonte Departamentin 2, që shumë prej 500 frangave t'ia dërgonte Fazil Toptanit, në Nicë³⁹. Një atdhetar tjetër shqiptar, që merrte shpesh ndihma nga qeveria e Vjenës, ishte edhe Kristo Luarasi. Në mars 1912, atij i ishte dorëzuar një ndihmë e jashtëzakonshme prej 1.000 frangave, kurse në qershor iu dorëzua një ndihmë tjetër prej 900 frangave⁴⁰.

Sipas një raporti që nënkonsullata perandorake ruse në Prizren i dërgonte Ministrisë së saj të Punëve të Jashtme, në fillim të shtatorit 1912, vinte në dukje se argjipeshkvi katolik i Shkupit*, i cili banonte në Prizren, si dhe të gjithë priftërinjtë e atij rajoni konsullor merrnin rroga nga konsullata austro-hungareze e atij qyteti (Dokumente 2006: 221).

Edhe pas shpalljes së Pavarësisë së Shqipërisë, në Nëntorin e vitit 1912, Perandoria Austro-Hungareze vazhdoi t'i mbështeste financiarisht disa personalitete shqiptare ose të afërmit e tyre. Sipas, Franc Nopçës, në fundin e vitit 1912, Ballhausplatzi, i dërgoi zonjës së Ismail Qemalit, e cila aso kohe jetonte në Nicë, një shumë të madhe parash(*Udhëtime* 2007: 409).

Ndihmat financiare, që qeveria austro-hungareze u dha priftërinjve katolikë shqiptarë dhe kishave të atij riti fetar, ndihmoi jo vetëm në ruajtjen e fesë katolike ndër shqiptarët, por edhe meremetimin e objekteve të vjetruara fetare si dhe ngritjen e objekteve të reja, çka ndikoi në shtimin e numrit të besimtarëve katolikë. Ndihmat për personalitete të shquara shqiptare, të asaj periudhe, ndikoi në zhvillimin e mëtejshëm të Lëvizjes Kombëtare Shqiptare, sidomos në fushën kulturore. Shumë nga këta personalitete do ta kishin të vështirë të ushtronin veprimtarinë e tyre në favor të çështjes kombëtare, pa ndihmat financiare të Vjenës.

6. Ndarja e bursave për nxënës dhe studentë shqiptarë

Një fushë tjetër në të cilën kontribuoi Austro-Hungaria ishte edhe arsimimi i të rinjve shqiptarë në shkollat e saj, me bursa nga Ministria e Punëve të Jashtme. Gjatë vitit 1912, në shkollat austro-hungareze, i filluan mësimet disa të rinj shqiptarë. Nikollë Dajçi (Kolaj), e dërgua në Universitetin e Innsbrukut për të ndjekur studimet e teologjisë dhe filozofisë. Rrok Gurashi, në fund të vitit 1912, pas Shpalljes së Pavarësisë, dërgohet në Austro-Hungari për të ndjekur studimet e teologjisë dhe filozofisë në Kolegjin Françeskan të Gracit. Pashko Zojzi, u dërgua në Austro-Hungari për të studiuar teologji dhe filozofi, Jovan Adami, pasi siguron një bursë austro-hungareze me ndihmën e atdhetarit Kristo Luarasi, shkoi në Salzburg ku fillimisht

³⁸*Po aty*, Vj. 22-8-805. Autorizim i MPJ për Departamentin 2. Vjenë, 16 janar 1912.

³⁹*Po aty*, Vj. 22-10-1019. Autorizim i MPJ për Departamentin 2. Vjenë, 15 maj 1912.

⁴⁰*Po aty*, Vj. 22-22-2202. Dokument mbi Kristo Luarasin. Vjenë, 27 qershor 1912.

* Kryepeshkëv i Ipeshkëvisë Shkup-Prizren, me seli në Shkup, ishte Imzot Lazër Mjeda, vëllai i poetit Ndre Mjeda. Gjatë viteve 1922-1925, ai shërbente në ipeshkëvninë e Shkodrës.

mbaroi shkollën e mesme e pastaj ndoqi mësimet edhe në Institutin e Arkitekturës, ku mori titullin e inxhinierit të arkitekturës. Remzi Baçe, në vjeshtën e 1912, pasi siguroi një bursë, nëpërmjet Eqrem bej Vlorës, shkoi në Vjenë për të mbaruar shkollën e mesme *Theresiana*. Po në Vjenë, më 1919 mbaroi edhe Fakultetin Teknik (Asllani 2000).

Sipas E. Durham, pjesa më e madhe e klerikëve katolikë shqiptarë, kishin mbaruar shkollimin në shkollat austro-hungareze. Në librin e saj *“Njëzet vjet ngatërresa ballkanike”*, ajo shkruan: *“priftërinjtë e Malësive, përveç disave, ishin të gjithë shqiptarë, që kishin kryer studimet, pothuaj secili në Austri”* (Durham 2001: 194).

Në shkollat austro-hungareze u arsimuan edhe shumë mësues shqiptarë. Mësuesit e shkollës së Prizrenit, Kolë Kodheli dhe Ndue Paluca janë shkolluar në Austro-Hungari (Rexhepagiq 1970: 189). Në Klagenfurt ishte një Shkollë Normale, ku kanë studiuar disa të rinj shqiptarë. Hilë Mosi, përmend të paktën 15 mësues* katolikë shqiptarë që i shkolloi qeveria e Vjenës (Myzyri 2004: 63).

Nga fundi i vitit 1914, në Ministrinë e Jashtme austro-hungareze mbahet një mbledhje në të cilën diskutohet çështja e shkollave në Shqipëri. Pas një sërë diskutimesh, u arrit në përfundimin se aksioni shkollor i Austro-Hungarisë në Shqipërinë e Veriut *“megjithë mungesat e tij, ia kishte arritur qëllimit”*, pra kishte mundësuar që të ruhej e pashuar *“ndërgjegja kombëtare te shqiptarët katolikë”* (Asllani 2000: 90-91).

Ndihma që dha Austro-Hungaria për arsimimin e rinisë shqiptare që nga mesi i shek. XIX, e sidomos në fillim të shek. XX, ishte e një rëndësie të madhe. Arsimi përbënë një element të pazëvendësueshëm për civilizimin e një populli, i cili në atë kohë ishte shumë i nevojshëm të përhapej në Shqipërinë e prapambetur nën sundimin osman. Dhe Austro-Hungaria, u ndihmoi shqiptarëve në këtë drejtim, duke hapur shkolla shqipe në Shqipëri dhe duke arsimuar të rinjtë shqiptarë në shkollat e saj, të cilët më vonë kontribuan në zhvillimin e fushave të ndryshme të jetës në shoqërinë shqiptare.

Резиме

Од средината на деветнаесеттиот век, австроунгарската влада почна да се интересира за албанското прашање. Користејќи ги правата кои ги обезбедуваше Култуспротекторатот, интересот на Виена за албанското прашање постојано растеше. Ривалството меѓу Австро-Унгарија и Русија за доминација на балканските простори направи да владата на Виена да помогне за развојот на албанското образование и култура. Помагајќи им на албанските

* Sipas Hilë Mosit “nja 15 mësojsa gegë qi kanë mësue pedagogji në Austri, e janë si mësojsa ndër mësonjëtoret shqype katolike qi i mban Austria në Gegëri”. (Myzyri 2004: 63)

во овие области, таа имаше за цел да обезбеди поддршка за нив против руското влијание.

Австро-Унгарија отвори и финансираше неколку училишта на османлиските територии, населени од Албанци од католичка вероисповест. Обезбеди финансиска помош за издавање учебници и книги на албански јазик. Финансираше превод на книги од странски автори, кои како предмет на проучување ги имаа Албанија или Албанците.

Неколку тела на албанскиот печат примаа редовна финансиска помош од Министерството за надворешни работи на Австро-Унгарија. Исто така, помош добиваа и албанските културни клубови, како и помош за одржување или изградба на католички цркви. Многу албански познати личности беа финансиски помогнати од Виена и сето тоа беше направено за да им се овозможи да го развијат своето дејство во интерес на албанското прашање.

Владата на Виена додели школарини за албански ученици и студенти, на кои им овозможи да ја следат наставата во австроунгарските училишта или универзитети. Повеќето од нив студираа на стручни училишта, кои недостасуваа во териториите населени од Албанци. Образложението на Министерството за надворешни работи беше дека Албанците имаат потреба од стручен кадар, па затоа се обврзала да им помогне во оваа насока.

Bibliografi

- AIH – Haus Hof und Staats Archives, Politisches Archives, Wien, Arkivi i Institutit të Historisë në Tiranë, Fondi Dokumente të sjella nga Arkivi i Vjenës dhe të përkthyer në shqip, Vj. 21-2-286. Dokumenti: Protektorati i kultit dhe politika intervencioniste).*
- Asllani Uran. 2000. *Studentët shqiptarë në Austri dhe kontributi i tyre për shtetin shqiptar*. Tiranë: Ilar.
- DakaPalok. 1971. „Bibliografi retrospektive e shtypit periodik shqiptar e mbi Shqipërinë e viteve 1848-1944“. *Studime Historike*, Nr. 4. Tiranë.
- Dokumente ruse për kryengritjen shqiptare më 1912*. 2006. Instituti i Historisë në Prishtinë, Përgatitur për botim nga M. Shatri dhe R. Abdyl, Prishtinë.
- Durham Edith. 2001. *Njëzet vjet ngatërresa ballkanike*. Tiranë.
- Historia e arsimit dhe e mendimit pedagogjik shqiptar, vëllimi I*. 2003. Tiranë: Nënë Tereza.
- Historia e Popullit Shqiptar, vëllimi i dytë, Rilindja Kombëtare, Vitet 30 të shek. XIX-1912*. 2002. Tiranë: Toena.
- Koliqi Hajrullah. 2002. *Historia e arsimit dhe e mendimit pedagogjik shqiptar*. Prishtinë: Libri Shkollor.
- Kurti P., Donat O.F.M. 1935. *Vepra kulturele e elementit katolik në Shqipëri*. Shkodër: Botim i “Hyllit të Dritës”.

- Myzyri Hysni. 1994. „Lufta e shqiptarëve të Maqedonisë për shkollën shqipe gjatë viteve 1908-1912“. *Shqiptarët e Maqedonisë*. Shkup: BFIM.
- Myzyri Hysni. 2004. *Shkolla Normale e Elbasanit (1909-1912)*. Tiranë: albPAPER.
- Prela Zef. 1960. „Mbi politikën austro-ungare në Shqipëri në çerekun e fundit të shek. XIX“. *Buletin i Universitetit Shtetëror të Tiranës*– Seria Shkencat Shoqërore, Nr. 1. Tiranë.
- Prela Zef. 1962. „Problemi shqiptar dhe politika austro-hungareze (1897-1912)“. *Mbi Lëvizjen Kombëtare Shqiptare*, (Përmbledhje studimesh kushtuar 50 vjetorit të shpalljes së Pavarësisë). Tiranë.
- Prela Zef. 1965. „Problemi kombëtar shqiptar dhe Kultusprotektorati austro-hungarez- (Fundit i shek. XIX- Fillimi i shek. XX)“. *Studime Historike*, Nr. 3. Tiranë.
- Rexhepagiq Jashar. 1970. *Zhvillimi i arësimit dhe i sistemit shkollor të kombësisë shqiptare në teritorin e Jugosllavisë së sotme deri në vitin 1918*. Prishtinë.
- Rexhepagiq, Jashar. 1972. „Shkollat dhe arësimi në Kosovë nga fundit i shek. XVIII gjer më 1918“. *Kosova-Kosovo*, Nr. 1. Prishtinë-Priština.
- Schwanke Robert. 1971. „Roli i Austro-Hungarisë ne Kongresin e Manastirit në vjetin 1908. *Perpjekja jone* – e përkohshme fetare e kulturore, vol. II, No. 3. New York.
- Udhëtime nëpër Ballkan- Kujtime nga jeta dhe vepra e Franc Baron Nopça*. 2007. Tiranë: Plejadë.
- Ђорђевић Владан. 1913. *Арнауџи и Велике Силе*. Београд: Доситеј Обрадовић.
- Рамадани Фехари. 2017. *Придонесој на Австро-Унџарија за развојој на образованието и албанскајта култура*. Скопје: Менора.

БИБЛИОГРАФИЈА НА НАУЧНО-СТРУЧНИ ТРУДОВИ НА ПРОФ. Д-Р ЛЈУДМИЛ СПАСОВ

1970 – 2021

1970

Статија во списание/во книга/во зборник

„Дали смртта може да биде нова, оригинална и медицински чиста. (Ранко Маринковиќ: *Киклој*)“, *Фокус*, бр. 2, 1970, с. 12.

„За Сојузот, организацијата, деликвенцијата и другите туѓи зборови во нашиот речник“, *Фокус*, бр. 6, 1970, с. 18.

1974

Дипломски труд/завршен семинарски труд

Речник на Конѕијанијин Пејќович од 1848 година, дипломски труд/завршен семинарски труд, Филолошки факултет на Универзитетот во Скопје, Скопје, 1974.

Статија во списание/во книга/во зборник

(коавтор со Драган Михаилов) „Анализа на структурата на реченицата во македонскиот јазик со помош електронска сметачка машина“, *Информатика*, бр. 74, 1974, с. 7-15.

„Испитување на реченици и претставување тип на структура на реченица со помош на компјутер врз материјал од македонскиот јазик“, *Литературен збор*, год. XXI, бр. 2, 1974, с. 50-57.

1976

Магистерски труд

Лексикајта на македонската народна поезија, магистерски труд, Филолошки факултет на Универзитетот во Скопје, Скопје, 1976.

Статија во списание/во книга/во зборник

„Поетските зборови во лексиката на македонската народна поезија“, во: *Јазикот и поезијата*, во: *Тринаесетти Рацинови средби*, Рацинови средби, Титов Велес, 1976, с. 169-175.

1977

Статија во списание/во книга/во зборник

„Речник на Константин М. Петкович од 1848 година“, во: *Годишен зборник на Филолошкиот факултет* 2, Филолошки факултет на Универзитетот во Скопје, Скопје, 1977, с. 143-160.

„Фреквенцијата на зборовите што обележуваат централни поими во содржината на песните од *Зборникот* на Миладиновци“, *Литературен збор*, год. XXIV, 1977, бр. 2, с. 81-88.

Приказ во списание

(коавтор со Живко Цветковски) „д-р Ружа Паноска, *Современ македонски јазик*, прв дел, Скопје, 1974“, *Лингвистички збор*, год. XXIV, 1977, бр. 1, с. 104-106.

1978

Статија во списание/во книга/во зборник

„Лексиката на македонската народна поезија“, во: *Годишен зборник на Филолошкиот факултет* 3, Филолошки факултет на Универзитетот во Скопје, Скопје, 1978, с. 271-278.

1979

Статија во списание/во книга/во зборник

„Користењето на лексеми и синтагми од народната поезија во приказните од зборникот на народни приказни собрани од Стефан И. Верковиќ“, *Лингвистички збор*, год. XXVI, бр. 2, 1979, с. 41-47.

Приказ во списание

(коавтор со Драги Михајловски) „Биргита Енглунд, *Формите на да/не-прашањата во бугарскиот и македонскиот јазик (Yes/No Questions in Bulgarian and Macedonian, Stokholmiensis, Stokholm Slavic Studies, 1977, с. 145)*“, *Лингвистички збор*, год. XXVI, бр. 1, 1979, с. 113-116.

(коавтор со Душан Марковиќ) „XI семинар за македонски јазик, литература и култура“, *Лингвистички збор*, год. XXVI, бр. 1, 1979, с. 117-119, Скопје.

„XI семинар за македонски јазик, литература и култура, V научна дискусија, Охрид, 28-31 август 1978 г.“, *Лингвистички збор*, год. XXVI, бр. 1, 1979, с. 120-122.

1980

Статија во списание/во книга/во зборник

„РЕНТГЕН – РЕНДГЕН“, *Македонски медицински преглед*, год. XXXIV, бр. 6, 1980, 408.

Статија во зборник од конференција

„Константин М. Петкович како ономастичар“, во: *Втора југословенска ономастичка конференција*, МАНУ, Скопје, 1980, с. 329-336.

Статија во весник/неделник

„Наставата по македонски јазик како предмет на научното истражување, д-р Ружа Паноска, *Методика на наставањата по македонски јазик*, Просветно дело, Скопје, 1980“, *Синдонијски збор*, г. XXXII, бр. 10, с. 23-24, 22 октомври 1980, Скопје, НИП Студентски збор.

1981

Докторска дисертација

Преодност на глаголите во македонскиот јазик, Филолошки факултет на Универзитетот во Скопје, Скопје, 1981.

Статија во списание/во книга/во зборник

„Дерективизацијата и категоријата преодност/непреодност“, во: *Годишен зборник на Филолошкиот факултет* 7, Филолошки факултет на Универзитетот во Скопје, Скопје, 1981, с. 163-168.

- „Проширувањето на валентноста на глаголот како литературен факт (врз основа на македонски јазичен материјал)“, *Современост*, год. XXXI, 1981, бр. 5-6, с. 113-119.
- „Неколку маргиналии во врска со категоријата преодност односно непреодност на глаголите во македонскиот јазик“, *Литературен збор*, год. XXVIII, 1981, бр. 1, с. 21-35.

Приказ во списание

- „Наставата по македонски јазик како предмет на научното истражување, д-р Ружа Паноска, *Методика на наставава на македонски јазик*, Просветно дело, Скопје, 1980“, *Литературен збор*, год. XXVIII, 1981, бр. 1, с. 131-132.
- „XIV семинар за македонски јазик, литература и култура“, *Литературен збор*, год. XXVIII, 1981, бр. 6, с. 113-116.

1982

Книга

Поглед во јазикот, Современост, Скопје, 1982.

Статија во списание

- „Релативизација на јазичните факти“, *Литературен збор*, год. XXIX, 1982, бр. 2, с. 19-24. Скопје.

Приказ во списание

- (коавтор со Живко Цветковски) „Марксизмот како филозофија на јазикот (кон книгите на Д. Шкиљан, *Govor realnosti i realnost jezika*, Zagreb, 1978 г. и *Pogled u lingvistiku*, Zagreb, 1980“, *Литературен збор*, год. XXIX, 1982, бр. 5, Скопје, с. 127-134.

1983

Статија во списание/во книга/во зборник

- „Јазичната алиенација“, *Литературен збор*, год. XXX, 1983, бр. 2, с. 37-40.
- „Семиотиката и модерната лингвистика (еден можен поглед)“, *Разгледи*, год. XXV, 1983, бр. 4, с. 474-480.
- „Бохуслав Хавранек и прашкиот лингвистички кружок“, *Литературен збор*, год. XXX, 1983, бр. 1, с. 47-55.

Приказ во списание

- „XVI семинар за македонски јазик, литература и култура (Скопје-Охрид, 5 – 25. VIII 1982 г.)“, *Литературен збор*, XXX, 1983, бр. 1, с. 134-138.

Статија во весник/неделник

- „Патувањата на Гуливер“. *Нова Македонија*, г. XXIX, бр. 13000, с. 8, април 1983, Скопје, НИП Нова Македонија.

Одржан курс на странски универзитет

- Универзитет во Варшава, Институт за словенска филологија, академска 1983/84 г., гостин доцент. Предмети: Развој на нормата на македонскиот јазик. Современ македонски јазик I и Современ македонски јазик II.

1984

Статија во списание/во книга/во зборник

- (коавтор со Ирена Савицка) „Проба за еден фонолошки опис на македонскиот стандарден јазик“, во: *Годишен зборник на Филолошкиот факултет* 10, Филолошки факултет на Универзитетот во Скопје, Скопје, 1984, с. 309-318.
- „Проблемот на македонскиот литературен јазик на преминот меѓу XIX и XX век“, во: *Jugoslavenski seminar za strane slaviste* 33-34, Filozofski fakultet u Zadru, Zadar, 1984, с. 313-321.
- „Глаголската придавка како кондензатор“, *Литературен збор*, год. XXXI, 1984, бр. 2, с. 17-20.
- „Типолошки аспекти на полско-македонската граматичка конфронтација“, *Македонски јазик*, год. XXXV, 1984, с. 397-399.
- (коавтор со Звонко Никодимовски, Илија Чашуле) „Јазикот и другите значенски однесувања во светлината на функционализмот (разговор со Андре и Жан Мартине)“, *Литературен збор*, год. XXXI, 1984, бр. 1, с. 55-71.

Приказ во списание

- „Цыхун, Г. А., *Типологические проблемы балканославянского языкового ареала*, Наука и техника, Минск, 1981“, *Македонски јазик*, год. XXXV, 1984, с. 387-388.
- „Граматиката во акција (по повод на излегувањето на новата граматика на современиот полски јазик)“, *Македонски јазик*, год. XXXV, 1984, с. 394-396.
- „Новости од полската македонистика“, *Македонски јазик*, год. XXXV, 1984, с. 388-394.

1985

Редакција/Редакциски одбор/Издавачки совет

- 11 Научна дискусија, Охрид, 13-16.8.1984*, Редакција: Вера Стојчевска-Антиќ, Људмил Спасов, Томислав Тодоровски, Универзитет „Кирил и Методиј“ во Скопје, Семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје, 1985.

Статија во списание/во книга/во зборник

- „Извештај за 11 Научна дискусија во рамките на Семинарот за македонски јазик, литература и култура“, во: *Научна дискусија* 11, Универзитет „Кирил и Методиј“ во Скопје, Скопје, 1985, с. 7-8.
- (коавтор со Станислав Каролак) „Сумирање на темата: Линеаризација на македонскиот текст“, во: *Научна дискусија* 11, Универзитет „Кирил и Методиј“ во Скопје, Скопје, 1985, с. 79-82.
- „Примена на принципите на новата полска дескриптивна граматика во изучувањето на македонскиот јазик“, *Литературен збор*, год. XXXII, 1985, бр. 6, с. 53-59.
- „Аспекти врз поезијата на Блаже Конески – Синтагматски и фонични повторувања и нивната функција“, *Разглед*, год. XXVII, 1985, бр. 9-10, с. 900-904.
- „Обид за дијахрониска типологија на македонскиот писмен јазик (втора половина на XIX в. – почеток на XX в.)“, *Литературен збор*, год. XXXII, 1985, бр. 1, с. 33-40.

Превод

- Ивон Белавал, „Психоанализа, литература, критика“, превод од полски јазик: Људмил Спасов, во: *Третиот програм на Радио Скопје* 21-22, Радио Скопје, Скопје, 1985, с. 267-273, Скопје.

Адам Хајнц, „Синхронијата на структуралната теоретска лингвистика“, превод од полски јазик: Људмил Спасов, во: *Трети програм на Радио Скопје* 23, Радио Скопје, 1985, с. 187-203.

Предавање одржано по покана

Фонетскиот/фонолошкиот систем на македонскиот јазик. Серија предавања одржани на Универзитетот во Варшава, Институт за словенска филологија, Јагјелошкиот универзитет во Краков, Институт за словенска филологија, Универзитетот во Катовице, Институт за словенска филологија, ноември - декември 1985.

Одржан курс на странски универзитет

Универзитет во Ниш, Филозофски факултет, академска 1985/86, 1986/87, 1987/88 г., гостин професор. Предмети: Современ македонски јазик I и Современ македонски јазик II.

1986

Статија во списание/во книга/во зборник

„Примена на принципите на новата полска граматика во изучувањето на македонскиот јазик“, во: *Polonica* 12, Ossolineum, Warszawa – Kraków – Katowice, 1986, с. 264-269.

„Синтаксичка проблематика на поговорките (врз примерот на необјавената збирка на К. М. Петкович)“, *Литературен збор*, год. XXXIII, 1986, бр. 4, с. 39-44.

„Препевите на поезијата на Х. Хајне од Блаже Конески во контекстот на оригиналната поезија на Блаже Конески“, *Современост*, год. XXXVI, 1986, бр. 6-7, с. 35-43.

(коавтор со Зузана Тополињска, Александар Спасов), „Опис и класификација на поговорките како автономен семиотичен и јазичен микросистем (врз материјалот од Збирката на К. М. Петкович)“, *Прилози*, МАНУ, Одделение за лингвистика и литературна наука, год. XI, 1986, бр. 1, с. 5-130.

1987

Истражувачки проект

„Фонологија на македонскиот стандарден јазик (сегментална и супрасегментална)“. Меѓународен проект на Универзитетот „Кирил и Методиј“, Скопје и Универзитетот во Варшава и ПАН (Институт за словенска филологија). Раководители на проектот проф. д-р Људмил Спасов (Скопје) и проф. д-р Ирена Савицка (Варшава). Времетраење: 1987 – 1995.

Статија во списание/во книга/во зборник

„Од прагматичката и семантичката анализа на поговорките во Збирката на Константин М. Петкович“, во: *Зборник Мајице српске за славистику* 33, Матица српска, Нови Сад, 1987, с. 123-132.

(коавтор со Ирена Савицка) „Фонетска и функционална специфичност на сонантите (врз примерот на македонската и полската јазична ситуација)“, во: *Studia linguistica Polono-Jugoslavica* 5, МАНУ, Скопје, 1987, с. 205-214.

„Во чест на јубилејот на д-р Ружа Паноска“, *Литературен збор*, год. XXXIV, 1987, бр. 1-6, с. 17-22.

„Влијанието на Вуковите правописни принципи врз македонските писатели“, *Дело* 74, год. 14, 1987, бр. 4 – 5, с. 362-367.

„Адам Хајнц (Белешка за авторот)“, *Литературен збор*, год. XXXIII, 1987, бр. 1, с. 39-40.

Статија во зборник од конференција

„Од семиотичката и лингвистичката анализа на македонските поговорки (врз материјал од збирката на Константин М. Петкович“, во: *Предавања на XIX семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје-Охрид, 8-28 VIII 1986 година*, Универзитет „Кирил и Методиј“, Скопје, 1987, с. 99-102.

„Влијанието на Вуковите правописни принципи врз македонските писатели од XIX век“, во: *Научни састанак славистија у Вукове дане*, Београд-Нови Сад-Тршић, Филолошки факултет Универзитета у Београду, Београд, 1987, с. 301-305.

Превод

Адам Хајнц, „Синхрониската структурална теоретска лингвистика“, превод од полски јазик: Људмил Спасов, *Литературен збор*, год. XXXIII, 1987, бр. 1, с. 40 – 49.

1988

Статија во списание/во книга/во зборник

„За подготвувањето на учебници по македонски јазик за странци“, во: *Зборник во чест на Крум Тошев*, Филолошки факултетна Универзитетот „Кирил и Методиј“ во Скопје, Скопје, 1988, с. 125-128.

„Метајазички правила на преодноста (транзитивноста) на македонскиот глагол од гледна точка на глаголската валенција“, *Македонски јазик*, год. XXXVIII-XXXIX, 1988, с. 141-149.

(коавтор со Kazimierz Feleszko) „Бидејќи глаголот човек... czyli uwagi na temat macedońskiego БИДЕЈЌИ i jego odbioru przez polskich studentów uczących się języka macedońskiego“, во: *Folia Philologica Jugoslavo-Polonica* 1, Uniwersytet Śląski w Katowicach, Katowice, 1988, с. 103-119.

Статија во зборник од конференција

„Категоријата преодност во југозападните македонски говори“, во: *Јазичније ѿјави во Бишола и Бишолско денеска и во минатојто*, МАНУ, Скопје, 1988, с. 135-142.

Превод

Јанко Плетерски, *Нацијите, Југославија, Революцијата*. Превод од словенечки јазик: Људмил Спасов, Димитар Пандев, Елена Петроска. Комунист, Скопје, 1988. (с.578)

Одржан курс на странски универзитет

Универзитет во Приштина, Филозофски факултет, академска 1988/1989, 1989/1990, 1990/1991 г., гостин професор. Предмети: Современ македонски јазик I и Современ македонски јазик II.

1989

Статија во списание/во книга/во зборник

„Funkcja przymiotnika czasownikowego w budowie tekstu artystycznego (wypredaź starych metafor)“, *Język artystyczny* 6, 1989, с. 32-37.

1990

Книга

Константијин М. Пејкович (јазични и книжевно-историски ѿрилози), Македонска книга, Скопје, 1990.

Рецензии:

- Елена Петроска, „Људмил Спасов, *Константи́н М. Петкови́ч (јазични и книжевно-историски прилози)*. Скопје: Македонска книга. 1990.“, *Македонски јазик*, год. 42-44, 1998, с. 428-429.
- Rudolf Preinerstorfer: „Ljudmil Spasov *Konstantin M. Petkovič, Jazični i kniževno-istoriski prilozii*“, Vol. 37 (1991), *Wiener Slavistisches Jahrbuch*, Harrassowitz Verlag, <https://www.jstor.org/stable/24747302>, с. 250-252.

Редакција/Редакциски одбор/Издавачки совет

A Bibliography of Recent Literature on Macedonian, Serbo-Croatian and Slovene Languages, by Rado L. Lencek and Miloš Okuka. Wissenschaftlicher Beirat: Rado L. Lencek, New York; Miloš Okuka, Sarajevo; Ivo Banac, New Haven; Boris Paternu, Ljubljana; Peter Hill, Hamburg; Ivan Matković, Zagreb; Gerhard Neweklowsky, Klagenfurt; Josip Silić, Zagreb; Radoje Simić, Beograd; Ljudmil Spasov, Skopje. Slavica Verlag, Dr. Anton Kovač, München, 1990.

Статија во списание/во книга/во зборник

„Полската наука за афирмацијата на македонскиот јазик“, *Литературен збор*, год. XXXVII, 1990, бр. 3-4, с. 122-126.

Статија во зборник од конференција

„Планирањето на јазиците во Југославија (од гледна точка на македонскиот јазик)“, во: *Језичка полифика и планирање језика у Југославији*, Универзитет у Новом Саду, Нови Сад, 1990, с. 111-114.

1991

Книга

(коавтор со Ирена Савицка) *Фонологија на современиот македонски јазик. Семенитална*, МАНУ, Скопје, 1991.

Рецензија:

- Велко Силјановски, „Ирена Савицка, Људмил Спасов, *Фонологија на современиот македонски стандарден јазик I*, МАНУ, Скопје, 1991.“, во: *Folia Philologica Macedono-Polonica* 4, Студентски збор, Скопје, 1996, с. 223- 233.
- (коредатор, избор, превод, коментари со Александар Спасов) Кочо Рацин, *Избрани страници*, Мисла, Скопје, 1991.

Редакција/Редакциски одбор/Издавачки совет

XVII научна дискусија (Охрид, 13-15 август 1990) на XXIII семинар за македонски јазик, литература и култура, Редакција: проф. д-р Људмил Спасов, проф. д-р Нада Петковска, проф. д-р Коста Пеев, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, 1991.

Статија во списание/во книга/во зборник

- „Поетските зборови во лексиката на македонската народна поезија“, во: Кочо Рацин, *Избрани страници*, ред. Александар Спасов, Људмил Спасов, Мисла, Скопје, 1991, с. 295-300.
- „Македонските се-пасивни конструкции“, во: *Studies in Macedonian Language, Literature and Culture. Proceeding of the First North American-Macedonian Conference on Macedonian Studies, edited by Benjamin Stolz*, Michigan Slavic Materials, vol. 37, Ann Arbor, 1991, с. 231-242.

Статија во зборник од предавања

- „Од проблематиката на императивот во македонскиот јазик (за т.н. „расказен/раскажувачки императив“), во: *Предавања на XXIII семинар за македонски јазик, литература и култура*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, 1991, с. 45-48.
- „Предлозите *на* и *ог* во конструкциите од типот *книџаџа на Теа vs книџаџа ог Теа*, во: *XVII научна дискусија (Охрид, 13-15 август 1990)*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, 1991, с. 91-96.

Превод

- „Извадоци од романот *Оџум*“. Превод од хрватски јазик: Људмил Спасов, во: Кочо Рацин, *Избрани сѝраници*, Мисла, Скопје, 1991, с. 91-96.
- „Драговитските богомили“. Превод од хрватски јазик: Људмил Спасов, во: Кочо Рацин, *Избрани сѝраници*. Мисла, Скопје, 1991, с. 97-139.

1992

Статија во списание/во книга/во зборник

- „Македонските се-пасивни конструкции“, во: *Годишен зборник на Филолошкоиџ факултетџ 17*, Скопје, 1992, с. 117-124.

Предавање одржано по покана

- „Конкурџнцијата меѓу перфектот, аористот и имперфектот во македонскиот јазик“, Универзитет во Виена, Институт за словенска филологија, Виена, 24 ноември 1992.

1993

Редакција/Редакциски одбор/Издавачки совет

Folia Philologica Macedono-Polonica 2, зборник посветен на темата: Конфронтативна граматика на словенските и несловенските јазици со посебен осврт на македонско-полските јазични односи, Редакција и предговор Људмил Спасов, Кажимјера Марија Солецка, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, НИП Студентски збор, Скопје, 1993.

Статија во списание/во книга/во зборник

- „Македонските се-пасивни конструкции и нивните еквиваленти во полскиот, српскиот/хрватскиот, рускиот и словенечкиот јазик“, во: *Зборник на македонскиџ слависти за XI меѓународноиџ славистиџчки конгрес во Браиџслава*, МАНУ, Скопје, 1993, с. 145-156.
- (коавтор со Ирена Савицка) „Фонотактички/прозодиски единици во македонскиот јазик“, во: *Годишен зборник на Филолошкоиџ факултетџ 18/19 (1992/93)*, Скопје, 1993, с. 145-156.
- (коавтор со Irena Sawicka) „Polski i macedoński w świetle cech fonetyki i fonologii segmentalnej – aspekt dynamizny“, во: *Studia z filologii Polskiej i Słowiańskiej 30*, Ossolineum, Warszawa, 1993, с. 213-242.
- (коавтор со Kazimierz Feleszko) „O macedońskim mechanizmie przesuwania argumentu przestrzennego: *se kačiv po skalite* → *gi kačiv skalite*“, во: *Studia linguistica Polono-Jugoslavica 7*, Ossolineum, Kraków, 1993, с. 121-125.
- „Конкурџнција на предлозите *на* и *ог* во конструкциите од типот *книџаџа на Теа vs книџаџа ог Теа*“, во: *Folia Philologica Macedono-Polonica 2*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, НИП Студентски збор, Скопје, 1993, с. 179-185.

- „За една индивидуална граматикализација на предлогот од во македонскиот текст од страна на Константин Миладинов“, *Sociolingwistyka*, бр. 12/13, с. 79-98.
- „За т.н. ‘светски’ vs не-светски јазици од гледна точка на македонскиот зборуваач“, во: *Сиранскиите јазици како свейоѓлед*, Сојуз на друштвата за странски јазици и книжевности на Република Македонија и Филолошки факултет – Скопје, Скопје, 1993, с. 20-21.

Статија во зборник од конференција

- „Предлог за изучување на синтаксата на македонскиот глагол во рамките на една семантичка граматика“, во: *Предавања на XXV меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Охрид, 21. VIII-4. IX 1992 г.*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, 1993, с. 45 – 50.

Статија во весник/неделник

- „Македонскиот XIX век“, *Пулс*, бр. 26, 15 април 1993, Скопје, НИП Нова Македонија.

Курс на странски универзитет

- Јагјелоњски универзитет во Краков, Институт за словенска филологија, академска 1993/94 г., гостин професор и лектор. Предмети: Современ македонски јазик I и Современ македонски јазик II. Историја на македонскиот јазик.
- Универзитет во Катовице, Институт за словенска филологија, академска 1993/94 г., гостин професор и лектор. Предмети: Современ македонски јазик I и Современ македонски јазик II. Историја на македонскиот јазик.

1994

Статија во списание/во книга/во зборник

- „Wspomnienie o profesorze Blaże Koneskim (1921 – 1993)“, *Ruh literacki*, год. XXXV, 1994, бр. 3-4, с. 349- 351.

Статија во зборник од конференција

- „Константин М. Петкович – литературна и лингвистичка дејност“, во: *Предавања на XXVI меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура (Охрид, 30. VII – 13. VIII 1993 г.)*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, 1994, с. 39-46.
- „Et mortemur – Три посмртни говори на Прличев како текстови“, во: *Зборник на трудови од научниот собир Живојити и делото на Григор Прличев*, МАНУ Скопје, 1994, с. 85-98.

Статија во весник/неделник

- „Напаѓачи и напаѓани“. *Пулс*, бр. 199, с. 44-45, 1994, Скопје, НИП Нова Македонија.

Препев

- Јулијан Корнхаузер. „Поезија: Во една секунда. Грайчешо Белз; Смрт – Еврејка; Керкичкаша“. Препев од полски јазик и белешка за авторот: Људмил Спасов, *Нова Македонија*, L, 17212, с. 14, 11 март 1994, Скопје, НИП Нова Македонија.

1995

Статија во списание/во книга/во зборник

- „Препевите на поезијата на Хајнрих Хајне од Блаже Конески во контекстот на оригиналната поезија на Блаже Конески“, во: *Studia z językoznawstwa słowiańskiego, Prace Instytutu Filologii Słowiańskiej* 14, Uniwersytet Jagielloński, Kraków, 1995, с. 209-216.
- „Дистрибуција на клитиките/фонетскиот збор во современиот македонски стандарден јазик“, во: *Зборник на трудови посветени на академик Блаже Конески*, МАНУ, Скопје, 1995, с. 229-240.
- „Од глаголскиот вид во македонскиот јазик“, *Прилози*, МАНУ, Одделение за лингвистика и литературна наука, год. XX, бр. 1-2, 1995, с. 207-214.
- „Проба за семантичка интерпретација на опозицијата аналитички vs синтетички претерит во македонскиот и во српскиот/хрватскиот современ стандарден јазик“, *Македонски јазик*, год. XLVI, 1995 (1989-1990), с. 535-544.
- „Јулијан Корнхаузер, Предговор и биографија на авторот кон изборот на песните“, *Шум*, год. II, 1995, с. 119-132.
- „Јулијан Корнхаузер – поетот на новиот бран“, *Шум*, год. II, 1995, с. 113-118.

Статија во зборник од конференција

- „Македонските јазични стилизации во XIX век (во спомен на акад. Блаже Конески 1921-1993)“, во: *Предавања од XXVII меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура (Охрид, 5- 19 VIII 1994 г.)*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, 1995, с. 177-209.
- „Препевите на поезијата на Хајнрих Хајне од Блаже Конески во контекстот на оригиналната поезија на Блаже Конески“, во: *Предавања од XXVII меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура (Охрид, 5-19 VIII 1994 г.)*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, 1995, с. 49-57.

Статија во весник/неделник

- „Коче од Горномаало“. *Пулс*, бр. 250, с. 36 – 37, 3 ноември 1995, Скопје, НИП Нова Македонија.

Превод/препев

- Јулијан Корнхаузер. „Песни“, Препев и избор од полски јазик: Људмил Спасов *Шум*, год. II, 1995, с. 119-132.

Истражувачки проект

- „Глаголскиот вид (аспектот) во македонскиот јазик (прв дел)“. Меѓународен проект на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје и Педагошкиот универзитетот во Краков. Раководител (главен истражувач) на проектот проф. д-р Људмил Спасов (Скопје). Проектот е дел од поширок меѓународен проект „Аспектуалниот и темпоралниот систем во словенските и романските јазици“ под раководство на проф. д-р Станислав Каролак. Млади истражувачи: Искра Пановска-Димкова (Скопје), Станислава – Сташа Тофоска (Скопје), Виолета Јанушева (Битола). Проект изработен со финансиска поддршка од Министерството за наука на РМ. Времетраење: 1995-1998.

Редакција/Редакциски одбор/Издавачки совет

Folia Philologica Macedono-Polonica 4, зборник посветен на темата Конфронтативна граматика на словенските и несловенските јазици со посебен осврт на македонско-полските јазични односи, Редакција и предговор Људмил Спасов, Кажимјера Марија Солецка, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, НИП Студентски збор, Скопје, 1996.

Статија во списание/во книга/во зборник

- „Од проблематиката на императивот во македонскиот јазик (за т.н. „расказен/раскажувачки императив“)“, во: *Studia linguistica Polono-Meridiano-Slavica* 8, МАНУ, Скопје, 1996, с. 81-88.
- „Предикатот чувствува (х, р) во македонскиот јазик“, во: *Студији за македонскиот јазик, литература и култура*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, 1996, с. 131-138.
- „Пролегомена за јазиците во балкански контекст“, во: *Годишен зборник на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“*, кн. 22 (2), Скопје, 1996, с. 342-349.
- „Македонското лежи в зајвор vs полското *siedzi w więzieniu*“, во: *Folia Philologica Macedono-Polonica* 4, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, НИП Студентски збор, Скопје, 1996, с. 91-96.
- „Моите три средби со Умберто Еко. Умберто Еко, *Осировајќи од иреходниот ден.*“ Детска радост, Скопје, 1995“, *Око*, год. 5, 1996, бр. 19, с. 132-133.

Статија во зборник од конференција

- „Македонскиот XIX век наспрема македонскиот XX век“, во: *Македонскиот јазик во XIX век (по повод стогодишнината од смртта на Григор Прличев)*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, 1996, с. 161-164.
- „Од глаголскиот вид во македонскиот јазик“, во: *Предавања од XXVIII меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура (Охрид, 5-19 VIII 1995 г.)*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, 1996, с. 200-209.
- „Пролегомена за јазиците во балкански контекст“, во: *Јазичите на почвата на Македонија*, МАНУ, Скопје, 1996, с. 219-222.

Статија во весник/неделник

- „Постои ли св. Климентова кирилица?“, *Стирџи*, г. I, бр. 20, с. 42, 20.11.1996, Скопје, УПА.

Предавање одржано по покана

- „Развитокот на македонскиот литературен јазик“, Семинар за наставници по македонски јазик во основните училишта во Република Албанија, Министерство за образование и физичка култура, Педагошки завод на Република Македонија, Охрид, 19-25 август 1996, хотел „Палас“.

1997

Книга

(коавтор со Ирена Савицка) *Фонологија на современиот македонски јазик, сегментална и супraseгментална*, Детска радост, Скопје, 1997.

Рецензија:

– Атанас Вангелов, „Базата на модерниот македонски јазик. Ирена Савицка, Људмил Спасов, Фонологија на современиот македонски стандарден јазик. Скопје: Детска Радост. 1997.“, *Око*, год. 5, бр. 22, 1997, с. 223-233.

Статија во списание/во книга/во зборник

„Алгоритам на описот на клитичките изрази во современиот македонски стандарден јазик“, во: *Зборник во чест на Радмила Угринова-Скаловска*, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, 1997, с. 247 – 261.

„Проект описания глагольного вида в македонском языке с особым учетом результативной водовой конфигурации“, во: *Семантика и структура славянского вида II* (ответственный редактор Станислав Карольяк), Wydawnictwo Naukowe WSP, Kraków, 1997, с. 221-226.

„Улогата на префиксите во резултативната аспектна конфигурација на простите семантики во македонскиот јазик“, во: *Годишен зборник на Филолошки факултет „Блаже Конески“*, кн. 23, Скопје, 1997, с. 273-300.

„Од резултатите на истражувачкиот проект за глаголскиот вид во македонскиот јазик (Од проблематиката на видот на глаголите со наставките –ира/из-ира во современиот македонски стандарден јазик)“, *Прилози*, Одделение за лингвистика и литературна наука, МАНУ, год. XXII, 1997, бр. 1-2, с. 79-91.

Статија во зборник од конференција

„Дефиниции на видските (аспектните) конфигурации во македонскиот јазик“, во: *Предавања на XXIX меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, 1997, с. 31-36.

„Две анализи на Епитафот на Кирил Пејчиновиќ – на Харалампие Поленаковиќ и на Блаже Конески“, во: *Академик Харалампие Поленаковиќ како книжевен истражувач и книжевен историчар (по повод 10 години од смртта)*, реферати од научниот собир одржан на 1 и 2 декември 1994, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, 1997, с. 133 – 138.

„Македонскиот XIX век наспрема македонскиот XX век (или: прилог кон дискусијата за македонското јазично прашање во XIX век)“, во: *Педесет години македонската наука за јазикот*, МАНУ, Скопје, 1997, с. 63-70.

„Глаголски вид (аспект) као семантичка категорија на упоредном материјалу српског и македонског језика“, во: *Зборник реферата научног састанка слависта у Вукове дане*, МСЦ, Београд, 1997, с. 163-170.

„Резултативна аспектна конфигурација (досегашни сознанија)“, во: *XXIII научна дискусија на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, 1997, с. 85-93.

„Текстовите на македонски јазик на Димитрија Чуповски и неговите погледи за македонскиот стандарден јазик“, во: *Македонскиот научно-литературно оруѓарство и неговите континуитети*

до основањето на Македонската академија на науките и уметностите, МАНУ, Скопје, 1997, с. 145-154.

Статија во весник/неделник

„Законот за заштита на нацијата (Потсетување на холокаустот на Евреите од Македонија и нивното затворање на 11 март 1943 година)“, *Пулс*, бр. 320, с. 39, Скопје, 7 март 1997, Скопје, Нова Македонија.

Разговор/интервју

„Бојата на јазикот“, разговорот го водеше Јагода Михајловска-Георгиева, *Пулс*, бр. 321, с. 7-10, 14 март 1997, Скопје, НИП Нова Македонија.

„Не сме монета за раскусурување“, *Нова Македонија*, ЛП, 18420, с. 5, 5 септември 1997, Скопје, НИП Нова Македонија,

„100-годишен развој на македонскиот стандарден јазик“, разговорот го водеше Весна Ташева, *Македонско сонце*, бр. 234, с. 22, 30 мај 1997, Скопје.

1998

Редакција/Редакциски одбор/Издавачки совет

Семантика и сѝрукѝура на словенскоиѝ вид, том III, Редактори: Људмил Спасов и Станислав Каролак, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, 1998.

Статија во списание/книга/зборник

„Значењето на Граматиката на Хорас Г. Лант за афирмацијата на македонскиот јазик“, *Прилози*, МАНУ, Одделение за лингвистика и литературна наука, год. 23, бр. 1-2, 1998, с. 91-113.

„Зависноста меѓу каузацијата и резултативната аспектна конфигурација“, во: *Семантика и сѝрукѝура на словенскоиѝ вид III*, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, 1998, с. 114-122.

„Од резултатите на истражувачкиот проект за глаголскиот вид во македонскиот јазик (Од проблематиката на видот на глаголите со наставките –ира/из-ира во современиот македонски стандарден јазик)“, во: *XXIV научна дискусија на XXX семинар за македонски јазик, лиѝераѝура и кулѝура*, Универзитет св. Кирил и Методиј, 1998, с. 78-89, Скопје.

„Ружа Паноска – по повод седумдесетгодишнината“, во: *Годишен зборник 24*, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, 1998, с. 15-19.

Статија во зборник од конференција

„Македонскиот XIX век наспроти македонскиот XX век“, во: *Предавања на XXX меѓународен семинар за македонски јазик, лиѝераѝура и кулѝура*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, 1998, с. 65-72.

Рецензија во списание

„Вера Митриновиќ, *Пољски глаголски префикс prze- и негови срѝскохрваѝски еквиваленти пре- и про-*. Београд, 1990.“, *Македонски јазик*, год. XLII-XLIV, 1998, с. 442-443.

„Шокларова-Љоровска, Германија, *Семантика и синѝакса на временскиѝ односи во македонскиот јазик во сѝоредба со ѝолскиот јазик*“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 1990, *Македонски јазик*, год. XLII-XLIV, 1998 (1991-1993), с. 426-428.

Статија во весник/неделник

„За темниот вокал“, *Демократија*, бр. 4, с. 2, 14.10.1998, СДСМ, Скопје.

Научен проект

„Глаголскиот вид (аспектот) во македонскиот јазик (втор дел)“. Меѓународен проект на Универзитетот

„Св. Кирил и Методиј“ во Скопје и Педагошкиот универзитетот во Краков. Раководители (главни истражувачи) на проектот проф. д-р Људмил Спасов (Скопје) и проф. д-р Станислав Каролак (Краков). Проектот е дел од поширок меѓународен проект „Аспектуалниот и темпоралниот систем во словенските и романските јазии“ под раководство на проф. д-р Станислав Каролак. Млади истражувачи: Искра Пановска-Димкова (Скопје), Станислава–Шаша Тофоска (Скопје), Виолета Јанушева (Битола). Проект изработен преку финансиска поддршка од Министерството за наука на РМ. Времетраење: 1998-2001.

1999

Редакција/Редакциски одбор/Издавачки совет

XXV научна дискусија на XXXI меѓународен семинар за македонски јазик, лиџераџура и кулџура, Охрид 1998, Редакција и предговор Људмил Спасов, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, 1999.

Статија во списание/книга/зборник

„Мисирков од денешна перспектива: Шчо напрајфме и шчо требит да прајме за отнапред (по повод 125- годишнината од раѓањето на Крсте Петков Мисирков)“, во: *Годишен зборник на Филолошкиот факулџет „Блаже Конески“* 25, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, 1999, с. 293-300.

„Блаже Конески за мистификациите“, во: *Годишен зборник на Филолошкиот факулџет „Блаже Конески“* (посебно издание), Скопје, 1999, с. 91-95.

„Резултативна аспектна конфигурација изразена глаголима са суфиксом –ос-а/-с-а у македонском језику и њени еквиваленти у српском језику“, *Јужнословенски филолоџ*, год. LV, 1999, с. 67-72, Београд.

„За младите социјалдемократи“, во: *7 години СДММ*, Социјалдемократска младина на Македонија, Скопје, 1999, с. 108-109.

Статија во зборник од конференција

„Резултативна аспектна конфигурација изразена глаголима са суфиксом –ос-а/-с-а у македонском језику и њени еквиваленти у српском језику“ (резиме), во: *Зборник реферата XXVII научно сасџанка славистиа у Вукове дане*, бр. 27/2, МСЦ, Београд, 1999, с. 239-245.

„Улогата на префиксите во резултативната конфигурација на сложените семантеми од прв степен во македонскиот јазик“, во: *Македонски јазик, лиџераџура и кулџура в славянском и балканском контексте*, МГУ, Филологически факултет, Москва, 1999, с. 57-65.

„Изразување на категоријата глаголски вид во толковниот речник на македонскиот јазик“, во: *XXV научна дискусија на XXXI меѓународен семинар за македонски јазик, лиџераџура и кулџура, Охрид 1998*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, 1999, с. 92-107.

„За македонскиот перфект“. во: *Предавања на XXXI меѓународен семинар за македонски јазик, лиџераџура и кулџура. Охрид 1998*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, 1999, с. 63-70.

Статија во весник/неделник

- „Постои ли програма за бугаризација на македонската култура?“, *Дневник*, год. 3, 30 април 1999, с. 9, Скопје, НИО Круг.
- „Развој по сопствени патишта“, *Македонско време*, год. 3, 1999, с. 18-19. Скопје, МИ-АН.
- „Предавство на националните интереси“, *Сџарѝ*, 24 септември 1999, с. 13, Скопје, УПА.

Разговор/интервју

- „Стратегијата на странските антимакедонистички центри ја спроведуваат овдешни луѓе“, разговорот го водеше Лилјана Грчо-Дамовска, *Дневник*, 13, 11 мај 1999, Скопје, НИО Круг.
- „Никој не може да го убедува Македонецот дека е нешто што не е“, разговорот го водеше Љупка Василовска, *Македонско сонце*, 12-13, 25 јуни 1999, Скопје.

2000

Статија во списание/во книга/во зборник

- „Particularitățile limbii Macedonene ca o reflectare istoriei ei. (Посебноста на македонскиот јазик како одраз на неговата историја–Резиме. 240 стр.)“, во: *Romanoslavica*, год. XXXVI, Universitatea din București. Facultatea de limbi și literaturi străine. Catedra de limbi slave. Catedra de filologie rusă. Asociația Slaviștilor din România, București, 2000, с. 233-239.
- „О граматички македонског књижевног језика Хораса Г. Ланта“, *Јужнословенски филолоџ*, год. LVI, 2000, бр. 3-4, с. 1051-1058.
- „Macedoński wiek XIX a macedoński wiek XX (przyczynek do dyskusji nad kwestią języka macedońskiego XIX wieku)“, во: *Folia Philologica Macedono-Polonica* 5, Uniwersytet Warszawski, Warszawa, 2000, с. 70-76.
- „Значењето на граматиката на Хорас Г. Лант за афирмацијата на македонскиот јазик“, *Прилози МАНУ*, Одделение за лингвистика и литературна наука год. XXIII, бр. 1-2, 1997/2000, с. 91-113.

Статија во зборник од конференција

- „Посебноста на македонскиот јазик како одраз на неговата историја“, во: *Македонскиот јазик во јавноста општество, Зборник на трудови од собирот одржан на 18-19 февруари 1999, Јазикот наш денешен*, кн. 3., Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 2000, с. 32-45.
- „Разликите и сличностите на процесот на стандардизацијата меѓу бугарскиот, српскиот и македонскиот јазик (некои аспекти на проблемот)“, во: *Тркалезна маса по повод 125-годишнината од раѓањето на Крсте Мисирков на тема: Процесот на стандардизацијата на македонскиот јазик во споредба со соодветните процеси во другите словенски и балкански јазици*, МАНУ, Скопје, 2000, с. 37-47.
- „Белешки за првиот превод од словенечки на македонски јазик (Преводот на повеста Борис од Јосифина Турноградска-Урбанчич направен од страна на Константин М. Петкович, 1853)“, во: *Јазичниот, литературниот и културниот релации меѓу Македонија и Словенија* (Охрид, 22-23 август 1997), Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, 2000, с. 137-141.
- „Значењето на граматиката на Хорас Г. Лант за афирмацијата на македонскиот јазик“, во: *Предавања на XXXII меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура. Охрид 1999*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, 2000, с. 323-329.

Редакција/Редакциски одбор/Издавачки совет

Блаже Конески, *Историјска фонологија на македонскиот јазик / A historical phonology of the Macedonian language*, Редакција: Људмил Спасов, соработници: Искра Пановска-Димкова, Љупчо Митревски, МАНУ (Фонд на Трифун Костовски), Култура, Скопје, 2001.

Рецензија:

- Атанас Вангелов, „Контрата на Конески (Блаже Конески, *Историјска фонологија на македонскиот јазик / A historical phonology of the Macedonian language*, Редакција: Људмил Спасов, соработници: Искра Пановска- Димкова, Љупчо Митревски, МАНУ (Фонд на Трифун Костовски), Култура, Скопје, 2001.)“, во: *Македонски иџаџели 1*, Друштво на писателите на Македонија (ДПМ), Скопје, 2004, с. 152-158.

Предговор во книга

„Предговор кон ова издание“, во: Блаже Конески, *Историјска фонологија на македонскиот јазик*, ур. Георги Старделов, МАНУ (Фонд на Трифун Костовски), Култура, Скопје, 2001, с. IX-XXXIX.

Статија во списание/во книга/во зборник

„Белешки за јазикот на браќата Миладиновци, или – како Константин Миладинов го замислува македонскиот стандарден јазик“, *Посебни изданија*, МАНУ, Скопје, 2001, 15-22.

Статија во зборник од конференција

„Говорот на Бобошн(шч)ица (врз основа на нов снимен материјал)“, во: *Зборник од XXVII научна конференција (Охрид, 14-15 август 2000) на XXXIII меѓународен семинар за македонски јазик, лингвистика и култура*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, 2001, с. 227-231.

„Разликите и сличностите во процесот на стандардизација меѓу бугарскиот, српскиот и македонскиот јазик“, во: *Предавања на XXXIII меѓународен семинар за македонски јазик, лингвистика и култура, Охрид 2000*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, 2001, с. 71-84.

„Дали префиксите можат да претставуваат самостојни лексикографски статии?“, во: *Македонска лексикологија и лексикографија, Зборник на трудови од собирот одржан на 16 март 2001*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 2001, с. 88-98.

Статија во весник/неделник

(коавтор со Александар Љ. Спасов) „Експериментите на професорот Гринберг“, *Зум магазин*, г. I, бр. 39, с. 50-51, 25 мај 2001, Скопје.

Предавање одржано по покана

„За македонскиот перфект“, Филозофски факултет, Нови Сад, 2 декември 2001.

Разговор/интервју

„Јазичните прашања – вовед во политички потреси“, разговорот го водеше Билјана Јовановска, *Зум магазин* I, бр. 42, с. 51-53, 15 јуни 2001, Скопје.

2002

Книга

Значењето на грамајиката на Хорас Г. Ланџ за афирмацијата на македонскиот јазик, Серија *Појтџикот Конески*, бр. 6, Фондација Небрегово, Скопје, 2002.

Редакција/Редакциски одбор/Издавачки совет

Делото на Блаже Конески – Осџварувања и џерсџекџиви, Уредувачки одбор: Милан Ѓурчинов (претседател), Зузана Тополињска, Олга Иванова. Организационен одбор: Милан Ѓурчинов (претседател), Зузана Тополињска, Људмил Спасов, Нада Хаџи-Николова (секретар), МАНУ, Скопје, 2002.

Сџудџи и оџледи за Конески, Редакција: Петре М. Андреевски, Атанас Вангелов, Људмил Спасов, Трајко Стаматоски. Извршен уредник: Људмил Спасов, Фондација Небрегово, Скопје, 2002.

Блаже Конески, По џовод најновиот најад на нашиот јазик. Земски одбор на народниот фронт на Македонија, Скопје, 1948, Уредник: Људмил Спасов, репринт, Фондација за македонски јазик Небрегово и неделник Старт, Скопје, 2002.

Блаже Конески (1921-1993), Серија *Појтџикот Конески*, бр. 2, Редактори: Људмил Спасов, Петре М. Андреевски, Атанас Вангелов, Трајко Стаматоски, Фондација Небрегово, Скопје, 2002.

Рекоа за Конески, Серија *Појтџикот Конески*, бр. 3, Редактори: Људмил Спасов, Петре М. Андреевски, Атанас Вангелов, Трајко Стаматоски, Фондација Небрегово, Скопје, 2002.

Линџвисџичкоџо дело на Блаже Конески, Серија *Појтџикот Конески*, бр. 4, Редактори: Људмил Спасов, Петре М. Андреевски, Атанас Вангелов, Трајко Стаматоски, Фондација Небрегово, Скопје, 2002.

Статија во списание/во книга/во зборник

„Грамајиката на македонскиот литературен јазик. Дел прв. За гласовите. За акцентот. Дел втор. За формите и нивната употреба“, во: *Блаже Конески (1921-1993)*, Серија *Појтџикот Конески*, бр. 2, Фондација Небрегово, Скопје, 2002, с. 10-12.

„Историја на македонскиот јазик“, во: *Блаже Конески (1921-1993)*, Серија *Појтџикот Конески*, бр. 2, Фондација Небрегово, Скопје, 2002, с. 13-15.

„Историска фонологија на македонскиот јазик“, во: *Блаже Конески (1921-1993)*, Серија *Појтџикот Конески*, бр. 2, Фондација Небрегово, Скопје, 2002, с. 18-19.

„Грамајиката на македонскиот литературен јазик“, во: *Блаже Конески (1921-1993)*, Серија *Појтџикот Конески*, бр. 2, Фондација Небрегово, Скопје, 2002, с. 19-20.

(коавтор со Александар Љ. Спасов) „Некои модели на статусот на стандардните јазици со посебен оглед на македонскиот јазик (прилог кон дискусијата за уставните промени)“, во: *Македонски социолинџвисџички и филолошки џеми*, Совет за македонски јазик на Република Македонија, Скопје, 2002, с. 207-210.

„Како Блаже Конески ја конџипира историјата на македонскиот јазик“, *Прилози*, МАНУ, Одделение за линџвистика и литературна наука, год. 27, бр. 1/2, 2002, с. 75-95.

„За македонскиот перфект“, во: *Зборник Маџице срџске за филолоџију и линџвисџику*, год. XLV, бр. 1-2, Нови Сад, 2002, с. 269-276.

„Разликите и сличностите на процесот на стандардизацијата меѓу бугарскиот, српскиот и македонскиот јазик (со посебен оглед на писмото на Гр. Прличев до весникот

Зорница“), во: *Język w przestrzeni społecznej*, Uniwersytet Opolski, Opole, 2002, с. 203 – 214.

(коавтор со Лидија Аризанковска) „Хиерархизација на јазиците во Р Македонија во споредба со Р Словенија во однос на јазичната политика на ЕУ“, *Литературен збор*, год. XLIX, бр. 1-2, 2002, с. 3- 13.

„Few Words to *A Historical Phonology of the Macedonian Language* by Blazhe Koneski (Блаже Конески/Blaže Koneski, *Историска фонологија на македонскиот јазик /A historical phonology of the Macedonian language*, МАНУ – Култура, Скопје, 2001.)“, *Македонски јазик*, год. LIII, 2002, с. 139-149.

Статија во зборник од конференција

(коавтор со Lidija Arizankovska) „Hierarhizacija jezikov v Republiki Makedoniji in Republiki Sloveniji glede na jezikovno politiko Evropske Unije, glede regionalnih ali manjšinskih jezikov“, во: *Obdobja 20*, Slovenski knjižni jezik – aktualna vprašanja in zgodovinske iskušnje, Filozofska fakulteta v Ljubljani, Ljubljana, 2002, с. 257-264.

„Посебноста на македонскиот јазик како одраз на неговата историја“, во: *Зборник о меѓународнои научен собир „Македонската национална свесќ – корениќе, развикои и афирмација“*, Меѓународна манифестација „Гоцеви денови“, Делчево – Скопје, Голак – Делчево, 4-6 јуни 1999, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филозофски факултет, Скопје, 2005, с. 279-292.

„Префиксите како информатори за глаголската видска конфигурација“, во: *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и нене теоријске основе*, Меѓународни научни скуи о лексикографији и лексикологији, Филозофски факултет у Новом Саду, Нови Сад – Београд, 2002, с. 175-184.

„Резултативната аспектна конфигурација кај перифрастичките конструкции и фразеологизмите во македонскиот јазик“, во: *Зборник о XXVIII научна конференција (Охрид, 13-14 август 2001) на XXXIV меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје 2002, с. 353-361.

(коавтор со Елизабета Ралповска) „Глаголите *оди* и *фрли* како речнички статии од семантички аспект“, во: *Зборник о XXVIII научна конференција (Охрид, 13-14 август 2001) на XXXIV меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје 2002, с. 627-635.

„Описот на македонскиот јазик (социолингвистички факти, фонологија, лексикологија и граматика на стандардниот јазик) од Виктор А. Фридман“, IV македонско-северноамериканска славистичка конференција за македонистика, во: *Студио за македонскиот јазик, литература и култура*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, 2002, с. 165-170.

„Прочувањето на Блаже Конески на македонскиот писмен јазик“, во: *Делоио на Блаже Конески – Осваравања и перспективи*, МАНУ, Скопје, 2002, с. 357-364.

„Белешки за јазикот на браќата Миладиновци, или – како Константин Миладинов го замислува македонскиот стандарден јазик“, во: *Предавања на XXXIV меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура (Охрид, 6-24 август 2001)*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, 2002, с. 47-55.

Разговор/интервју

Во: *Се познаваме ли доволно? Другои во насивније содржини на високоио образование во Р Македонија*, „Истражување за застапеноста на другиот во наставните содржини на Катедрата за македонски јазик и јужнословенски јазици – Фонологија на македонскиот јазик, Историја на македонскиот јазик I и Историја на македонскиот јазик II“, разговорот го водеше Јасна Котевска, Фондација

Институт отворено општество – Македонија, Скопје, 2002, с. 342-347.

„Кој, зошто и како го напаѓа Конески?“, разговорот го водеше Марина Шеќеровска, *Глобал*: 21, 7 ноември 2002. Скопје.

„Азбуката и правописот се огледало на самиот јазик“, разговорот го водеше Невена Поповска, *Уџирински весник*, г. 10, 19-20 јануари 2002. Скопје, НИО Круг.

Презентација

„Презентација научно-истраживачких пројеката из области књижевности и лингвистике“, Филозофски факултет, Нови Сад, 3. децембар 2002.

Предавање одржано по покана

„Развојот на македонскиот писмен јазик наспрема развојот на српскиот писмен јазик“, Предавање на постдипломските студии, Универзитет во Белград, Филолошки факултет, 10 мај 2002.

„Фонетско-фонолошки систем на македонскиот стандарден јазик“, Предавање на постдипломските студии, Универзитет во Белград, Филолошки факултет, 11 мај 2002.

2003

Редакција/Редакциски одбор/Издавачки совет

Две американски драматички на современиот македонски стандарден јазик од Хорас Г. Лани и Виктор А. Фридман, редакција и предговор Људмил Спасов, МАНУ, Скопје, 2003.

Билиен на Советот за македонски јазик, Редакциски одбор: Петре М. Андреевски, Људмил Спасов, Трајко Стаматоски, Министерство за наука на Република Македонија, Скопје, 2003.

Статија во зборник од конференција

(коавтор со Виолета Јанушева) „За некои поинтересни случаи на проширување на валентноста на едновалентните предикати во македонскиот јазик (врз примери од Битола и Битолско)“, во: *XXIX научна конференција на XXXV меѓународен семинар за македонски јазик, лингвистика и култура, Охрид 19-20 август 2002*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, 2003, с. 237-254.

„Како Блаже Конески ја конципира историјата на македонскиот писмен јазик?“, во: *Реферати на македонскиот славистички XII меѓународен славистички конгрес во Љубљана*, МАНУ, Скопје, 2003, с. 75-95.

„Анализа на еден необјавен превод на Блаже Конески од пред Втората светска војна“, во: *XXIX научна конференција на XXXV меѓународен семинар за македонски јазик, лингвистика и култура, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ (Охрид, 19-20 август 2002)*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, 2003, с. 230-239.

(коавтор со Лидија Аризанковска) „Претпоставено функционирање на македонскиот јазик во ЕУ: врз основа на словенечки дилеми“, во: *Македонскиот јазик денес – зборник излагања од широката маса (18.12.2001)*, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, 2003, с. 69-71.

„Придонесот на Виктор А. Фридман за развитокот на социолингвистичките истражувања на македонскиот јазик“, во: *Предавања на XXXV меѓународен семинар за македонски јазик, лингвистика и култура. Охрид 2002*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, 2003, с. 53-72.

Рецензија во списание

„По повод објавувањето на книгата: Елена Јованова-Грујовска, *Валоризација на коколвијализмиите во македонската јазична средина*, Институт за македонски јазик, Крсте Мисирков“, Скопје, 2002., *Литературен збор*, год. L, 2003, бр. 1/2, с. 155-160.

По повод објавувањето на книгата: Елена Јованова-Грујовска *Валоризација на коколвијализмиите во македонската јазична средина*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 2002.“, во: *Велес*, год. VII, бр. 7, 2003, с. 121-124, (Резиме: A l'occasion de la publication du livre „Valorisation des colloquialismes dans les milieux linguistiques macédoniens“).

Статија во весник/неделник

(коавтор со Александар Љ. Спасов) „Македонскиот јазик и европските интеграции. Билингвизмот не е мултикултурализам“, *Уштински весник*, IV, 1210, с. 15, 10 ноември 2003, Скопје, НИО Круг.

(коавтор со Искра Пановска-Димкова) „Време е за нова македонска граматика“, *Зум маџазин*, IV, бр.

166, с. 48 – 49, 31 октомври 2003, Скопје.

„Употребата на албанскиот јазик е привилегирана“, *Зум маџазин* III, бр. 130, с. 44-47, 12 мај 2003, Скопје.

„Еден од водечките балканолози, а особено македонисти“, *Универзитетски весник*, бр. 47, с. 10, 22 ноември 2003, Скопје, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“.

Предавање одржано по покана

„Македонското јазично прашање во XIX век“, Државен универзитет во Истанбул, Филозофски факултет, Институт за словенски филологии, 8 ноември 2003.

Курс на странски универзитет

Универзитет во Загреб, Филозофски факултет, Оддел за јужна славистика, Катедра за македонски јазик и книжевност, академска 2003/04, 2004/05, 2005/06, 2006/07, 2007/08, 2008/09, 2009/10, 2010/11, 2011/12, 2012/13, 2013/14, 2014/15, 2015/16, 2016/17 г., гостин професор (надворешен соработник). Предмети: Граматика на македонскиот јазик 1, 2, 3, 4 и Стилистика на македонскиот јазик.

2004

Редакција/Редакциски одбор/Издавачки совет

Билтен на Советот за македонски јазик, Редакциски одбор: Петре М. Андреевски, Људмил Спасов, Трајко Стаматоски, Министерство за култура на Република Македонија, Скопје, 2004.

Ситандардизацијата на географските имиња во Република Македонија, во: *Јазикот наш денешен* – книга 11, Редакција: д-р Људмил Спасов, д-р Снежана Веновска-Антевска, д-р Лидија Тантуровска, м-р Весна Миовска, Мери Момировска, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 2004.

Статија во списание/во книга/во зборник

(коавтор со Снежана Веновска-Антевска, Максим Каранфиловски) „Состојбите на македонскиот јазик во странство“, во: *Билтен на Советот за македонски јазик*, год. IV, бр. 6, Министерство за култура на Република Македонија, Скопје, 2004, с. 28-31.

(коавтор со Максим Каранфиловски) „Стратегиски насоки за натамошниот развој на македонистиката на универзитетите во странство“, во: *Билтен на Советото на македонски јазик*, год. IV, бр. 6, Министерство за култура на Република Македонија, Скопје, 2004, с. 18-25.

„Писмо до акад. Георги Старделов, МАНУ, Скопје. (Коментар на рецензијата на акад. З. Тополињска во врска со издавањето на книгата *Историска фонологија на македонскиот јазик* од Блаже Конески“), во: *Порџал*, бр. 11-12, 2004, с. 95-98.

Статија во зборник од конференција

„Придонесот на Хорас Г. Лант и Виктор А. Фридман за развитокот на социолингвистичките истражувања на македонскиот јазик“, во: *Macedonian studies, Papers From the Fifth International Macedonian-North American Conference on Macedonian Studies 1-4 May 2003 at The Ohio State University, Working Papers in Slavic Studies vol. 4*, The Ohio State University Department of Slavic and East European Languages and Literatures, edited by Brian D. Joseph and M. A. Johnson, Columbus, Ohio, 2004, с. 313-328.

„Мисирков од денешна перспектива: Што најрајфме и што ијребиѝ да ијрајме за однајрео“, во: *XXX научна конференција на XXXVI меѓународен семинар за македонски јазик, лиѝераѝура и кулѝура. Охрид 11-13 август 2003*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, 2004, с. 193-204.

(коавтор со Александар Љ. Спасов) „Македонскиот јазик и европските интеграции“, во: *Зборник на ијругови од собирот Оѝиѝесѝивениѝе ијромени и ијромени и јазикот* (13 март 2003), во: *Јазикот наш денешен*, книга 10, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 2004, с. 34-39.

„Мои спомени за професорот Блаже Конески“, во: *Предавања на XXXVI меѓународен семинар за македонски јазик, лиѝераѝура и кулѝура, Охрид 2003*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, 2004, 73-87.

Статија во весник/неделник

(коавтор со Александар Љ. Спасов) „Декларацијата на АСНОМ и Француската декларација (текстолошка анализа)“, *Уѝирински весник* VI, 1557, с. 11, 23 август 2004, Скопје, НИО Круг.

(коавтор со Александар Љ. Спасов) „Македонскиот јазик е право и обврска, а албанскиот е субјективно право!“, *Македонско време* XI, с. 111, 2004. Скопје.

„Идејата за 'Небрегово' се самоуништува“, *Уѝирински весник*, 1 април 2004, с. 25. Скопје, НИО Круг.

Разговор/интервју

„Симпозиумот за Крсте Мисирков“, Анкета: Најразличните настани во 2003 г. *Нова Македонија* LIX: 7, 5, 6 и 7 јануари 2004, Скопје, НИП Нова Македонија.

„Универзитетот е интелектуална мајка на нацијата“, разговорот го водеше Катерина Битровска, *Нова Македонија* LIX, 20084, с. 9, 14 јануари 2004. Скопје, НИП Нова Македонија.

„Избор на Људмил Спасов“, Анкета. *Нова Македонија* LIX, с. 10, 10 март 2004. Скопје, НИП Нова Македонија.

„Во Египет пронајден македонски ракопис од XIX век“, разговорот го водеше Симон Илиевски,

Дневник, с. 4, 23 август 2004, Скопје, НИО Круг.

„Во црквите од XIX век се пеело на македонски јазик“, разговорот го водеше Весна Дамчевска, *Време*, с. 21, 24 август 2004, Скопје.

Предавање одржано по покана

„Преглед на историскиот развој на македонскиот писмен јазик“, Универзитет „Хумболт“ во Берлин, Институт за словенска филологија, 7 јануари 2004.

2005

Книга

Избрани поглавја од историјата на македонскиот јазик/Бојата на јазикот. Прв дел. Култура, Скопје, 2005.

Рецензии:

- Marko Samardžija, „Prinosi poznavanju standardizacije makedonskog jezika, Људмил Спасов, Избрани поглавја од историјата на македонскиот јазик. Бојата на јазикот, Кн. I-II, Скопје: Култура. 2005/2006“, *Македонски јазик*, год. 58/59, 2007/2008, с. 241-244.
- Marko Samardžija, „Prinosi poznavanju standardizacije makedonskog jezika, Ljudmil Spasov, Izbrani poglavja od istorijata na makedonskiot pismen jazik. Bojata na jazikot. knj. I-II, Skopje: Kultura, 2005.-2006.“, *Fluminensia*, Vol. 19, No. 2, 2007, s. 104-107. <https://hrcak.srce.hr/21649>, пристапено на 23.3.2021.
- Искра Пановска-Димкова, „За бојата на јазикот (Љ. Спасов, 2005, Избрани поглавја од Историјата на македонскиот писмен јазик / Бојата на јазикот, Скопје: Култура)“, *Македонски јазик*, г. LVI, 2006, с. 283-289.

Редакција/Редакциски одбор/Издавачки совет

Билиен на Советот за македонски јазик, Редакциски одбор: Петре М. Андреевски, Људмил Спасов, Трајко Стаматоски, Министерство за наука на Република Македонија, Скопје, 2005.

Делото на Крсте Мисирков, Том I и II, МАНУ, Скопје, 2005. Уредувачки одбор: Блаже Ристовски (претседател), Георги Старделов, Људмил Спасов. Организационен одбор: Блаже Ристовски (претседател), Георги Старделов, Милан Ѓурчинов, Симо Младеновски, Снежана Веновска – Антевска, Васил Тоциновски, Лидија Стојановиќ-Лафазановска, Вангелија Десподова, Људмил Спасов, Нада Хаџи – Николова (секретар).

Стиванислав Каролак. Семантика и стилистика на глаголскиот вид во македонскиот јазик, Проект: Глаголскиот вид (аспект) во македонскиот јазик, **Редакција и превод** од полски јазик: Људмил Спасов, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Катедра за македонски јазик и јужнословенски јазици, Скопје, 2005.

Статија во списание/во книга/во зборник

„Придонесот на Хорас Г. Лант и Виктор А. Фридман за развитокот на социолингвистичките истражувања на македонскиот јазик“, *Документи*, год. II, бр. 2 (6), 2005, с. 90-98.

Статија во зборник од конференција

(коавтор со Снежана Веновска-Антевска и Максим Каранфиловски) „Изучувањето на македонскиот јазик меѓу Македонците надвор од РМ“, во: *Зборник на трудови од иркализнајна маса Актуелниите состојби во македонскиот јазик* (16 март 2004), *Јазикот наш денешен*, кн. 12, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 2005, с. 54-61.

- (коавтор со Лидија Аризанковска) „Англиска транскрипција на македонските имиња“, во: *Зборник на трудови од јиркалезнајта маса Акџуелнијте сосијоби во македонскиот јазик (16 март 2004), Јазикот наш денешен*, кн. 12, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 2005, с. 30-35.
- „Употреба на преодните и непреодните глаголи во книгата *За македонскијте работи* од Крсте Петков Мисирков“, во: *Делојто на Крстије Мисирков*, Том II, МАНУ, Скопје, 2005, с. 235-252.
- „Дискусија по повод рефератите на Првослав Радик и Растко Терзиоски“, во: *Делојто на Крстије Мисирков*, Том I, МАНУ, Скопје, 2005, с. 513-514.
- „Дискусија по повод рефератот на акад. Петар Хр. Илиевски, групата реферати од авторите Шашко, Пеев, Паноска, Попвасилева и рефератот на Чигоја“, во: *Делојто на Крстије Мисирков*, Том II, МАНУ, Скопје, 2005, с. 513-514; 465-467.
- „Одговор на забелешката и прашањето на Л. Минова-Гуркова во врска со рефератот на Спасов“, во: *Делојто на Крстије Мисирков*, Том II, МАНУ, Скопје, 2005, с. 513-514; 475-476.
- „Во врска со рефератот на д-р Хоракова“, во: *Делојто на Крстије Мисирков*, Том II, МАНУ, Скопје, 2005, с. 513-514; 476-478.
- (коавтор со Александар Љ. Спасов) „Декларацијата на АСНОМ за основните права на граѓанинот на демократска Македонија во споредба со француската Декларација за правата на човекот и граѓанинот од 1789 г. (текстолошка анализа)“, во: *XXXI научна конференција на XXXVII меѓународен семинар за македонски јазик, лиџерајтура и култура. Охрид, 16-17 август 2004*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, 2005, с. 39-44.
- „АСНОМ и Конески“, во: *Предавања на XXXVII меѓународен семинар за македонски јазик, лиџерајтура и култура*, Охрид, 2-18 август 2004 г., Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, 2005, с. 41-54.

Предавање одржано по покана

- „Историско-лингвистички аспекти на македонскиот јазик“, Универзитет во Марибор, Педагошки факултет, 18 декември 2005.

Научен проект

- „Кониковско евангелие“. Меѓународен проект на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје и Универзитетот во Хелсинки, Факултет за хуманистички науки, Одделот за јазици, Словенска филологија (Faculty of Arts, Department of Languages, Slavic Philology). Раководител на македонскиот тим на проектот, проф. д-р Људмил Спасов (Скопје) и раководител на проектот и на финскиот тим, проф. д-р Јоуко Линдстет (Хелсинки). Проект изработен преку финансиска поддршка од Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ и Финското здружение за наука и хуманистика и Финската академија за наука и хуманистика. Времетраење: 1995-1998. Монографија од проектот: Lindstedt, J., Spasov, L., & Nuorluoto, J. (Eds.) (2008). *The Konikovo Gospel – Konikovsko evangelie: Bibl. Patr. Alex. 268. (Commentationes Humanarum Litterarum; No. 125). Societas Scientiarum Fennica.*

2006

Книга

- Избрани поглавја од историјата на македонскиот јазик/Бојата на јазикот. Витор дел. Култура, Скопје, 2006.*

Рецензии:

- Marko Samardžija, „Prinosi poznavanju standardizacije makedonskog jezika, Људмил Спасов, *Избрани поглавја од историјата на македонскиот јазик. Бојата на јазикот*, Кн. I-II, Култура. Скопје: 2005/2006“, *Македонски јазик*, год. 58/59, 2007/2008, с. 241-244.
- Marko Samardžija, „Prinosi poznavanju standardizacije makedonskog jezika, Ljudmil Spasov, *Izbrani poglavja od istorijata na makedonskiot pismen jazik. Bojata na jzikot*. knj. i-ii, Skopje: Kultura, 2005.-2006.“, *Fluminensia*, Vol. 19, No. 2, 2007, s. 104-107. <https://hrcak.srce.hr/21649>, пристапено на 23.3.2021.

Редакција/Редакциски одбор/Издавачки совет

- Александар Спасов. *Рајко Жинзифов – Живој и книжевна дејност*. Редакција Људмил Спасов, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, 2006.
- ABECEDAR. БУКВАР. АНАГНОТИКО*, Редакција Људмил Спасов, Εκδοσεισ Μπαταβια, Θεσσαλονικη, 2006.
- Билијен на Советојот за македонски јазик*, Редакциски одбор: Петре М. Андреевски, Људмил Спасов, Трајко Стаматоски, Министерство за наука на Република Македонија, Скопје, 2006.

Статија во списание/во книга/во зборник

- „Поговор“, во: Александар Спасов. *Рајко Жинзифов – Живој и книжевна дејност*, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, 2006, с. 153-154.
- „Разликите и сличностите на процесот на стандардизацијата меѓу бугарскиот, српскиот и македонскиот јазик (Некои аспекти на проблемот)“, во: Александар Спасов. *Рајко Жинзифов – Живој и книжевна дејност. Додаток 4*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, 2006, с. 143-152.
- (коавтор со Владимир Климонов) „Каузативные и инхоативные структуры в русском языке: о русских соответствиях македонских глаголов с суффиксом –ос-а/-с-а“, во: *Филолошеческие заметки. Филолошки сџууии. Filološke pripombe*, god. 4, vol. 2, Пермь–Скопье–Люблиана, 2006, с. 48-55.
- „Белешки за првиот превод од словенечки на македонски јазик“, во: *Zbornik „Jezikovna predanost“*, и *čast akademiku prof. dr. Jožetu Toporišiču ob 80-letnici*, Ljubljana, 2006, с. 585-589.
- „Песма за Соколо од Максим Горки – превод/препев на Блаже Конески од времето на школувањето“, во: *Славистички сџууии*, бр. 12, 2006, с. 397-414.
- (коавтор со Iskra Panovska-Dimkova) „Nacrt-projekt nove znanstvene gramatike suvremenoga makedonskog standardnog jezika“, *Strani jezici*, god. 35, br. 3, 2006, с. 227-245.
- (коавтор со Владимир Климонов) „Каузативные и инхоативные структуры в русском языке: о русских соответствиях македонских глаголов с суффиксом –ос-а / –с-а“, во: *Зборник Матице српске за славистику*, бр. 70, 2006, с. 213-220.
- „Фуснота или фусноти“, во: *Портал, Гласник на Македонски духовни конаци*, год. 6, бр. 19/20, 2006, с. 2-4.

Статија во зборник од конференција

- „60-годишнината од озаконувањето на азбуката и правописот на современиот македонски јазик“, во: *XXXII научна конференција на XXXVIII меѓународен семинар за македонски јазик, лингвистика и култура. Охрид, 15-17 август 2005*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје, 2006, с. 51-57.

(коавтор со Владимир Климонов) „Каузативниите и инхоативниите структури во рускиот јазик: о рускиите соодветности македонските глаголови со суфиксот –*oc-a/-c-a*“, во: XXXII научна конференција, Охрид, 15-17 август 2005, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје, 2006, с. 361-364.

„Значењето на Кониовското евангелие од Павел Божигрпски за историјата на македонскиот писмен јазик“, во: *Предавања на XXXVIII меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура*, Охрид 2005, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, 2006, с. 61 – 69.

Статија во весник/неделник

(коавтор со Aldo Kliman, Borislav Pavlovski, Ivan Zoričić) „Pregledno djelo za povezivanje dviju kultura. Predstavlanje rječnika „Mali makedonsko-hrvatski i hrvatsko-makedonski rječnik“, *Glas Istre*, 2006, br. 25, str. 19.

Разговор/интервју

„Татковината македонски јазик исчезнува“, разговорот го водеше Зоран Бојаровски, *Форум џлус II*, бр. 31, с. 52 – 53, 22 април 2006, Скопје, ИП Форум.

„Razgovor s profesorom dr. sc. Ljudmilom Spasovom“, разговор водила Borjana Prošev – Oliver“, *Strani jezici*, год. 35, 2006, бр. 3, с. 219-225.

Предавање одржано по покана

„Статусот и корпусот на македонскиот јазик во Република Македонија, во соседните држави и во регионот на Југосточна Европа“. Предавање одржано во рамките на манифестацијата „Денови на македонската култура во Истра (Dani makedonske kulture u Istri)“, Пула, 8 јули 2006.

2007

Редакција

ABECEDAR. БУКВАР. ΑΝΑΓΝΩΤΙΚΟ (второ издание, second edition), Редакција Људмил Спасов, Εκδοσεις Μπαταβια, Θεσσαλονικη, 2007.

Статија во списание/во книга/во зборник

„Периодизација на историјата на македонскиот писмен јазик и неговата стандардизација во дваесеттиот век“, во: *Филолошки студии* 5 (1), Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, 2007, с. 229-235.

„Периодизација на историјата на македонскиот писмен јазик“, во: *Зборник на трудови по повод 30 години студии по новинарство, Комуникологијата и друштвене науки*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Правен факултет „Јустинијан Први“, 2007, с. 159-162.

Статија во зборник од конференција

„The Macedonian Language and European Integration“, во: *The Linguistic rights of minorities, Proceedings from the T&LRC of International PEN Meeting*, 16.9.2006, Ohrid. Translation and Linguistic Rights Committee of International PEN, Скопје, 2007, с. 53-63.

„Termi shkencor ‘ballkanistikë’ sot: vallë sot nocioni ‘ballkanistikë’ është i saktë në shkencë?“, во: *Seminari ndërkombëtar i albanologjisë, Materialet e punimeve të Seminarit I Ndërkombëtar të Albanologjisë*. Ohër, 16-23 shtator 2007, Universiteti shtetëror i tetovës, Tetovë, 2007, с. 231-238.

„Развојот на македонскиот стандарден (литературен) јазик во контекстот на културата“, во: *Прилози од Меѓународниот научен собир „Македонско-јолски врски“*, 28-29 ноември 2005, Скопје, Институт за национална историја, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 2007, с. 147-156.

Статија во списание

„Резултативната аспектна конфигурација кај перифрастичките конструкции и фразеологизми во македонскиот јазик“, *Прилози*, МАНУ, Одделение за лингвистика и литературна наука, год. 32, 2007, бр. 2, с. 458-466.

Предавање одржано по покана

„Doprinos Horacea Lunta i Victora Friedmana razvoju i unapređivanju sociolingvističkih istraživanja makedonskog jezika“, *Zagrebački lingvistički krug*, 27 март 2007.

„Процесот на кодификација на македонскиот стандарден јазик“, Универзитет „Иналко“, Париз, *Македонска недела*, 24 мај 2007.

2008

Редакција

(коавтор со Jouko Lindstedt и Juhani Nuorluoto) *The Konikovo Gospel – Кониовскоеванѓелие*, *Bibl. Patr. Alex. 268, Commentationes Humanarum Litterarum, 125*, Societas Scientiarum Fennica, Helsinki, 2008.

Рецензии:

Борче Арсов, „The Konikovo Gospel/Кониовско еванѓелие *Bibl. Patr. Alex. 268*“, во: *Годишен зборник*, книга 36 (2010), 491-494, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје;

– Ignacy Doliński, во: *Rocznik Slawistyczny* 58 (2009), pp. 170-173.;

– Christian Voß, во: *Zeitschrift für Slawistik* 55 (2010) 1, pp. 115-116.; Cynthia M. Vakareliyska, во: *Slavic and East European Journal* 54 (2010) 2, pp. 407-410.;

– Anne-Laurence Caudano, во: *Canadian Slavonic Papers / Revue canadienne des slavistes* 52 (2010) 1-2, pp. 205- 206;

– Grace E. Fielder, во: *Scando-Slavica* 56 (2010) 1, pp. 123-125.; Joseph Shallert, во: *Journal of Slavic Linguistics* 19 (2011) 1, pp. 131-152.;

– Maxim Makartsev, во: *Acta Slavica Iaponica*, Tomus 36 (2015), pp. 105-109.)

Статија во списание/во книга/во зборник

(коавтор со Jouko Lindstedt) „Introduction and the Description of the Manuscript/Вовед и опис на ракописот“, во: *The Konikovo Gospel – Кониовско еванѓелие*, Societas Scientiarum Fennica, Ed./Ред. Jouko Lindstedt, Ljudmil Spasov, Juhani Nuorluoto/Јоуко Линдстет, Људмил Спасов, Јухани Нуорлуото, Helsinki, 2008, с. 9-25.

„The Konikovo Gospel in Macedonian Cultural History“, во: *The Konikovo Gospel – Кониовско еванѓелие*, Societas Scientiarum Fennica, Ed./Ред. Jouko Lindstedt, Ljudmil Spasov, Juhani Nuorluoto/Јоуко Линдстет, Људмил Спасов, Јухани Нуорлуото, Helsinki, 2008, с. 403-430.

(коавтор со Борче Арсов). „Review of Morphology and the Function of Morphological Categories in the Konikovo Gospel“, во: *The Konikovo Gospel – Кониовско еванѓелие*, Societas Scientiarum Fennica, Ed./Ред. Jouko Lindstedt, Ljudmil Spasov, Juhani Nuorluoto/Јоуко Линдстет, Људмил Спасов, Јухани Нуорлуото, Helsinki, 2008, с. 325-362.

(коавтор со Максим Каранфиловски и Борче Арсов) „The Dialect of the *Konikovo Gospel in Comparison with the Enidže Vardar Dialect*“, во: *The Konikovo Gospel – Konиковско евангелие*, Societas Scientarum Fennica, Ed./Ред. Jouko Lindstedt, Ljudmil Spasov, Juhani Nuorluoto/Јоуко Линдстет, Људмил Спасов, Јухани Нуорлуото, Helsinki, 2008, с. 313-323.

(коавтор со Мито Аргировски, Елка Јачева-Улчар, Виолета Крстевска, Марија Чичева Алексиќ)

„Дијалектна транскрипција на македонскиот текст (според првата и втората рака)“, во: *The Konikovo Gospel – Konиковско евангелие*, Societas Scientarum Fennica, Ed./Ред. Jouko Lindstedt, Ljudmil Spasov, Juhani Nuorluoto/Јоуко Линдстет, Људмил Спасов, Јухани Нуорлуото, Helsinki, 2008, с. 179-234.

Статија во зборник од конференција

„Резултативната аспектна конфигурација кај перифрастичките конструкции и фразеологизмите во македонскиот јазик“, во: *Реферати на македонскиите слависти за XIV-оџ меѓународен славистички конгрес во Охрид, 10-16 септември 2008*, МАНУ, Скопје, 2008, с. 457-466.

„Значењето на преводот на Кониковското евангелие (КЕ) за македонската културна историја (резиме)“, во: *Реферати на македонскиите слависти за XIV-оџ меѓународен славистички конгрес во Охрид, 10-16 септември 2008*, МАНУ, Скопје, 2008, с. 537-538.

„Од морфолошката анализа на глаголските зборови и глаголските парадигми во текстот на Кониковското евангелие“, во: *Зборник од XXXIV научна конференција на XI меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Охрид, 13-30 август 2007*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје, 2008, с. 163-181.

(коавтор со Искра Пановска-Димкова). „Нацрт-проект за нова научна граматика на современиот македонски стандарден јазик“, во: *Зборник од научниот собор „Македонскиот јазик, минаџо, сегашноста, иднина*“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 2008, с. 21-41.

„За џојасниите букви – повторно навраќање (за односот меѓу глаголицата и кирилицата во македонската писмена и културна традиција)“, во: *Предавања на XI меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Охрид, 13-30 август 2007*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје, 2008, с. 97-103.

Проект на Советот за радиодифузија на Р Македонија

Љ. Спасов (главен истражувач), Б. Арсов, К. Митиќ, „Јазикот на електронските медиуми на национално ниво во Република Македонија“, *Совет за радиодифузија на република Македонија*, 2008, Скопје, с. 1-45.

2009

Книга (прирачник за студенти)

(коавтор со Катерина Митиќ) *Практикум џо фонетика и фонологија на современиот македонски стандарден јазик со вежби од правописот и правоѓоворот*, БороГрафика, Скопје, 2009.

Редакција и Поговор

(коавтор со Борче Арсов) Крисанта Јанкула, *Поезија и џроза од мојот крај*, Долна Пресија, Република Албанија, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, 2009.

Статија во зборник од конференција

„The Konikovo gospel (KG) in macedonian cultural history“, во: *Трети македонско-словенечка научна конференција „Македонско-словенечки јазични, книжевни и културни врски“*, Охрид, 12-15 септември 2007, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје: 2009, с. 33-43.

Статија достапна на интернет:

„Tomizza *alias* Vergerije i Božigropski (deset godina poslije i Božigropski stopedeset godina poslije)“, Меѓународни погранични susreti/mednarodna obmejna srečanja/incontri internazionali di frontiera *Simpozij Tomizza: ten years after*, 27.-30.5.2009, Umag. <http://forumtomizza.com/images/pdf/tomizza%2009.pdf>

Рецензија:

– <https://www.yumpu.com/xx/document/read/6909717/europska-kratka-prica-temat-fulvio-tomizza-ten-years-after-zarez>, пристапено на 3.1.2021

Статија во весник/неделник

„Јазикот на другиот“ – за почит или за омраза?“, *Уџрински весник*, бр. 3095, с. 8, 12 март 2009, Скопје, НИО Круг.

(коавтор со Александар Љ. Спасов) „Белешки за македонските одредници во Енциклопедијата на Југославија-Крлежа до Македонците“, дел 1, *Глобус*, бр. 140, с. 45-48, 22 декември 2009, Скопје, Глобус магазин.

(коавтор со Александар Спасов) „Белешки за македонските одредници во Енциклопедијата на Југославија-Крлежа до Македонците“, дел 2, *Глобус*, бр. 141, с. 48-52, 29 декември 2009, Скопје, Глобус магазин.

Рецензија во книга

Анастас Ќушкоски, *Диференцијален речник на вевчанскиот говор*, Издание на авторот, Струга, 2009, с. 282-284.

Рецензија во списание

„Семантика на лексичката група зборови опфатени со поимот овошје, Елизабета Бандилоvsка- Ралповска, *Лексичко-семантичката група на зборови опфатени со поимот 'овошје' во македонскиот јазик (семантичка и зборобразувачка анализа)*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 2008.“, *Македонски јазик*, год. 60, 2009, с. 313-316.

2010

Статија во списание/во книга/во зборник

(коавтор со Борче Арсов и Катерина Митиќ) „Јазикот на електронските медиуми на национално ниво во Република Македонија“, во: *Годишник на Правниот факултет „Јустинијан Први“ во Скопје по повод 35 години од основањето на студентите по новинарство на Правниот факултет*, том 44-46, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Правен факултет „Јустинијан Први“, Скопје, 2008-2010, с. 61-76.

Статија во зборник од конференција

(коавтор со Максим Каранфиловски и Борче Арсов) „Врските меѓу Кониовското евангелие и еницевадарскиот говор“, во: *Меѓународен македонистички собир*, Охрид, 29-31 август 2008, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје, 2010, с. 167-175.

(коавтор со Агим Пољоска). „Впечатоци од престојот и патувањето во Албанија од 1907 година на фра Ловро Михачевик“. *Меѓународен македонистички собир, Охрид, 29-31 август 2008*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје, 2010, с. 683-687.

„Типологија на развитокот на македонскиот писмен јазик (16-19 век)“, во: *Предавања на XLII меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Охрид, 10-27 август 2009*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје, 2010, с. 25-32.

Статија во весник/неделник

(коавтор со Александар Спасов) „Белешки за македонските одредници во Енциклопедијата на Југославија – Крлежа до Македонците, дел 3, *Глобус*, бр. 142, с. 38-42, 5 јануари 2010, Скопје, Глобус магазин.

Беседа од настан објавена во зборник

„Беседа за Едмонд Темелко во дворот на црквата св. Ѓорѓи во Струга (по повод неговото именување за добитник на титулата *Духовен воин на македонски духовни коначи*)“, во: *Порџал*, год. IX, бр. 27-28, 2010, с. 137-138.

2011

Книга

Резултативна видска (аспективна) конфигурација на глаголите во македонскиот јазик, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, 2011.

Редакција/Редакциски одбор/Издавачки совет

(редакција со Искра Пановска-Димкова) *Зборник: Категории на глаголите во словенските и во несловенските јазици (синхронизација и дијахронизација)/Категории глагольной множественности в славянских и неславянских языках (синхрония и диахрония)*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Аспектолошка комисија при МСК, Скопје, 2011.

Статија во списание/во книга/во зборник

„Неколку забелешки за учебникот по македонски јазик на Вера Бојиќ и Волф Ошлиќ“, во: *Македонско-германски студии*, том 1, 1996 – 1999, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, 2011, с. 185-191.

(коавтор со Искра Пановска-Димкова) „Предговор“, во: *Категории на глаголите во словенските и во несловенските јазици (синхронизација и дијахронизација)/Категории глагольной множественности в славянских и неславянских языках (синхрония и диахрония)*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Аспектолошка комисија при МСК, Скопје, 2011, с. 7.

„Преглед на досегашните проучувања на резултативната видска конфигурација“, во: *Категории на глаголите во словенските и во несловенските јазици (синхронизација и дијахронизација)/Категории глагольной множественности в славянских и неславянских языках (синхрония и диахрония)*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Аспектолошка комисија при МСК, Скопје, 2011, с. 121-144.

„Резултативната видска (аспективна) конфигурација на глаголите во македонскиот јазик“, во: *Категории на глаголите во словенските и во несловенските јазици (синхронизација и дијахронизација)/Категории глагольной*

множественности в славянских и неславянских языках (синхрония и диахрония), Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Аспектолошка комисија при МСК, Скопје, 2011, с. 171-172.

„Список на објавени аспектолошки трудови“, во: *Категории на глаголската множественост во словенските и во несловенските јазици (синхронизација и дијахронизација)/Категории глагольной множественности в славянских и неславянских языках (синхрония и диахрония)*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Аспектолошка комисија при МСК, Скопје, 2011, с. 197-199.

Статија во зборник од конференција

(коавтор со Борче Арсов и Александар Љ. Спасов) „Македонскиот јазик и македонскиот идентитет“, во: *Стандарднојазичната норма и македонскиот јазик, Јазикот и идентитетот, Скопје, 15 април 2010*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 2011, с. 27-35.

„Развиток на македонската азбука и правопис“, во: *Предавања на XLIII меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Охрид, 28 јуни-13 јули 2010*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје, 2011, с. 27-32.

Рецензија во зборник/во списание

(коавтор со Искра Пановска-Димкова) „Станислав Каролак, Семантика и синтаксика на глаголскиот вид во македонскиот јазик“, во: *Категории на глаголската множественост во словенските и во несловенските јазици (синхронизација и дијахронизација)/Категории глагольной множественности в славянских и неславянских языках (синхрония и диахрония)*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Аспектолошка комисија при МСК, Скопје, 2011, с. 166-168.

(коавтор со Борче Арсов) „Rosanna Benacchio, *Вид и категория вежливости в славянском императиве*. München-Berlin: Otto Sagner. 2010.“, *Македонски јазик*, год. XXII, 2011, с. 198-199.

Есеј во списание

„Небото над Дриновци. Marko Pavlovski, *Nebo nad Drinovcima*, Vitagraf, Rijeka, 2010.“, *Спожерт*, год. 15, 2011, бр. 113, с. 79.

Предавање одржано по покана

„Името на Република Македонија и на македонската нација во спорот со Република Грција“ – излагање на симпозиумот на тема: „Улогата на македонската дијаспора и на разделена Македонија во поврзувањето на македонското национално битие“, меѓународна културна манифестација „Македонија е моето име“, 27 и 28 октомври 2011 во Пула. Организатор: Македонски културен форум, Пула, Институт за национална историја, Скопје, Археолошки музеј на Истра, Пула. (<https://www.youtube.com/watch?v=bdXmZ9fqYcE>, пристапено на 14.4.2020)

2012

Книга и Редакција

(коавтор со Желимир Циглар) *Мала македонско-хрватска читанка 1/Mala hrvatsko-makedonska čitanka 1*, Магор, Скопје, 2012.

Редакција/Редакциски одбор/Издавачки совет

Horace G. Lunt, *Grammar of the Macedonian literary language* (фототипно издание од 1952 г.), Фондација Отворено општество – Македонија, Скопје, 2012.

Статија во списание/во книга/во зборник

- „Значењето на Граматиката на Хорас Г. Лант за афирмацијата на македонскиот јазик“, во: *Grammar of the Macedonian literary language* (фототипно издание од 1952 г.), Фондација Отворено општество – Македонија Скопје, 2012, с. 1-25
- „Tomizza alias Vergerije i Božigropski (2009, deset godina poslije i Božigropski stopedeset godina poslije)“, во: *Мала македонско-хрватска читанка 1/Mala hrvatsko-makedonska čitanka 1*. Магор, Скопје, 2012, с. 145-147.

Статија во зборник од коференција

- „Pomaže li nam moliškohrvatski jezik da podrobno razmotrimo pojam balkanistike u znanosti?“, во: *Peti hrvatski slavistički kongres, Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa u Rijeci, 7-10 rujna 2010*, Filozofski fakultet, Rijeka, 2012, с. 157--165.
- „Блаже Конески за ликот на св. Климент Охридски (Тихите кандила)“, во: *Предавања на XLIV меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Охрид, 27 јуни-12 јули 2011*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје, 2012, с. 53-55.

2013

Статија во списание/во книга/во зборник

- „Проширувањето на валентноста на глаголот како литературен факт (врз основа на материјал од романите *Просјум* од Коле Чашуле и *Разбој* од Владо Малески)“, во: *Чашуле, ошћосле*, МАНУ, Скопје, 2013, с. 251-257.

Статија во зборник од конференција

- (коавтор со Želimir Ciglar). „Hrvatski kao strani jezik u Makedoniji“, во: *Prvi, drugi, ini jezik: hrvatsko-makedonske usporedbe/Прв, виор, орд јазик: хрватско-македонски сјорепби*, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb, 2013, с. 66-73.

Предавање одржано по покана

Предавање и промоција на Универзитетот во Букурешт на изданието на Кониовското евангелие, 13.3.2013 г.

2014

Книга

Руднише слоеви на секавањето, Разговори со Влада Урошевиќ, МАНУ, Скопје, 2014.

Рецензија:

– Весна Мојсова-Чепишевска, „Еден скопски интелектуален (раз)говор“, *Сјектар*, 13, бр. 65, 2015, с. 87-99.

Редакција/Редакциски одбор/Издавачки совет

(РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ: Спасов Людмил, Климонов Владимир, Титаренко Елена, Ачилова Елена) *Типология вида/аспекта: Проблемы, поиски, решения, сборник научных статей*, Таврический национальный университет, Симферополь, 2014.

Статија во списание/во книга/во зборник

„Резултативная видовая конфигурация в перифрастических конструкциях и фразеологизмах в македонском языке“, во: *Тийолоџия вида/аспектџа: Проблеми, поиси, решения, сборник научных стџаџей*, Таврический национальный университет, Симферополь, 2014, с. 145-156.

(коавтор со Весна Мојсова-Чепишевска и Анета Јанева) „Извештај од престојот во Љубљана, Република Словенија во рамките на билатералниот проект „Општествено-културната улога на словенечкиот јазик во Македонија и на македонскиот јазик во Словенија“ (проект: Македонско-словенечка соработка). во: *Годишен зборник 39-40*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет

„Блаже Конески“, Скопје, 2014, с. 327-339.

„Macedonian Language and European Integration (re-read)“, (проект: Македонско-словенечка соработка), во: *Годишен зборник 39-40*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, 2014, с. 341-354.

Рецензија во списание

„Povijesne paralele i pouke (o knjizi Hrvatski jezik i pravopis od ujedinjenja do kraja Banovine Hrvatske, 1918.- 1941. Marka Samardžije), Marko Samardžija, *Hrvatski jezik i pravopis: od ujedinjenja do kraja Banovine Hrvatske (1918. – 1941.)*, Školska knjiga, Zagreb, 2012., “*Hrvatska revija*”, XIV, 2014, br. 1, с. 81-85.

In memoriam

„Ружа Паноска (1927-2014) – тажно испраќање“, *Литературен збор*, год. LXI, 2014, бр. 4-6, с. 239-242.

Апстракти во книга на апстракти

(коавтор со Elizabeta Bandilovska-Ralповска i Milica Petruševska) „Usporedba pravopisnih i slovopisnih rješenja hrvatske i makedonske jezične prakse u drugoj polovici XIX. stoljeća i prvoj polovici XX. stoljeća: morfonološko naspram fonološkoga pisanja“, „*Riječki filološki dani 10*“, *Deseti znanstveni skup s međunarodnim sudjelovanjem Knjižica sažetaka*, ur. Estela Banov, Filozofski fakultet, Rijeka, 27- 29.11.2014., Rijeka, 2014, с. 41-42.

„Семантиката на префиксите во резултативната видска (аспектна) конфигурација во македонскиот јазик“. [The semantics of the prefixes in the resultative aspectual configuration in Macedonian], во: *The Semantic Scope of Slavic Aspect (IV конференција на Аспектџолошкаџа комисија при Меѓународноиџ славистички комитетџ одржана во Гетеборџ, 10-14 јуни 2013)*, *Gothenburgs Slavic Studies 3*, Göteborgs Universitet, Göteborg, 2014, с. 142-143.

2015

Книга во коавторство

Правоиџ на македонскиоџ јазик, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 2015.

Статија во списание/во книга/во зборник

(коавтор со Убавка Гајдова, Васил Дрвошанов, Искра Пановска-Димкова, Еленка Стоевска-Денчова, Станислава-Сташа Тофоска) „Акцент и акцентирање“, во: *Правоиџ на македонскиоџ јазик*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 2015, с. 25– 33.

(коавтор со Томислав Кужик) „Транскрипција и транслитерација на туѓите имиња (хрватски јазик)“, во: *Правопис на македонскиот јазик*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 2015, с. 278-280.

„Твојот крст е мојата моќ“, во: *Лебедовајќа ѝсна на заробеничкајќа на вејрој*, Искра Чоловиќ – Свето Стаменов, Скопје, 2015, с. 57-59.

„Видот на глаголите со наставките –ира/-из-ира во современиот македонски стандарден јазик“, во: *Сборник Глаголниот вид: Граматическое значение и контекст. Verbal Aspect: Grammatical Meaning and Context* (под редакцией Розанны Бенакьо), Verlag Otto Sagner, Die Welt der Slaven, band 56, München – Berlin – Washington/D.C., 2015, с. 481-488.

Статија во зборник од конференција

(коавтор со Веби Кадриу) „Expressing verbal aspectual configurations: Macedonian vs Albanian Languages“, Аспектуална семантичка зона: типологија систем и сценарио дијасинхронско развој, во: *Сборник сџајќей V Меѓународној конференцији Комиссии љо асџекџолоџии Меѓународноџо комииџеџа слависџоџ*, Киото, 13-15 ноември 2015 г., Универзитет Киото Санџе, Киото, 2015, с. 278- 284.

„Улогата на дамаскинарската книжевност во процесот на создавање на македонскиот писмен јазик и на современата македонска култура“, во: *Предавања на XLVII меѓународен семинар за македонски јазик, лџтература и кулџура, Охрид, 14 јуни – 29 јуни 2014*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје, 2015, с. 45-54.

Учество во меѓународен проект

„HALS Workshop 4. Language ecologies: The Balkans and beyond“ (2015-2016), Универзитет во Хелсинки.

Предавање по покана

(коавтор со Борче Арсов, Милица Петрушевска, Елизабета Ралповска) „Language and identity – historical perspectives on a case study of two Macedonian language speakers from Boboshchitsa (Boboshticë) and Kostur (Kastoria)“, во: *HALS Workshop 4. Language ecologies: The Balkans and beyond*, 12-13.3.2015, Хелсинки.

Статија во весник/неделник

„За македонската современа азбука и за современиот правопис“, *Слободен џечатџ*, 5-6.12.2015, стр. 10, Скопје, Адриа Медија Груп ДОО.

2016

Статија во списание/во книга/во зборник

„Твојот крст е мојата моќ“ (сеќавања), во: *Лебедовајќа ѝсна на заробеничкајќа на вејрој*, Искра Чоловиќ – Свето Стаменов, Скопје, 2016, с. 64-67.

(коавтор со Борче Арсов, Елизабета Бандиловска-Ралповска, Милица Петрушевска) „Јазикот и идентитетот – истражување на современото гледиште спроведено врз примерот на тројца зборуваачи на македонскиот јазик од Бобошчица (Boboshticë) и Шестево (Sidirochori)“, во: *Зборник во честџ на џроф. џ-р Радмила Уџринова-Скаловска љо џовод деведесетџгодишнината џо раџањето*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, 2016, с. 219-229.

(коавтор со Jani Korhonen, Maxim Makartsev, Milica Petruševska) „Ethnic and linguistic minorities in the border region of Albania, Greece and Macedonia: An overview of legal and societal status“, во: *Slavica Helsingiensia. In search of the Center and Periphery: Linguistic Attitudes, Minorities, and Landscapes in the Central Balkans*, eds. Maxim Makartsev & Max Wahlström, Department of Modern Languages, University of Helsinki, Helsinki, 2016, с. 13-49.

„Семантика префиксов в резултативной видовой (аспектуальной) конфигурации в македонском языке“, во: *Зборник у часи́ Лъльани Субоѿић, Теме језикословне у србисѿици, дијакронију и синхронију*, Филозофски факултет, Нови Сад, 2016, с. 495-509.

„Структуралистичка лингвистика“, во: *Јазикоѿ наш денешен – јазикоѿ наш насушен*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 2016, с. 58-74.

(коавтор со Elizabeta Bandilovska-Ralповska i Milica Petruševska). „Usporedba pravopisnih i slovopisnih rješenja hrvatske i makedonske jezične prakse u drugoj polovici XIX. stoljeća i prvoj polovici XX. stoljeća: morfonološko naspram fonološkoga pisanja“, во: *Zbornik radova s Desetoga znanstvenog skupa s меѓународним судјеловањем одржаногa у Rijeci од 27. до 29. студеногa 2014, Rijечки filološki dani 10*, ur. L. Badurina, Filozofski fakultet, Rijeka, 2016, с. 345-358.

Статија во зборник од конференција

„За македонската современа азбука и современиот правопис на македонскиот јазик“, во: *Предавања на XLVIII меѓународен семинар за македонски јазик, лиѿераѿура и кулѿура, Охрид, 13-27 јуни 2015*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје, 2016, с. 60-65.

2017

Книга

(коавтор со Томислав Ќужик/Tomislav Ćužić) *Македонско-хрвајѿска чиѿѿанка 2/Hrvatsko-makedonska ĉitanka 2*, Магор, Скопје, 2017.

Статија во списание/во книга/во зборник

„Твојот крст е мојата моќ“, во: *Ако влеѿуваиш во овој храм во кој ѿубовѿѿа е вера, ѿомоли се!*, Искра Чоловиќ – Свето Стаменов, Скопје, 2017, с. 116-122.

„Prepjevi Preradovićeva Putnika iz pera Krste Misirkova i Dimitrije Ćupovskog na makedonski jezik“, *Kolo (časopis Matice hrvatske za književnost, umjetnost i kulturu)*, бр. 2, 2017, с. 157-173, Zagreb.

„Блаже Конески за ликот на св. Климент Охридски“, *Сѿојжер*, год. XXI, 2017, бр. 124, с. 46.

„Блаже Конески во 21 век“, *Сѿојжер*, год., XXI, 2017, бр. 125, с. 4-5.

„Interviews of three macedonian language speakers, two from Boboshtica (Boboshtić) and one from Shestevo (Sidirohori)“, во: *Пуѿевима речи – Зборник радова у часи́ Даринки Горѿѿан Премк, уредник: Рајна Драѿићевић*, Филолошки факултет Универзитета у Београду, Катедра за српски јазик са јужнословенским језицима, Београд, 2017, с. 615-627.

„Мала приказна за големиот вожд“, „Mala priča o velikom voždu“, во: Људмил Спасов/Ljudmil Spasov, Томислав Ќужик/Tomislav Ćužić, *Македонско-хрвајѿска чиѿѿанка 2/Hrvatsko-makedonska ĉitanka 2*, Магор, Скопје, 2017, с. 174-177.

Статија во зборник од конференција

„Јазикот и идентитетот – истражување на современото гледиште спроведено врз примерот на тројца зборуваачи на македонскиот јазик од Бобошчица (Boboshticë) и Шестево (Sidirochori)“, во: *Предавања на XLIX меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура. Охрид, 11-26 јуни 2016*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје, 2017, с. 62-74.

Приказ во списание

„Vlatković, Dijana, Prošev-Oliver, Borjana, Rječnik hrvatsko-makedonski/Влатковиќ Дијана; Прошев-Оливер, Борјана, Хрватско-македонски речник“, *Македонски јазик, зб. LXVIII*, 2017, с. 231-234.

Апстракт

„Opus magnum – тешкотии со алегоричката на поетот Влада Урошевиќ“, во: *Međunarodni znanstveni skup „Hrvatsko-makedonske književne, jezične i kulturne veze 5“*, во: *Knjižica sažetaka*, ur. Ines Srdoč-Konestra, Rijeka, 6. i 7. listopada 2017, Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, Rijeka, 2017, с. 44-45.

2018

Книга

Duboki slojevi sjećanja (razgovori s Vladom Uroševićem), Spectrum, Zagreb, 2018.

Рецензија:

– Zlatko Kramarić, „Kako se (sve) stvarala makedonska inteligencija“, *Republika*, god. LXXVI, dvobroj 3 – 4, ožujak-travanj 2020, 93-113. Zlatko Kramarić, VRIJEME I LJUDI: KNJIGA LJUDMILA SPASOVA “DUBOKI SLOJEVI SJEĆANJA – RAZGOVORI S VLADOM UROŠEVIĆEM”, *Glas Slavonije*, 14 srpnja 2018, <http://www.glas-slavonije.hr/369521/11/Kako-se-stvarala-makedonska-inteligencija>, пристапено на 26.12.2020

Поглед во минатојој/Избрани теми од историјата на македонскиот писмен јазик/A historical survey of the macedonian written language, Пагома прес, Скопје, 2018.

Рецензии:

– Борче Арсов, „Људмил Спасов, *Поглед во минатојој: Избрани теми од историјата на македонскиот писмен јазик; A historical survey of the macedonian written language*. Скопје: Пагома прес. 2018.“, *Македонски јазик*, год. LXIX, 2018, с. 201-204.)

– Лидија Аризанковска, „Значајна книга за историјата на македонскиот јазик (Људмил Спасов, *Поглед во минатојој: Избрани теми од историјата на македонскиот писмен јазик; A historical survey of the macedonian written language*. Скопје: Пагома прес. 2018.“, *Литературен збор*, год. LXVI, 2019, с. 195-194.)

Статија во списание/во книга/во зборник

(коавтор со Лидија Ристовска, Зора Јачова, Тодорка Балова) „Акустични карактеристики на македонските вокали/Acoustic characteristics of Macedonian Vowels“, во: *The Journal of Special Education and Rehabilitation*, Vol. 19, Iss. 3/4, Ss. Cyril and Methodius University, Faculty of Philosophy, Skopje, 2018, p. 40-50.

„Белешки за јазикот и стилот во првата збирка поезија на Блаже Конески *Земјата и љубовта* (1948 г.)“, во: *Слободан Ж. Марковиќ – човек инспирација*, уредници: Проф. др Александар Јерков, Проф. др Бошко Сувајиќ, Савез славистичких друштва Србије, Филолошки факултет Универзитета у Београду, Београд, 2018, с. 183-191.

Статија во зборник од конференција

- „Белешки за животот и дејноста на Павел Божигробски“, во: *Зборник на трудови од Научниот собор „На почетокоит беше збор“ одржан на 9-10 мај 2017 г.*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 2018, с. 144-148.
- „Prepjev(i) Preradovičeva *Putnika* iz pera najznačajnijih kulturnih djelatnika Makedonije s početka 20. stoljeća – Krste Misirkova i Dimitrije Čupovskog“, во: *Зборник на трудови од Меѓународната научна конференција „Минајтоо на јазичниот свет – денес и утре“*, одржан на 15 – 16 ноември 2017 г., Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 2018, с. 449-463.
- „Влогот на научната конференција во развојот на македонистичката филолошка мисла“, во: *XLIV меѓународна научна конференција на Л меѓународен семинар за македонски јазик, лингвистика и култура (17-18.6.2017, Охрид)*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје: 2018, с. 17-22.
- „Зошто мојот јазик е мој јазик?“, во: *Предавања на Л лингвистичка школа на Меѓународниот семинар за македонски јазик, лингвистика и култура. Охрид, 17.6.-2.7. 2017*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје, 2018, с. 69-77.
- „Резултативна конфигурација на секундарно транзитивисираниите глаголски семанти во македонскиот јазик“, во: *Реферати на македонските слависти на XVI меѓународен славистички конгрес во Белград, 20-27 август, 2018 година*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, Скопје, 2018, с. 57-64. (Резиме, во: *Тезе и резимеи у два тома, Том 1, Јазик, XVI меѓународни конгрес слависти, Белград, 20-27. VIII 2018*, Београд, 2018, с. 78-79.)

Приказ во зборник

- (коавтор со Ирина Петровска) „Академско пишување I од авторките Виолета Јанушева и Бисера К. Стојчевска“, во: *Годишен зборник на Филолошкиот факултет*, Универзитет „Гоце Делчев“, г. 9, бр. 12, Штип, 2018, с. 141-144.

Приказ во електронско списание

- (коавтор со Димитар Пандев) „Виолета Јанушева, *Стандарден македонски јазик*, Универзитет „Св. Климент Охридски“, Педагошки факултет, 2018, Битола“, *Palimpsest / Палимпсест*, v. 3, n. 5, 2018, с. 307-312.
<http://js.ugd.edu.mk/index.php/PAL/article/view/2274>, пристапено на 28.5.2018.

2019

Книга

- (коавтор со Свето Стаменов), *Како да се направи разговор (радски разговори за македонската култура, за македонскиот јазик, за лингвистиката, за големите луѓе...)*, Пагома прес, Скопје, 2019.

Статија во списание/во книга/во зборник

- „Свети Климент Охридски и македонската културна традиција“, во: *Свето Стаменов, Свети Климент Охридски и македонскиот културен контекст*. Свето Стаменов/Академски печат Скопје, Скопје, 2019, с. 9-23.

Статија во зборник од конференција

- (коавтор со Borče Arsov и Igor Dvorščak) „Odjeci deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika u SR Makedoniji“ во: *Zbornik radova s Međunarodnoga*

znanstvenog skupa „Zadarski filološki dani 7“ (održanoga u Zadru i Biogradu na Moru 22. i 23. rujna 2017.), Sveučilište u Zadru, Odjel za kroatistiku, Odjel za rusistiku, Zadar, 2019, c. 79-94.

„Opus magnum – тешкотии со алегоричката на поетот Влада Урошевиќ“, во: *Zbornik radova s Petoga međunarodnoga znanstvenog skupa „Hrvatsko-makedonske književne, jezične i kulturne veze“ (održana u Rijeci 6. i 7. listopada 2017.)*, Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, Rijeka, 2019, c. 161-170.

„Претставување на програмата за работата на Советот за македонски јазик во мандатниот период од 2017 до 2021 г.“, во: *Зборник на трудови од Меѓународната научна конференција „Унапредување на стандарди и квалитет на македонскиот стандарден јазик – Раџин и македонскиот јазик“* (одржан на 14 – 15 јуни 2018 г. во Велес), Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 2019, c. 1-2.

(коавтор со Елизабета Бандиловска) „Метафората во насловот на *Бели муѓри* (според толкувањето на Ѓорѓи Шоптрајанов“), во: *Зборник на трудови од Меѓународната научна конференција „Светлината на зборот (јазични и книжевни аспекти во поезијата на Кочо Раџин и на Маџеја Маџевски)“* (одржан на 7 јуни 2019 г. во Велес), Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 2019, c. 1-5.

„Белешки за јазикот и стилот во првата збирка поезија на Блаже Конески *Земјата и љубовта* (1948 г.)“, во: *Предавања на 51. летна школа на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура, Охрид, 16.6.-1.7.2018*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје, 2019, c. 21-31.

Приказ/рецензија во списание

„Јазикот на првите преводи на Новиот завет на современ македонски јазик напишани со грчко писмо (Борче Арсов, Пагома прес и Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 2019)“, *Македонски јазик*, год. LXX, 2019, c. 161-164.

Портрет/приказ за Људмил Спасов

Глигоровски, Иван, „Људмил Спасов: Со високи дострели во лингвистиката“, во: *Македонски лингвистички*, авторот/БороГрафика Скопје, 2019, c.81-100.

Јованова-Грујовска, Елена, „Људмил Спасов – 45 години лингвистичка дејност“, *Македонски јазик*, год. LXX, 2019, c. 49-52.

Goran Kalogjera, „Ljudmil Spasov“, во: *Makedonska prijateljstva*, Filozofski fakultet u Rijeci, Rijeka, 2019, s. 91.

2020

Редакција/Редакциски одбор/Издавачки совет

(Заедно со: Снежана Велковска, Елена Јованова-Грујовска, Снежана Веновска-Антевска, Димитар Пандев, Марјан Марковиќ, Виктор Фридман, Златко Крамариќ, Ала Шешкен, Даринка Гортан-Пренк, Кристина Крамер, Макеј Кавка, Петер Рау, Бранко Тошовиќ, Иво Прањковиќ), *Зборник на трудови Погледи за македонскиот јазик*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Македонска академија на науките и уметностите, Совет за македонски јазик, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, 2020.

(Заедно со: Елена Јованова-Грујовска, Анета Дучевска), *Колективна монографија Македонскиот јазик – континуитет во простор и време*, Македонска академија на науките и уметностите, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“,

Филолошки факултет „Блаже Конески“, Совет за македонски јазик, Скопје, 2020.

Статија во списание/во книга/во зборник

- (коавтор со Елена Јованова-Грујовска), „За македонскиот јазик, идентитет, историја и култура (писмо до слободномислечките луѓе од Бугарија)“, во: *Зборник на илустрации Поглед на македонскиот јазик*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Македонска академија на науките и уметностите, Совет за македонски јазик, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, 2020, с. 3-18.
- „Бескромпомисен борец за македонската кауза“, во: Свето Стаменов, *Крсте Пејков Мисирков – македонскиот меџник*, Свето Стаменов, Скопје, 2020, с. 42-64.
- „За македонските работи – македонска национална програма“, во: Свето Стаменов, *Крсте Пејков Мисирков – македонскиот меџник*, Свето Стаменов, Скопје, 2020, с. 227-238.

Статија во зборник од конференција

- „Semantic and structural complexity of the resultative configuration of simple one-morpheme and two-morpheme semantemes in the Macedonian language/Семантичка и структурна сложеност на резултативната конфигурација на простите едноморфемски и двоморфемски семантими во македонскиот јазик“, во: Взаимодействие аспекта со смежними категоријами, *Материјали VII Меѓународној конференцији Комисији по аспектологији Меѓународногo комитета славистов (Санкт-Петербург, 5-8 мај 2020 гoда)*, Комисија по аспектологији Меѓународногo комитета славистов, Росийскиот гoсударственни педагогически университет им. А. И. Герцена, Институт лингвистических иследованиј Росийској академији наук Санкт-Петербург, Издательство РГПУ им. А. И. Герцена, Санкт-Петербург, 2020, с. 412-422.
- „Денот на официјализирањето на современата азбука на македонскиот јазик: 5.5.1945 г. (јазична и стилистичка анализа на текстовите објавени во весникот Нова Македонија)“, во: *Предавања на III лејна школа на Меѓународној семинар за македонски јазик, лиќерајќура и кулќура, Охрид, 4-23.8.2019 година*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, Скопје, 2020, с. 26-36.
- Улогата на фреската „Седмочисленици“ во афирмирањето на култот на св. Кирил и Методиј во југоисточна Европа, во: *XLVI меѓународна научна конференција на III лејна школа на Меѓународној семинар за македонски јазик, лиќерајќура и кулќура, Охрид, 23-24.8.2019 година*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, Скопје, 2020, с. 23-29.

2021

Книга

Ј•А•С Гoдини илoдни, Антолог, (поддржано од: Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје, ЈНУ Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје), Скопје, 2021.

Рецензија:

- Тони Димков, „Антолог“ ја објави книгата *Ј•А•С. Гoдини илoдни* од професорот Људмил Спасов, „Културен печат“ број 115, во печатеното издание на весникот „Слободен печат“ на 5-6 февруари 2022, с. 2.

Редакциски одбор

Блаже Конески, *По иловод најновиој најаод на нашиој јазик*, фототипно издание, во: *Јазикој наш денешен*, кн. 32 (едиција во чест на Благоја Корубин), Редакциски

одбор: Људмил Спасов, Снежана Велковска, уредник Елена Јованова-Грујовска, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, ЈНУ Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, Скопје, 2021.

Приредувач во книга

Блаже Конески, *Историја на македонскиот јазик; Историска фонологија на македонскиот јазик, Целокујни дела на Блаже Конески*, критичко издание, том IX, Редакција: Катица Кулавкова, Македонска академија на науките и уметностите, Скопје, 2021.

Статија во списание/во книга/во зборник

„Кон ова издание“; „Предговор кон книгата *Историска фонологија на македонскиот јазик* од Блаже Конески“; (заедно со Искра Пановска-Димкова и Љупчо Митревски) „Забелешки за работата врз ова издание“, во: *Историја на македонскиот јазик; Историска фонологија на македонскиот јазик, Целокујни дела на Блаже Конески*, критичко издание, том IX, Редакција: Катица Кулавкова, Македонска академија на науките и уметностите, Скопје, 2021, с. 247-248; 249-264; 265-266.

(коавтор со Далибор Јовановски) „Анализа на текстот на книгата на Блаже Конески *По ѝовод најновиот найад на нашиот јазик* во контекст на Резолуцијата на Информбирото и статусот на македонскиот јазик“, во: Блаже Конески, *По ѝовод најновиот найад на нашиот јазик*, фототипно издание, во: *Јазикот наш денешен*, кн. 32 (едиција во чест на Благоја Корубин), Редакциски одбор: Људмил Спасов, Снежана Велковска, уредник Елена Јованова-Грујовска, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, ЈНУ Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, Скопје, 2021, с. V-XXV.

„Белешки за јазикот и стилот во првата збирка поезија на Блаже Конески Земјата и љубовта (1948 г.)“, во: *Навраќање кон Конески*, Приредувачи: Свето Стаменов и проф. д-р Вера Стојчевска-Антиќ, Општина Куманово, Куманово, 2021, с. 295-303.

(коавтор со Далибор Јовановски) „Анализа на текстот на книгата на Блаже Конески *По ѝовод најновиот найад на нашиот јазик* во контекст на Резолуцијата на Информбирото и статусот на македонскиот јазик“, во: *Навраќање кон Конески*, Приредувачи: Свето Стаменов и проф. д-р Вера Стојчевска-Антиќ, Општина Куманово, Куманово, 2021, с. 389-409.

„Навраќање кон Конески“, во: *Навраќање кон Конески*, Приредувачи: Свето Стаменов и проф. д-р Вера Стојчевска-Антиќ, Општина Куманово, Куманово, 2021, с. 427-430.

„Беседа за Блаже Конески во 21 век“, во: *Ушће едно навраќање кон Конески*, Приредувачи: проф. д-р Вера Стојчевска-Антиќ и Свето Стаменов и, Општина Струмица, Струмица, 2021, с. 46-49.

„Улогата на фреската Седмочисленици во афирмирањето на култот на св. Кирил и Методиј во Југоисточна Европа“, во: *Ушће едно навраќање кон Конески*, Приредувачи: проф. д-р Вера Стојчевска-Антиќ и Свето Стаменов и, Општина Струмица, Струмица, 2021, с. 399-406.

„Блаже Конески за ликот на св. Климент Охридски (тихите кандила)“, во: *Ушће едно навраќање кон Конески*, Приредувачи: проф. д-р Вера Стојчевска-Антиќ и Свето Стаменов и, Општина Струмица, Струмица, 2021, с. 449-451.

„Кон *Ушће едно навраќање кон Конески*, во: *Ушће едно навраќање кон Конески*, Приредувачи: проф. д-р Вера Стојчевска-Антиќ и Свето Стаменов и, Општина Струмица, Струмица, 2021, с. 493-497.

(заедно со Далибор Јовановски) „Демократијата и самоопределувањето: македонските емигранти во САД на почетокот на 20 век“, во: *Македонскиот јазик – извор на научни исцражувања (дома и навор)*, Редакција: меѓународен редакциски одбор,

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, Скопје, 2021, с. 125-136.

(коавтор со Далибор Јовановски) „Резолуцијата на Информбирото и статусот на македонскиот јазик“, во: *ЛIII лејна школа на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура, XLVII меѓународна научна конференција, Охрид, 4.9.-5.9.2020*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје, Скопје, с. 189-206.

„Моите сеќавања за Конески“, во: *Зборник на трудови од јркалезнаија маса „Делото на Конески – јосиојан извор на исјражувања во наукаија за јазикои, литературија и културија*“, Педагошки факултет – Битола/Македонско научно друштво – Битола, Битола, 2021, с. 14-19.

(коавтор со Zora Jachova, Lidija Ristovska) „Formant Transitions as Acoustic cues for Place of Articulation in Speech Perception“, во: *Годишен зборник*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, Филозофски факултет – Скопје, год. 74 (44), 2021, с. 567-580.

Приказ/рецензија во списание

„Низ призмата на јазикот, лексиката и практиката (Елизабета Бандиловска, *Лексички јогледи во јазикои*, авторско издание, Скопје, 2020)“, *Македонски јазик*, год. LXXII, 2021, с. 163-166.

(заедно со Филип Белчев) „По повод *Речникои на синоними* од Толе Белчев и Снежана Веновска-Антевска, Бата прес Милениум“, Скопје, 2019“, *Македонски јазик*, год. LXXII, 2021, с. 171-172.

„Интервјуата на Свето Стаменов се неопходен документ за времето“, Свето Стаменов, *Јазикои – нашија единсјвена комјлејна јшјковина, II книја*, Свето Стаменов, Скопје, 2021, с. 373-375.

Радиски разговори

„Седумдесет години македонски правопис“, во: Свето Стаменов, *Јазикои – нашија единсјвена комјлејна јшјковина, I книја*, Свето Стаменов, Скопје, 2021, с. 57-77.

„Македонистиката како животен предизвик“, во: Свето Стаменов, *Јазикои – нашија единсјвена комјлејна јшјковина, I книја*, Свето Стаменов, Скопје, 2021, с. 106-123.

„Седумдесет години од првата македонска граматика“, во: Свето Стаменов, *Јазикои – нашија единсјвена комјлејна јшјковина, I книја*, Свето Стаменов, Скопје, 2021, с. 124-136.

„Новиот правопис на македонскиот јазик“, во: Свето Стаменов, *Јазикои – нашија единсјвена комјлејна јшјковина, I книја*, Свето Стаменов, Скопје, 2021, с. 154-164.

„Проект: Централен Балкан“, во: Свето Стаменов, *Јазикои – нашија единсјвена комјлејна јшјковина, I книја*, Свето Стаменов, Скопје, 2021, с. 179-195.

„Бескомпромисен борец за македонската национална кауза“, во: Свето Стаменов, *Јазикои – нашија единсјвена комјлејна јшјковина, I книја*, Свето Стаменов, Скопје, 2021, с. 251-270.

„Блаже Конески – централна фигура на македонскиот XX век“, во: Свето Стаменов, *Јазикои – нашија единсјвена комјлејна јшјковина, I книја*, Свето Стаменов, Скопје, 2021, с. 289-310.

„Дали двојазичноста е опасност за македонскиот стандарден јазик“, во: Свето Стаменов, *Јазикои – нашија единсјвена комјлејна јшјковина, I книја*, Свето Стаменов, Скопје, 2021, с. 350-353.

„Законот за употреба на јазичите“, во: Свето Стаменов, *Јазикои – нашија единсјвена комјлејна јшјковина, I книја*, Свето Стаменов, Скопје, 2021, с. 380-389.

- „Повторно за Законот за јазиците“, во: Свето Стаменов, *Јазикот – нашиот единствен комилейна џајковина, I книџа*, Свето Стаменов, Скопје, 2021, с. 390-399.
- „За македонските работи – македонска национална програма“, во: Свето Стаменов, *Јазикот – нашиот единствен комилейна татковина, II книџа*, Свето Стаменов, Скопје, 2021, с. 32-43.
- „Зарем толку малку си го познаваме нашиот мајчин македонски јазик“, во: Свето Стаменов, *Јазикот – нашиот единствен комилейна џајковина, II книџа*, Свето Стаменов, Скопје, 2021, с. 66-79.
- „Денот на македонскиот јазик – 5 Мај“, во: Свето Стаменов, *Јазикот – нашиот единствен комилейна џајковина, II книџа*, Свето Стаменов, Скопје, 2021, с. 80-95.
- „Нов закон за уште поголема афирмација на македонскиот стандарден јазик“, во: Свето Стаменов, *Јазикот – нашиот единствен комилейна џајковина, II книџа*, Свето Стаменов, Скопје, 2021, с. 188-200.
- „Седум и пол децении македонски јазик, азбука и правопис“, во: Свето Стаменов, *Јазикот – нашиот единствен комилейна џајковина, II книџа*, Свето Стаменов, Скопје, 2021, с. 211-224.
- „Се судираме со моментално најголемиот национализам на овие простори“, во: Свето Стаменов, *Јазикот – нашиот единствен комилейна џајковина, II книџа*, Свето Стаменов, Скопје, 2021, с. 261-269.
- „Сè додека постојат Македонци, ќе постои и македонскиот јазик“, во: Свето Стаменов, *Јазикот – нашиот единствен комилейна џајковина, II книџа*, Свето Стаменов, Скопје, 2021, с. 261-269.

2022¹

Превод

Срѓан Керим во соработка со Данко Плевник, *Светот без граници. Визијата на човеот кој беше „прејседател на светот“*. Превод од хрватски јазик: проф. д-р Људмил Спасов, Тодор Пачаџиев. Антолог, Скопје, 2022. (с.447)

Статија во зборник од конференција

- „Очи в очи со Конески“, во: *Предавања на LIV лејна школа на Меѓународниот семинар за македонски јазик, лијерајтура и кулјтура, Охрид, 15.8.-2.9.2021 (Тркалезна маса „Блаже Конески во наставајта џо македонски јазик, лијерајтура и кулјтура на срѓанскиите универзитетите“)*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје, 2022, с. 80-85.
- „Некои забелешки во дневниците на академик Александар Спасов посветени на Блаже Конески“, во: *XLVIII меѓународна научна конференција на LIV лејна школа на Меѓународниот семинар за македонски јазик, лијерајтура и кулјтура, Охрид, 3. и 4 септември 2021 година*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, Скопје, 2022, с. 479-486.
- (коавтор со Борче Арсов, Далибор Јовановски), „Уште еден поглед кон авторството на преводот на Кониовското евангелие“, во: *Зборник на јрудови од VI меѓународна научна конференција Македонскиот јазик – извор на научни истражувања*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, Скопје, 2022, с. 165-171.

¹ Во библиографијата за 2022 г. се наведени оние единици што се излезени од печат до 6.11.2022 г., додека тие што се во печат не се наведени.

Статија во списание/во книга/во зборник

„Gloria discipuli, gloria magistri“, *Književna revija*, год. 62, бр. 1-2022, с. 35-42.

ADDITAMENTUM

2008

Статија во списание/во книга/во зборник

(коавтор со Агим Пољоска) „Впечатоти од престојот и во Албанија, Епир и Македонија (fra Lovro Mihačević, *Po Albaniji – Dojmovi s puta*, Matica Hrvatska, Zagreb, 1911)“, *Годишен зборник [Annual]*, книга 34, Универзитет Св. Кирил и Методиј – Скопје, Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје, Скопје, 2008, с. 165-170.

2013

Научен комитет

The Semantic Scope of Slavic Aspect, Fourth Conference of the International Committee of Slavists, University of Gothenburg, June 10 – 14, 2013, Selection Committee: Adrian Barentsen (Amsterdam), Rosanna Benachio (University of Padua), Walter Breu (University of Mainz), Lucina Gebert (University „La Sapienza“, Rome), Nadezjda Zorikhina Nilsson (University of Gothenburg), Vladimir Klimonow (Humboldt University of Berlin). Deputy Head of the Commission on Aspectology at the International Committee of Slavists), Jelena Petrukhina (MGU, Moscow), Vladimir Plungyan (Institut Jazykoznanja, RAN, Moscow), Ljudmil Spasov (Ss. Cyril and Methodius University, Skopje. Head of the Commission on Aspectology at the International Committee of Slavists), Hannu Tammola (University of Tampere), Göteborgs Universitet, Göteborg, 2013.

Апстракт

„Семантиката на префиксите во резултативната видска (аспектна) конфигурација во македонскиот јазик“, во: *The Semantic Scope of Slavic Aspect*, Fourth Conference of the International Committee of Slavists, University of Gothenburg, June 10 – 14, 2013, Abstracts, Edited by Morgan Nilsson & Nadezjda Nilsson, Göteborgs Universitet, Göteborg, 2013, 142-143.

2017

Приказ/рецензија во списание

„Описните придавки во македонскиот јазик од семантички и од парадигматски аспект (Елизабета Бандиловска-Ралповска, *Парадигматскиите односи кај описниите придавки во македонскиот јазик*, Скопје 2016, 262 стр.), *Педагошка ревија*, година 8, бр. 2, с. 75-77.

(коавтор со Елизабета Бандиловска) „Метафората во насловот *Бели муџри* (според толкувањето на Ѓорѓи Шоптрајанов)“, во: Елизабета Бандиловска, *Лексички погледи за јазикот*, Е. Бандиловска, Скопје, 2020, с. 219-223.

CIP - Каталогизација во публикација

Национална и универзитетска библиотека "Св. Климент Охридски", Скопје

811.163.3-05Спасов,Љ.(082)

811.163.3(082)

811.163(082)

ЗБОРНИК во чест на проф. д-р Људмил Спасов – по повод 70 години од неговото раѓање / [уредник Искра Пановска-Димкова]. - Скопје :

Филолошки

факултет "Блаже Конески" : Институт за македонски јазик "Крсте

Мисирков", 2022. - 453 стр. : илустр. ; 25 см

Фусноти кон текстот. - Библиографија кон одделните трудови. - Резимеа

кон одделните трудови, Summary. - Содржи и: Библиографија на

научно-стручни трудови

ISBN 978-608-234-097-5 (Филолошки факултет)

ISBN 978-608-220-078-1 (Институт за македонски јазик)

а) Спасов, Људмил, 1952- -- Зборници б) Јужнословенски јазици --

Зборници в) Македонски јазик -- Зборници

COBISS.MK-ID 58726405
